

Denis Kuzmin

**VIENAN KARJALAN ASUTUSHISTORIA
NIMISTÖN VALOSSA**

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi auditoriumissa XII
keskiviikkona 27. elokuuta 2014 klo 12.

Denis Kuzmin: Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Helsingin yliopisto; Institut jazika, literatury i istorii, Karelskij naučnyj centr RAN.

ISBN 978-951-51-0067-2 (nid.)

ISBN 978-951-51-0068-9 (PDF)

Unigrafia Oy
Helsinki 2014

Kansi: avainkoukku
(teoksesta: Suomalainen kansankulttuuri. Toivo Vuorela 1977: 563).
Kannen suunnittelu: Denis Kuzmin

ABSTRACT

Vienan Karjalan asutushistoria nimistön valossa
(Settlement history of White Sea Karelia in the light of onomastics)

Denis Kuzmin, University of Helsinki-Karelian Research Centre of the Russian Academy of Sciences

The dissertation investigates the settlement history of Russian Northern Karelia, i.e. White Sea Karelia (Vienan Karjala), in the light of onomastics. It consists of six articles based on linguistic material, most notably toponyms, anthroponyms, dialectal vocabulary and oral history. A considerable part of the research materials have been collected by the author in the course of field expeditions.

The main methodology employed in the articles is the investigation of the spread of toponymic types in the Finnic languages. They bear witness to early population movements that cannot be investigated in the light of archaeology or historical documents. Particular toponymic models can be connected with the spread of the Karelian population from the Lake Ladoga region to the north. Other types provide evidence of a population that entered Northern Karelia from present-day Finland. Most notably, parallels in the toponymy of the Savo and Häme provinces and the area of White Sea Karelia can be found.

The other main methodology used in the articles is the investigation of the substrate toponyms, i.e. analysis of toponyms that bear witness to language forms spoken earlier in a particular area. For instance, in White Sea Karelia, a notable amount of toponyms from Saami languages can be found. In the Russian-speaking White Sea coast area, in turn, a notable Finnic substrate from Karelian is discernable. Thus, there are grounds to suggest that the present linguistic areas of the investigated region have come to being relatively late and that as late as in the Middle Ages, the linguistic map of the region was considerably different. There is evidence to suggest that the Saami population in the area survived up to the 17th century.

A further source of information in the dissertation is the oral history, i.e. stories and remembrances of the history of the Karelian settlements. Most of this material has never before been collected or investigated in the historical literature. Additionally, an analysis of the Karelian family names and some elements of dialectal vocabulary has been carried out in the investigation.

As a result of the investigation, a large amount of new information has surfaced regarding the settlement history of the White Sea Karelia area. Most notably, the character of the Saami languages spoken in the area, the influences from the Western Finnic areas and the

directions of population movements between individual settlements has been documented in greater detail than in the earlier research. The results of the investigation are thus of importance not only for Finnic linguistics, toponymic and substrate studies but also to the historical sciences.

ALKUSANAT

Tätä peltoa kynteli taattoni mun
ja kynteli taaton taatto.
Se ostettu otsin on helmeilevin,
ilon, tuskan se tuttua maata.
(laulu, Eero Eerola)

Olen tutkinut väitöskirjani aihetta jo pitkään. Tutkimukseni alkoi Petroskoin yliopistossa, kun olin valinnut kolmannella vuosikursilla kurssityöni aiheeksi Vienan Karjalan historian. Silloin en vielä käsittänyt, että siitä tulisi minun tutkimusaiheeni varsin pitkäksi ajaksi. Tuohon aikaan kiinnostukseeni karjalaisuuteen oli vaikuttanut lähinnä perheeni sukuun selvittäminen. Sitä tutkiessani uppouduin mielessäni kaukaiseen aikakauteen, jolloin etäisten esi-isieni oli pakko lähteä omasta synnyinmaastaan Käkisalmen läänistä Venäjälle etsimään parempaa osaa. Sukujuureni ovat Vienassa, pienessä Haikola-nimisessä kylässä, josta ensimmäinen maininta asiakirjoissa on vuodelta 1678. Kurssityön jälkeen tein ensimmäisen aineistonkeruumatkan Vienan Karjalaan ja silloin kiinnostuin paikannimistöistä. Keruun tuloksena oli yliopiston diplomityöni, jonka aiheena oli Länsi-Vienan Kontokin volostin asuttaminen. Tässä vaiheessa tuli selväksi, että aiheeni oli hyvin lupaava, ja päätin yrittää tutkia vienankarjalaisten etnistä historiaa jo hieman perusteellisemmin.

Nyt käsillä oleva väitöstutkimus on jatkoa Venäjällä hyväksytylle kandidaatinväitöskirjaleni (suomalaista lisensiaatintyötä vastaava tutkimus), joka on kirjoitettu Petroskoissa Venäjän Tiedekatemian Karjalan Tiedekeskuksen kielen, kirjallisuuden ja historian instituutissa ja hyväksytty vuonna 2005. Yksi tärkeimmistä syistä tutkimusaiheen valitsemiseen on ollut se, ettei Vienan Karjalasta ollut sellaista nimitystutkimusta, joka soveltuisi erikoisesti asutushistoriallisten päätelmien tekoon. Tässä yhteydessä muistan aina Eero Kiviniemen sanat siitä, että monet Suomen esihistorian tutkimuksen nykyiset ongelmat olisi jo selvitetty, jos tutkijoiden onnistuisi selvittää tarkasti paikannimien asiatausta. Kannatan täysin tätä mielipidettä ja olen varma, että se koskee myös Karjalan historiaa.

Haluan kiittää kaikkia ihmisiä, jotka ovat myötävaikuttaneet työhöni ja auttaneet minua väitöskirjani kirjoittamisessa. Haluan esittää kiitokset Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiölle, Karjalan Sivistysseuralle, Kordelinin säätiölle, Koneen säätiölle, Suomen Kulttuurirahastolle, Suomalais-ugrilaiselle seuralle ja Helsingin yliopistolle tutkimukseni rahallisesta tuesta ja tutkimustani kohtaan osoitetusta luottamuksesta. On miellyttävää huomata, että karjalaisten historiaa koskeva tutkimukseni on herättänyt kiinnostusta asiantuntijoiden keskuudessa.

Kiitän kollegojani ja eri oppiaineiden asiantuntijoita, jotka ovat kannustaneet, neuvoneet

ja auttaneet minua. Riho Grünthal, Markus Juutinen, Terhi Ainiala, Sari Heimonen, Aleksei Žukov, Veijo Saloheimo, Alpo Räisänen, Arto Kilpiö, Olga Karlova, Ilona Rauhala ja Alexandra Kellner, kiitos teille! Erityisesti haluan kiittää Janne Saarikiveä ohjauksesta, tärkeistä neuvoista ja tuesta. Erityiset kiitokset haluan sanoa myös ensimmäiselle tieteelliselle ohjaajalleni Irma Mulloselle Karjalan tiedekeskuksesta. Irma Mullonen on se tärkeä ihminen, joka tuki minua akateemisen urani alussa ja jatkaa tukeaan nykyäänkin. Juuri hän sai minut kiinnostumaan aiheestani. Hänen ansiostaan rupesin tutkimaan Vienan historiaa ja sen nimistöä. Hänen luottamuksensa tutkimustani kohtaan kannusti minua viemään sen loppuun asti. Kiitän kaikkia artikkeleitteni lausunnonantajia sekä väitöskirjatyöni esitarkastajia Marja Kallasmaata ja Sergei Myznikovia. Esitän kiitokset Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitokselle, jossa työ on suoritettu sekä Karjalan Tiedekeskuksen kielen, kirjallisuuden ja historian instituutille. En voi jättää mainitsematta myöskään vaimoani Tatjanaa, jota kiitän hänen avustaan ja kärsivällisyydestään.

Lopuksi haluaisin sanoa, että olen tehnyt tutkimustyötäni koko Karjalan kansan hyväksi ja toivon, että se auttaa aiheesta kiinnostuneita paremmin ymmärtämään vienankarjalaisten historiaa, perehtymään karjalaista kulttuuria koskeviin kysymyksiin sekä edistämään karjalaisuutta.

Petroskoissa 1. heinäkuuta 2014

Denis Kuzmin

SISÄLLYSLUETTELO

1. Tutkimuskysymykset	9
2. Tutkimuskohde ja sen perustelut	13
2.1 Vienan Karjalan nimestä ja sen taustasta	13
2.2 Tutkimusalueen kuvaus	18
3. Tutkimushistoria	21
3.1 Ensimmäiset kerääjät ja heidän seuraajansa	21
3.2 Karjalaisten paikannimien keruun ja tutkimuksen historia	24
3.3 Tutkimusaineisto ja sen keruutyö	26
4. Tutkimuksen metodit	27
4.1 Nimistö	27
4.2 Onomastiset metodit Karjalan asutushistorian tutkimuksessa	28
4.3 Areaalis-typologinen menetelmä Karjalan nimistön tutkimuksessa	29
4.4 Muut metodit	35
5. Vienan Karjalan leksikaalis-semanttisten paikannimimallien tarkastelu - yleisimmät määriteosat	37
5.1 Luonnonpaikkojen nimitykset	38
5.2 Kulttuuripaikkojen nimitykset	40
5.3 Kasvikuntaan liittyvät sanat	42
5.4 Eläinkuntaan liittyvät sanat	45
5.5 Adjektiiviset määriteosat	51
5.6 Suhteellista sijaintia ilmaisevat määriteosat	54
5.7 Ihmiseen viittaavat määriteosat	56
6. Lyhyt katsaus väitöstutkimukseen kuuluviin artikkeleihin ja niiden tuloksiin	64
6.1 Nimistö Vienan Karjalan asutushistorian lähteenä (Virittäjä 2/2010).	64

6.2.	Saamelainen asutus Karjalassa (SUSA 94, 2013).	66
6.3	Dostatočno li jemskih teorij? (Onomastica Uralica 7/2008).	67
6.4	Savolaisten osuus Venäjän Karjalan asuttamisessa paikannimistön valossa (Historiallinen aikakauskirja 3/2012).	68
6.5	K probleme formirovanija naselenija zapadnogo poberezhja Belogo morja (po dannym toponimii) (Finno-ugorskaja toponimija v areal'nom aspekte/2007).	69
6.6	Vienan Karjalan asutus perimätietojen ja sukunimiaineiston valossa. Suomalaislähtöisen väestön tulkintaongelmia (julkaisematon)	71
7.	Johtopäätökset	75
7.1	Lappi	75
7.2	Karjala	75
7.3	Häme	76
7.4	Savo	78
7.5	Venäjä	79
7.6	Lopuksi	81
8.	Kirjallisuus ja lähteet	82
9.	Lyhenteet	92
10.	Venäjän kielen translitterointi	94
11.	Artikkelit	95
I	Nimistö Vienan Karjalan asutushistorian lähteenä (Virittäjä 2/2010)	97
II	Saamelainen asutus Karjalassa (SUSA 94, 2013)	129
III	Dostatočno li jemskih teorij? (Onomastica Uralica 7/2008)	187
IV	Savolaisten osuus Venäjän Karjalan asuttamisessa paikannimistön valossa (Historiallinen aikakauskirja 3/2012)	203
V	K probleme formirovanija naselenija zapadnogo poberezhja Belogo morja (po dannym toponimii) (Finno-ugorskaja toponimija v areal'nom aspekte/2007)	221
VI	Vienan Karjalan asutus perimätietojen ja sukunimiaineiston valossa. Suomalaislähtöisen väestön tulkintaongelmia (julkaisematon).	293

JOHDANTO

1. TUTKIMUSKYSYMYKSET

Vienan Karjalaksi (ven. *Belomorskaja Karelija*) sanotaan Venäjän Karjalan pohjoisosassa olevaa suurta aluetta, joka ulottuu Vienanmereltä Suomen rajalle asti. Alueella puhutaan varsinaiskarjalan pohjoismurretta, joka muistuttaa savolaismurrealueen Kainuun murteita. Vaikka alue tunnetaan sieltä kerätyn kalevalamittaisen runouden ansiosta, on Vienan historiaa ja kulttuuria tutkittu vain vähän.

Tämän tutkimuksen kohteena on Vienan Karjalan asutuksen muodostuminen ennen kaikkea paikannimistön, vähäisemmässä määrin myös henkilönimien ja muun etnografisen aineiston valossa. Tutkimus koostuu tästä johdannosta ja seuraavista kuudesta artikkelista:

1. Nimistö Vienan Karjalan asutushistorian lähteenä (Virittäjä 2/2010)
2. Saamelainen asutus Karjalassa (SUSA 94, 2013)
3. Dostatočno li jemskih teorij? (Onomastica Uralica 7/2008)
4. Savolaisten osuus Venäjän Karjalan asuttamisessa paikannimistön valossa (Historiallinen aikakauskirja 3/2012)
5. K probleme formirovanija naselenija zapadnogo poberežja Belogo morja. (Finno-ugorskaja toponimija v areal'nom aspekte/2007)
6. Vienan Karjalan ”suomalaislähtöinen” väestö: tulkinnan ongelmia (julkaisematon)

Väitöstutkimuksen pääosa koostuu täten kuudesta artikkelista, joiden keskeisenä teemana on nykyisen Karjalan tasavallan pohjoisosien etninen historia nimistötietojen valossa. Samalla tutkimus keskittyy historiallisissa lähteissä mainittuihin etnisiin ryhmiin kuten saamelaisiin, karjalaisiin, hämäläisiin, savolaisiin ja venäläisiin.

Tutkimus kytkeytyy metodisesti ja aineistollisesti Suomessa harjoitettuun historialliseen nimistöntutkimukseen, mm. Eero Kiviniemen, Ritva Liisa Pitkäsen, Jouko Vahtolan, Janne Saarikiven ja Ante Aikion tutkimuksiin. Sen pohjana ovat Vienan Karjalasta kerätyt paikannimimateriaalit, joita säilytetään Venäjän Tiedeakatemian Karjalan tiedekeskuksen kielen, kirjallisuuden ja historian laitoksen (*Institut jazyka, literatury i istorii KarNC RAN*) nimiarkistossa. Aineistossa on materiaalia noin 35 000 nimestä 1970-luvulta alkaen. Keskeisenä

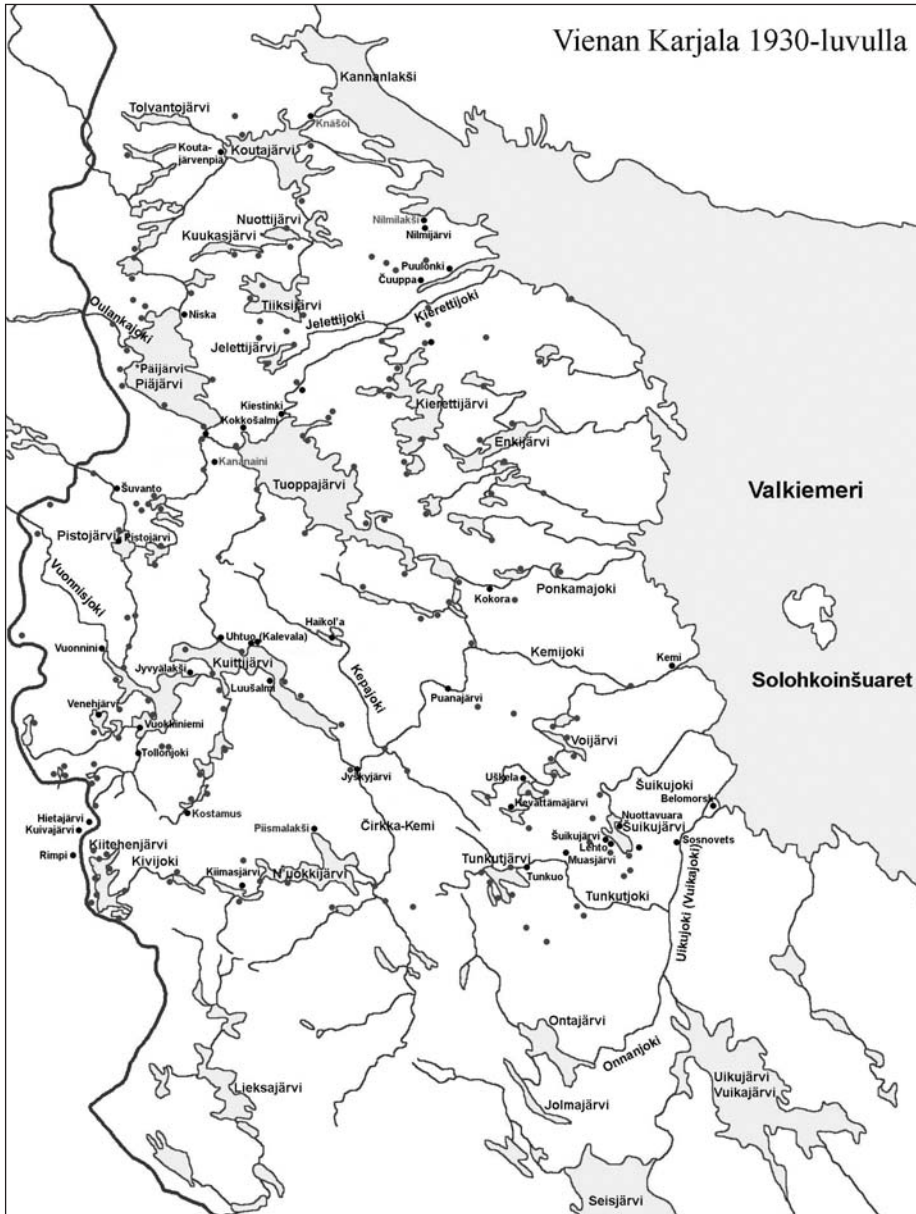
vertailuaineistona palvelee Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen paikannimiarkiston kokoelma, joka käsittää ennen kaikkea nyky-Suomen, mutta myös Venäjälle luovutettujen karjalaisalueiden nimistöä. Paikannimien lisäksi pyritään tutkimuksessa hyödyntämään myös henkilönimiä.

Tutkimukseni päämetodi on nimistöntutkimuksen ns. typologis-maantieteellinen menetelmä, joka pohjautuu paikannimimallien muodostamiseen ja levikin analyysiin ja soveltuu monipuolisesti kielitieteellisiin ja etnohistoriallisiin tutkimuksiin. Suomessa tätä menetelmää ovat käyttäneet paikannimistön tutkimuksessa muun muassa Eero Kiviniemi (1977), Saulo Kepsu (1981) ja Jouko Vahtola (1980). Erityisesti viimeksi mainittu tutkija on saanut hyviä tuloksia Pohjois-Suomen asutushistorian tutkimuksessa.

Menetelmä pohjautuu siihen, että monet paikannimimallit ovat levinneet selkeästi rajatulle alueelle, jonka muodostuminen voi olla sidoksissa tietyn väestöryhmän muuttoliikkeeseen ja alueen etnisten ryhmien muotoutumisen historiaan. Menetelmä pyrkii tietyille kielimuodoille ominaisten nimeämismallien etsimiseen ja niiden levikkien tulkitsemiseen. Sen pohjalta on mahdollista tehdä johtopäätöksiä kunkin alueen asuttamisen kronologiasta, asutuksen leviämissuunnista ja -reiteistä sekä siitä, kuinka erilaiset etniset ryhmät ovat osallistuneet alueen asutushistoriaan.

Levikkimetodi on erittäin käyttökelpoinen nuorehkojen nimistösysteemien tarkastelussa. Tässä suhteessa Venäjän Karjala sopii varsin hyvin nimeämismallimetodiikan soveltamiseen, koska alueen nykyinen karjalainen asutus on suhteellisen myöhäinen, pääasiassa noin 1500- ja 1700-lukujen välillä syntynyt. Viimeksi mainittu tosiasia ei kuitenkaan sulje pois mahdollisuutta, että karjalainen eräkulttuuri olisi kehittynyt Karjalassa jo aikaisemmin.

Vienan Karjala 1930-luvulla

Työhön kuuluvien artikkelien keskeistä sisältöä on tarkemmin selostettu tämän johdannon luvussa 6. Yhdessä artikkelit muodostavat monografisen tutkimuksen, joka käsittelee siis Vienan Karjalan asutushistorian peruskysymyksiä. Keskeisiä tutkimustavoitteitani on mm. selvittää seuraavia kysymyksiä:

- Kuinka monikerroksinen paikannimistö muotoutuu useiden lähisukukielten törmäessä samalla alueella? Miten eri suunnista peräisin olevat vaikutteet voidaan havaita? Miten monikerroksinen nimistö voidaan historiallisesti selittää ja minkä etnis-kielellisten prosessien tuloksena se syntyi? Kuinka yhtenäinen Vienan karjalainen nimistö on?
- Miten Vienan Karjalan asutus muodostui ja keiden toimesta alueen eri osat asutettiin; mitkä olivat karjalaisen asutuksen tulosuunnat? Mitkä ovat migraatioiden ja aikaisemman saamelaisväestön kielenvaihdon merkitys tutkittavalla alueella? Kuinka alueella aikaisemmin puhutut kielimuodot, mm. saamelaiskielet, ovat eronneet sisä- ja Pohjois-Suomen kadonneista saamelaiskielistä?

Vienankarjalaisen väestön muodostumiseen alueelle ovat johtaneet hyvin monenlaiset kielelliset ja etniset prosessit. Täten tutkittava alue on otollinen kokeilukenttä erilaisten kulttuuri- ja kielikontaktien tutkimukselle sekä monien kielimuotojen vuorovaikutuksen havainnoinnille.

Kuten edellä on jo lyhyesti mainittu, on tutkimuksen pääasiallisena metodina käytetty paikannimistön syntaktis-semanttisten mallien levikin analyysia. Tämän lisäksi metodeina ovat olleet nimistön etymologinen analyysi sekä muistitiedon käyttö historiallisena lähteenä. Näiden metodien taustaa ja käyttöä on tarkemmin selitetty tämän johdannon luvussa 4. Artikkeleita kirjoittaessa hyödynnetään myös historian, folkloristiikan, murretutkimuksen sekä vähäisemmässä määrin arkeologian, paleoekologian ja genetiikan tutkimuksen tuloksia. Tämä johtuu siitä, että uutta tietoa tutkitun alueen asutushistoriasta on mahdollista saada vain monitieteisen lähestymistavan avulla.

Täten käytössä on monitieteinen kulttuurisen rekonstruktion tutkimusmenetelmä, joka viime kädessä mahdollistaa vuosisatojen kuluessa tutkitulla alueella tapahtuneiden kulttuurihistoriallisten prosessien mallintamisen. Nykyisen karjalaisasutuksen synty Vienassa on monien eri tieteenalojen tutkimuskohteena olevien prosessien tulos.

2. TUTKIMUSKOHDE JA SEN PERUSTELUT

Tutkimusaihe kuuluu suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen piiriin, mutta sillä on vahvoja yhtymäkohtia myös suomen kielen ja venäjän kielen, historian ja folkloristiikan sekä niin venäläisen kuin itämerensuomalaisen historiallisen dialektologian ja nimistöntutkimuksen teorian kysymyksiin.

Se, että tutkimusalueeksi on valittu Vienan Karjala, johtuu kahdesta syystä. Ensinnäkin, kyseisen alueen paikannimet kaipaavat tallennusta, koska karjalan kielen käytön vähenemisen takia paikannimet ovat nopeasti häviämässä. Toiseksi, Vienan Karjalasta ei ole aikaisemmin tehty sellaista nimistöntutkimusta, joka soveltuisi erikoisesti asutushistoriallisten päätelmien tekoon. Tutkittavan alueen etnisestä historiasta on aikaisemmin ilmestynyt vain yksi monografia (Pöllä 1995). Nyt käsillä oleva tutkimus eroaa tästä pääasiassa lingvistisen sisältönsä ja kenttätöihin perustuvan materiaalinsa johdosta.

Vienan Karjalan nimi liittyyne ainakin Arkangelin¹ kaupungin nimeen, jonka itämerensuomalaisena (läh. suomenkielisenä) varianttina oli Viena tai Vienankaupunki, mutta mitä todennäköisemmin myös hallinnollisen alueen nimeen *Dvinskaja zemlja*² (Dvinan maa). Näiden nimitysten takana on vuorostaan Vienanjoen nimi (karj. myös *N'eva*), jonka suistossa Arkangelin kaupunki sijaitsee. Itse nimen *Viena* alkuperä jää toistaiseksi hämärän peittoon, vaikka tieteellisessä kirjallisuudessa on esitetty muutama tätä nimeä koskeva etymologia. Tässä tutkimuksessa tätä kysymystä ei ole tarkoitettu yksityiskohtaisesti käsitellä.

2.1 VIENAN KARJALAN NIMESTÄ JA SEN TAUSTASTA

Vienan Karjalan aluetta koskevassa kirjallisuudessa ja historiallisissa lähteissä ei pitkään aikaan ollut havaittavissa yhtenäistä periaatetta koskien tutkittavan alueen eri nimitysten käyttöä. Nykyinen nimitys *Vienan Karjala* alkoi vakiintua käyttöön vasta 1800-luvun lopussa. Tiedossani olevista lähteistä eräs varhaisimmista on I.K. Inhan muistiinpanot vuodelta 1896. Vasta tämän jälkeen eli 1900-luvun alusta nimitystä alettiin käyttää enemmän tai vähemmän säännöllisesti (1906, I. Kianto; 1907, J.R. Aspelin, jne.) 1800-luvulla ja

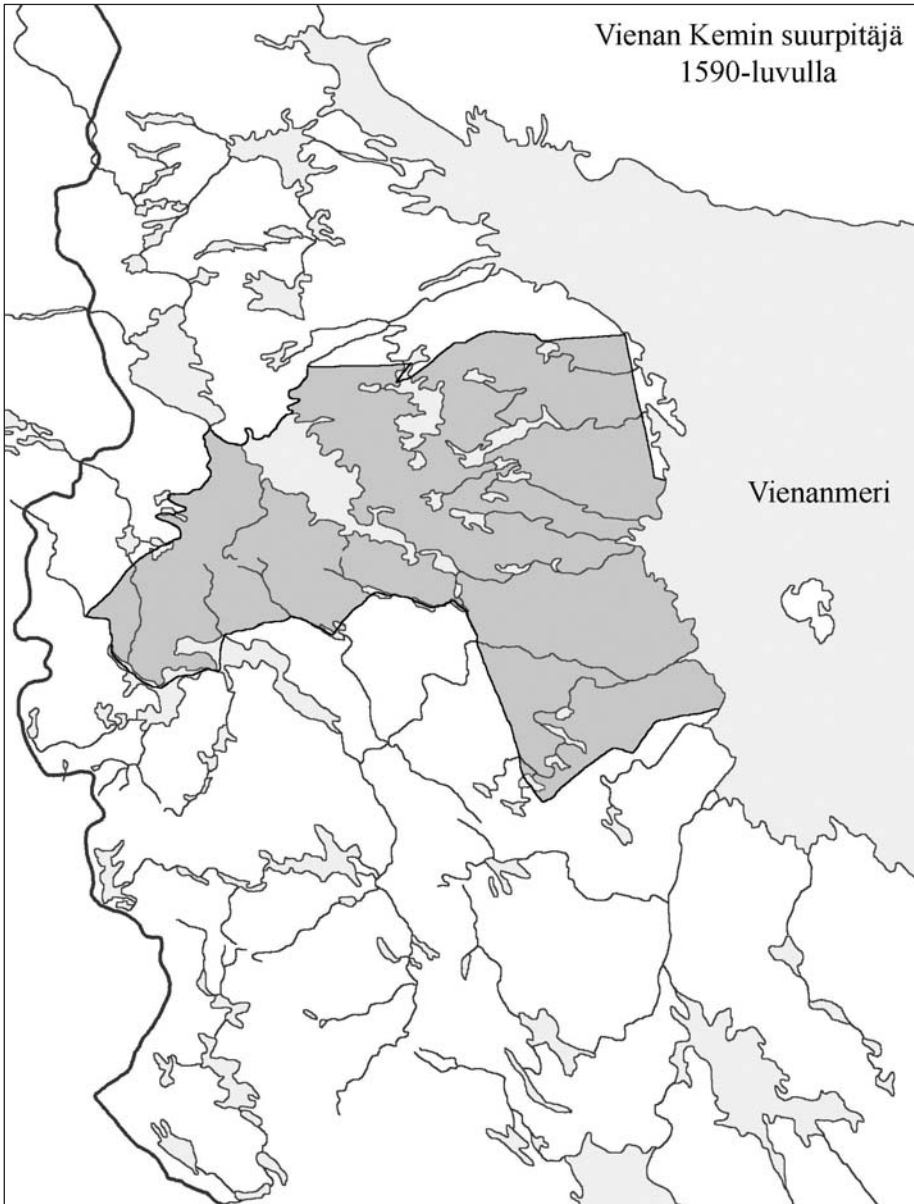
1 Arkangeli on perustettu vuonna 1584 tsaari Iivana IV Julman käskystä Mihailo-Arkangelskin (arkkienkeli Mikaelin) luostarin lähistölle (Brokgauz & Efron: 1907-1909). Luostari mainitaan ensimmäisen kerran venäläisessä kronikassa vuodelta 1419, vaikka sen perustaminen ajoitetaan 1300-luvun loppuun (Suvorov 2000: 487-489).

2 Osa nykyistä Arkangelin aluetta tunnettiin ainakin XIV vuosisadalta alkaen nimellä Dvinan maa (ven. *Dvinskaja zemlja*), myöhemmin Dvinan kihlakunta-nimisenä. Nämä nimitykset viittaavat Vienanjoen vesistöalueeseen, joka tunnettiin myös nimellä *Zavoločje* (= taipaleentakaiset maat). Alue kuului noin 1100-luvulta lähtien Novgorodin tasavallan vaikutus- ja hallintopiiriin, mutta vuodesta 1478 lähtien Moskovan Venäjään (Pomorskaja entsiklopedija 2001).

1900-luvun ensimmäisellä kolmanneksella tavataan alueen nimen erilaisia variantteja: mm. *Venäjän Karjala* (*ryska Karelen*) (1839, M.A. Castren), (1901, O. Bergroth), *Venäjä* (1836, Cajan), *Arkangelin maa* (1862, H. Edr.), *Nordkarelen* (1872, J.A. Friis), *Pohjois-Karjala* (1872, A. Berner), *Venäjän Karjalan pohjois-osat* (1880, E. Lönnrot), *Venäjän Karjala* (1879, E. Lönnrot), (1871, A. Borenius), (1881, A.V. Ervasti), (1889, J.V. Juvelius), (1890, I. Mitrofanov), (1893, O. Remsujeff), (1912, R. Engelberg), *Kauko-Karjala* (*Fjärrkarelen*) (1892, L. Sparre), *Itä-Karjala* (1894). Venäjänkielisessä kirjallisuudessa käytettiin usein nimitystä *Arkangelin Karjala* (*Arhangel'skaja Karelija*) (1880, Kamkin), (1914, Bubnovskij), mikä johtuu siitä, että ennen vuotta 1920 suurin osa tutkittavasta alueesta kuului Arkangelin kuvernementiin. Sitä tunnettiin myös nimellä *Kemin Karjala* (*Kemskaja Karelija*). Mainittakoon, että juuri venäjänkielisessä kirjallisuudessa nimitys 'Valkeameren Karjala' (ven. *Belomorskaja Karelija*) on tavattu ensimmäisen kerran, I. Boguslavin tutkielmassa, jonka nimi on *Belomorskaja Karelija* (eli *Vienan Karjala*, Boguslav 1847).

Vaikka nykyään venäjänkielinen *Belomorskaja Karelija* (eli 'Valkeameren Karjala') ja suomenkielinen Vienan Karjala ovat rinnasteiset käsitteet, niiden takana on nähtävästi eri käsitesisältö: toinen niistä on maantieteellinen, toinen taas hallinnollinen. Nimitys *Viena* on *Belomorskaja Karelija*-nimeä vanhempi ja oli nähtävästi ollut käytössä kansan keskuudessa jo pitkään. Tästä todisteena voi mainita Vienan ja Kainuun talonpoikien keskinäisen rajarahansopimuksen vuodelta 1657, jossa kerrotaan, että Kainuussa kävi 'wenäian kemistä kolmet miestä jotka olit wienasta tulleet' (Keränen 1986: 253). Tämä tosiasia viittaa siihen, että mahdollinen hallinnollinen käsite *Viena* oli olemassa ainakin 50 vuotta ennen sitä, jolloin vuoden 1708-09 läänituudistuksen (*gubernskaja reforma*) mukaan suurin osa tulevaa Vienan Karjalaa liitettiin Dvinan kihlakuntaan, joka vuorostaan oli uuden Arkangelin kuvernementin osa. Voidaan täten olettaa, että käsitys *Viena* juontanee juurensa keskiajalta, mahdollisesti 1300-luvulta, jolloin itse nimi *Dvinskaja zemlja* ilmestyy historiallisiin lähteisiin.

Kontekstista ei ole aivan selvää, minkä alueen *Viena* käsitti 1650-luvulla. Voidaan kuitenkin varovaisesti olettaa, että se tarkoitti entisen Vienan Kemin suurpitäjää, jonka kuvaus tunnetaan vuodelta 1591 (kartta).

Nähtävästi ei ole sattumaa, että juuri Arkangelin kuvernementin Kemin kihlakuntaan kuulunut aluetta nimitettiin myöhemmin Vienan Karjalaksi. Siihen, että käsite Viena oli hallinnollinen, viitanee mielestäni mm. se, että nimiperinteen mukaan suojärveläisille Porajärven kunta oli osa Viennaa eli Venäjän Karjalaa (NA). Käsitys liittyy siihen, että Porajärven kuntakin kuului lyhyen ajan 1700-luvun lopussa Arkangelin kuvernementtiin (Atlas vyborgskoi gubernii). Ei voida myöskään sulkea pois mahdollisuutta, että nimitys saattoi tarkoittaa laajemmassa merkityksessä myös koko Vienanmeren länsirannikkoa.

Ei ole selvää, kertooko tämä hallinnollinen nimitys siitä, että 1600-luvun puolivälissä myös meren nimityksenä suomalaisten (itämerensuomalaisten) keskuudessa oli *Vienanmeri*. Tätä muotoa ei nimittäin tavata historiallisilta kartoilta eikä kirjallisuudesta ennen 1800-lukua. Mainittakoon tässä, että ilmeisesti ensimmäisen kerran Vienanmeri ilmestyi kartoille tanskalaisen kartografin Clavus Claudiuksen Pohjois-Euroopan kartalla vuodelta 1427 nimellä *Quetum mare* (”tyyni” eli ? ”vieno” meri). Oletusta tukenee mm. se, että samaisella kartalla lähellä meren rannikkoa on merkitty myös villi-lappalaisten (Wildhlappela[n]di) ja ”fenni-lappalaisten” (Findhlappia) asuma-alueet (Belov 1956; Valdman 1973: 89-90). Tietenkään ei ole selvää, onko *Quetum mare*-muodon pohjana juuri itämerensuomalainen muoto *Vienanmeri*? Itse muoto *Vienanmeri* oli suomenkielisessä käytössä ainakin 1800-luvun puolivälissä (Lönnrot 1849). Voidaan kuitenkin olettaa, että nykyinen nimen muoto tuli käyttöön *Valkeameri*-muotoa myöhemmin ja se on sidoksissa juuri Vienanmeren ympäristöjen hallinnolliseen nimeen *Viena*.

Muodossa *Mare Album* (*Valkeameri*) Vienanmeren nimi ilmestyi ensimmäisen kerran hollantilaisen kartanpiirtäjän Petrus Planciusin kartalle vuodelta 1592 (Enckell 1951). On oletettu, että nimen *Valkeameri* antoivat englantilaiset, jotka vuonna 1553 saapuivat ensimmäisen kerran Vienanjoen suuhun (Minkin 1976: 22). Voidaan kuitenkin todeta, että karjalaiset käyttivät nimeä *Valkeameri* ainakin 1500-luvulla, mutta mitä todennäköisemmin jo aikaisemminkin. Tähän viittaa mm. Nousia Karjalaisen selostus vuodelta 1556 reitistä Laatokan Karjalasta Vienanmerelle, jota ruotsalaisen lähteen mukaan kutsutaan *Valkeamereksi* (ruot. *Hvitehaffvedh*) (Teitti 1556: 156-160). Voidaan myös mainita K. Valdmanin olleen sitä mieltä, että vuoden 1539 Olaus Magnuksen kartalle merkitty *Lacus Albus*-nimi viittaa juuri juuri Vienanmeren Kantalahteen (Valdman 1973: 94). Flaamilaisen kartografin Gerhardus Mercatorin kartassa vuodelta 1595 meri on nimetty *Bella more id est Album mare* (Mercator 1596). Mainittakoon, että nykyään meri tunnetaan nimellä *Valkeameri* myös nykyisessä saamessa, komissa ja nenetsissa (vrt. saam. *Vilgesmearra*, nenet. *Сэрако Ям*, komi *Еджьыд Капудэ*), vaikka ei olekaan aivan selvää, millaisia muotoja meren nimestä käytetään tai käytettiin edellä mainittujen kielten eri murteissa. Skandinaavisissa saagoissa Vienanmerta nimitettiin puolestaan *Gandvikiksi* (Melnikova 1986; Jackson 1993). Karl Tiander mainitsee, että Olaus Magnuksen kirjoittamassa historiateoksessa liitteenä olevalla kartalla Vienanmeren nimi on *G(r)andvicus sinus* (Tiander 1906: 73). Tämä on yhdistetty mm. Kantalahden nimeen (Jackson 1993: 251-252). Myös venäläisessä traditiossa Vienanmerellä oli useita nimityksiä (mm. *More* [meri] (1200-1400-luku), *More Akijan* [valtameri] (1400-luku), *Severnoje*

[pohjoinen meri] (1617), *Soloveckoje* (1701). *Studjonoje more* [jääkylmä meri, vrt. suom. Jäämeri], vielä käytössä 1600-luvulla). 1600-luvulta alkaen Valkeameri alkoi vakiintua ao. meren yleisimmin käytetyksi nimeksi. Mahdollisesti se kertoo siitä, että venäjänkielinen nimi on käännöslaina jostain suomalais-ugrilaisesta kielestä.

Nykyisen Vienan Karjalan ja Arkangelin alueen keskisaikaisista yhteyksistä todistaa mm. se, että Novgorodin aikakauden Karjalan lasten³ viiden sukukunnan edustajien kauppakirjat Vienan Karjalassa on vahvistettu novgorodilaisen Dvinan käskynhaltijan sineteillä. Toisin sanoen nykyisen Karjalan pohjoisosat olivat jo silloin Novgorodin hallitsijan Vienan eli Dvinan edustajan hallintavallan alla. Dvinan maahan kuului 1500-luvulla myös Kuolan niemimaalla sijaitsevat Varzuga⁴ ja Umba. Historioitsija Aleksei Žukov olettaa myös, että vuonna 1471 Novgorodin ja Moskovan ruhtinaskunnan väliseen Šelonin taisteluun osallistunut karjalaisten ruotuosasto oli asetettu liikekannalle juuri Vienan Karjalasta eikä Laatokan Karjalasta (Žukov 2013: 137-138). Jos tämä oletus pitää paikkansa, se viitanee jälleen Vienanmeren länsirannikon ja Dvinan maan välisiin yhteyksiin. Onkin hyvin mahdollista, että Kemin kihlakunnan liittäminen vuonna 1708/09 Arkangelin kuvernementtiin oli seurausta alueiden aikaisemmista tiivistä kontakteista.

Tässä yhteydessä on edelleen mainittava, että Nikolo-Korelskin luostarille (nyk. Severodvinskin alue) Iivana Julman igumeeni Jefremille ja hänen munkkiveljestölleen annetussa lahjoituskirjassa vuodelta 1543 mainitaan, että luostari sijaitsee Vienanjoen suistossa *Koreskij ujestissa* eli ‘Karjalan kihlakunnassa’. Voidaan tietenkin ajatella, että käsitteellä *ujesti* voitiin merkitä mitä tahansa hallinnollista yksikköä. Vaikuttaa siltä, että joko Iivana Julma ja igumeeni eivät tunteneet oman valtionsa hallinnollisia alueita (mikä olisi outoa), tai *Korelskij ujesti* on aikaisemman keskiaikaisen Dvinan Karjalan ”nykyaikaistettu” nimitys (Aleksei Žukov sähköpostitse). Karjalan kihlakunta on mainittu myös luostarille annetussa lahjoituskirjassa vuodelta 1607 (Akty Holmogorskoi jeparhii: 184).

Vienanjoen alajuoksun karjalaisasutuksesta kertovat monet paikannimet, joiden joukossa on mm. joen suiston läntisimmän haaran suu nimeltään *Korelskoje* sekä siitä länteen sijaitseva Vienanmeren nykyinen *Kesäranta*, joka tunnettiin aiemmin nimellä ‘Karjalanranta’ (*Korelskij bereg*, Kirkinen 1988). Muistutettakoon tässä yhteydessä myös, että Arkangelin kaupungin kominkielinen nimi on *Kar-dor*⁵ eli Karjalanranta (Itkonen 1928, 75). Myös Vienanjoen itäisen haaran rannalla oli *Korely*-niminen kylä sekä 25 kilometrin päässä Arkangelista etelään oli kaksi muuta kylää, *Malyje Korely* ja *Bolshije Korely*. Korela-kantaisia venäläisnimiä on Arkangelin alueen muissakin osissa, mm. Ala-Pinegalla (Popova 1999, Saarikivi 2003). Tässä yhteydessä voidaan myös mainita tässä, että 1. Sofiankronikassa mainitaan vienalaisten

3 Karjalan lasten viisi sukukunta (ven. *pjat' rodov karel'skih detej*) on keskiaikaisen Laatokan Karjalan autoktoninen feodaalinen ylimistö (Černjakova 2003: 28). Niitä tiedetään nimeltä Kuurola, Roukkula, Tiurola, Valtola ja Viimola.

4 Varzuga on nimetty vuonna 1419 karjalaiseksi pogostaksi (= asutukseksi).

5 Tämä on dispuutti etymologia, vrt. komi *kar* ‘linnoitettu asuinpaikka, kaupunki’, *dor* ‘joensuu, reuna, ranta’, joten *kar-dor* voidaan tulkita myös ‘linnanrannaksi’ (Janne Saarikivi suullisesti).

vieraskielisyydestä (Vasmer 1936: 10–12). Vuoden 1897 väestönlaskennassakin Vienan suussa oli runsaasti čuudien kyliä, mikä viittaa siihen, että alueen itämerensuomalaisesta asutuksesta säilyi muisto sangen pitkään (Haavio 1965). Sitä paitsi alueella on runsaasti muutakin itämerensuomalaista nimitystä, jota mm. N. Kabinina tulkitsee osin myöhäisen karjalaisasutuksen jäänteiksi (Kabinina 2011).

2.2 TUTKIMUSALUEEN KUVAUS

Vienankarjalaisten muodostumisen historiaan liittyvien kysymysten tarkastelemista ja paikannimistön analyysiä varten olen valinnut alueen, joka vuoteen 1920 asti kuului entisen Arkangelin kuvernementin Kemin pitäjään. Tutkittavan alueen hallinnollinen organisaatio kattaa entiset Vuokiniemen, Kontokin, Uhtuan, Jyskyjärven, Paanajärven, Pistojärven, Oulangan, Kiestingin, Vitsataipaleen, Kieretin, Voijärven, Suikujärven ja Tunkuan volostit (= kunnat) mukaan lukien Vienanmeren rannalla sijaitsevat venäjänkieliset alueet Suikujoelta Knjažguban (Ruhtinaanlahden) kylään asti. Viimeksimainittu alue tunnetaan tiedekirjallisuudessa myös nimellä Karjalanranta. Joukko Kemin pitäjän Vienanmeren rannikon kuntia, jotka sijaitsivat nykyisestä Belomorskin (suom. ent. *Sorokka*, ven. *Soroka*) kaupungista etelään ovat myös osa tutkimusaluetta rannikon venäläisasutusta koskevassa artikkelissa (artikkeli № 5), vaikkei alue kuulu varsinaisesti Vienan Karjalan historialliskulttuuriseen alueeseen.

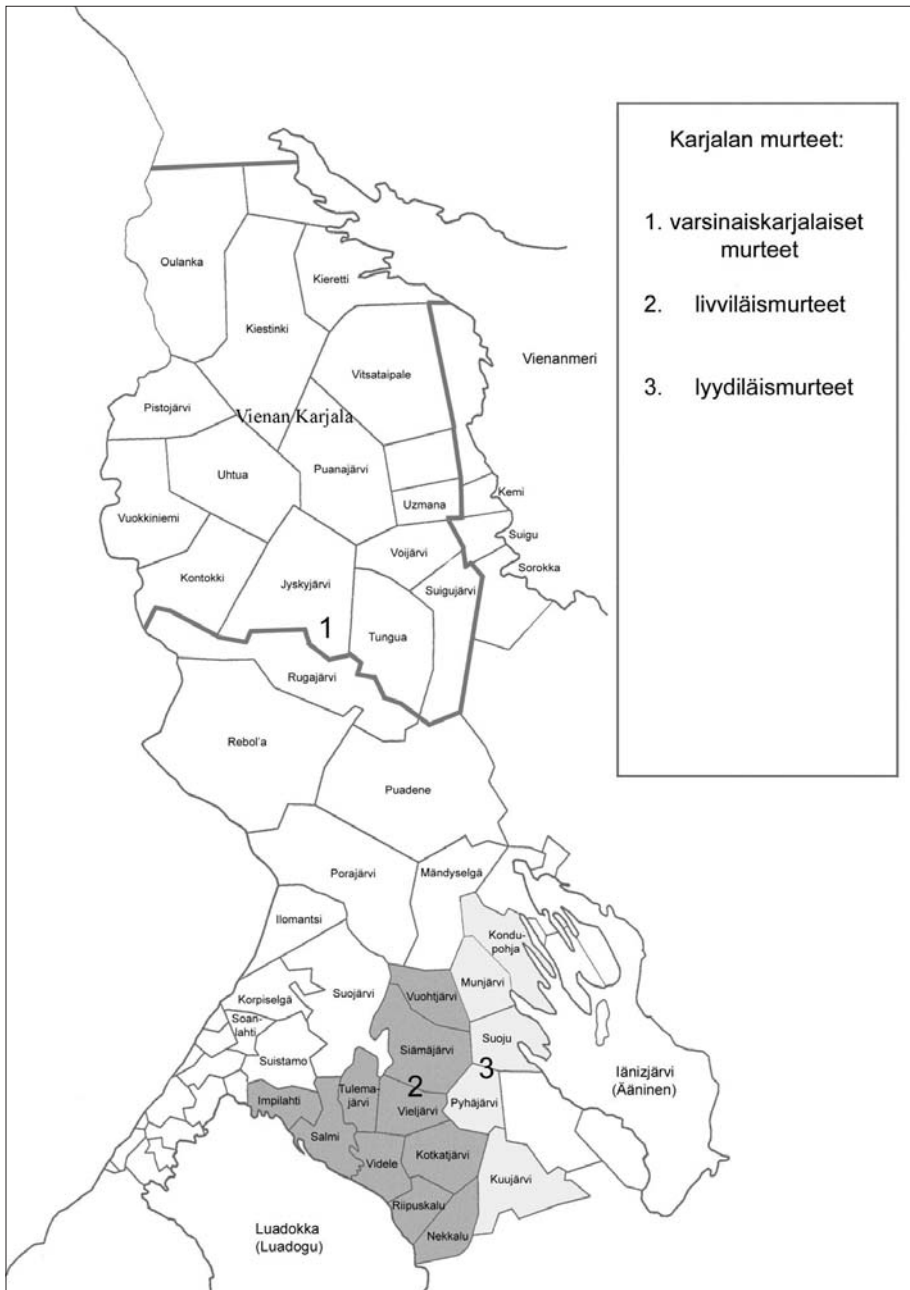
Tutkittavan alueen valintaan ovat vaikuttaneet mm. seuraavat seikat:

- Vienan Karjalan varhaishistoriaa on tutkittu vain vähän, siitäkin huolimatta, että alueella on ollut huomattava merkitys modernin suomalaisen etnoksen syntyhistoriassa mm. Kalevalan runouden keruualueena ja ns. karelianistisen taiteen ja kulttuurin innoittajana;
- Vienan Karjalasta ei ole sellaista nimistöntutkimusta, joka soveltuisi erikoisesti asutushistoriallisten päätelmien tekoon;
- alueelta on olemassa kenttätöin kerätty paikannimiaineisto
- koko toisen vuosituhannen ajan Vienan Karjala oli pohjoisesta etelään ja lännestä itään kulkevien ja uusia väestövirtoja mukanaan tuovien maa- ja vesitaipaleiden risteysalue;
- tutkittavalla alueella sijaitsi keskiaikaisen Karjalan varhaisia karjalaisasutuksia;
- heterogeenisyydestään huolimatta tutkittava alue on melko yhtenäinen kulttuurihistorian näkökulmasta (lukuunottamatta venäjänkielisiä rannikkokuntia).

Edellistä väitettä tukevat vuonna 1926 D.A. Zolotarjovin johdolla järjestetyn tutkimusmatkan tulokset, joiden mukaan Vienan Karjalan länsi- ja itäpiirien välillä havaittiin enemmän yhtäläisyyksiä kuin eroja. Itse Zolotarjov painotti, että paikalliset eroavaisuudet vain korostivat moniulotteisen, itäisiä ja läntisiä vaikutteita eri tavoin yhdistelevän kulttuurimiljöön homogeenisyyttä (Zolotarjov 1930: 19).

Erilaisten kulttuurien vaikutus näkyy siinäkin, että Vienan Karjalan länsi- ja itäosien välillä löytyy myös kielellisiä eroja. Kielellisesti yhtenäisiä ovat varsinaiskarjalan pohjoiskarjalaiset murteet, lähinnä Vuokkiniemen, Kontokin, Kiestingin, Oulangan, Pistojärven ja Uhtuan murteet. Siirtymämuotoja (törmäysmurteita) ovat Vitsataipaleen, Paanajärven ja Jyskyjärven murteet, joissa vallitsevat selvästi pohjoiskarjalaisille murteille ominaiset piirteet. Sen sijaan Voijjärven, Tunkuan ja Suikujärven pitäjien murteet kuuluvat varsinaiskarjalan etelämurteisiin. Esimerkiksi viimeksi mainitussa murreryhmässä soinnittomat *s*, *š* vokaalien välisessä asemassa esiintyvät soinnillisina sibilanteina *z* ja *ž*, esim. länsi: *viisi* – itä: *viizi*; *uuši* – *uuzi*. Dentaalisten sonoranttien *l*, *n*, ja *r* yhteydessä myös soinnittomat klusiilit *k*, *p* ja *t* soinnillistuvat⁶: vrt. *nakris* - *nagris*; *eklen* - *eglen*; *tetri* - *tedri*. Mainittakoon vielä, että *-j*-foneemin varianttina osassa tapauksia voi esiintyä *d'*: vrt. *joučen* - *d'oučen*, *joki* - *d'oki*, *d'ogi*, *järvi* - *d'ärvi*. On mahdollista osoittaa vielä monia muitakin eroja, mutta niiden analysointi ei kuulu tämän tutkimuksen tehtäviin.

6 Onkin mainittava, että tämä ilmiö on tavattu myös Kontokin kunnan eteläosassa, Uhtuan itäosassa sekä osittain Kiestingin ja Oulangan kunnassa. Esimerkiksi Ilmari Kianto ollessaan vuonna 1914 Kiestingin Vuarakylässä pani merkille, että vanhempi polvi mursi enemmän 'b:n ja g:n päälle' kuin nykyinen (Kianto 1923: 529). Se näkyy myös maatalousmaiden kuvauksista 1930-luvulta, vrt. Kiestingin Kiisjoella: *D'ärvenpeldo*, *Kangaspeldo*, *Uuzisuo*, Vuarakylässä: *Issakanpeldo*, *Haikanpeldo*, *Uuzipeldo* jne.

Eroavaisuuksia tutkittavan alueen eri osien välillä löytyy myös sanastosta: Vienan Karjalan länsiosissa voidaan havaita esim. suomen kielen vahva vaikutus, kun taas keski- ja etenkin itäosien murteisiin on vaikuttanut venäjän kieli. Karjalaisalueiden pohjoisimmissa osissa löytyy runsaasti saamen kielen jälkiä, sillä osa Pohjois-Karjalan saamelaisväestöstä siirtyi karjalan kieleen luonnollisen kaksikielisyyden kautta.

3. TUTKIMUSHISTORIA

3.1 ENSIMMÄISET KERÄÄJÄT JA HEIDÄN SEURAAJANSA

Ensimmäisenä kansanrunouden kannalta merkittävän Vienan Karjalan alueen ‘löysi’ tohtori Sakari Topelius. Juuri häneltä Elias Lönnrot sai virikkeen kerätä vanhoja kansanrunoja Venäjän karjalaisilta. Ensimmäisen tutkimusmatkan Vienan Karjalaan teki kuitenkin vuonna 1825 akateemikko A.J. Sjögren. Hänen jälkeensä siellä kävivät merkittävät suomalaiset tutkijat ja kansanrunouden kerääjät, mm. mm. E. Lönnrot, D. E. D Europaeus, J. F. Kajan, M. A. Castrén, A. V. Ervasti, H. V. Basilier, H. Meriläinen, I. K. Inha, K. F. Karjalainen ym. Heidän keräystyönsä ansiosta saatiin talletettua valtava määrä eppisiä, lyyrisiä sekä riittirunoja ja -lauluja.

Suurin osa 1800-luvun tutkijoita katsoi kansan runojen kollektiiviseksi luojaksi, kun taas eppisten laulujen esittäjiä pidettiin vain muinaisen perinteen mekaanisina säilyttäjinä eikä luovina yksilöinä (Karel’skij fol’klor: 257; Karhu 2002: 75). Tästä johtunee se, että tallentaessaan muinaisen kansanrunouden näytteitä kerääjät kiinnittivät aivan liian vähän huomiota sellaisiin seikkoihin kuten tallennusaika ja -paikka, runojen esittäjän henkilöllisyydestä puhumattakaan.

Ei ole kuitenkaan syytä väittää, että 1800-luvun alkupuoliskon tutkijat eivät olisi pohtineet Vienan Karjalan väestön alkuperää. Esimerkiksi A.J. Sjögren jakoi keräämänsä etnografisen ja kieliaineiston pohjalta Vienan Karjalan kahteen osaan – läntiseen ja itäiseen, joiden välinen raja kulki hänen mukaansa Paanajärven kunnasta pohjoiseen. Hän myös kiinnitti huomiota siihen, että Kainuun itäosien ja Vienan Karjalan länsiosien asukkaat saattoivat olla läheisiä etnisiä ryhmiä. Sjögren oletti, että näiden alueiden väestöllä voi olla yhteinen alkuperä ja että väestön jakautuminen kahtia johtui siitä, että alue kuului eri valtioiden ja vastaavasti läntisen ja itäisen kulttuuripiirin vaikutusalueeseen. Samalla Sjögren jakoi rajan molemmilla puolin asuneen väestön suomalaisiksi ja Venäjän karjalaisiksi sillä perusteella, että ryhmät asuivat eri valtioiden alueella. Karjalaiset hän katsoi Vienanmeren etelä- ja länsirannikolla asuneiden taipaleentakaisten čuudien jälkeläisiksi (Pöllä 1996: 90).

M.A. Castrén oletti hänkin, että vienankarjalaiset saattoivat olla sekäväestöä. Analysoituaan Vienan Karjalan lounasosissa tallennettuja perimätietoja Castrén tuli siihen johtopäätökseen, että tänne oli muinoin muuttanut väestöä Suomesta Hämeen alue mukaan lukien. Saman seikan toteaa myös vuonna 1829 Vienassa käynyt J. Fellman. Hän mainitsi mm., että jokin aika sitten Vienan Karjalan alueelle tuli väestöä Suomen pohjoisosista ja Savosta (Pöllä 1996: 90).

1800-luvun viimeisen kolmanneksen tutkijat saivat uuden otteen alueen kulttuuriperinteen. Vuonna 1872 A. A. Borenius, A. Genetzin ja A. Bernerin myötävaikutuksella suoritti koko Uhtuan Karjalan alueen tarkan kenttäkartoituksen, jossa hän keräsi runoja ja niiden tieteellistä käsittelyä varten tarvittavaa aineistoa. Kansanrunojen muistiinmerkitsemisen ohella he tallensivat tietoja mm. runonlaulajista ja heidän sukuhistorioistaan.

Alunperin karjalaisia legendaaristen bjarmien jälkeläisinä (Lönnrot 1849) pitänyt E. Lönnrot vaihtoi mielipiteensä kun oli tutustunut 1870-luvulla A.A. Boreniuksen johtaman tutkimusmatkan aikana tallennettuihin perimätietoihin Vienan Karjalan kylien asuttamisesta. Niiden mukaan kokonainen joukko läntisen Vienan runonlaulajasukuja oli muuttanut Venäjälle Suomesta. Samalla kannalla Lönnrotin kanssa oli itse Boreniuskin. Myöhemmin, 1800-luvun lopussa Vienan Karjalan länsiosissa asuneiden kuuluisimpien runonlaulajasukujen historiaa tutkineet A. Räisänen ja O. Suorsa viittasivat myös sukujen suoriin yhteyksiin Suomen alueelle. Jälkimmäinen oli jopa sitä mieltä, että Uhtuan ja Vuokkiniemen seurakuntien väestö on tullut poikkeuksellisesti Suomesta (Pöllä 1996: 91; Räisänen 1987; Suorsa 1986, 1988).

Boreniuksen työn jatkajina 1800-luvun lopussa olivat J. V. Juvelius ja L. V. Pääkkönen. Ensimmäinen kävi Vienan Karjalassa vuonna 1886, jälkimmäinen puolestaan vieraili vuonna 1898 Keski-Karjalassa ja Vienan Karjalan itäosissa. Matkojen aikana he keräsivät tietoja arkeologisista muinaisjäänteistä, kansan arkielämästä ja elinkeinoista sekä karjalaisten sosiaalisesta asemasta. He onnistuivat myös saamaan talteen monien alueen kylien asukkaiden perimätietoja asutuksen alkuvaiheesta ja sukujen historiasta. Myöhemmin vastaavanlaista tutkimustyötä jatkoi myös Rafael Engelberg (1912).

Kansanrunojen keruutoiminta tutkittavalla alueella jatkui 1900-luvulla. Silloin kentälle tuli ensimmäisiä karjalaisia kerääjiä. Heistä merkittävimmäksi vuosisadan alussa nousee Iivo Martinen Vuokkiniemen kunnan Kivijärven kylästä. Sukulaisensa Petri Lesosen kanssa hän on kerännyt tietoja 140 runonlaulajasta (Niemi 1921). Marttisen suuri ansio oli myös A. R. Niemelle annettu apu teoksen *Kalevalan selityksiä* kirjoitustyössä.

Alueen karjalaisväestön kielen tieteellisen tutkimuksen alullepanijana voi pitää Arvid Genetziä, vaikka jo ennen häntä joukko tiedemiehiä (mm. A. Sjögren, M. Castrén, A. Ahlqvist) olikin kosketellut kysymystä karjalan kielestä. Vuonna 1881 Genetz julkaisi teoksen *Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä*, jossa hän käsitteli mm. Vienan varsinaiskarjalaisia murteita. Genetzin jälkeen karjalan kieltä tutkivat Suomen tunnetut suomalaiset kielitieteilijät K. F. Karjalainen, V. Alava, H. Ojansuu, J. Kujola, E. V. Ahtia ja E. Leskinen. Kielitieteilijä E. V. Ahtia oli mm. sitä mieltä, että Vienan Karjalan karjalaisväestö oli niiden karjalaisten jälkeläisiä, jotka olivat muuttaneet Vienanmeren rannoille Laatokan tienoilta viimeistään 800-luvulla. Edelleen hän oletti, että 1600- ja 1700-luvun vaihteessa Länsi-Vienaan muutti suomalaista väestöä Pohjois-Suomesta (Ahtia 1910; Pöllä 1996: 91).

Merkittävän panoksen karjalan sanaston säilyttämiseen tekivät myös sotien jälkeisen ajan suomalaiset tutkijat Pertti Virtarannan johdolla. Kolmen vuosikymmenen kuluessa syntyi heidän ponnistuksistaan kuusiosainen Karjalan kielen sanakirja, joka on tämänkin tutkimuksen keskeisiä lähteitä.

Venäläisessä kielitieteessä karjalan kielen tieteellisen tutkimuksen aloitti D.V. Bubrih. Hänen johdollaan alkoi karjalan kielen murreaineiston määrätietoinen keruu 1930-luvulla. Vuonna 1938 oli saatu aikaan jo kaksisataa murrekarttaa tulevaa Karjalan kielen murrekartastoa varten. Vienankarjalaisten alkuperästä Bubrih oletti, että he tulivat nykyisen Vienan alueelle noin 1200-luvulla. Hän ei kuitenkaan sulkenut pois ajatusta, että Laatokan Karjalan karjalaiset saattoivat tehdä yksittäisiä matkoja Kemijoelle ja Vienanmerelle jo hyvin varhain. Bubrihin mukaan viimeisenä Vienan Karjalan alueelle tuli ns. Pohjanlahden itärannikon hypoteettinen karjalan heimon haarautuma, joka muutti alueelta 1700-luvun alussa (Bubrih 1947: 32).

Karjalan kielen tutkimus jatkuu nykyisinkin: varsinaiskarjalan pohjoiskarjalaisia murteita tutkii P. Zaikov, O. Karlova ja N. Kunnas, sanastoa ja fraseologiaa V. Fedotova, V. Karakina, N. Pellinen, I. Novak, T. Medvedeva, M. Spicina, N. Arhipova, G. Lettijeva.

1920-luvun keskivaiheeseen kuuluvat myös ensimmäiset yritykset tutkia monipuolisesti tutkimusalueella asuvien karjalasten kulttuuria ja arkea. Syksyllä 1925 Karjalan hallitus lähetti SNTL:n Tiedekatemiaan pyynnön tehdä karjalaisista tutkimus. Tämän pyynnön jälkeen alulle perustettiin D.A. Zolotarjovin johdolla ns. 'Luoteinen etnologinen tutkimusryhmä' (*Severo-zapadnaja etnologičeskaja ekspedicija*) Uhtuan piiriin. Sen tehtävänä oli perehtyä siihen, kuinka hyvin alueella oli säilynyt kansanrunous, millainen oli väestön yleinen tilanne ja fyysinen ulkonäkö sekä missä määrin Uhtuan piiri erottui Vienan Karjalan muista piireistä etnografisesti ja antropologisesti (Zolotarjov 1930: 2).

Aineiston keruu Vienan Karjalan alueelta on jatkunut koko 1900-luvun ja jatkuu edelleenkin. Venäjän tiedekatemian Karjalan tiedekeskuksen tutkijoiden, Petroskoin valtionyliopiston opettajien ja opiskelijoiden voimin sekä suomalaisten tutkijoiden merkittäväällä myötävaikutuksella aikaan on kerätty huomattava määrä aineistoa karjalaisten henkisestä kulttuurista, uskomuksista, kansanrunoudesta, kielestä, paikannimistöä ja arkkitehtuurista. Tämän aineiston pohjalta on julkaistu mm. Heikki Kirkisen, I. Černjakovan, Matti Pöllän ja Y. Šikalovin historiallisia tutkimuksia, Alekski Konkan, N. A. Lavosen, J. Surhaskon, R. F. Tarojevan ja J. J. Kortosalmen etnografisia tutkimuksia, U. S. Konkan, A. S. Stepanovan, Matti Kuusen, Juha Pentikäisen ja Lotte Tarkan kansanrunoustutkimuksia, Katja Hyryn kulttuuritutkimuksia, Pekka Huttu-Hiltusen musiikkitieteen alan tutkimuksia sekä V. P. Orfinskin arkkitehtuuria koskevia tutkimuksia. Erikseen on mainittava suomalainen tutkija Pertti Virtaranta, joka on kerännyt ja julkaissut huomattavan vienankarjalaisten kieltä ja kulttuuria koskevan aineiston.

Kaikesta aikaisemmasta tutkimuksesta huolimatta alueen karjalaisväestön etnistä alkuperää ja Vienan Karjalan alueen asutushistoriaa käsitteleviä laajoja tutkimuksia on vain muutamia. Ensimmäinen ja samalla ainoa monografinen tutkimus aiheesta on suomalaisen historioitsijan Matti Pöllän vuonna 1995 julkaistu *Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600-1800-luvulla*, jonka keskeiset johtopäätökset perustuvat pääsääntöisesti tutkittavan alueen asukkaiden virallisten (osittain myös epävirallisten) sukunimien pohjalte. Tutkimuksessaan Pöllä kuvailee Vienan Karjalan eri osia aineellisen ja henkisen

kulttuurin sekä arkielämän näkökulmasta ottaen huomioon paikallisväestön antropologiset erityispiirteet. Tämän sekä muiden tutkijoiden havaintojen perusteella hän jakaa Vienan Karjalan neljään etnokulttuuriseen vyöhykkeeseen: läntiseen, keskiseen, itäiseen ja pohjoiseen (Pöllä 1995: 301). Myöhemmin Matti Pöllä palasi useasti tähän vähän tutkittuun aiheeseen sekä artikkeleissaan että vuonna 2001 julkaistussa vienalaisten perhelaitokselle omistetussa monografiassaan.

Tutkijoiden kiinnostus Vienanmeren karjalaisalueita kohtaan on säilynyt nykypäiviin asti. Päivänvalon on nähnyt mm. kaksi monografiaa, jotka kuvaavat laajasti kahden kunnan, Paanajärven (2003) ja Vuokkiniemen historiaa, kulttuuriaa ja väestön arkea (2006).

Ennen M. Pöllän tutkimusta suomalaisessa historian tutkimuskirjallisuudessa vallitseva oli Heikki Kirkisen kanta, jonka mukaan Vienan Karjalan asutuksen muodostumiseen osallistuivat Laatokan tienoilta muuttaneet karjalaiset, Äänisen niemimaalta ja Bjarmiasta lähteneet väestöryhmät sekä uudisasukkaiden assimiloimat saamelaiset (Kirkinen 1963: 1970). Samalla Kirkinen myös toteaa, että Viena oli myös Suomen puolelta yksittäisten muuttajien määränään 1600-1700-luvulla (Kirkinen 1988; Pöllä 1996: 91).

3.2 KARJALAISTEN PAIKANNIMIEN KERUUN JA TUTKIMUKSEN HISTORIA

Kun tämän väitöstutkimuksen keskeisenä aineistona on Vienan Karjalan paikannimistö, tehdään seuraavassa lyhyt katsaus myös karjalaisten paikannimien keruun ja tutkimuksen historiaan.

Venäläiset ja suomalaiset tutkijat ovat kohdistaneet huomiota Karjalan paikannimiin 1800-luvun lopusta lähtien. Varhaiset tutkielmat karjalaisesta paikannimistöstä jatkoivat jo fennougristiikan alullepanijan A. M. Sjögrenin työhön pohjautuvaa perinnettä. Pitkän aikaa onomastiikan tutkijat olivat kiinnostuneita karjalaisista paikannimistä ainoastaan Pohjois-Venäjästä substraattinimistöön vertailun kannalta eikä itsenäisenä tutkimuskohteena. Useamman 1900-luvun vaihteessa toimineen suomalaisen tutkijan teoksissa ja muistivihkoissa mainitaan Karjalan alueella kuultuja paikannimiä. Tiedemiesten suhtautumista paikannimiin voidaan kuitenkin kuvittaa suomalaisen tutkijan L. V. Pääkkösen vuonna 1898 ilmestyneen kirjoituksen esimerkillä. Tutkielmansa lopussa hän esittää noin 1200 Karjalassa vuoden 1892 tutkimusmatkalla kerättyä paikannimeä. Samalla hän kuitenkin ilmoittaa jättäneensä julkaisemastaan aineistosta pois paljon hänen mielestään merkityksettömiä tai tavallisia paikannimiä, joilla ei ole selvää historiallista tai kulttuuriarvoa. Tutkimuksensa loppusanoissa Pääkkönen kirjoittaa: ”Alkuaan kirjoitin nimiluetteloa kolmatta sataa sivua. Niinpä esim. Lentieraan mennessäni kirjoitin kuudetta kymmentä Särki- ja Ahven- nimiä... Vaan sitten karsin paikannimiluettelosta kaikki ”luontoperäiset” nimet, joilla en usko mitään arvoa olevan, kuten esim. sanoista heinä, ruoho, särki, ahven, hauki, lahna j.n.e. johdetut nimet... Kyläin- ja sukunimi-luettelosta karsin lähes puolet, s.o. venäläiset nimet pois, niillä kun en myöskään luule arvoa olevan” (Pääkkönen 1898: 246).

Tilanne alkoi muuttua 1900-luvun keskivaiheessa. Venäläisen fennougristiikan perustaja D. V. Bubrih käytti karjalaista paikannimistöä etnohistoriallisena lähteenä useissa tutkimuksissaan ja yritti tehdä sen pohjalta johtopäätöksiä nykyisen Karjalan asuttamisen historiasta (1947, 1948, 1948a, 1971). Silti on syytä mainita, että ainakin 1980-luvulle saakka karjalaista paikannimistöä koskevalle kirjallisuudelle oli ominaista lähinnä kuvaileva tutkimusote. Monet Karjalan paikannimistölle omistetut kirjoitukset/tutkielmat entisessä Neuvostoliitossa perustuivat pääsääntöisesti kirjallisiin lähteisiin. Esimerkkinä mainittakoon kuuluisan venäläisen lingvistin A. I. Popovin vuonna 1949 kirjoittama laaja artikkeli, jonka hän teki Äänisen viidenneksen verokirjojen pohjalta (vrt. myös Popov 1993).

Bubrihin ja Popovin seuraajia Karjalan paikannimistön tutkimuksessa olivat G. M. Kert ja V. T. Leskinen. He ovat julkaisseet joukon enimmäkseen Karjalan saamelaisperäistä paikannimistöä koskevia artikkeleita. Samalla juuri Voitto Leskisestä alkoi 1960-luvun puolivälissä Karjalan tasavallan paikannimien keruutyö.

Vasta 1970-luvun toisella puoliskolla Karjalan paikannimistön keruu kehittyi systemaattiseksi. Muutos liittyy N. N. Mamontovan työhön. Hän on käsitellyt tieteellisesti kenttätyömatkoilla kerättyä aineistoa ja esittänyt tuloksia lukuisissa artikkeleissa sekä vuonna 1982 ilmestyneessä Aunuksen piirin mikrotoponymiaa kuvaavassa monografiassa. Viimeksi mainitussa teoksessa hän esittää livviläisten asuttaman alueen karjalaisnimistön semanttisen ja rakenteellisen analyysin sekä kuvailee tämän alueen karjalaisperäisen paikannimistön ominaispiirteitä ja erikoisuuksia.

Kun puhutaan karjalaisen paikannimistön tutkimuksesta ei voi olla mainitsematta Irma Mullosta, joka on ollut Karjalan ja koko Venäjän itämerensuomalaisen nimistötutkimuksen keulahahmo 1990-luvulta lähtien. Hänen keskeisimmät tutkimustyönsä on omistettu Karjalan ja lähialueiden vepsäläiselle ja venäjänkieliselle paikannimistölle, mutta vertailuaineistona vepsäläisille ja venäläisille substraattipaikannimille hän käyttää usein karjalaisia paikannimiä. Samalla Mullonen on tutkinut itse karjalaisväestön paikannimistöä ja julkaissut joukon artikkeleita, joissa käsittelee karjalankielisten paikannimiareaalien muodostumisen ehtoja ja syitä sekä rekonstruoi nykyiselle karjalaisalueelle suuntautuneiden migraatioiden kronologiaa. Tutkielmissaan hän kiinnittää paljon huomiota Karjalassa eri aikoina tapahtuneille väestöryhmien kontakteille.

Irma Mulosen työn linjat jatkuvat nykyisissäkin tutkimuksissa. Viime aikojen karjalaista nimistöä koskevista tutkimuksista mainittakoon Petroskoin yliopiston tutkija Olga Karlovan artikkelit (1999, 2001, 2002, 2002a, 2003, 2004, 2006, 2007) ja toistaiseksi julkaisematon kandidaatinväitöskirja (suomalaista lisensiaatintyötä vastaava tutkimus), joissa analysoidaan *-la/-lä/-l'a*-päätteisiä karjalankielisiä paikannimiä (mm. asutusnimiä), käsitellään *-l*-nimimallin muodostumista ja käyttöä Karjalan nimistössä sekä tuodaan ilmi tämän paikannimityypin merkitys Karjalan alueen etnohistorialliselle tutkimukselle.

Karjalan paikannimistön merkittävimpiin tutkijoihin kuuluu myös tunnettu suomalainen paikannimitutkija Viljo Nissilä. Hän kävi jatkosodan aikana mm. Aunuksen Karjalassa, jossa keräsi runsaasti aineistoa Karjalan keski- ja eteläosassa asuvilta varsinaiskarjalaisilta ja lyydiläisiltä. On mainittava, että sodan aikana karjalaista nimistöä keräsi myös tuleva

suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori Aulis J. Joki, tuleva Nykysuomen sanakirjan toimittaja Toivo Koilo sekä tuleva Suomen kielen etymologisen sanakirjan toimittaja Reino Peltola. Kuitenkin vain Nissilän sodanaikasten kenttätömatkojen tuloksena syntyi karjalaista paikan- ja henkilönnimistöä käsitteleviä tieteellisiä artikkeleita ja tutkielmia (1943, 1947, 1947a, 1955, 1967, 1973 ym.).

Tässä yhteydessä on mainittava lähinnä kaksi Viljo Nissilän nimistölle omistettua monografiaa. Ensimmäinen niistä on hänen ensimmäinen merkittävä paikannimitutkimuksensa *Vuoksen joen vesistönimistöä* (1939), toinen nimeltään *Suomen Karjalan nimistöä* (1975), joissa hän analysoi entisten karjalaisten asuttamien alueiden nimistöä.

Lyhyt katsaus karjalaista paikannimistöä käsittelevään tieteelliseen tutkimukseen osoittaa, että ajan mittaan on muodostunut kaksi eri traditiota karjalankielisten paikannimien tutkimuksessa: paikallisesti rajattujen murrealueiden (livviläinen, lyydiläinen, Laatokan karjalaisten entisen asuinalueet) paikannimisysteemien analyysi sekä paikannimistön käyttö etno- ja asutushistoriallisena lähteenä. Vienankarjalaisten asuinalueen paikannimistöä ei kuitenkaan ole varsinaisesti tutkittu, vaikkakin yksittäiset havainnot eri etnisten ryhmien kanssakäymisestä Vienan Karjalassa on käsitelty erityisesti tämän kirjoittajan omissa Karjalan pohjoisosien paikannimistöä käsittelevissä artikkeleissa (Kuzmin 1999, 2001, 2002, 2003, 2005, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013). Voidaankin väittää, että Vienan Karjalan nimistöä ei ole kunnolla tutkittu ennen tässä julkaistavia ja muita saman kirjoittajan tutkielmia.

3.3 TUTKIMUSAINEISTO JA SEN KERUUTYÖ

Edellä on jo mainittu, että tutkimuksen pohjana on Vienan Karjalasta kerätty paikannimistö, jota säilytetään Karjalan tiedekeskuksen kielen, kirjallisuuden ja historian instituutin nimiarkistossa Petroskoissa. Tutkimuksen alkuvaiheessa aineistossa oli materiaalia noin 20000-25000 nimestä. Tätä aineistoa on jatkuvasti täydennetty myös kirjoittajan omilla kenttätömatkoilla⁷, joita on tehty Viaan yhteensä 17. Kirjoittaja on kerännyt paikannimiaineistoa myöskin sekä Vienan Karjalan naapurialueilla, Keski- ja Etelä-Karjalassa sekä Leningradin ja Tverin alueella. Yhteensä vuodesta 1998 alkaen on tehty yli 40 keruumatkaa. Tämän tuloksena Vienan Karjalasta kerättyjen paikannimien määrä on kasvanut huomattavasti ja tällä hetkellä käsittelemäni aineisto koostuu noin 35000 nimestä.

Täten tutkimuksen taustaksi kerätty uusi paikannimiaineisto on täydentänyt huomattavasti Vienan nimistökokoelmaa. Ennen kirjoittajan omia keruumatkoja monen Vienan Karjalan volostin (mm. Voijjärven, Tunkuan, Suikujärven, Usmanan, Vitsataipalen, Pistojarven, Kieretin) paikan- ja talonnimet puuttuivat melkein kokonaan. Keruumatkojen aikana kirjoittaja on saanut paljon lisätietoa myöskin niistä nimistä, jotka olivat jo Kieli-instituutin nimiarkistoissa, mikä on antanut mahdollisuuden välttää mahdollisia virheitä nimien analyysissä. Lisäksi muilta alueilta kerätty vertailuaineisto on auttanut saamaan kokonaiskuvan karjalaisalueiden nimistöstä, mikä on edellytyksenä Vienan nimistön luotettavalle tulkinnalle.

⁷ Monet keruumatkoista on tehty yhteistyössä Petroskoin yliopiston tutkija Olga Karlovan ja Kieli-instituutin tutkija Irma Mullosen kanssa.

4. TUTKIMUKSEN METODIT

4.1 NIMISTÖ

Tutkimustyön metodit ovat pääasiassa onomastisia. Laajimmin tutkimukseen kuuluvissa artikkeleissa on sovellettu nimimallien levikin tarkastelua ja asutushistoriallista tulkintaa. Tämän lisäksi väitöskirjassa on käytetty mm. substraattinimien etymologionnin ja henkilönimikantaisten nimien etymologionnin metodeja.

Paikannimistö on hyvin monipuolinen kielen-, kulttuurin- ja historian tutkimuksen lähdeaineisto. Siinä heijastuvat kunkin seudun asutushistoria, kulttuuri, luonto ja sen maisemalliset erikoispiirteet, elinkeinot sekä alueen maankäyttö. Oman ryhmänsä muodostavat myös uskontoon ja uskomuksiin liittyvät nimet. Tämän vuoksi paikannimet ovat arvokasta lähdeaineistoa eri alojen tutkimukselle, mutta aivan erityisesti kielihistoriaa ja etnistä historiaa valaisevien kysymysten selvittelyssä.

Mikä tekee paikannimistä tärkeän kielitieteellisen ja historiallisen lähteen? Ensinnäkin paikannimistöä on säilynyt ajalta, jolta ei ole käytettävissä muuta kirjallista lähdeaineistoa. Esimerkiksi Eero Kiviniemen mukaan nimistöntutkimus on oikeastaan syntynyt sellaisten tieteenalojen tarpeisiin, joille nimien historiallisella dokumenttiarvolla on ollut suuri merkitys (Kiviniemi 1980: 319). Toisekseen nimet ovat hyvin pysyviä alueilla, joilla niitä käytetään jatkuvasti. Monet merkittävät ja taloudellisesti tärkeät luontokohteet on nimetty jo varhain. Useimmiten nimet ovat myös säilyneet hyvin, jos alueella on ollut katkeamaton väestöllinen jatkuvuus.

Paikannimistön tärkeä etu muihin kielitieteen ja (esi)historian tutkimuksen lähteisiin verrattuna on myös se, että paikannimiä on tiedossa hyvin paljon. Samat nimityypit toistuvat eri konteksteissa ja monet niistä muodostavat tietynlaisia levikkialueita. Nykyisessä asutushistoriallisessa nimistöntutkimuksessa nimenomaan paikannimien levikit ovat keskeinen tutkimuskohde, koska niiden todistusvoima kielihistoriallisten ja kulttuurihistoriallisten kysymysten ratkaisemisessa on suurempi kuin yksittäisten nimien. Nimeämismalleihin perustuvassa tutkimuksessa nimistön levikkiä pitää tarkastella eri nimipesyeiden alkuperältään yhteen kuuluvien nimien koko aineiston osalta. Myös vastausta nimityypin esiintymiseen ja leviämistapoihin on haettava juuri nimistön levikistä (Kiviniemi 1971: 58).

Nimenmuodostus perustuu kulloinkin käytössä oleviin kielijärjestelmään kuuluviin nimeämismalleihin. Jotkut niistä ovat olleet niin yleisiä ja säilyneet niin pitkään produktiivisina, että nimityyppi on ehtinyt levitä suhteellisen pitkän ajan kuluessa kattavasti koko kielialueelle. Esimerkiksi paikannimimalli *Pitkäniemi* esiintyy kaikkialla Suomessa ja

Karjalassa. Tämänkaltaiset nimimallit eivät juurikaan anna vastauksia asutushistoriallisiin kysymyksiin. Useimmat nimeämismallit ovat kuitenkin olleet produktiivisia vain vähän aikaa tai olleet vain tietyn väestöryhmän käytössä. Niiden levikki on selvärajainen ja niillä on selvä asutushistoriallinen tausta (Kiviniemi 1978: 25, 27; 1980: 329). Asutushistoriallisen nimistöntutkimuksen perusajatuksena onkin se, että liikkeessä oleva väestö tuo uusille asuinsijoille uutta nimistöä. Se käyttää sellaisia nimeämismalleja, jotka ovat sille entuudestaan tuttuja ja jotka ovat käytössä asutuksen lähtöalueella. Toisin sanoen asutuksen laajentuessa uudelle alueelle käytetään mukana tuotuja rakenteellisia, sanastollisia ja semanttisia paikannimimalleja. Tämä tarjoaa hyvät lähtökohdat asutuksen tulosuuntien ja alkuperän selvittämiseksi (vrt. Kiviniemi 1977; Šrámek 1972). Eräät levikit saattavat esimerkiksi paljastaa sellaisia asutusliikkeitä, joista ei ole säilynyt muita jälkiä.

4.2 ONOMASTISET METODIT KARJALAN ASUTUSHISTORIAN TUTKIMUKSESSA

Vienan Karjalan paikannimistö on tärkeä historiallinen tietolähde etenkin varhaisten kirjallisten asiakirjojen puutteen takia. Paikannimiaineiston laajuus vie monipuolisuudessaan voiton yksittäisistä ja usein myöhäisistä kirjallisista lähteistä sekä hajanaisista ja etnisesti monitulkintaisista arkeologisista todisteista.

Paikannimien käyttö historiallisena lähteenä on jo pitkään ollut tapana eri alueiden esi- ja varhaishistorian tutkimuksessa. Kiinnostus paikannimistön keräämiseen ja sen systemaattiseen analysointiin syntyi Euroopassa 1800-luvulla, kun tutkijat ymmärsivät sen olevan mainio kielellinen, etnografinen ja historialliskulttuurinen lähde.

Monet tutkijat käyttävät toponymiaa aputieteenä, koska sen tietojen perusteella voidaan päästä melko kiinnostaviin tuloksiin useilla tieteenaloilla. Esimerkiksi Suomessa nimistötiede katsotaan keskeisimmäksi tietolähteeksi kun puhutaan asutuksen alkuperästä, erilaisten etnisten ryhmien asutuksen historiallisista rajoista sekä eräkulttuurin eri ulottuvuuksista (Vahtola 1980: 10). Pohjoismaissa nimistöaineiston pohjalta on tehty luotettavia tutkimuksia koskien asutushistoriaa, hallinnollista historiaa, oikeushistoriaa, liikenneyhteyksien historiaa, uskomuksia, kasvistoa ja eläimistöä sekä sanastoa ja äänneoppia (Kiviniemi 1980: 329).

Eero Kiviniemi kirjoittaa eräässä artikkelissaan, että monet Suomen varhaisen historian vaiheisiin liittyvät tämänpäivän tutkimuksen ongelmat ja kysymykset olisi saatu ratkaistuksi, jos tutkijat olisivat selvittäneet kunkin paikannimen tarkan motivaation (Kiviniemi 1980: 327). Huomattakoon, että tämäntapaisissa tutkimuksissa tärkein ehto on paikannimiaineiston riittävä määrä, koska yksittäisten paikannimien käyttö johtaa helposti virheellisiin johtopäätöksiin.

Vienankarjalaisten asutuksen historian ja niiden väestön alkuperän kannalta paikannimistö on tällä hetkellä ainoa asutushistorian tutkimuksen tarpeisiin riittävä tietolähde, joka on säilynyt nykypäiviin saakka. Paikannimien hyvän säilymisen edellytyksenä on niiden jatkuva

käyttö maastokohteiden yksilöimiseen ihmisten välisessä kommunikoinnissa. Kerran annetut nimet säilyivät hyvin ja välittyivät sukupolvelta toiselle. Tällä tavalla paikannimistö on ainutlaatuinen historiallinen lähde, joka on säilynyt ajoilta ennen kirjallisia muistomerkkejä.

Vienan Karjalan paikannimistöön on tässä tutkimuksessa sovellettu areaalis-typologista metodologiaa, jonka valintaan ovat vaikuttaneet useat syyt. Ensinnäkin, käytettävissä on laaja aineisto koskien tutkimusaluetta: 1970-luvulta lähtien Karjalan tiedekeskuksen Kieli-, kirjallisuus- ja historian instituuttiin on koottu Karjalan ja lähialueiden tieteellinen paikannimikortisto, jonka avulla voidaan todeta sekä kunkin nimeämismallin rooli alueen paikannimien muodostumisessa että tiettyjen paikannimiarealien olemassaolo.

Toiseksi areaalinen menetelmä tuottaa vakuuttavimmat tulokset kontaktiarealien tai historiallisesti myöhäisemmän, sekundaarisen asutuksen nimistön analyysissä. Viimeksi mainittujen joukkoon kuuluu myös Vienan Karjala. Tämä selittää areaalis-typologisen menetelmän valitsemisen tiettyjen asutushistoriallisten hypoteesien tarkastamista sekä paikannimistöön sovelletun areaalimenetelmän yksityiskohtaista kehittämistä varten.

Mainittakoon, että tutkittavan alueen asuttaminen alkaa 1400-luvulla, vaikka eräkulttuuri alkoi kehittyä alueella jo huomattavasti aiemmin. Asuttamisen oletetaan tapahtuneen vaiheittain useammasta suunnasta, mm. Pohjois-Laatokalta, Äänisjärven tienoilta sekä nykyisen Suomen eri osista, mm. Pohjanmaalta, Savosta, Hämeestä (asuttamisen reittejä ja kronologiaa koskevien hypoteesien yhteenveto vrt. mm. Pöllä 1995: 36–37). Monesta eri suunnasta kulkeutunut asutus heijastuu seudun paikannimistössä, koska väestö toi mukanaan entisiltä asuinseuduiltaan paikkojen nimeämisen vakiintuneet periaatteet.

4.3 AREAALIS-TYOLOGINEN MENETELMÄ KARJALAN NIMISTÖN TUTKIMUKSESSA

Areaalimenetelmä on sovellettavissa humanististen tieteiden eri aloille. Kielitieteen puitteissa sitä käytetään usein mm. etymologis-historiallisissa tutkimuksissa (Ruoppila 1967) sekä murretutkimuksissa (Jazikoznanije 1973, Areal’nyje issledovanija 1977). Venäjällä viimeisten vuosikymmenten aikana arkeologian, keskiajan historian, etnografian, etnomusikologian ja kielitieteen näkökulmasta selvitettyjen levikkialueiden monitieteisen analyysin pohjalta on saatu mielenkiintoisia tuloksia itämerensuomalaisten ja slaavien varhaisimman kanssakäymisen historiaa ja asuma-alueiden kehitystä koskien (Osnovy regionalistiki 1999; OIG 2001).

Eri ilmiöiden levinneisyyksien rajoja vertailevaa analyysiä tarkoittavaa areaalimenetelmää käytetään laajasti onomastiikassa. Tässä tutkimuksessa sitä on käytetty kaikissa artikkeleissa.

Menetelmän käytön vakuuttavat tulokset näkyvät niin venäläisten (Nikonov 1964; 1965; Pospelov 1971; Teorija i metodika 1986) kuin suomalaistenkin tutkijoiden tutkimuksissa. On kuitenkin todettava, että ainakin venäläisessä onomastiikassa areaalimenetelmää käytetään vain vähäisessä määrin, mikä johtuu sekä luotettavan ja hyvin kartoitetun paikannimiaineiston

puutteesta että kartoitettavien mallien valintaan liittyvistä ongelmista.

Merkittäviä tuloksia arealimenetelmän hyödyntämisessä on saavuttanut suomalainen onomastinen koulukunta. Tämän suuntauksen alullepanijana oli Eero Kiviniemi 1970-luvulla. Kaksi hänen laajahkoa tutkimustaan kuvaavat menetelmän toimintaperiaatteita, erityisesti tiettyjen nimimallien levinneisyysalueiden rajaamista ja tulkintaa. Ensimmäisessä tutkimuksessa *Suomen partisiippinimistöä* (Kiviniemi 1971) Kiviniemi käsittelee arealimenetelmän näkökulmasta erityisesti purojen nimityksissä esiintyvää partisiippinimistöä ja toisessa tutkimuksessa *Väärät vedet* (Kiviniemi 1977) Suomen nimistöissä esiintyviä järvien muotoja kuvaavia määriteosia. Kummassakin tapauksessa menetelmän tulokset perusteella esitetään, että levinneisyysalueen sijainnista ja muodostumisajankohdasta riippuen käytössä oli erilaisia nimeämismalleja, jotka selittyvät erilaisilla historiallisilla asutusliikkeillä.

Menetelmän käyttöä jatkettiin muiden suomalaisten tutkijoiden tutkimuksissa. Näistä merkittävimpiä on Jouko Vahtolan tutkielma Tornion- ja Kemijokilaakson paikannimistön ja asutuksen synnystä (Vahtola 1980). Siinä on sovellettu arealis-typologista menetelmää Pohjois-Suomeen, joka tiedetään myöhäisen asutuksen alueeksi. Metodi antaa tutkijalle mahdollisuuden esittää uusia ajatuksia tutkittavan alueen asutushistorian tulkitsemisesta. Nykyään menetelmää käytetään nimistö tutkimuksessa vain harvoin, mutta voidaan mainita, että vastaavan tutkimuksen Siikajokilaakson asutuksen synnystä on tehnyt lisensiaatintyössä Matti Leiviskä (Leiviskä 2011).

Seuraavassa on suomalaisten ja venäläisten tutkijoiden väittämien kokoavan tarkastelun pohjalta esitetty arealis-typologisen menetelmän peruspiirteitä.

Menetelmän käyttö perustuu tiettyyn käsitykseen siitä, miten paikannimi syntyy, miten paikkojen nimeämisprosessi tapahtuu, mitkä ovat nimien yksilöiviä ominaisuuksia ja millä perusteella ne ovat valikoituneet käyttöön nimistöissä. Nimettävän ominaisuuden valinta on sidoksissa tiettyjen ehtojen joukkoon ja ennen kaikkea nimeämiskohteen luonnon erikoisuuksiin: esimerkiksi, järvi voi olla pyöreä, pitkä, mustavetinen, kalarikas ja täten objektiivinen todellisuus vaikuttaa paikan nimeämiseen. Samalla pitää aina ottaa huomioon myös se, että paikannimen päätarkoitus on toimia kohteen yksilöijänä. Se tarkoittaa sitä, että nimen pitää erottaa tietty kohde toisista samankaltaisista. Tästä johtuu se, että lähellä sijaitsevien luontokohteiden yhteinen yksilöivä tunnusmerkki (erottava ominaisuus) ei voi olla molempien paikkojen nimeämisperusteena. On mahdotonta nimittää kaikkia ympäristössä olevia pitkulaisia järviä pitkiksi tai pyöreitä pyöreiksi, sillä sellainen nimeäminen kadottaisi nimien mahdollisuuden yksilöidä kohteita. Tästä syystä molemmille yhteinen tunnusmerkki voi olla vain yhden tai muutaman paikannimen pohjana, mutta toiset luontokohteet on tunnistettava jonkin muun yksilöivän ominaisuuden perusteella. Toisin sanoen paikannimen sisältö määräytyy paikan identifioimiseksi mukaan (Kiviniemi 1978a: 73, 1980: 327, Ainiala 1997: 15–22). Siten nimenantajan pitää kieltäytyä sellaisista nimeämisperusteista, jotka ovat jo käytössä tietyn alueen nimistöissä.

Erottavan ominaisuuden valinta on sidoksissa myös yhteiskunnan sosiaaliseen ja taloudelliseen kehitykseen. Ihminen hahmottaa ympäröivää luontoa oman sosiaalisen ja taloudellisen kokemuspäiirinsä kautta. Täten metsästäjä ja maanviljelijä näkevät

ympäristön eri tavoin ja valitsevat siitä paikkoja nimetessään erilaisia paikkoja erottava ominaisuuksia (Nikonov 1965; Superanskaja 1977: 7-26; Kiviniemi 1978: 23). Paikannimen pohjana olevan yksilöivän tunnusmerkin analyysissä on otettava huomioon myös se, että paikannimen antaja toimii joka kerta tiettyjen nimeämismallien mukaan, jotka hän on omaksunut kielen mukana (Kiviniemi 1980). Täten paikannimien antajalle muodostuu jo lapsuudessa tietynlainen käsitys siitä, minkälainen nimen pitää olla sekä muodon että sisällön puolesta. Esimerkiksi itämerensuomalaisen onomastiikan alullepanija A.V. Forsman pani tarkoin merkille itämerensuomalaiselle nimeämissysteemille omistetussa tukielmassaan mallimuodostuneisuuden tärkeän roolin ja esimerkkinä hän toi mm. Karjalassa tallennetun kansanomaisen hokeman ”*mies on -nen, nainen on -tar, orja on -kka, talo on -la*” (Forsman 1891: 182).

Vastaavanlainen tilanne on nimistössäkin. Esimerkiksi *-la/-lä/-l'a*-johdin Vienan Karjalassa esiintyy asutusten nimissä. On tiedossa, että tämä malli ilmestyy aina asutuksen alkuvaiheessa, jolloin talon tai kylän perustajan nimeen liitetään lokatiivinen *-la/-l'a/-la*-johdin (vrt. *Iutala* < hn. Iuta + *-la*; *Jyrkilä* < hn. Jyrki + *-lä*; *Jouhko* < hn. Jouhko + *-l'a*). Myöhemmää alkuperää on venäläisperäinen samanmerkityksinen suffiksi *-(ou)šina* (рус. *-щина*). Se edustuu Vienan nimistössä pääasiassa maatalousmaiden nimissä, jossa se liitetään niiden omistajien nimeen (vrt. *Midrošina* < hn. Midro + *-šina*; *Ol'okkoušina* < hn. Ol'okka + *-šina*).

Täten uusien nimien syntyä määrittävät olemassa olevat paikannimimallit. Kun ihminen joutuu antamaan nimiä maantieteellisille kohteille uudella asuma-alueella, hän käyttää tiettyjä lapsuudessaan oppimia nimeämismalleja ja uusi nimi löytää paikkansa jo olemassa olevasta nimistösystemistä. Tällaisella nimistön järjestelmäluonteella on tärkeä rooli paikannimen kommunikatiivisen funktion toteutumisessa. Nimistöön ”ei juuru” sellaisia nimiä, jotka ovat ristiriidassa vakiintuneen nimistöjärjestelmän kanssa.

Nimistön mallimuodostuneisuuteen pohjautuu areaalis-typologinen tutkimusmenetelmä. Se pohjautuu oivallukseen, että monet paikannimimallit ovat levinneet selkeästi rajatulle alueelle, jonka muodostuminen voi olla yhteydessä tietyn väestöryhmän historialliseen ekspansioon sekä etnisen alueen muotoutumisen historiaan ja tämän rajoihin. Kun ihminen uusien maiden hyödyntämisen yhteydessä antaa nimiä maantieteellisille kohteille uudella asuma-alueella, hän käyttää samoja rakenteellisia (esim. suffiksit), sanastollisia ja semanttisia malleja, jotka ovat tuttuja jo asutuksen lähtöalueella. Tämä antaa mahdollisuuden saada selville mistä väestö on tullut ja mitä reittejä se on migraatioissaan käyttänyt. Samasta syystä areaalimenetelmä tuottaa kuitenkin vakuuttavimpia tuloksia juuri kontaktialueiden tai suhteellisen myöhään asutettujen alueiden nimistön selvityksessä. Nämä kriteerit soveltuvat hyvin juuri Vienan Karjalan nimistön tutkimiseen.

On kuitenkin otettava huomioon sekin, ettei jokaista paikannimeä voida käyttää etnohistoriallisen tutkimuksen aineistona. Läheskään jokaisella paikannimimallilla ei ole merkitystä historian tutkimuksen näkökulmasta. Esimerkiksi yleiset paikannimimallit⁸

8 Yleisimpien nimeämismallien ja niiden levikkien tulkinnasta ks. myös Antti Leino (2007).

(mm. *Pienijärvi*, *Suurijärvi*), joiden tiedetään esiintyvän laajalla itämerensuomalaisella alueella, eivät ole tässä mielessä kovin kuvaavia. Paikan maantieteellisiä erityispiirteitä kuvaavat mallit eivät nekään aina ole informatiivisia, koska niiden takana on etupäässä maanpinnan muotojen luonne eikä seudun asutuksen etninen tai kielellinen tausta. Jos esimerkiksi seurataan *-selg* ‘mäkijono, vaara’-loppuisten nimien levinneisyyttä sekä vepsäläisessä että naapurialueiden nimistöissä, voidaan nähdä, että ao. paikannimien määrä laskee huomattavasti siirryttäessä vepsäläisten asuinalueella pohjoisesta etelään. Ilmeisesti tällaisella levikillä ei kuitenkaan ole mitään etnohistoriaan liittyvää taustaa. Malli esiintyy nyky-Karjalan eteläosissa tiheänä ja vepsäläisalueiden eteläosissa taas vain niukasti siksi, että maastokohoumia on paljon Äänisen ja Laatokan välisellä seudulla, mutta etelään mentäessä maasto muuttuu tasaiseksi (Mullonen 1994: 52).

Myös vailla etnistä taustaa olevilla kulttuuri-ilmioihin liittyvillä paikannimimalleilla on vain heikko relevanssi etnohistoriallisen analyysin kannalta. Esimerkiksi voi ottaa 1800-luvun viimeisellä kolmanneksella tapahtuvan *vuara*-loppuisten asutusnimien synnyn Vienan Karjalassa. Se liittyi 1800-luvun puolivälin ilmaston lämpenemisen myötä tapahtuneisiin muutoksiin, jolloin vaarojen maataloudellinen hyödyntäminen kaskiviljelyssä alkoi. 1800- ja 1900-luvun asuinpaikkojen listat tukevat nimityypin tällaista tulkintaa. 1800-luvun puolivälin listoilta niitä löytyy vielä hyvin vähän, mutta vuoden 1905 listassa pelkästään Vienan länsiosassa mainitaan noin kolmekymmentä *-vuara*-loppuista asutusnimeä (Karlova & Kuzmin 1999: 213). Täten tämän mallin syntyyn ei liity etnisiä tekijöitä.

Todettakoon edelleen, että vastaaviin appellatiivilevikkeihin liittyvät paikannimimallit eivät ole aina kovin informatiivisia. Propriumet appellatiivit eivät muodosta selkeitä alueita, koska niihin perustuvan nimistön muodostuminen tapahtuu saman periaatteen mukaan erilaisissa kieliyhteisöissä. Ne syntyvät tavallisesti pienehkössä kieliyhteisöissä ja liittyvät tavallisesti maantieteellisten termien propriutumiseen tai kulttuurikohteita nimeäviin sanoihin. Ainoa saarta järvessä voidaan kutsua yksinkertaisesti *Saareksi* ja ainoa myllyä *Myllyksi* tai *Melliäksi*. Tämä riittää kohteen yksilöimiseksi eikä sekaannusta synny. Yksilöimiseen riittävät usein myös pelkät maastoappellatiiveihin kuuluvat perustermit (kuten *šuo*, *vuara*, *šuari*), joita käytetään hyvin laajalla alueella, ja tästä johtuen ne eivät ole relevantteja etnisen- ja kulttuuritiedon kannalta.

Välillä on kuitenkin hyödyllistä kartoittaa myös appellatiivien kaltaisia paikannimiä. Esimerkiksi *Jylmäkkö*-nimet, joiden levinneisyysalue on tuntuvasti isompi kuin vastaavan appellatiivin areaali. Täten paikannimet todistavat, että *jylmäkkö*-appellatiivia on käytetty aikaisemmin niillä alueilla, joilla tätä tyyppiä edustavat paikannimet on nykyään tallennettu (ks. tarkemmin artikkeli № 5).

Luotettavien tulosten saamista varten on typologis-areaalista menetelmää sovellettaessa käytettävä sellaisia paikannimimalleja, joilla on rajallinen levikkialue ja jotka ovat ominaisia tietyille paikallisesti rajatuille väestöryhmille. Tässä tapauksessa näiden mallien levikkialue on usein selvärajainen ja tulkittavissa. Juuri tämänkaltaisilla nimityypeillä voi olla selvä asutushistoriallinen tausta ja tulkitsemalla niitä oikein on mahdollista saada tietoa tietyn

lokaalisen väestöryhmän asuma-alueesta ja ajoituksesta. Rajallinen alue voi syntyä myös silloin, kun mallia on käytetty lyhyen aikaa (Kiviniemi 1980: 329). Tällaisen Karjalassa esiintyvän ja ajallisesti sidotun mallin esimerkkeinä ovat *Pyhä*-alkuiset vesistönimet. Eteläisessä Karjalassa ja sen lähialueilla venäjänkielisessä nimistössä esiintyy usein *Svjat*-alkuisia vesistönimiä (ven. *svjat*-, *svjatoj* ”pyhä”), vrt. järvi *Svjatozero*, joki *Svjatreka* ja järvi *Svjatuha*. *Pyhä*-alkuisia vesistönimiä esiintyy mm. Laatokan Karjalan luoteisosassa, missä 1000-luvun loppuun mennessä karjalainen etninen ryhmä oli muodostunut. Malli ei kuitenkaan siirtynyt itään ja koilliseen karjalaisen muuttoliikkeen myötä, mistä todisteena on *Pyhä*-alkuisen vesistönimimallin puute nykyisen Karjalan keski- ja pohjoisissa. Ilmeisesti karjalaisen muuttoliikkeen alettua malli ei enää ollut produktiivinen paikannimimuodostuksessa karjalaisten keskuudessa. Jos seurataan *Pyhä*-alkuisten vesistönimien areaalia tarkemmin mukaan lukien myös venäläiset käännetty *Svjat*-alkuiset nimet, niin huomataan, että tyyppiin kuuluvat nimet sijoittuvat sellaisen reittien varteen, joita pitkin vepsäläiset muuttivat pohjoiseen (Vienan merelle johtavien vesireittien varteen), itään (Votlajokea pitkin vedenjakajan taakse) ja etelään (Valkeajärvelle). On ilmiselvää, että mallin olemassaolo liittyy alueen vepsäläisen asutusvaikutuksen perintöön ja sitä voidaan käsitellä kyseisen asutusvaikutuksen markkerina (Mullonen 2002: 154).

Myös nimistön rakenteelliset mallit voivat olla etnisten prosessien kartoittamisen kannalta kuvaavia. Onomastiikan teoriasta tiedetään, että johdoksien käytössä appellatiiveissa ja paikannimissä on havaittavissa selvä oppositio: kunkin alueen nimistössä etusijalla ovat sellaiset suffiksit, jotka ovat heikosti mukana kielen appellatiivisessa sananmuodostuksessa (Kiviniemi 1975: 30; Azarh 1981: 26; Mullonen 1994: 22–23). Tämän ansiosta kielen appellatiivinen ja proprinen taso ovat erotettavissa toisistaan, mikä edellisessä kappaleessa mainittujen seikkojen kontekstissa on olennaista kartoitettavia nimimalleja valittaessa.

Jokaisella johtimella (johdostyyppillä) on nimistössä oma levikkialueensa ja kunkin alueen nimistössä on käytössä oma ainutkertainen suffiksien sarjansa (Nikonov 1965). Siten johtimien levikkialueen taustalla voi olla usein jokin etnohistoriallinen prosessi. Esimerkkinä voi olla *-(i)nen*-loppuisten vesistönimien levikki Suomessa, jossa käsiteltävän nimityypin alue osoittaa väestön leviämiseen Savosta (Kiviniemi 1990: 191–192).

Kartoittamisen näkökulmasta havainnollisia ovat myös ns. areaalis-semanttiset oppositiot (Matvejev 1986), jolloin nimeämisen perusteena käytettyä yksilöivää tunnusmerkkiä ilmaistaan eri väestöryhmien keskuudessa eri tavoin. Esimerkkinä tällaisesta tapauksesta voi olla areaalinen oppositio *Housu*- ja *Kaatio*-nimien välillä, joka esiintyy Suomessa ja Karjalassa muodoltaan ”väärien” järvien nimissä. Levikin perusteella toinen malleista (*Housu*-) syntyi läntisessä Suomessa, kun taas toinen nimityyppi (*Kaatio*-) on sidoksissa karjalaisten muuttoliikkeeseen Laatokan Karjalasta (Kiviniemi 1977: 84–87).

Asutushistoriallisen tutkimuksen näkökulmasta varsin luotettavana aineistona ovat myös nimistössä esiintyvät paikannimet, joiden määritteenä on etnonymy. Etnonymikantaiset paikannimet syntyvät aina alueella oleskelevien tai liikkuvien väestöryhmien kontaktien vaikutuksesta. Samalla heimonimet viittaavat kunkin väestöryhmän asuma- tai eräalueisiin sekä niiden rajoihin. Täten heimonimiä (mm. *Lappi*-, *Karjala*-, *Hämeh*-, *Savo*-, *Venäiz*-)

sisältävien paikannimien levikkien tutkiminen Karjalassa voi olla apuna monien karjalaisväestön syntyprosessiin liittyvien etnohistoriallisten kysymysten ratkaisemisessa.

Paikannimien levikeillä on siis merkittävä etnohistoriallinen potentiaali kunkin alueen asutushistorian tutkimisessa. Samalla pitää kuitenkin muistaa, ettei asutuksen synnyn ongelmia ratkaistaessa voi tehdä johtopäätöksiä yksittäisten, kontekstistaan irroitettujen paikannimien perusteella. Pitää aina ottaa huomioon sekä tutkittavan alueen, että sen naapurialueiden analogisiin tyypeihin kuuluva nimistö. Jotta voitaisiin sanoa tietyn paikannimityypin olevan asutushistoriallisesti todistusvoimainen, tutkijan sisäinen näkemys ei riitä, vaan on tehtävä paljon tutkimustyötä. Monet asutushistorian näkökulmasta tärkeät paikannimimallit ovat toistaiseksi tuntemattomia vain siksi, että ne ovat melkein näkymättömiä eivätkä herätä erityistä huomiota lukuisten paikannimien joukossa (Kiviniemi 1980: 329; 331). Tämä seikka myös selittää areaalis-typologisten tutkimusten vähälukuisuutta.

On kuitenkin huomattava, että kielen ja asutuksen suhde ei ole yksinkertainen. Uusien ilmiöiden juurtuminen kieleen tai nimistöön ei välttämättä edellytä laajaa väestönsiirtoa. Näyttää siltä, että hyvin usein on riittänyt, että alueelle on pysyvästi asettunut asumaan edes jonkin verran ”vieraskielisiä”, jotka ovat välittäneet uusia kielellisiä ja nimistöllisiä vaikutteita (lainasanoja, rakennepiirteitä ja myös paikannimityyppejä) entiseltä asuma-alueeltaan uuteen asuinympäristöön. Terho Itkonen mainitsee esimerkiksi Päijänteen ympäristön hämäläismurteet, jotka ovat savolaistuneet suhteellisen myöhään ja ilman huomattavia väestönsiirtoja (Itkonen 1980, 14). Toisaalta paikallisten asukkaiden väliaikainenkin oleskelu jollain toisella alueella voi myös tuottaa kielellisiä muoti-ilmiöitä (esimerkiksi laukkukauppiaiden mukana Karjalaan liikkuneita innovaatioita). Osa innovaatioista voi siten olla kulttuurilainaa naapuriväestöiltä, ja tässä tapauksessa kielelliset uutuudet voivat siirtyä alueelta toiselle, vaikkei kukaan muuttaisi minnekään.

Lopuksi kiinnitetään vielä kerran huomiota paikannimien asutushistoriallisen dokumenttiarvon lähtökohtiin:

- paikannimiä on tiedossa hyvin paljon muihin (esi)historian tutkimuksen lähteisiin verrattuna;
- nimet säilyvät yleensä hyvin, jos alueella on asunut väestöä katkeamattomasti;
- nimet siirtyvät suhteellisen helposti kielestä toiseen;
- nimet ovat hyvin pysyviä alueilla, joilla niitä käytetään;
- nimimallit ovat sidoksissa tiettyyn historialliseen periodiin.

Tärkeää on myös se, että nimityypit toistuvat eri konteksteissa ja monet niistä muodostavat tietynlaisia levikkialueita. Mikäli tutkittavalla alueella on tunnistettavissa riittävä määrä paikannimimalleja, niiden levikkialueiden kartoittaminen antaa mahdollisuuden rekonstruoida vuorostaan etnis-kielellisiä levikkialueita ja samalla ottaa kantaa näiden alueiden muodostumiseen sekä syventää ymmärrystä niistä kielellisistä ja etnisistä prosesseista, joiden ansiosta historiallis-kulttuurinen Vienan Karjalan alue muodostui.

Täten edellä mainitut lähtökohdat kuten suhteellisen myöhäinen asuttaminen, asutuksen monikerroksisuus ja monilähtöisyys tekevät Vienan Karjalasta hyvän koekentän tytopologis-maantieteellisen menetelmän käytölle.

4.4 MUUT METODIT

Typologis-maantieteellisen menetelmän rinnalla käytän tutkimuksessani myös nimistön syntaktis-semanttista tutkimusmenetelmää. Menetelmän käyttö tässä tutkimuksessa mahdollistaa luotettavan kuvan saamisen yleisimpien määriteosien esiintymisestä Vienan nimistössä. Tämä vuorostaan auttaa löytämään aineistosta sellaisia nimiä ja nimelementtejä, joilla on nimistössä rajallinen levikki ja samalla mahdollinen asutushistoriallinen asiatausta.

Paikannimistöllä on tärkeä rooli myös kielellisen substraatin tutkimuksen kannalta. Itse asiassa paikannimistö on yksi keskeisimmistä osista kielellistä substraattia. Substraatinimistön tutkiminen historiallisen kielitieteen metodeilla antaa hyvän mahdollisuuden nimistön luotettavalle etymologioimiselle, mikä vuorostaan on välttämätön edellytys paikannimien käyttämiselle etnisen esihistorian lähteenä.

Tavallisesti kun alueen varhaisempi kieliryhmä vaihtaa käyttämänsä kieltä johonkin toiseen kieleen luonnollisella tavalla kaksikielellisyyden kautta, kansanomaisessa paikannimistössä paikannimiä lainataan kielestä toiseen pääasiassa foneettisesti mukailemalla. Tutkittavan alueen karjalan- ja venäjänkielisessä paikannimistössä on runsaasti mm. saamelaista substraatinimistöä. Kuitenkin ne varhaiset saamen kielimuodot, jotka ovat vaikuttaneet nykyisen Karjalan nimistöön sekä karjalan ja venäjän kielen murrenastoon, erosivat äänteellisesti (joskus merkittävästikin) nykyisistä saamelaiskielistä.

Tutkimuksen metodina käytetään tässä tapauksessa areaalis-substraattista sekamenetelmää, jolla pyritään tutkimaan kielessä tapahtuneita ääntenmuutoksia ja rekonstruoimaan alkuperäiskieliset nimiasut. Menetelmällä pyritään myös saamaan tietoa nimistössä havaittavien äänteellisten ilmiöiden maantieteellisestä levikistä, mikä vuorostaan antaa hyödyllistä tietoa esi- ja varhais historian kielellisten ja etnisten rajojen rekonstruoimista varten. Venäjän tunnetuimpien substraatinimistön tutkijoiden joukkoon kuuluva A. Matvejev toteaa, että muiden vaadittavien ehtojen täytyessä substraatinimien etymologointi on luotettavaa ainoastaan siinä tapauksessa, jos sitä tukee substraattiperäisten nimikantojen, nimityyppien tai nimeämismallien levinneisyys (Matvejev 1986).

Huomattakoon, että nimistön luotettava etymologointi vaatii laajojen alueiden paikannimistön systemaattista tutkimista. Yksittäisten nimien käyttö taas vie usein tutkijaa kohti vääriä johtopäätöksiä. Samalla etymologioimisen luotettavuus kasvaa merkittävästi, kun tutkija onnistuu löytämään tutkittavan alueen sekä naapurialueiden nimistöä ja substraattisanastosta useita toistuvia nimityyppisiä ja äänneilmiöitä, jotka mahdollistavat oletetun substraattikielen identifioimisen. Onnistuneen etymologisen selvityksen tärkeänä ehtona on myös se, etteivät rekonstruoidun paikannimen nimeämisen motiivi ja tutkittavan paikan maantieteellinen erikoispiirre ole ristiriidassa. Etymologiat edellyttävät vastaavan nimeämismallin olemassoloa esimerkiksi nykyisillä saamenkielisillä alueilla (vrt. Saarikivi 2007: 57-64). Tällaisia tutkimuksia tehdessä on myös hyödyllistä kuvata substraatinimistön historiallista ja kulttuurista taustaa.

Tietyn alueen historia on kuin palapeli. Saadakseen luotettavan kuvan siitä tutkijan pitää käyttää mahdollisimman paljon tutkittavaan ongelmaan liittyviä eri tieteenalojen aineistoja.

Tällaista aineistoa ovat mm. kansan keskuudessa tallennetut muisti- ja perimätiedot. Nämä perimätiedot ovat kirjallisille lähteille tuntemattoman historian jälkiä, jotka ovat jääneet usein virallisen historian tutkimuksen ulkopuolelle. Siitä huolimatta niitä hyväksi käyttäen on mahdollista saada merkittäviä tuloksia historian tutkimuksessa.

Vienan Karjalan asutushistoriasta on olemassa vain vähän varsinaista kirjallista lähdeaineistoa. Voidaan esimerkiksi ajatella, että 1600- ja 1700-luvun asiakirjamerkinnot väestön liikkumisesta perustuivat juuri paikallisten asukkaiden suullisiin tietoihin. Tästä syystä käytän tutkimuksessani hyväksi myös Vienan Karjalassa tallennettuja perimä- ja muistitietoja, joissa itse karjalaiset tulkitsevat alueen asutushistoriaa oman sukunsa tai kylänsä historian välityksellä.

Muistitieto määritellään tiedoksi, joka ei pohjautu kirjallisiin lähteisiin vaan tiedonantajan muistiin (Fingerroos & Peltonen 2006: 8). Muistitietotutkimus on luonteeltaan monitieteistä ja on syntynyt pitkälti pyrkimyksestä laajentaa erilaisia menneisyyden tulkintoja tai vallitsevia totuuksia (Fingerroos & Haanpää 2006: 27). Kansainvälisessä tutkimuksessa käsitteellä suullinen historia tarkoitetaan yleensä erilaisin haastattelumenetelmin tuotettuja aineistoja. Suulliset kertomukset ovat kuitenkin lähinnä perinne- ja kansatieteen, nykyään myös historian eri haarojen lähdeaineistona. Muistitietotutkimuksen osaa, joka liittyy nimenomaan historiaan, kutsutaan muistitietohistoriaksi (Kalela 2006: 74). Muistitietojen käyttäminen keskeisimpinä lähteinä on luonteenomaista erikoisesti paikallishistoriallisille tutkimuksille. Muistitietoa lähteenä käyttävän tutkimuksen tavoitteena on tuoda esille mm. väestön omat näkökulmat menneisyydestä (Fingerroos & Peltonen 2006: 10). Tärkeää tässä yhteydessä on sekin, että samoin kuin paikannimissä, myös muistitiedossa on usein säilynyt tietoa ajalta, josta on jäänyt vain vähän tai ei lainkaan asiakirjatietoja. Täten muistitiedot ovat mielestäni tärkeitä ja varteenotettavaa menneisyyttä käsittelevää lähdeaineistoa.

Muistitietoja on mahdollista käyttää tutkimuksessa eri tavoin. Tässä tutkimuksessa käytän muistitietoa lähteenä. Tavoitteena on tuoda esille uusia näkökulmia ja piirteitä sekä Vienan Karjalan karjalaisia edeltäneestä asutuksesta että alueen asutushistoriasta. Kyseessä on siten paikallishistorian rekonstruktio menetelmä, jonka aineistona ovat Vienassa 1800- ja 1900-luvulla sekä 2000-luvun alussa tallennetut väestön suulliset ja kirjallisesti kootut ”rahvahalliset” muisti- ja perimätiedot. Tietyn kylän tai alueen perimätiedot antavat kuvan vain mikrohistorialliselta, paikalliselta tasolta, mutta yhteen koottuina ne mahdollistavat koko tutkittavan alueen asutushistoriallisen tilanteen kuvaamisen tietynlaisena kokonaisuutena.

On otettava huomioon, että perimätiedot ja paikallistarinat ovat kuitenkin apuaineistoa, jota pitää käyttää varovaisesti ja mahdollisuuden mukaan etsiä todisteita muista lähteistä, koska muistitiedoista vain osa kuvaa todellisia tapahtumia ja henkilöitä ja osa on sekoittunutta tietoa. Tutkijan tulee olla tietoinen siitä, että tarinoihin voi liittyä myös laajalle levinneitä ja jopa kansainvälisesti tunnettuja folklorekertomusten motiiveja. Sitä paitsi kansanrunoudelle on tyypillistä kronologinen siirtymä eli anakronismi, jolloin paikallistarinoissa esiintyvät tapahtumat ja muistot yhdistetään tapahtumiin, jotka todellisuudessa kuuluvat usein myöhempään aikakauteen. Alessandro Portelli toteaa kuitenkin, että väärä ajankohta ja historiallinen konteksti, väärin muistaminen, ei kyseenalaista tapahtumien tosiasiallista kulkua vaan pakottaa meidät tarkistamaan tulkintamme historian kokonaisesta vaiheesta (Portelli 2006: 56).

5. VIENAN KARJALAN LEKSIKAALIS-SEMANTTISTEN PAIKANNIMIMALLIEN TARKASTELU - YLEISIMMÄT MÄÄRITEOSAT

Väitöskirjani aihe on Vienan Karjalan asutushistoria pääasiassa paikannimien valossa. Vaikka tutkimukseni tavoitteet ovat asutushistorialliset, perustana on kuitenkin paikannimien luotettava kielellinen tulkinta niiden omista syntyedellytyksistä ja nimistön omasta systeemisidonnaisuudesta käsin. Käytän työssäni areaalis-typologista tutkimusmenetelmää Vienan Karjalan nimistön tarkastelussa. Areaalimenetelmän tulokset riippuvat merkittävässä määrin kartoitettavien nimimallien onnistuneesta valinnasta, eikä kaikkia malleja ole mahdollista käyttää. Yksittäisen paikannimen käyttö ei myöskään koskaan anna luotettavaa tulosta, koska jokaisen alueen nimistö on aina tietynlainen systeemi. Tästä syystä sekä paikannimien alkuperää että nimistön asutushistoriallista taustaa selvittäessä on aina pyrittävä ottamaan huomioon kaikki mahdollinen samantyyppinen nimistö ja itse nimistösysteemin toiminta.

Paikannimiä voidaan tutkia monella tavalla ja monista näkökulmista. Erityisen tärkeää on selvittää esimerkiksi se, miten erilaiset paikat on yleensä nimetty. Eero Kiviniemi on joskus kirjoittanut, että jos nimistösystemien pääpiirteet ja alueelliset erot olisivat (edes osapuilleen) selvillä, nimien perusteella tehtävät päätelmät olisivat paljon luotettavammalla pohjalla (Kiviniemi 1978a: 83).

Karjalan paikannimet ovat joko yksiosaisia tai yhdysnimiä. Karjalan nimistön perustyyppi on kuitenkin yhdysnimi, joka koostuu perusosasta ja määriteosasta.

Koska karjalaisen nimistön typologiasta ei ole tehty kirjoitettua aikaisempaa tutkimusta (vrt. kuitenkin Mamontova 1982), olen seuraavassa selvittänyt yleisimmät Karjalan nimistössä esiintyvät sanat. Kyseessä on siis väitöskirjan artikkelien kontekstien ymmärtämiseksi tarpeellinen esitutkimus, joka pohjautuu Karjalan tiedekeskuksen paikannimikokoelman aineistoon. Vastaavia katsauksia eri itämerensuomalaisten kielten paikannimistöistä on ilmestynyt useita jo aiemmin, mm. Kiviniemi (1990) suomalaisesta nimistöstä, Mullonen (1994) vepsäläisestä nimistöstä, Saar 2007 etelävirolaisesta nimistöstä. Myös saamelaisesta nimistöistä on kaksi katsausta, S. Aikion (2003) inarinsaamelaisesta nimistöistä ja Rahkosen tekemä Saarikiven julkaisema pienempi katsaus pohjoissaamelaisesta nimistöistä (Saarikivi 2004).

Alempana on esitetty Vienan Karjalan yleisimpien määriteosien analyysi. Juuri ne muodostavat noin kaksi kolmasosaa koko aineistosta ja paljastavat vienalaisen nimistön leksikaaliset yleispiirteet. Tehty analyysi on tarpeellinen ja hyödyllinen myös kartoitettavien nimimallien löytämistä varten.

5.1 LUONNONPAIKKOJEN NIMITYKSET

Kunkin alueen topografitermien kokonaisuus on tämän alueen fyysismaantieteellisten piirteiden eräänlainen kulttuurinen kuvaus. Reaalista todellisuutta kuvaavat paikannimien alkuelementit esiintyvät juuri maastokohtien nimissä. Tällaisten määriteosien pääpiirre on juuri tämän todellisuuden kuvaaminen ja määrittäminen (Superanskaja 1969: 45). Tähän ryhmään kuuluu sellaisia määriteosia, jotka kuvaavat luonnossa reaalisesti esiintyviä maiseman piirteitä ja tämä leksikaalis-semanttinen ryhmä onkin yksi suurimmista. Vienan Karjalan nimistössä. Samalla luonnonpaikkoja tarkoittavien määritteiden produktiivisuus on kuitenkin erilainen. Alempana on esitetty kahdenkymmenen yleisimmän luontoon viittaavien määritteiden ryhmä yleisyysjärjestyksessä. Samassa taulukossa vertailua varten on esillä myös vastaavat ryhmät suomalaisessa, vepsäläisessä, etelävirolaisessa ja osittain myös livviläisessä nimistössä.

Taulukosta näkyy, että määrite *Kivi-* on yleisin sekä vienäläisen että suomalaisen nimistössä. Se johtuu siitä, että kivet tai kivisyys on Karjalan ja Suomen maisemassa niin kulkemisen kuin viljelynkin kannalta hyvin monenlaisia paikkoja leimaava piirre (Kiviniemi 1990: 129). Toisaalta olen merkinnyt *Kivi-* ja *Kallivo-*määritteiden kohdalle tähden, koska nämä nimivartalot voidaan tulkita joskus eri tavoin. Hyvin usein on epäselvää, onko esimerkiksi *Kivipelto* maaperältään kivinen vai onko sen laidalla tai keskellä kivi. Tämänkaltaisten tapauksien oikea tulkinta on mahdollista vain paikan tuntemuksen perusteella.

Taulukko 1

Vienan Karjala	Aunuksen alanko ⁹	Vepsä ¹⁰	Suomi	Etelä-Viro ¹¹
*Kivi-	Jogi-	Oja-	*Kivi-	Savi-
Vuara-	Selgy- 'ylänkö'	Korb-	Ranta-	Järv-: Järve-
Šuari-	*Kivi-	So- 'suo'	Mäki-	Saar-: Saarõ- pääas. 'metsäsaari'
*Kallivo-	Kangas-	Kangaz-	Suo-, Neva-	Kivistü- 'kivinen kohta'
Viita-	Palte-	Nem- 'niemi'	Joki-	Liiv-: Liiva- 'hiekkä'
Kankaš-	Randu-	Mägi-	*Kallio-	Laan-: Laanõ- 'metsä'
Šuo-	Lambi-	Salm-	*Hieta-, Hiekka-	Palo- - Palu- 'kuiva mäntymetsä'
Šalmi-	Korbi-	Palde- 'rinne'	Oja-, Puro-	Ruus-: Ruusa- - Kruus-: Kruusa- 'sora'
Lehto-	Järvi-	Rand-	Korpi-	Kund-: Kunnu- - Kond-: Konnu- 'kelpaamaton maa; metsä; luhta; kuiva paikka luhdassa'
Niemi-	Suo-	Selg-	*Palo-	Läteq-: Lätte-, Allikas- 'lähde'
Joki-	Suari-	Bong- 'pyörre'	Niemi-	Viira- 'takamaa, syrjäseutu'
Lampi-	*Čuuru-, Liete-	Järv(i)-	Saari-	Org-: Oro- - Oru- 'laakso, notko'
Meččä-	Vana- 'letto, neva'	Jogi-	Järvi-	Mõts-: Mõtsa- 'metsä'
Korpi-	Mägi-	Kosk-	Lähde-	Suu- 'suo'
Ranta-	Rindu- 'rinne'	Luht-	Kangas-	Muda-: Mua-
Korko-	*Savi-	Ladv- 'joen alkulähde'	Lampi-	Kivi-
Čärkkä-/Šärkkä-	Koski-	Lomu- 'ryteikkö'	Metsä-	Liivak-: Liivagu- - Liivaku-
Lakši- 'lahti'	Orgo- 'rotko, alanko'	Murd- 'pyörre'	Koski-	Varik-: Varigu- - Variku- 'pimeä, varjoisa metsä'
Järvi-	Ladvu- 'joen alkulähde'	Mättäz- 'kumpu'	*Savi-	Viro- - Viru- merkitys ei ole tiedossa
Kaisku-	Alho- 'alanko'	Org- 'korbi, alanko'	Harju-	Palandu- 'palanut kohta'

9 Aunuksen alanko-listassa määriteosat ovat lähinnä vapaassa järjestyksessä, koska N. Mamontovan tutkimuksessa tätä asiaa ei tutkittu erikseen (Mamontova 1982). Valitsin tätä lukua varten N. Mamontovan tutkimuksesta kaikki esimerkkitapaukset ja esitin niiden määrän pohjalta yleisyysjärjestykselliset listat, jotka eivät kuitenkaan vastaa todellisuudessa eteläisen Karjalan yleisimpien määriteosien produktivisuutta. Samalla esitetyt listat voivat kuitenkin antaa alueen määriteosien likimääräisen kuvan.

10 Vepsän nimityksiä koskeissa listoissa (Mullonen 1994) yleisyysjärjestyksessä ovat tavallisesti vain kymmenen ensimmäistä määriteosaa. Samalla luonnonpaikkojen listassa esitetyt määriteosat on lueteltu vapaassa järjestyksessä, mutta edustavat kuitenkin vepsäläisnimitysten yleisimpiä määriteosia.

11 Mainittakoon, että Etelä-Viron yleisimpien määriteosien listat eroavat monessa suhteessa tutkittavan alueen listoista, jonka selityksenä ovat sekä alueiden luonnolliset ja kulttuuriset että myös taloudelliset erot. Samalla voidaan nähdä, että Etelä-Virossakin nimityksissä esiintyy hyvin usein kuitenkin sama sanasto. Edellämämainitun huomioon ottaen toimii Etelä-Viron nimiaineisto (Saar 2008: 93-154) tässä lähinnä havainnollisena vertailuaineistona ilman erikoisvertailua karjalaisnimiin.

Nojautuen keräämääni aineistoon lasken kuitenkin sekä *Kivi-* että *Kallivo-*määritteen sisältävät paikannimet kuuluviksi luonnonpaikat-ryhmään. Suomen nimistössä luontoon viittaavien yleisimpien määritteiden ryhmässä on myös *Hieta-*, *Hiekka-*, sekä Savi-alkuosat, jotka voidaan katsoa pikemmin maaperään viittaaviksi.

Čärkkäpelto, -järvi (Vuok, Tetr; Pisto, Kivj.), **Jokilampi**, -järvi (Puah, Kurk, Pist.), **Järvikoški**, -puvaš (Suop, Puan.), **Kallivolakši** (Vuok, Venj, Pirt, Ohta), **Kiviniemi**, -ranta (Mölk, Vuok, Haik; Akon.), **Korkoniemi**, -kankaš (Jyvl, Pist; Vuok.), **Lahenranta**, -perä (Čena, Vehj, Röhö), **Niemijoki**, -pelto (Akon, Hiet; Toll, Kant.), **Rantašuo**, -pelto (Häme, Kost; Haik.), **Šalmenjoki**, -lampi (Haik, Akon; Kant, Luva.), **Šuarilampi**, -järvi (Röhö, Haik;Kivj, Mölk.), **Vuarajärvi**, -šalmi (Kurk, Korp; Kost.).

Taulukosta käy ilmi, että vesistönimien määritteiden osuus on sangen huomattava Vienan nimistössä, mikä on mahdollista selittää sillä, että suurin osa asutuksesta sijaitsee suurehkojen vesistöjen rannoilla. Maapinnanmuotojen tärkeinä erikoispiirteinä ovat myös ylänneet ja erilaiset metsämaat, jotka erottuvat hyvin maastossa ja ovat taloudellisesti merkityksellisiä, koska paikallinen väestö on käyttänyt niitä kaskimaana.

Huomattakoon myös, että maantieteellinen ympäristö Vienan Karjalassa on pääosin samanlainen koko alueella, sen vuoksi nimeämisperiaatteet ovat olleet Vienan eri osissa lähes samanlaiset ja alueellisia eroja pitäjittäin on vähän. Lopuksi mainittakoon, että suurin osa luonnonpaikkojen määriteosien ryhmässä olevista sanoista löytyy myös yleisimpien perusosien ryhmästä. Sama tilanne on myös Suomen nimistössä (Kiviniemi 1990: 128).

5.2 KULTTUURIPAikkojen Nimitykset

Vienan Karjalan paikannimiaineisto osoittaa, että kulttuuripaikkoja tarkoittavien alkuelementtien määrä on pienempi edellä mainittuun ryhmään verrattuna. Tähän luokkaan kuuluu maanviljelyyn ja elinkeinoin, rakennuksiin ja rakennelmiin, asutuksiin ja muihin elinoloihin kuuluvia määriteosia. Tällä tavalla nimistöstä heijastuu alueen aineellisen kulttuurin monet puolet.

Tämän ryhmän yleisimpien nimivartaloiden lista yleisyysjärjestyksessä näyttää seuraavalta:

Taulukko 2

Vienan Karjala	Aunuksen alanko	Vepsä ¹²	Suomi	Etelä-Viro
Pirtti- , Kammari-	Riihi-	Pust- 'viljelemätön maa'	*Koti-	Piir- : Piiri- , Raja-
*Palo- 'kaski'	Melliččy- 'mylly'	Pöud- 'pelto'	Riihi-	Kuup- : Kooba- 'luola, maakellari t. purnu'
Riihi-	Palo- 'kaski'	Ligo- 'pellavan likopaikka'	Mylly-	Kalm- , Kalmatu- , Matus-
Melliččä- , Mylly-	Perti-	Hein-	Pelto- + Vainio-	Sulg- : Sulu- , Sulõndu- , Lüüs- : Lüüsi- 'pais';
Huuhta-	Heiny-	Kask-	Raja-	Rist- 'risteys: sähkölinjan paikka'
*Terva-	Pergo- 'uudismaa'	Perg- 'uudismaa'	Haka- 'laidun'	Sann- : Sanna- 'sauna'
Risti-	Koda-	Nit- 'niitty'	Hauta- 'kuoppa'	Torn- : Torni-
Aitta-	Kujo- 'karjakuja'	Melnic-	Aho-	Sild-: Silla-, Purrõq-
*Hauta- 'kuoppa'	Puustu- 'viljelemätön maa'	Rih-	Sauna-	Riih- : Rehe- ~ Rihe- 'lato'
Kota-	Sildu-	Pert-	Kirkko-	Kerik- : Kigu- ~ Kerko- 'kirkko'
Kalma- 'hauta'	Kaski-	Kop- 'kuoppa'	Pirtti-	Liin- : Liina- 'linnake, kaupunki'
Aho- 'metsäaukeama'	Kaivo-	Časoun- 'rukoushuone'	Niitty-	Mõisa-
Nuotta-	Paja-	Sild-	Paja-	Tõrvaahu- , Tõrva- 'terva'
Pelto-	Sarai- 'lato'	Rist-	Silta-	Puustus- 'käyttämätön maa'
Karsikko-	Pol'anku- 'aukeama'	Pado- 'kalanpyydyslaite'	Kuoppa-	Keller- : Keldre- 'kellari'
Nurmi-	Kyly- 'sauna'	Aid- , Pyštaid- 'aita'	Hu(u)hta-	Viinakoda- , Viinavabrik-
Kyly- , Šauna-	Niitty-	Reht- 'rehto'	Kuja- 'karjakuja'	Kivi- 'mylly'
Lava-	Halmeh- 'pelto, kaski'		Aitta-	Kääbäs- : Kääpä- 'kasa, maankohouma'
Šilta-			Kytö-	Turvas- merkitys ei ole tiedossa
Kel'l'a- 'kelja'			Tie-	Kuul- : Kooli- 'koulu'

12 Vepsän listassa määriteosat ovat lueteltu ilman yleisyysjärjestystä.

Suomen aineistossa yleisin määriteosa on *Koti-*. Periaatteessa sama nimivartalo on yleisin myös Vienan nimistössä. Toisaalta, olen tarkoituksella poistanut sen luettelosta, koska Vienassa tallennetun aineiston perusteella paikannimissä esiintyvät *Kodi-/Koti-*alkuelementit voidaan katsoa pikemmin adjektiivisiksi.

Kuten nähdään tässä ryhmässä huomattavassa asemassa ovat erilaiset rakennukset ja rakennelmat, koska ne yksilöivät hyvin maastonkohtia asutuksien ympäristössä.

Aittajärvi (Kont, Piäk, Luva.), **Časounan**termä (Suop.), **Kammari**järvi (Kivj.), **Kel’P**alampi (Röhö), **Kirikönniemi** (Suop, Jysk.), **Kotalampi** (Hiet.), **Kylypelto** (Puah.), **Liiteripelto** (Tetr.), **Liävinpeldo** (Jysk, Tetr.), **Melliččälakši** (Voln.), **Mylykoški** (Hiet, Röhö), **Navetankaivo** (Mölk.), **Pajakallivo** (Pist.), **Pertti-**, **Pirtti**järvi (Nok, Piäk, Vuon, Latv.), **Pukrakannaš** (Haik.), **Riihiaho** (Korp, Jyvl.), **Šaunaniemi** (Hiet, Piizm.), **Tornivuara** (Haik, Vuok, Puan.).

Listasta näkyy, että siinä esiintyy myös jonkin verran erilaisia maataloustermejä. Yleisimpien kolmenkymmenen joukossa on myös muita määritteitä: *Kaski-*, *Keto-*, *Kytö ja Rasi-*. Kaskiviljely on säilynyt pitkään Vienan Karjalassa vaikeiden ilmasto-olojen takia, minkä johdosta Karjalan kansantieteilijä Roza Tarojeva oikeudenmukaisesti toteaa, että Karjala on kaskiviljelyä harjoittava klassinen alue (Tarojeva 1965: 23-24).

Ahopelto (Akon, Puah, Uht, Somp.), **Huuhtiniemi** (Veneh, Vuok, Korp, Nurm.), **Kaški**aho (Akon.), **Kesantopelto** (Mölk, Kivj.), **Keto-**oja, -niemi (Haik; Jysk.), **Kytö**šuo, -termä (Jyvl; Kent.), **Niitty**pelto (Haik.), **Nurmipalo**, -pelto (Pirt; Kuor.), **Paloranta**, -jogi (Toll, Puan; Luva.), **Peldo**šuari, -vengi (Jysk.), **Perki**järvi, (Uht.), **Peroš**šuari, -niemi (Jysk.), **Raši**vuara (Kont, Latv, Somp, Pist.).

Kulttuuripaikkoja tarkoittavien sanojen joukkoon voidaan lukea myös sellaisia nimivartaloita, jotka liittyvät kiinteästi karjalaisväestön taloustoimintaan. Niiden määriteosien joukko on melko moninainen.

Aštuvajoki *aštuva* ‘äes’ (Kivj.), **Čirppi**järvi *čirppi* ‘sirppi’ (Kost.), **Halko**šuari (Kent, Kost.), **Harava**šuo (Kont, Kost, Vuok.), **Hirsilakši**, -pelto (Kost; Haik.), **Kiima**vuara *kiima* ‘soidin’ (Vuok.), **Kirveš**aho, -lakši (Akon.), **Kuokkaniemi** (Kost, Nok.), **Kuoppa**pelto (Vuok, Hiet.), **Lavaniemi**, -šuari (Akon, Srah; Haik.), **Ristiniemi** (Akon, Pirt, Eno.), **Salpauš**oja *salpauš* ‘pato’ (Jyvl.), **Šilta**joki, -šuo (Röhö; Kost, Häme), **Šukšisuo**, -lakši (Vuok.), **Tyry**joki, -järvi *tyry* ‘pato’ (Vonk.).

5.3 KASVIKUNTAAN LIITTYVÄT SANAT

Kasvikunta-luokan määritteiden osuus Vienan nimistössä ei ole kovin suuri. Sen määrä on vain 5,6 % koko aineistosta. Kuten topografiatermistönkin, tämän ryhmän alkuelementit kuvaavat hyvin usein maastonkohtien reaalisia erityispiirteitä. Tämä luokka on mahdollista jakaa kahteen alaryhmään: kasvit ja paikat kasvillisuuden perusteella. Viimeiseen ryhmään kuuluvat sellaiset appellatiivit, jotka voidaan katsoa viittaavan luonnollisiin maastonkohtiin, koska ne liittyvät tietyn kasvilajin tai kasvillisuustyypin luonnehtimisiin maa-aloihin. Kyseessä

ovat pääasiassa kasvinnimitykseen pohjautuvan kollektiivijohdoksen sisältävät sanat. Niiden joukossa on mm. seuraavat alkuelementit:

Honkikonkankaš (Malv.), **Kaislikkoluoto** (Pies, Luva.), **Kankašlakši**, -oja (Tetr; Pizm.), **Korpi**niemi, pelto (Somp, Jysk; Uht.), **Kuužikkoranda** (Nok.), **Lehikkö**pelto (Toll.), **Lehto**suari (Nok, Mölk, Ohta), **Meččä**pelto (Mölk, Vuon, Kuor.), **Männikkö**termä (Kost.), **Ruto**suari, -lampi (Vuok; Jysk.), **Salo**aho (Kant.), **Šareikkö**pelto (Toll.), **Viitalampi**, -järvi (Hiet, Kivj; Vonk.).

Kasvit-alaryhmä voidaan jakaa vielä kahtia: luonnonkasveihin ja viljelykasveihin. Niiden keskinäinen suhde Vienan Karjalan nimistössä on poikkeuksellisen suuri eli noin 26:1. Taulukossa 3 voidaan nähdä luonnonkasvit niiden yleisyysjärjestyksessä:

Taulukko 3

Vienan Karjala	Aunuksen alanko	Vepsä	Suomi	Etelä-Viro
Mänty-	Huabu-	Hab-	Mänty-	Tamm
Heinä-, Ruoho-	Koivu-	Lep-	Koivu-	Kõiv, Kask
Kuusi-, Näre-	Leppy-	Koiv-	Haapa-	Haab
Huapa-	Hongu-, Pedäi-	Vehk- 'raate'	Heinä-, Ruoho-	Petäi, Mänd
Ruoko-	Vehku- 'raate'	Rogo-	Leppä-	Uibu, Öunapuu 'omenapuu'
Koivu-	Niini- 'lehmus'	Pedai-, Hong-	Korte-	Kuus
Marja-	Kuuzi-	Tom-	Kuusi-, Näre-	Lepp
Korteh-	Ruogo-	Kuz-	Paju-	Maasikas 'mansikka'
Sammal-	Tuomi-		Tuomi-	Sokk 'suoheinä'
Leppä-	Kanabro- 'kanerva'		Vehka- 'raate'	Tuum, Toomingas 'tuomi'
Paju-	Korteh-		Pihlaja-	Pähn, Lõhmus, Pärn 'lehmus'

Huomattakoon heti, että *heinä*-määriteosaa lukuun ottamatta heinäkasvien nimityksiä tavataan Vienan nimistössä harvemmin kuin erilaisten puolajien nimityksiä. Taulukosta näkyy, että *heinä*- on toiseksi yleisin määrite aineistossani, joka selittyyne heinää kasvavien paikkojen hyötykäytöllä. Mainittakoon, että monista heinäkasveista Vienan nimistöön ovat heijastuneet vain ne, joilla on ollut käytännöllinen merkitys paikallisen väestön taloudellisessa toiminnassa. Niiden joukossa on *ruoko*, *korteh*, *kaisla*, *ruateh*, *lumme*h, *šara* ja *vihviläini*, joita käytettiin karjan rehuna.

Kaislalampi (Hiet, Lapj, Kost, Vuok.), **Kortehšuo** (Hiet, Jysk.), **Lummehlampi** (Ponk, Nok, Kost, Akon.), **Ruatehlakši** (Suigujärvi), **Ruokojoki**, -oja (Röhö; Kost.), **Šaralaksči** (Kost.), **Vehkavuara** (Jyvl, Mölk.), **Vihviläizniemi** (Jysk.).

Kasvikunta-ryhmässä ovat esillä myös kaikkien Vienan Karjalassa kasvavien puulajien nimitykset (*mänty*-, *honka*-, *petäjä*-, *kolvi*-, *kuusi*-, *näre*-, *koivu*-, *huapa*-, *leppä*-, *paju*-, *pihlaja*-, *tuomi*-, *kataja*-). Kuitenkin yleisin nimistöissä on mänty (32 % kaikista puulajien nimiä sisältävistä paikannimistä), siitä seuraavat *kuusi* (22 %), *haapa* (14 %) ja *koivu* (13 %). Taulukosta näkyy, että *mänty* on myös yleisin kaikkien kasvilajien keskuudessa (16 % kaikista nimistä), koska sen osuus muodostuu vähintään kolmen eri mäntylajin nimityksistä (*mänty*, *honka*, *petäjä*).

Honkavuara (Akon, Toll, Puah, Kont), **Kolvišuari** (Piizm.), **Mäntyniemi** (Pirt, Ponk, Toll, Somp.), **Petäjäkoški**, -oja (Jysk, Čiks; Suop.).

Kokonaisuudessaan Karjalan maapinta-alasta oli metsää vuonna 1991 noin 65 %. Tästä metsäalasta lähes 90 % on havumetsiä ja vain 10 % lehtimetsiä. Metsistä mäntyvaltaisia oli noin 65 %, kuusivaltaisia noin 25 %, haapa- ja koivuvaltaisia 7 % (PFGL: 11).

Erityinen paikka nimistöissä on lehtipuilla. Tämä ei ole sattumaa, koska lehtimetsän maa-alat ovat olleet havumetsävyöhykkeellä huomiota herättävänä erikoispiirteenä, joka paikannimien muodostamisen lainalaisuuksien mukaisesti on ”koodattu” paikannimiin, koska epätyypillinen tai harvinainen yksilöi paikkaa aina paremmin kuin yleinen. Tiedetään myös, että Vienan Karjalan paikallinen väestö on muokannut juuri lehtimetsiä maatalousmaita varten.

Huapaniemi, -lakši (Nok, Jysk, Nurm; Luus.), **Koivulaksči**, -šuo (Čena, Toll, Korp; Kuor.), **Leppäšuo**, -joki (Kost, Toll, Kurk, Röhö), **Pajuniemi** (Vuok, Pirt, Jysk, Vuon.), **Pihlajašuari**, -luoto (Jyvl, Puan; Alaj.), **Tuomijoki**, -šuo (Toll, Piizm.).

Marjakasvit ovat Vienan nimistöissä melko harvinaisia. Tarkoittaako tämä sitä, että marjojen poimiminen ei ollut karjalaisten keskuudessa tärkeä elinkeino? Marjat eivät ilmeisestikään olleet sellainen erikoispiirre, joka toimii hyvin paikkojen nimeämisperusteena mm. vuosi vuodelta vaihtelevan marjasadon takia. Marjakasveihin liittyvät seuraavat nimitykset: *Malina*- (*Vattu*-), *Mussikka*-, *Hepokka*-, *Hillo*-, *Kuarnahuš*-, *Karpalo*- ja *Marja*-.

Hepokaisoja, **Hepokanšuo** *hepokka* ‘*mesimarja*’ (Lohi.), **Hillosuo** *hillo* ‘*lakka*’ (Somp, Kivj.), **Karpalolaksi** (Pink.), **Kuarnahuššuari** *kuarnahuš* ‘*variksenmarja*’ (Haik.), **Malinasuari** *malina* ‘*vadelma*’ (Somp.), **Marjavuara** (Puah, Kant, Häme, Vuon.), **Mussikkašuo** (Kent.), **Šienivuara** (Alaj, Čiks, Kost), **Vattuniemi** *vattu* ‘*vadelma*’ (Vuon.).

Nimistöissä eivät ole yleisiä myöskään viljelykasvien nimet. Löysin aineistostani vain seitsemän tähän alaryhmään kuuluvaa alkuelementtiä.

Taulukko 4

Vienan Karjala	Suomi	Aunuksen Karjala
Nakris- 'nauris'	Kaura-	Ruiz-
Ošra- 'ohra'	Nauris-	Kagru- 'kaura'
Ruis-	Herne-, Papu-	Ozru- 'ohra'
Potakka- 'peruna'	Tattari-	Herneh-
Herneh-	Hamppu-	Nizu- 'vehnä'
Pellava-	Humala-	Pelvas- 'pellava'
? Jyvä-	Ohra-	Grečču- 'tattari'
Kakra- 'kaura'		Kapustu- 'kaali'
		Br'ukvu- 'lanttu'
		Vil'vu- 'vilja'

Eero Kiviniemi pitää todennäköisenä, että paikkojen nimeäminen viljelykasvien perusteella ei ollut kovin järkevää, koska viljelykasvit vaihtuivat ja itse pellot olivat ajoittain kesannolla. Toisaalta aineisto näyttää, että nimiä syntyi tältäkin pohjalta, mutta ne olivat hyvin usein lyhytikäisiä, kuten maatalousnimistö yleensäkin (Kiviniemi 1990: 135).

Esimerkit: **Herneh**suari (Piizm.), **Jyvä**vuara (Alaj.), **Kakrapelto** (Valasj.), **Nakris**lakši, -suari (Akon, Kont; Pirt, Jyvl.), **Ošraniemi** (Kant.), **Potakkatie**, -pelto (Hiet; Häme.), **Ruis**pelto (Alaj.).

5.4 ELÄINKUNTAAN LIITTYVÄT SANAT

Vähän monilukuisempi Vienan Karjalan nimistössä on eläinkuntaan liittyvien nimien ryhmä (8,6 % kaikista paikannimistä). Tämä ryhmä, samoin kuin edellinenkin, voidaan jakaa kahteen alaryhmään: luonnoneläimet ja kotieläimet. Kun keskinäinen suhde luonto|kulttuuri edellisessä ryhmässä oli 26:1, tässä ryhmässä se on 5,4:1.

Luokiteltaessa eläimistöön kuuluvia määritteitä, pitää ottaa huomioon muutama seikka, jotka voivat muuttaa ryhmän sanaston yleisyysjärjestystä. Ensinnäkin, on sellaisia tapauksia, jolloin on mahdotonta arvioida tarkkaan, minkä eläimen perusteella paikka on saanut nimensä. Esimerkiksi lekseemi *härkä* / *härkö* merkityksessä 'hirvas' voi viitata villieläimiin, kun taas *härkä* / *härkö* merkityksessä 'sonni tai urosporo' viittaa kotieläimiin. Hyvin usein vain paikallinen väestö voi auttaa tämänkaltaisten tapauksien etymologioinnissa. Kuvaavana esimerkkinä on Akonlahden lähellä oleva *Hukkajärvi*. Kyläläiset väittävät, että *Hukka*-määriteosa järven nimessä tarkoittaa ilvestä, eikä sutta, kuten voisi arvella. Sanojensa vahvistukseksi he esittävät semmoisen tiedon, että kylän tienoilla susia ei ole ollut koskaan.

Toiseksi, paikannimissä esiintyvien eläinten nimet saattavat viitata myös henkilönimien. Karjalaiseen henkilönimistöön sisältyy runsaasti eläinmaailmaan liittyviä sanoja (Nissilä 1975: 132–133). Näistä tapauksista kertoo hyvin usein alkuelementin genetiivimuoto: **Kotkan**šualet (Piizm.), **Haukankankaš** (Kost.). Kuitenkaan ei voi sulkea pois mahdollisuutta, että eläimen sisältävä paikannimi on annettu johonkin eläimeen liittyneen tapahtuman perusteella.

Kolmanneksi, paikannimen alkuperä voi unohtua ja tällaisessa tapauksessa maastonkohteen nimi voi saada uuden tulkinnan. Edellä mainitun valossa emme voi heti sanoa onko lähellä Latvajärveä sijaitsevan *Karhuntermän* nimessä karhuun viittaava appellatiivi vai henkilönimi, ellemme tunne paikannimen alkuperäistä muotoa, joka on jo lähes unohdettu - *Karhulantermä*. Näin ollen *Karhun*-alkuelementti ei kuulu eläinkuntaan liittyvien nimien ryhmään, vaan sen pohjana on asutusnimi, jonka taustalla puolestaan on henkilönimi.

Tämän ryhmän yleisimpien alkuelementtien luettelo on seuraava:

Taulukko 5

Vienan Karjala	Aunuksen alanko ¹³	Vepsä	Suomi	Etelä-Viro
Ahven-	Ahven-	Kondi-	Kettu-, Repo-	Susi-, Hunt-
Kontie-, ? Karhu-	Reboi-	Kurg-	Karhu-, Kontio-	Repän- 'kettu'
Šäynyä-	Tedri-	Reboi-	Mäyrä-, Sika-	Kurg-
Petra-, Hirvaš-	Joučen-	Mägr-, Siga-	Käärme-, Mato-	Siug-, Huss- 'käärme'
Šärki-	Mado- 'käärme'	Särg-	Susi-, Hukka-	Pödör- 'hirvi'
Kokko-	Hukku-	Ahven-	Hirvi-	Varōs- 'varis'
Joučen-	Jänöi- 'jänis'	Majag- 'majava'	Kuikka-	Kähr- 'mäyrä'
Šiika-	Kondii-	Samb(a)- 'sammakko'	Kurki-	Haugas-, Kull- 'haukka'
Kuikka-	Majai- 'majava'	Tedr-	Särki-	Kahr-, Karo- ~ Karu- 'karhu'
Tetri-	Mygry- 'myyrä'	Lahn-	Peura-, Hirvas-	Parts- 'sorsa'
Repo-	Kuikku-		Jänis-	Orrav- 'orava'
Lahna-	Kurgi-		Hauki-	Ritsik- 'heinäsirkka, kotisirkka'
Mato-, Kiärme	Lindu-		Ahven-	Kogōr- 'lahna'
Kurki-	Haugi-		Haukka-	Jānes-
Lohi-, Kuuja-	Kuha-		Teeri-	Kiiss-, Kusk-: Kusō- 'kiiski'
Hauki-	Lahnu-		Kokko-, Kotka-	Kakk- pöllō'
Hanhi-	Lohi-		Kala-	Tsirk- 'lintu'
Mujeh-, Riäpyš-	Särgi-		Joutsen-	Kunn- 'sammakko'
Jänis-	Mägr- 'mäyrä'		Hanhi-	Luts- 'made'
Orava-	Hirvi-		Lintu-	Piho- ~ Pihu- 'kuhankeittäjä'

13 Annuksen alangon listassa vain viisi ensimmäistä määriteosaa on lueteltu yleisyyssjärjestyksessä.

Aineisto todistaa, että Vienan Karjalan nimistölle on ominaista luonnon hyötykäyttö, ja tässä mielessä tämä luokka on läheinen edelliselle kasvikunnan nimistöön liittyvälle ryhmälle, jolle on ominaista yhteys ihmisen taloustoimintaan. Samalla paikallisen väestön olemassaolo oli riippuvainen huomattavassa määrin luonnonolosuhteista, joten karjalaisten maailmankatsomuksessa luonto ja siihen liittyvät uskomukset olivat jo pitkään huomattavassa asemassa. Ehkä juuri siksi yleisimpien eläimeen viittaavien määritteiden joukossa on esillä karjalan mytologialle ja kansansaduille tuttu *kiärme* ”mato”, *kontie* ”karhu”, *repo*, *joučen* ”joutsen” ja *kokko* ”kotka”. Sama tilanne on tyypillistä myös suomalaiselle, vepsäläiselle ja livvinkarjalaiselle nimistölle.

Taulukosta 5 näkyy, että viiden ensimmäisten määriteosan yleisyysjärjestys näyttää melko arkipäiväiseltä verrattuna tämän ryhmän muihin määritteisiin. Tärkeä asema esitetyssä luettelossa on kaloilla – 38,5 % kaikista eläimistöön kuuluvista nimivartaloista. Ehkä tämä tosiasia todistaa kalastuksen tärkeästä roolista Vienan Karjalan väestön taloudellisessa toiminnassa. Aineiston perusteella on mahdollista sanoa, että juuri *ahven* (7 %), *šäynyä* (6,2 %) ja *šärki* (5,6 %) oli Vienan karjalaisten tärkeimpiä pyyntikaloja. Myös livvilläisnimistössä *Ahven-* on yleisin määriteosa. Tiedetään, että *hauki*, *siika*, *mujeh* ”muikku” ja *lohi* ovat myös tärkeitä pyyntikaloja, mutta jostakin syystä ne eivät levinneet laajasti nimistössä. Tähän syynä voisi olla se, että näitä kaloja ei tapaa kaikissa vesistöissä (Kiviniemi 1990: 141).

Esimerkit: **Ahven**lampi (Pirt, Vuok, Piäk, Häme.), **Hauki**lampi (Ponk, Mõlk, Venj, Suop.), **Harju**šoja, -šuo (Jyvl, Nurm.), **Kalal**ampi (Vuok, Kent, Toll.), **Kuu**jankivi (Nurm.), **Lohiko**ški, -lakši (Röhö, Kuor, Korp; Nok.), **Lahnaj**ärvi, -oja (Piizm, Ponk; Kant, Puan.), **Mujeh**järvi, -šuari (Malv, Ohta; Srah, Trif.), **Siikako**ški, -niemi (Kent, Puah, Toll; Nurm.), **Šärki**lampi, -lakši (Jysk, Luus; Nok, Puan.), **Šäynyä**lakši, -joki (Somp, Haik; Nurm, Suop.).

KOTIELÄIMET

Kotieläinten nimityksien vakiintuminen nimistössä johtuu yleensä kahdesta syystä: joko paikan käytöstä laidunmaana tai jonkinlaisista eläimiin liittyvistä onnettomuuksista. Tästä syystä kotieläimiin viittaavat määritteet ovat tavallisia juuri pienpaikkojen nimissä. Taulukossa 6 esitetään Vienan Karjalan yleisimpien kotieläimiin viittaavien nimien ryhmän määriteosien luettelo yleisyysjärjestyksessä:

Taulukko 6

Vienan Karjala	Aunuksen Karjala	Vepsä	Suomi	Etelä-Viro
*Koira-	Hebo-	Hebo-	Hepo-	Kikas-, Kukk- 'kukko'
Lammaš-	Vaza-	Lehm-	Lammas-	Kits- 'vuohi'
Hepo-	Härg-, Häkki-	Lambaz-	Härkä-	Kari- 'nautakarja'
Vasikka-, Vaša-	Lammas-	Oreh-	Koira-	Sikk- 'pukki'
Poro-	Lehmy-	Härg-	Lehmä-	Kass- 'kissa'
*Härkä-, Häkki-	Kukoi-	Siga-	Vasikka-	Oinas-
Lehmä-	Koiru-	Vaza-	Karja-	Härg-
Pokko-, Oinaš-, Pääši-	Počči-, Siga-	Varz-	Sika-	Lammas-
Orih-	Kazi-	Kazi-	Kissa-	Tsiga- 'sika'
Urakka-	Bokko- 'pässi'	Koir-	Pukki-	Pull- 'sonni'
Karja-	Karju-	Kuk(oi)-	Ruuna-	Hurt- 'koira'
Kukko-			Kana-	Vars- 'varsa'
Vuajin-			Ori-	Hani- 'hanhi'
Šika-			Poro-	Krants- 'piski, rakki'
Kišša-, Kaži-			Pääsi-	Hopõn- 'hevonen'
Varša-			Vuohi-	

Yllä esitetyssä luettelosta näkyy, että sukukielten nimistöön verrattuna Vienassa listan kärjessä on *Koira-*. Ehkä se johtuu siitä, että koiralla oli tärkeä rooli eräkuulttuurissa, koska se oli ihmisen seurana lähes kaikissa talousasioissa. Toisaalta, *Koira-*alkuelementti kuuluu joskus asutusten lähellä oleviin pienvesistöihin, jotka olivat usein kotieläinten «hautausmaina». Sitä paitsi tämä määriteosa viittaa myös ihmiselle haitallisiin paikkoihin (Nissilä 1939: 224, Nissilä: 1975, 78).

Koiralampi, -järvi (Jyvl, Kost, Vuok; Kent.), **Koiramua**, -ložo (Somp; Jysk.), **Koiralakši**, -niemi (Venj, Kont.), **Koilaranta**, -vuara (Vuok; Kost.), **Koirašuo** (Pist, Vonk.).

Yhtä tärkeitä karjalaisten kotitaloudessa olivat lampaat, koska ne antoivat paikalliselle väestölle villaa ja lihaa, ja niiden hoitoon tarvittiin vähemmän voimaa kuin nautakarjan hoitoon. Mainittakoon tässä yhteydessä, että eräkuulttuurin puitteissa karjanhoidolla oli toissijainen merkitys ja juuri tästä syystä nautaeläinten osuus nimistössä ei ole kovin suuri villieläimiin verrattuna. Samalla luettelossa on kuitenkin neljä nimivartaloa, jotka viittaavat nautakarjaan.

Härkäniemi (Röhö, Toll, Jyvl, Akon.), **Karjanjärvi**, -muat (Piizm, Akon.), **Lammašsuari** (Ohta, Vuok, Nok, Pist.), **Lehmišuo**, -niemi (Hiet; Nurm.), **Oinašniemi**, -suari (Ponk; Ohta), **Pokkošuari** (Haik.), **Pääšinranta** (Luus.), **Vašalampi**, -šuo (Uht; Somp, Kurk.), **Vasikkalampi**, -suari (Vuon, Čiks; Venj, Mölk.).

Kuten nähdään, hevonen on yleisimpien määriteosien ryhmässä vasta kolmannella sijalla, vaikka se on ollut aina erityisessä asemassa karjalaisen talonpojan kotitaloudessa: hevonen oli liikenneväline ja korvaamaton avustaja kotitaloudessa. Ei ole sattumaa, että luettelossa esiintyy myös muita hevoseen viittaavia leksemejä: **Hepolampi** (Nurm, Puan.), **Orihšuo** (Jysk.), **Varšanšuo** (Häme.).

Sika on epätyypillinen kotieläin Vienan Karjalassa. Aineistosta löytyi vain kolme *Šika*-alkuelementin sisältävää paikannimeä. Yksi niistä on Jyvyälahden tienoilla Kuittijärvessä oleva *Šikašuari*. Paikallisten oppaiden mukaan, joku viime vuosisadan alussa toi kylään sian, mutta kukaan paikallisista asukkaista ei tiennyt miten sitä on pidettävä. Kuollut sika haudattiin saarelle ja tämän tapahtuman jälkeen saari on saanut oman nimensä.

Vienan Karjalan tunnusomaisena piirteenä verrattuna vepsäläisen ja livviläisen nimistöön on se, että Vienan nimistössä esiintyy poroon viittaavia määriteosia: vrt. *Porošuari* (Tumča), *Urakkalouhi* (Hirviniemi) ja *Vuajinjärvi* (Čuuppa). On sanottava, että, poronhoito oli ominaista vain Vienan pohjoisosille eli Oulangan, Kiestingin, Vitsataipaleen, Pistojärven ja osittain Uhtuan volostille. Toisaalta on mainittava, että myös Etelä- ja Keski-Vienassa Jyskyjärven ja Paanajärven volostissa on tallennettu *Poro-* ja *Vuajin-* alkavia paikannimiä: vrt. *Porošuari* (Piizmalaksi), *Porojärvi*, -oja (Jyskyjärvi) ja *Vuajinoja* (Sombajärvi), mikä tuntuu jossain määrin oudolta, koska nämä volostit olivat poronhoidon rajojen ulkopuolella. On mahdollista, että tällainen nimistö kertoo aikaisemmin laajemmalle levinneestä poronhoidosta, jonka todisteena ovat yllä mainitut paikannimet. Vienan nimistössä on muitakin esimerkkejä, jotka vahvistavat tätä oletusta. Esimerkiksi Uhtuan volostissa lähellä Haikolan kylää on kolme *Kiekerö*-alkuista paikannimeä. Vienassa appellatiivi kiekerö tunnetaan merkityksessä ”porojen talvilaidun”: vrt. metsikkö *Kiekerö*, lahti *Kiekerölakši* ja lampi *Kiekeröini* Sitä paitsi, yksi oppaista on maininnut viitaten hänen isoäitinsä kertomukseen, että Haikolassa joskus pidettiin poroja. Tämä tosiasia ei ole kovin hämmästyttävä, koska Haikolan lähikylissä (Röhössä, Čiksassa ja Uhtuassa) tiedetään poroja varmasti pidetyin. Röhöä lukuun ottamatta porotalous oli 1900-luvun vaihteessa pikemminkin poikkeus kuin tavallinen ilmiö paikallisessa elämässä, mutta vielä 1800-luvun ensimmäisellä neljänneksellä A.J. Sjögrenin mukaan Uhtuassa melkein jokaisessa talossa oli poroja 20:sta 150:een kappaletta (Virtaranta 1978: 188). Myös Pistojärven volostin Tuhkalassa oli poroja. Kylä oli perimätiedon mukaan Haikolasta muuttaneiden ihmisten perustama.

Vienan Karjalan nimistössä on myös kuvainnollisia nimiä, jotka sisältävät eläinmaailmaan kuuluvia alkuelementtejä, mutta tämänkaltaisten nimien osuus nimistössä on melko pieni.

Hevonperse	koski	Luvajärvi
Kondienperze	lahti	Voleinvuara
Kurenpolvi	joenpolvi	Suopassalmi
Lehmänperze	lahti	Voleinvuara
Revonkoipi	pelto	Kontokki

5.5 ADJEKTIIVISET MÄÄRITEOSAT

Vienan Karjalan nimistöissä noin 7,7% paikannimien attribuuteista on adjektiivinen. Tämä ryhmä voisi olla huomattavasti isompi, jos otettaisiin mukaan kaikki monitulkintaiset tapaukset (esimerkiksi *Kivi-* ja *Kallivo-*alkuiset paikannimet), joista mainittiin ylempänä. Taulukossa 7 on esillä Vienan yleisimpien adjektiivimääritteiden luettelo:

Taulukko 7

Vienan Karjala	Aunuksen alanko	Vepsä ¹⁴	Suomi	Etelä-Viro
Šuuri-	Suuri-	Sur-	Iso-, Suuri-	Suur-
Pitkä-	Kovera-, Viäry-	Must-	Pieni-, Pikku-	Väikene, Väiku, Väikse 'pieni'
Mušta-	Pitky-	Pitk-	Pitkä-	Korgõ 'korkea'
Šyvä-	Pieni-	Vouged-	Vanha-	Vana- 'vanha'
Valkie-	Uuzi-	Pen-, Picoi-	Uusi-	Vahtsõ(nõ), Uvvõ- 'uusi: uuden'
Kaita-, Hoikka-	Kaidu-	Korged-	Musta-	Pikk- Pikä 'pitkä'
Pieni-, Pikku-	Mustu-	Kover-	Hoikka-, Kaita-	Tsõõrik, Ümärık, Hõõrik 'pyöreä'
Uuši-	Jyrky-	Kuiv-	Korkea-	Must
Levie-	Syvä-	Syvä-	Syvä-	Kuld
Viärä-, Köyry-, Kovera-	Lačču- 'lattea, alava'	Paha-	Paha-	Valgõ 'valkea'
Kuiva-	Valgei-	Kaid-	Kylmä-	Süvä, Sükäv
Korkie-	Kaunis-	Kehker- 'pyöreä'	*Autio-	Palanu
Matala-	Vanhu-	Leved-	Väärä-	Lakõ 'lakea'
Paha-	Lagei- 'aukea, tasainen'	Rusked-	Valkea-	Raba 'ylitsepäsemätön suo'
Kylmä-	Korgei-	Vihand- 'vihreä'	Puna(inen)-	Hall, Hahk 'harmaa'
Kaunis-	Madal-	Hobed-	Kuiva-	Verrev 'punainen'
*Kelta-	Paha-	*Vezi-	Pyöreä-	Kõvvõr 'kovera'
Pyörie-	Pyörõi-	Käbed- 'kaunis'	Leveä-, Laaja-	Külm
Vanha-	Kuivu-	Madal-, Lac-	Kaunis-	Mädä: Mädä - Mää 'mätä'
Pimie-	Levei-		Matala-	Pistü 'pysty'
Kauhie-	Ruskei- 'punainen'		Pyhä-	
Jyrkkä-	Silei- 'sileä'		Jyrkkä-	

¹⁴ Vepsän listassa vain kymmenen ensimmäistä määriteosaa on lueteltu yleisyysjärjestyksessä.

Kuten edellisissä ryhmissä, vain osa tämän luokan määriteosista on levinnyt laajalle nimistössä. Esimerkiksi luettelon seitsemän yleisimmän määritteen osuus (*Šuuri-*, *Pitkä-*, *Mušta-*, *Šyvä-*, *Valkie-*, *Kaita-* ja *Pieni-*) on 62 % kaikista luettelossa olevista määriteistä. Suomen nimistössä tämä prosenttimäärä on vielä suurempi (Kiviniemi 1990: 150).

Huomattakoon, että lähes kaikki Vienan nimistössä esiintyvät yleisimmät määriteosat esiintyvät myös läheisten sukukielten nimistössä ja melkein ainoa ero on vai niiden yleisyysjärjestyksessä. Tällainen yhtäläisyys osoittaa epäilemättä siihen, että olemme tekemisissä nimistön perimmäisten universaalien kanssa.

Taulukosta näkyi, että kaikissa nimistöissä listan kärjessä on *Šuuri*-määriteosa, koska juuri maastonkohteen koko on kaikkein luonnollisin erotteleva ominaisuus. Huomiota voi kiinnittää myös siihen, että *Pieni*-alkuelementin sisältävien nimien osuus on kolme kertaa pienempi verrattuna *Suuri*-määriteosaan, koska viimeiseksi mainittu määrite ei välttämättä tarvitse vastakohtaa pieni (Kiviniemi 1990: 151): *Šuurišuari* (Kivj, Ponk, Toll, Venj.) *Pienišuari*, *-koški* (Miin, Kant, Mölk, Pist.).

Paikkojen yksilöinti on mahdollista tässä ryhmässä myös muodon (*Kaita-*, *Viära-*, *Pyörie-*, *Levie-*, *Pitkä-*), ja värin (*Mušta-*, *Valkie-*, *Ruškie-* ”punainen”) sekä muiden indikaattorien perusteella (*Kauhie-*, *Pimie-*, *Šilie-* jne).

Kaitalakši, -lampi (Haik; Kost.), **Korkien**iemä, -termä (Röhö; Jyvl.), **Leviel**akši, -koški (Mölk, Vuok, Vuon; Pist.), **Matalaš**almi, -lampi (Haik, Latv; Vuok, Somp.), **Pitkäl**ampi, -koški (Ponk, Somp, Čiks; Vuok.), **Pyörie**pelto, -šuo (Tetr, Haik; Kant, Luva.), **Šyväš**almi, -lakši (Haik, Latv; Čena, Vuok.), **Viära**koški (Nurm, Vuok, Pies, Suop.).

Väri- ja vastakohtaisuutta edustaa Vienan nimistössä pari *Mušta-* / *Valkie-*. Verrattuna suomalaiseseen ja vepsäläiseen nimistöön, joissa niiden keskinäinen suhde on 3:1 ja 2:1, *Mušta-* ja *Valkie-* alkuiset nimitykset Vienan ja Aunuksen Karjalassa ovat suunnilleen yhtä yleisiä, vaikka *Mušta-* on vähän yleisempi kuin *Valkie-*. Tämä antonyyminen pari Vienan Karjalan nimistössä liittyy pääasiassa vedenkokoumiin. *Mušta*-nimivartalo tavataan useimmiten lampien (18 % kaikista nimistä), purojen (17 %) ja lahtien (16 %) nimissä, kun taas *Valkie*-määrite on yleisin soiden (6 % kaikista nimistä), järvien (20 %) ja lampien (44 %) nimissä. Taulukossa 8 on esitetty edellä mainittujen adjektiivimääritteiden käyttötapauksia niiden yleisyysjärjestyksessä:

Taulukko 8

MUŠTA-	VALKIE-/VALGIE-
-lampi	-lampi
-oja	-järvi
-lakši	-šuo
-joki	-oja
-perä	-vuara
-niemi	-koški
-järvi	-šuari
-šuo	-luoto
-vuara	-pl'ossa 'suvanto'
-šuari	
-meččä	
-kivi	
-korpi	
-mua	
-korko	
-šuvanto	
-apaja	

Värivaikutelmaan perustuvien adjektiivien joukossa on myös seuraavia: **Harmuakivi** (Puan.), **Hopiekallivo** (Ponk.), **Keltalampi** (Venj, Korp, Somp.), **Kuldakorko** (Puan.), **Ruškieaho** (Akon, Alaj.), **Šininišilta** (Röhö).

Monen tutkijan mukaan, väriin viittaavat nimivartalot eivät liity aina värinimityksiin, toisin sanoen niillä on hyvin usein myös jonkinlainen lisämerkitys. Esimerkiksi slaavilaisen nimistön perusteella on todettu, että pari *Musta-/Valkea-*, esiintyy usein pienten jokien nimissä ja värin valinta on riippuvainen jokien virtaussuunnista: sillä tavalla *Musta-* ja *Valkea-* alkuisten jokien virtaussuunnat ovat usein meridionaalisia tai leveysuuntaisia (Superanskaja 1985: 45, 54). Näin ollen värivalinnan motiivit nimistössä voivat olla erilaisia, eikä kaikkea niistä ole vielä saatu selville.

Yleinen antonyyminen pari kulttuuripaikkojen nimissä on *Vanha- / Uuši-*. *Vanha-* nimivartalo nimistössä on paljon harvinaisempi kuin *Uuši-*, ja se esiintyy useimmiten entisten asuinpaikkojen nimityksissä, kun taas *Uuši-* alkuisia nimiä (kuten *Uušipelto*, *Uušinurmi*, *Uušišuo*) on tallennettu joka kolmannessa kylässä, jossa ne esiintyvät hyvin usein vasta muokatuissa peltojen ja nurmien nimissä.

Vanhašilta, -tie (Kivj; Haik.), **Vanhaniemi**, -pelto (Häme; Ponk.), **Vanhajoki** (Puan, Jysk.), **Vanhanurmi**, -šuo (Kivj; Nok.), **Vanhanpaikanpellot** (Venj.);

Uušipelto (Ponk, Jyvl, Kurk, Toll, Ohta, Suop, Piizm, Alaj.), **Uušinurmi** (Röhö, Jyvl, Pirt, Kont.), **Uusišuari**, -järvi (Kont; Jysk.), **Uušišuo** (Nurm, Pist, Nok.), **Uušiniemi** (Häme.).

Lopuksi huomattakoon, että adjektiiveja käytetään nimistössä osittain eri tavoin kuin kielessä yleensä. Siitä syystä antonyyminen oppositio ilmaistaan nimistössä usein toisin. Esimerkiksi *Pitkä*-määritteen vastakohtana on useammin *levie*- kuin *lyhyt*-, myös *paha*-alkuelementin pari on *kaunis*- eikä *hyvä*-. Samalla *kylmä*-määriteosalla ei yleensä ole nimistössä antonyymista paria. Eero Kiviniemi selittää tilanteen yksinkertaisesti. Hänen mukaansa monia paikkoja (esim. korpia, saaria) voidaan eri syystä sanoa «mustiksi», muttei juuri (saman ominaisuuden suhteen) «valkeiksi», samoin (esim. järviä) «pitkiksi» muttei «lyhyiksi» (Kiviniemi 1990: 151-152).

5.6 SUHTEELLISTA SIJaintia ilmaisevat määriteosat

Itsenäisen semanttisen ryhmän muodostavat suhteellista sijaintia ilmaisevat määriteosat, joiden osuus on noin 3,8 % kaikista tutkimuksessa käytetyistä nimistä. Kuten nähdään, tämä ryhmä ei ole kovin laaja, mutta luettelossa olevat nimivartalot ovat edustettuina tutkitun alueen lähes jokaisessa kylässä. Yleisimpiä Vienan Karjalan nimistössä ovat seuraavat:

Taulukko 9

Vienan Karjala	Aunuksen alanko	Vepsä	Suomi	Etelä-Viro
Ala-, Ali-	Kohtu- 'vastapäätä'	Čoga-, Čuga- 'nurkka'	Ala-, Ali-	Ala
Ylä-	Perä-	Ala-	Ylä-	Mäe 'ylä'
Perä-	Ala-	Ylä-	Väli-	Ede 'taka'
Taka-	Ylä-	Kesk-	Perä-	Taga
Kohta-	Očču- 'otsa, edessä'	Koht-	Taka-	Vahe 'väli'
Niška- 'ylä'	Taga-	Agj- 'laita, pää'	Keski-	Perä
Šuvi-, Etelä-	Čuppu-	Pohj(eine)-	Etelä-	Kolk 'nurkka'
Keski-	Bokku- 'sivu'	Taga-, Tagič-	Selkä-	Ots
*Šelkä-	Syrjy-	Pera-	Etu-	
Kešä-	Keski-	Čup- 'nurkka'	Pohjois-	
Poikki-	Väli-	Väl'-	Syrjä-	
Pohjo(ni)-	Agju- 'laita, pää'		*Rinta-	
Meri- 'itä'	Čura-		Itä-	
Väli-	Ezi-		Kulma-	
Pohja- 'syrjäinen, pää'	Pohju- 'syrjäinen, pää'		Pohja- 'syrjäinen, pää'	
*Latva- 'ylä'	Suvi-		Niska- 'ylä'	
Piä-	Ylič- 'pitkin'		Nurkka-	
Etu-	Ymbärys-		Latva- 'ylä'	
*Šyrjä-				
Očča- 'otsa, edessä'				

Suurin osa tähän ryhmään kuuluvista alkuelementeistä on esillä kulttuuripaikkojen ja erityisesti maatalousmaiden nimissä, koska sellainen nimettävän paikan tunnusmerkki, joka viittaa suhteelliseen sijaintiin on sopiva ja luonnollinen juuri lähellä asutusta sijaitsevien mikrokohtien nimeämiselle. Näin ollen lähes joka kylän nimistössä Karjalassa on omia ”edessä”, ”takana”, ”alhaalla” ja ”ylhäällä”, ”sijaitsevia peltoja ja niittyjä (Mamontova 1982: 45).

On huomattava, että tähän semanttiseen ryhmään kuuluvien alkuelementtien luettelo on monessa suhteessa samanlainen kuin läheisten sukukielten nimistöjärjestelmien luettelot ja ero on vain yleisyysjärjestyksessä. Kuten Suomessa Vienan Karjalan listassa yleisin on *Ala- / Ali-*määrite, joka kuuluu koko vienankarjalaisten nimistössä kymmenen yleisimmän joukkoon.

5.7 IHMISEEN VIITTAAVAT MÄÄRITEOSAT

Ihmiseen viittaavat nimivartalot (etunimi, lisänimi, sukunimi, ei-propriset ilmaukset) muodostavat Vienan nimistössä huomattavan ryhmän eli noin 15 % kaikista paikannimistä. Ne selittyvät sillä, että paikan omistus ja sen käyttö talous- tai erätoiminnassa on aina ollut yksi yleisimmistä nimeämisperusteista erityisesti mikrotoponyymeissä. Suomeen verrattuna henkilönimimääritteiden osuus Vienan Karjalan nimistössä on suuri, mikä selittyy asutus- ja maankäyttösystemien erilaisuudella. Suomessa esimerkiksi asutus- ja maankäyttöyksikkönä on ollut yksinäistila. Tämä tarkoittaa, että yhden maanomistajan maiden nimeämisessä viittaus häneen ei voinut olla erottavana tuntoimerkinä (Mullonen 1994: 39). Karjalaiset asuivat kyläyhteisöissä ja kyläyhteisöön kuuluvat maat oli jaettu kylän asukkaiden kesken. Siten paikan nimeäminen omistajan nimen, lisänimen tai sukunimen perusteella on ollut keskeisenä perusteena sekä nimeämiselle, että paikkojen erottamiselle toisistaan.

Henkilönimimääritteiden suurimman ryhmän muodostavat miesten kristillisperäiset etunimet. Tämä johtuu siitä, että Karjalassa talon isäntänä oli lähes aina mies, joka omisti taloon kuuluvia maita ja harjoitti erilaisia elinkeinoja. Kun karjalaisväestö otti käyttöön kreikkalaiskatolisen kirkon nimilistan, se sai useita kansanomaisia muunnoksia, joista monet löytyvät nyt tutkitun alueen nimistöstä. Kun otetaan huomioon kaikki kansanomaiset asut, yleisimmät etunimet Vienan Karjalan nimistössä ovat seuraavat:

Taulukko 10

Vienan Karjala (miehet)	Vepsä (miehet)	Vienan Karjala (naiset)	Vepsä (naiset)
Mihail (Mikael)	Ivan	Marija (Maria)	Darja
Ivan (Johannes)	Pjotr	Anna	Ksenija
Jakov (Jaakob)	Jakov	Irina (Irene)	Pelageja
Pjotr (Petrus)	Mihail	Katerina (Katariina)	Jevdokija
Vasili (Basileios)	Aleksei	Marfa (Martta)	Malanja
Timofei (Timotheus)	Semjon	Avdotja (Eudokia)	Anna
Pavel (Paulus)	Anton	Mavra (Mauros)	

Esimerkit:

Михаил (Mikael): Miihkalinpellot < Miihkali (Somp.), Mikanniemi < Mika (Tung.), Mikkazenabaja < Mikka (Kiim.), Mikinniemi < Mikki (Röhö), Mikišannurmi < Mikiša (Jyvl.), Mikonranta < Mikko (Tetr.), Miškonvuara < Miško (Kost.), Mikunšuari < Miku (Voln.), Miklontermä < Miklo (Latv.), Miškinšuo < Miški (Nisk.).

Иван (Johannes): Ibunkaivo < Ibu (Komp.), Iivakkaisenvuara < Iivakka (Särk.), Iivananranta < Iivana (Häme.), Iivilänkivi < Iivi (Laita.), levähdyspaikka Ivanuškankando

< Ivanuška (Kurk.), Ivaškonniemi < Ivaško (Latv.), Ivonniemi < Iivo (Kezäj.), Iipinmylly < Iippi (Vonk.), Iivaččuniemi < Iivačču (Jyvl.), Juhananlambi < Juhana (Uzma.), Juhonoja < Juho (Kuntikylä), Jussinpeldo < Jussi (Puan.).

Василий (Basileios): Vuaššil'anniemi < Vuašši, tai Vuaššil'a (Röhö), Vuassilanoja < Vuassila (Uzma.), Vaskenšuari < Vaske (Piizm.), Vačunpeldo < Vaču (Puan.), Vačukanšalmi < Vačukka (Voingi), Vakkol'anelto < Vakko (Nilm.), lahti Vassileinlakši < Vassilei (Kevät.), Vašonvuara < Vašo (Latv.), Vas'anelto < Vas'a (Kuor.), Vas'kanšuo < Vas'ka (Lohil.), Vas'konkuuši < Vas'ko (Sapp.), Vasl'anšuari < Vasl'a (Kevät.), Vaslizenoja < Vasli (Tung.), Väslänšuo < Väslä (Kevät.).

Мария (Maria): Mairinpeldo < Mairi (Puan.), ? Marikkoniemi < Marikko (Čipri.), Marinlahet < Mari (Jyvl.), Man'kanniemi < Man'ka (Nilmij.), Man'kenšuari < Man'ke (Kiim.), Man'unniemi < Man'u (Nurm.), lähde Mariškanhete < Mariška (Häme.), lahti Muarienlakši < Muarie (Voln.).

Silmäänpistäväänä seikkana on pieni *-la/-lä/-l'a*-loppuisten henkilönimimääritteiden määrä Vienan Karjalassa verrattuna Suomen nimistöön, jossa tämä ryhmä muodostaa henkilönnimikantaisten nimien ydinjoukon. Tämä tyyppi esiintyy Vienan nimistössä useimmiten talojen ja asutusten osien nimissä, mutta niitä en ottanut käsittelyyn tässä tutkimuksessa. *-la/-lä/-l'a*-loppuinen tyyppi on kuitenkin hyvin tärkeä esikristillisten nimien, lisänimien ja sukunimien leviämisen tutkimisen kannalta vienankarjalaisten keskuudessa (ks. alla).

Yleisimpiä Vienan Karjalan nimistössä ovat miesten etunimet, joiden osuus on noin 89 % kaikista kristillisiin etunimiin viittaavista paikannimistä. Naisten nimet sisältävät vastaavasti 11 % kaikista paikannimissä esiintyvistä nimistä. Miesten ja naisten nimien keskinäinen suhde nimistössä on noin 5,5:1 miesten nimien hyväksi. Samalla nimien kokonaismäärä ilman muunnoksia on kuitenkin suunnilleen sama (taulukko 10, 11). Naisten nimiä alkuelementteinä sisältävät nimet on tallennettu pääasiassa pienkokoisten luonnonpaikkojen ja asutusten välittömässä läheisyydessä sijaitsevien maatalousmaiden nimissä. Naisten kreikkalaiskatolisia nimiä esiintyy myös *-la/-lä/-l'a*-loppuisissa talojen nimissä: *Parol'a* < Paro 'Paraskeva' (Uht, Kurk.), *Okkulanvuara* < Okku 'Akilina' (Čiks.).

Taulukko 11

Vienan Karjala (naiset)	Vienan Karjala (miehet) ¹⁵	Suomi (miehet ja naiset)	Etelä-Viro (miehet ja naiset)
Mari 'Мария'	Juakko 'Яков'	Matti 'Matias'	Hanss: Hansi - Andsi
Maura 'Мавра'	Timo 'Тимофей'	Heikki 'Henrik'	Piitre
Iro 'Ирина'	Kauro 'Таврил'	Antti 'Andreas'	Paap 'Fabian'
Anni 'Анна'	Iivana 'Иван'	Mikko 'Mikael'	Mikk
Katti 'Катерина'	Matti 'Матвей'	Jussi 'Johannes'	Jaan
Okku 'Акулина'	Riiko 'Тригорий'	Jaakko 'Jakob'	Härm 'Hermann'
Palaka 'Пелагея'	Petri 'Петр'	Pekka 'Petrus'	Ants: Andsu - Andso
Outi 'Авдотья'	Jyrki 'Георгий, Егор, Юрий'	Olli 'Olavi'	Toots
Marssa 'Марфа'	Puavila 'Павел'	Martti 'Matias'	Musti
Marpa 'Марфа'	Kušma 'Кузьма'	Paavo 'Paulos'	Märt 'Märtiņš'
Hoto 'Федора'	Hilippä 'Филипп'	Lauri 'Laurentius'	Kärsnä - Kärstnä 'Karsten - Carsten; Kristina'
Okahvie 'Агафья'	Huotari 'Федор'	Hannu 'Johannes'	Rein 'Reinhard, Reinhold'
Marina 'Марина'	Šimana 'Семен'	Simo 'Simeon'	Andri - Andre
Lukki 'Лукерья'	Miikhali 'Михаил'	Maija 'Maria'	Hindo - Hindu 'Heinrich'
Tuarie 'Дарья'	Tiitta 'Тит'	Juho 'Johannes'	Mats
Usti 'Устинья'	Tero 'Терентий'	Esko 'Eskil, Esaias'	Matu
Muarie 'Мария'	Vaske 'Василий'		Laur - Laar
Paro 'Прасковья'	Suava 'Савва'		Jaaska - Jaska 'Jakov'
Varvana 'Варвара'	Teppo 'Степан'		Jakap - Jakob 'Jakob'
Ulitta 'Улита'	Il'pa 'Илья'		Peedo - Peedu
Vassi 'Василиса'	Karppa 'Карп'		Paal 'Paulus'
O'ka 'Ольга'	Mikittä 'Никита'		Ott 'Ottokar, Ottomar'
Ulli 'Ульяна'	Ohvo 'Афанасий'		Toomas
Jeli 'Елена'	Pekka 'Петр'		Mihkli - Mihkle
Domna 'Домна'	Ontto 'Антон'		Ann - Annõ

15 Vienan Karjalan miesten nimien joukoon en ottanut talojen nimissä esiintyviä henkilönnimiä.

On huomattava, että Vienassa kreikkalaiskatolisten etunimien rinnalla esiintyy myös miesten ja naisten roomalaiskatolisia nimiä, mutta niiden osuus on pieni. Esimerkit:

Hanna - Hannankivi (Mölk.), **Paula** - Paulanniemi (Vuok.), **Kaisa** - Kaisanlakši (Čena), Kaisanlampi (Luus.), **Erkki** - Erkkilänpelto (Jyvl.), ? **Heikki** - Heikinaho (Kost.), Heikinniemi (Jysk.), ? **Osko** - Oskonliete (Kost.), **Kalle** - Kallenmäki (Uht.), **Aarne** – A(a)mpelto (Ponk.), **Esko** - Eskol’ankiima (Haik.), **Risto** - Rissonpelto (Akk.) jne.

Kaikki nämä nimet on tallennettu pääasiassa Vienan Karjalan länsiosissa, mikä kertoo epäilemättä raja-asukkaiden läheisistä naapuruussuhteista, jotka ovat edistäneet muun muassa avioliittojen solmimista. Historiasta tiedetään, että ainakin Jyväskylällä 1800-luvun loppupuolella on ollut naisia Suomen puolelta puolisen tusinaa (Ervasti 1918: 195). Samantapainen tilanne oli myös muissa kylissä. Mainittakoon tässä, että kolmeen kylään (Jyväskyläksi, Kivijärvi ja Vuokkiniemi) 1900-luvun alkupuolella Suomesta naimisiin menneet naiset avasivat kahviloita, jotka olivat suuressa suosiossa nuorten keskuudessa.

Toisena mahdollisena syynä roomalaiskatolisten nimien vakiintumiselle on ollut «punaisten suomalaisten» muutto 1920-luvun alussa Venäjälle. Esimerkiksi Jyväskylän *Erkkilänpellon* nimi on yhdistetty vuonna 1922 Suomesta muuttaneen Erkki Nevalaisen etunimeen (keruumatka 2000).

Aktiivinen roomalaiskatolisten nimien käyttö Vienassa 1920–1930-luvulla on aiheuttanut kreikkalaiskatolisten nimien vaihtoa ja on edistänyt myös vierasperäisiä etunimiä sisältävien paikan- ja talonnimien ilmestymistä Vienan nimistöön. Mainittakoon tässä ilomantsilaisen Matti Myöhäsen huomautus hänen tuttavansa etunimestä: ”Ivanhan se oikeastaan olisi, vaan kun tuli sellainen muoti, että kaikki Ivanit muuttivat etunimensä Johanneksi. Johannes se nyt on” (Heiskari 1970).

Taulukko 12

Karjalaiset nimet	Suomalaiset nimet	Karjalaiset nimet	Suomalaiset nimet
Huoti →	Heikki	Katti →	Kerttu
livana →	Juho	Miikkula →	Niilo
Vihtora →	Vii’kel’ma	Olka →	Oili
Iro →	Irja	Ossippa →	Jooseppi
Jarassima →	Jalmari	Riiko →	Risto
Joukenie →	Jenni	Tanila →	Taneli
Jyrki →	Yrjö	Vasselei →	Ville, Vilho

Muinaisaikana karjalaisilla on ollut värikäs ja vaihteleva esikristillinen etunimistö, ja sen jäljet ovat säilyneet meidän päiviimme saakka nykyisessä sukunimistössä. Tästä todisteena on myös vienankarjalaisten paikannimistö, josta erottuu esikristillisten nimien ja lisänimien kerrostuma. Muinaiseen etunimistöön kuuluu hyvin usein eläinkuntaan viittaavia

appellatiiveja, mutta ei ole harvinaista, että henkilönnimien kantana on jokin esine, kuten esimerkiksi Kenttiärven *Västilänniemen* nimessä. Perimätiedon mukaan, paikannimessä on vakiintunut ensimmäisen asukkaan lisänimi, joka juontuu siitä, että hän kutsui takkia västiksi.

Taulukko 13

Paikannimi	Sukunimi	Kylä
Ahol'anlampi	Agujev, Ahonen	Latvajärvi
Ahmonpuoli	Rosomahin (ahma 'rosomaha')	Nogeuš
Karhulantermä	Kargujev, Karhunen	Latvajärvi
Läykynniemi	Lävkujev	Piizmalakši
Malisenlampi	Malikin	Vuonnini
Mečonoja	Mošnikov (ven. mošnik' metso')	Puanajärvi
Pöksynšuari	Pekshujev	Kostamuš
Rahunpuoli	Ragujev	Piizmalakši
Rahuzenluodo	Ragujev	Kellovuara
Ruhol'anniemi	Rugojev	Koivašjärvi
Šallinpiä	Sallijev, Sallinen	Kontokki
Tiilikänniemi	Tilikov	Katošlampi
Tuhkasenvuara, Tuhkala	Tuhkin	Haikol'a, Tuhkala
Vatassenlakši	Vadajev, Vatanen	Kostamuš

Kuten edellä jo todettiin, kaikki eläimen sisältävistä määriteosista eivät kuulu ihmiseen viittaavaan ryhmään. Niiden joukossa on joitakin varmoja henkilönnimikantaisia määritteitä. Ensinnäkin, näitä esiintyy *-la/-lä/-l'a*-loppuisissa alkuelementeissä, koska *-la/-lä/-l'a*-johdin liittyy itämerensuomalaisessa nimityksessä johdonmukaisesti henkilönnimikantaisiin nimivartaloihin.

Taulukko 14

Harakkalanjärvi	Jyškyjärvi
Hukkalanniemi	Kostamuš, Tollonjoki
Hukkalantalo	Tollonjoki
Karhulantermä	Latvajärvi
Kuikkalanniemi	Uhtua
Meččol'antalo	Puanajärvi
Mörköläntalo	Uhtua

Sama tyyppi on esillä myös muissa Vienassa tallennetuissa paikannimissä, joiden määriteosat ovat genetiivissä ja ilmaisevat possessiivisuutta. Taulukossa 15 on lueteltuna asutusten nimissä ja mikrotoponyymeissä esiintyviä henkilönnimikantaisia paikannimiä. Tästä ovat todisteina muun muassa monet kyseisissä vienalaiskylissä tavatut lisä- tai sukunimet.

Taulukko 15

Haukannurmi	Kurenkylä
Haukanperokšet	Jyškyjärvi
Hukanniemi ¹⁶	Miinoa
Hukannurmi	Jyškyjärvi
Jänikšenpelto	Alajärvi
Kontienpelto	Alajärvi
Kontientalo	Uhtua
Korpinvuara	Kaskol'a
Kuikanniemi	Akonlakši
Kurenkylä	Kurenkylä
Šusiniemi ¹⁷	Kenttijärvi
Vornanniemi (vorna 'varis')	Vornanniemi
Vornanranta	Kostamuš

Huomattakoon, että tällä hetkellä on melko vaikea saada selville sisältääkö paikannimi henkilönnimen vai eläimistöön kuuluvan appellatiivin. Taulukossa 16 olevat eläimistöön viittaavat nimivartalot esiintyvät suurempien kaukana asutuksista sijaitsevien maastonkohtien nimissä. On mahdollista, että jotkut nimet alla olevasta luettelosta voivat olla alkuperältään myös henkilönnimikantaisia:

16 Tiedetään, että kylässä on ollut epävirallinen sukunimi Hukkan'i (< Hukka).

17 Vaikka paikannimen määriteosa on nominatiivissa, tiedetään, että kylässä on ollut epävirallinen liikanimi/sukunimi Šusi.

Taulukko 16

Haukankoški	Kostamuš
Hiirenvirta	Vuokkiniemi
Hukanlampi	Kurenkylä
Hukanniemi	Kivijärvi
Häränniemi (härkä 'hirvas, härkä')	Tollonjoki
Kiekinoja (kiekki 'hiirenhaukka')	Malvieni
Koppalanranta (koppala 'koppelo')	Vuokkiniemi
Koppalonšuo (koppalo 'koppelo')	Jyškyjärvi
Kuikanlambi	Straffila
Kukontermä	Alajärvi
Kurenjärvi	Kostamus
Kurenniemi	Nurmilakši
Kurenšuari	Vuokkiniemi
Kurentermä	Haikol'a
Lokanšuari	Alajärvi
Luikanšuo (luikka 'hanhi')	Kostamuš

Kaikki edellä mainitut esimerkit osoittavat, että Vienan etunimistöön parhaiten vakiintuneita ovat linnustoon liittyvät appellatiivit. Samanlainen tilanne on muodostunut myös Suomessa, jossa Viljo Nissilän oletuksen mukaan linnustoon kuuluvia lisänimiä annettiin usein linnustaville ihmisille. Ne saattavat viitata myös nimettävän ruumiillisiin tai henkisiin ominaisuuksiin (Nissilä 1975: 135). Lisäksi tähän ryhmään kuuluvat myös ei-propriset nimitykset. Niiden joukossa ovat muun muassa sukulaistermit, ammattiin viittaavat nimitykset, etnonymit jne.

Valitettavasti aineistossani on paljon selvittämättömiä nimiä, joiden määriteosat ovat myös genetiivimuotoisia. Tällä perusteella voidaan olettaa, että jotkut niistä palautuvat ihmiseen viittaaviin nimityksiin:

Taulukko 17

Bronninvuara	Šuopassalmi
Čahonoja	Šombajärvi
Čolanniemi	Alajärvi
Čolanpiä	Jyškyjärvi
Čamonlakši	Kostamus
Junginšuo	Nogeuš
Kapšonšuari	Miinoa
Kuokanranta	Latvajärvi
Kurtinvuara	Kivijärvi
Monninoikie	Voleinvuara
Murinoja	Nogeuš
N'auvunvuara	Latvajärvi
Pöntönkorko	Lapukka
Ryčynlampi	Kenttijärvi
Römönranda	Padrikanvuara
Šlinkinšuari	Röhö
Törrinniemi	Tollonjoki
Öhrönniemi	Nurmilakši

6. LYHYT KATSAUS VÄITÖSTUTKIMUKSEEN KUULUVIIN ARTIKKELEIHIN JA NIIDEN TULOKSIIN

Seuraavassa esitetään artikkeliväitöskirjaan kuuluvien artikkelien lyhyt kuvaus sekä tutkimuksen keskeiset tulokset. Artikkelit ja niissä esitetty alueen asutushistoriaa valaiseva nimiaineisto on pääasiassa jaoteltu vienankarjalaisten paikannimityyppien alkuperän mukaisesti: saamelaiseen, hämäläiseen, karjalaiseen, savolaiseen ja venäläiseen. Viimeisessä Vienanmeren rannikon nimistöä koskevassa artikkelissa käsitellään samasta näkökulmasta länsirannikon nykyistä venäjänkielistä nimistöä. Tutkimuksessa asutushistoriaa koskevat päätelmät perustuvat ensisijaisesti erilaisten nimimallien maantieteelliseen levikkiin. Samalla taustatietona on käytetty myös muita metodeja ja muiden tieteenalojen aineistoja (mm. historiallista tietoa ja alueen asutuksesta kertovaa muistitietoa), jotka antavat uutta informaatiota sekä täydentävät ja täsmentävät olemassa olevaa paikannimiaineistoa.

6.1 NIMISTÖ VIENAN KARJALAN ASUTUSHISTORIAN LÄHTEENÄ (VIRITTÄJÄ 2/2010).

Vienan paikannimistö muovautui toisen vuosituhannen aikana, jolloin alueen karjalainen asutus syntyi kontakteissa sittemmin assimiloituneen saamelaisväestön ja Vienanmeren rannikon venäläisten kanssa. Vienan Karjala sijoittui nykyisen Suomen ja Vienanmeren välisten yhdysteiden varteen ja sen nimistössä heijastuvat muinaiset vesi- ja maataipalet sekä se, miten eri etniset ja kielelliset ryhmät käyttivät niitä.

Ensimmäisessä tutkimuksen pääosaan kuuluvassa artikkelissa käsitellään kysymyksiä paikannimistön käytöstä etnohistoriallisena lähteenä sekä tutkimuksessa käytetyn nimistöhistoriallisen tutkimusmenetelmän teorettista taustaa.

Nimistötutkimus on osoittanut, että paikannimet muodostuvat tiettyjen rakenne- ja leksikaalis-semantisten mallien mukaan. Tämä tapahtuu siten, että ihminen kielen omaksuessaan omaksuu myös häntä ympäröivän paikannimijärjestelmän. Kun hän joutuu antamaan nimiä maantieteellisille kohteille uudella asuma-alueella, hän käyttää samoja rakenteellisia (esim. suffiksit), sanastollisia ja semanttisia malleja, jotka ovat tuttuja jo asutuksen lähtöalueella.

Nimistön mallimuotoisuuteen pohjautuu artikkelissa käytetty typologis-maantieteellinen menetelmä, joka perustuu tietyille kielimuodoille ominaisten nimeämismallien etsimiseen ja kartoittamiseen. Monet paikannimimallit esiintyvät rajatulla alueella, jonka muodostuminen voi olla yhteydessä tietyn väestöryhmän asutusliikkeeseen ja etnisen alueen muotoutumisen historiaan.

Artikkelissa käsitellään kysymystä, joka koskee saamelaisen ja itämerensuomalaisen nimikerrostuman identifioimisen ja erottamisen ongelmaa Vienan Karjalan paikannimistöissä. Todetaan, että tutkijan tehtävänä on tässä tapauksessa sellaisten kielenainesten tai identifioinnin kriteerien etsiminen, joiden avulla pystytään erottamaan näiden kielellisten ja etnisten ryhmien paikannimiä toisistaan. Erottavana tekijänä voi olla mm. nimistöissä käytetty sanasto, joka kuuluu vain jompaankumpaan suomalais-ugrilaisista kieliryhmistä ja jolla ei ole vastineita toisessa ryhmässä (esim. *kuukas* < ksa. *kukkē ‘pitkä’). Erottavan sanaston toisena ryhmänä voivat olla sellaiset leksikaaliset ainekset, jotka ovat olemassa kummassakin ryhmässä, mutta ovat eriytyneet äännekehityksen vuoksi toisistaan (esim. *jauri* < ksa. *jävrē (vrt. ims. järvi). Erottavana tuntomerkinä voidaan käyttää myös paikannimien johdinaineita (esim. *-nčV*-suffiksi).

Seuraavassa artikkelissa esitetään karjalaisessa nimistöissä esiintyvien eri väestöryhmille (karjalaisille, hämäläisille, savolaisille ja venäläisille) kuuluneiden paikannimimallien areaalisyypologinen analyysi. Tätä tarkoitusta varten on valittu Vienan Karjalan paikannimiaineistosta sellaiset nimet ja nimielementit, joilla on asutushistoriallista todistusarvoa.

Ilmisaadut nimityypit antavat mahdollisuuden esittää, että osa seudun paikannimiä antaneista väestöistä on ollut historiallisesti yhteydessä toisten maantieteellisten alueiden kanssa. Tästä syystä paikannimissä kuvastuvat väestön muuttoliikkeet nykyisen Vienan Karjalan alueelle. Nimistöaineiston perusteella Vienan asuttamisessa voidaan erottaa mm. kaksi karjalaista muuttoaaltoa. Näiden muuttoaaltojen rinnakkaisuudesta todistaa joukko karjalaisperäisiä nimimalleja (esim. *Nilos-/Ryhjä-*), jotka tavataan toisaalta Laatokalta Vienaan Seesjärven kautta vievän reitin varrella, toisaalta Laatokalta Vienanmerelle entisen Käkisalmen läänin ja Itä-Kainuun kautta vievän reitin varrella. Viimeiksi mainittuun reittiin liittyy suomalaisväestön muuttaminen Vienan Karjalaan, mistä todistaa se, että yllä mainitun vesireitin varrella tavataan sekä karjalais-, että hämäläisperäisiä paikannimiä (esim. *Läpikäytävä, Häme-*). Myöhemmin nimikerrostumista on venäläistä perua, mikä on muodostanut Vienanmeren rannikon karjalais- ja venäläisväestön kontaktien tuloksena. Suurin osa tämän ryhmän nimistä esiintyy pienten paikkojen nimityksissä, joita käytettiin yksittäisten kylien mikronimistöissä. Toisaalta paikannimiaineisto viittaa myös venäläisen ja karjalaisen nimistösystemien aikaisempaan vuorovaikutukseen. Tästä todisteena on mm. se, että karjalaiseen nimistösystemiin on omaksuttu venäläinen *-šina* (ven. *-щина*)-rakennemalli.

Näin ollen Vienan nimimallien analyysi antaa mahdollisuuden tehdä etnolingvistisiä ja historiallisia johtopäätöksiä Vienan Karjalan asuttamisen kronologiasta, asutuksen leviämissuunnista ja -reiteistä sekä siitä kuinka erilaiset etniset ryhmät (saamelaiset, hämäläiset, savolaiset ja venäläiset) ovat osallistuneet Vienan Karjalan asuttamiseen.

6.2. SAAMELAINEN ASUTUS KARJALASSA (SUSA 94, 2013).

Toinen artikkeli keskittyy Karjalan saamelaista asutusta koskeviin kysymyksiin. Artikkelin koostuu kolmesta pääosasta: saamelaiset asiakirjoissa, saamelaiset perimätiedoissa ja saamelaisperäinen paikannimistö. Edellä mainittujen lisäksi artikkelissa käsitellään myös saamelaisperäistä lainasanastoa sekä saamelaisia ja saamelaisiin viittavia henkilöitä.

Saamelaisten tiedetään olevan Karjalan kanta-asukkaita ja näyttää siltä, että vielä keskiajalla lappalaisasutus kattoi melko suuren osan nykyistä Karjalaa. Valitettavasti myöhäiskeskiajalta peräisin olevissa, varhaisimmissa nykyistä Karjalan aluetta koskevissa asiakirjoissa ei ole mainintoja saamelaisista eteläisessä Karjalassa tai Aunuksen kannaksella. Tällä hetkellä on myös tiedossa vain vähän asiakirjoja, jotka sisältäisivät tietoja saamelaisasutuksesta Vienan Karjalan länsi- ja eteläosissa tai Aunuksen Karjalan pohjoisosissa, vaikkakin tiedetään, että esimerkiksi Vienan Karjalan pohjoisosissa saamelaisia asui vielä 1700-luvun lopussa ja jopa 1800-luvun alussa.

Tärkeää informaatiota saamelaisista ja heidän erätaloudestaan on olemassa myös karjalaisten ja venäläisväestön perimätiedoissa. Karjalaiskylien tienoilla tavataan lisäksi runsaasti saamelaisiin yhdistettyjä muinaisjäännöksiä (esim. lapinkiukaat, lapinhaudat, lapinpatsaat jne.). On myös mielenkiintoista, että Vienan Karjalan saamelaisiin liittyvissä perimätiedoissa ja asiakirjoissa mainitaan usein samoja paikkoja. Täten myös muistitiedot osoittavat, että noin 1300-1600-luvuilla itämerensuomalaiset ja venäläiset uudisasukkaat joutuivat Karjalassa tiiviisiin kosketuksiin saamelaisen alkuperäisväestön kanssa.

Karjalan saamelaisen vaiheen jäljet ovat parhaiten säilyneet karjalan ja pohjoisvenäjän murteiden lainasanastossa ja erityisesti paikannimistössä. Saamelaisperäistä nimistöä Karjalassa ei ole toistaiseksi tutkittu kokonaisuutena, mutta artikkelissa on yritetty kartoittaa muutamia saamelaista alkuperää olevia paikannimivartaloita, jotka ovat melko laajalle levinneitä Karjalan ja lähialueiden paikannimistössä. Artikkelissa esitetään myös pienessä määrin myös mahdollisia saamelaisperäisten paikannimien etymologioita.

Paikannimien pohjalta voidaan päätellä, ettei saamelaisväestö ollut Karjalassa yhtenäinen, toisin sanoen Karjalassa puhuttiin aikanaan nykyisistä saamen kielistä poikkeavia saamelaisia kielimuotoja. Tästä todistavat sanastossa ja nimistössä esiintyvät kielelliset ainekset, joille löytyy sanastollisia vastineita sekä nykyisten saamelaiskielten eri murteista että Karjalan rajojen ulkopuolelta (mm. Arkangelin, Vologdan ja Leningradin alueilta). Runsaisiin saamelaisasutuksiin liittyviin tietoihin viitaten näyttääkin hyvin mahdolliselta, että Vienan Karjalassa olisi voinut olla olemassa vähän aikaa sitten erillinen saamen kielen alamurre, joka kuului mahdollisesti keminsaameen.

Saamelaisten historiallisissa lähteissä säilyneissä henkilönimissä herättää huomiota se seikka, että osa asiakirjoissa esiintyneistä lappalaisten henkilönnimistä on karjalaisia kieliasultaan, esim. *Griška Päivijev*, *Lemmit Torvijev*, *Ivaška Koivupää*, *Ivanka Igalov* jne. Voidaan olettaa, että Karjalan lappalaiskylien kantaväestö oli jo pitkään ollut huomattavassa vuorovaikutuksessa karjalaisten kanssa; heidän verottajansakin olivat mahdollisesti alun

perin karjalaisia. Osan lappalaisista tiedetään myös asuneen karjalaiskylissä. Nähtävästi juuri edellä mainituista syistä itämerensuomalaiset nimet ovat juurtuneet saamelaisten keskuuteen sekä päätyneet vero- ja laskentakirjoihin.

Artikkelissa on esitetty näin ollen Vienan Karjalan saamelaisasutusta koskevien lähteiden yleiskuvaus ja samalla soveltaen eri alojen lähdeaineistoa on pyritty saamaan uutta ja tarkempaa tietoa saamelaisväestön historian eri vaiheista nykyisen Karjalan tasavallan alueella.

6.3 DOSTATOČNO LI JEMSKIH TEORIJ? (ONOMASTICA URALICA 7/2008).

Artikkelissa käsitellään kysymyksiä, jotka koskevat hämäläisten mahdollista eränkäyntiä ja hämäläisasutuksen olemassaoloa Karjalan tasavallan alueella.

Venäläisissä asiakirjoissa esiintyvän etnonymien *jem'*- (*häme-) koskevan aiheen tieteellisen käsittelyn alullepanijana oli A.C. Lehrberg (1816), joka julkaisi vuonna 1816 artikkelin *Über die Wohnsitze der Jemen*. Hänen jälkeensä tästä kysymyksestä sovellettuna Venäjän alueeseen kävivät keskustelua monet merkittävät suomalaiset ja venäläiset tutkijat (mm. A.J. Sjögren, H. Kirkinen, D.B. Bubrih ja I.P. Shaskolskij). Karjalaisten asuma-alueeseen liittyen tätä kysymystä ei toistaiseksi ole erityisesti käsitelty. Alueella viime aikoina tallennetun nimistöaineiston valossa hämäläisten erä- ja asutustoimiin liittyvä kysymys vaatiikin lähempää tarkastelua.

Vienan Karjala on historiansa aikana ollut lukuisten etnisten ja kielellisten kontaktien alue. Väestön muutosta läntisestä Suomesta mahdollisesti todistavat *Häme(hen)*-alkuiset paikannimet sekä muut paikannimimallit, jotka kuuluvat Suomen nimistössä hämäläistyyppien joukkoon (mm. *Läpikäytävä*, *Oulu*-, *Kemi*-, *Reväs*-, *Vekara*-, *Köyry*-, *Loukku*-, *Kilpi*- jne).

Häme(hen)-alkuisia paikannimiä on tapana pitää Suomessa nykyisen Hämeen puolelta levinneen eränkäynnin tai muuttoliikkeen todistuksena. Manittakoon, että tämänmalliset paikannimet sekä muut hämäläisperäisinä pidetyt nimityypit ovat tällä hetkellä lähes ainoa lähdeaineisto, joka todistaa väestön muuttosta Länsi-Suomesta Karjalaan.

Artikkelissa oletetaan, että osa *Häme(hen)*-alkuisia paikannimiä Karjalassa olisi sidoksissa karjalaisten 1600-luvun loppupuolen ja 1700-luvun muuttoliikkeeseen Käkisalmen läänistä Venäjälle, joka oli voimakas erityisesti Stolbovan rauhansopimuksen jälkeisinä vuosina. Tässä tapauksessa kyse on mahdollisesti kuitenkin savolaisväestöstä, erityisesti jos nimivartalo kuuluu henkilönnimistöön. Suomessa sukunimi *Hämäläinen* oli 1500-luvun toisella puoliskolla ja 1600-luvun alussa melko tavallinen sukunimi Savossa (Pirinen 1982: 751, 766, 782) ja se luokitellaan nykyään savolaiseksi, koska nimen päälevikkialue on juuri Savo (Sukunimet 2000: 143).

Toisaalta hämäläisperäiset nimet Karjalan nimistössä voivat viitata myös melko aikaiseen erä- tai kaupankäyntiin (muuttoliikkeeseen) Hämeestä. Tähän viittannevat mm. 1500-luvun

asiakirjalähteet sekä Vienanmeren rannikolla tallennetut paikannimet. Esimerkiksi vuoden 1556 asiakirjassa mainitaan Suman volostissa *Fetkovskaja Jamleninin* (< *Hämäläinen) suolankeittämö (MPIK 1941: 184), jonka omistajan nimi voinee olla todisteena hänen hämäläisjuuristaan. Myös Lapin pogostojen asiakirjassa vuodelta 1597 mainitaan *Gämostrov* (ven. Гямостров)-niminen saari (< *Häme(h)-), joka sijaitsee Vienanmeressä lähellä Suikunimistä kylää (IK 1987: 218). Nämä paikannimet on ajoitettava viimeistään 1500-luvun alkuun, koska tämän jälkeen Vienanmeren rannikko alkoi venäläistyä ja uusien itämerensuomalaisten nimien syntyä on pidettävä hyvin epätodennäköisenä. On otettava huomioon myös se, ettei karjalaisten keskuudessa ole säilynyt muistitietoa muuttoliikkeestä Hämeestä, mikä mahdollisesti viittaa siihen, että kyse on suhteellisen varhaisesta aikakaudesta.

Näin ollen *Hämeh*-alkuinen nimistö olisi mahdollista yhdistää Hämeen asukkaiden Karjalan kaukaisten erämaiden käyttämiseen eräretkien aikana. On mahdollista, että juuri tällä pyynti- ja erätoiminnalla selittyy hämäläisperäisten paikannimien olemassaolo Karjalan nimistössä. Ne liittynevät myös Vienanmeren suuntaan käytyyn kauppaan.

On kuitenkin otettava huomioon se, ettei kaikkien *Hämeh*-alkuisten paikannimien pohjana voi olla etnonymyymi. Osa tämänkaltaisista nimistä voi olla sidoksissa esimerkiksi siihen, millaiseksi nimenantaja koki kohteen valaistuksen ja ne olisivat siten yhteydessä itämerensuomalaiseen *hämä*-vartaloon (vrt. su *hämärä*). Voidaankin mainita, että lyydilaismurteessa on olemassa *hämäghein*-appellatiivi merkityksessä ‘teräväreunainen heinä tai sara’ (NA). Esiin nousee kysymys, olisiko mahdollista yhdistää osa *Hämeh*-alkuisia paikannimiä Karjalassa yllä mainitun appellatiivin laajempaan levikkiin historian jossain vaiheessa?

6.4 SAVOLAISTEN OSUUS VENÄJÄN KARJALAN ASUTTAMISESSA PAIKANNIMISTÖN VALOSSA (HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA 3/2012).

Tutkimuksessa pohditaan kysymystä, miten Suomen ja Karjalan nimistöt voivat valaista alueen asutushistoriaa. Tässäkin artikkelissa pyritään soveltamaan nimistöntutkimusta asutushistorian tutkimukseen ja näin saamaan uutta ja tarkempaa tietoa Karjalan väestön alkuperästä.

Savolaiset ovat yksi muinaiskarjalaisten haara. Ryhmä alkoi erottua vähitellen karjalaisista, kun vuonna 1323 solmitun Pähkinäsaaren rauhansopimuksen mukaisesti kolme karjalaispogostaa luovutettiin Ruotsille. Seurauksena oli, että alueen muinaiskarjalaa puhuva väestö joutui omaksumaan ruotsalaisten uskonnon ja hallintojärjestelmän, ja sitä kautta he länsimaistuiivat kulttuurisesti. Viimeistään 1800-luvulta lähtien savolaisia on pidetty yhtenä Suomen kansan heimoista.

Artikkelissa käsitellään kuutta nimimallia (mm. *Savo(n)-*, *Pakala(inen)*, *Hoikkajärvi* / *Hoikkalampi*, *-vesi*, *Kolmisoppi* ja *Hietajärvi* / *Hietalampi*). Paikannimiaineiston valossa

voidaan melkoisella varmuudella sanoa, että käsitellyt Venäjän Karjalan nimistöissä esiintyvät vesistönimet voidaan yhdistää savolaisasutuksen leviämiseen. Huomattakoon kuitenkin, että vaikka yllä mainitut mallit ovat Savossa hyvin eri-ikäisiä alkuperältään, kaikki ovat Venäjän Karjalassa suhteellisen nuoria ja peräisin parhaimmassakin tapauksessa vasta 1600-luvun alusta. Vertailualueeksi sopii tässä tapauksessa Kainuun nykyinen asutus, joka alkoi muodostua juuri 1600-luvun alussa.

Käsiteltyjen paikannimien suhteellisesta nuoruudesta todistaa myös niiden koko, koska suurin osa nimistä esiintyy pienten paikkojen yhteydessä. On myös mahdollista tulkita ilmisaatuja mimimalleja niin, että väestöä tuli savon murrealueen eri osista, mm. Suur-Savosta, Pien-Savosta, Pohjois-Karjalasta ja Kainuusta. Täten nimistö tukee osaltaan historiallisten lähteiden perusteella tehtyjä päätelmiä siitä, että Karjalaan ja etenkin Vienan länsiosiin muutti väkeä Suomen puolelta jo 1600-luvulla.

6.5 K PROBLEME FORMIROVANIJA NASELENIJA ZAPADNOGO POBEREZHJA BELOGO MORJA (PO DANNYM TOPONIMII) (FINNO-UGORSKAJA TOPONIMIJA V AREAL'NOM ASPEKTE/2007).

Tutkimuksen viidennen artikkelin aihe on Vienanmeren länsirannikon asuttaminen paikannimitietojen valossa. Artikkelin tutkimusmetodi on tylogis-maantieteellinen. Tavoitteena on erityyppisten paikannimimallien levikkien selvittäminen ja niiden tulkinta.

Tutkimuksen päätavoitteena oli löytää rannikkoseudun nimistöä sellaisia sekä substraattiperäisiä että venäjänkielisiä paikannimityyppejä ja -formantteja, joilla on asutushistoriallista todistusvoimaa. Valitsemille nimimalleille on etsitty vertailuaineistoa Karjalan ja Suomen sekä Luoteis-Venäjän alueelta, mikä mahdollisti vertailujen avulla ilmisaatujen nimityyppien levikin selvittämisen. Samalla artikkelissa luodaan katsaus nykyisen venäjänkielisen alueen substraattiperäiseen nimistöön ja sanastoon sekä henkilönnimistöissä ja historiallisissa lähteissä esiintyviin itämerensuomalaisiin nimiin. Artikkelia kirjoitettaessa olen nojannut historiallisen ja folkloristisen tutkimuksen sekä murretutkimuksen tietoihin.

Samoin kuin Vienan Karjalan nimistö Vienanmeren länsirannikon paikannimistökin muovautui toisen vuosituhannen aikana, jolloin alueen nykyinen venäjänkielinen, ns. pomorien asutus syntyi kontakteissa sittemmin assimmiloituneen saamelaisen ja itämerensuomalaisen väestön kanssa.

Varhaisin luotettavasti identifioitavissa oleva väestö meren länsirannikolla oli alkuperältään saamelaista. Tästä todisteena ovat 1500-luvun asiakirja-aineokset sekä monet saamelaisperäiset paikannimet ja lainasanat, joita tavataan pomorialueen nimistöissä ja kielessä. Mahdolliseen saamelaisasutukseen tai saamelaisten eräsijoihin viittaa myös ainakin osa *Lap-*, *Lob-* ja *Lop-* ('Lapin- / Lappalaisen-') alkuisista paikanimistä, joita esiintyy melkein jokaisen rannikkokylän nimistöissä. Samalla Vienanmeren rannikkoa koskevissa

asiakirjoissa mainitut sukunimet ja kutsumanimet, mm. Lopinov ja Lopin sekä lisänimi *lopar'* voisivat viitata niiden kantajien saamelaisjuuriin. Tähän viittaa vielä sekin seikka, että kansan keskuudessa on säilynyt suullisia perimätietoja, jotka kertovat lappalaisasutuksesta rannikkoseudulla.

Uskotaan, että saamelaisen asutuksen tilalle rannikkoseudulle on tullut karjalaista asutusta. Ei siten ole sattumaa, että Vienanmeren länsirannikkoa Vienan Kemistä Kantalahteen asti kutsuttiin aikaisemmin Karjalanrannaksi (ven. *Karelskij bereg*). Merenrannikolle uudisasukkaita houkutteli nähtävästi merikalastus, merieläinten pyynti sekä myöhemmin suolankeittokin.

Rannikon nimistössä on melkoinen määrä paikannimiä, jotka ovat karjalaista alkuperää. Aineistossa runsaina esiintyvät osamukaelmat (ven. *polukal'ki*) todistavat selvästi, että rannikkoalueen karjalaisväestö on vaihtanut kielensä venäjään luonnollisen kaksikielisyyden kautta, mikä loi hyvät edellytykset vanhan karjalaisnimistön säilymiselle. Tämä koskee myös henkilönnimiä.

Toisaalta rannikon substraattinimistössä esiintyy sellaisiakin tapauksia, joista on vaikea saada selvää, kummasta suomalais-ugrilaisesta kielestä lainanimi on peräisin. Tällaisten nimien kantana voi olla joko itämerensuomalainen tai saamelainen lainaoriginaali: vrt. karj. *leibä* 'leipä' - saam. *leaibi* 'leppä': Leipručej (Suikujoki); karj. *kukko* (? > *hn.) - saam. *guhkes* 'pitkä': Kukkorga (Koležma); karj. *kudu* 'kutu' - saam. *kuud* 'mato': Kudručej (Suikujoki); Kudozero (Lapina); karj. *kondu* 'tila, asumus, tilus' - saam. *konte* 'villi peura': Kondostrov (Koležma); karj. *kala* tai *kallivo* - saam. *kalli* 'kallio': Kalnavolok, Kalostrov (Pongoma).

Voidaan myös todeta, että ainakin osa rannikkoseudun pomorien asutusta edeltäneen asutuksen paikannimistä jäänee piiloon käännöslainoina. Tästä kielii mm. muutama nimistössä esiintyvä venäjänkielinen nimi. Esimerkiksi Kierettijoessa on koski nimeltä *Sem' plesov* 'seitsemän suvantoa'. Voidaan olettaa, että tämä nimi on karjalankielisen nimimallin *Seičenoikie* 'seitsemän suvantoa' suora käännös. Njuhčajoessa on myös joenpolvi nimeltä *Žuravka* (kantana on kurki-sana), jonka nimi on nähtävästi metaforisen joenmutkaa tarkoittavan *Kurenpolvi*-mallin käännös. Samalla tiedossa on selviä tapauksia, joissa voi nähdä molempiin kerroksiin kuuluvia nimiä. Esimerkiksi Njuhčan asukkaiden *Varzanga*-pelto sijaitsee melko suurikokoisen *Koniček*-nimisen kiven vieressä. Kiven nimi on ilmeinen käännöslaina karjalaisesta nimestä (vrt. kar. *varza*, ven. *koniček* 'varsa'). Vastaava esimerkki on myös Mustajoen kylän nimistössä: *Ščetinski*-nimisen pellon varianttina (vrt. ven. *ščetina* '(parran) sänki; (sian) harjas') on muoto *Tukač*, jonka kantana on karjalankielinen muoto *Tukačču (vrt. tukka 'hius' + johdin čču > *'sänki'). Tähän ryhmään kuuluu myös Vienan Kemissä tallennettu *Železnyje vorota* (karj. *Rautaveräjä*)-tyyppi.

Karjalaisperäisten paikannimien joukossa on myös sellaisia (mm. *Mal'l'a-*, *Nilos-*, *Rautaveräjät*, *Lakkapiä*, *Jylmäkkä-*, *Röksä-*, *Haisuja-*), joiden levikkiä voidaan käyttää todisteena karjalaisasutuksen leviämisestä karjalan heimon sydänseudulta kohti Vienanmeren rannikkoa. Niiden levikin avulla on mahdollista tehdä havaintoja myös asutuksen leviämisreitteista ja kronologiasta.

Venäjänkielinen nimistö todistaa, että Vianmeren rannikko oli aikoinaan myös muiden etnisten ryhmien migraatioiden määränpäänä. Tähän viittaa suomalaisperäisten paikannimityyppöjen esiintyminen alueen nimistössä (mm. *Häme(h)*-, *Oulu*-, *Kemi*-, *Vekara*-, *Reväs*-, *Petkel*-). Ruotsin puolelta saapunut väestö osallistui mahdollisesti karjalaisten rinnalla rannikkoseudun asuttamiseen tai ainakin kävi kauppa rannikon asukkaiden kanssa.

Myöhäisin on venäläisperäisten nimien kerrostuma, joka on muodostunut nähtävästi 1400-luvun toiselta puoliskolta alkaen (Žukov 2005: 88–98). Tutkimusalueen nimistössä on ryhmä paikannimiä, jotka antavat mahdollisuuden rekonstruoida venäläisen asutuksen tulosuuntia. Asutushistoriallinen tausta on mm. seuraavilla nimimalleilla ja -formanteilla: *Velikij*-, *Ostrec*- / *Ostrec*-, *-moh*, *ljaga*, *posad*, *-ščina* (*-щина*), *-iha*.

Täten artikkelissa käsitellyt nimityypit osoittavat, että Vianmeren rannikon asuttamisessa oli useampia vaiheita ja väestöä tuli useammasta suunnasta, mm. Luoteis-Laatokan rannikolta, Vian Karjalan mannerseudulta, Keski-Karjalasta, Suomesta sekä Luoteis-Venäjän etelä- ja kaakkoispuolelta.

6.6 VIENAN KARJALAN ”SUOMALAISLÄHTÖINEN” VÄESTÖ: TULKINNAN ONGELMIA

Viimeisessä toistaiseksi julkaisematta jääneessä artikkelissa keskitytään perimätietoihin, jotka kertovat Vian Karjalan asuttamisesta ja niiden tulkinnan mahdollisuuksista.

Muistiaineisto on toiminut jo pitkään tutkijan argumentaation selventäjänä ja siitä on ammennettu tutkimusta elävöittäviä esimerkkejä (Korkiakangas 2006: 123-124). Perimätiedot sinänsä eivät kuulu suoraan historian tutkimuksen alaan, mutta ajan mittaan on kuitenkin muodostunut tavaksi käyttää juuri kansanperinteen aineistoa mm. tietyn alueen asutuksen tai alueen varhais historian valaisemiseksi. Tämä johtuu siitä, että samalla tavalla kuin paikannimet, myös muistitiedot ovat usein säilyneet ajalta, josta on jäänyt vain vähän tai ei lainkaan asiakirjatietoja. Täten muistitietojen käyttö historiallisena lähteenä avartaa käsitystä mm. erilaisista historian tapahtumista ja henkilöistä.

Perimätiedoilla / paikallistarinoilla on mielestäni suuri merkitys historian tutkimukselle. Samalla ne ovat kuitenkin apuaineistoa, jota pitää käyttää varovaisesti. Mahdollisuuden mukaan tulee etsiä todisteita myös muista lähteistä, koska muistitiedoista vain osa kuvaa todellisia tapahtumia ja henkilöitä ja osa on sekoitettua tietoa. Pitää muistaa myös, että kansanrunoudelle on tyypillistä kronologinen siirtymä eli anakronismi, jolloin paikallistarinoissa esiintyvät tapahtumat ja muinaisjäännökset yhdistetään tapahtumiin, jotka todellisuudessa kuuluvat usein myöhempään aikakauteen.

Näkemykseni muistitietojen käytöstä luotettavana tieteellisenä aineistona juontaa juurensa tutkimukseen Uhtuan Haikolan kylän historiasta (Kuzmin 2003a, 2013). On merkillepantavaa, että vaikka tutkimuksessa käytetty kansanperinteen aineisto on jossain määrin epävarmaa ja katkelmallista, suurin osa kylän perustamisesta, kantasuvusta sekä alueen ja sen asukkaiden

historiasta kertovista perimätiedoista osoittautui todeksi sekä historiallisten lähteiden että muiden tieteenalojen aineiston avulla. Tämä antaa mahdollisuuden olettaa, että myös Vienan Karjalan muissa osissa tallennetuilla muistitiedoilla on todennäköisesti niilläkin reaalin historiallinen pohja, mikä vuorostaan mahdollistaa muistitietojen käyttämisen mm. asutushistoriallisena lähteenä.

Vienan Karjalassa on tallennettu noin 300 perimätietoa, jotka kertovat Vienan sukujen lähtöpaikoista ja samalla alueen asutushistoriasta. On kuitenkin mainittava, että muistitietoaineisto ei ole samanlaista tutkittavan alueen eri osissa. Suuri osa sukutarinoista on tallennettu Länsi-Vienassa (Kontokki, Uhtua, Vuokkiniemi), mikä johtuu siitä, että juuri tämä alue on tullut kuuluisaksi erityisesti rikkaan runonlauluperinteen ansiosta. Tästä syystä juuri tämän alueen sukujen historia kiinnosti kerääjiä.

Tallennetut muistitiedot todistavat, että Vienaan on tullut väestöä eri tahoilta. Perimätietojen valossa on havaittavissa sekä sisäistä että ulkoista migraatiota. Silmiinpistävää on kuitenkin, että asutusvirtauksien suunta on yleensä lännestä ja lounaasta koiliseen ja pohjoiseen. Perimätiedot kertovat mm. siitä, että osa Vienan suvuista on vanhaa lappalaisperua. Samalla saadaan tietää, että muutama suku on tullut Vienaan Karjalan keskiosista ja nykyisen Arkangelin alueelta (mm. Vienanmeren takaa). On olemassa tietoa siitäkin, että osa Paanajärven Kurenkylän asukkaista tuli Tverin läänistä. Vastaavia perimätietoja on tallennettu myös Karjalan tasavallan varsinaiskarjalan puhuma-alueen eteläisessä osassa. Ne viittaavat mahdollisesti siihen, että 1600-luvulla Käkisalmen läänistä Tverin alueelle suuntautuneen muuton jälkeisenä aikakautena osa karjalaisuvuista muutti sieltä takaisin nykyisen Karjalan tasavallan alueelle.

Noin kolmannes Vienassa tallennetuista perimätiedoista kertoo sukujen tulleen nykyisen Suomen (eli silloisen Ruotsin) puolelta. Näiden asutustarinoiden pohjalta on muodostunut käsitys, jonka mukaan Länsi-Vienan asutus on syntynyt Suomesta (mm. Savosta) käsin. Esimerkiksi Matti Pöllä mainitsee eräässä artikkelissaan (Pöllä 1999: 78), että kolmensadan vuoden aikana Suomen puolelta saapui Vienaan arviolta vajaat tuhat siirtolaista. Kuitenkaan ainakaan 1600–1700-luvun venäläisissä Viena koskevista asiakirjoissa ei mainita alueelle muuttaneen suurta määrää Ruotsin alamaisia. Ainoa aikakausi, jolloin asiakirjoissa on ”melkoinen” määrä Suomesta muuttaneita ihmisiä (yhteensä 26 henkilöä) on 1755–1763-välinen aika ja se koskee Repolan pogostaa (Černjakova 1998: 45). Tästä kielii sekin, ettei Vienassa esiinny moniakaan sukunimiä, jotka tunnettaisiin esimerkiksi savolaisalueilla (mm. Kainuussa ja Kuusamossa). Nimistönkään valossa ei voida ainakaan toistaiseksi todeta laajamittaista asutus- tai muuttovirtaa, joka levisi Vienaan Ruotsista. On siis mahdollista olettaa, että vaikka lukuisat tosiseikat muutosta Venäjän puolelle pitävät paikkansa, huomattava osa muuttaneista palasi myöhemmin olojen parannuttua takaisin. Osa jäi epäilemättä Venäjälle, mistä todistuksena ovat mm. eräät historialliset asiakirjat ja osa perimätiedoista, sekä Savosta päin paikannimistöön tulleet vaikutteet.

Ruotsinpuoliset asiakirjat sekä perimätiedot todistavat puolestaan, että nykyisen Suomen puolella asui 1600- ja 1700-luvulla (ja aikaisemminkin) melkoinen määrä karjalaisväestöä.

Voidaan olettaa, että enemmistö Ruotsin puolen karjalaisista oli kirjattuna asiakirjoihin luterilaisella nimellä, sikäli kuin ylipäänsä oli. Tulee muistaa, että ortodokseja harvemmin löytyy mm. kirkollisia asioita koskevista kirjoista, elleivät he ole kääntyneet luterilaiseen uskoon. Samassa yhteydessä voidaan mainita, että Oulunsuun talossa nimeltä Juurus nro 5 asui *Polykarpus* (**Karppa*) *Juhonpoika Hämiläinen*, sotilasnimeltään *Polikarp Juhonpoika Gallberg* (s.n. 1707–1716). Vuoden 1734 henkikirjassa (Pikkarainen nro 12) Polykarpaa on kutsuttu venäläispojaksi *Ryssgåssen Polycarpus* (Tositekirja 1734: 1285). ”Suomalainen” sukunimi ei siis kaikissa tapauksissa todista kantajansa suomalaisperäisyydestä.

Perimätietojen mukaan eräiden sukujen esi-isät tulivat Viaan nykyisen savolaismurrealueen pohjoisosista, jotka olivat vielä 1500-luvulla karjalaisten ja savolaisten erämaa-alueina. Täällä tapahtui vuosisadan puolivälissä kiinteitä karjalais-savolaisia kosketuksia. Tästä todisteina ovat mm. *Savo(n)*-alkuisten paikannimet. Muodollisesti Pien-Savo, ainakin sen itäosa, kuului ennen Täyssinän rauhaa (ennen v. 1595) Venäjälle. Täten teorettisesti osa 1600-luvun Vian uudisasukkaista saattoi olla niiden karjalaisten jälkeläisiä, jotka 1500-luvun puolivälistä alkaen alkoivat paeta Käkisalmen läänistä pohjoiseen verotuksen kiristymisen, sotatoimien ja opritšninan takia. Kattavaa tutkimusta tästä tutkimusongelmasta ei toistaiseksi ole tehty, mutta esimerkiksi historioitsija Aleksi Žukov mainitsee, että jo pelkästään Kurkijoen pogostasta muutti 1526–1571-välisenä aikana yli 700 henkilöä. Suurin osa heistä lähti kotiseudultaan 1566–71 välisenä aikana, jolloin poismuuttojen perussyinä olivat juuri ”tsaariverot” (ven. *carskije podati*) ja opritšnina (yhteensä 409 tapausta) (Žukov 2013: 417–419). Voidaankin olettaa, että vastaava tilanne oli myös Käkisalmen Karjalan muissa pogostoissa. Tuntuu hyvin todennäköiseltä, että moni karjalainen asettui asumaan juuri Käkisalmen läänin eräalueille, jotka sijaitsivat mm. tulevan Pien-Savon pohjoisosissa ja Kainuussa. Myöhemmin alueen joutuessa lopullisesti Ruotsin valtakunnan osaksi ja luterilaisasutuksen alkaessa levitä Suur-Savosta Ruotsin tukemana Pien-Savoon, karjalaisväestö lienee vähitellen siirtynyt asumaan Moskovalle kuuluville alueille, mm. Vian Karjalaan.

Osa perimätiedoista, jotka kertovat Suomen puolelta muutosta, voidaan siis selittää siten, että 1800-luvun loppupuolella, jolloin melkoinen osa muistitiedoista tallennettiin, Käkisalmen lääni ja sen eräalueet olivat kuuluneet jo yli 200 vuotta Ruotsin kuningaskuntaan. Täten sukunsa lähtöpaikasta tietoiset oppaat mainitsivat kerääjille, että heidän sukunsa oli lähtöisin 1800-luvulla Suomelle kuuluneelta alueelta eli yksinkertaisesti ”Suomesta” (= Ruotsista). Jos lisäksi otetaan huomioon, että 1800- ja 1900-luvun Vian Karjalan asukkaat muistivat oman sukunsa historiaa 200/300 vuotta taaksepäin, voidaan olettaa, että 1600–1700-luvulla Ruotsin puolella asuneet karjalaislähtöisten sukujen edustajat saattoivat muistaa, että vielä sata tai pari sataa vuotta sitten suku oli asunut ”Venäjälle” kuuluneilla alueilla. Ehkä osittain tällä voidaan selittää myös heidän päätöstään muuttaa Venäjän alueelle 1600–1700-luvulla.

Lopuksi voidaan vielä todeta, että asiakirja-aineisto ei toistaiseksi todista, että Ruotsista olisi saapunut Vian alueelle ainakaan asuttamisen päävaiheessa merkittävää määrää suomalaislähtöistä väestöä. Koko Repolan pogostasta on vuosien 1678–1763 välisenä

aikana tietoa vain 36 tällaisesta henkilöstä. Asiakirjan yhteydessä ei aina mainita, että muuttanut ihminen olisi kastettu ortodoksiseen uskoon. Muutama tapaus muutosta Ruotsin puolelta tiedetään myös Paanajärven naapuripogostasta (mm. Haikolasta ja Suvannosta) sekä myöhemmin Jyskyjärven kuntaan kuuluneista Piismalahdelta ja Hiisijärveltä (Pöllä 1995: 172). Ei tiedetä jäivätkö nämä henkilöt pysyvästi asumaan Vinaan vai muuttivatko he muualle jonkin ajan kuluttua. Ottaen huomioon perimätiedot tuntuisi myös loogiselta odottaa juuri Länsi-Vienassa olevan melkoinen määrä suomalaisperäistä paikannimistöä, mutta sitä ei kuitenkaan ole löydettävissä. Täten muistitiedoille, jotka kertovat monen suvun esi-isän tulleen Suomesta, ei löydy toistaiseksi vahvistusta valvontakirjoista eikä väestöluetteloista. Voidaanko olettaa, että kyseessä ovat 1600–1650 välisen aikakauden mahdolliset muutot? Tämä jäänee vain hypoteesiksi, koska väestöstä kattavasti kertovia asiakirjoja ei tuolta kaudelta toistaiseksi ole tiedossa. Toivotaan, että tulevaisuudessa saadaan vastauksia tai ainakin vihjeitä Vienassa asuvien ja asuneiden sukujen juurista yhä laajemmin käytettävissä olevasta dna-aineistosta.

7. JOHTOPÄÄTÖKSET

Paikannimityyppien monilähtöisyys Vienan nimistössä sekä useisiin kieliryhmiin kuuluneiden leksikaalisten elementtien olemassaolo karjalan ja rannikkoseudun venäjän kielessä viittaa selvästi siihen, että tutkitun alueen asuttamiseen osallistui eri etnisten ryhmien edustajia ja siten vaikutteita nimistöön saatiin eri kieli- ja murrealueilta.

Arkeologisen aineiston valossa on mahdollista seurata Karjalan historiaa noin 8000-9000 vuoden ajan. On kuitenkin melkein mahdotonta sanoa, mitä väestöryhmiä alueen varhaisimmat arkeologiset kulttuurit (ennen ensimmäistä vuosituhatta eKr.) edustivat ja mitä kieltä niiden väestö puhui. Varhaisinta kielellistä kerrostumaa edustavista tuntemattomista paleoeurooppalaisista kielistä on substraattilainoja nykyisissä saamelaiskielissä ja mm. Karjalan nimistössä, jossa esiintyville paikannimille ei useinkaan löydy vakuuttavaa saamelaista tai itämerensuomalaista etymologiaa. Voidaankin näin ollen olettaa, että aiempien arkeologisten kulttuurien piirissä asuneet tuntemattomien muinaiskielten puhujat assimiloituivat saamelaisten esi-isiin joskus ensimmäisen kristillisen vuosituhannen aikana.

7.1 LAPPI

Rautakaudella ja varhaiskeskiaikana Karjalassa kehittyi metsäsaamelainen kulttuuri. Kielitieteellisen aineiston valossa saamelaiset näyttävät asuttaneen vielä viikinkiajalla suurinta osaa nykyisen Karjalan tasavallan alueesta sekä ilmeisesti myös naapurialueita. Karjalan saamelaisen vaiheen jäljet ovat parhaiten säilyneet karjalan, vepsän ja venäjän murteiden lainasanastossa ja erityisesti paikannimistössä. Saamelaisperäisiä paikannimiä on runsaasti sekä Karjalan keski-, pohjois- että eteläosissa. Suurin osa niistä on suurehkojen vesistöjen ja maastokohteiden nimiä. Paikannimien pohjalta voidaan myös päätellä, että Karjalassa puhuttiin kielimuotoja, jotka poikkesivat nykyisistä saamelaiskielistä. Tästä todistavat sanastossa ja nimistössä esiintyvät kielelliset ainekset, joille löytyy sanastollisia vastineita sekä nykyisistä saamelaiskielistä että Karjalan rajojen ulkopuolelta (mm. Arkangelin, Vologdan ja Leningradin alueilta). Saamelaisten lainasanojen sekä lukuisten saamelaisperäisten paikannimien olemassaolo antaa mahdollisuuden olettaa, että melkoinen osa saamelaisväestöstä assimiloitui Karjalan itämerensuomalaisiin uudisasukkaisiin sekä mahdollisesti myös venäläisiin.

7.2 KARJALA

Viimeistään 1200-luvulta alkaen Karjalan asuttamisen aloitti myös Luoteis-Laatokan tienoilta saapunut karjalaisväestö (Bubrih 1947: 37). Karjalaisten asutustoiminta liittyi erän-, kaupankäyntiin ja verotuspyrkimyksiin sekä myös Novgorodin laajentumispolitiikkaan. Ajan mittaan karjalaiset sulauttivat itseensä sekä saamelaiset että suurimman osan Karjalan tasavallan eteläosassa asuneista vepsäläisistä. Toisaalta ei voida myöskään sulkea pois mahdollisuutta, että karjalaisten varhaiset eräretket suuntautuivat nyky-Karjalan alueelle jo viikinkiajalla, vaikka tästä ei olekaan minkäänlaista todistusaineistoa. Vienan Karjalan asuttaminen alkoi nähtävästi 1400-luvun lopulla, vaikka tälläkin alueella karjalainen eräkulttuuri oli kehittynyt epäilemättä jo aikaisemmin.

Nimistöaineiston perusteella erotetaan kaksi karjalaista muuttoaaltoa Vienan Karjalan asuttamisessa. Näiden muuttoaaltojen rinnakkaisuudesta todistaa joukko karjalaisperäisiä nimimalleja, joita tavataan yhtäältä Laatokalta Venaan Seesjärven kautta vievän reitin varrella, toisaalta Laatokalta Vienanmerelle entisen Käkisalmen läänin ja Itä-Kainuun kautta vievän reitin varrelta. Viimeksi mainittuun reittiin liittyyneen suomalaisväestön muuttaminen Vienan Karjalaan. Tämän todistaa se, että yllä mainitun vesireitin varrella tavataan sekä karjalais-, että suomalaisperäisiä paikannimiä. Ilmeisesti kaksi erikielistä muuttoliikettä käytti tätä reittiä samanaikaisesti, tai toinen seurasi toisen käyttämää kulkureittiä.

7.3 HÄME

Eräissä aikaisemmin ilmestyneissä tutkimuksissa on huomautettu, että Vienan Karjalaan saattoi muuttaa väestöä myös Suomen länsiosista, mm. Hämeestä. Tämä oletus pohjautuu pääasiassa A.J. Sjögrenin tallentamaan perimätietoon Vienan Hämeenkylän asuttamisesta.

Hämeh-alkuinen nimistö sekä muut hämäläisperäisinä pidetyt paikannimet viittannevat siihen, että Venaan siirtyi jonkin verran hämäläisiä asuttajia. Samalla tallennettu nimistö on melkein ainoa lähdeaineisto, jota voidaan pitää todisteena väestön muutosta Länsi-Suomesta Karjalaan.

Vienan Karjalan muinaista kulttuuria on tutkittu vain vähän eri ajanjaksoina, mutta sen voidaan kuitenkin katsoa edustavan tyypillistä pohjoiseurooppalaista metsävyöhykkeen rautakautista tai keskiaikaista kulttuurimuotoa. Tässä yhteydessä Vienan naapurialueen arkeologiset löydöt voivat osittain valaista tilannetta.

Kainuussa tehtyjen länsisuomalaisten löytöjen perusteella Matti Huurre olettaa, että retket Länsi-Suomesta pohjoiseen lisääntyivät rautakauden loppuun mennessä. Suomussalmen polttohaudat todistavat myös, ettei kysymys ollut kovin lyhytaikaisilla retkillä kuolleista; sellaisilla naisia ei liene ollut mukana. Esimerkiksi Kivisaaren vainaja poltettiin täysin länsisuomalaisessa asussa, ja sitä voidaan pitää jokseenkin varmana merkinä hänen alkuperäisestä kotiseudustaan. Kainuusta löydetty nuolenkärjet osoittanevat yhteyksiä

länsisuomalaiselle alueelle. Myös löydetyt kirveet ovat lähinnä länsisuomalaista alkuperää. Korujen länsisuomalaisuudestaan tuskin on epäilystä. Länsisuomalaisperäinen on mm. hevosenkengämuotoinen pronssisolki Kiannan Vehmassaaresta. Koru esiintyy 1100-luvulta lähtien Länsi-Suomessa eli Varsinais-Suomessa, Satakunnassa ja Etelä-Hämeessä (Huurre 1992: 53-58).

Voidaan olettaa, että erän- ja kaupankävijöiden määränpäänä ei ollut vain Kainuun alue, vaan matkat jatkuivat sieltä kohti Vienanmeren rannikkoa. Täten ei saa myöskään sulkea pois mahdollisuutta, että Vienan Karjalassakin olisi aikoinaan ollut Länsi-Suomesta tulleiden kävijöiden lyhytaikaisia asutuksia. Mahdollisesti juuri *Hämeh(eh)*-alkuinen nimistö sekä Vienassa tallennetut hämäläisperäiset nimitykset (mm. *Läpikäytävä*, *Oulu*-, *Kemi*-, *Reväs*-, *Vekara*-, *Köyry*-, *Kilpi*-, *Loukku*- jne) ovat todisteina alueelle Hämeestä suuntautuneista eräretkeilyistä ja kaupankäynnistä.

Marti Huurre olettaa, että 1200-luvun alusta alkaen Bjarmian (Vienanmeren ympäristön) menetettyä kaupallisen merkityksensä länsisuomalaistenkin kiinnostus Vienanmeren suuntaan väheni, ja sitä mukaa länsisuomalaiset löydöt Kainuusta loppuvat (Huurre 1992: 58).

Voidaan kuitenkin varovaisesti olettaa, että matkoja kohti Viena tehtiin myös myöhäisempinä aikoina. Muuten on vaikea selittää hämäläisperäisten nimitysyyppien olemassaoloa Karjalassa. Paikannimitykset liittyvät mahdollisesti 1400- ja 1500-luvun väliseen aikakauteen, jolloin Vianaan alkoi muodostua kiinteää karjalaisasutusta samalla Hämeestä Vianaan suuntautuvien matkojen kuitenkin jatkuessa.

Erityisesti heimonnimiin liittyvät paikannimet syntyvät kontaktien seurauksena, mikä edellyttää, että alueella on ainakin kaksi toisistaan tietoista väestöryhmää. Myös nimien säilyminen edellyttää, että karjalaisten ja hämäläisten intressit kohtasivat Vienan alueella. Sitä kautta karjalaiset alkoivat käyttää suomalaisperäisiä nimitystyyppiä, jotka he omaksuivat mahdollisesti juuri hämäläisiltä. Muussa tapauksessa on vaikea edes kuvitella, että hämäläisperäinen nimistö olisi säilynyt, ellei alueella olisi ollut aikoinaan vähäistä kiinteää karjalaisasutusta ja lyhytaikaisia asujia Hämeestä, joiden kanssa karjalaiset olivat kanssakäymisissä. Mikäli tämä oletus pitää paikkansa, länsisuomalaisten nimimallien olemassaolo todistaa mahdollisesti siitä, että lännestä tulleella väestöllä oli jonkinlainen kytkös alueeseen historian varhaisessa vaiheessa.

Mahdollisesta länsisuomalaisten eräretkeilyistä ja kaupankäynnistä sekä niiden myötä Vienan naapurialueelle Kainuuseen tulleesta esineistöstä todistavat hämäläisperäiset paikannimet. Kuten edelleä on jo käynyt ilmi, niitä tavataan sellaisten vesireittien varrella, joita karjalaisväestö käytti muuttaessaan Käkisalmen läänistä Vienan Karjalaan. Voidaan olettaa, ettei hämäläisasutus hävinnyt kokonaan, vaan sulautui ajan mittaan karjalaiseen asutukseen. Näin on mahdollista selittää keskiajan loppuun sijoittuneen hämäläisperäisen nimiperinteen säilymistä. Hämäläisperäinen nimistö Vienassa ei siis voi olla nykyistä asutusta vanhempaa.

7.4 SAVO

Vienan Karjalan asutushistoriaa koskevissa tutkimuksissa puhutaan usein alueelle Suomesta, mm. Savosta muuttaneesta väestöstä ja sitä kautta vienankarjalaisten suomalaisista juurista. Esimerkiksi Matti Pöllä mainitsee viitaten Kujalaan ja Suorsaan, että nälänhätä ajoi satoja ihmisiä Kainuusta Venäjälle 1700-luvun ensimmäisellä neljänneksellä (Pöllä 1995: 110). Vastaava tilanne oli myös Kuusamossa (Kortesalmi 1996: 286-288, Pöllä 1995: 162). Huomattava osa muuttaneista palasi kuitenkin myöhemmin olojen parannuttua takaisin. Tästä kielii mm. se, ettei Vienassa ole moniakaan sukunimiä, jotka tunnetaan Kainuussa ja Kuusamossa. Myöskään Vienaa koskevissa venäläisissä asiakirjoissa ei mainita alueelle muuttaneen satoja¹⁸ Ruotsin alamaisia. Tällaista hypoteesia ei tue nimistöäkään.

Savolainen nimistö Vienan Karjalan nimistössä on levikiltään kompakti ja rajoittuu pääasiassa Vienan länsiosiin. Ilmisaadut savolaisperäiset nimimallit (mm. *Hoikka-*, *Pahakala(inen)*, *Kolmisoppi*, *Hietajärvi-*, *-puro*, *-vesi*, jne.) viittaavat epäilemättä savolaiseen asutukseen, joka levisi Karjalaan Suomen itäosista joskus 1600- ja 1700-luvulla. Samalla suurin osa savolaisperäisistä paikannimistä esiintyy tutkitulla alueella vain yksittäisinä niminä. Ainoana poikkeuksena aineistossa on *-puro*-nimimalli, jolla on laajempi levikki muihin nimimalleihin verrattuna. On kuitenkin mahdollista, että laajempi levikki todistaa *-puro*-nimimallin tulleen eräissä tapauksissa käyttöön vain vähän aikaa sitten. Venäjän Karjalan nimistössä on tapauksia, joissa perusosat *-puro* ja *-oja* esiintyvät rinnakkain saman paikannimen yhteydessä: *Pienipuro* = *Pienioja* (Uhtuan Alajärvi), *Konkelušpuro* = *Konkelušoja* (Uhtuan Haikola), *Muštapuro* = *Muštaoja* (Jyskyjärven Suopassalmi), *Lihapuro* = *Lihaoja* (Vuokkiniemen Piesunki). Tämä ilmiö voi olla sidoksissa esimerkiksi suomen kielen opetukseen Karjalassa 1940–1950-luvulla, jolloin suomi oli Karjalan tasavallan virallinen kieli ja sitä opetettiin kouluissa kaikkialla. Kuten tiedetään, *puro* on kirjakielinen sana ja se otettiin käyttöön mahdollisesti juuri alueilla, joissa karjalan kieli on lähellä suomen kieltä ja yhteydet Suomeen jo pitkään läheisiä. Opetuksen tuloksena nimistöön lienee juurtunut uusi ”muodikas” termi. Karjalan kielen *puroa* merkitsevän *oja*-sanan merkitys kirjasuomessa on ’kanava, kaivanto’ (Kuzmin 2013: 338–345).

Edellä esitellyn ilmiön voidaan siten katsoa koskevan Vienan Karjalan pohjois- ja keskiosia sekä Aunuksen Karjalan pohjoisosaa eli alueita, joissa nimityypillä on vain yksittäisiä esiintymiä. Vienan länsiosissa on nimityypillä sen sijaan ilmeisesti pitempi historia. Arkistolähteissä *-puro*-loppuisia nimiä tavataan Vuokkiniemen Latvajärvellä jo vuonna 1876 (vrt. *Hoikanpuro* ja *Kuikanpuro*) (GAAO: 147), minkä vuoksi on mahdollista sanoa, että nimet ovat olleet käytössä jo ennen suomen kielen opetuksen alkamista (Kuzmin 2013: 344).

Täten Vienassa tallennettu nimistö tukee osaltaan historiallisten lähteiden perusteella tehtyjä päätelmiä siitä, että Karjalaan ja etenkin Vienan länsiosiin muutti väkeä Savon puolelta (mm. Kainuusta) 1600- ja 1700-luvuilla. Tästä todisteena voivat olla myös alueen karjalaisväestön sukutarinat, jotka kertovat asukkaiden muuttamisesta sinne Ruotsin puolelta, mm. Pien-Savosta ja Kainuusta. Nimistön valossa ei kuitenkaan ainakaan toistaiseksi voida

¹⁸ Eräässä artikkelissa Matti Pöllä mainitsee myös, että kolmensadan vuoden aikana Suomen puolelta saapui Vianaan arviolta vajaat tuhat siirtolaista (Pöllä 1999: 78).

todeta laajamittaista Vianaan suuntautunutta savolaista asutusliikettä (ks. myös artikkeli №6).

Suoritettu tutkimus on entisestään vahvistanut käsitystä Pohjois-Karjalan ja erityisesti Kainuun tärkeästä roolista tässä prosessissa ja näiden alueiden vahvasta asemasta Karjala-kontaktien suomalaisena rajapintana. Samasta seikasta todistavat myös *Savo(n)*-alkuiset paikannimet, jotka voivat olla Savosta Karjalaan suuntautuneen muuttoliikkeen myötä syntyneitä. *Savo(n)*-alkuisten paikannimien levikki Suomessa kuvaa etnistä tilannetta 1500–1600-luvun taitteessa. Savolaisasutus ei vielä siihen aikaan ulottunut Savonlinnan läänin pohjoisrajan yli eli nykyisen Pohjois-Savon pohjoisen rajan (Kiuruvesi-Vieremä-Sonkajärvi-linjan) yli. Nykyinen Kainuu onkin tuona aikana ollut nähtävästi ainoastaan karjalaisten ja pohjoispohjalaisten eräalueena. *Savo(n)*-nimien levikki kertoo myös siitä, että Pien-Savo on ollut joskus alue, jossa tapahtui aktiivisia karjalais-savolaisia kosketuksia.

Mainittakoon, että Vianaa koskevan asutushistorian tutkimukseen vakiintunut M. Pöllän näkökulma erityisesti Vienen Karjalan länsiosien väestön suomalaislähtöisyydestä ei osoittautunut tässä tutkimuksessa täysin perustelluksi. Nimistö viittaa mm. siihen, että savolaisperäistä nimistöä tavataan useammin tutkittavan alueen länsiosissa, mutta nimityyppien määrä sinänsä on vähäinen, ja ylipäättään suomalaisperäisten nimityyppien osuus Vienen nimistössä ei ole muille väestöryhmille kuuluvia malleja suurempi.

7.5 VENÄJÄ

Vienanmeren länsirannikon nimistö on karjalaisalueen tapaan monikerroksinen. Alueen nykyisen nimistön keskeisen kerrostuman muodostavat venäläisperäiset paikannimet. Niiden joukossa on mm. sellaisia nimityyppisiä, joiden levikki viittaa Venäjän alueisiin, joilta asutus on levinnyt. Paikannimien areaalisen levinneisyyden sekä myös pomorien kielimuodon perusteella venäläinen asutus voidaan yhdistää novgorodilaisten leviämiseen alueelle.

Alueella on myös löydettävissä nimimalleja ja -elementtejä, jotka voidaan yhdistää asutusvirtaukseen moskovolais-suzdalilaiselta kielialueelta. Samalla rannikon nimistössä esiintyy myös sellaisia paikannimimalleja, joiden lähimmät paralleelit esiintyvät nykyisen Arkangelin alueen länsiosassa.

Rannikon substraattinimistössä esiintyy myös suhteellisen paljon sellaisia nimielementtejä, joita voidaan pitää selvänä osoituksena venäläisiä edeltäneestä asutuksesta. Varhaisempi nimistökerrostuma on suurella varmuudella saamelaisperäinen ja myöhäisempi – karjalainen. Alueen nimistössä on lisäksi paikannimitodisteita tuntemattomasta paleoeurooppalaisesta väestöstä, joka ajan mittaan mitä todennäköisimmin assimiloitui muinaissaamelaisiin.

Venäläisväestön asuttaminen Vienanmeren rannikolle ei ollut todennäköisesti spontaania. Paikallisten karjalaisten ja uudisasukkaiden asettuminen yhteisiin kyläyhteisöihin tapahtui molemmille osapuolille edullisten taloudellisten ehtojen pohjalta. Ennen 1500-luvun alkua suolankeittoa harjoitettiin pääasiassa Sisä-Venäjän mannosissa, missä suolaa valmistettiin maanalaisesta suolavedestä. Rannikolle saapuneet venäläiset uudisasukkaat

mukauttivat suolankeittoa uusiin olosuhteisiin sopiviksi: suolaa alettiin valmistaa merivettä haihduttamalla. Rannikolla asuneille karjalaisille oli edullista, että heidän kotiseudullaan harjoitettiin suolankeittoa, koska vain näin he pystyivät panemaan alulle laajamittaisen pyyntikalastuksen ja pääsivät 1500-luvun puolivälissä syntyneille Venäjän markkinoille. Suolan valmistus vaati paljon polttoainetta rannikon metsistä, jotka olivat rannikolla asuneiden karjalaisten hallussa. Niiden hakkaaminen oli mahdollista vain kyläyhteisöjen edustajien luvalla. Tunnustaessaan venäläiset uudisasukkaat laillisiksi kyläyhteisöjen jäseniksi ja salliessaan heidän käyttää rannikkoseudun metsätiluksia, karjalaiset saivat halpahintaista suolaa. Samalla ne manneralueet, joille venäläisiä ei päästetty karjalaisiin kyläyhteisöihin, jäivät 1900-luvulle asti karjalankielisiksi (Žukov 2005: 88–89).

Myös vienankarjalainen nimistö sisältää venäjänkielistä sanastoa kuten maastoterminologiaa. Tämä ilmiö on ominainen lähinnä Vienan keski- ja itäosien nimistölle. Näiden paikannimien olemassaoloa voidaan selittää sekä pitkäaikaisilla kosketuksilla Vienanmeren rannalla asuviin venäläisiin että 1500- ja 1600-luvuilla tapahtuneeseen karjalaisten poismuuttoon pikkuhiljaa venäläistyvältä rannikolta kohti mannermaita. Samalla paikannimiaineisto viittaa myös venäläisen ja karjalaisen nimistösysteemin aikaisempaan intensiiviseen vuorovaikutukseen, josta todistuksena on venäläisen *-щина* (karj. *-šina*) -rakennemallin omaksuminen karjalaiseen nimistösysteemiin. Huomattakoon, että strukturaalisen mallin omaksuminen erikielisten nimistösysteemien kosketuksien kautta on erittäin harvinainen ilmiö. Vianaan tyyppi on voinut levitä sekä Karjalan keskiosista että myös Vienanmeren rannalta, jonne se oli levinnyt Äänisniemimalta ja Puutoisesta venäläisten muuttoliikkeen myötä.

7.6 LOPUKSI

Voidaan todeta, että paikannimistö on syntyperänsä ja käyttötapojensa vuoksi etnohistoriallisen tutkimuksen kannalta tärkeää lähdeaineistoa. Se antaa mm. mahdollisuuden tutkia nimistöllisiä todisteita asutuksen alkuperästä, ts. yhteyksistä nykyisen asutuksen lähtöalueille. Saatujen tietojen avulla voidaan rekonstruoida tutkittavalla alueella edellisillä vuosisadoilla tapahtuneita kulttuurihistoriallisia prosesseja.

Nimistö todistaa, että Vienan Karjalan asuttamisessa on ollut useampia vaiheita ja väestöä on tullut useammasta suunnasta. Siitä kielivät mm. tutkimuksen puitteissa selville saadut paikannimimallit, joiden varsinainen levikki viittaa usein nykyisen Vienan Karjalan rajojen ulkopuolelle. Tavattujen paikannimityyppien leviäminen kuvaa väestön muuttoliikkeitä Vienan Karjalaan sen asutuksen muodostumisen eri vaiheissa.

Vienan nimistössä esiintyvät eri väestöryhmille kuuluvat nimikerrostumat todistavat, että Viena oli koko toisen vuosituhannen ajan kontaktialueena, jossa kohtasivat eri etnisten ryhmien interressit. Samalla paikannimet viittaavat myös siihen, että alueella on ollut väestöllistä jatkuvuutta ainakin ensimmäisen vuosituhannen lopulta lähtien. Eri väestöryhmien edustajat oleskelivät samalla alueella rinnakkain, mikä mahdollisti vuorostaan nimistön omaksuminen edelliseltä kieliryhmältä, esimerkiksi kielenvaihdon myötä. Muussa tapauksessa olisi vaikea selittää erikielisten nimityyppien ja -elementtien hyvää säilymistä meidän päiviimme saakka.

8. KIRJALLISUUS JA LÄHTEET

Ahtia 1910 – E. Ahtia: Piirteitä Aunuksen ja Vienan Karjalan historiasta // Karjalan Kirja, 2 osa; toim. I. Härkönen. Porvoossa: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Aikion 2003 – Samuli Aikio: Inarin ja inarilaisten nimiä // Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Lehtola, Veli-Pekka (ed.). Inarin kunta. Inari. S. 96–113.

Ainiala 1997 – Terhi Ainiala: Muuttuva paikannimistö. SKS. Helsinki.

Akty Holmogorskoj jeparhii – Акты Холмогорской и Устюжской епархии. Книга вторая. Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией. Том четырнадцатый. Тип. А. Катанского и Ко, СПб. 1894.

Areal'nyje issledovanija 1977 - Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Ленинград, 1977.

Aspelin 1907 – J.R. Aspelin: Vienankarjalan muinaistieteellisestä merkityksestä. SM. 14. Helsinki.

Atlas vyborgskoi gubernii – Atlas vyborgskoi gubernii, säilyt. Suomen valtionarkistossa // Suojärvi I. Toim. Lauri Pekonen. Kuva 8. Pieksämäki. 1965.

Azarh 1981 – Ю.С. Азарх: О грамматических и лингвогеографических различиях имен нарицательных и собственных с омонимичными суффиксами. Ономастика и грамматика. Москва.

Belov 1956 – М. И. Белов: Арктическое мореплавание с древнейших времен до середины XIX века. Москва.

Bergroth 1901 – Ossian Bergroth: Från en resa i ryska Karelen. (Föredrag, hållna vid Geografiska Föreningens möten den 30 mars och 30 april 1895 af Ossian Bergroth). Geografiska Föreningens Tidskrift.

Berner 1872 – A. Berner: A. Bernerin kirjoittama kuvaus edellisessä matkakertomuksessa esitetyltä runonkeruumatkalta Venäjän-Karjalassa v. 1872 // Runonkerääjimmme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle. Julkaissut A.R. Niemi. SKST 109. Helsinki 1904. S. 492–497.

Voguslav 1847 – И. Богуслав: Беломорская Карелия // Труды Императорского Вольного Экономического общества. 1847. № 5. С. 221–224.

Borenius 1871 – A.A. Borenius: A.A. Boreniuksen kertomus runonkeräyksistänsä Venäjän-Karjalassa v. 1871 // Runonkerääjimmme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle. Julkaissut A.R. Niemi. SKST 109. Helsinki 1904. S. 447–472.

Brokgauz & Efron: 1907–1909 – Брокгауз - Ефрон: Малый энциклопедический словарь. Т. 1–2. Санкт-Петербург.

Bubnovskij 1914 – М. Бубновский: Контур Архангельской Карелии // Известия Архангельского общества изучения Русского Севера. Архангельск, 1914. № 13. С. 402–412, № 14. С. 427–440; № 15. С. 458–466.

Bubrih 1947 – Д. В. Бубрих: Происхождение карельского народа. Петрозаводск.

Bubrih 1948 – Д.В. Бубрих: Из этнонимии Карелии // Ученые записки. ЛГУ, № 105. Серия востоковедческих наук. Вып. 2. С. 123–128.

Bubrih 1948a – Д.В. Бубрих: Историческое прошлое карельского народа в свете лингвистических данных // Изв. КФНИБ АН СССР. № 3. Петрозаводск. С. 42–50.

Bubrih 1971 – Д.В. Бубрих: Русское государство и формирование карельского народа // Прибалтийско-финское языкознание. Л., 1971. С. 3–22.

Cajan 1836 – J.F. Cajan: J.F. Cajanin matkakertomuksen alkua runonkeruumatkasta Venäjän-Karjalassa v. 1836 // Runonkerääjämme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle. Julkaisut A.R. Niemi. SKST 109. Helsinki 1904. S. 1–3.

Castrén 1839 – M.A. Castrénin kertomus runonkeruumatkastansa Venäjän-Karjalassa v. 1839. // Runonkerääjämme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle. Julkaisut A.R. Niemi. SKST 109. Helsinki 1904. S. 3–16.

Černjakova 1998 – И.А. Чернякова: О чем не рассказал Элиас Лённорт... К истории края, где оказались сохранены и записаны эпические песни древнего народа. Издательство Петрозаводского государственного университета. Петрозаводск.

Černjakova 2003 – И.А. Чернякова: Панозеро и его обитатели: пять веков карельской истории // Панозеро: сердце Беломорской Карелии. Петрозаводский государственный университет, Юминкеко. Петрозаводск.

Edr 1862 – H. Edr: Laukku-ryssät tahi konttiukot Arkangelin maasta. Ilveily neljässä näytöksessä. Saksalaisen ajatuksen mukaan. Otava. Sanomia Viipurista. Viipurin Kirjallisuusseuran antama 1862 n:ot 19, Lisätähti Otavalle 19, 20, 21, Lisätähti Otavalle 22, 23, 24, 27, 28.

Enckell 1951 – C. Enckell: The Representation of the North of Europe in the World-map of Petrus Plancius of 1592. Imago Mundi, VIII, Stockholm.

Engelberg 1912 – Rafael Engelberg: Kansantietoja Pohjois- ja Itä-Suomesta ja Venäjän Karjalasta. Suomalaisen kansan kirjapaino. Helsingissä.

Ervasti 1918 – A.W. Ervasti: Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa kesällä 1879. Otava. Helsingissä.

Fingerroos & Haanpää 2006 – Outi Fingerroos, Riina Haanpää: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä // Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS. Helsinki. S. 25–48.

Fingerroos & Peltonen 2006 – Outi Fingerroos; Ulla-Maija Peltonen: Muistitieto ja tutkimus // Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS. Helsinki. S. 7–24.

Friis 1872 – J.A. Friis: En sommar i Finnmarken, ryska Lappland och Nordkarelen. Skildringar af land och folk. Af författaren auktoriserad, tillökad och granskad öfversättning. Stockholm.

Forsman 1891 – A.V. Forsman: Tutkimus Suomen kansan persoonallisen nimistön alalla. I. Helsinki.

GAAO: Gosudarstvennyj arhiv arhangelskoi oblasti. fond 6, opis' 15, delo 37.

Haavio 1965 – Martti Haavio: Bjarmien vallan kukoistus ja tuho - historiaa ja runoutta. Painos: 1, WSOY. Helsinki.

Heiskari 1970 – Sirkka Heiskari, Nimiarkisto. Kotus

Huure 1992 – Huure Matti: Suomussalmi esihistoriallisella ajalla. Teoksessa Matti Huure - Oiva Turpeinen; Leipä luonnosta. Suomussalmen historian kymmenen vuosituhatta. Keuruu 1992. S. 52–63.

IK – История Карелии XVI-XVII в. в документах. Петрозаводск - Йоенеуу. 1987.

Inha 1896 – I.K. Inha: Laukkumiesten kotimaa. Vähän kuvausta Vienan Karjalasta. Kansanvalistusseuran kalenteri.

Itkonen 1928 – T.I. Itkonen: Karjalaiset // Suomen suku. II osa. Helsingissä. S. 2–17.

Itkonen 1980 – Terho Itkonen: Suomen kielen kantasuomalaiset juuret. Alustus ”Suomen väestön esihistorialliset juuret”- symposiumiin (Tvärminne 1980). Käsikirjoitus.

Jackson 1993 – Т.Н. Джаксон: Исландские королевские саги о Восточной Европе (с древнейших времен до 1000 г.). Тексты, перевод, комментарий. Издательство Наука. Москва.

Jazikoznanije 1973 – Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. Москва.

Juvelius 1888 – J.W. Juvelius: Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta. SKS. Helsingissä.

Kabinina 2011 – Н.В. Кабинина: Субстратная топонимия Архангельского Поморья. Издательство Уральского университета. Екатеринбург.

Kalela 2006 – Jorma Kalela: Muistitiedon näkökulma historiaan // Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS. Helsinki. S. 67–92.

Kamkin 1880 – Н. Камкин: Архангельские корелы: этнографический очерк // Древняя и новая Россия: Ежемесячный исторический журнал с рисунками. Санкт-Петербург: Тип. Грацианского, 1880. Вып. XVI. № 2 (февраль). С. 293–309; № 4 (апрель). С. 651–673.

Karel'skij fol'klog - Карельский фольклор. Петрозаводск. 1992.

Karhu 2002 – Eino Karhu: Isien sanoma. Tutkielma karjalaisesta ja inkeriläisestä kansankulttuurista. Verso. Petroskoi.

Karlova & Kuzmin 1999 – О.Л. Карлова, Д.В. Кузьмин: История поселений Беломорской Карелии в свете данных топонимики // Народное зодчество. Межвузовский сборник. Издательство Петрозаводского университета. Петрозаводск, С. 207–215.

Karlova 2001 – О.Л. Карлова: Антропонимные основы географических названий села Вокнаволок // Сельская Россия: прошлое и настоящее. Выпуск 2. Доклады и сообщения восьмой Российской научно-практической конференции. Москва, 2001. Вып.2. С. 257.

Karlova 2002 – О.Л. Карлова: Фонетические условия бытования форманта -l'a, -lu, -l в ойконимии Карелии // Бубриховские чтения: Проблемы прибалтийско-финской филологии и культуры. Петрозаводск. С. 103–112.

Karlova 2002a – Olga Karlova: Vanhoja karjalaisia henkilönnimiä -l(V)-nimimallin kantana // Väikeste keelte kontaktid. Publications of Võro Institute 14. Võro. S. 84–91.

Karlova 2003 – О.Л. Карлова: Карельская суффиксальная ойконимия // Язык и народ. Социолингвистическая ситуация на Северо-Западе России. Санкт-Петербург. С. 103–112.

Karlova 2004 – О.Л. Карлова: -L-овая модель в топонимии Карелии (автореферат). Изд-во ПетрГУ. Петрозаводск.

Karlova 2006 – Olga Karlova: Vuokkiniemi – Löpöšieni, Pirttilakši – yksi, kaksi... Vuokkiniemellinen henkilö- ja paikannimistö. // Tupenkolahuttajien mailla. Vuokkiniemen esihistoriasta toiseen maailmasotaan. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Jyväskylä. S. 88–111.

Karlova 2007 – О.Л. Карлова: Ареальная дистрибуция -l-овой топонимической модели на территории Карелии // Вопросы ономастики № 4. С. 34–44.

Kepsu 1981 – Kepsu Saulo: Pohjois-Kymenlaakson kylännimet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 367. Helsinki.

Keränen 1986 – Jorma Keränen: Uudisraivauksen ja rajasotien kausi // Kainuun historia I. Kajaani.

Kianto 1906 – Ilmari Kianto (Calamnius): Pikakuvia Vienan Karjalasta. Helsinki.

Kianto 1923 – Ilmari Kianto: Vienan virroilta, Karjalan kankahilta. Matkakuvauksia. Toinen painos. Helsingissä.

Kirkinen 1963 – Heikki Kirkinen: Karjala idän kulttuuripiirissä. Bysantin ja Venäjän yhteyksistä keskiajan Karjalaan. Helsinki.

Kirkinen 1970 – Heikki Kirkinen: Heikki: Karjala idän ja lännen välissä I: Venäjän Karjala renessanssijalla (1478–1617). Kirjayhtymä. Joensuu.

Kirkinen 1988 – Heikki Kirkinen: Pohjois-Karjalan kalevalaisen perinteen juuret. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Kiviniemi 1971 – Eero Kiviniemi: Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiipin sisältävät henkilö- ja paikannimet. SKS. Helsinki.

Kiviniemi 1975 – Eero Kiviniemi: Paikannimien rakennetyypeistä. Suomi 118:2. Helsinki.

Kiviniemi 1977 – Eero Kiviniemi: Väärät vedet. Tutkimus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa. SKST 337. Helsinki.

Kiviniemi 1978 – Eero Kiviniemi: Paikannimistöä asutushistoriallisen tutkimuksen lähdeaineistona. Faravid. 1978: 2. S. 21–28.

Kiviniemi 1978a – Eero Kiviniemi: Paikannimistö systeeminä. Nimistöntutkimus ja paikallishistoria. Paikallishistoriallisen toimiston julkaisuja n:o 2. S. 73–89.

Kiviniemi 1980 – Eero Kiviniemi: Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona // Virittäjä, № 4, 1980: 4, S. 319–338.

Kiviniemi 1990 – Eero Kiviniemi: Perustietoa paikannimistä. SKS. Helsinki.

Korkiakangas 2006 – Korkiakangas Pirjo Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa: Fingerroos, Outi et al. (toim.) Muistitietotutkimus – Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS. S. 120–140.

Kortesalmi 1996 – J. Juhani Kortessalmi: Pohjois-Vienan poronhoito. Kansatieteellinen arkisto 41. Helsinki.

Kuzmin 2001 – Kuzmin Denis: Vienankarjalaisten paikannimimallien asutushistoriallisesta taustasta // Läänemeresoome ühendusteel. Võro, 2001. S. 73–81.

Kuzmin 2002 – Д.В. Кузьмин: Ареальная дистрибуция топонимных моделей Беломорской Карелии // Бубриховские чтения: проблемы прибалтийско-финской филологии и культуры: Сб. статей. Петрозаводск. С. 139–149.

Kuzmin 2003 – Д.В. Кузьмин: К вопросу о заселении территории Панозерской волости в свете данных топонимики // Панозеро: сердце Беломорской Карелии. Петрозаводск. С. 345–371.

Kuzmin 2003a – Kuzmin Denis: Miksi Naikolan rahvas kirjattiin henkikirjoihin sompajärveläiseksi // Karjalan heimo, № 7-8, 2003, S. 100–110.

Kuzmin 2005 – Д.В. Кузьмин: Топооснова Ларри- в топонимии беломорских карел // Прибалтийско-финское языкознание: лингвогеографические исследования. Петрозаводск. С. 126–141.

Kuzmin 2007 – Д.В. Кузьмин: К проблеме формирования населения западного побережья Белого моря (по данным топонимии) // Финно-угорская топонимия в ареальном аспекте. Петрозаводск, 2007. С. 20–89.

Kuzmin 2008 – Д.В. Кузьмин: Достаточно ли емских теорий? // Onomastica Uralica 7. Debrecen-Helsinki. 2008. S. 23–36.

Kuzmin 2010 – Denis Kuzmin: Nimistö Vienan Karjalan asutushistorian lähteenä // Virittäjä 114, 2010, № 2, S. 223–253.

Kuzmin 2011 – Д.В. Кузьмин: Наследие саволаксов в топонимии Карелии // Труды Карельского научного центра Российской академии наук, № 6. Серия гуманитарные исследования. Выпуск 2. 2011. С. 45–56.

Kuzmin 2012 – Denis Kuzmin: Savolaisten osuus Venäjän Karjalan asuttamisessa paikannimitietojen valossa // Historiallinen aikakauskirja, 2012, №3, S. 305–319.

Kuzmin 2013 – Denis Kuzmin: Saamelaisen asutuksen vaiheita Karjalassa // Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 94 . Suomalai-Ugrilainen Seura. Vammalan Kirjapaino Oy. 2013. S. 69–123.

Kuzmin 2013 – Denis Kuzmin: Savolaisia vesistömalleja Karjalan nimistössä // Karjalakuva rakentamassa. Toimittanut: Pekka Suutari. SKS:n toimituksia 1389. SKS. Helsinki. 2013. S. 331–357.

Lehrberg 1816 – A.C. Lehrberg: Über die Wohnsitze der Jemen, ein Beitrag zur Geschichte Neu-Finnlands. Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands. ST. Petersburg.

Leino 2007 – Antti Leino: On toponymic constructions as an alternative to naming patterns in describing Finnish lake names. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Leiviskä 2011 – Matti Leiviskä: Siikajokilaakson asutuksen synty. Nimistöhistoriallinen tutkimus Siikajokilaakson asutuksesta keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. Lisensiaatintyö.

Lönnrot 1879 - Elias Lönnrot: Matkamuistelmia Venäjän Karjalasta. Suomen Kuvalehti 1879, n:ot 157–162.

Lönnrot 1880 - Elias Lönnrot: Kolme kuukautta Venäjän Karjalan pohjois-osissa. (Juhlasanomasta Per Brahes minne). Pohjois-Suomi, n:ot 80–81.

Lönnrot 1949 - Elias Lönnrot: Kalevala. Toinen painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa. Helsingissä.

Mamontova 1982 – Н.Н. Мамонтова: Структурно-семантические типы микротопонимии ливвиковского ареала Карельской АССР (Олонецкий район). Издательство «Карелия». Петрозаводск.

Matvejev 1986 – А.К. Матвеев: Методы топонимических исследований. Свердловск.

Melnikova 1986 – Е.А. Мельникова: Древнескандинавские географические сочинения. Москва.

Mercator 1596 – Mercatorin kartta // Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Fugura. Duisburg. (http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8e/Atlas_Cosmographicae_%28Mercator%29_080.jpg?uselang=ru)

Minkin 1976 – А.А. Минкин: Топонимы Мурмана. Мурманское книжное издательство. Мурманск.

МРІК – Материалы по истории Карелии XII-XVI в.в. Петрозаводск. 1941.

Mullonen 1994 – И.И. Муллонен: Очерки вепсской топонимии. Санкт-Петербург.

Mullonen 2002 – И.И. Муллонен: Топонимия Присвирья: проблемы этноязыкового контактирования. Российская академия наук, Карельский научный центр. Петрозаводск.

NA – Nimiarkisto. KOTUS. Helsinki

Niemi 1921 – A.R. Niemi: Vienan läänin runonlaulajat ja tietäjät. SKS. Helsinki.

Nikonov 1964 – В.А. Никонов: Принципы топонимики. Наука. Москва.

Nikonov 1965 – В.А. Никонов: Введение в топонимику. Наука. Москва.

Nissilä 1939 – Viljo Nissilä: Vuoksen paikannimistö. SKS. Helsinki.

Nissilä 1943 – Viljo Nissilä: Venäläisperäisiä henkilönnimiä Itä-Karjalan paikannimistössä // Virittäjä. 1943. S. 46–48.

Nissilä 1947 – Viljo Nissilä: Lisiä venäläisperäisiin henkilönnimiin Itä-Karjalan paikannimistössä // Suomi 104. Helsinki. S. 1–40.

Nissilä 1947a – Viljo Nissilä: Kuujärven paikannimistöä // Virittäjä № 1, 1947. S. 13–19.

Nissilä 1955 – Viljo Nissilä: Itä-Karjalan matkanimistöä // Kalevalaseuran Vuosikirja 35. Helsinki. S. 247–261.

Nissilä 1967 – Viljo Nissilä: Die Dorfnamen des alten lüdischen Gebietes. SUST 144. Helsinki.

Nissilä 1973 – Viljo Nissilä: Ortodoksisia henkilönnimiä Aunuksen kylänimistössä // SUSA 72. Helsinki. S. 239–275.

Nissilä 1975 – Viljo Nissilä: Suomen Karjalan nimistö. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö. Joensuu.

OIG - Очерки исторической географии Северо-Запада России. Славяне и финны. Под редакцией А. С. Герда и Г. С. Лебедевой. Издательство С.-Петербургского университета. СПб. 2001.

Osnovy regionalistiki 1999 – Основы регионалистики. Формирование и эволюция историко-культурных зон. Под редакцией А. С. Герда и Г. С. Лебедевой. Издательство С.-Петербургского университета. СПб. 1999.

Raanajärven historia – Панозеро: сердце Беломорской Карелии. Петрозаводский государственный университет, Юминкеко. Петрозаводск. 2003.

PFGL - Н.Н.Мамонтова, И.И. Муллонен: Прибалтийско-финская географическая лексика Карелии. Петрозаводск 1991.

Pirinen 1982 – Kauko Pirinen Savonhistoria II:1 Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617. Kustannuskiila Oy. Pieksämäki.

Pomorskaja entsiklopedija 2001 – История Архангельского Севера Т. 1. Поморская энциклопедия в 5 томах. Гл. ред. В. Н. Булатов; сост. А. А. Куратов. Поморский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Ломоносовский фонд, Поморский науч. Фонд. Архангельск : Поморский гос. ун-т. 2001.

Роров 1949 – А. И. Попов: Материалы по топонимике Карелии // Советское финно-угроведение. V. Под ред. Бубриха и Алатырева. Петрозаводск. 1949. С. 46–66.

- Popov 1993 – A. И. Попов: Непочатый источник истории Карелии (Карельская топонимика) // Родные сердцу имена (ономастика Карелии). Петрозаводск. С. 28–68.
- Popova 1999 – Е.Ю. Попова: Этнонимия Русского Севера. Канд. дисс. УрГУ. Екатеринбург. Manuscript.
- Portelli 2006 – Portelli Alessandro: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? // Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS. Helsinki. S. 49–66.
- Pospelov 1971 – Е. М. Поспелов: Топонимика и картография. Москва.
- Pääkkönen 1898 – L.W. Pääkkönen: Kesämatkoja Venäjän Karjalassa sekä hajanaisia kuvauksia Karjalan kansan nykyisyydestä ja entisyydestä. Suomen muinaismuisto-yhdistys. Helsinki.
- Pöllä 1995 – Matti Pöllä: Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600-1800-luvulla. SKST 635. Helsinki.
- Pöllä 1996 – Matti Pöllä: Katsaus varhempaan tutkimukseen Vienan Karjalan asuttamisesta // Karjalan heimo. 1996. № 5-6. S. 90–91.
- Pöllä 1999 – Matti Pöllä: Kainuulaiset Vienan asuttajina // Kultalähteen kahta puolta. Kainuun ja Karjalan vaiheita. Toim. Heikki Rytkölä. Oulun yliopisto, Lönnrot-instituutti. Kajaani. S. 63–79.
- Remsujeff 1893 – O. Remsujeff: Kuulumisia Venäjän Karjalasta (Kaiusta.). Laatokka 1893, n:o 40.
- Ruoppila 1967 – V. Ruoppila: Kalevala ja kanssankieli. SKST 284. Helsinki.
- Räisänen 1987 – Räisänen Alpo: Vuonnisen sukuja // Carelia rediviva. Joensuu 1987. S. 97–101.
- Saar 2008 – Evar Saar: EVAR SAAR Võrumaa kohanimede analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 22. Tartu Ülikooli kirjastus.
- Saarikivi 2003 – Janne Saarikivi: Taipaleentakaisten tšuidien paikannimet. Arkangelin alueen Pinegan piirin suomalais-ugrilainen substraattinimistö (käsikirjoitus). Kotus. Nimiarkisto.
- Saarikivi 2004 – Janne Saarikivi: Rahkonen
- Saarikivi 2006 – Janne Saarikivi: Substrata Uralica. Studies on finno-ugrian substrate in northern russian dialects. Väitöskirja. Tartu University Press. Tartu.
- Sparre 1930 – Louis Sparre: Kalevalan kansaa katsomassa. Muistiinpanoja Kauko-Karjalan retkeltä 1892. Suom. Joel Lehtonen. Porvoo.
- Šrámek 1972 – Rudolf Šrámek: Zum Begriff «Modell» und «System» in der Toponomastik. Onoma 1972/73. Leuven. S. 55–75.
- Sukunimet 2000 – Pirjo Mikkonen, Sirkka Paikkala: Sukunimet. Helsinki, 2000.

Suorsa 1986 – Suorsa Olavi: Kalevalan runolaulajien kainuulais-pohjalaiset sukujuuret // Faravid 10. S. 151–184.

Suorsa 1988 – Suorsa Olavi: Kainuulaisten vaellukset Viaan ja kalevalaisen kulttuurin säilyminen // Faravid 12. S. 89–114.

Superanskaja 1969 – A.B.: Суперанская Структура имени собственного. Фонология и морфология. Москва.

Superanskaja 1977 – A.B. Суперанская: Имя и эпоха (к постановке проблемы) // Историческая ономастика. Москва.

Superanskaja 1985 – A. B. Суперанская: Что такое топоним? Москва

Suvorov 2000 – В. И. Суворов: Архангельский во имя Архангела Михаила мужской монастырь // Православная энциклопедия. Том II. — М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2000.

Tarojeva 1965 – P.F. Тароева: Материальная культура карел (Карельской АССР). М. - Л.

Teitti 1556 – Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aateliastoa vastaan 1555–1556 // Todistuskappaleita Suomen historiaan. Suomen historiallinen seura. SKS:n kirjapaino. Helsinki. 1894.

Teorija i metodika 1986 – Теория и методика ономастических исследований. Москва.

Tiander 1906 - Тиандер К. Поездки скандинавов в белое море. Типография И. Н. Скороходова. Санкт-Петербург.

Tositekirja 1734: Pohjanmaan lt, tositek. 1734, 9311, s. 1285.

Translitteraatio, wiktionary – http://fi.wiktionary.org/wiki/Liite:Ven%C3%A4j%C3%A4n_translitteraatio.

Vahtola 1980 – Jouko Vahtola: Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus. Studia Historica Septentrionalia 3. Rovaniemi.

Valdman 1973 – К.Н. Вальдман: Об изображении Белого моря на картах XV–XVII вв. // История географических знаний и открытий на Севере Европы (сборник статей). Ленинград. С. 88–108.

Vasmer 1936 – Max Vasmer: Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas IV: Die ehemalige Ausbreitung der Lappen und Permian in Nordrussland. Preussische Akademie der Wissenschaften. Sonderausgabe aus den Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Phil-Hist. Klasse. Berlin.

Virtaranta 1978 – Pertti Virtaranta: Vienan kyliä kiertämässä. Karjalaiskylien entistä elämää Venehjärvestä Kostamukseen. Kirjayhtymä. Helsinki.

Vuokkiniemen historia – Tupenkolahuttajien mailla. Vuokkiniemi esihistoriasta toiseen maailmansotaan. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Jyväskylä. 2006.

Žukov 2005 – А.Ю. Жуков: Этносоциальные истоки генезиса поморов. XV–XVI вв. //

Межкультурные взаимодействия в полиэтничном пространстве пограничного региона. Материалы международной научной конференции, посвященной 75-летию Института языка, литературы и истории Карельского научного центра РАН, С. 85–94.

Žukov 2013 – А.Ю. Жуков: Самоуправление в политике России: Карелия в XII – начале XVII в. Карельский научный центр РАН, Институт ЯЛИ. Петрозаводск.

Zolotarjov 1930 – Золотарев Д. А. В северо-западной Карелии // Западнофинский сборник 16. Труды комиссии по изучению племенного состава населения СССР и сопредельных стран. Ленинград. С. 1–21.

9. LYHENTEET

Lyhenteet:

Akk - Akkala - Akkala

Akon - Akonlakši - Akonlakša

Alaj - Alajjärvi - Alozero

Anan - Ananie - Ananie

Čena - Čena - Cennavolok

Čiks - Čikša – Čikša

Čipri - Čiprinki - Čipringa

Čirk - Čirkkemi - Čirka-Kem’

Eno - Enonšuu - Enonšuu

Haik - Haikol’a - Gaikola

Hiet - Hietajärvi

Hirv - Hirvišalmi - Hirvisalma

Häme - Häme(enkylä) - Voikula

Iuta - Iutala - Jutala

Jehr - Jehrimänvuara - Efremonaara

Jysk - Jyskärvä - Juškozero

Jyvl - Jyvyälakši - Juvolakša

Kant - Kantoniemi - Kandonavolok

Kask - Kaskol’a - Kaskol’a

Kell - Kellovuara - Kellogora

Kent - Kenttijärvi - Kentozero

Kezä - Kezäjärvi - Letneje Ozero

Kevät - Kevättämäjärvi - Kevätozero

Kies - Kiestinki - Kesten’ga

Kiim - Kiimasjärvi - Kimasozero

Kivj-Kivijärvi- Kamennoje Ozero

Knäs - Knäšöi - Knjažguba

Koiv - Koivajärvi - Koivozero

Kok - Kokora - Kokorino

Komp - Kompakka - Kompakovo

Kont - Kontokki - Kondoka

Korp - Korpjärvi - Korpiozero

Kost - Kostamus - Kostomukša

Kuiv - Kuivajärvi

Kunti - Kuntikylä - Kundozero

Kuor - Kuorilakši - Korelakša

Kurk - Kurki - Kurgijevo

Laita - Laitašalmi - Laidasalma

Lapu - Lapukka - Lapuka

Latv - Latvajärvi - Ladvozero

Lohi - Lohivuara - Spasvaraka

Luom - Luomarvi - Lomozero

Lusm - Lusma - Lušma

Luuš - Luušalmi - Lusalma

Luva - Luvarvi - Luvozero

Lytt - Lyttä - Ljutta

Malv - Malvieni - Mal’viajni

Miin - Miinoa - Minozero

Mikk - Mikkol’a - Mikkola

Munl - Munankilaksi - Nil’moguba

Mölk - Mölkkö - Melkaja Guba

Nilm - Nilmilakši - Nil’moguba

Nilmij - Nilmijärvi - Nilmozero

Nisk - Niskala - Niskala

Nok - Nokeuš - Nogeus

Nurm - Nurmilakši - Nurmilakša

Ohta - Ohta - Ohta

Padr - Padrikanvuara - Padrikavaara

Pieš - Piešunki - Piešun’ga

Pink - Pinka - Pin’gosalma

Pirt - Pirttilaksi - Pirtiguba

Pist - Pistojärvi - Tihtozero

Piizm - Piizmalakši - Piz’moguba

Piäk - Piäkkö - Barišnavolok

Ponk - Ponkalakši - Pon’goguba

Puah - Puahkomienvuara - Pohomova Gora

Puan - Puanärvi - Panozero
Puas - Puasma - Pažma
Riin - Riinuojärvi - Rinozero
Rimp - Rimpi
Ruog - Ruogarvi - Rogozero
Röhö - Röhö - Regozero
Šapp - Šappovuara - Šappovaara
Šomp - Šombarvi - Šombozero
Srah - Strahvila - Rudomjotovo
Stah - Stahveila - Stafeila
Šuol - Šuolapohja - Šolopovo
Šuop - Šuopaššalmi - Sopsalma
Šuov - Šuopašvuara - Sopovaraka
Surj - Šuurijärvi - Большое озеро
Suvn - Šuvanto - Kuševanda
Särk - Särkiniemi - Tikšozeri
Tetr - Tetriniemi - Tetrinavolok
Toll - Tollonjoki - Tolloreka
Trif - Triifo - Trifonvaara
Tuhk - Tuhkala - Tuhkala
Tung - Tunguo - Tunguda
Uajl - Uajualakši - Ajaguba
Uht - Uhtua - Uhta (Kalevala)
Uzma - Uzmana - Podužemje
Vehj - Venehjärvi - Sudnozero
Voingi - Voingi - Voinga
Voks - Vuokšarvi - Vokšozero
Voln - Voleinvuara - Volenvaraka
Vonk - Vongarvi - Vongozero
Vuar - Vuarakylä - Logovaraka
Vuok - Vuokkiniemi - Voknavolok
Vuon - Vuon`n`ini - Vojnica
Vuos - Vuokinšalmi - Vokinsalma

10. VENÄJÄN KIELEN TRANSLITTEROINTI

Suomenkielisessä tekstissä translitteraatiota käytetään yleensä kun halutaan kirjoittaa henkilö- tai paikkanimi latinalaisin kirjaimin. Käytän tässä tutkielmassa venäjänkielisten nimien ja sanojen translitteroinissa kansainvälisen standardin (ISO 9) mukaista translitteraatiota sekä venäläisen e:n ja ъ:n kohdalla myös suomalaista versiota kansainvälisestä standardista (SFS 4900) (Translitteraatio, wiktionary).

e	ë	ж	й	ц	ч	ш	щ	ы	ь	э	ю	я
e/je	jo	ž	j	c	č	š	šč	y	'	e	ju	ja

11. ARTIKKELIT

Nimistö Vienan Karjalan asutushistorian lähteenä

DENIS KUZMIN

1 Tutkimuskysymys

Vienan Karjalaksi sanotaan Venäjän Karjalan pohjoisosassa olevaa suurta aluetta, joka on ulottunut Vienanmereltä Suomen rajalle asti. Muutaman vuosisadan ajan (vuoteen 1920) nykyinen Vienan Karjalan alue oli osa Arkangelin kuvernementin Vienan Kemin kihlakuntaa. Tämän takia Vienaa sanotaan vielä nykyäänkin joskus Arkangelin Karjalaksi. Alueella on puhuttu varsinaiskarjalan pohjoismurretta, joka muistuttaa Suomen savolaismurteiden kainuulaismurteita. Vaikka alue on maailmankulttuurissakin tunnettu sieltä kerätyn kalevalamittaisen runouden ansiosta, on Vienan historiaa ja kulttuuria tutkittu vain vähän. Tässä artikkelissa sovellan nimistöntutkimusta asutushistorian tutkimukseen ja pyrin näin saamaan uutta ja tarkempaa tietoa Vienan etnokulttuurisesta historiasta ja tämän alueen karjalaisten etnisestä alkuperästä.

Vienan paikannimistö¹ muovautui toisen vuosituhannen aikana, jolloin alueen karjalainen asutus syntyi kontakteissa sittemmin assimiloituneen saamelaisväestön ja Vienanmeren rannikon venäläisten kanssa. Vienan Karjala sijoittui nykyisen Suomen ja Vienanmeren välisten yhdysteiden varteen, ja sen nimistössä heijastuvat muinaiset vesi- ja maataipaleet sekä se, miten eri etniset ja kielelliset ryhmät käyttivät niitä. Voidaan olettaa, että alueen asuttamisessa on ollut useampia vaiheita ja että väestöä on tullut useammasta suunnasta (Luoteis-Laatokan rannikolta, Hämeestä, Savosta, Itä-Pohjanmaalta, Vienanmeren rannikolta ja Keski-Karjalasta). Tämä antaa mahdollisuuden todeta, että osa seudun paikannimistä on historiallisesti yhteydessä yllämainittujen alueiden kanssa ja niissä kuvastuvat väestön muuttoliikkeet nykyisen Suomen alueelta Vienan Karjalaan.

1. Tutkimuksen pohjana ovat Vienan Karjalasta kerätyt paikannimimateriaalit, joita säilytetään Venäjän Tiedeakatemian Karjalan tiedekeskuksen kielen, kirjallisuuden ja historian instituutin (ИЯЛИ) tieteilisessä nimiarkistossa, ja Kotuksen Nimiarkiston paikannimikokoelma.

2 Metodeista

Paikannimistö on erinomainen historiallinen lähdeaines. Kerran annettu nimistö on yleensä säilynyt sukupolvea toiseen, jos väestö on ollut jatkuva. Nimillä on ollut myös taipumusta siirtyä entiseltä asutusryhmältä seuraavalle, kun nämä ovat olleet keskenään tekemisissä. Näin nimistö on muodostunut ainutlaatuisiksi asutushistorian dokumentiksi, koska vanhat paikannimet palautuvat usein aikaan, jolta ei ole säilynyt muuta kielellistä informaatiota.

Paikannimien käyttö historian lähteenä on jo kauan ollut paljon käytetty metodi Suomen varhais historian tutkimuksessa (ks. esim. Kiviniemi 1971; 1977; Vahtola 1980). Paikannimistöä on perinteisesti pidetty keskeisenä lähteenä asutuksen tulosuuntien ja alkuperän selvittämisessä sekä monien kulttuurihistoriallisten kysymysten tutkimisessä (vanhat kulkutiet, rajat jne.). Myös Vienan Karjalan paikannimistö antaa mahdollisuuksia samanlaisen metodiikan käyttöön ja alueen etnistä historiaa koskeviin päätelmiin. Sen avulla on mahdollista rekonstruoida aikaisempien vuosisatojen kulttuurihistoriallisia prosesseja ja yhteyksiä Fennoskandian raja-alueisiin.

Nimistö tutkimus on osoittanut, että paikannimet muodostuvat tiettyjen rakenteiden ja leksikaalis-semanttisten mallien mukaan. Tämä tapahtuu siten, että kieliyhteisön jäsenen kielen omaksuessaan omaksuu myös häntä ympäröivän paikannimijärjestelmän. Kun hän joutuu antamaan nimiä maantieteellisille kohteille uudella asuma-alueella, hän käyttää hyväksi lapsuudessaan oppimaansa paikannimijärjestelmää. Toisin sanoen asutuksen laajentuessa uudella alueella käytetään samoja rakenteellisia (esim. suffiksit), sanastollisia ja semanttisia malleja, jotka ovat tuttuja jo asutuksen lähtöalueella (Kiviniemi 1977: 6–7).

Nimistön muodosteisuuteen pohjautuu tässä artikkelissa käytetty typologis-maantieteellinen menetelmä, joka on periaatteessa omiaan etnokielelliseen ja historialliseen tutkimukseen. Areaalimenetelmä, joka tavoittelee paikannimimallien levikkien selvittelyä ja niiden tulkintoja, ei ole levinnyt laajalle onomastiikkaan, koska sen käyttö edellyttää suuria paikannimikokoelmia, joita on vähän. Esimerkiksi Venäjällä on olemassa vain yksi sopiva kortisto Uralilla Jekaterinburgin yliopistossa ja tästä syystä tämä tutkimusmenetelmä on Venäjällä vähän tunnettu. Suomessa sitä on paikannimistön tutkimuksessa käyttänyt mm. Jouko Vahtola (esim. Vahtola 1980), joka on saanut hyviä tuloksia Pohjois-Suomen asutushistorian tutkimuksessa. Menetelmä pohjautuu siihen, että monet paikannimimallit ovat levinneet selkeästi rajatulle alueelle, jonka muodostuminen voi olla yhteydessä tietyn väestöryhmän ekspansioon ja etnisen alueen muotoutumisen historiaan. Käytän analyysissäni yllä mainittua metodiikkaa nimistön tarkastelussa, koska Vienan Karjalan alueelta on kerätty rikas nimiaineisto. Toiseksi tämä alue on varsin sopiva mallimethodiikan käyttöön, koska se asutettiin melko myöhään, 1500-luvulta alkaen, vaikka itämerensuomalainen eräkulttuuri tietysti oli kehittynyt alueella jo aikaisemmin.

Areaalimenetelmän tulokset riippuvat merkittävässä määrin kartoitettavien nimimallien onnistuneesta valinnasta. Ei ole mahdollista käyttää kaikkia malleja. Esimerkiksi niemennimeä muodostava Mäntyniemi-malli tai järvennimeä muodostava Pitkäjärvi-malli ovat tunnettuja kaikkialla itämerensuomalaisella alueella, minkä vuoksi

mallimenetelmän käyttäminen tässä tapauksessa on turhaa. Todellisten tuloksien saamista varten pitää käyttää sellaisia malleja, joilla on rajallinen levikkialue ja jotka ovat ominaisia tietyille lokaalisille (paikallisesti rajatuille) väestöryhmillä. Rajallinen (lokaalinen) alue voi syntyä myös silloin, kun mallia on käytetty lyhyen aikaa (Kiviniemi 1980: 329). Näin ollen tutkijan tehtävä rajoittuu tietyille kielimuodoille ominaisten nimeämismallien etsimiseen ja kartoittamiseen. Niiden levikin selvittämisen pohjalta on mahdollista tehdä etnolingvistisiä ja historiallisia johtopäätöksiä Vienan Karjalan asutuksen kronologiasta, asutuksen leviämisuunnista ja -reiteistä sekä siitä, kuinka erilaiset etniset ryhmät (karjalaiset, saamelaiset, hämäläiset, savolaiset ja venäläiset) ovat osallistuneet Vienan Karjalan asuttamiseen.

Seuraavassa esitän muutaman vienankarjalaisen paikannimimallin areaalis-typologisen analyysin. Paikannimitutkimuksen tietoja käytetään usein etnisten yhteisöjen muodostumista koskevien kysymysten ratkaisemisessa. Nämä tiedot viittavat heimojen muinaisiin asuttamisrajoihin, ja niiden avulla on mahdollista määrittää heimojen muuttoliikkeen aika sekä reitit uusille asuma-alueille. Tässä suhteessa luotettavimpia ovat ne paikannimet, joiden määrittäminen on etnonymia. Tarkastelen ensin saamelaisten, sitten Länsi-Suomesta tulleiden, jaksossa 5 Itä-Suomesta ja Käkisalmen Karjalasta tulleiden nimimalleja ja jaksossa 6 venäläisperäistä ainesta Vienan Karjalan nimistössä.

3 Saamelaiset Vienan kanta-asukkaina

Tiedetään, että saamelaiset ovat Vienan Karjalan kanta-asukkaita, ja 1500-luvun loppupuoliskon asiakirjojen perusteella on mahdollista todeta, että 1500- ja 1600-luvun vaihteessa lappalaisasutus kattoi melkoisen osan nykyistä Vienaa. Esimerkiksi vuodelta 1552 Solovetskin luostarissa säilyneen asiakirjan (*ote Kemin volostin erillisestä maakirjasta*; ACM: 114) ansiosta on mahdollista havainnoida lappalaisten asuinpaikkoja Vienan Kemin volostin mailla vähän ennen vuonna 1552 tapahtunutta ruotsalaisten hävitysretkeä. Tuolloin kastettuja ja kastamattomia lappalaisia asui seuraavissa asutuksissa: *Topozero* (nyk. Tuoppajärvi), *Kistenga* (nyk. Kiestinki), *Kuito-ozero* (nyk. Kuittijärvi), *Valasreka* (nyk. Valasjoki), *Sonbo-ozero* (nyk. Sombajärvi), *Vopo-ozero* (nyk. Vuopajärvi), *Vedileozero*, *Vokšeozero* (nyk. Vuoksjärvi), *Kizreka* (nyk. Kiisjoki), *Šolopogja* (Suolapohja), *Kurgijeva* (nyk. Kurki), *Kargo-ozero*, *Ulmo-ozero* (nyk. Ulmangijärvi), *Muromozero* (nyk. Muuramojärvi), *Pilso-ozero* (nyk. Pilzjärvi), *Vongo-ozero* (nyk. Vongajärvi), *Keret'ozero* (nyk. Kierettijärvi), *Voronje ozero* (nyk. Kuarnisjärvi), *Kjalgozero* (nyk. Kälkäjärvi), *Kuzemozero* (nyk. Kuuzemajärvi eli Prokkol'a). Näissä asutuksissa oli asiakirjan laatimisen aikaan yhteensä 18 taloa ja 20 kotaa. Asiakirjassa on lisäksi mainittu, että lappalaisia asuu myös muiden metsäjärvien asutuksissa, vaikka niiden nimityksistä ei ole tietoja. Valvontakirja kertoo siitäkin, että edellä mainitut asutukset ovat autoituneet ruotsalaisten hävitysretken takia. (ACM: 114.)

Tunnetaan myös saamelaisten asuma-alueen samankaltainen kuvaus (*Semjon Jurenevin Kemin ja Usmanan erillinen maakirja*; МПІК) vuodelta 1591. Siitä puuttuu viisi aikaisemmin mainittua asutusta (*Valasreka*, *Sombozero*, *Vopo-ozero*, *Kuito-ozero* ja *Kargo-ozero*), mutta samalla kuvaukseen ilmestyy kaksi uutta asutusta – *Krito-ozero* ja

Rogozero (nyk. Ruogojärvi). Samoin 40 vuotta varhaisempi valvontakirja-asiakirja vuodelta 1591 kertoo, että vuoden 1589–1591 ruotsalaisten kanssa käydyn sodan, ns. pitkän vihan (1570–1595) seurauksena kaikki asiakirjassa mainitut lapinkylät oli taas tuhottu (МПИК: 325). *Kuito-ozero* nimisestä lappalaisasutuksesta on tietoja myös Lapin pogostain valvontakirjassa vuodelta 1597. Siitä saamme tietää, että Kuittijärven seudulla muistettiin ennen vuoden 1589 hävitysretkeä asuneen 33 lappalaista, jotka olivat joko saaneet surmansa tai paenneet muualle, mutta nyt viisi henkilöä oli palannut takaisin (ИК: 214–215). Alueella on siis ollut varsin huomattavan kokoinen lappalaisasutus. Samaan aikaan esim. nykyisen Kuusamon alueella sijainneessa Maaselän lapinkylässä oli 6 verovelvollista lappalaista, mutta Inarissa 32 ja Rovaniemellä 14 (Tegengren 1952: 32).

Lappalaisasutuksien häviämisestä ja väestön poismuutosta huolimatta 1600- ja 1700-luvun asiakirjoissa on säilynyt melkoinen määrä tietoja Vienan Karjalassa sijainneista saamelaisasutuksista. Esimerkiksi vuonna 1618 Repolan pitäjän asukkaat kertoivat Stolbovan rauhan rajalinjaa vetämään tulleeille viranomaisille, että Repolasta pohjoiseen nykyisen Länsi-Vienan alueella asui heidän tietämänsä mukaan ”Kuolanlinnan kastamattomia lappalaisia” (Pöllä 1995: 76). Tämän tiedon vahvistaa oikeaksi myös asiakirja vuodelta 1620 (tiedonanto voivodille raja-asioista). Siinä Vuokkiniemen pitäjän asukkaiden joukossa on mainittu esimerkiksi lappalainen nimeltä Gorkoi (Жуков 2003: 97). Ilmeisesti tähän yhteyteen liittyy myös Vuokkiniemen pitäjän Vuonnisesta tallennettu perimätieto, joka kertoo karjalaisen Korkkoni-kantasuvun lappalaisperäisyydestä. Saman perimätiedon mukaan oli Vuonnisen lähellä aikoja sitten saamelaisasutus (Pöllä 2001: 91), ja tämän kylän nimistössä on *Lappalaisenkuja*-niminen karjanpolku. Saarikiven (2004: 209–210) mukaan Vuonnisen kylän nimi on saamelaisperäinen (kantasaamen **võn̄x* ’vuono’ > nykypohjoissaamen *vuotna*). Omasta lappalaisalkuperästään kertovat myös eräät Vuokkiniemen kylän asukkaat (Niemi 1921: 9).

Vuoden 1624 verokirjassa myöhemmän Vitsataipaleen pitäjän mailta mainitaan viisi kotaa, jotka sijaitsivat Kierettijärven, Kuuzemajärven, Kälkäjärven, Kuarnisjärven ja Vonkajärven rannalla. Sitä paitsi Kiisjoen kylässä eräässä talossa asui lappalaiseksi mainittu henkilö (Pöllä 2001: 100–101). Näin ollen voidaan olettaa, että yllä mainituissa kylissä asuneet saamelaiset olisivat olleet 1580-luvun Kemian pitäjän lappalaisväestön jälkeläisiä. Vuoteen 1680 asti perittiin veroja Vienan Karjalassa myös kahdeksasta muusta metsälappalaisten asutuksesta. Näistä tunnetaan nimeltä *Pjaozero* (Pääjärvi), *Kilko-ozero*, *Kolozero* sekä Somba- ja Kemijoella sijainneet asutukset, joissa asui kastettuja ja kastamattomia saamelaisia (Жуков 2003: 36).

Vielä myöhemmin Kuolan läänin valvontakirjassa vuodelta 1710 mainitaan myös Tuoppajärven rannalla asuneita lappalaisia (Pöllä 1995: 184), ja vuodelta 1718 on tietoja tulevan Pistojärven pitäjän alueella sijainneesta Maaselkä-nimisestä lappalaisasutuksesta, jossa asui kahdelle valtiolle veroja maksavia saamelaisia (Чернякова 1998: 63). Tässä on kysymyksessä myös ruotsalaisista lähteistä tunnettu Maaselän lapinkylä.

Vähän ennen vuotta 1618 on Kuolan läänin verokirjassa mainittu kolme metsälappalaisten siitaa, joissa asui 27 miestä perheineen. Lapinkylät sijaitsivat Pää-, Ruva- ja Orihjärven rannoilla. Ensin mainitun siidan saamelaisia asui myös n. 45 km pohjoiseen, Tumšajoen varrella sijainneessa kodassa ja Orihjärven siitaan kuului myös Kou-tajärven rannalla sijainnut saamelaiskota (Pöllä 2001: 95).

Vuonna 1789 alueelle oli jäänyt vain kaksi lapinkylää: Orihjärvi ja Pääjärvi. Kaikista 1787 ja 1789 metrikkirjoissa esiintyvistä Orihjärven asukkaista käytetään nimitystä ”lappalainen”. Sen sijaan Pääjärven pogostan asukkaista vain osa on enää merkitty lappalaisiksi, ja rippikirjassa vuodelta 1793 heistä käytetään myös nimitystä ”tilattomat lappalaiset”. Orihjärvi esiintyy itsenäisenä yhteisönä vielä vuoden 1830 rippikirjassa, ja vuonna 1840 se on luettu viimeisen kerran Kuolan läänin (kihlakunnan) 16 saamelaiskylän joukkoon (Pöllä 2001: 94–97).

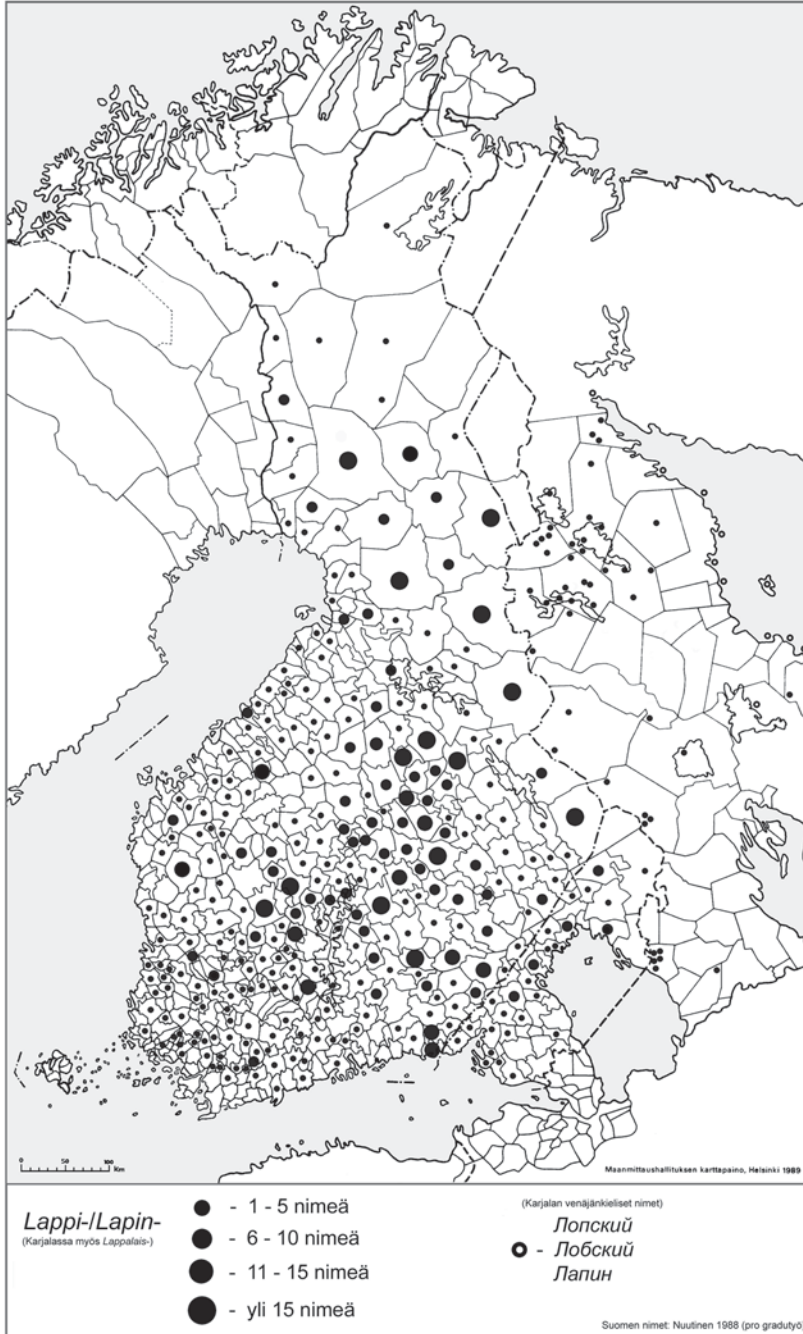
Kaikki yllä mainittu todistaa siitä, että saamelaisia on asunut Vienan Karjalassa vain muutamia sukupolvia sitten. Tähän viittaa vielä sekin seikka, että Vienan karjalaiskylien tienoilla tavataan runsaasti lappalaisten muinaisjäännöksiä (esim. lapinkiukaat, lapinpatsaat jne.) ja että kansan keskuudessa on säilynyt suullisia perimätietoja, jotka kertovat lappalaisasutuksista Vienan Karjalassa. On mielenkiintoista, että hyvin usein perimätiedoissa ja asiakirjoissa mainitaan samoja paikkoja. Huomattakoon vielä, että 1500- ja 1600-luvun asiakirjoissa mainittujen saamelaisasutuksien paikalle 1700-luvulla ilmestyy samannimisiä karjalaiskylä.

Saamelaiset ovat jättäneet jälkiä myös Vienan Karjalan nimistöön. Tässä tapauksessa mielenkiintoisimpia ovat *Lappi-/Lappalais*-alkuiset paikannimet. Tällaisilla nimillä on merkittävä etnohistoriallinen potentiaali, kun niitä voi käyttää todisteena lappalaisten muinaisista liikunnoista. *Lapin*-alkuisia nimiä² ovat antaneet karjalaiset (itämerensuomalaiset) uudisasukkaat saamelaisten asuinpaikoille ja heidän eräsjoilleen. Vienan Karjalan nimistössä on muutama kymmen tällaisia paikannimiä, esim. *Lapinjoki*, *Lapinjärvi*, *Lapinsuuri*, *Lappalaisenkuja* (karjakuja), *Lappalaislaki* (lahti) jne.

Kartasta 1 näemme, että *Lappi*-nimien levikkialue ulottuu Laatokan Karjalasta Vienan Karjalaan, ja näin ollen se voisi kuvastaa karjalaisen muuttoliikkeen mahdollisia reittejä koilliseen (kartta 1). Huomiota herättää se, että *Lappi*-alkuisia paikannimiä on vähän Etelä- ja Itä-Vienassa sekä Etelä- ja Keski-Karjalassa. Tämän syynä on mielestäni se, että yllä mainituilla alueilla oli 1500- ja 1600-luvun vaihteessa karjalaisasutuksia, joissa asui jo vakituinen maanviljelyä harjoittava väestö. Aktiivisten kosketuksien aika saamelaisten kanssa oli jo siten päättynyt näillä alueilla. Samaan aikaan Länsi- ja Pohjois-Vienassa on ollut pääasiassa karjalaisten eräalueita, joilla asui harva lappalaisväestö, joka myös on käyttänyt näitä maita. Tämän saamelaisväestön kosketuksien tuloksena on *Lappi*-alkuisen nimistön synty Vienassa.

Teoreettisesti eräät *Lappi*-alkuiset paikannimet ovat voineet ilmestyä melko myöhään. Esimerkiksi vuonna 1837 Pohjois-Vienassa käynyt Elias Lönnrot pani merkille, että Pääjärven eteläpään asukkaat kutsuivat pohjoispään asukkaita lappalaisiksi siitä huolimatta, että nämä olivat samoja karjalaisia (Lönnrot 1980: 235). Tässä kontekstissa on otettava huomioon Karjalan etnonymien tilanne, jota tutki 1940-luvulla venäläinen lingvisti Dmitri Bubrih. Hän sai selville etnonymien ”karjalainen” ja ”lappalainen” leviämisen perusteella, että karjalaisten keskuudessa on ollut tapa nimittää pohjoisempina asuvia naapurikarjalaisia lappalaisiksi, mikä on Bubrihin mukaan Karjalan

2. Suomenpuoleisia karttoja laatiessani (kartat 1–3, 6–7) olen käyttänyt mm. Kiviniemen (1971), Nuutisen (1988) ja Vahtolan (1980) tutkimuksia.

Kartta 1.
Lappi-nimien levikkialue.

vaiheittaisen asuttamisen tulos (Бубрих 1947: 39). Mainittakoon, että vastaava etnonyymin siirtyminen yhdeltä väestöryhmältä toiselle on yleistä muillakin alueilla. Paitsi lapपालaisiin viittavia Vienan Karjalan nimistössä on myös saamelaisperäisiä paikannimiä³, joista suurin osa on suurehkojen jokien, järvien, lahtien, niemien ja vuorien nimiä.

Tässä on tarpeellista pysähtyä lyhyesti seikkaan, joka koskee saamelaisen ja itämerensuomalaisen kerrostuman erottamisen ongelmaa Vienan Karjalan paikannimistössä. Tutkijan tehtävä on tässä tapauksessa semmoisten ainesten (tai identifioinnin kriteerien) etsiminen, joiden avulla pystymme erottamaan näiden etnisten ryhmien paikannimiä toisistaan. Ensi sijassa erottavana voi olla nimistössä käytetty sanasto, joka kuuluu vain jompaankumpaan suomalais-ugrilaisista kieliryhmistä ja jolla ei ole vastineita toisessa ryhmässä. Kuten jo edellä on sanottu, saamelaisten oleskelusta Vienan Karjalassa kertoo melko laaja saamelaisperäinen paikannimikerrostuma, joka juuri sisältää saamelaista erottuvaa sanastoa. Sen todisteena on sekä näiden maasto-kohtien luonnonmaantieteelliset ominaisuudet että karjalaisessa ja venäläisessä murteessa esiintyvät saamelaisperäiset lainasanat:

Čokka (kylän osa) (Jelettijärvi, Nilmikupa), *Čokka* (mäki) (Suurusuari, Vaarakylä), *Čokkasilta* (Čuuppa) < **čokke* 'mäen huippu, kukkula'; Vienan Karjalan pohjoisosan murteessa on appellatiivi *čokka* merkityksessä 'mäki'; sen lähtökohtana on epäilemättä edellä mainittu saamenkielinen sana.

Jakaloiva (**Jeaggil-*) (vaara) (Kuukasjärvi), *Ketkoiva* (**Geađgi-*) (Kananen), *Kopraoiva* (Tumca), *Vuacimenoiva* (Ruva) (tunturit) < **čjvė* 'vuoren pyöreähkö huippu';

Jängijärvi (Riihijoki), *Jängjärvi* (Jyskyjärvi), *Jänkävuaara* (Luusalmi) < **jēnkē* 'suo'. Mainittakoon, että maasto yllä mainittujen paikkojen tienoilla on melko kovasti soistunut.

Kočkamostrov (saari), *Kočkamnavolok* (niemi) (Kriitinä) < lpK. *kuo'čč(a)* 'hapan, mätä'. *Kočkam*-nimisten paikkojen maantieteellinen sijainti todistaa edellä mainittua etymologiaa. Ne sijaitsevat Vienanmeren matalavetisessä kahden kilometrin pituisessa osassa, joka laskuveden aikana mataloituu kovasti. Tällöin merenpohja on hiekan, vesiheiniä ja mudan vallassa ja haisee pahalle. Toisaalta vrt. **kōčkēmē* 'kotka'.

Koudajärvi (Pilzjärvi), *Koutajoki* (Röhö), *Koudaoja* (Riihijoki, Usmana), *Koutakoski* (Ruvankylä), *Koutazniemi* (Tunguan volosti), *Koutavuara* (Luusalmi), *Koutasuari* (Kuorilaksi), *Kovdareka* (Kouda) < lpN. *guovda* 'keski-', lpK. *kūōū(d)ta* 'keskellä oleva';

Kuukasjoki (Kuukasjärvi), *Kuukasniemi* (Niska), *Kuukatsualet* (Kiestinki), *Kukkamajärvi* (Uskila), *Kuukuajärvi* (Kurki) < **kukkē* 'pitkä'; kaikki yllä mainitut kohteet ovat pitkiä ja kapeita.

Kälkäjärvi, *Kälkäzoja* (Jyskyjärvi), *Kälkäyzjärvi*, *-oja* (Suopassalmi), *Kälkäjärvi* (Kälkäjärvi) < lpK. *keälg* 'jäkälää kasvava kangasmaa' (vrt. Räisänen 2005: 342). Tämän etymologian puolesta puhuu sekin, että viimeksi mainitun järven vieressä on pienempi järvi nimeltä *Kangaslampi*, johon se liittyy salmen kautta. Sitä paitsi tiedetään, että 1500-luvun lopussa tämän järven rannalla on ollut *Kälgoozero*-niminen saamelais-asutus (МПИК: 325).

3. Kirjoittaessani tätä osaa olen käyttänyt seuraavaa saamen kieltä koskevaa kirjallisuutta: Itkonen 1958, Lehtiranta 1989, Nielsen 1979, Sammallahti 1993, Kept 2002.

Kätkälampi (Kostamus), *Kätkäjärvi* (Jyskyjärvi), *Kätkäniemi* (Sohjanansuu), *Kätkävuaara* (Kiimaisjärvi, Oulanka), *Kätkälambi* (Pilsjärvi), *Kätkäjogi* (Vitsataipalen volosti), *Kätkäreka* (Kriitinä) < **kēdkē* 'kivi' tai **kētkē* 'ahma'.

Lusmalaksi (Miinoa), *Lusmansuari* (Pistojärvi), *Luzmajogi* (Tunkua) < lpK. *lu'smm* 'joenniska'; Kaikki tähän ryhmään kuuluvat kohteet sijaitsevat järvestä lähtevän joen suussa.

Pahtajärvet (Uhtua), *Pahtasuari* (Pinkasalmi), *Pahtalaksi* (Vitsakylä) < **pāktē* 'kallio'; Vienanmeren rannikon venäläismurteessa on tunnettu appellatiivi *naxma* merkityksessä 'kallio tai kallioinen mäki'.

Šappolaksi (Sappovuara), *Šappiniemi* (Paanajärvi), *Šappijärvi* (Hirviniemi) < lpK. *šābp* 'siika'; Kiitehenjärven *Sappolaksi*-nimisessä lahdessa on ollut lähiseudun asukkaiden mukaan vain siika-apajia.

Kivakkatunturi (Oulanka), *Kajatunturi* (Kananen), *Vilmatunturi* (Ruvankylä), *Lunnastunturi* (Vartiolampi), *Teini(e)tunturi* (Niska) < **tōnter* 'ylänkö'. Vienan pohjois- ja länsimurteessa on appellatiivi *tunturi* merkityksessä 'paljaslakinen vaara tai laajahko vaara'.

Vuonnisenlaksi, *Vuonnisjoki* (Vuonninen) < **vōne* 'pitkä ja kapea meren tai järven lahti', vrt. myös *vōneš* 'pieni vuono'. *Vuonnisenlaksi* on kapea, muutaman kilometrin pituinen Kuittijärven lahti.

Erottavan sanaston toisena ryhmänä ovat sellaiset leksikaaliset ainekset, jotka ovat olemassa kummassakin ryhmässä, mutta ovat eriytyneet äännekehityksen vuoksi toisistaan. On myös tärkeätä saada ilmi tutkitun kieliryhmän sellaiset foneettiset piirteet, joille nimistössä olisi ominaista säännöllinen luonne (Саарикиви 2002: 102).

Jaurikankas (Niska), *Jauruslaksi*, *-niemi* (Kuorilaksi), *Jauruskangas* (Vitsataipalen volosti) < **jāvrē* (vrt. itms. *järvi*);

Čolmanki (järvi) (Haikola), *Čolmaniemi* (Kiestinki), *Jolmosensuari* (Jolmonen), *Jolmosenkoski* (Jyvyälahti), **Jolmaniha*⁴ (*vuara*) (*Suiku*) < **čōlmē* (vrt. itms. *salmi*);

Elijärvi (Röhö, Oulanka), *Elinjogi* (Strahvila), *Elinlaksi* (Kuorilaksi) < **elē*/**elē*- (vrt. itms. *ylä*).

Myös paikannimien johdinaineksia voidaan käyttää erottavana tuntomerkinä. Vienan pohjoisosien nimistössä on tallennettu saamelaiselle tai oikeastaan kantasaa- melaiselle *-ńdže* (*-*ńčę*) -deminutiivijohtimelle läheinen *-nčV*-suffiksi. Siitä on Eero Kiviniemen mukaan voinut saada alkunsa itämerensuomalainen *-nkV/-ngV*-paikannimijohdin, jota käytettiin alun perin vierasperäisten paikannimien mukauttamisessa omaan nimistösystemiin (Kiviniemi 1980: 335-337; vrt. myös Räisänen 2003: 159). Mahdollisena todisteena tästä voivat olla Vienan Karjalassa tallennetut paikannimet, joissa molemmat johtimet esiintyvät samanaikaisesti: vrt. *Uarinčiranta* ja *Uarinkisuari* (Kostovaara), *Rievenči* (lahti, Lohilahti) ja *Rievinkijoki* (Pistojärvi).

4. Vienanmeren saarella oleva *Елманиха*-vaara (< **Jolmaniha* < **Jolma*- < **čōlmē*-) sijaitsee *Salma*-nimisen salmen rannalla. Mainittakoon tässä, että vastaava č > j-muutos on tavattu myös Suomen Perä-Pohjolan murteissa, joissa saamen č muuttuu j:ksi takavokaalien edessä, ja k:ksi etuvokaalien edessä: vrt. *čoalgi* > *julku*, *čoalbm*i > *jolma* ja *čearru* > *kero*.

Paitsi edellä mainituissa *-nčV*-loppuisissa paikannimissä puheena oleva malli tavataan myös nykyisen Karjalan joissakin muissa maastokohtien nimissä: *Ilmančisuari* (< **elme* 'ylä') ja *Imančijärvi* (Jänkäjärvi), *Korkančivuara* (Kostovaara), *Kotančisuari* (Niska), *Livončinoja* (< **livē* 'peurojen lepopaikka') (Nuozjärvi), *Lotenčansuari* (Vitsataipale), *Pizančajärvi*, *-vuara* (< **pēsē* 'pyhä') (Paatene), *Povenčaniemi*, *-vuara* (Valasjoki), *Rovančisuari* (< **rōvē* 'palo') (Soukelo), *Tulinčijoki* (Kälkäjärvi), *Uomančijärvi* (< **vuome* 'laakso') ja *Uvančarvi* (tai *Uančarvi*) > **Uvanči/Uvančajärvi* (Rukajärvi), *Voivončijogi* (tai *Voijonči*, *Vaivanča* > ven. *Вайванец*) (Kaličinsaari), asutus *Povenča* (ven. *Повенец*). Jos lähdetään kahdesta viimeksi esitetystä venäjänkielisestä esimerkistä, niin voidaan olettaa, että *-nčV*-tyyppi voisi edustua myös eräissä Vienanmeren rannikon venäjänkielisissä paikannimissä: vrt. saaret *Кайнец*, *Морженец*, *Ухконец* (Unežma), *Калганицы*, *Шагланицы* (Suma), *Пулонец* (Vienanmeren etelärannikko), Vienanmeren ranta *Солоницы* (Njuhča).

On hyvin mahdollista, että tähän paikannimiryhmään on kuulunut myös Vienanmeressä oleva *Bolshoi Solovetskij ostrov* (*Большой Соловецкий остров*) -saaren nimi, jolla sijaitsee *Solovki* (*Соловки*) -niminen luostari. Tästä kertoo mielestäni nimittäin *Solovetski* (*Соловецкий*) -nimitys. Sen varhaisempi muoto on ollut *Solovets* (*Соловец*), ja vielä aikaisemmin olisi voinut olla *Solonets* (*Солонец*), josta on jo mahdollista havaita saamenkielinen muoto **SuolenčV* (vrt. kuol. saam. *suol* 'saari' + *nčV*-johdin; myös *suolenč* 'pieni saari'). Mutta *-nčV*-johtimella *SuolenčV* -saaren nimessä ei ole minkäänlaista deminutiivista merkitystä, vaan se on itämerensuomalaiselle *-nen*-johtimelle läheinen paikannimijohdin. Saamelaisperäisyydestä todistaa mielestäni myös Vienanmeren lounaisrannikolla *Njuhča*-kylän tienoilla tallennettu *Солоницы*-rannan nimi, jonka alkumuotona myös voisi olla *SuolenčV*-muoto.

Venäjänkielinen alkuperäinen *Solonets*-muoto on voinut muuttua *Solovets*-muodoksi Vienanmeren rannikon melko lukuisien *-vets* (*-вец*) -loppuisten saarennimien vaikutuksesta: vrt. *Берэзовец* (Berjozovets eli Koivusaari) (Kandalahhti, Kalgalahti, Sorokka, Koležma, Kuivaniemi), *Соговец* (Sogovets) (Varzuga), *Еловец* (Jelovets eli Kuusisaari) (Kouta, Kesäjoki, Kemi, Suiku, Suma, Virma), *Сосновец* (Sosnovets eli Mäntysaari) (Pongoma, Kemi, Suma, Koležma), *Половец* (Polovets) (Kesäjoki), *Борщовец* (Borschovets) (Koležma), *Еговец* (Jegovets) (Koležma) jne.

Historiantutkimuksesta tiedetään, että saamelaiset ovat asuneet Vienan pohjoisosissa 1700-luvun puoliväliin saakka (Чернякова 1998: 63; Pöllä 1995: 184; Pöllä 2001: 94–98). Samalla osa tämän seudun saamelaisväestöä on vaihtanut kielensä karjalaksi luonnollisesti kaksikielisyyden kautta, mikä loi hyvät edellytykset sekä vanhan saamelaisnimistön että sen yksittäisten rakenteellisten aineiden säilymiselle. Sitä paitsi vienalaisten nimistössä ei ole havaittavissa huomattavia eroja tämän alueen substraattinimistön oletetun saamelaiskerrostuman sanaston ja nykysaamelaisten maastoappellatiivien välillä, mikä myös on mielestäni osoitus saamelaisväestön assimiloitumisesta lähimenneisyydessä.

Päätteeksi mainittakoon, että saamelaisperäisissä paikannimissä esiintyvän sanaston perusteella on mahdollista olettaa, ettei saamelaisväestö ollut Vienassa yhtenäisen. Osa sanastollisia vastineita löytyy itäsaamelaismurteista, toisella osalla on kielellisiä vertauskohtia saamen kielen pohjois- ja länsimurteissa (Кузьмин 2007: 22–24).

Runsaisiin lappalaisasutukseen liittyviin tietoihin viitaten näyttääkin hyvin mahdolliselta, että Vienan Karjalassa olisi voinut olla olemassa vähän aikaa sitten erillinen saamen kielen alamurre, joka kuului mahdollisesti keminsaameen. Kuten tunnettua on 1800-luvulla Pohjois-Suomessa ollut olemassa kirjallisesti attestoitu Kemin⁵ saamelaismurre tai Kemin saamen kieli (Itkonen & Äimä 1918).

4 Uudisasukkaat Länsi-Suomesta

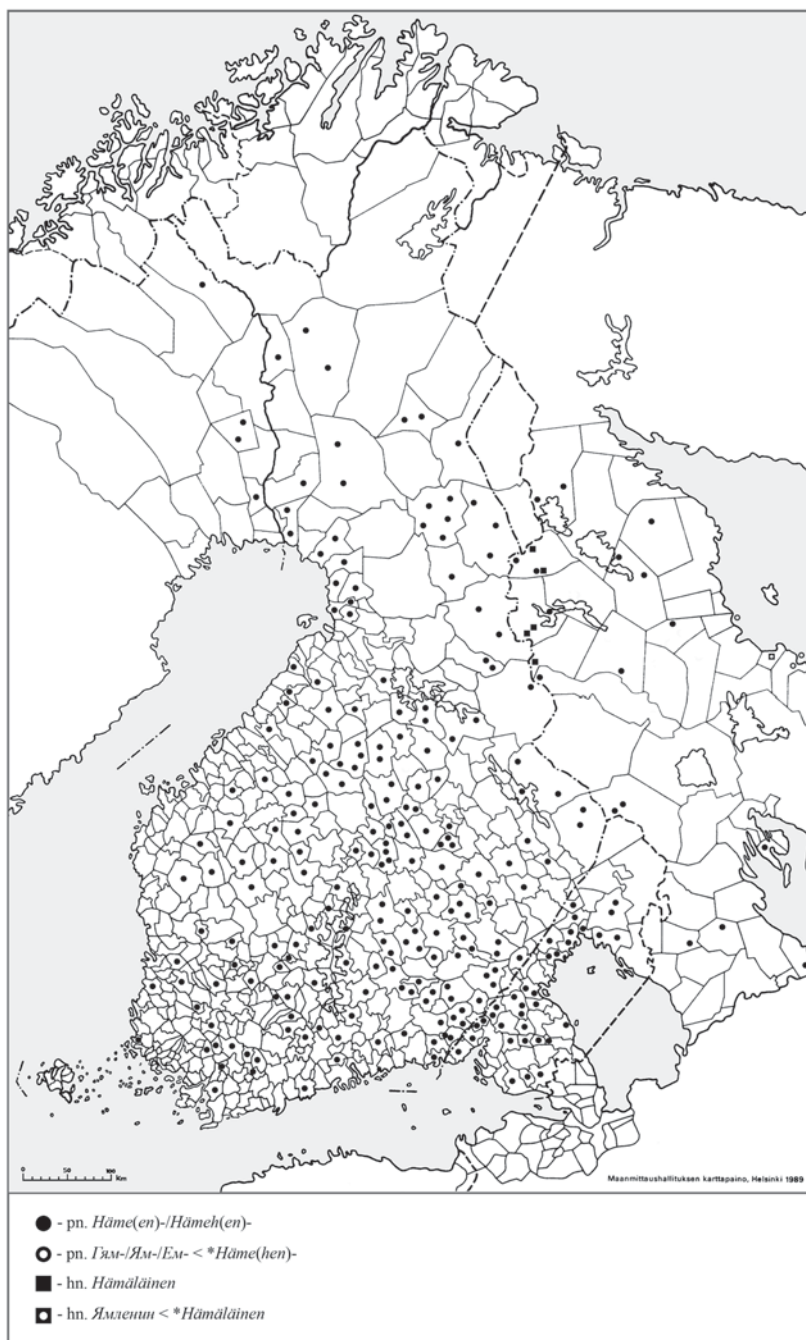
Väestön muutosta Suomen puolelta mahdollisesti todistavat *Hämeh(en)*-alkuiset paikannimet. Karjalan nimistössä on yli 30 tätä mallia kuvastavaa nimeä (vrt. *Hämehsuo*, *Hämehenselgy*, *Hämeh* ja *Hämehenvuara* (kylät), *Hämehlaksi* ja *Hämehenvongu* (lahdet); *Hämehenniemi*, *Hämehrova* (notko), *Hämehenjärvi*, *Hämeh(en)lambi*, *Hämeh(en)suari*, *Hämegeine* (niitty), *Hämehkoski*, *Hämehsalmi*, *Hämehjoki*, *Hämeh(en)oja*, *Hämehhauda*, ven. оз. *Хямеге* (< **Hämehenjärvi*), *Гямостров* ja *Еместров* (< *?*Hämeh(h)suari*).

Hämeh(h)-alkuisia paikannimiä on tapana pitää entisen Hämeen puolelta levinneen eränkäynnin tai muuttoliikkeen todistuksena. Manittakoon, että tämänmalliset paikannimet sekä muut arviolta hämäläiset nimityypit ovat käytännössä ainoa lähdeaineisto, joka voisi todistaa väestön muuttoa Länsi-Suomesta Karjalaan.

Hämeh-alkuisia paikannimiä löytyy lyydiläisten ja vepsäläisten asuma-alueelta, livviläis- ja varsinaiskarjalaisesta nimistöstä, sekä Vienameren rannikon ja Äänisniemen venäläisestä nimistösysteemistä. Kartasta 2 näemme, että suurin *Hämeh(en)*-/*Hämeh(en)*-nimien keskittymä on karjalan kansan sydänalueella eli Laatokan Karjalassa. Ne kaikki ovat eriaikaisten karjalaisten ja hämäläisten aktiivisten kosketusten todisteita tällä alueella.

Mielenkiintoisempi on kuitenkin *Hämeh(en)*-nimimalli Karjalan nimistössä (kartta 2). Karjalassa tämä nimivartalo on mielestäni sidoksissa karjalaisten 1600-luvun loppupuolen ja 1700-luvun muuttoliikkeeseen Käkisalmen läänistä Venäjälle, erityisesti Stolbovan rauhasopimuksen jälkeisinä vuosina. On hyvin mahdollista, että Venäjälle muuttaneiden karjalaisten joukossa oli myös suomalaisia (mm. hämäläisiä tai Hämäläinen-nimisiä), ja sen seurauksena olisi *Hämeh*-alkuisten etnonymien nimien synty Karjalassa. Yllä mainitun oletuksen todisteena saattavat olla 1600-luvun asiakirjat. Esimerkiksi asiakirjasta vuodelta 1625 tiedetään, että Käkisalmen läänistä Pohjois-Vienan Tuoppajärven rannalle asettui asumaan neljä Ruotsin kansalaista, jotka myöhemmin siirrettiin asumaan Kierettiin Vienanmeren rannikolle. Vuotta myöhemmin Etelä-Vienan Kiimasjärven volostin verokantaja antoi Heikki-nimiselle suomalaiselle oleskeluluvan, jonka ehtona oli kääntyä ortodoksiseen kristinuskoon (Жуков 2003: 100–101). Kolmenkymmenen vuoden kuluttua vuonna 1656 Käkisalmen läänistä Aunukseen tuli 122 karjalaista ja heidän kanssaan 20 suomalaista (Jeskanen 1998: 255). Tunnetaan myös Venäjän tsaarin Boris Godunovin julkistama asetus, joka vapautti Käkisalmen

5. Kun puhutaan Kemin saamesta, sillä tarkoitetaan Kemijoen vesistön vaikutuspiirissä, esimerkiksi Sodankylässä, puhuttua saamea (ei siis Kemin seutua).

Kartta 2.
 Hämeh(en)-nimimallin levikki.

läänin asukkaat (mukaan luettuina suomalaisia ja ruotsalaisia) verojen maksamisesta. Tässä asetuksessa puhe on niistä suomalaisista ja ruotsalaisista, jotka olivat asettuneet asumaan Käkisalmen lääniin miehityksen aikana ja joilla ei ollut aikomusta palata takaisin Ruotsiin (nyk. Suomeen) (История Карелии: 137). Yllä mainittua oletusta tukevat myös karjalais- ja hämäläisperäiset paikannimet, jotka tavataan niiden vesireittien varrella, joita karjalaisväestö on käyttänyt muuttaessaan Käkisalmen läänistä Vienan Karjalaan.

Toisaalta Karjalan nimistössä esiintyvät hämäläisperäiset nimet voivat viitata melko aikaiseen Hämeestä tapahtuneeseen muuttoliikkeeseen. Tämän väestön oleskelusta kertovat harvat historialliset asiakirjat, perimätiedot ja mahdollisesti karjalan väestön epävirallinen *Hämäläini*-sukunimi⁶, jotka on tallennettu pääasiassa Vienasta. Esimerkiksi Vienan Karjalassa 1830-luvulla tallennettujen perimätietojen perusteella M. A. Castren päätteli, että Vienaan on voinut tulla väestöä Hämeestä hyvin varhain (Castren 1852: 86). Vuoden 1556 asiakirjassa mainitaan valtion mailla Suman volostissa Vienanmeren rannalla sijainnut *Fetkovskaja Jamleninin* (< **Hämäläinen*) suolankeittämö (МПИК: 184), jonka omistajan nimi voi olla todisteena hänen hämäläisjuuristaan. Myös Lapin pogostojen asiakirjassa vuodelta 1597 mainitaan *Gämostrov* (ven. *Гямостров*) -niminen saari (< **Häme(h)*-), joka sijaitsee Vienanmeressä lähellä Sui-gun kylää (ИК: 218). Suomalainen tutkija R. Rosén kirjoittaa eräässä artikkelissaan, että Suomen puoleisilla asukkailla näkyy olleen ikivanhan perinnäistavan perusteella eräänlaisia omistus- tai käyttöoikeuksia Karjalassa. Esimerkiksi hän mainitsee, että 1600-luvun lopussa itäsuomalaisilla Tuomas Haikaraisella Viekestä ja Antti Antinpojalla Palojärveltä oli tapana säännöllisesti käydä keittämässä suolaa Vienanmeren rannikolla Sorokan (nyk. Belomorskin) lähellä (Rosén 1938: 57). On hyvin mahdollista, että lännempänä asuneilla hämäläisillä oli samankaltaisia käyttöoikeuksia Vienan Karjalassa.

Näin ollen *Hämeh*-alkuinen nimistökin olisi mahdollista yhdistää siihen, kuinka Hämeen asukkaat käyttivät Karjalan kaukaisia erämaita eräretkien aikana. Tämän todistaa epäsuorasti vuonna 1887 J. W. Juveliuksen Keski-Vienassa Paanajärven kylässä muistiin panema perimätieto. Se kertoo siitä, että ennen sarkasotia (eli ennen 1700-lukua) tuli suomalaisväestö (*ruočit*) Karjalaan pyytämään simpukoita koskista (Juvelius 1888: 63). *Hämehkoski*-nimisiä paikkoja on esimerkiksi Čirkka-Kemin, Oulangan, Piebärven ja Suolapohjan kylän tienoilla. Tämä perimätieto voisi olla kaukaisten tapahtumien jälkikaiku ajoilta, jolloin Hämeestä tulleet muinaiset eränkävijät käyttivät näitä syrjäisiä seutuja omiin tarkoituksiinsa. Tätä todistaa myös myöhäisemmältä ajalta tallennettu tieto, että Kemin kihlakunnassa simpukoiden pyynti oli 1800-luvulla keskitetty suomalaisten käsiin (Бернштам 1978: 119). Tiedetään myös, että vuonna 1628 Kiimasjärven volostin asukas antoi vuokralle omat kala-apajansa volostin kylänvanhimman palkkaamille Ruotsin alamaisille (Жуков 2003: 99). On mahdollista, että

6. Nykyisessä Suomessa *Hämäläinen*-sukunimi luokitellaan savolaiseksi, koska sen pääleviämisalue on Savo (Sukunimet 2000: 143). **Täten osa paikannimiä on nähtävästi sidoksissa myös Savosta suuntautuneeseen muuttoliikkeeseen.** Esimerkiksi Länsi-Vienassa sijainneet *Hämeh* ja *Hämehenvuara*-kylät ovat syntyneet vasta 1700- ja 1800-luvulla.

juuri tämän pyynti- tai erätoiminnan seurauksena selittyy osa *Hämeh*-alkuisista paikannimistä Karjalan nimistössä. Näin ollen näillä nimityksillä karjalaisväestö on voinut merkitä niitä paikkoja, joissa se oli joutunut kosketuksiin hämäläisten kanssa. Tämänmalliset paikannimet ovat saattaneet vahvistaa hämäläisväestön oikeudet luonnonpaikkojen käyttämiseen.⁷

Suomen nimistössä hämäläisten nimitysoppien joukossa on esimerkiksi *Läpikäytävä*-nimimalli. Sama malli tavataan myös Karjalan nimistössä, josta löytyy kahdeksan esimerkkiä: *Pieni Läpikäytävä* ja *Suuri Läpikäytävä* (Kemijoen haarat) Paanajärven, *Läpikäytäväini* (Kuorijärven ranta) Kuorilahden kylässä, *Läpikäytävä* (kahlaamo ja kangas) Alajärven tienoilla, *Läpikäytävä* (nurmi) Kiimasjärvellä, *Läpikäytävänsuari* Čirkka-Kemijoessa, lähellä Čirkka-Kemi-kylää ja *Läpikäytävä* (polku) Jyskyjärvellä.

Mallin runsaudesta huolimatta (kartta 3) sen alue on melko suppea: *Läpikäytävä*-tyyppi on produktiivinen suurin piirtein vain Satakunnassa ja Hämeessä. Tämän alueen ulkopuolella on vain muutama esimerkki.

Läpikäytävä-tyypin erikoispiirteenä Suomessa on se, että malli esiintyy tavallisesti kulttuurikohteiden nimityksissä. Kaksi kolmasosaa on peltojen ja nurmien nimityksiä. Hyvin usein tämäntyyppisiä paikannimiä on yhdistetty läheisten kylien tai kartanoiden läpikulkupaikoihin, jotka ovat syntyneet keskiaikana (Kiviniemi 1971: 109–110).

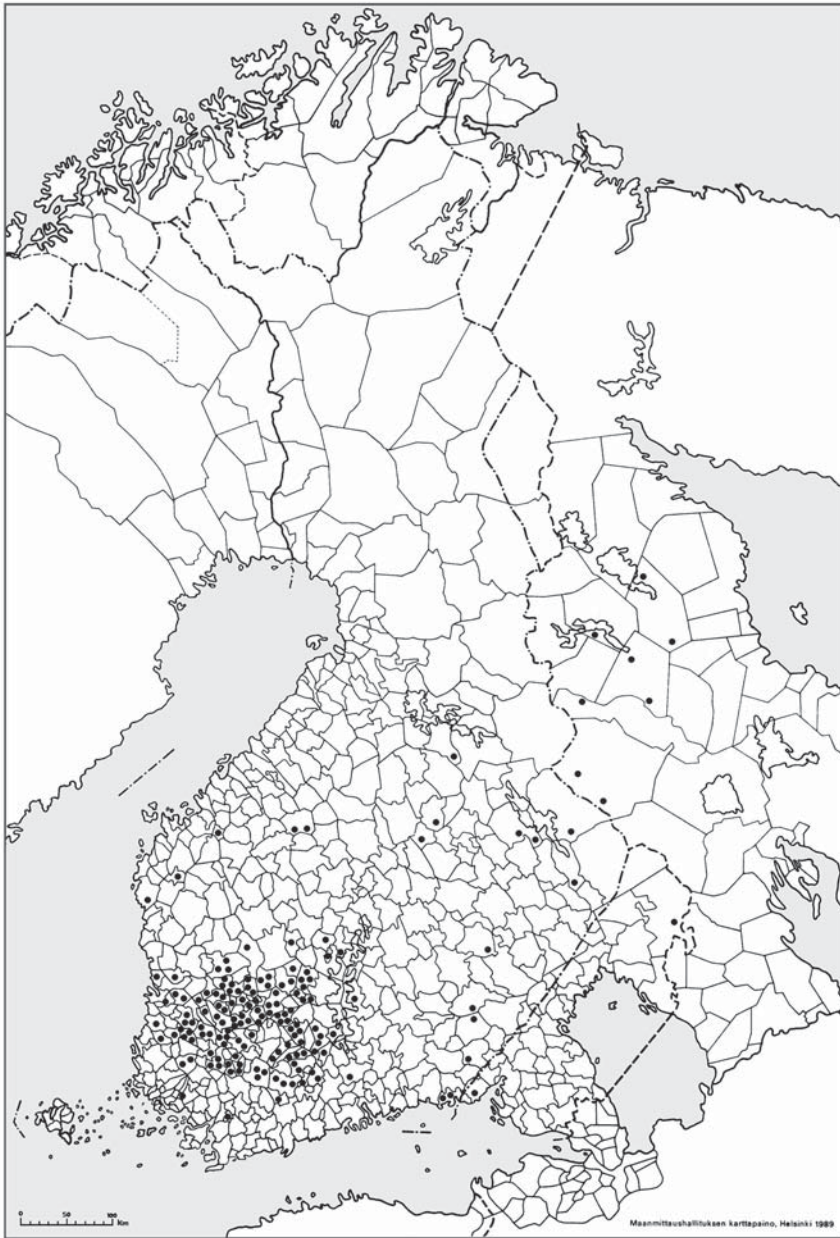
Läpikäytävä-paikannimimallin synty Itä-Suomessa ja Karjalassa ei ole aivan selvä. Onko se ilmestynyt näille seuduille itsenäisesti vai onko kyse hämäläisestä nimitystyyppistä, joka ulottuu Keski-Vienaan saakka? Huomattakoon kuitenkin, että *Läpikäytävä*-paikannimet Karjalassa todistavat samaa semantiikkaa, joka on Suomen puolella talennetuissa nimissä. Karjalassa suurin osa tämän mallin nimityksiä esiintyy läpikulku- paikkojen nimissä. Mutta tämä kysymys vaatii toistaiseksi vielä jatkotutkimusta.

5 Uudisasukkaat Itä-Suomesta ja Käkisalmen Karjalasta

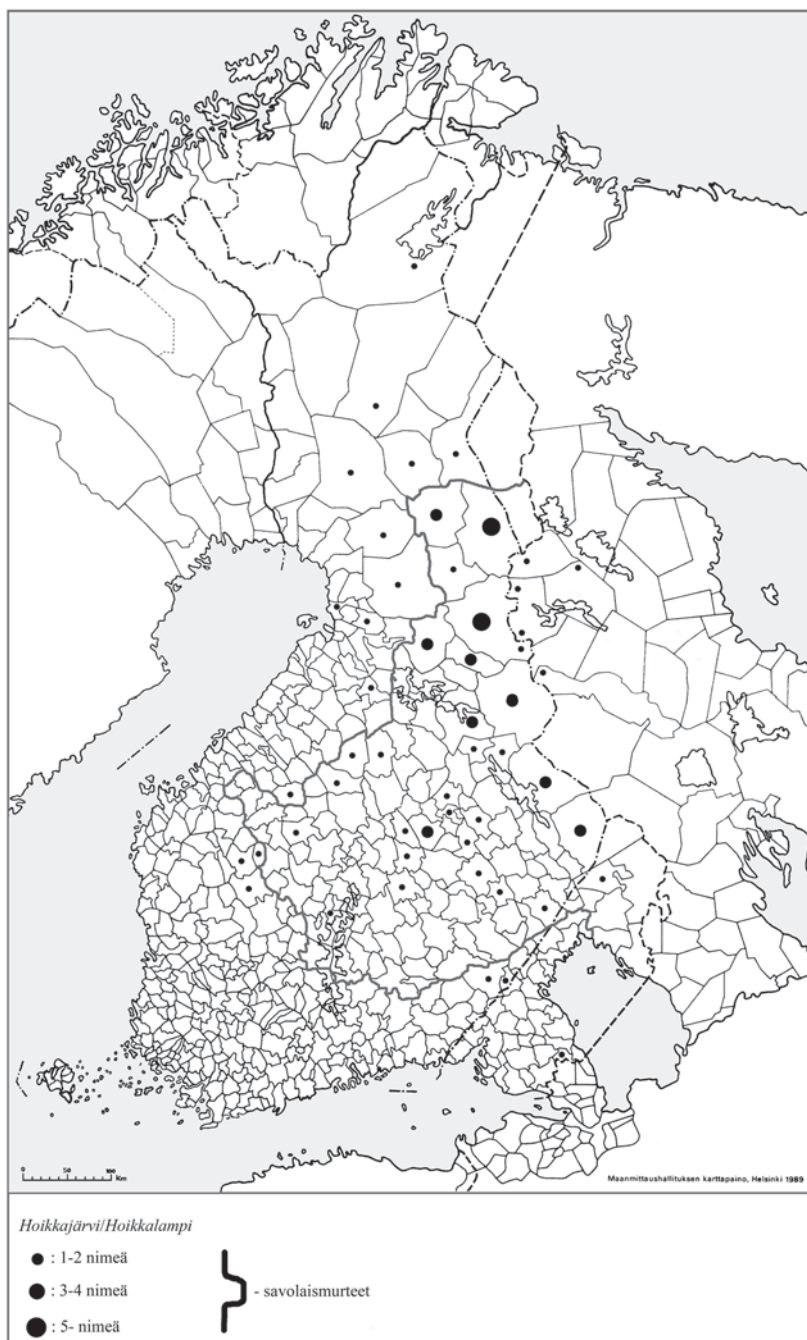
Seuraava esimerkki koskee *Hoikka-* ja *Kaita*-paikannimimallien oppositiota kapeiden järvien nimissä (kartta 4). Kyseessä on areaalis-semanttinen oppositio, kun samaa ideaa ilmaistaan eri väestöryhmissä eri tavalla. Kartasta 4 näemme, että *Hoikka*-malli esiintyy laajasti savolaismurteiden alueella. Malli on erittäin produktiivinen Itä-Kainuussa. On mahdollista olettaa, että malli on kulkeutunut itään Vienan Karjalaan nimenomaan Kainuusta. Vienassa on viisi esimerkkiä sen käytöstä: Kantoniemessä, Röhössä, Latvajärvellä, Vuonnisessa ja Hietajärvellä. Ne kaikki ryhmittyvät vain Vienan länsiosaan

7. Huomattakoon, ettei kaikkien *Hämeh*-alkuisten paikannimien pohjana välttämättä ole etnonymia. Osa tämänkaltaisia nimiä voi olla sidoksissa esimerkiksi siihen, millaiseksi nimenantaja koki kohteen valaistuksen. Näin ollen eräiden *Hämeh*-nimien nimeämisen perusteena on voinut olla paikan huono valaistus, jolloin ne olisivat yhteydessä itämerensuomalaiseen *hämä*-vartaloon: vrt. *hämä-rä*, *hämy* (Koi-vulehto 1997: 161–162), *hämä-ri* (СКЯ 1990). Tätä todistavat esimerkiksi paikannimet vepsäläisalueelta, missä nimioppaat itse kiinnittävät huomiota siihen, että *Hämeh*-nimiset kohteet sijaitsevat piimeissä paikoissa.

Lyydilaismurteessa on *hämäghein*-appellatiivi merkityksessä 'teräväreunainen heinä tai sara' (NA). Tulee mieleen kysymys, voisiko yhdistää osan Karjalan *Hämeh*-alkuisia paikannimiä yllä mainitun appellatiivin laajempaan levikkiin historian jossain vaiheessa.

Kartta 3.
Läpikäytävä-nimitysten levikki.

Kartta 4.
Hoikka-nimien levikki.

eikä tämän alueen ulkopuolella ole muita esimerkkejä. Vienan Karjalan muilla alueilla ja karjalaisten asuttumilla alueilla Vienasta etelään Laatokkaan saakka käytetään *Kaita*-nimimallia. Näin ollen *Hoikka*-malli Länsi-Vienassa voi olla savolaista alkuperää.

On mielenkiintoista, että Claes Claessonin vuoden 1650 kartalla Vienassa Latvajärven tienoilla on mainittu *Hoikka*-niminen järvi muodossa *Hoika Jerfui* (Räisänen 1990: 105). Tämä antaa mahdollisuuden arvioida mallin kronologisia leviämisrajoja Savosta tulleen väestön keskuudessa. Kuten tiedetään, Kainuun asuttaminen Savosta alkoi 1500-luvun puolivälissä (Räisänen 1990: 107). Näiden kahden seikan perusteella voidaan arvella, että malli oli produktiivinen Kainuussa ja Länsi-Vienassa joskus 1600-luvun puolivälissä.

Mainittakoon, että Vienan Karjalan länsiosasta Tollojoelta ja Vuonnisesta on tallennettu kaksi *Savo*-alkuista paikannimeä: *Savo(n)kallivo* ja *Savoniemi*. Nekin voivat olla todistuksena muuttoliikkeestä, joka ulottui Savosta Länsi-Vienaan.

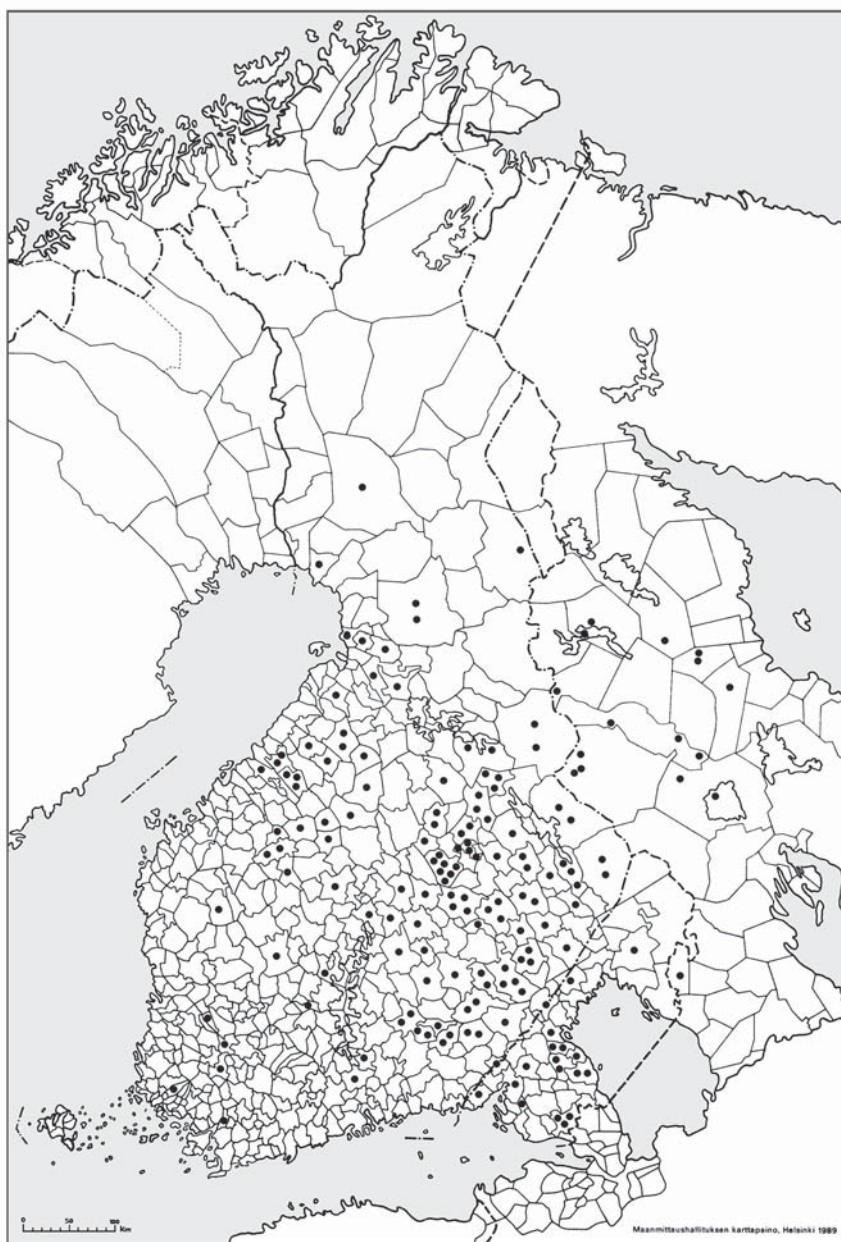
Itä-suomalaista alkuperää on myös *Uarreh-/Aarre*-paikannimimalli. Karjalassa malli on tuttu sekä Vienan Karjalan että Pohjois-Aunuksen nimistösystemissä (vrt. *Uarresuuri*, *Uarrehniemi*, *Uarrehjogi*, *Uarrehvuara*). Näiden nimien määriteosana on *uarreh*, *aarre* -appellatiivi. *Uarreh-/Aarre*-paikannimistä kerrotaan usein perimätietoja kätketyistä aarteista. Suomessa *Aarre*-nimiin liittyy yleensä aarretarina.

Paikanimistöissä *uarreh/aarre*-alkuelementin merkitys on nähtävästi toisenlainen. Nämä nimet ovat yhteydessä Karjalan väestön eräkulttuuriin. Tämänkaltaiset nimet annettiin paikoille, joissa oli runsaasti marjoja tai sieniä tai joista sai hyviä kalansaa- liita. Tämän todisteena voi olla karjalan kielen *uarrehikko*-appellatiivi, joka tarkoittaa 'paikkaa, jossa kasvaa hyvin marjoja ja sieniä' (CKЯ 1994), ja myös se, että *Uarreh-/Aarre*-alkuiset paikat ovat hyvin usein apajien nimiä.

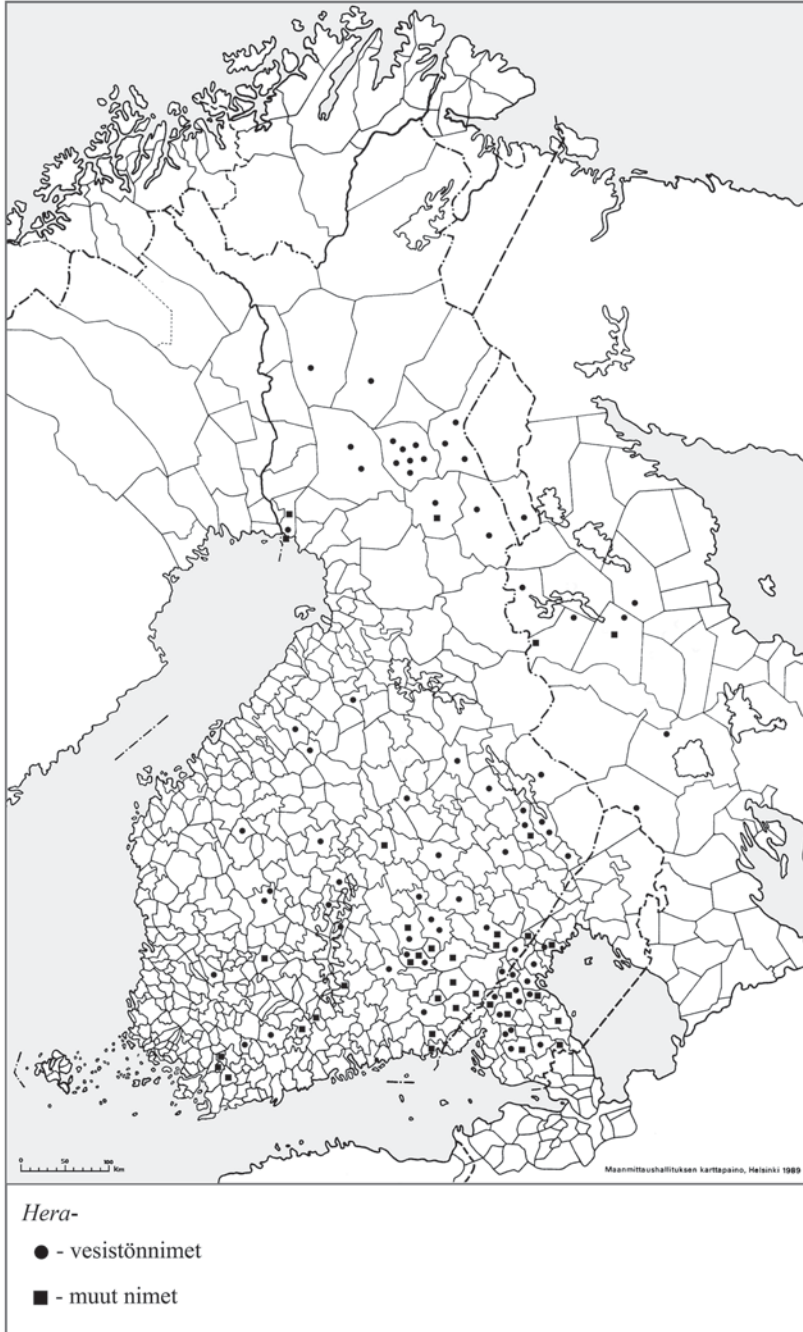
Kartasta 5 näemme, että suurin osa *Uarreh-/Aarre*-alkuisista paikannimistä on entisen Käkisalmen läänin alueella. Karjalassa malli tavataan Vienan Karjalassa ja Pohjois-Aunuksessa. Huomiota herättää se, että nimiä on vain muutama Venäjän Karjalan etelä- ja keskiosassa. Mielestäni tämä on yhteydessä karjalaisten kolmanteen muutto- aaltoon Käkisalmen läänistä. Viimeksi mainitulta alueelta malli on nimittäin ulottunut Vienan Karjalaan 1600-luvun puolivälissä. Tätä todistaa myös Tverin Karjalassa Pieni-Kozlovan kylän nimistöissä tallennettu paikannimi *Uarrehkangas*. Oppaiden mukaan siellä kylän asukkaat poimivat aina marjoja.

Vienan Karjalan nimistöissä on muutama *Hera*-alkuinen paikanimi (*Heralampi*, *Hera(n)suo* jne.). Ne kaikki kuuluvat monilukuisen vesistönimien ryhmään ja niiden nimityksen perusteena on veden kirkkaus. Tämän todistavat myös nimioppaiden selitykset *Hera*-alkuisista paikoista. Kartasta 6 näemme, että *Hera*-nimimallin päälevikki- alue on Laatokan luoteispuolella, karjalan kansan sydänalueella, ja sieltä *Hera*-alkuiset nimet ovat levinneet eri suuntiin.

Kun puhutaan tämän nimimallin leviämisestä Vienan Karjalaan, on mainittava, että malli puuttuu kokonaan Repolan, Rukajärven ja Tunkuan volostista. Vienan rajojen ulkopuolella on vain kaksi *Hera*-alkuista paikannimeä. Jos tämä ei johdu paikannimiaineiston keräämisestä, niin on mahdollista, että kolmannen karjalaisten muutto- aallon leviämisen aikana (1600-luvulla) tätä mallia ei ole käytetty. Tämä vuorostaan

Kartta 5.
Uarreh/Aarre-nimien levikki.

Kartta 6.
Hera-nimien levikki.

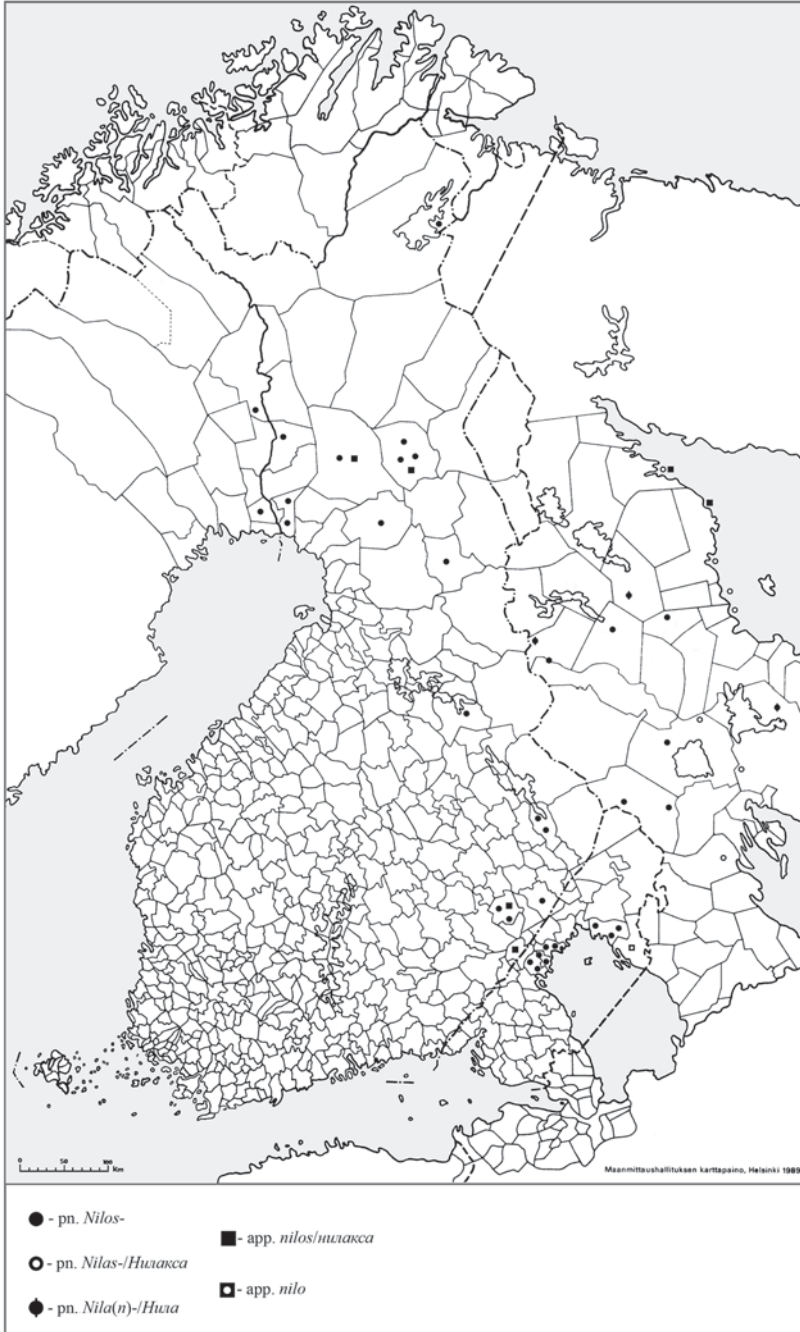
antaa mahdollisuuden olettaa, että *Hera*-alkuinen nimityyppi Vienan Karjalassa on si-doksissa karjalaisten muuttoliikkeen aikaisempaan kauteen.

Samanaikaisesti herättää huomiota se seikka, että melkoinen määrä *Hera*-alkuisia paikannimiä on Koillis-Suomessa. Vienan Karjalan asuttamisen historiasta tiedetään, että yksi karjalaisten käyttämistä vesireiteistä Vienanmerelle kulki Koillis-Suomesta Pistojärven ja Uhtuan volostin kautta Kemijoelle (Pöllä 1995: 35). Kartasta 6 näemme, että melkein kaikki *Hera*-alkuiset kohdat ovat tämän vesireitin varrella. Tästä herää kysymys, olisiko mahdollista yhdistää *Hera*-alkuisten nimien synty Vienan Karjalassa karjalaisten muuttoliikkeeseen Koillis-Suomesta. Toisaalta ei saa sulkea pois mahdollisuutta, että nimien kulkeutumisen suunta olisi voinut olla myös päinvastainen eli Vienasta Vienanmereen laskevia vesireittejä myöten Koillis-Suomeen. Kysymys jää tällä hetkellä avoimeksi, koska se vaatii jatkotutkimusta.

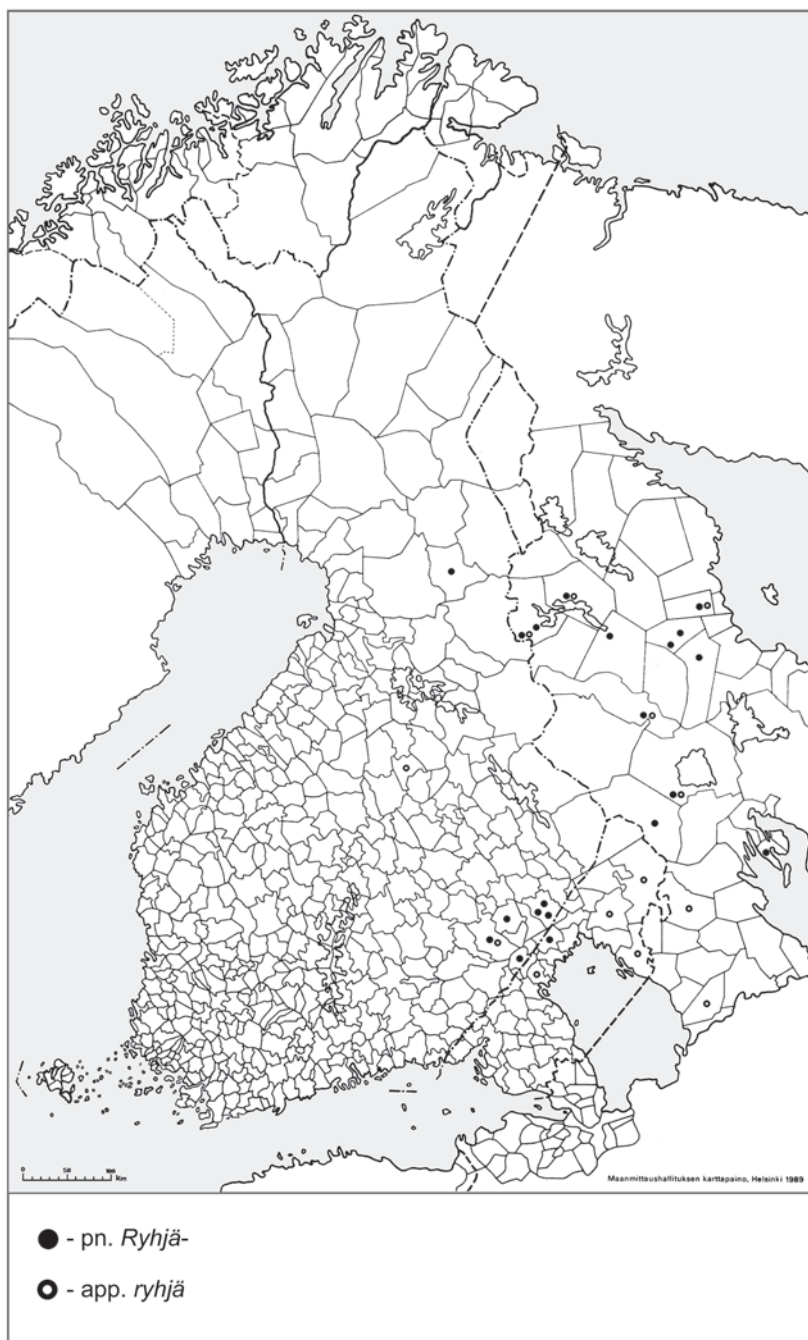
Seuraavana esimerkkinä on *Nilos-/Nilas*-paikannimimalli. Karjalassa on *Nilos-/Nilas*-mallista 13 esimerkkiä: vrt. *Niloskallivo* Prokkol'assa Seesjärven tienoilla, *Nilokset* (koski) lähellä Miinuaa, *Niloskoski* ja sen vieressä olevat *Niloksenvuara* ja *Niloksenluvvot* lähellä Jyskyjärveä, *Niloskoski* Piebärven tienoilla, *Nilosjärvi* lähellä Kl'ussinvuaraa, *Niloskoski* Ondajoella, *Nilaskal'li* Munjärvenrannalla lyydin alueella jne. On mainittava, että *Nilos-/Nilas*- (vartalo *Nilokse-/Nilakse*-) paikannimimalli tavataan myös venäläisessä nimistössä, esim. Vienanmeren rannikkoseudulla: *Нулакса* (*Nilaksa*, koski) Njuhtčassa, *Нулакса* (*Nilaksa*, kallio) Suijun kylässä, *Куричьа Нулакса* (*Kuritshja Nilaksa*, saari) Kemissä, *Киберицикие Нулаксы* (*Kiberinskije Nilaksy*, matalikko) Kieretin kylän tienoilla. Kieretin venäläisessä murteessa on tieto *нулакса* (*nilaksa*)-appellatiivista, joka tarkoittaa 'sileää, veden alla olevaa kalliota'.

Kaikki *Nilos*-nimet liittyvät liukkaisiin, sileisiin kallioihin ja kalliopaikkoihin (Vahtola 1980: 370). Nimivartalo voidaan johtaa *nila* 'näljä, lima'-appellatiivista, jonka levikialuetta ovat suomen itämurteet, karjala sekä vepsä (SKES) (vrt. myös saam. *njää'll* 'liukas kohta, iljanne'). Karjalan kielen sanakirjan mukaan *nilo* merkityksessä 'vedenalainen kallio, kari' on tunnettu Salmissa (KKS). Kurkijoen karjalaismurteessa esiintyy appellatiivi *nilos* 'sileä, liukas' ja myös Rovaniemeltä ja Kemijärveltä on tieto *nilos*-appellatiivista, joka tarkoittaa 'järvessä tai joessa olevaa kiintokiveä' (Vahtola 1980: 370). *Nilos*-alkuiset paikannimet ryhmittyvät Karjalan Kannaksen pohjoisosaan eli karjalan heimon ydinalueelle (kartta 7). Lisäksi tämän mallin esimerkkejä on Pielisjärven ja Sotkamon tienoilla, mistä malli ulottuu Pohjanmaan kautta Peräpohjolaan. Tällä tavalla *Nilos*-alkuiset paikannimet liittyvät karjalaisten tunnettuun tiehen, joka kulki keskiajalla ja vielä 1500-luvulla Laatokalta Pielisjärven ja Sotkamon järvien kautta Oulujärvelle ja Pohjanlahdelle (Jaakkola 1956: 263–264). Alpo Räisäsen mukaan tällä kulkutiellä on muitakin karjalaisperäisiä vesistönimiä. Yllä mainittua reittiä pitkin malli on nähdäkseni päässyt myös Vienan Karjalan nimistöön. Etelä- ja Keski-Karjalaan malli on kulkeutunut nähtävästi toista tietä pitkin: Laatokalta Pohjois-Karjalan alueen kautta Suununjoelle ja sitä pitkin ensin lyydin alueelle ja sieltä Seesjärven tienoille ja Vienanmeren rannikolle.

Ryhjä-mallikin on esiintynyt Karjalan Kannaksella, jossa *ryhjä*-appellatiivi merkitsee 'talojen tai rakennusten ryhmää' (SKES). Kartasta 8 näemme, että sekä appellatiivien että paikannimien keskus on Karjalan Kannaksen pohjoispäässä, mikä antaa mahdollisuuden puhua tämän mallin karjalaisista juurista.

Kartta 7.
Nilos-alkuisten nimien levikki.

Kartta 8.
Ryhjä-alkuiset nimet ja appellatiivin ryhjä levikki.

Karjalassa appellatiivi *ryhjä* merkityksessä 'joukko taloja' tunnetaan Uhtualla ja Uzmanassa, merkityksessä 'keskikylä' Rukajärvellä (KKS) ja Latvajärvellä. Nimistössä sillä on laajempi levikkialue. *Ryhjä*-paikannimi esiintyy Vuokkiniemellä, Jängärvellä, Latvajärvellä ja Uzmanassa, joissa se on kylän keskusta, perinteinen kirkon paikka. Uhtualla *Ryhjä* on kylänosa, jossa oli aikaisemmin kaksi kirkkoa. Sellinkylässä, Rukajärvessä, Suikujärvessä, Voijärvessä ja Uskilassa *Ryhjä* esiintyy kylänosien nimissä. Jyskyjärvellä *Ryhjä* on Kirikköniemen (eli Kirkkoniemen) vieressä oleva kylänosa. Lisäksi Kevättämjärvellä (Tunkuan volosti) on *Ryhjänniemi* kylän laidalla oleva niemi, johon perimätiedon mukaan asettui asumaan kylän ensimmäinen asukas. Tällä tavoin melkein kaikissa tapauksissa puhe on keskikylästä tai semmoisesta kylänosasta, jossa oli tai on nykyäänkin kirkko. Toisin sanoen nimivartalo viittaa merkitykseen 'keskikylä'. Malli on selvästi karjalainen, ilmeisesti Laatokan tienoilta pohjoiseen levinnyt (kartta 8).

6 Venäläisperäisiä aineksia Vienan Karjalan nimistössä

Vienan Karjalan nimistössä on kokonainen sarja paikannimiä, jotka sisältävät venäjänkielistä sanastoa, muun muassa maastoterminologiaa, joka on omaksuttu Vienanmeren rannikkoasukkaiden murteesta. Näiden paikannimien olemassaolo on pitkäaikaisen kosketuksien tulos Vienanmeren rannalla asuvien venäläisten kanssa. Tämä ilmiö on ominaista suurin piirtein vain Vienan keski- ja itäosan nimistölle.

Güirängorat (Paanajärvi), *Strahvilangora* (Strahvila) < *gora* (гора) 'mäki', *Juonoškupa* (Kuorilaksi), *Kivikupa*, *Savikupa* (Suurisaari) *kupa* (куба) < 'lahti', *Meša* (marjapaikka) (Sompajärvi) < *meša* (межа) 'tilanraja; pellonpiennar', *Peskuluodo*, *Pesku-niemi* (Paanajärvi), *Peskuranda* (Sompajärvi) *pesku* (песок) < 'hiekkä', *Pimiekalidora* (polku) (Kurki) < *kalidora* (коридор) 'käytävä', *Plotina* (Strahvila) < *plotina* (плотина) 'pato', *Tupakkapl'ossa* (Strahvila), *Pienipl'ossa* (Ylä-Puulonki), *Pl'ossaranta* (Suurisaari), *Valkiezenpl'ossa* (Paanajärvi) < *pl'ossa* (плёс) 'suvanto', *Kuivaporoška* (Nilmakupa) < *poroška* (порожек, порож) 'koski', *Zaborat* (kalapaikka) (Paanajärvi) < *zabora* (забор) 'kalanpyydyslaite, pato' jne.

Yllä mainituista esimerkeistä nähdään vain sanastollisia lainoja, jotka eivät anna tietoa, milloin venäjän vaikutus on tullut näille seuduille. Tässä suhteessa kuvaavana esimerkkinä on *-šina* (ven. -щина)-paikannimityyppi, joka on ilmestynyt karjalaisten nimistöön itämerensuomalaisen ja venäläisen paikannimisysteemin vuorovaikutuksen seurauksena. Huomattakoon, että strukturaalisen mallin omaksuminen erikielisten nimistösystemien kosketuksien aikana on erittäin harvinainen ilmiö. Mielestäni tämä seikka voi olla todisteena karjalaisten ja venäläisten pitkäaikaisista ja intensiivisistä kosketuksista.

Suurin osa karjalaisessa nimistössä tavattavista *-šina*-loppuisista paikannimistä on peltojen ja nurmien nimiä. Näiden nimien pohjana ovat miesten ja naisten ortodoksisten nimien karjalaiset muunnelmat tai lisänimet: *Hal'ošina* < karj. *Hal'o* < Харлампий; *Midroušina* < karj. *Midro* < Митрофан; *Miihkal'oušina* < karj. *Miihkali* < Михаил; *Ol'okkoušina* < karj. *Ol'okka* < Алексеј; *Irošina* < karj. *Iro* < Ирина, *Mašoušina* < karj. *Mašo/Mašoi* < Мария; *Ukkošina* < karj. *ukko* jne.

Mutta missä ja milloin karjalaiset ovat ottaneet käyttöön tämän mallin? Livviläiseen nimistösysteemiin malli on levinnyt nähtävästi etelästä Syvärin tienoilta, jossa *-щина*-tyyppi on ominainen venäläiselle nimistölle (Муллерен 1999: 72–89). Varsinaiskarjalaiseen nimistösysteemiin *-šina*-malli on ulottunut nähtävästi pohjoisesta Äänisniemimaalta, jossa 1500- ja 1600-luvulla on ollut tiiviitä karjalais-venäläisiä kosketuksia. Siihen aikaan karjalaiset asutukset levisivät huomattavasti aiempaa kauemmas itään nykyiseen venäjänkieliseen Äänisenniemeen.

-šina-mallin kartoittaminen todistaa, että tyyppin levikkialue Vienan Karjalassa on itäinen (kartta 9). Länteen edetessä johtimen käyttö vähenee. Länsi-Vienasta löytyy vain yksittäisiä esimerkkejä tästä mallista. Oletan, että malli sai ensiksi jalansijan Seesjärven tienoille, jonne se ulottui nähtävästi nykyisen venäjänkielisen Puutoisen (ven. Пудож) seudulta Äänisniemen kautta, ja Seesjärveltä se levisi Keski-Vienan nimistöön mahdollisen karjalaisten pohjoiseen suuntautuneen muuttoliikkeen myötä.

Yllä mainitun oletuksen todisteena ovat mielestäni *-šina*-mallin erikoistyyppien esimerkit, jollaisen voimme nähdä esimerkiksi pellon nimessä *Rod'ol'oušina*. Tässä nimityksessä *-(ou)šina*-johtimen edessä on *l*-elementti⁸. Tämänäyttypissä nimissä on säilynyt nähtävästi itämerensuomalainen *-la/-lä/-l'a*-johdin, joka esiintyy tavallisesti kylien ja talojen nimissä. Paitsi Keski-Vienaa tämä tyyppi on tuttu myös Keski-Karjalan Seesjärven karjalaisten nimistölle: *Rod'ol'oušina* (Vienan Kurenkylä), *Papiloššinat* (Vienan Suikujärvi), *Mikkol'oušina* (Seesjärven Sellinkylä), *Okkol'oušina* (Seesjärven Jouhivaara). Vienan Paanajärvestä *-l'oušina*-loppuinen tyyppi esiintyy tämän kylän vanhimpien ja suurimpien sukujen nimityksissä: *Abrol'oušina*, *D'osrol'oušina*, *Kokkol'oušina*, *Makkol'oušina*, *Meččol'oušina*, *Prokkol'oušina*. Itä-Vienaan tyyppi on voinut levitä myös Vienanmeren rannalta, johon se oli ulottunut Äänisniemimaalta ja Puutoisesta venäläisten muuttoliikkeen myötä.

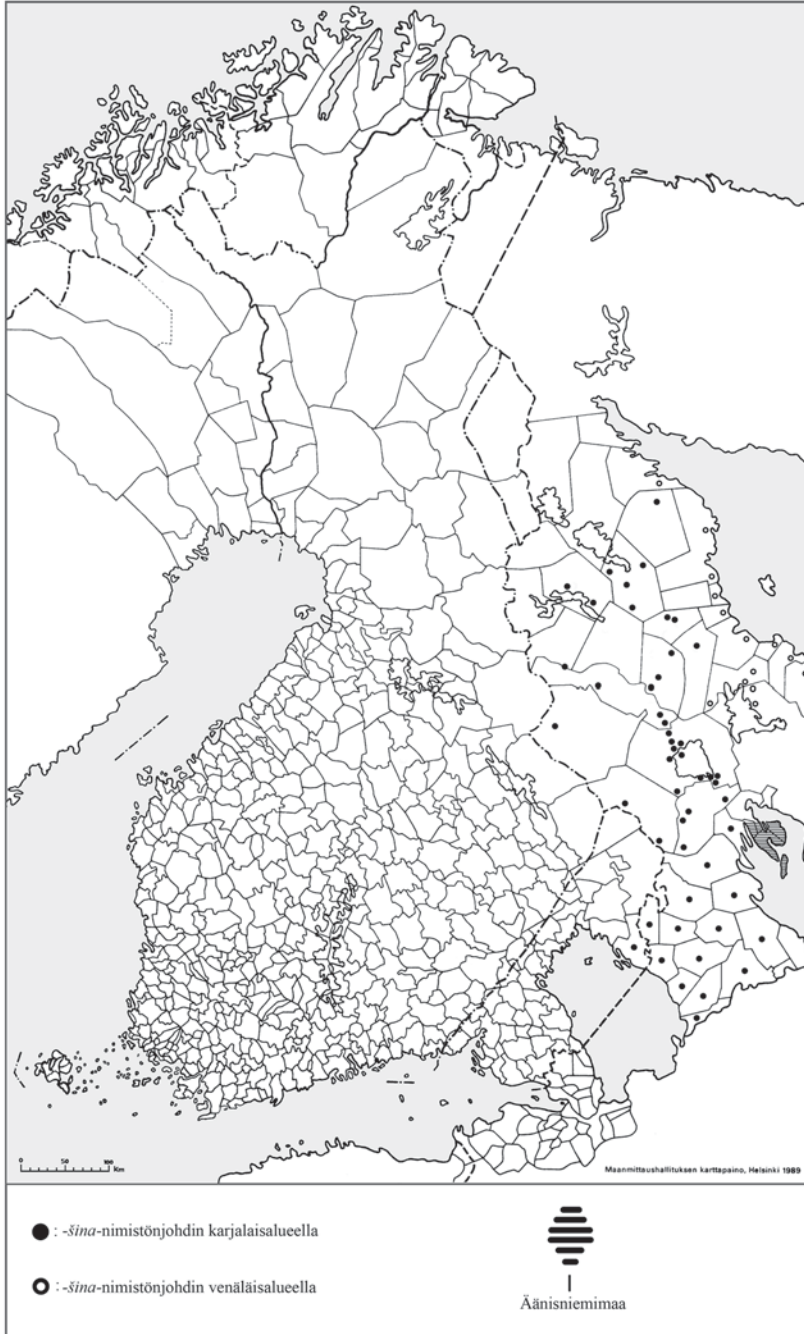
7 Vienanmeren rannikon karjalaiskylät 1800-/1900-luvun vaihteessa

Käsitys Vienan Karjalan asuttamisesta jää puutteelliseksi, jos emme huomioi vielä yhtä historiallista seikkaa. 1800-luvun loppupuolelta alkaen Vienanmeren Karjalanrannan pohjoisrannikolle ja siitä itään sijaitsevalle alueelle syntyi uusia karjalaisia kyliä. Suurin osa niistä on niin myöhäisiä, että näiden kylien asukkaat muistavat nykyäänkin asutusten perustamisvuosia ja perustajien nimiä.

Tällaisten kylien muodostuminen on tapahtunut Stolypinin⁹ maatalousreformin yhteydessä. Sosioekonomisena edellytyksenä on ollut perheiden kasvun aiheuttama

8. Painottoman **oi*-diftongin loppukomponentin katoaminen johti varsinaiskarjalaisissa *-la*-aineksisissa asutusnimissä *-l*-äänteen palatalisoitumiseen (**Kaskoila* > *Kaskol'a*, **Abroila* > *Abrol'a*). Vastaava ilmiö on havaittavissa myös *-la*-päätteisissä appellatiiveissa (*ukkol'a*, *miehol'a*) (Карлова 2004: 24).

9. Stolypinin reformi oli Venäjän keisarikunnan pääministerin Pjotr Stolypinin mukaan nimetty uudistus, jonka tarkoituksena oli mahdollistaa Venäjän maatalouden uudistuminen ja parantaa talouden monimuotoisuutta. 1900-luvun alun reformi teki mahdolliseksi yksityistalouksien perustamisen maaseudulla. Kyläyhteisöistä saattoi erota ja ryhtyä itsenäiseksi maanviljelijäksi, jollaisten Stolypin arvioi ajan myötä vaurastuvan valtiojärjestystä tukevaksi talonpoikaistoksi. Stolypinin reformin aikana asutettiin mm. Itä- ja Länsi-Siperiaa ja Kaukoidän hedelmällisiä alueita. (Wikipedia: Pjotr Stolypin; Vuorikoski 1996.)

Kartta 9.
-šina-loppuisten nimien levikki.

vapaiden maatalousmaiden puute kantakylissä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Toisena tekijänä, joka houkutteli karjalaisväestöä Vienanmeren Karjalanrannalle ja sen lähellä oleville alueille, on ollut Muurmannin rautatien rakentaminen.

Huomion arvoista on se, että Vienanmeren rannikon tienoilla karjalaiskylien nimistössä käytetään aktiivisesti venäjänkielisiä paikannimimalleja¹⁰, jotka karjalaiset ovat ottaneet käyttöön Karjalanrannan pomooriasukkaita. Uusia karjalaiskyliä ympäröivä nimistö todistaa, että karjalaisten asutus on syntynyt alueelle, joka on kuulunut venäläisten rannikkoasukkaiden vaikutuspiiriin. Karjalankieliset paikannimet keskittyvät pääasiassa karjalaisasutuksien ympäristöön, kun taas rannikon ja sen lähellä olevien huomattavien maastonkohtien nimet ovat venäläisperäisiä:

Seretnäikoski (< ven. *Средний порог* 'keskimmäinen koski'), *Skorotuuma* (koski) (< *Скородум*), *Velikoisuari* (< *Великий остров* 'suuri saari') (Kananen), *Toroššiha* (lahti) (< *Дорошиха*), *Nikol'skoiluoto* (< *Никольская луда* 'Nikolain luoto'), *Varničnoikupa* (< *Варничная губа* 'suolankettämön lahti') (Suurisaari), *Krivoiporoška* (< *Кривой порожек* 'väärä koski'), *Olenčikka* (saari) (< *Оленьчик*), *Ter'oššiha* (korko, luoto) (< *Терешиха*) (Nilmikupa), *Panovajärvi* (< *Паново*) (Panova), *Kisloiniemi* (< *Кислый наволок* 'haran niemi'), *Kormanovoivuara* (< *Корманова варака*), *Storon'n'oijoki* (< *Сторонняя река*) (Nilmijärvi), *Dolgoivuara* (< *Долгая варака* 'pitkä vaara'), *Gremähäniemi* (< *Гремяха*), *Ivanovskoilampi* (< *Ивановская ламбина* 'Iivanan lampi') (Čuuppa), *Varlamoijärvi* (< *Варламово озеро* 'Varlamin järvi') (Ylä-Puulonki), *Siničanniemi* (< *Синицин наволок*) (Ala-Puulonki) jne.

Nimistö kertoo siitä, että venäläispomoorien mielenkiinto kohdistui välittömästi merenrannikolle, kun taas karjalaisten maankäytöstä on jälkiä pääasiassa sisämaan nimistössä. Tämä johtopäätös koskee tietenkin vain myöhäistä karjalaisten muuttoliikettä Kiestingin, Oulangan ja Vitsataipaleen pitäjistä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Nykyisetkään nimioppaat eivät pidä Vienanmeren rannikkoa ja sen rajaseutua karjalaisten kanta-alueena, vaikka eräät karjalaiskylät ovat sijainneet täällä jo toista sataa vuotta.

8 Tulokset

Vienan nimistön analyysi todistaa, että tämän alueen asuttamiseen on osallistunut eri etnisten ryhmien edustajia. Luotettavimmin jäsennettävissä oleva kaikista varhaisin nimikerrostuma on saamelaista alkuperää. Saamelaisperäisiä paikannimiä on runsaasti sekä Vienan Karjalan että Vienanmeren länsirannikon nimistössä. Suurin osa saamelaisperäisistä paikannimistä on suurten maastokohtien nimiä. Oletetaan myös, että osa saamelaisväestöä on assimiloitunut itämerensuomalaisiin uudisasukkaisiin.

Nimistöaineiston perusteella voi erottaa kaksi karjalaista muuttoaaltoa Vienan Karjalan asuttamisessa. Näiden muuttoaaltojen rinnakkaisuuden todistaa moninainen joukko karjalaisperäisiä nimimalleja, jotka tavataan toisaalta Laatokalta Vienaan Sees-

10. Niiden joukossa on melkoinen määrä myös saamelais- ja karjalaisperäisiä paikannimiä: esim. *Kartešvarakanluoto* (< *Картешварака*), *Kindroniemi* (< *Киндросово*), *Kotkovasuari* (< *Котков*), *Nilmiporoška* (koski) (< *Нильмпорог*), *Perosuari* (< *Перостров*), *Pielekänniemi* (< *Пелега*) jne.

järven kautta vievän reitin varrella, toisaalta Laatokalta Vienanmerelle entisen Käkisalmen läänin ja Itä-Kainuun kautta vievän reitin varrella. Viimeksi mainittuun reittiin liittyyneen suomalaisväestön muuttaminen Vienan Karjalaan. Mielestäni tämän todistaa se, että yllä mainitun vesireitin varrella tavataan sekä karjalais- että suomalaisperäisiä paikannimiä. Tämä vuorostaan voi olla todisteena siitä, että kaksi erikielistä muuttoliikettä käytti tätä reittiä samanaikaisesti tai toinen seurasi toisen käyttämää kulkureittiä.

Myöhäisin on venäläisperäisten nimien kerrostuma, joka on muodostanut Vienanmeren rannikon karjalais- ja venäläisväestön kosketuksen tuloksena. Suurin osa tämän ryhmän nimistä esiintyy pienten paikkojen nimityksissä, joita käytettiin yksittäisten kylien mikronimistöissä. Toisaalta paikannimiaineisto viittaa venäläisen ja karjalaisen nimistösystemin aikaisempaan vuorovaikutukseen. Siitä todistaa se, että karjalainen nimistösystemi on omaksunut venäläisen *-щина*-rakennemallin.

Näin ollen yllä mainittujen nimimallien analyysi antaa mahdollisuuden määrittää eri heimojen muuttoliikkeen aika ja reitit Vienan Karjalan alueelle. Lisäksi yhdistämällä paikannimien tarjoaman tiedon historiallisiin asiakirjoihin ja perimätietoihin voi rekonstruoida eräitä historiallisia hetkiä, jotka liittyvät nykyisen karjalaisen asutuksen muotoutumiseen Vienan Karjalassa.

Lähteet

- CASTREN, MATIAS ALEKSANTERI 1852: *Nordiska resor ock forskningar I*. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapet.
- ITKONEN, TOIVO – ÄIMÄ, FRANS 1918: *Jacob Fellmanin muistiinpanot Sompion ja Kuolajärven lapin-murteista*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- ITKONEN, T. I. 1958: *Koltan- ja Kuolanlapin sanakirja I–II*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- JAAKKOLA, JALMARI 1956: *Suomen varhaishistoria II*. Porvoo: WSOY.
- JESKANEN, MATTI 1998: Karielat hormilla kessessä. Sisä-Venäjän, erityisesti Tverin alueen karjalaiset. – Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.), *Karjala. Historia, kansa, kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 705. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JUVELIUS, J. W. 1888: *Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KIVINIEMI, EERO 1971: *Suomen partisiippinimistöä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1977: *Väärät vedet. Tutkimus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 337. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1980: Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona. – *Virittäjä* 84 s. 319–337.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja* 1–6. Lexica Societatis Fenno-Ugricae xvi. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1968–2005. Verkkoversio osoitteessa http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/kks_info.cgi.
- KOIVULEHTO, JORMA 1997: Were the Baltic Finns “clubmen”? – Ritva Liisa Pitkänen & Kaija Mallat (toim.), *You name it. Perspectives on onomastic research* s. 151–169. *Studia Fennica Linguistica* 7. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- LÖNNROT, ELIAS 1980: *Elias Lönnrotin matkat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTIRANTA, JUHANI 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- NA = Nimistöarkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- NIELSEN, KONRAD 1979: *Lapp Dictionary. Vol. 1–5*. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- NIEMI, A. R. 1921: *Vienan läänin runonlaulajat ja tietäjät*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUUTINEN, LIISA 1988: *Lounaisen Ala-Satakunnan pitäjännimien etymologiat*. Suomen kielen pro-gradu tutkielma. Nimiarkisto. Helsinki.
- PÖLLÄ, MATTI 1995: *Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 635. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2001: *Vienan Karjalan perhelaitos 1600–1900-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ROSÉN, R. 1938: “Rusopartainen Ontrus” ja hänen esi-isänsä. – *Karjalan historia* s. 51–60. Historian aitta VIII. Jyväskylä: Historian ystävien liitto.
- RÄISÄNEN, ALPO 1990: Zur Entstehung des Namengutes in der Einöde Kainuus. – Heikki Leskinen & Eero Kiviniemi (toim.), *Namenskunde in Finnland*. Studia Fennica 34. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2003: *Nimet mieltä kiehtovat. Etymologista nimistöntutkimusta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Saamelaisjäljet Kuusamon ja Posion paikannimistössä. – *Virittäjä* 109 s. 336–356.
- SAARIKIVI, JANNE 2004: Über das saamische Substratnamengut in Nordrußland und Finnland. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 58 s. 162–234.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1993: *Saamelais-suomalais-saamelainen sanakirja*. Ohcejohka: Girjegiisá.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* I–VI. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1974–1987.
- Sukunimet 2000 = MIKKONEN, PIRJO – PAIKKALA, SIRKKA 2000: *Sukunimet*. Helsinki: Otava.
- TEGENGREN, HELMER 1952: *En utdöd lappkultur i kemi lappmark*. Studier i nordfinlands kolonisationshistoria. Acta academiae aboensis humaniora XIX. Åbo: Åbo akademi.
- VAHTOLA, JOUKO 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Studia Historica Septentrionalia 3. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- VUORIKOSKI, MATTI 1996: *Russia. Lyhyt Venäjän historia*. –<http://www.kolumbus.fi/~w423268/study/russia1.htm> 17.03.2009.
- Wikipedia = *Pjotr Stolypin*. – http://fi.wikipedia.org/wiki/Pjotr_Stolypin 17.03.2009.
- АСМ = *Акты социально-экономической истории севера России конца XV–XVI в. Акты Соловецкого монастыря 1479–1571 гг.* Ленинград: Наука 1988.
- Бернштам, Т. А. 1978: *Поморы. Формирование группы и системы хозяйства*. Ленинград: Наука.
- Бубрих, Д. В. 1947: *Происхождение карельского народа*. Петрозаводск: Государственное издательство Карело-Финской ССР.
- Жуков А. Ю. 2003: *Управление и самоуправление в Карелии XVII в.* Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого.

- ИК = *История Карелии XVI–XVII вв. в документах III*. Петрозаводск-Йоэнсуу: КарНЦ РАН, Университет Йоэнсуу 1987.
- История Карелии: *История Карелии с древнейших времен до наших дней*. Петрозаводск: Периодика 2001.
- Карлова, О. Л. 2004: Суффикс *-la* в топонимии Карелии (рукопись, käsikirjoitus).
- Керт, Г. М. 2002: *Применение компьютерных технологий в исследовании топонимии*. Петрозаводск: РАН.
- Кузьмин, Д. В. 2007: К проблеме формирования населения западного побережья Белого моря (по данным топонимии). – *Финно-угорская топонимия в ареальном аспекте* s. 20–89. Петрозаводск: РАН.
- МПМК 1941: *Материалы по истории Карелии XII–XVI в.в.* Петрозаводск: Государственное издательство Карело-Финской ССР 1941.
- Муллонен И. И. 1999: Суффиксальные модели в топонимии Присвирья – *Севернорусские говоры 7/1999* s. 72–89.
- Саарикиви, Янне 2002: Саамская субстратная топонимия Русского Севера с точки зрения сравнительной финно-угристики – *Финно-угорское наследие в русском языке. Сборник научных трудов*. Выпуск 2 s. 94–213. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- СКЯ 1990: *Словарь карельского языка (ливвиковский диалект)*. Петрозаводск: Карелия.
- СКЯ 1994: *Словарь карельского языка (тверские говоры)*. Петрозаводск: Карелия.
- Чернякова, И. А. 1998: *О чем не рассказал Элиас Леннрот... К истории края, где оказались сохранены и записаны эпические песни древнего народа*. Петрозаводск: Издательство Петрозаводского государственного университета.

SUMMARY

Toponymy as a source for the settlement history of White Sea (Viena) Karelia

Viena Karelia is the name given to the large northern area of Russian Karelia that once extended from the White Sea to the modern Finnish border. Although the area is renowned throughout the world for the trochaic Kalevela-poetry collected there, the history and culture of Viena Karelia has been surprisingly little treated in scientific research.

In this article, the toponymy of White Sea Karelia is employed as a source with which to examine the settlement history of the region. Using toponymic material, it is possible to obtain detailed information regarding the origins of the people of Viena. Viena Karelia is situated along the main routes of communication between present-day Finland and the White Sea. Its toponymy thus reflects geographical features and bodies of water and sheds light upon the ways in which different ethnic groups (Karelians, Tavastians, and Savonians) have used them.

The toponymy of Viena Karelia developed throughout the second millennium as Karelian settlement there came into contact with the inland Sámi peoples (who gradually assimilated with the surrounding Finnic speakers) and the Russians living along the White Sea coast.

Toponymic research has demonstrated that place names are generally constructed according to particular structural, lexical, and semantic models. When learning a language, people also acquire the system of denomination employed in their environment. Therefore, when a newcomer in a particular area has to name geographical features, he will employ those structural, lexical, and semantic models that are already familiar to him. This also means that the areal distribution of toponymic models can be employed in reconstructing the movements of linguistic groups in the past.

In the analysis of the toponymy of a particular area, a typological-geographical method, outlined in the article, based on charting the naming models common to particular forms of language and their areal spread can be employed. Many toponymic models appear across a very limited area; the formation of such areas may be linked with the spread of particular ethnic or linguistic groups and the history of the formation of ethnic areas.

An analysis of the toponymy of Viena Karelia demonstrates that there have been a number of stages in the settlement of the region and that the population of the area has, most likely, come from many different directions (from the north-western shores of Lake Ladoga, from Tavastia, Savo, Eastern Ostrobothnia, from the White Sea coast, and from Central Karelia). The author postulates that some of the place names in Viena Karelia have historical connections with the aforementioned regions and that they reflect the movement of populations from the area of present-day Finland to Northern Karelia.

Further, the toponyms seem to indicate two distinct waves of Karelian migration in the settlement of Viena Karelia. The parallel nature of these waves is demonstrated by diverse groups of Karelian toponymic models (e.g. the *Nilos-/ Ryhjä-*), which are found along the route from around Lake Ladoga via Seesjärvi to Viena on the one hand, and along the route from Lake Ladoga to the White Sea, leading through the former province of Käkisalme and Eastern Kainuu, on the other. The latter route may also be associated with the migration of Finns to Viena Karelia. The author demonstrates this by pointing to the occurrence of both Karelian and Tavastian place name types along the route (for instance, *Läpikäytävä*, and the *Hämeh-*, from *Häme* ‘Tavastia’).

The newest layer in Northern Karelian toponymy is of Russian origin. This arose as a result of contact between Karelians and Russians along the White Sea coast. The majority of names belonging to this group denote very small features, such as micro-toponymic objects specific to individual villages. However, the place-name corpus indicates previous interaction between the Russian and Karelian toponymical systems. Indicative of this is the fact that Karelian toponymy has adopted the Russian structural model *-šina* (-щина).

The analysis of the toponymic models of White Sea Karelia offers the researcher the possibility to form both ethnolinguistic and historical conclusions regarding the chronology of Karelian settlement, the direction of population spread, and the routes they took, as well as to consider the ways in which different ethnic groups (Tavastians, Savonians, Russians, and the Sámi people) have contributed to the settlement of Viena Karelia.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
kusmiccu[--]@hotmail.com¹¹

11. Kirjoittaessasi sähköpostiosoitetta poista hakasulkeet ja niiden sisältämät merkit.

Denis KUZMIN (Helsinki/Petroskoi)

Saamelainen asutus Karjalassa

Varhaisin luotettavasti identifioitavissa oleva väestö nykyisen Karjalan tasavallan alueella on alkuperältään saamelaista. Metsäsaamelainen kulttuuri kehittyi Karjalassa rautakaudella ja varhaiskeskiajalla. On arveltu, että 1200–1300-luvulta alkaen nykyisen Karjalan alueen sisämaan saamelaismaille alkoi etelästä ja lounaasta käsin muodostua itämerensuomalaista asutusta, ja sitä mukaa kuin vepsäläiset ja karjalaiset alkoivat muuttaa saamelaisten entisille maille, viimeksi mainitut alkoivat siirtyä pohjoisemmille seuduille (Kirkinen et al. 1994: 45; Pöllä 1995: 35).

Karjalan tasavallan saamelaisen vaiheen jäljet ovat parhaiten säilyneet karjalan, vepsän ja venäjän murteiden lainasanastossa ja erityisesti paikannimistössä. Samoin 1400–1800-lukujen asiakirjoissa ja perimätiedoissa on säilynyt melkoinen määrä tietoja Karjalassa sijainneista saamelaisasutuksista.

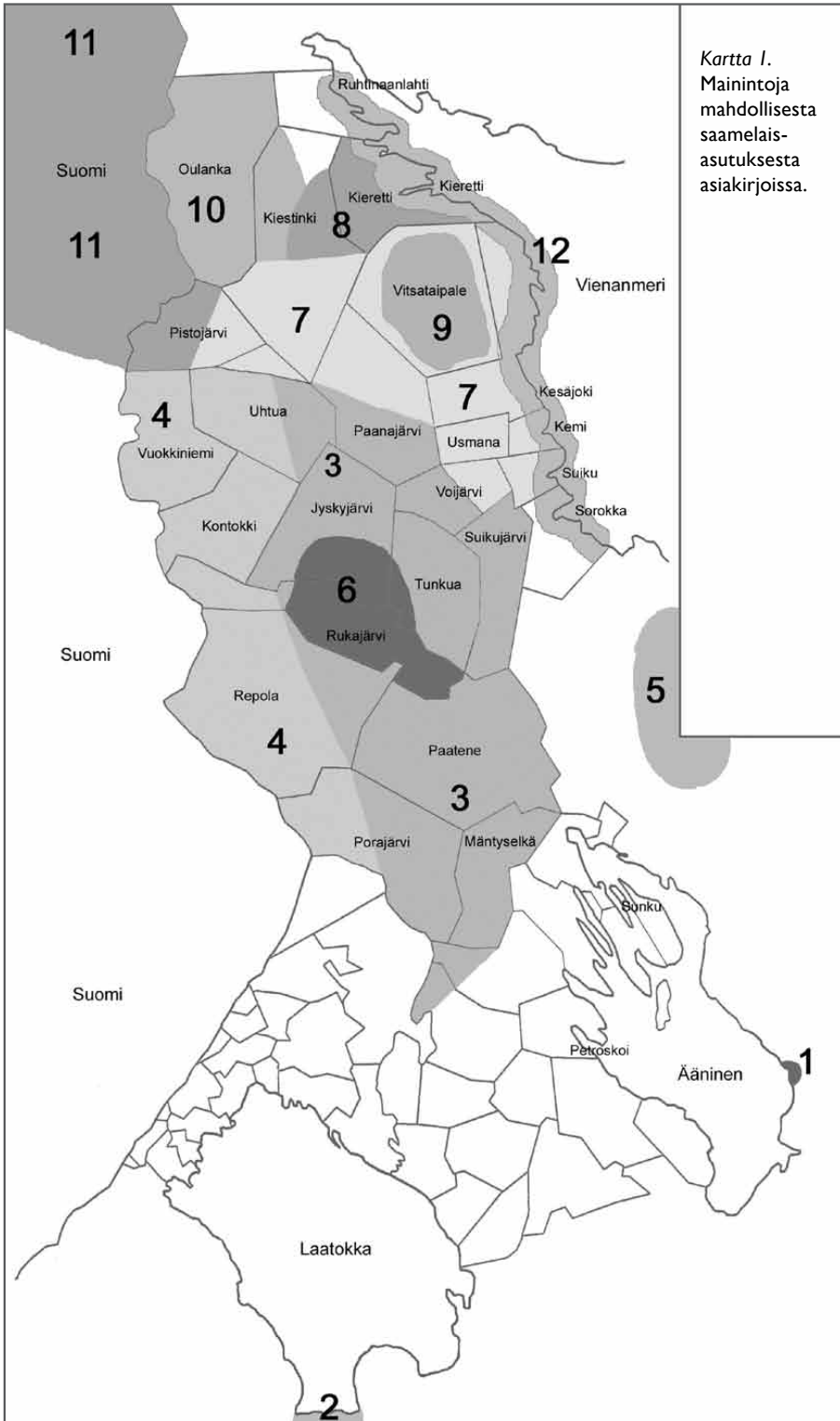
Artikkelin päätavoitteena on saamelaisasutusta koskevien lähteiden systemointi ja yleiskuvaus. Samalla soveltaen eri alojen lähdeaineistoa pyritään saamaan uutta ja tarkempaa tietoa saamelaisväestön historian eri vaiheista rajantakaisessa Karjalassa.

I. Saamelaiset asiakirjoissa

Myöhäiskeskiajalta peräisin olevissa, varhaisimmissa nykyisen Karjalan aluetta koskevissa asiakirjamerkinnoissa ei mainita saamelaisia Aunuksen kannaksella tai eteläisessä Karjalassa. Samalla voidaan kuitenkin olettaa, että saamelaisia asui mahdollisesti esimerkiksi Äänisen itärannikolla. Tästä kielii välillisesti 1400-luvulla kirjoitettu munkki Lazar' Muromalaisen elämäkerta. Siinä hän valittaa, että häntä vainoavat paikalliset väestöt *lop'* (ven. *лопъ* = lappalaiset) ja *čud'* (ven. *чудь* = ? vepsäläiset).¹ Pyhimyselämäkerran mukaan Lazar'-munkki perusti Muromskin luostarin Äänisjärven itärannikolle 1300-luvun keskivaiheessa (Paškov 2003: 7) (kartta 1-1). Elämäkerrassa myös kerrotaan, että *lopäne* eli lappalaiset lähtivät pohjoiseen Vienanmeren rannikolle (Vitov 1962: 71). On mielenkiintoista, että yhtä merelle vieneistä teistä, joka tunnetaan myöhemmin Tsaarintienä, nimitettiin karjalaisten keskuudessa *Lapintaipaleeksi* (Nissilä 1955: 248).

Ruhtinas Jaroslavin peruskirjasta (*Ustav Jaroslava o mosteh*) tiedetään, että ainakin 1200-luvulla Novgorodin ruhtinaskunta oli jaettu hallinnollisesti 19 sadanekseen, joista yksi oli *Lop'skaja sta* eli Lapin sadannes (myös *Lop'skaja rel'*), joka kuului silloin Obonižskaja-nimiseen volostiin (ts. Äänisen tienoiden maa-alueeseen) (NPL 1950: 507). Myöhemmin Novgorodin ja Puolan kuninkaan Kazimirin sopimuskirjeessä vuodelta 1471 mainitaan *Loptsa* eli *Lopskaja volost'* (suom. Lapin

1. Elämäkerrassa kerrotaan, että lappalaisten päämies asui *Rondo ozero* -nimisen järven rannalla (? nyk. *Randozero*) (Paškov 2003: 7).

volosti) -niminen aluehallinnollinen yksikkö, jonka rajanaapureina oli Isurinmaa lännessä ja Laatokanlinnan Olhavajoen seutu idässä. Pohjoisessa Lapin volosti rajoittui Laatokkaan ja Nevajoen alkulähteisiin (PRP 1953: 249, 264). Arvellaan, että Lapin volosti käsitti vuonna 1500 *Lopskij Jegorjevskij* -pogostan alueen, joka sijaitsi pääasiassa nykyisen Leningradin alueen Kirovskin piirissä (kartta 1-2). Tähän pogostaan kuului mm. Pähkinälina, jonka toista osaa nimitettiin Lapin puoleksi ja toista taas Karjalan puoleksi (PKVP: 111). Peter von Köppen mainitsi, että vielä 1800-luvulla erään tällä alueella sijainneen asutusryhmän nimitys oli *Loppikolkka* (Nevolin 1853: 124). On kuitenkin todettava, että nimitys *Lopskij* pogostan nimessä ei enää viittaa etniseen nimitykseen, vaan pikemmin maantieteelliseen. Mainittakoon myös, että asiakirjassa vuodelta 1500 *Lopskij*-pogostassa Lavujajoen saarella oli olemassa *Potašovo v Sosari* (”Suosaarella”) -niminen kylä, jossa asui *Potaš Lopin*, ja Laatokanlinnan Gorodenskin pogostan *Legmasar'*-kylässä (*Lehmäsaari) asui *Gureiko Lopin* (PKVP: 12, 259). Lähellä Laatokanlinnaa sijaitsee nykyäänkin *Lapino*-niminen kylä. Ei ole ihan selvää, mitä tarkoittaa näissä tapauksissa *Lopin*-kutsumanimi. Voitaisiin kuitenkin olettaa, että sen esiintyminen kenties viittaa seudun assimiloituneiden lappalaisien jälkeläisiin, jotka asuivat Laatokan etelärannikon tienoilla ja harjoittivat maanviljelyä. Mahdollisesti juuri tuon väestön perusteella hallinnollinen alue sai aikoinaan oman nimensä, ja siten säilyi muisto väestöstä, joka asui siellä ennen kielen vaihtumista. Vielä jää kuitenkin avoimeksi kysymys Leningradin alueen ”lappalaisväestön” kielellisestä ja etnisestä yhteydestä, eli mikä on tuon väestön ja nykyisen saamenkielisen väestön suhde. Mainittakoon vielä, että Matthias Johann Eisenin laatimassa virolaisessa satukokoelmassa on kaksi satua (*Seitse aastat Lapimaal* ja *Lapimaa hallid*), jotka saattavat viitata Viron itäpuolisella Leningradin alueella sijaitsevaan, vanhassa asiakirjassa mainittuun *Lapin sadannekseen*. Lappalaisista on mainintoja myös Karjalan kannaksella tallennetuissa legendoissa, joissa kerrotaan, että osa Karjalassa asuneista saamelaisista muutti pohjoiseen. Erään vuonna 1879 muistiinpannun kertomuksen mukaan Laatokan länsirannalla asui aikoinaan lappalaisia, mutta jättiläiset (?) ja suomalaisetkin ajoivat heidät pois (Kirpičnikov 1984: 139). Entiseen saamelaisasutukseen viittaavat myös eräät paikannimet.

Toisaalta on myös mahdollista, että sadanneksen nimen taustana on sana *loppi*, joka tarkoittaa jotakin äärimmäistä, esimerkiksi Hämeessä ja Pohjois-Satakunnassa *loppi* merkitsee ’soppea, nurkkaa, syrjäkulmaa; syvennystä’; kaakkoismurteissa tiedetään myös *lopen*-sana merkityksessä ’aivan, kokonaan; lopussa’ (SMA). Sanalle löytyy vastineita suomen sukukielistäkin, mm. inkeroisesta ja karjalasta. Tällöin siis hallinnollisen alueen nimi ei olisi mitenkään yhteydessä lappalaisiin. Kuitenkin kun asiakirjasta vuodelta 1500 tiedetään, että *Lopskij*-pogostassa asui *Lopin*-nimeä kantaneita ihmisiä, ja tätä henkilönnimeä käytettiin johdonmukaisesti Venäjän luoteisosaa koskevissa asiakirjoissa juuri saamelaisia merkitsemässä,² niin olettaisiin sadanneksen nimen johtuneen aiemmasta saamelaisasutuksesta tällä alueella.

2. Samassa merkityksessä käytettiin 1500–1600-luvun asiakirjoissa myös henkilönnimeä yks. *lopar'* (*лопарь*), mon. *lopari* (*лопару*) ’saamelainen’. Jos tarkoitettiin alueella asuneita muiden etnisten ryhmien jäseniä, käytettiin termiä mon. *lorjana/lorpljana* (*лопяна/лопьяна*) (Žukov 2003: 36). Siten asiakirjassa on aina selvää, milloin puhe on saamelaisista.

Edellä on jo mainittu, että suunnilleen 1200-luvulta alkaen nykyisen Karjalan alueen sisämaan saamelaismaille alkoi muodostua karjalaisasutusta. Entiset saamelaisalueet tulivat osaksi Karjalanmaan Vatjan viidennestä. Samalla Säämäjärven pohjoispuolelta Pääjärvelle saakka ulottunutta aluetta nimitettiin *Lapin pogostoiksi* eli *Metsä-Lapiksi* (karj. *Lappela*, ven. *Lešaja Lop'*) (kartta 1-3), mikä ilmeisesti osoittaa, että alueen kanta-asukkaina olivat aikoinaan juuri saamelaiset. Keskiajalla Metsä-Lappi oli pääasiassa karjalaisten kalastus- ja metsästysmaata, jonne ajan mittaan alkoi syntyä vakinaista karjalaisasutusta. Hallinnollisina yksikköinä Lapin pogostat syntyivät Iivana III:n aikana 1400-luvun lopussa. Kyseinen alue alkoi kapeana kiilana Aunuksen Karjalan Säämäjärven pohjoispuolelta ja ulottui pohjoisessa Vienanmeren rannikolle ja Suomen nykyiselle itärajalle. Aluetta nimitetään myös Novgorodin Lapiksi, ja se käsitti seitsemän pogostaa: *Lintujärvi*, *Semšijärvi*, *Selgi*, *Paatene*, *Rukajärvi*, *Suikujärvi* ja *Paanajärvi* (Istorija Karelii: 312). Vielä 1700-luvulla yllämainituista pogostoista puhuttaessa nimeen lisättiin määrite *Lopskij*; esimerkiksi vuonna 1776 oli olemassa *Lopskaja Padanskaja okruga* eli Lapin Paatenen seutukunta (Černjakova 2003: 22). Kiinnostava on myös tieto, jonka mukaan aikaisemmin Lapin pogostoihin kuuluneiden Mäntyselän ja Paatenen karjalaiset käyttävät itsestään nimitystä *lappalainen* ja nimittävät omaa kieltään *lapiksi*.³ Lisäksi eräässä anomuskirjassa vuodelta 1649 Paatenen ja Selgin pogostan talonpoikien yhteydessä mainitaan myös lappalaisia (Vitov 1962: 43).

Karjalan eteläosista on yleisesti ottaen melko vähän tietoja, joissa lappalaiset olisi mainittu alueen kanta-asukkaina. Näytteeksi voidaan mainita, että Äänisen (ympäristön) viidenneksen verokirjassa vuodelta 1563 Äänisen niemimaalla oli *Lopinskaja*-kylä, joka sijaitsi Suur-Klimenetskij-saarella Kižskij-nimisessä pogostassa. Samanniminen kylä oli samaan aikaan Puutoisen (ven. Pudož) pogostassa Korbo-ozero-järven rannalla. Saman viidenneksen verokirjassa vuodelta 1496 Sungun pogostasta mainitaan myös kylä, joka sijaitsi silloin alueella nimeltään *Lopskaja matka* (eli ”Lapinmatka”) (PKOP: 4, 133, 178). *Lopskaja*-niminen kylä ja maa-alue on lähellä Äänisen rannikkoa Poventsan ja Tsolmuisen (ven. Čolmuži) välissä. Tsolmuisessa muistiin kirjoitetun perimätiedon mukaan tämän kylän ensimmäisinä asukkaina olivat juuri loparit eli lappalaiset (Kriničnaja & Pul'kin 1971). Arkangelin alueen länsiosassa tallennetun muistitiedon mukaan Kenozeron ympäristön alkuasukkaina olivat samoin loparit (Pauli Rahkonen suullisesti, tieto keruumatkalta). On kuitenkin vaikea saada varmuutta siitä, onko kylien nimillä jokin yhteys saamelaisiin.

Mainittakoon vielä, että ennen jatkosotaa Petroskoin tienoilla oli kaksi karjalaisen asuttamaa *lapinkylää*, Lohmoja (ven. Logmoručej) ja Jallahti (ven. Jalguba). Ei ole ihan selvää, miksi tällainen nimitys oli karjalankielisessä käytössä. Mahdollisesti se voisi viitata siihen, että yllä mainittujen kylien lyydiläismurre erosi muiden lähiympäristön kylien murteesta ja muistutti mahdollisesti eteläisiä varsinaiskarjalaisia murteita. Huomattakoon, että Mäntyselän volostin karjalaiset nimittävät omaa

3. Karjalassa tunnetaan nimitys *lappi* tai *lappalainen*, joka yleensä viittaa puhujaa pohjoisempaan asuvaan väestöön, olivatpa nämä saamelaisia tai karjalaisia (Bubrih 1947: 39–40).

kieltään lapiksi ja itseään lappalaisiksi. Samoin on olemassa tsaari Boris Godunovin kirje (ven. *obel'naja⁴ gramota*) vuodelta 1601, jonka mukaan Jallahden kylän Merkurjevin ”lappalaisperhe” oli vapautettu elinikäisesti velvollisuudesta suorittaa obžaveroa⁵ (Myller 1947: 115). Tässäkin tapauksessa herää kysymys, miten kyseistä asiakirjatietoa pitäisi tulkita.

1600-luvun alussa Selgin pogostan Porajärven kylän asukkaalta on tallennettu ”luotettava perimätieto” (eli valalla annettu todistus), jonka mukaan alueella vielä 1400-luvun puolivälissä asui lappalaisia (Istorija Karelii: 90). Sen välillisenä todisteena voi olla esimerkiksi tuohikirje nro 249, joka ajoitetaan noin vuosiin 1396–1422. Tuohikirje kertoo Orivesi-nimisen järven⁶ tienoilla tapahtuneesta karjalaiskauppiaiden ryöstöstä, johon osallistui mm. Novze-niminen lappalainen (PIOK: 86). Näin ollen tieto saattaa viitata siihen, että tulevan Käkisalmen läänin alueella vielä 1400-luvun vaihteessa asui saamelaisväestöä. Lopinkov-kutsumanimi mainitaan myös Obonežjesta tuohikirjeessä nro 2 (Janin 1986: 222). On mainittava, että Taka-Karjalassa Sortavalan pogostassa vuonna 1500 oli *Kunujev Navolok Lapino* -niminen kylä (PKVP: 143). Taaskaan ei ole täysin selvää, miten mainittu nimitys voidaan tulkita vuoden 1500 asiakirjan kontekstissa. Jos kuitenkin muistetaan 1400-luvun alun tuohikirje, niin voidaan olettaa, että tämä nimitys voisi olla osoituksena saamelaisista. Käkisalmen läänin Etu-Karjalan Raudun pogostasta mainitaan Knjaženimisen kylän sijainneen Lapin puolella (PKVP: 119). Mahdollisesti se on viittaus siihen, että Taka-Karjalan aluetta voitiin nimittää 1500-luvulla Lapiksi. Tästä syystä ei ole ihme, että myöhemminkin Ilomantsia sekä Porajärven ja Repolan volosteja nimitettiin *Lapinkorveksi* (Rosén 1938: 46–47). Repolan pogostan alueella saamelaiset asuivat ainakin 1600-luvun ensimmäisellä neljänneksellä. Tästä kertoo asiakirja vuodelta 1620, jonka mukaan Repolan pogostassa perittiin veroa kahdesta saamelaisasutuksesta, jotka sijaitsivat lähellä Repolaa ja Roukkulaa (Rebolskij kraj: 4). Repolan volosti oli liitetty 1620-luvulla Kuolan kihlakuntaan juuri sillä perusteella, että täällä oli asunut vielä saamelaisia, joiden asioita hoidettiin perinteisesti Kuolasta (Žukov 2003: 32). Sitä paitsi vuonna 1618 Repolan pitäjän asukkaat kertoivat Stolbovan rauhan rajalinjaa vetämään tulleeille viranomaisille, että Repolasta pohjoiseen nykyisen Länsi-Vienan alueella asui heidän tietämänsä mukaan ”Kuolanlinnan kastamattomia lappalaisia” (Pöllä 1995: 76) (kartta 1-4). Tämän tiedon vahvistaa oikeaksi tiedonanto voivodille raja-asioista vuodelta 1620, jossa Vuokkiniemen pitäjän asukkaiden joukossa on mainittu Gorkoi- (**Korkko*)-niminen lappalainen (Žukov 2003: 97). Boreniuksen 1870-luvun alussa tavoittaman muistitiedon mukaan lappalaisalkuperää

4. Obelnoiksi nimitettiin talonpoikia, joiden maa-alueet (omistukset) oli jonkin erikoispalveluksen johdosta vapautettu koko iäksi kaikista veroista tsaarille tai hänen perheelleen (Myller 1947: 115).

5. Obža oli novgorodilainen veroyksikkö, jonka suuruudeksi on arveltu maa-alaa, jonka mies ja hevonen pystyi pitämään viljelyksessä. Obžalukuun vaikutti lisäksi maan laatu ja muut nautinto-aikeudet, kuten metsästys- ja kalastusmahdollisuudet.

6. Vrt. perimätieto: Oriveden Lapinlahden kylässä kerrottiin ennen vanhaan asuneen lappalaisia, jotka olivat kalastelleet seudun monissa järvissä ja lahdissa, varsinkin Lapinjärvessä. Heistä oli saanut paikkakuntakin nimensä. (Pelkonen 1902: 12.)

olevat Korkkoset olivat Vuonnisen kylän kantasuku (Borenius: 46). Vuoden 1679 valvontakirjassa *Korkkoni*-sukunimi esiintyy muodossa *Gorkojev* (NIA 1679: 58).

Äänisen pogostien verokirjassa vuodelta 1582 Uikujärven tienoilla on mainittu *Verhnjaja Lop'* -niminen maa-alue (eli Ylä-Lappi), joka sijaitsee Uikujärvestä itään nykyisen Karjalan tasavallan ja Arkangelin alueen rajan molemmin puolin (kartta 1-5). Silloin alueella oli muutama kylä: Čelozero, Nyhčozero, Vožmo-ozero, Ščučja, Kovačozerko sekä Lapinpäässä (ven. Lopskij Konec) sijaitseva Kuko-ozero. On mielenkiintoista, että kyseisessä verokirjassa mainitaan erikseen, että Vožmo-ozero-nimisessä asutuksessa aiemmin asui Ignat Lopin (mahdollisesti Ignat-niminen lappalainen), muttei asu enää (IK I: 152, 188, 194–201). Alueen mahdollisesta saamelaismenneisyydestä kielii myös osa edellä mainittujen kylien nimistä (mm. Kuko-ozero saam. **kukkē* 'pitkä', Nyhčozero **hukce* 'joutsen').

Vuoden 1597 Lapin pogostain valvontakirjan mukaan saamelaisväestöä asui myös Rukajärven pogostan pohjoisosassa (kartta 1-6). Tämä asiakirja on mielenkiintoinen myös siksi, että siinä kerrotaan erään lappalaisen muuttaneen asumismuotonsa pysyväksi, mm. ryhtyneen metsäpeltojen muokkaamiseen. Valvontakirjassa mainitaan ”mustaan metsään” vastaperustettu kaksitaloinen Pojazmozero-niminen kylä, joka sijaitsi tuona aikana Kompakan kylän tienoilla. Sen asukkaina olivat Ostaškanniminen lappalainen sekä karjalainen talonpoika. Huomattakoon, että molemmat harjoittivat maanviljelyä. On mainittava, että Kompakan kalmistosta saatu kraniologinen aineisto eroaa piirteiltään jyrkästi muiden Karjalan osien karjalaisten kalloista. Kallojen antropologinen tyyppi on lähimpänä Kuolan niemimaan saamelaisten antropologista tyyppiä (Hartanovič 2005: 19). Mainitussa valvontakirjassa kerrotaan lappalaisten mahdollisesta äskettäisestä muuttamisesta vielä muutamasta Rukajärven pogostan kylästä: esimerkiksi N'uokkijärven rannalla sijaitsevassa Pizmalahden kylässä oli ennen väestönlaskentaa Karppa-nimisen lappalaisen ja hänen poikansa Matjuškan sekä Ivaška Koivupää -nimisen lappalaisen autiotila, Čirkkakemin kylässä Ivaška-nimisen lappalaisen autiotila ja Tiiksissä Bojarinka-nimisen lappalaisen autiotila (IK I: 206–208).⁷

Nykyisen Vienan Karjalan alueelta luotettavimpia lähteitä ovat kuitenkin 1400-luvun kauppakirjat, jotka koskevat nykyisessä Vienan Karjalassa ja Vienanmeren Karjalanrannalla sijainneita Karjalan lasten viiden suvun (*Roukkula*, *Kuurola*, *Valtola*, *Viimola* ja *Tiurola*) nautinta-alueita (kartta 1-7). Kauppakirjoista tiedetään, että edellä mainittujen sukujen edustajilla oli asuinpaikoillaan etuoikeuksia lappalaisten kanssa käytävään kauppaan; he kantoivat heidän nautintamaistaan *prazгаа* eli ns. lapinveroa (MPIK: 24, 106–107, 121–122). *Prazga* oli 1400–1500-luvulla yksi *aprankan* laji eli eräänlainen feodaalisen vuokramaksun kaltainen elinkeinovero, jota perittiin kalastus- ja metsästysalueiden käyttöoikeudesta (Žukov 2003: 312). Esimerkiksi

7. *Bojarinka*-nimisen lappalaisen asuinpaikka sijaitsi mahdollisesti Kalmajärven rannalla lähellä Tiiksin kylää. Siellä sijaitsivat *Bairinniemi* ja *Bairinsuari*, joiden nimet saattavat viitata juuri asiakirjassa mainittuun henkilöön. Vuonna 1898 Lauri Pääkkönen tallensi Tiiksissä perimätiedon, jonka mukaan Kalmajärven Bairinniemellä asui aikoinaan joku Bairi (Pääkkönen 1898: 220). 15 km Tiiksistä länteen on myös *Bairini*-niminen järvi (ven. *Bojarskoje*). Voidaan olettaa, että tuo alue ehkä kuului Bojarinka-lappalaisen nautintamaih.

Ivan Menujev veljineen osti Oleksei Kargolskilta ennen vuotta 1459 maa-alueen, johon kuuluivat maat, vesistöt, lappalaiset ja *prazga* eli lapinvero (MPIK: 106). Hovra Kokujeva myi vuorostaan novgorodilaiselle *posadnikille* (ruhtinaan käskynhaltijalle) 1450-luvulla isänsä maat, vesistöt ja metsät lappalaisineen (MPIK: 101).

Nämä tiedot antavat olettaa, että lappalaiset joutuivat melko varhain riippuvaisiksi ”karjalaisista mahtisuvuista” (sukuylimystöstä), jotka ottivat haltuunsa lappalaisten alueita ja verottivat heitä. Tähän viittaa myös mm. suuriruhtinas Iivana III:n testamentti vuodelta 1504, josta saadaan tietää, että sekä Metsä-Lappi että Villi-Lappi kuuluvat Karjalanmaahan (ven. *Korel'skaja zemlja*) eli Laatokan Karjalaan (SGGD: 393).

Nykyistä Vienan Karjalaa nimitetään asiakirjoissa Metsä-Lapiksi (*Lešaja Lop'*) tai vain Lapiksi (*Lop'*), jossa maat ja vesistöt on jaettu viiden suvun kesken. Sen lisäksi Kuolan niemimaata Turjanniemeen saakka kutsuttiin tuona aikana nimellä *Dikaja Lop'* eli Villi-Lappi, jossa karjalaiset samoin verottivat lappalaisia eli perivät lapinveroa (MPIK: 106–107, 121–122). Valitettavasti tuon ajan asiakirjoissa ei ole täsmällisiä tietoja saamelaisasutusten sijainnista. Mutta eräässä kauppakirjassa, joka on peräisin noin vuodelta 1447–1454, mainitaan maa-alan myynnistä, joka sijaitsi Metsä-Lapissa *Kuto-ozero*-nimisen järven tienoilla. Samoin kuin yllä mainituissa tapauksissa, uusi omistaja sai omistusoikeudet maihin, vesistöihin, metsiin ja lappalaisiin (MPIK: 101). Voidaan olettaa, että kyseessä on Kuittijärvi, ja täten se viittanee 1500–1600-luvun asiakirjoista tunnetun Kuittijärvi-nimisen saamelaisasutuksen olemassaoloon.

1500-luvun loppupuoliskon asiakirjojen perusteella on mahdollista todeta, että 1500- ja 1600-luvun vaihteessa lappalaisasutus kattoi melkoisen osan nykyistä Vienaa. Esimerkiksi vuodelta 1552 Solovetskin luostarissa säilyneen asiakirjan (Ote Kemin volostin erillisestä maakirjasta) ansiosta on mahdollista havainnoida lappalaisten asuinpaikkoja Vienan Kemin volostin mailla vähän ennen vuonna 1552 tapahtunutta ruotsalaisten hävitysretkeä (kartta 1-7). Tuolloin kastettuja ja kastamattomia lappalaisia asui seuraavissa pääasiassa tulevan Vitsataipalen volostin alueella sijainneissa asutuksissa: *Topozero* (nyk. Tuoppajärvi), *Kistenga* (nyk. Kiestinki), *Kuito-ozero* (nyk. Kuittijärvi), *Valasreka* (nyk. Valasjoki), *Sonbo-ozero* (nyk. Sombajärvi), *Vopo-ozero* (nyk. Vuopajärvi), *Vedileozero*, *Vokšeozero* (nyk. Vuoksjärvi), *Kizreka* (nyk. Kiisjoki), *Šolopogja* (Suolapohja), *Kurgijeva* (nyk. Kurki), *Kargo-ozero*, *Ulmo-ozero* (nyk. Ulmangijärvi), *Muromozero* (nyk. Muuramojärvi), *Pilso-ozero* (nyk. Pilzjärvi), *Vongo-ozero* (nyk. Vongajärvi), *Keret'ozero* (nyk. Kierettijärvi), *Voronje ozero* (nyk. Kuarnisjärvi), *Kjalgozero* (nyk. Kälkäjärvi), *Kuzemozero* (nyk. Kuuzemajärvi eli Prokkol'a). Näissä asutuksissa oli asiakirjan laatimisen aikaan yhteensä 18 taloa⁸ ja 20 kotaa. Asiakirjassa on lisäksi mainittu, että lappalaisia asuu myös muiden metsäjärvien asutuksissa, vaikka niiden nimityksistä ei ole tietoja. Valvontakirja kertoo siitäkin, että edellä mainitut asutukset ovat autioituneet ruotsalaisten hävitysretken takia (ASM: 114).

8. Asiakirjassa on käytetty sana *dvorets*, joka tunnettiin venäjän kielessä merkityksessä ’asumus piha- ja talousrakennuksineen’ (ESRS: 29). Mahdollisesti tämä tieto viittaa siihen, että osa saamelaisista asui jo silloin pysyvästi paikallaan.

Tunnetaan myös toinen samankaltainen saamelaisten asuma-alueen kuvaus, *Kemin ja Usmanan erillinen maakirja* vuodelta 1591. Siitä puuttuu viisi aikaisemmin mainittua asutusta (*Valasreka, Sombozero, Vopo-ozero, Kuito-ozero* ja *Kargo-ozero*), mutta samalla kuvaukseen ilmestyy kaksi uutta asutusta, *Krito-ozero* ja *Rogozero* (nyk. Ruogojärvi). Samoin kuin 40 vuotta varhaisempi valvontakirja, asiakirja vuodelta 1591 kertoo, että vuosina 1589–1591 ruotsalaisten kanssa käydyn sodan, ns. pitkän vihan (1570–1595), seurauksena kaikki asiakirjassa mainitut lapinkylät oli taas tuhottu (MPIK: 325). *Kuito-ozero*-nimisestä lappalaisasutuksesta on tietoja myös Lapin pogostain valvontakirjassa vuodelta 1597. Siitä saamme tietää, että Kuittijärven seudulla muistettiin ennen vuoden 1589 hävitysretkeä asuneen 33 lappalaista, jotka olivat joko saaneet surmansa tai paenneet muualle, mutta nyt viisi henkilöä oli palannut takaisin (IK I: 214–215). Alueella on siis ollut varsin huomattavan kokoinen lappalaisasutus. Samaan aikaan esim. nykyisen Kuusamon alueella sijainneessa Maaselän lapinkylässä oli 6 verovelvollista lappalaista, mutta Inarissa 32 ja Rovaniemellä 14 (Tegengren 1952: 32). Metsä-Lappiin kuuluva *Kuitozero*-niminen lapinkylä (”Kuittijärvi”) mainitaan vielä tsaari Mihail Romanovin Villi-Lapin asukkaille osoittamassa käskykirjeessä vuodelta 1620 (Pöllä 1996: 154) ja valituskirjassa vuodelta 1624 (RGADA 1624).

Onkin todettava, että vuoden 1591 lappalaisasutusten tuhosta huolimatta Kemin volostin alueella saamelaisasutuksia oli vielä vuonna 1619/1620, mutta valitettavasti tuon vuoden asiakirjassa ei enää mainita niiden nimiä eikä määrää (PRK 1983: 15).

Erään vuodelta 1587 olevan asiakirjan mukaan Keski-Vienassa oli myös *Luko-ozero*-niminen saamelaisasutus, joka mainitaan Kuto-ozeron lappalaiskylän yhteydessä, mikä mahdollisesti viittaa siihen, että asutus sijaitsi aikoinaan Kuittijärven tienoilla. Siellä perittiin veroa 11 jousesta, toisin sanoen 11 isäntää maksoi veroa valtiolle (IK I: 181). Voidaan olettaa, että puhe on Logovaraka-nimistä karjalaiskylää edeltävästä asutuksesta, joka sijaitsi Kiestingin volostin eteläpäässä. Karjalainen kylä oli *Vuarajärven* rannalla; järven nimi on selvästi myöhäinen. Järven alkuperäinen nimi voisi olla **Luokojärvi* (vrt. *Luko-ozero*), koska se sijaitsi *Luokovuaran* alla. Oppaiden mukaan lappalaisten elinsijoja oli *Vuarajärven* Liävän- ja Hallanniemellä sekä Lapinkallivolla järven pohjoispäässä. J. W. Juveliuksen vuonna 1888 saamien tietojen mukaan Vuarakylä oli Kiestingin seudun vanhimpia kyliä (Juvelius 1889: 53, 68–69). Tämän todistaa myös asiakirjatieto vuodelta 1624, jossa Vuarakylä mainitaan ensimmäistä kertaa, mutta sitä ei nimitetä siinä uudiskyläksi (Pöllä 1997: 120).

1500-luvun viimeiseltä neljännekseltä on tietoja saamelaisasutuksista Kieretin volostissa eli nykyisen Karjalan tasavallan pohjoisosassa (kartta 1-8). Esimerkiksi vuoden 1574 verokirjassa mainitaan saamelaisten asutuksia Tiiksi-, Tuoppa- ja Nytejärven rannalla.⁹ Viimeiseksi mainitusta saamelaisasutuksesta on tietoa myös

9. Asiakirjassa vuodelta 1591 mainitaan tuoppajärveläinen Galko Govrujev (MPIK: 327). Voidaan olettaa, että hän olisi voinut olla lappalainen sukujuuriltaan. Mainitsen tässä, että vuosina 1608–11 Kuolan niemimaalla Norenskij-pogostassa (saam. *Nurr'tsijjt*) mainitaan Galka Ivanov (Haruzin 1890: 449) ja myöhemmin Galkin-sukunimi mainitaan naapuripogostassa Luujärvellä (saam. *Lujavvr*) (Kučinskij 2008: 193), mikä vuorostaan osoittaa, että Galka/Galko-henkilönimeä käytettiin saamelaisten keskuudessa.

asiakirjassa vuodelta 1563 (*Sotnaja Keretskoj volosti*). Siinä sanotaan, että metsässä etäällä asutuksista asuu Nytkjärven rannalla kastettu Ivanko Velikaja golova (Suuripää) -niminen lappalainen lapsineen. Sama lappalainen asui täällä myös vuonna 1574 (SGKE: 446–460; Zolotarjov 1930: 109).

Tsaari Mihail Romanovin vuonna 1620 Villi-Lapin asukkaille osoittamassa käskykirjeessä Metsä-Lappiin kuuluviksi mainitaan myös Jelettijärven lappalaiskylä (Severnyj arhiv 1825: 138; Pöllä 1996: 154). Kuitenkin vuosien 1608–1611 asiakirjan mukaan, jossa Jelettijärvi mainitaan ensimmäisen kerran, kylän asukkaat asuivat taloissa eikä heitä kutsuttu lappalaisiksi (Bogoslavskij 1909: 10).

Vuoden 1624 Vienan Kemin Lapin asukasluettelon mukaan Tuoppajärven rannalla asui kodassa kolme lappalaista (Pöllä 1997: 120). Myöhemminkin Kuolan läänin valvontakirjassa sekä Kuolan vojevodin otteessa valvontakirjoista vuodelta 1710 mainitaan taas lappalaisasutuksia Tuoppa- ja Tiiksijärven rannalla (NIA 1710: 153; SGKE: 579). Täten vaikka tietoja Tiiksijärven rannalla sijainneesta asutuksesta 1600-luvulta ei tunneta, voidaan kuitenkin olettaa, että saamelaisasutukset olivat olemassa Kieretin volostissa koko 1600-luvun ajan. Mainitsen tässä myös siitä, että viiden kilometrin päässä Tiiksijärvestä sijaitsi ennen jatkosotaa Šuapkäjärvi eli Lakkijärvi-niminen kylä, jonka kalavedet sijaitsivat Tiiksijärven lounaisosassa. Tämän kylän toinen osa tunnettiin nimellä *Niikkanankota*, mikä voi viitata mahdolliseen lappalaisasutukseen.

Vuonna 1710 mainitun Tiiksijärven rannalla sijainneen kodan asukkaat (mahdollisesti Langujevit¹⁰) rakensivat pirtin ja ryhtyivät noin 1719–1722 välisenä aikana talonpojiksi (Pöllä 1997: 121). Tuoppajärven seudun viimeinen metsästyksen ja kalastuksen varassa elänyt lappalaisperhe muutti vuorostaan vähän ennen vuotta 1710 Pääjärven lapinkylään (Pöllä 1997: 120), jossa lappalaisia asui 1700-luvun viimeiseen neljännekseen saakka.

Vuoden 1624 verokirjassa tulevan Vitsataipaleen volostin mailta mainitaan viisi kotaa, jotka sijaitsivat *Kierettijärven*, *Kuuzemajärven*, *Kälkäjärven*, *Kuarnisjärven* ja *Vonkajärven* rannalla (kartta 1-9). Lisäksi *Kiisjoen* kylässä eräässä talossa asui lappalaisiksi mainittu henkilö (Pöllä 2001: 100–101). Täten yllä mainituissa kylissä asuneet saamelaiset olisivat nähtävästi olleet 1580-luvun Kemin suurpitäjän lappalaisväestön jälkeläisiä. Voidaan myös olettaa, että Kiisjoen kylässä asui saamelaisia ainakin 1700-luvun alussa. Siihen viittaa mielestäni asiakirjatieto vuodelta 1710, jossa mainitaan Kuusamon käräjien yhteydessä venäjänlappalainen nimeltään Jaakko Loska (Kuusamon käräjät 1710: 7). Loska- tai Loskani-sukua asui Vienassa vain Kiestingin Kiisjoella sekä Vienanmeren rannikolla sijaitsevalla Kesäjoella, jonne suku oli siirtynyt Kiestingin volostista eli nähtävästi juuri Kiisjoelta.

Vuosien 1608/1611 Kuolan läänin verokirjan mukaan Kieretin volostista länteen oli olemassa kolme metsälappalaisten pogostaa eli siitaa, joiden 11 kodassa asui 27 miestä perheineen (kartta 1-10). Lapinkylät sijaitsivat Paozero-, Ruvazero- ja Vorjaozero-järvien rannoilla. Ensiksi mainittuun siitaan kuuluvia saamelaisia

10. Tiiksijärven kylä syntyi vähän ennen vuotta 1719. Sen kahdessa talossa asui vuonna 1724 yhdeksän verovelvollista, kaikki Langujeveja (Pöllä 1995: 187).

asui myös noin 45 km pohjoisempana, Tumtšajoen varrella sijainneissa kodissa, ja Vorjaozeron siitaan kuului myös Koutajärven rannalla sijainnut saamelaiskota. Asiakirjan mukaan samojen asutusten kymmeneltä jouselta kannettiin veroa ainakin jo vuonna 1574 (Haruzin 1890: 462).

Eräässä anomuskirjassa vuodelta 1624 Kuolan läänin eteläosasta mainitaan vielä saamelaisten asuttama *Pitkozerskaja volost'* (Žukov 2003: 98).¹¹ On mahdollista, että tämä saamelaisasutus sijaitsi aikoinaan Kuukasjärven rannalla (vrt. ims. *pitkä*, saam. **kukkē-s* 'pitkä'). Itse järvi sijaitsi noin 25 km:n päässä sekä Ruvan että Tumčan saamelaisasutuksesta. Toisaalta tässä saattaa olla kysymyksessä ruotsalaisista lähteistä tunnettu Kitkan lapinkylä eli *Kitkozerskaja*.

Vuoden 1679 verokirjan mukaan nykyisen Karjalan pohjoisosassa oli vain kaksi saamelaissiitaa: Paozero¹² (karj. *Päijärvi*, *Piäjärvi*) ja Vorjaozero¹³, joista toisessa oli viisi ja toisessa neljä kotaa ja yhteensä 34 miespuolista henkilöä. Vuonna 1710 alueella oli enää seitsemän kotaa ja 13 miespuolista henkilöä. Vuonna 1789 molemmat lapinkylät olivat edelleen olemassa. Kaikista vuosien 1787 ja 1789 metrikkirjoissa esiintyvistä Vorjaozeron asukkaista käytetään nimitystä ”lappalainen”. Sen sijaan Pääjärven pogostan asukkaista vain osa on enää merkitty lappalaisiksi, ja rippikirjassa vuodelta 1793 heistä käytetään myös nimitystä ”tilattomat lappalaiset”. Vuoteen 1793 mennessä Pääjärven seudun lappalaisasutus yhdistettiin Ruvan pogostaksi (Pöllä 1995: 201). Asiakirjassa vuodelta 1710 mainitaan, että Pääjärven siidan keskuspaikka oli siirretty Pääjärven rannikolta ”keskellä korpimaata olevalle suolle”, mutta siitä käytettiin edelleenkin Pääjärven pogosta -nimeä. Kuolan läänin kuvauksessa vuodelta 1785 on maininta, että Pääjärven pogostan keskuspaikka oli jo Ruvajärven rannalla (Pöllä 2001: 94). Vorjaozero esiintyy itsenäisenä yhteisönä vielä vuoden 1830 rippikirjassa, ja vuonna 1840 se on luettu viimeisen kerran Kuolan läänin (kihlakunnan) 16 saamelaiskylän joukkoon (Pöllä 2001: 94–97).

1830-luvulla Pohjois-Vienassa käynyt Elias Lönnrot pani merkille, että Pääjärven eteläpään asukkaat kutsuivat pohjoispään asukkaita lappalaisiksi siitä huolimatta, että nämä olivat samoja karjalaisia. Poikkeuksena Lönnrotin mielestä ovat vain Ruva ja Tumča, joissa käytännöllisesti katsoen ei harjoiteta maanviljelyä, vaan ainoastaan poronhoitoa.¹⁴ Myös hänen mukaansa viimeksi mainitusta kylästä pohjoiseen alkaa jo Kota-Lappi (Lönnrot 1980 [1902]: 235).¹⁵ Vienassa vuonna 1867 ollut Ludvig Daa pani myös merkille, että Tumčan asukkaat olivat puolilappalaisia (Daa 1870: 144).

11. Asiakirjan mukaan Lapin pogostojen pohjoisosan sekä Kuolan läänin eteläosan asukkaat valittivat Moskovaan Uleåborgin läänin asukkaista, jotka harjoittivat metsästystä ja kalastusta heidän metsästysmaillaan ja kalavesillään (Žukov 2003: 98).

12. Saam. *Bejauri* (Sjögren 1861: 128), *Oaivejauri* (Jouni Kitti).

13. Saam. *Orejauri* (Sjögren 1861: 128), *Orešjávri* (Jouni Kitti).

14. A. Fellman mainitsi vuonna 1827, että Tumčan tuli aikoinaan Suomen puolelta Kuolajärveltä saamelaissiirtokunta (Fellman 1906: 480).

15. Etelämpänä asuneiden vienankarjalaisten mielestä Lappi alkoi Uhtuan volostista pohjoiseen. Esi-merkiksi Engelbergille oli mainittu, että Uhtuan Röhö sijaitsee Lappia vasten (Engelberg 1912: 98). Kun Kemin pitäjä vuonna 1591 rajoittui luoteessa Metsä-Lappiin (MPIK: 326) ja Röhö sijaitsee noin 15 km tuon vuoden rajasta, voidaan olettaa, että käsitys Röhöstä pohjoiseen sijaisevan alueen kuulumisesta Lappiin on melko vanha.

Mahdollisesti 1300-luvulta alkaen pohjoisen Suomen saamelaisalueet kuuluivat sekä Venäjän että Ruotsin yhteisverotukseen (Hansen 2011: 183). Tämän takia vuonna 1680 Venäjä peri veroa viidestä metsälappalaisten asutuksesta, jotka sijaitsivat nykyisen Suomen alueella, mutta kuuluivat silloin Kuolan läänin veropiiriin (kartta 1-11). Nämä tunnettiin nimillä *Kilko-ozero* (*Kitkajärvi*), *Kolozero* (*Kuolajärvi*), *Šombej* (*Sompio*), *Masel'skoj* (*Maaselkä*) ja *Kemskoj* (*Keminkylä*), ja niissä asui kastettuja ja kastamattomia saamelaisia (RGADA 1680).¹⁶ Vuosina 1620 ja 1700 yllä mainittujen asutusten joukkoon kuului myös *Rašneva volost'* (~ *pogost Ratnei*; = Sodankylä) (SMIK: 49; RGADA 1700). Kuolan läänin Maaselkä-nimisestä lappalaisasutuksesta, jossa asui neljässä kodassa kahdelle valtiolle veroja maksavia saamelaisia, on tietoja myös vuodelta 1718 (Černjakova 1998: 63). Onkin mainittava, että ainakin 1770-luvun alussa venäjän veroa maksoi vielä seitsemän ”Venäjän maalla sijainnutta, mutta Ruotsin alaisuuteen kuulunutta” saamelaisasutusta: *Maaselkä*, *Kitkajärvi*, *Kuolajärvi*, *Keminkylä*, *Sompio*, *Rašnoi* (*Ratnoi pogost* (= Sodankylä) ja *Verhnij Ikandrovskij*¹⁷ *pogost* (= Inari) (Ozeretskovskij 1804: 61–62).

Saamelaisasutukseen Vienanmeren rannikolla 1300-luvulla viittaa epäsuorasti edellä jo mainittu Lazar' Muromalaisen elämäkerta, jossa mainitaan, että lappalaiset lähtivät Äänisen tienoilta Vienanmeren rannikolle (Vitov 1962: 71). Näin ollen voidaan olettaa, että ainakin osa Karjalan eteläosassa asuvista saamelaisista eteni kohti Vienanmeren rannikkoa myöhäiskeskiajalla eli noin 1300-luvun keskivaiheessa.

Historioitsija R. B. Myllerin mukaan karjalaiset työnsivät saamelaisia Vienanmeren rannikolta kohti sisämaata 1400-luvulla. Hän olettaa myös, että silloin saamelaiset harjoittivat kauttakulkukauppaa ylläpitäen siten yhteyksiä Ruotsin ja Venäjän luoteisosien välillä. (Myller 1947: 28–29.)

Saamelaisten asumiseen Vienanmeren rannikolla ja sen läheisyydessä viittaa taas 1500-luvun lähdeaineisto (kartta 1-12). Esimerkiksi Venäjän suuriruhtinaan Ivan Vasiljevičin lahjoituskirjassa vuodelta 1530 mainitaan kastettuja ja kastamattomia lappalaisia Suiku- ja Kemijoen varrella (SGGD: 437–438). Samoihin aikoihin tiedetään saamelaisten asuneen myös Sumajoen suussa (Sjögren 1861: 343), Uikujoen alajuoksun varrella (Vitov & Vlasova 1974: 145) ja Kantalahdessa (Šaskolskij 2009: 46). Vuonna 1590 villilappalaiset mainitaan Vienanmeren rannikolla sijaitsevassa Koudan ja Kieretin volostissa (Ogorodnikov 1869: 32).

Venäjän tsaarikunnan yleiskartan kuvailevassa liitteessä (ven. *Kniga bol'somu čertežu*) vuodelta 1627 ja sitä seuraavissa laitoksissa Vienanmeren länsirannikko on nimetty *Lappalaisrannikoksi* (ven. *Lopskij bereg*) ja siellä sijaitsevia asutuksia

16. Solovetskin luostarissa on säilynyt vanha tieto, jonka mukaan Maanselän ja Kitkan lapinkylä ovat verottaneet alun perin yksinään karjalaiset (Ervasti 1978: 38). Vuoden 1595 Täyssinän rauhan mukaan Maanselän, Kuolajärven ja Kitkan kylien tuli kuulua Ruotsin valtakuntaan, mutta sen asukkaat maksoivat edelleenkin veroa Venäjälle ja käyttivät hyväkseen Venäjän rajantakaisia alueita (Ervasti 1978: 39, 53, 55). Vuoden 1707 jälkeen ruotsinkielisissä asiakirjoissa Kuusamon alueella ei enää puhuta lappalaisten oikeuksista ja lappalaistilasta, vaan ainoastaan yksityisistä lappalaisista (Ervasti 1978: 89). Vuodelta 1760 lähtien Kuusamon pitäjistä ei enää mainita lappalaisia (Kortesalmi 1975: 26).

17. A. J. Sjögrenillä (1861: 130) *Inandra* (**Imandra*), G. Gebelilla (1905: 112–113) *Verhnij Imandrovskij*. Vrt. myös Lönnrotilla (1980 [1902]: 266) saam. *Aävverjävvr* – karj. *Imandra*.

(mm. Kouta, Kieretti, Kemi, Soroka jne.) lappalaispogostoiksi (KBC 1950: 183; Žukov 2003: 36). Tämä ei sinänsä ole ihmeellistä, koska ennen vuotta 1589 Vienan Kemin maalla eli Vienanmeren luoteisrannikon raja-alueella oli olemassa kymmenen lappalaisasutusta, jotka sijaitsivat metsäjärvien rannoilla ja joissa asui kasettuja ja kastamattomia saamelaisia (MPIK: 325). Ei liene mahdotonta, että tuona aikana meren rannikolla olisi sijainnut edellä mainitun saamelaisväestön kesäkyliä ja kalavesiä¹⁸. Esimerkiksi saamelaisten asumiseen Kesäjoensuussa viitannee välillisesti Vienanmeressä oleva saari nimeltään *Kezjakul'skij ostrov*, jonka rekonstruoitu karjalankielinen muoto on epäilemättä **Kezäkylä*. On mahdollista, että saarella oli saamelainen asutus, jota käytettiin lyhyen aikaa kesällä kalanpyynnin aikana. Vastaavanlaisia saamelaisia asutuksia oli aikoinaan myös Norjan pohjoisosassa. Norjalainen arkeologi Kjersti Schanche toteaa, että pohjoisnorjalaiset asuinpaikat saarilla ovat identtisiä itäsaamelaisten väli aikaisten asuinpaikkojen kanssa, joita oli historiallisena aikana Varanginvuonon etelärannalla. Ne sijaitsivat pienillä saarilla, joille suurin osa saamelaismiehistä siirtyi kesäajaksi kalastamaan (Schanche 2002: 65–66).

Vuosien 1608–1611 asiakirjan perusteella Vienanmeren rannikon *Knjažaja Guba* -nimisessä karjalais-venäläisessä kylässä (suom. Ruhtinaanlahti) asui luultavasti kaksi lappalaista, joita ei jostain syystä ole nimetty asiakirjassa lappalaisiksi. Nämä ovat Mikiforko Aikašarov ja Fedotko Aikašarvinpoika (Haruzin 1890: 458). Heidän isännimensä viittaa mielestäni saamelaisperäisyyteen (vrt. saam. nimi *Aiki(a)sarri(a)*, *Aigesarre*) (Saamelaiset nimet). Sen sijaan samassa asiakirjassa perinteisissä saamelaisasutuksissa *Aikasarr*-nimeä kantavien ihmisten osoitetaan selkeästi olevan lappalaisia, esim. *Fedka Aikasarovin poika* (Kouda), *Aikasai* (? *Aikasar*) *Onisimovinpoika* (Tumča) ja *Mikiforko Aikasarovinpoika* (Ruva) (Haruzin 1890: 462). Asia voidaan selittää sillä, että Ruhtinaanlahden mahdollisesti saamelaisalkuperää olleet ihmiset olivat luopuneet pyyntielinkeinostaan ja siirtyneet valtaväestön tapaiseen kiinteästi paikallaan asuvaan elämään.

Saamelaisväestöä asui nähtävästi Vienanmeren rannikon läheisyydessä myöhemminkin. Tämän todistaa mm. valvontakirja vuodelta 1676. Siinä kuvataan Solovetskin luostarin volosteja ja suolankeittäimöitä Uikujärven pogostassa ja myös sen rajojen ulkopuolella (mm. Piepäjärvi, Suikujoki, Kesäjoki). Asiakirjassa on tietoa Solovetskin luostarin talonpoikien ja populien taloista sekä mainitaan saamelaisväestön asuinpaikat (Vitov & Vlasova 1974: 16). Hajanaisia tietoja saamelaisista Uikujoen alajuoksulla on olemassa myös 1600-luvun asiakirjoissa (Vitov & Vlasova 1974: 145).

Eräiden tutkijoiden mielestä Solovetskin saaristo kuului myös aikoinaan saamelaisten asuma-alueeseen, vaikka suoria todisteita siitä ei ole. Itse saariston nimi on selvästi saamelaisperäinen, ja sen nimistössä on muitakin itämerensuomalaista ja venäläistä asutusta edeltävältä kaudelta olevia paikannimiä, sekä mahdollisesti saamelaisiin viittavia nimiä. Esimerkiksi Suurella Sovetskoinsaarella on

18. Ruhtinaanlahden (ven. Knjažaja Guba) tienoilla on Kentišče (*Kentti, vrt. saam. **kientē*)-niminen apaja.

kaksi ”Lapinjärveä” (ven. *Bol’soje Lobskoje* ja *Maloje Lobskoje*). Kuzova-saariston *Lodeinyj-* ja *Oljošinsaarella* on löydetty jälkiä keskiaikaisesta (v. 900–1400) asutuksesta, joka muistuttaa muinaissaamelaisia asumuksia Ruotsin ja Norjan pohjoisosassa (Lobanova & Manyukhin 2002: 25–26). On mielenkiintoista, että 1500-luvun puolivälissä metropoliitta Filipp alkoi (tai hänen johdollaan alettiin) harjoittaa Muksalmanimisillä saarilla poronhoitoa (Maksimov 1984: 131). Tämä tieto voisi mielestäni olla jälkikäikua varhaisemmista ajoista, jolloin saamelaisväestö lienee harjoittanut saarilla perinteistä elinkeinoaan, jonka luostarin munkit sittemmin olisivat omaksuneet. 1500-luvun puolivälissä Solovetskin luostarin munkkien joukossa on mainittu vanha munkki (ven. *starets*) Isaak Lopin (Burov 2007: 70, 77), joka ehkä oli saamelainen. Muitakin saamelaisia on munkkien joukossa voinut olla.

Norjalainen tutkija Bjørnar Olsen arvelee, että Solovetskin luostarin rakentaminen oli sidoksissa siihen, että saaristo oli vuosisatojen ajan saamelaisten pyhän maiseman keskuspaikkana, ja vielä 1400-luvun alussa siellä sijaitsivat paikallisten saamelaisten tärkeimmät pyhäköt. Kulttitoiminnan osoituksena Olsen pitää Solovetskoin ja Kuzovan saaristoissa olevia lukuisia seitoja, labyrintteja, kivisiä pyöreämuotoisia uhrialttareita ja muita kulttirakennelmia, jotka ajoitetaan myöhäisrautakauteen tai keskiaikaan.¹⁹ Olsen huomauttaa kuitenkin, että varhaisemmatkin ajoitukset ovat mahdollisia, esimerkiksi ajoitus varhaisrautakauteen (Olsen 2002: 43–45, 48).

Mahdolliseen saamelaisasutukseen tai saamelaisten eräsijoihin viittaa mielestäni ainakin osa Vienanmeren rannikon *Lap-*, *Lob-* ja *Lop-* (”*Lapin-*”/”*Lappalaisen-*”) alkuisista paikanimistä, joita esiintyy melkein jokaisen rannikkokylän nimistössä: vrt. koski *Lopskij porog* (”Lapinkoski”) (Kantalahti), järvi *Lopskoje ozero* (”Lapinjärvi”) ja joki *Lopskaja reka* (”Lapinjoki”) (Kouta), apajat *Lopskij krest* (*Lapinristi) (main. 1565; ASM: 183) ja *Lopskaja Guba* (”Lapinlahti”) (Kieretti; main. 1572; ASM I: 8), niemi *Lobskij navolok* (”Lapinniemi”) (Kriitina), apaja *Lopskoje* (”Lapinapaja”) (Kalgalakši), ranta *Lobskij bereg* (”Lapinranta”) ja saaret *Lobskije ostrovki* (”Lapinsaaret”) (Pongoma), lahti *Lapina guba* (”Lapinlahti”) (← mahd. karj. *lappi* ’saamelainen’ tai hn. *Lapin*), suot *Lapinskije mhi* (*Lapinsuot), saari *Lobskij ostrov* (”Lapinsaari”) (Kesäjoki), järvet *Bol’soje Lobskoje* ja *Maloje Lobskoje* (Suuri ja Pieni ”Lapinjärvi”) (Solovetskin saaret), alue *Lopskij konets* (”Lapinpää”) (Uikujoen alajuoksu; main. 1563; PKOP: 155), saari *Lopskij ostrov* (”Lapinsaari”) (Suma), niemi *Lopskij* (~ *Lobskij*) *navolok* (”Lapinniemi”), saari *Lopskij ostrovok* (”Lapinsaari”), kallio *Lobskaja skala* (”Lapinkallio”) ja metsä *Lopskij les* (”Lapinmetsä”) (Kuolisma), niemi *Lapina korga* (”Lapinkorko”), suosaaret *Lopskije* (~ *Lobskije*) *ostrova* (”Lapinsaaret”) (Njuhča). Tähän yhteyteen kuuluu mahdollisesti myös vuonna 1583 Njuhčajoen rannalla sijainnut *Lapinskoj sled* (”Lappalaisenjälki”)

19. Vienan Kemistä 20 km:n päässä sijaitsee Kuzova-niminen saaristo, joka tunnetaan kulttimuistomerkistään. Saariston alueelta on löydetty ainutlaatuinen seitakokoelma, johon kuuluu noin 800 kivirakennelmaa. Esimerkiksi ainoastaan Nemetskij Kuzov-saarella lasketaan olevan 150 seitaa. Niin paljon seitoja ei ole löydetty mistään toisesta paikasta. Kuzovat ovat korkeimmat paikat Vienanmeren rannikolla Karjalan rajoissa (esim. *Nemetskij Kuzov* 140 m ja *Russkij Kuzov* 123 m). Voidaan olettaa, että saariston nimi onkin saamelaisperäinen (ks. eteenpäin).

-niminen paikka (Vitov & Vlasova 1974: 132) sekä Sumajoen rannalla sijaitseva *Lapina*-kylä (ven. *Lapino*) (”Lapin(in)kylä”) (IK I: 201).

Myös Vienanmeren rannikkoa koskevissa asiakirjoissa mainitut sukunimet ja kutsumanimet voisivat viitata niiden kantajien saamelaisjuuriin: vrt. *Lopin* (main. 1563 Kieretti; SGKE: 442–451), *Lapin* (main. 1574; ASM I: 58), *Lopinov* (main. 1579; ASM I: 137), (main. 1591; MPIK: 321) ja *Lopintsov* (main. 1723 Vienan Kemi; Pöllä 1995: 68), *Lopin* (main. 1582/83 Soroka; ASM I: 201; IK I, 203), *Lopin* (main. 1563 Uikujoki; PKOP: 156), *Lapin* (main. 1563 Suma; PKOP: 161), *Lopinov* (main. 1608–11 Kantalahti; Haruzin 1890: 461), sekä nykyinen sukunimi *Lopinov* (Kalgalakša). Sen lisäksi on mainittava, että Kuolisman kylällä on toinen, epävirallinen nimitys *Lopari* (”Lappalaiset”), joka voisi myös olla osoituksena siitä, että saamelaisväestö asutti aikoinaan kylän ympäristöä.

2. Saamelaiset perimätiedoissa

Muistot saamelaisista elävät kansan keskuudessa myös kaikenlaisissa tarinoissa ja uskomuksissa sekä etnografisissa kuvauksissa. Herää luonnollisesti kysymys, onko näillä paikallistarinoilla mitään merkitystä historiantutkimukselle. Vastaisin tähän myönteisesti. Mielestäni perimätiedoilla on suuri merkitys, mutta ne ovat kuitenkin apuaineistoa, jota pitää käyttää varovaisesti ja mahdollisuuden mukaan etsiä todisteita muista lähteistä, koska muistitiedoista vain osa kuvaa todellisia tapahtumia ja henkilöitä ja osa on sekoittunutta tietoa. Pitää muistaa myös, että kansanrunoudelle on tyypillistä kronologinen siirtymä eli anakronismi, jolloin paikallistarinoissa esiintyvät tapahtumat ja muinaisjäännökset yhdistetään tapahtumiin, jotka todellisudessa kuuluvat usein huomattavasti myöhempään aikakauteen.

Edellä esitetystä tuli selväksi, että tällä hetkellä on melko vähän asiakirjoja, jotka sisältäisivät tietoja saamelaisasuksesta Vienan Karjalan länsiosassa sekä Aunuksen Karjalassa. Mielenkiintoista informaatiota saamelaisista ja heidän erätaloudestaan on kuitenkin olemassa juuri karjalaisten perimätiedoissa.

M. A. Castrénin vuoden 1839 matkakertomuksen mukaan Vuokkiniemen pitäjässä on runsaasti muistoja lappalaisista ja lappalaisten jälkiä tavataan siellä kaikkialla. Pitäjässä puhuttiin yleisesti, että juuri lappalaiset olivat olleet seudun alkuasukkaita, jotka suomalaiset hävittivät sukupuuttoon *varastussotien* (sarkasodan) aikana (Castrén 1904: 8).

Kuten aiemmin jo kävi ilmi, vuoden 1620 asiakirjassa mainittiin Vuokkiniemen pitäjän alueelta *Gorkoi-* (*Korkko)-niminen lappalainen (Žukov 2003: 97). Ilmeisesti juuri tähän liittyy Vuokkiniemen pitäjän Vuonnisesta tallennettu perimätieto, joka kertoo karjalaisen Korkkoni-kantasuvun lappalaisperäisyydestä. Toinen perimätieto mainitsee karjalaistuneena lappalaissukuna myös Vuonnisen Kieleväisen suvun. Perimätieto kertoo, että suvun mahdollinen kantaisä Antti Kieli hoiti ensin poroja, mutta rupesi myöhemmin viljelemään peltoja ja kasvattamaan lampaita (Zaharova & Korovina 2003: 172). Viimeksi mainittu tieto näyttäisi kertovan Vuonnisen lappalaisväestön siirtymisestä paikallaan asumiseen ja maatalouden harjoittamiseen. Samalla

on mielenkiintoista, että muistitiedon mukaan Kieleväiset ovat tulleet Vienaan Kuusamosta, jossa vielä 1750-luvulla mainitaan Juho Kieli -niminen lappalainen (Ervasti 1978: 149).²⁰ Kylän paikallisasukkaiden mukaan myös Vuonnisen Kossoilat (nyk. Koššijevat) olivat saamelaista perua eli ”vanhoa Lappie tänne jäänehie” (Venho 1968: 47). Erään perimätiedon mukaan Vuonnisen lähellä oli aikoja sitten saamelaisasutuskin (Pöllä 2001: 91). Vuonnisessa Jyrki Maliselta tallennetun perimätiedon mukaan hänen sukunsa kantaisän tullessa seudulle siellä asui vain lappalaisia (Suorsa 1988: 94). Mainittakoon lisäksi, että itse Vuonnisen kylän nimi on saamelaisperäinen (vrt. kantasaamen **vōnǵ* ’vuono’ > saamP *vuotna*) ja kylän nimistössä on mm. *Lappalaisenkuja*-niminen karjapolku.

Voidaan olettaa myös, että Vuonnislahden rannalla olleen lappalaiskylän erämaita sijaitsi joskus nykyisen valtiorajan molemmin puolin. Mielestäni tästä kielii välillisesti Kajaanin läänin kruununvoudin Mathias Castrénin vuonna 1736 Pohjanmaan maaherralle lähettämä kirje, jossa hän syytti Vuokkiniemen pitäjän talonpoikia Kainuun puolella sijaitsevien kaskimaiden käytöstä. Syytettyjen joukossa olivat mm. Petri Korkonen ja Jacob Korkonen (Valtionarkisto). Muistettakoon, että ennen Täyssinän rauhaa (1595) itäinen Kainuu kuului pääasiassa Venäjän vaikutuspiiriin.

Vanhoihin saamelaissukuihin voi kuulua myös Vuokkiniemen Kivijärven Rettijevin suku. Tähän viittaa asiakirjatieto vuodelta 1597, jonka mukaan Kuittijärven²¹ rannalla sijainneen lappalaisasutuksen asukkaiden joukossa on lappalainen nimeltään Stepanko Rettij (IK I: 214). Saamelaisen ?**Retti*-henkilönimen mahdollisesta olemassaolosta kertoo välillisesti myös asiakirja vuosilta 1608–11, jossa Kuolan linnakkeen asukasluettelossa mainitaan Spiridonko Nikiforovinpoika Retejev (Haruzin 1890: 414). Toisaalta viimeksi mainittu oletus on hyvin epävarma ja vaatii jatkotutkimusta.

Omasta lappalaistaustastaan ovat kertoneet myös eräät muut Vuokkiniemen (Castrén 1904: 9), Paanajärven Kokoran ja Kuorilahden,²² Kiestingin (Borenius: 42), Kiestingin Suvi-Suurijärven (Kortesalmi 1996: 289), Oulangan Tumčan, Pistojärven Suvannon sekä Uhtuan Alajärven kylän asukkaat. Esimerkiksi kerrottiin, että Pistojärven Ohdankylän kaksi saamelaisperhettä sukulaistui karjalaisten uudisasukkaiden kanssa, ja perimätiedon mukaan tämä sukulaisuus on jättänyt huomattavan jälkensä jälkeläisten ulkonäköön – tumman ihonsa ja leveäposkisten kasvojensa takia heitä nimitettiin lähitienoilla lappalaisiksi (Leontjev 1990: 8). D. A. Zolotarjovin tutkimuksen mukaan Pistojärven pitäjän asukkaiden pituuden lyheneminen, kalloindeksin kasvu, tummatukkaisten määrän lisääntyminen sekä tumma pigmentaatio voidaan selittää juuri saamelaisvaikutuksella karjalaisväestön fyysisiin ominaisuuksiin (Zolotarjov 1930: 96, 108). Elias Lönnrot merkitsi vuonna 1836 Pistojärven pitäjässä

20. Repolan Kiimanvuaran kylän nimistössä on tallennettu mm. *Kielo*-alkuinen nimi, jonka taustana saattaa olla saamelainen henkilönimi (vrt. *Kielolambi* < **Kielollambi* < **Kielonlambi*).

21. On mahdollista olettaa, että 1500–1600-luvun asiakirjoissa mainittu *Ku(i)to-zero*-niminen saamelaiskylä saattaa tarkoittaa myös Vuonnista, eikä Uhtuaa. Esimerkiksi väestönlaskennassa vuodelta 1762 juuri Vuonninen on mainittu siinä *Kuitozero*-nimisenä kylänä (RGADA 1762).

22. Nämä perimätiedot ovat kirjoittajan tallentamia vuosien 1999–2003 keruumatkoilla.

muistiin, että miesten lyhyys Pistojärvellä, Suvannossa ja Ohdassa voi viitata juuri asukkaiden lappalaisperäisyyteen (Lönnrot 1980 [1902]: 170).

Kaikkien edellä mainittujen kylien nimistöstä on tallennettu sekä saamelaisperäisiä että saamelaisiin viittaavia paikannimiä, mm. myös *Lapin*-alkuisia paikannimiä: vrt. *Lapinranta*, *Lapinsuuri* (Uhtuan Alajärvi); *Lapinkoski*, *Lapinjogi* (Paanajärven Kokora); *Lapinlampi*, *Lapinsuo* (Paanajärven Kuorilaksi); *Lapinhauta* (Vuokkiniemi). Paanajärven Kuorilahden kylässä on tallennettu *Mielikirja*-niminen pelto, jonka taustana on nähtävästi saamelainen henkilönnimi (Saamelaiset nimet: 8). Tätä paikannimeä voidaan mahdollisesti pitää myös osoituksena saamelaisten paikallaan asumisesta ja maanviljelyn harjoittamisesta. Karjalaistuneita saamelaisia saattavat olla vuonna 1678 Kuorilahden kylässä asuneet Pestrikovit (RGADA 1678: 63), joiden sukunimen karjalainen vastine voisi olla juuri *Mielikirja*. Venäjänkielisen Pestrikov-sukunimen taustalla on venäjän kielen sana *pestryj* 'kirjava'. Myöhemmin Pestrikov-suku asui myös Oulangan volostin Sohjanansuussa ja Laitasalmella. Mainittakoon tässä, että Kuusamon Kitkankylän Antti (Anders Märthensson) -nimisen lappalaisen nuorimmat pojat Antti ja Oula säästyivät nälkäkuolemalta 1600-luvun lopussa Vienan lappalaisen Mihkail Petrikovin (?*Pestrikovin) luona (Pitkä:Suku).

Saamelaisten assimiloitumisesta kertovat mahdollisesti myös karjalaiskylissä esiintyneet *Lapin*-, *Lopin*- ja *Lopinov*-henkilönnimet.²³ Esimerkiksi kaksi ensiksi mainittua sukua asuivat vuonna 1723 Vitsataipalen volostin Vitsankylässä (ven. Viččino) ja Prokkol'assa (ven. Nižneje Kumozero) (Pöllä 1995: 67), ja Lopinovin sukua asui vuonna 1800 Vitsataipalen Jolmosessa (Pöllä 1995: 75). Lopinoveja asui 1500-luvun lopussa myös Vienan Kemissä (ASM I: 137; MPIK: 321). Lopinovieien jälkeläisiä asui Kemissä nähtävästi vielä 1600-luvun lopussa. Sen todistavat vuosien 1670–1690 Kajaanin markkinoiniin osallistuneiden luettelotiedot, joissa venäläiskauppiaiden joukossa mainitaan mm. Vienan Kemistä tulleita karjalaisia: Mikihfara, Janassima, Simana ja Riigo Lappalainen (Kokkonen 2002: 367, 372). On mahdollista, että sama suku esiintyi *Lopintsov*-muodossa vielä asiakirjassa vuodelta 1723 (Pöllä 1995: 68).²⁴ Mahdollisesti tähän yhteyteen kuuluu myös Voijärven volostin Offon'anniemen (ven. Afonino) asukkaiden korkonimi *Lopari* ('Lappalaiset').

Mainittakoon, että suomalaisessakin tutkimuksessa on pohdittu kysymystä siitä, että sekä sukunimi *Lappalainen* että *Lappila* ~ *Lappala* -alkuiset paikannimet voisivat mahdollisesti viitata kiinteästi paikallaan asuviin lappalaisiin tai heidän jälkeläisiinsä (Kallio 1911: 17; Pirinen 1988: 278).

Muistitiedot kertovat myös monen muun vienalaiskylän ensimmäisen asutuksen olleen lappalaista perua. Esimerkiksi perimätiedon mukaan Kontokkijärven ja Kostamusjärven rantojen ensimmäiset eläjät olivat lappalaisia, jotka uudisasukkaiden

23. Sukunimet, jotka saattavat viitata alueen kanta-asukkaiden jälkeläisiin, esiintyvät myös Karjalan muissa osissa sekä Karjalan naapurialueilla (vrt. *Lapin*, *Lapinov*, *Lapintsev*, *Loparev*, *Lopski*, *Lopinov*). Esimerkiksi Lopskoi oli suurin suku Aunuksen kaupungin Pogosta-nimisessä osassa. Aunuksen Riipuškalan kunnan Vuaččilan läheisyydessä on mm. *Lapinpogostu*-niminen metsikkö. Vologdan alueella Vytegran Šestovo-nimisessä kylässä asui Loparev-suku vielä 1900-luvun alussa.

24. 1660-luvun alun valvontakirjan mukaan Lopinovin (*Lappalaisen) suku oli vaurain suku Kemissä (Ivanov 2007: 201).

takia muuttivat pohjoisemmas asumaan (Virtaranta 1978: 111; Virtaranta 1981: 141). Kontokin volostin Vonkajärven rannalla oli vanhastaan kylä, jossa asui ja kalasti *lappi* (Rafael Engelberg 1912: 97). Lappalaisia asui ennen uudisasukkaiden tuloa myös Kontokin Akonlahden tienoilla. Kansantarun mukaan nämä lappalaiset pyydystivät lohta Lusmalahdessa ja kettuja Särkiniemellä. Edellä mainitut paikat saattoivat olla saamelaisten asuinpaikkoja (Castrén 1904: 8). Muisteltiin myös, että Kontokin Niskajärven kylän lähimetsässä asui aikoja sitten Kuopeli- tai Kuapeli-niminen lappalainen, joka oli voimamies ja johti sukujuurensa jumalista (Karel'skij fol'klor 1949: 154). Täten ei ole ihme, että vuokkiniemäläiset pitävät lappalaisina juuri Kontokin pitäjän asukkaita. Vuokkiniemen volostin oppaiden mukaan juuri ”Kostamuksessa on enemmän sekä lappalaisia sanoja että sellaisia paikannimiä, joista ei saa selkoa, mikä todistaa vuokkiniemäläisten mielestä, että ne kaikki ovat juuri lappalaisten jättämiä nimiä” (keruumatka 2004).

Entisen Voijärven volostin asukkaat kutsuvat lappalaisiksi Paanajärven kylien asukkaita. Esimerkiksi Paanajärven Sompajärven kylän perustajana pidetään lappalaista, joka tuli kylän paikalle kivellä. Tämä iso kivi sijaitsee näihin asti Kylänniemen kärjessä, ja sen nimi on *Lappalaizenkivi*. Lappalaisten kivellä liikkumisesta on olemassa muistitietoja Rukajärven Ännähäisestä ja Pistojärven Tuhkalasta. Samoin muistetaan, että ensimmäinen asutus oli Pirttiniemessä, jossa näkyi vielä 1900-luvun puolivälissä *Lapinkiukuan* sija (keruumatka 1998). Kemijoessa Somba- ja Kemijoen yhtymäkohdassa on Sombakurja-niminen koski, jonka erästä osaa kutsutaan *Lappalaizenkorvaksi*. Lisäksi Vienan karjalaisväestö kertoi J. W. Juveliukselle rikkaan Kuisma-nimisen lappalaisen *Lapinraunioista*, jotka sijaittivat Vuokšjärven kylän läheisyydessä Talvilahden rannalla, ja lappalaisen asutuksesta Remšunniemellä Paanajärven Ruokojärvellä sekä Korvenmualla Paanajärven tienoilla (Juvelius 1888: 54). Tulevan Paanajärven volostin alueella olikin 1500-luvulla todistetusti ainakin kaksi lapinkylää, Sombozero ja Kurgijeva (ASM: 114; MPIK: 325).

Vuonna 1947 Uhtuan Alajärven tallennetun muistitiedon mukaan noin 300 vuotta sitten kylän tienoilla asui kodissa kolme lappalaisveljestä nimiltään Patrikka, Čolli ja Ieva. Perimätiedossa mainitaan noiden veljesten asuinpaikoistakin: esim. *Čollinkoda* sijaitsi Suavalassa, *Ievankoda* Ievalassa ja *Patrikankoda* Ol'okkalassa, jossa on yhä jäljellä viimeksi mainitun kodan paikka maastossa. Osa edellä mainittujen saamelaisten jälkeläisistä lähti myöhemmin kylästä pois kohti pohjoista, kun kylään oli tullut uutta väestöä. (Karel'skij fol'klor 1949: 153–154; Virtaranta 1958: 704). Mutta ainakin Alajärven Ievaset (virallisesti Ievlevit) lukivat itsensä Ieva-lappalaisen jälkeläisiksi (Mihejeva 1987: 5). Perimätiedon kanssa yhtäpitävästi myös asiakirja vuodelta 1678 mainitsee, että Alajärven kylässä on kolme osaa (RGADA 1678: 70).

Luusalmen kanta-asukkaiksi mainitaan samoin lappalaiset. Oppaiden mukaan kylän lähimetsissä oli isoja kaivettuja maahautoja, joita alkuasukkaiden arveltiin käyttäneen asuntoinaan (Timonen 1938: 474). Myös Luusalmen naapurikylän Nurmilahden tienoiden ensimmäiset asukkaat näyttäisivät olleen saamelaisia *Lapin*-alkuisten paikannimien perusteella, kuten Nurmilakši-nimisen lahden *Lapinpiä*-osa ja sen rannalla oleva *Lapinpapinkiukua*-niminen paikka.

Muistitiedon mukaan Kiestingin tienoilla *Kotaniemellä* asui aikoinaan lappalainen, jonka kalastusvesiä oli lähellä Kotanientä olevan *Lapinsuaren* luona. Toisen perimätiedon mukaan Kiestingin ensimmäinen saamelaisen asutus oli Kotisuarella vastapäätä nykyistä kylää, ja asutuksen nimi oli Kōmölä. Kun asukasluku kasvoi huomattavasti, kylä siirrettiin manterelle. On mainittava, että Kiestingin kantasuku on lappalaislähtöinen Kōmösen suku ja nykyiset Kemovit ovat perimätiedossa mainitun Kōmö-nimisen lappalaisen jälkeläisiä, jotka omaksuivat ajan mittaan kiinteän elämäntavan ja karjalan kielen. Lappalaislähtöinen suku saattaa olla myös Kiisjoen Loškani (ven. Loškin). Tähän viittaa edellä jo mainittu asiakirjatieto vuodelta 1710, jossa mainitaan venäjän lappalainen nimeltään Jaakko Loska (Kuusamon käräjät 1710: 7). Myös verokirjassa vuodelta 1624 Kiisjoen kylän eräässä talossa asui lappalaiseksi mainittu henkilö (Pöllä 2001: 101).

Pistojärven Kantoniemen tienoilla olevan *Lapinlahden* nimeä selitetään sillä, että sen rannalla oli aikoinaan lappalaisasutus, jossa asui kaksi lappalaisperhettä (keruumatka 2000). Samalla Pistojärven Suvannon kylän Trohkimaiset pitivät itseään lappalaisten jälkeläisinä (keruumatka 2012).

Vuoden 1872 matkan jälkeen Aksel Berner kirjoitti matkamuistelmissaan, että Pääjärven ympäristö on melko vähän aikaa sitten lakannut olemasta lappalaisten asuinpaikkana. Seudun muinaistarut kertovat heistä paljon, ja lukuisat rauniot muistuttavat saamelaisista. Tutkijan havaintojen mukaan talojen rakennustapa eroaa muiden karjalaisten asunnoista, ja usein myös kasvojen muodot osoittavat selvästi, että matkailija on joutunut poropaimentajien entiselle maalle. Berner mainitsee mm., että noin neljän peninkulman päästä Sohjanansuusta Pääjärven luoteisrannalla on niemi, jonka lähellä eräällä saarella oli kymmenkunta sammaltunutta rauniota eli *Lapinkiukaita*. Ne olivat melkein pyöreitä, noin kaksi kyynärää läpimitaltaan ja lähes yhden kyynärän korkuisia. Paikallisten oppaiden mukaan juuri siellä asuivat Pääjärven seudun viimeiset lappalaiset. (Berner 1904: 495–496.) 1900-luvun alussa Ilmari Kianto saattanut, Kiestingin Koutajärvenpään kylästä oleva karjalainen mainitsi myös kirjailijalle, että lappalaisjälkiä löytyy Koutajärven rannoilta joka paikasta (Kianto 1923: 408). On olemassa asiakirjatietokin Koutajärven rannalla aikoinaan olleesta saamelaisasutuksesta (Haruzin 1890: 462). Vuokkiniemen volostin asukkaat kertoivat M. A. Castrenille myös lappalaisesta kuninkaasta, joka olisi hallinnut joskus Kemin tienoilla (Castrén 1904: 8–9). Vienan Kemissä käynyt E. Ogorodnikov mainitsee samoin, että perimätietojen mukaan Kemin tienoilla oli olemassa linnan tai linnoituksen jäännökset, jotka kuuluivat aikoinaan lappalaiselle ”valtiaalle” (Ogorodnikov 1869: 32).

Repolan ja Rukajärven pitäjissä on myös säilynyt melko paljon tietoja saamelaisista. 1800-luvun lopussa L. W. Pääkkönen tallensi Repolan volostissa perimätietoja täällä aikaisemmin asuneista ”kalalappalaisista” ja ”tulilappalaisista”,²⁵ jotka olivat tietäjiä ja noitia. Repolan Lužman kylän asukkaat yhdistivät esimerkiksi *Hissakaine-*

25. Tuli-Lapissa oppivat tietäjiksi myös Raja-Karjalan Suistamon pitäjän asukkaat (esim. Šemeikät) (Kotiseudun tarinoita: 209–211). Vuokkiniemen Venehjärvellä Ilmari Kianto sai kuulla, että loitsut on tuotu kylään Tuli-Lapista. Samalla oli myös mainittu, että *Tuli-Lappi* on miehen nimi ja että hän on kylän asukkaiden profeetta (Kianto 1989: 174).

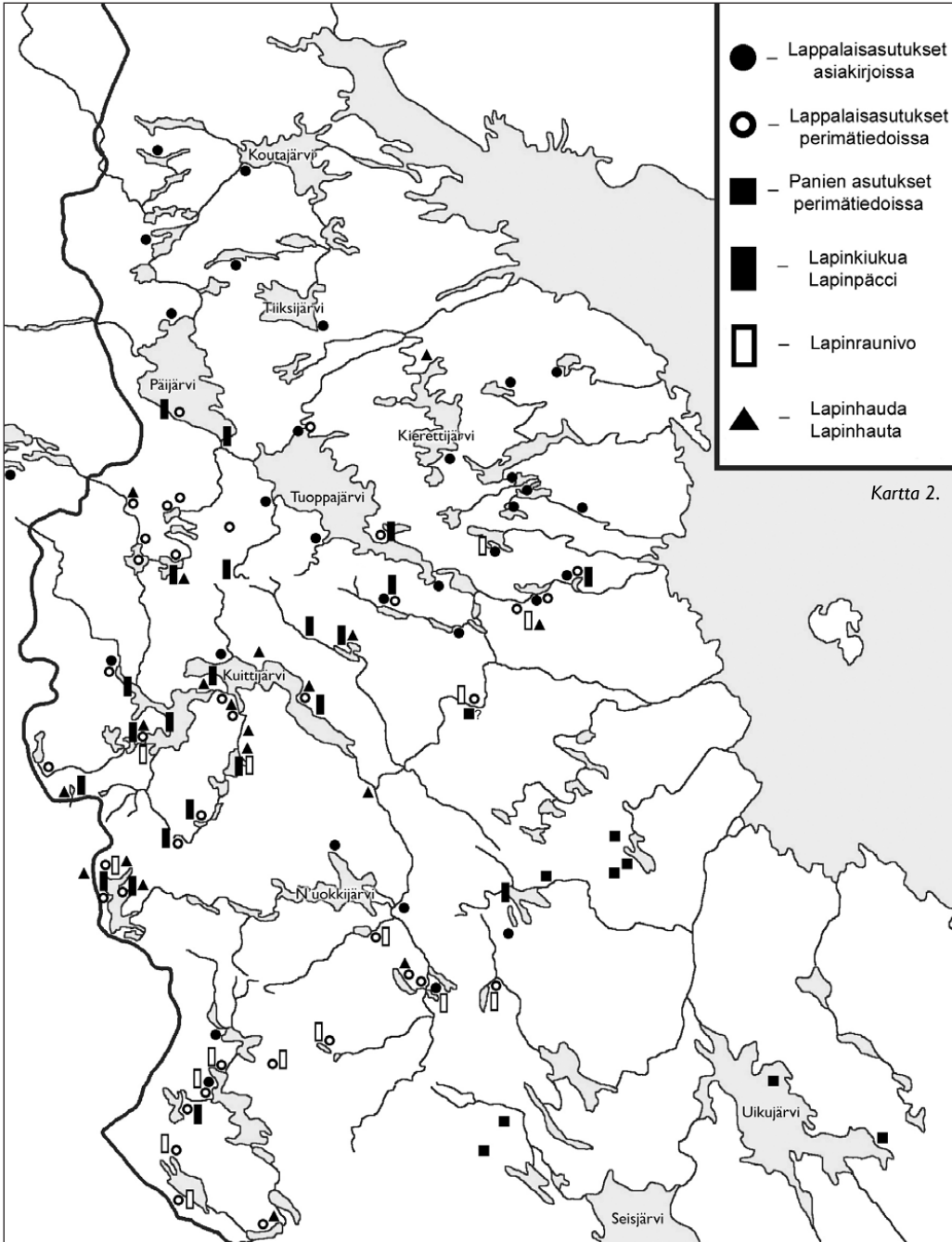
niemellä olevat tulisijat kalastusta ja metsästystä harjoittaneeseen Issakka-nimiseen lappalaiseen. Neljän virstan päästä kylästä oli aikoinaan myös lapinaikainen kalmisto (Pääkkönen 1898: 168–175).

Muistitiedon mukaan Rukajärven Liedmajärven, Tiiksin ja Ännähäisen sekä Repolan Koropin, Lendieran, Lužman ja Luzingijärven kylien tienoilla oli ole-massa *Lapinraunivo*- ja *Lapinaho*-nimiset paikat, joissa oli kiviraunioita muuraus-jäänteineen, sekä *Lapinhaudat*, joiden avulla lappalaiset pyydystivät peuroja. L. W. Pääkkönen tallensi tiedon myös *Lapinkylästä*, joka sijaitsi Hiedajärven rannalla lähellä Repolan Muujärveä. Perimätieto kertoo, että tuon kylän asukkaat oli tapettu *Ruočinvoinan* eli Ruotsinsodan aikana (Pääkkönen 1898: 168–175).

Vienassakin lappalaisten jättämiä muistomerkkejä on useaa lajia: mm. *lapin-raunioita*, *lapinhautoja* (= saamelaisten asuinpaikkoja) sekä *kuoppia* ja *aitauksia*, joi-den avulla pyydystettiin peuroja. Niin sanotut *lapinkiukat* eli *lapinpäcit* ovat useim-min havaittuja saamelaisten oleskelun jälkiä Vienan karjalaiskylien ympäristössä (kartta 2). Vastaavanlainen tyyppi nimellä *Čudskije pečišča* (‘tsuudilaiskiukaat’) on laajalle levinnyt myös Vienanmeren rannikolla (Vitov 1962: 67). Näin kuvaa Juvelius *Lapinkiukua*-nimisiä paikkoja: ”Ne sijaitsevat usein metsässä järvien rantamilla. Ne ovat enimmäkseen maan ja sammalten peitossa ja niitten päällä kasvaa usein vahvoja puita. Kooltaan ne vaihtelevat: korkeus on 1–1.5 kyynärtä, pohjapinnan läpimittaus 3–5 kyynärtä. Välistä on vielä selvät jäljet neliskulmaisesta puusalvoksesta, jonka nurkassa on kiuas. Toisinaan taasen on kiukaan likellä pienempiä maakuoppia, jotka luultavasti ovat olleet elatusvarain säilytyspaikkoina.”²⁶ Samalla Juvelius epäroi, kuu-luivatko kaikki *lapinkiukaat* saamelaisväestölle. Hän mainitsee esimerkiksi viitaten Dubeniin, että saamelaiskodassa tulisija on aina keskellä. Hän huomauttaa myös, että *Lapinkiukua*-nimisen paikkojen lähellä tavataan silloin tällöin kivistä tehtyjä aitoja sekä muokattujen peltojen jälkiä, mikä Juveliuksen mielestä ei voi liittyä saamelaisiin (Juvelius 1888: 39–40). Näin ollen vaikuttaa siltä, että *Lapinkiukua*-paikannimimalli yleistyi ajan kuluessa Vienan Karjalan nimistöissä ja sitä ruvettiin käyttämään nimen-omaan merkitsemään joskus olemassa ollutta, ei välttämättä saamelaista asuinpaik-kaa. Kun arkeologisia kaivauksia näillä asuinpaikoilla ei ole suoritettu, on mahdoton sanoa, mihin aikakauteen nämä asuinpaikat kuuluvat ja kuinka pitkään ne ovat voi-neet olla käytössä. Toisaalta paleoekologinen tutkimus Vuonnisen tienoilla on osoitta-nut, että lähellä asutusta harjoitettiin pienimuotoista viljelyä noin vuonna 1440. Juuri tämän ajan järvisedimentistä on löydetty ensimmäisen kerran viljelykasvin siite-pölyä, tässä tapauksessa rukiin (*Secale*) siitepölyä. Samalla ohran (*Hordeum*) yksit-täinen siitepölyhiukkanen on löydetty jo vuoden 500 järvisedimenttikerrostumasta (Alenius et al. 2011: 159). Täten on mahdollista olettaa, että saamelaisväestö on voinut harjoittaa pienimuotoista peltoviljelyä jo myöhäiskeskiajalla.

Osa näistä *lapinkiukua*- tai *lapinraunivo*-nimellä tunnetuista kiviröykkiöistä on epäilemättä melko myöhäisiä. Ne voivat esimerkiksi olla peräisin ns. (karj.)

26. Hieman toisentyypisistä lapinkiukaista kerrottiin Kontokin Šappovuarassa. Lähellä kylää on suurehko kivikasa (-latomus), jonka kivet on ladottu tietyllä tavalla, ja tämä rakennelma muistuttaa savusaunan kiuasta, jossa on mm. tulisija. Paikallisasukkaiden mukaan lappalaiset käyttivät sitä aikoi-naan kalan savustamiseen. (Keruumatka 2000.)

varastussodan (suom. *sarkasodan*) ajalta eli 1700-luvun alusta, jolloin monen kylän asukkaat siirtyivät turvallisempaan paikkaan piiloutumalla metsään piilopirtteihin vihollisjoukkojen tieltä. Vienankarjalaisilta on tallennettu perimätietoja useamman kylän väestön lähdöstä metsiin ja paluusta takaisin kyliin ”varastussodan” aikana. Ainakaan tähän liittyvät rauniot eivät voi olla lappalaisperäisiä.

Melko usein karjalaiskylien tienoilla tavataan myös *Lapinhauta*-nimisiä paikkoja. Paikallisasukkaiden mukaan pienempiä hautoja saamelaiset käyttivät peura-pyyntiin, koska ne sijaitsevat tavallisesti kapeissa paikoissa korkeiden mäkien, soiden tai vesistöjen ympäröiminä. Isompia hautoja alueen kantaväestö käytti asuinpaikkoina. Esimerkiksi Jyvyälahdelta saadun muistitiedon mukaan lappalaiset pystyttivät kotansa Lapinhautaan ja sytyttivät tulen litteän kiven päälle (Juvelius 1888: 41). Vastaavanlaisia tietoja hautojen käytöstä on olemassa myös Repolan ja Rukajärven pitäjistä (Pääkkönen 1898: 168–175). Mainittakoon tässä, että vuonna 1839 Vienassa käynyt M. A. Castrén pani merkille, että tämänlaatuisista muistomerkeistä tiedettiin kertoa samalla laajalla alueella Liperistä Kajaanin seuduille saakka, jossa niin sanottuja *Lapinhautoja* on sängen runsaasti (Castrén 1839: 8–9).

Muita esihistorialliselta tai historialliselta ajalta peräisin olevia muinaisjäännöksi luokiteltavia kohteita ovat suuret merkkikivet, seidat, uhripaikat ja ns. lapinpatmaat (*lapinpaččahat*).

Matkakertomuksessaan Juvelius mainitsee esimerkiksi lappalaisesta seidasta, joka sijaitsee nykyäänkin Akonniemellä Pistojärven Ohdan kylän tienoilla. Se on kallio, jonka huipulla on pienempi kivi. Jos katsotaan tätä järveltä päin, kallioryhmä muistuttaa naista. Perimätiedon mukaan tällä paikalla eräs saamelainen kirosi rakkaana olevan vaimonsa ja itse kirouksen hän sulki pieneen kiveen, joka on ”naisen päänä” (Juvelius 1888: 42). Näihin saakka paikalliset asukkaat ovat uskoneet, ettei kiveä saa siirtää paikaltaan, muuten ei saa rauhaa ennen kuin asettaa sen takaisin (keruumatka 2000). Mahdollisia seitoja tiedetään olevan myös Uhtuan, Paanajärven, Oulangan ja Vuokkiniemen volostissa. Esimerkiksi kylänpolun varrella lähellä Paanajärven Kurenkylää sijaitsee suuri kivi, jonka päällä on kolme pienempää kiveä. Paikallisperinteen mukaan jokaisen kylän asukkaan piti metsästä palattuaan jättää kiven päälle metsän antimia (marjoja, sieniä jne.). Lisäksi A. M. Tallgren mainitsee A. Brjusoviin viitaten Rukajärven alueella Ontajoen varrella sijaitsevasta uhrikiviluolasta, jonka lähellä oli myös lappalaisiskodan jäännöksiä (Tallgren 1938: 19).

Paitsi seitoja Vienan Karjalassa oli myös muita pyhiä paikkoja, jotka voivat juontaa juurensa alueen saamelaiskauteen. Esimerkiksi Uhtuassa Keski-Kuittijärven rannalla oli aikaisemmin *Suurikivi*, joka oli noin kaksi metriä korkea ja jonka päässä oli puusalvokseen pystytetty puinen risti. Kiven vieressä järven lahdelmassa oli *Suurenkivenruohokko*, joka oli niin pyhä paikka, ettei kukaan tohtinut ottaa siitä ruohoa. Edellä mainitun paikan lähellä oli aikoinaan myös Kormuśniemen *Kalajumala*. Se oli oikein iso ja vanha puuristi, jonka juurella oli suuri kiviroykkiö. Siihen oli kasattu mukulakiviä useita kuutiometrejä. Perinteen mukaan saatuaan hyvän saaliin kalamiehet lupasivat tuoda siihen uhriksi kiven saalispaikaltaan. *Kalajumalan* luona oli havaittavissa muitakin esineitä, mm. vaatekappaleita ja ruokaa (Lukkarinen 1918: 67–69).

Pääjärven seudulla matkustanut Aksel Berner kirjoitti muistiin tiedon lappalaisesta taikakalusta eli *lapinsoitosta* (’-soittimesta’) nimeltään Kontakka, joka ilmoitti saamelaisväestölle monesta tärkeästä asiasta, mm. metsästyskauden alusta, vihollisten tulosta jne. Tämä soitin riippui aina merkillisen hongan latvassa eräällä saamelaisille pyhällä Pääjärven niemellä. (Berner 1872: 496.)

Uhtuan Haikolan kylän lähellä on olemassa *Passi(n)järvi*-niminen vesistö, jonka nimi saattaa olla saamelaista alkuperää, vrt. ksaam. **pesē* (saamP *bassi*, saamK *pââ’ss* ’pyhä’. Tämän nimen varianttina on *Spuassujärvi*-muoto. Sen rannalla sijaitsee myös *Spuassuvuara*-niminen mäki. Karjalan kielen *spuassu*-sanana merkitys on ’kristus, vapahtaja’ (KKS). Kukaan paikallisasukkaista ei kuitenkaan enää osaa selittää, miksi järvi tunnetaan sillä nimellä. Siitä huolimatta tämäkin nimi viittaa välillisesti ’pyhään paikkaan’. Saamelaisilla *bassi* liittyy usein tuntureihin ja järviin (vrt. pn. *Bassijaure* Ruotsissa), joissa asui tuonpuoleisia ns. *sáiva*-olentoja. *Bassiksi* nimitettiin monesti myös seitoja (Pulkinen 2011: 219). Norjan lappalaiset valitsivat pyhiksi paikoikseen (saamP *bassi* ’pyhä’) vaarallisia kohtia (mm. koskissa, jäätiköillä), joiden ohitse heidän täytyi matkoillaan kulkea. Niiden joukossa oli myös sellaisia, joissa metsästys tai kalastus oli sujunut epätavallisen hyvin tai huonosti (Krohn 1894: 25–26). Toinen *Passijärvi* tunnetaan Jyskyjärven tienoilta eli Vienan Karjalan eteläosasta.²⁷

Mainittakoon, että Pistojärven Tuhkala sijaitsee *Šaivarven* eli *Šaivojärven* (ven. *Šaivozero*) rannalla, jonka nimi saattaa liittyä myös saamelaisten uskomuksiin. *Sáiva* oli jollakin tavalla läheisessä yhteydessä pyhän kanssa. On arveltu, että se liittyy saamelaisten vanhimpiin vainajalakäsityksiin (Pulkinen 2011: 221). *Sáiva*-käsite tunnettiin kaikissa saamelaisryhmissä, mutta sen merkitys oli niissä hieman erilainen.²⁸ Kuolan niemimaan saamelaisilla *sáiva*-käsitettä käytettiin merkitsemään pyhiä vesiiä. Tällaisia olivat hyvin usein puhdasvetiset läpivirtaavat järvet, joissa kalanpyyntiä oli rajattu erilaisilla kielloilla ja joiden rannalla tehtiin uhrauksia ja lahjoituksia järven isännälle (Košečkin 2003: 121).

Kiinteisiin muinaisjäännöksiin kuuluvat myös mahdollisesti pyyntiperinteeseen liittyneet *lapinpatsaat* (karj. *lapinpačaš*), joita 1800-luvun lopussa oli tavattu usein Keski-Karjalan karjalaiskyläin apajavesillä. Koillis-Suomessa nähtävästi samankaltaisia puupatsaita oli tavattu vielä 1800-luvulla metsästys- ja apajapaikoissa. Suomenkielinen väestö piti niitä aikaisemmin näillä paikoilla asuneiden saamelaisten

27. Mainittakoon, että Kiestingin kunnassa oli *Pasvaraka* (variant. *Spasvaraka* ← ? **Pass*- (**Spuas*-) -niminen kylä (karj. Lohivuara) sekä Voijärven kunnassa Uskelan tienoilla on *Spuassunmua*-niminen paikka (? > **Pass*-).

28. *Sáiva* (Saivo) on saamelaisuskomuksissa vainajala, kuolleiden asuinpaikka. Sinne pääsivät ympäröivän tuonpuoleisen kanssa hyvin eläneet, käytännössä noidat. *Sáivan* vainajasielut muuttuivat luonteeltaan suojelushengiksi, jotka olivat saamelaisnoidan apuhenkkiä. Suomen Lapissa *sáiva* on viitannut kaksipohjaisiksi kuviteltuihin, tuonpuoleisten olentojen asuttamiin järviin (nykyperinteen tuntemat ”saivojärvet”). Nämä ovat yleensä kirkasvetisiä lähdejärviä, jolloin pohjassa todella saattaa näkyä järvien väliseksi aukoksi tulkittu lähteensilmä. *Sáiva* sijaitsi yleensä juuri järven pohjassa olevan reiän toisella puolella, missä oli toinen järvi. Länsisaamelaisilla *sáiva* taas on assosioitu tiettyihin pyhiin tuntureihin (Pulkinen 2011: 219, 221).

jumalina. Perimätietojen mukaan lappalaiset ryhtyessään pyyntiin lupasivat pystyttää veden kunniaksi patsaan tai veistää ”jumalan kuvan”, jos saavat runsaasti kaloja tai hyvän saaliin peurahautoistaan. Tämänkaltaisten patsaiden tiedetään korvanneen saamelaisilla kiviseitoja ja niitä palvottiin pyynnin aikana. Puiset seidat veistettiin usein ihmispään muotoisiksi. (Krohn 1894: 77; Leppäaho 1935: 38.)

Mainittakoon tässä, että vuonna 1563 Vaaženin pogostassa Kuujärven tienoilla oli ”*Paholaisenojan*” läheisyydessä ”*Paholaisen pään yllä*” -niminen kylä (ven. *derevn'a nad Besovoju golovoju na Besovom Ručju*; nyk. karj. Hidniemi, ven. Gižino) (PKOP: 86). Tämä nimitys voisi viitata samankaltaiseen perinteeseen, joka tunnettiin myöhempanä aikana Suomen pohjoisosissa. Suomessa pyytäjien veistämiä patsaita (”kalajumalia”) eli keropäitä on runsaasti varsinkin Kemijoen ja siihen laskevien jokien varsilla, hyvien pyyntipaikkojen läheisyydessä. Nämä patsaat oli pystytetty muinoin jonkun henkilön tai tapahtuman muistoksi tai uskomuksellisessa tarkoituksessa (Elo & Seppälä 2011: 23, 27).²⁹ Mahdollisesti tähän yhteyteen kuuluu tieto, että Uhtuan Haikolan tienoilla on pieni järvi nimeltään Iitolalampi, joka on saanut oman nimensä siitä, että sen rannalla oli idoli eli puinen epäjumala. Haikolassa on tallennettu myös muistitieto, joka kertoo, että kylän ympäristön eräissä järvissä oli pohjaan asetettuja paksuja hirsitä, jotka olivat vaakasuorassa asennossa ja joita lappalaisten mainitaan käyttäneen kalastaessaan (Juvelius 1888: 51). 1890-luvulla Vienassa käynyt Louis Sparre pani myös merkille, että Rukajärven Miinoan kylän kalmistolla erään kuusen kylkeen oli naulattu omituinen puusta leikattu hautausmerkki, joka muistuttaa ihmisen tai eläimen päätä (Sparre 1930: 50).

Tornaueksen mukaan Suomen lappalaisilla oli kivisiä ja puisia epäjumalia. Esimerkiksi Oulun kihlakunnassa Iin pitäjän saarilla oli noin kolmen kyynärän korkuisia kivipatsaita, joille kalamiehet olivat uhranneet rahaa ja viinaa. Patsaissa oli yksi isompi kivi runkona, sitten pienempi kaulaa vastaava kivi ja vihdoinkin jykevä kivinen pää. Castrénin mukaan Suomen pohjoisosissa oli aikoinaan myös vanhoja puita, joihin oli piirretty ihmisten kuvia (Krohn 1894: 27, 64, 75). Vastaavanlainen perinne oli myös Skandinaviassa (Zachrisson 2002: 51–55).

Valitettavasti lapinpatsaisiin liittyy Karjalassa hyvin harvoin tarinoita, ja tästä syystä ei ole ihan selvää, mikä oli niiden todellinen käyttötarkoitus. Kerrotaan ainakin, että eräissä tapauksissa näiden patsaiden pystyttämisen seurauksena oli joidenkin kalalajien osittainen tai täydellinen katoaminen vesistöistä. Juuri tässä tarkoituksessa esimerkiksi Kontokin Munankilahden tienoilla asunut lappalainen löi patsaan Koisuarenluhta-nimiseen lahden pohjaan (Juvelius 1888: 44).

Ollessaan Vienan Karjalassa J. Lukkarinen merkitsi muistiin, että näillä tienoilla vallitsi aikoinaan lapinusko (Lukkarinen 1918: 87), jonka mahdollisena todisteena voivat olla edellä mainitut kivet, patsaat, ruohikot ja muut pyhät paikat.

Vuosisatoja kestänyt saamelaisten ja karjalaisten rinnakkaisasuminen Vienan Karjalassa on jättänyt jälkensä myös karjalaisen mytologiaan ja lauluperinteeseen.

29. Mainitsen tässä, että Kiestingin Pinkasalmen tienoilla Kierettijärven Pahtasuarella sijaitsee *Golova*-niminen suurehko kivi (vrt. ven. *golova* ’pää’).

Ainakin viisi Kuittijärven tienoiden runonlaulajaa mainitsi oppineensa taikojaan ja loitsujaan saamelaisilta (Kirkinen 1988: 98–99). Osoituksena varhaisista tiiviistä yhteyksistä voi olla esimerkiksi molemmille kansoille yhteinen kansanrunousaihe vihollisten tulosta.

Kuolan niemimaalta tallennettu saamelaistarina kertoo *Ču(u)disuolenč*-saarennimen synnystä Ounasjärvessä. Sen mukaan saarella menehtyi rosvojoukko (eli *čuudit*), jonka saamelainen taruhenkilö *Lavrikaš* jätti ilman veneitä (Minkin 1987: 94). Uhtuasta tallennettu legenda kertoo vuorostaan *Laurikaini*-nimisestä sotavangista, joka karkasi veneellä eräältä saarelta jättäen rosvojoukon kuolemaan sinne. Tarinan tapahtumat sijoittuvat *varastussodan* aikaan, jolloin valloittajat etenivät Imandrajärveä³⁰ kohti (Juvelius 1888: 62).

Uusi itämerensuomalainen väestö otti vähitellen käyttöön saamelaisille kuuluneita maita pakottaen viimeksi mainittuja vetäytymään pohjoisemmas. Mutta se ei ollut aina helppoa, koska pohjoisessa sijainneet alueet kuuluivat nähtävästi muille lappalaissuvuille. Tästä syystä lappalaiset olivat nähtävästi haluttomia jättämään kotipaikkojaan. Tähän viittaavat Vienassa ja Aunuksen Karjalan pohjoisosissa karjalaisilta tallennetut muistitiedot, jotka kertovat *lapinsodasta* tai *lapinvoinasta*. Esimerkiksi Uhtuan Luusalmessa ylös kirjoitettu taru tiesi kertoa, että kylään saapuneet uudisasukkaat joutuivat taisteluun lappalaisten kanssa seudun omistamisesta (Timonen 1938: 474). Taistelussa kaatui paljon miehiä kummaltakin puolelta. Vastaavanlaisia muistitietoja on tallennettu Kontokin Kostamuksesta sekä Rukajärven Tiiksistä ja Lietmajärveltä. Kahakoista lappalaisten kanssa kerrottiin myös Tunkuan Kevättämäjärvellä. Tämän lisäksi on olemassa tarinoita, joissa lappalaiset kiroavat kalavedet pois lähdön hetkellä. Tämän seurauksena lähivesistöistä katosi tavallisesti kalan tietty laji, kuten hauki, särki, säynävä, muikku, ahven, lahna tai siika (Pääkkönen 1898, 168–187; Karel'skij fol'klor 1949: 154). Esimerkiksi ennen pois lähtöä Kontokin seudulta viimeiset lappalaiset raahasivat Kontokkijärven kalaisaan apajaan oksikkaan kuusen, varoittaen siten uudisasukkaita rajoittamaan kalan pyyntiä (Juvelius 1888: 44).

Vienan pohjoisosassa Aksel Berner tallensi myös tiedon, jonka mukaan Pääjärven eteläpään lappalaiset ”monta monituista vuotta” olivat vastustaneet tällä seudulla karjalaisia häiriten heidän kalastustaan ja metsänkäyntiään. Kun lappalaiset tiesivät tuhon hetken tulleen, he paikallistarinan mukaan kerääntyivät Pääjärven eräälle saarelle ja syöksivät itsensä tuleen, johon kaikki paloivat. Tästä kertovat mm. saarella olevien raunioiden palaneet kivet, jotka osoittavat, että ne olivat olleet aikoinaan kovassa tulessa (Berner 1904: 495–496).

Suunnilleen samaan aikaan eli 1900-luvun alussa Ilmari Kianto kuuli eräältä oppaalta tarinan, joka kertoi Kuntikylän tienoilla olevasta Kumakoskesta, josta karjalaiset panivat viimeiset lappalaiseläjät menemään alas, ja tähän muistitiedon mukaan oli loppunut ”lapin ukon valta” näillä seuduilla (Kianto 1923: 388).

30. Karj. Imantra = suom. Inari.

Kantaväestön ja uudisasukkaiden väliset suhteet eivät aina kehittyneet suotuisiksi. Esimerkiksi Pistojärven Tuhkalan tienoilla lappalaisten ja tulleen väestön välit olivat huonot ja kerran lappalaiset syöttivät tulokkaiden lehmän karhuille. Tuhkalan seudun lappalaiset olivat hyviä tietäjiä,³¹ ja selviytyäkseen heistä kylän ensimmäisten asukkaiden oli pakko kääntyä Ruvankylän mahtavan Iivana Sorvanaini -nimisen tietäjän puoleen (Kiestingin kansanlauluja 1989: 10, 46). On mielenkiintoista, että Jokangan siidassa (saam. Jovkkoš) asui 1600–1700-luvun vaihteessa Ivan Vasiljev Sorvan (synt. noin 1671) ja Luujärven siidassa (saam. Lujaavv’r, ven. Lovozero) asui hänen veljensä poika Ivan Fjodorov Sorvanov (synt. noin 1701; Kučinskij 2008: 288, 291). Tämän tiedon pohjalta voidaan puhua saamelaisperäisen Sorvanaini-suvun olemassaolosta ainakin Kuolan niemimaalla. Selvittämättä jää kuitenkin kysymys siitä, asuiko perimätiedossa mainittu Sorvanaini-suku Ruvassa. Vuosina 1608–11 Ruvanimisessä saamelaispogostasta eli siidasta mainitaan vain kaksi verovelvollista lappalaista: Mikiforko Aikasarovin poika ja hänen veljensä Fedotko (Haruzin 1890: 462). Toisaalta on muistettava, että myöhemmin eli vuoteen 1793 mennessä koko Pääjärven seudun lappalaisasutus yhdistettiin Ruvan pogostaksi (Pöllä 1995: 201) ja Sorvanaini-niminen mies saattoi asua silloin myös jossakin toisessa saamelaisasutuksessa.

Muistiin on tallennettu myös tapauksia, jolloin *varastussodan* aikana lappalaiset joutuivat hyökkäyksen kohteeksi sekä suomalaisten että venäläisten puolelta. Näiden hyökkäysten seurauksena oli lappalaisten katoaminen monelta paikalta (Castrén 1839: 8). Esimerkiksi suullinen tiedonanto Uhtuan volostista kertoo kahdesta lappalaisesta, jotka asuivat joskus lähellä rajaa Suomen puolella. Toinen heistä oli venäläisten vankina ja toinen onnistui pakenemaan. (Juvelius 1888: 52.) Toisen muistitiedon mukaan Uhtuan Alajärven tienoilla asui aikoinaan kolme lappalaisveljestä nimeltään Patriikka, Čolli ja Ieva. Erään hyökkäyksen aikana *ruotsit* saivat yhden heistä kiinni ja veivät hänet Ruotsiin (eli Suomeen). On mielenkiintoista, että legenda kertoo, että hänestä on saanut alkunsa Suomen lappalaisten haara (Karel’skij fol’klor 1949: 153). Kontokin Akonlahden tienoilla Castrén kirjoitti muistiin, että rajaseudun suomalaiset murhasivat kaksi Kiitehenjärven rannalla asunutta lappalaisperhettä, jotka ennen tätä tapausta olivat saaneet Moskovan ruhtinaalta käyttöoikeudet pyyntitoimintaan näillä seuduilla, ja suomalaiset halusivat saada nämä etuudet itselleen (Castrén 1839: 8).

Perinteessä on säilynyt tietoja myös siitä, että lappalaiset eivät tulleet toimeen myöskään toistensa kanssa. Esimerkiksi Vuokkiniemen Latvajärven tienoilla eräs Puatolaini-niminen lappalainen tappoi kalamatkalla N’aukunjärven rannalla oman heimoveljensä nimeltään Parviaini. Tiedetään myös, että viimeksi mainittu haudattiin N’aukunjärven Parviaisen saarelle (Juvelius 1888: 47). Uhtuan Alajärveltä on olemassa

31. Kerrotaan, että kerran Korpijärven Lapinniemiellä asunut lappalainen vaipui transsiin saadakseen uusia tietoja/taikoja. Hänen veljensä oli poissa, ja ensiksi mainittu lappalainen ei pystynyt palaamaan transsista takaisin reaali maailmaan ja nukkui kuolemanunta. Rahvas hautasi hänet. Palattuaan kotiin toinen veljeksistä kaivoi veljensä maasta, sytytti nuotion ja yritti saada tietää, oliko hänen veljensä taipettu. Kuollut lappalainen havahtui hereille kolme kertaa kuolonunesta ja ilmoitti, että hän oli kuollut luonnollisesti. Sen jälkeen hänet haudattiin uudestaan ja elossa oleva lappalainen lähti tältä seudulta (KRR 1992: 231; vrt. myös Juvelius 1888: 49). Korpijärven kylä sijaitsi Pistojärven volostissa lähellä Tuhkalaa.

vuorostaan perimätieto Lauri-nimisestä lappalaisesta, joka oli tunnettu siitä, että hän ajoi pois Alajärven rannoilta omia heimolaisiaan eli muita lappalaisia. Lauri asui kuolemaansa saakka erällä Alajärven niemellä, ja sanotaan, että häneen loppui ”lapin suku” (Juvelius 1888: 52). On hyvin todennäköistä, että perimätiedolla on historiallinen tausta. Asiakirjassa vuodelta 1678 Paanajärven Alajärven kylästä mainitaan vanhus Minka Lavrentjev, jonka isä oli epäilemättä Lauri-niminen. Valitettavasti siinä ei mainita Minkan ikää, mutta voidaan kuitenkin olettaa, että hänen Lauri-isänsä eli joskus 1500-luvun lopussa ja oli mahdollisesti kylän tienoiden viimeisiä saamen kielen puhujia (RGADA 1678: 70).

Pistojärven Tuhkalanjärven Lapinsuarella ja Liävänniemellä asuneet kaksi lappalaista eivät myöskään eläneet sovussa. Kerran toinen heistä pilasi näiden lappalaisten yhteisen apajapaikan, ja toisen oli pakko kutsua tietäjä Pääjärveltä, että paikka olisi tullut taas kalaisaksi (Juvelius 1888: 48–49). Tätä tietoa voidaan pitää muistumana siltä ajalta, jolloin silloisen saamelaisten asuttaman Pääjärven pogostan vanhin käsitteli erilaisia kiistanalaisia kysymyksiä. Toisaalta muistitiedon perusteella voidaan myös arvella, että Pistojärven tienoiden lappalaiset olisivat kuuluneet hallinnollisesti Pääjärven seudun lappalaisalueeseen. Tähän viittaisi myös tieto siitä, että vuonna 1591 Pistojärvi ympäristöineen kuului Pääjärven naapuriseudun rinnalla Metsä-Lappiin (MPIK: 326).

Kahden Pistojärven Osraniemellä ja Heposuarella asuneen lappalaisen riidasta kertoo taas perimätieto Pistojärven kylästä. Sen mukaan nämä lappalaiset olivat seudun ensimmäisiä asukkaita ja riidan seurauksena oli yhteisen nuotan repeäminen (Juvelius 1888: 49, 66).

Etelämpänä Repolan volostissa Lužman kylän tienoilla kerrotaan kahden lappalaisen jousiammuntakilpailusta, jonka seurauksena oli Hissakka-nimisen lappalaisen ja hänen vaimonsa menehtyminen. Römöne-niminen lappalainen pilasi katseellaan sorsan, jonka Hissakka sai voiton ansiosta ja söi sitten vaimonsa kanssa (Pääkkönen 1898: 168–169).

Voidaan olettaa, että lappalaisten välisten ristiriitojen taustalla oli heidän keskuudessaan syntynyt erimielisyys siitä, miten uuteen tilanteeseen tulisi suhtautua: pitäisikö lähteä omilta kotiseuduiltaan pois karjalaiskolonisaation tieltä vai jäädä tänne ja siirtyä uudisasukkaiden tapaiseen kiinteästi paikallaan asumiseen?

3. Perimätiedot paneista

Herättää huomiota, että tällä hetkellä Vienan itäosista ja Karjalan keskiosasta sekä Karjalan venäläisalueilta ei käytännöllisesti katsoen löydy perimätietoja lappalaisista alkuasukkaina. Niitä ei ole tallennettu myöskään 1800-luvun loppupuolella, jolloin L. W. Pääkkönen matkusti Karjalassa. Tarkoittaako tämä, että karjalaiset ja venäläiset asutukset tällä puolella Karjalaa ovat melko varhaisia ja siten tiedot lappalaisista ovat hävinneet lähes jäljettömiin? Ymmärtääkseni asia ei ole näin.

Mielestäni on syitä olettaa, että muisto kantaväestöstä on säilynyt näillä alueilla *paneja* koskevilla perimätiedoissa. Panien hahmossa henkilöityy varhaishistoriallisia, osittain mytologisia käsityksiä nykyistä asutusta edeltävästä väestöstä. Itse pani-hahmo on hyvin monitulkintainen: panit ovat alkuasukkaita, pakanoita, sukujen kantaisia, rosvoja ja ulkopuolisia vihollisia. Täten hyvin usein perimätiedoissa pani-nimitystä käytetään varsin yleistävästi. Siksi on syytä olla varovainen ja tulee esimerkiksi erottaa esivanhempiin liittyvä pani-traditio liettualaisiin ja rosvoihin liittyvistä pani-traditiosta, vaikka muistitiedoissa onkin havaittavissa näiden traditioiden sekoittumista sekä eri periodeihin liittyvien tapahtumien kerrostuneisuutta (Kriničnaja 1978: 174–176). Kaikesta huolimatta voidaan kuitenkin nähdä, että kertomuksien oleellinen osa, jota koskee alkuasukkaita, on melko yhtäläinen Vienassa tallennettujen ja lappalaisista kertovien muistitietojen kanssa.

Muistitietoja paneista on tallennettu Aunuksen kuvernementin eri osissa. Niitä on melkoisesti Äänisniemeltä sekä Poventsan ja Puutoisen kihlakunnassa. Tallennetuissa legendoissa paneja usein nimitetään kastamattomiksi julmureiksi, jotka asuivat tavallisesti vaikeapääsyisessä maastossa, mm. jokien varrella tai ylännteillä. Heidän joukossaan on myös pienissä linnoituksissa asuneita rosvoja. Oppaiden mukaan merkkejä tästä alkuväestöstä ovat varhaisten asuinpaikkojen ja peltojen jäännökset, kurgaanit, varhaiset haudat, maa- ja kivivallit, erilaiset kuopat sekä muinaisaikaiset esinelöydöt. Samalla paneja koskevilla muistitiedoissa on kuvattu usein kantaväestön syrjäytymisen ja assimiloitumisen prosessia Karjalan kolonisaation voimistumisen aikakautena (Kriničnaja 1978: 173–174).

Keski-Karjalan ja Vienan itäosan paikallisväestön mukaan paneja asui aikoinaan Paatenen Čiässalmessa, Pölkkylässä ja Sellinkylässä, Suikujärven Riihivuarassa, Säkäjärvellä ja itse Suikujärvellä sekä Tunkualla. Esimerkiksi Säkäjärven kylän tienoilla panit asuivat eräällä Säkäjärven saarella ja harjoittivat kalastusta ja metsästystä. Saarella heidän asuinpaikkansa jäännöksenä on neljä kiviröykkiötä. Perimätieto kertoo myös, että kerran eräs heidän lapsistaan tukehtui kalanruotoon, ja panit kirosivat järven (Pääkkönen 1898: 184–185).

Suikujärven Riihivuaran tienoilla asuneet panit olivat omanarvontuntoista kansaa. Kun heitä yritettiin pakottaa kääntymään uuteen uskoon, he eivät alistuneet eivätkä luopuneet omasta uskostaan vaan polttivat itsensä. Polttopaikalla on havaittavissa raunioita, jotka periytyvät tuolta ajalta. Panien poltosta Panivuaralla kertoo myös Tunkualla tallennettu perimätieto (Pääkkönen 1898: 185, 202).

Jos lappalaisten ja panien rinnastaminen osuu oikeaan, niin voitaisiin olettaa, että Puanajärven kanta-asukkaana oli mahdollisesti myös pani. Perimätiedon mukaan Puanajärven kylä sai nimensä *Puana*-nimisen ensimmäisen asukkaana (Juvelius 1888: 68). Sen todisteena voivat olla myös kylän tienoilla tallennetut paikannimet, vrt. *Puanalanoja*, *Puanalanlaksi* ja *Puanalannurmet*. Tiedetään, että *-la/-lä*-malli asutusnimissä (talojen, kylien nimissä) on aina peräisin asutuksen alkuvaiheesta, jolloin talon tai kylän perustajan nimeen on liitetty lokatiivinen *-la/-lä*-johdin (Kuz'min 2003: 67). Mainittakoon, että Repolan Suarenpiän

ja Tunkuan Hiizijärven kylässä oli *Puanila*-nimisiä taloja ja Repolan Lužmassa on olemassa lahti nimeltään *Puanilanlakši*. Toisaalta jää kuitenkin hämäräksi, oliko Puanajärven ensimmäinen asukas lappalainen vai itämerensuomalainen.

Uikujärven saarilla asuneista paneista kertoo muistitieto Poventsan kihlakunnasta. Eräällä saarista on heidän asutuksensa jälkinä kiukaiden raunioita ja kivi-röykkiöitä uudehkon metsän keskellä. Samalla Uikujärven pogostan ja Koikinitsan kylän välillä sijannut ja panien asuttama saari tunnetaan nimellä *Gorodovoi* eli **Linnasaari*. Paniksi mainitaan myös Koikinitsi-kylän Koika-niminen ensimmäinen asukas. Tämä mies saavutti mainetta sillä, että saattaessaan puolalaisia (ven. *ljah*) Vojačun kylään (ven. Nadvoitsi) hän upotti vihollisten veneen Vojaččukoskeen (Kriničnaja 1978: 58, 62; vrt. myös perimätieto Lairikaisesta).

Bobrovoje-järven rannalla Vozmogora-kylän paikalla oli muinoin panien hautausmaa kirkkoineen. Muistitiedon mukaan panit joutuessaan painostuksen alaiseksi heittivät tavaransa järveen ja lähtivät nähtävästi tältä seudulta pois (Kriničnaja 1978: 57).

Belomorskin piirissä (ent. Sorokka) paikallinen väestö kertoi Antippa Panovista, joka ammoisina aikoina kävi sotaväkineen ryöstämässä Vienanmeren rannikkokyliä. Sen jälkeen, kun hänen joukkonsa oli lyöty, hän kääntyi ortodoksisen uskoon ja alkoi harjoittaa maanviljelyä ja meripyyntiä (Kriničnaja 1978: 155–156).

Äänisniemen Sungun volostissa Putkozzero-järven rannalla on kallio, jota paikallisasukkaat nimittivät Paninlinnaksi tai Paninmäeksi. Kallion rotkossa on kiukaiden jäännöksiä, ja siellä kerrotaan panien asuneen (Pääkkönen 1898: 206–207). Puutoisen piirissä panit asuivat Krasnyj bor -nimisessä paikassa lähellä Nigižmaa. Heidät ajoi sieltä pois kaksi muromalaispyhimystä, Lazar' ja Afanasi, jotka myöhemmin perustivat Äänisen Muč'-saarelle Muromalaisen luostarin. Panien poislähdön jälkeen paikalle jäi heidän kiukaitaan. Panien kiukaita oli aikoinaan myös Äänisen Besov nos -niemellä. Muistitieto kertoo panien lähteneen sieltä jo kauan sitten. Panien asumisesta saarilla tiesi kertoa myös Kontupohjan piirin Gorkan kylässä tallennettu perimätieto. Sen mukaan ennen poislähtöä panit asuivat kylän tienoilla olevilla Gorskij- ja Konevets-nimisillä saarilla (Kriničnaja 1978: 55–56).

Panien jälkeläisinä pitää itseään osa Vodlajärven Kanzanavolok-kylän asukkaista. Eräissä pohjoisvenäläisissä kylissä on myös olemassa perinne, jonka mukaan Kiseljovin päivää eli helluntaipäivää edeltävänä torstaina järjestetään panien eli esisien muistopalvelus (Kriničnaja 1978: 174–175).

Erään muistitiedon mukaan Kanzanavolok-kylän tienoilla oli taistelukin paneja vastaan. Samankaltainen perimätieto on tallennettu myös Porajärven Soudujärvellä. Se kertoo mm., että kylän talonpojat ajoivat panit suolle ja upottivat heidät sinne. Taistelun jälkeen suo on saanut nimen *Panansuo* (OIK 1957: 122). Panien ryöstöretkistä Seesjärven kyliin on tietoja myös Paatenen volostista. Toisaalta viimeksi mainituissa tapauksissa perimätietojen historiallisena taustana saattavat olla vuosien 1613–1614 tapahtumat, jolloin aseellisen intervention aikana puolalais-liettualaiset sotajoukot hyökkäsivät Karjalaan. Mainittakoon, että 1860-luvulla E. V. Barsov kirjoitti muistiin Äänisniemeltä perimätiedon, joka kertoo Paleostrovin luostarin

perustajan taistelusta ”villi-ihmisten” kanssa (Barsov 1868: 27).³² Tällä nimityksellä viitattiin joskus Venäjän luoteisosan venäläisissä perimätiedoissa lappalaisiin (Agapitov & Loginov 1993: 111).

Kaikkea edellä mainittua voidaan pitää osoituksena mahdollisesta itämerensuomalaisia ja venäläisiä edeltäneestä asutuksesta. Samalla voidaan myös nähdä, että paneista kertovien perimätietojen perusaiheet ovat analogisia Aunuksen kuvernementin pohjoisosissa ja Vienan Karjalassa tallennettujen lappalaisista kertovien muistitietojen kanssa. Toisin sanoen ne kertovat myös alueen kantaväestöstä ja sen asuinpaikoista sekä näiden pois lähdöstä ja assimiloitumisesta. Siten kansanomaiset etnonyymiset nimitykset *pani* ja *lappalainen* eri osissa Karjalaa ovat jossain määrin identtisiä.

Kun Vienassa tallennetuille perimätiedoille löytyy melko usein todisteita asiakirjoista, niin voidaan olettaa, että eteläisemmillä alueillakin paikallisilla muistitiedoilla voi olla historiallinen tausta. Täten Karjalan mahdollisen lappalaisasutuksen valaisemiseksi Karjalan keski- ja eteläosien paneja koskeva muistitieto lienee perusteltua ottaa huomioon. Koska toisaalta paneja koskevia perimätietoja on tallennettu melkoisesti myös Vologdan alueella ja Arkangelin alueen länsiosassa, voidaan ajatella, että paniperinne on voinut levitä Karjalaan kaakossa sijaitsevilta alueilta.

4. Saamelaisten henkilönnimet

Kiinnitän huomiota vielä siihen seikkaan, että osa asiakirjoissa esiintyneistä lappalaisten henkilönnimistä on karjalaisia kieliasultaan, esim. Griška Päivijev, Lemmit Torvijev, Ivaška Koivupää, Ivanka Igalov jne. Voidaan olettaa, että Karjalan lappalaisyliä kantaväestö oli silloin jo pitkään ollut huomattavassa vuorovaikutuksessa karjalaisten kanssa; heidän verottajansakin olivat mahdollisesti alun perin karjalaisia. Osan lappalaisista tiedetään myös asuneen karjalaisyliä. Nähtävästi juuri edellä mainituista syistä itämerensuomalaiset nimet ovat juurtuneet saamelaisten keskuuteen sekä päätyneet vero- ja laskentakirjoihin. On kuitenkin huomattava, että lappalaisten omaperäiset nimet ovat läsnä 1600-luvun asiakirjoissa, ja niitä on säilynyt myös paikannimissä. Alla on esitetty eräät pääasiassa 1600-luvun alun asiakirjoissa esiintyvät sekä paikannimistöä löydettävät saamelaisten henkilönnimet:

1597: *Ivanko Igalov, Stepanko Rettij* (Kuittijärvi) (IK I: 214); **1608–11:** *Fedka Aikasarovinhoika* (Koutajärvi), *Timoška Junčininpoika* (? *Jungininp.*; Päijjärvi), *Tomasko Jahimovinhoika* (Päijjärvi), *Hanko Jungininpoika* (Tumtsa), *Onisemko Hellininpoika* (Tumtsa), *Ikoiko Ikijevinpoika* (Tumtsa), *Igasa Ikijevinpoika* (Tumtsa), *Aikasai* (? *Aikasar*) *Onisimovinhoika* (Tumtsa), *Sarrei Päivijevinpoika*, lapset *Harja* ja *Jandavka* (vrt. *Rotka Šarejev* 1678; Orejärvi),

32. Kornili Paleostrovilainen perusti luostarin Äänisjärven pohjoisosassa sijaitsevalle Paleostrovin saarelle joskus 1300- ja 1400-lukujen taitteessa.

Lemmit Torvivevinpoika, lapsi *Janka* (Orejärvi), *Päivei Gerasimovinpoika* (Orejärvi), *Aripei Gerasimovinpoika* (Orejärvi), *Kirmuška Melentjevinpoika* (Kuolajärvi) (Haruzin 1890: 443, 462); **1620:** *Juganči Garentsov* (Kuolajärvi), *Pävi Ikandujeksov* (Kemi), *Pämvesarka Mel(e)lino* (Sompio), *Ikimka Oglujev* (Sodankylä), *Agika Igalov* (Kitkajärvi), *Šardenka Igajeksov* (Maaselkä) (SMIK: 49); **1624:** *Junka Gannujev* (Pitkozerskaja volost') (Žukov 2003: 98); **nimistö:** *Junkanoja* (Oulanka), *Junkanniemi* (Oulangan Tuavo), *Hellenlampi* (Kiestinki), *Hankovuara* (? **Hankonvuara*) (Pistojärven Kantoniemi), *Ihalampi* (? **Ihanlampi*) (Vitsataipaleen Kälkäarvi), *Ihinniemi* (Pistojärven Kantoniemi), *Torvisenniemi* (Oulangan Vartielampi), *Torvilanlampi* (Oulangan Niska), *Päivinsuaret* (Vitsataipaleen Pilzärvi), sekä eräät muut: pelto *Mielikirja* (Paanajärven Kuorilaksi), kylä *Piesunki* (Uhtua) (← hn. *Piesui*), järvi *Pilzärvi* (Vitsataipale) (← hn. *Pilsa*) (Saamelaiset nimet: 8, 10), kylä *Uhtua* (← hn. *Uhtua*) (Korteniemi 2009: 237).

Onkin näin ollen todettavissa, että saamelaiset asuttivat aikoinaan ilmeisesti koko nykyisen Karjalan aluetta ja osa saamelaisista asui Vienan Karjalan pohjoisosissa vain muutamia sukupolvia sitten. Tähän viittaa vielä sekin, että Vienan karjalaiskylien tienoilla tavataan runsaasti lappalaisten muinaisjäännöksiä ja että kansan keskuudessa on säilynyt melkoinen määrä suullisia perimätietoja, jotka kertovat saamelaisista ja heidän asutuksistaan Vienan Karjalassa. On mielenkiintoista, että hyvin usein perimätiedoissa ja asiakirjoissa mainitaan samoja paikkoja. Saamelaisten assimiloitumista todistavat mielestäni myös nykyiset ja asiakirjoissa mainitut sukunimet ja henkilönnimet sekä sellaiset perimätiedot, joiden mukaan osa ainakin Vienassa asuneista tai nykyäänkin asuvista suvuista on saamelaisperäisiä.

Historialliset tiedot lappalaisista Karjalan eteläosissa ovat vähäisiä, ja tästä syystä varmoja päätelmiä niiden perusteella ei voida tehdä. Vertailemalla eri alueiden muistitietoja, asiakirjoja ja kielitieteellistä aineistoa voidaan kuitenkin tehdä joitakin havaintoja saamelaisasutuksesta myös näillä alueilla.

Sein herättää huomiota, että Karjalassa on hyvin vähän perimätietoja kaha-koista ja taisteluista saamelaisten kanssa, mikä voi olla osoituksena siitä, että karjalaisien ja saamelaisten kohtaaminen täällä oli suhteellisen rauhanomainen prosessi. Voidaan samalla olettaa, että vain osa saamelaisista muutti muualle, kun taas monet jäivät paikoilleen ja omaksuivat ajan kuluessa talonpoikaisen elämäntavan. Siihen viittaavat asiakirja- ja perimätiedot mm. maanviljelyn aloittamisesta (vrt. ylempänä Vitsataipaleen Vonkajärvellä, Kiestingin Tiiksijärvellä, Rukajärven Pojazmozerossa, Vuokkiniemen Vuonnisessa, Paanajärven Kuorilahdessa).

Kaikki edellä sanottu osoittaa siten, että noin 1400–1600-luvulla itämerensuomalaiset ja venäläiset uudisasukkaat joutuivat vilkkaisiin kosketuksiin saamelaisen alkuperäisväestön kanssa. Voidaan olettaa, että yllä mainittujen kontaktien ja kaksikielisuuden kautta osa saamelaisista vaihtoi kieltään ja etnistä identiteettiään ja tuli näin itämerensuomalaisten ja myöhemmin venäläisten väestöryhmien osaksi. Tämä vuorostaan loi hyvät edellytykset sekä saamelaisperäisen nimikerrostuman että lainasanaston säilymiselle.

5. Saamelaisperäinen sanasto³³

Vaikka saamelaiset aikoinaan asuttivat ilmeisesti koko nykyisen Karjalan aluetta, Karjalassa puhutut saamen kielimuodot eivät ole säilyneet. Ne ovat hävinneet itämerensuomalaisten ja saamelaisten kielirajan siirryttyä pohjoiseen noin 1200-luvulta lähtien (Korhonen 1981: 49–50). Hyvin todennäköisesti osa saamelaisista sulautui itämerensuomalaisiin (mm. karjalaisiin ja vepsäläisiin) sekä mahdollisesti myös venäläisiin. Tähän viittaavat karjalan, vepsän ja venäjän murteissa olevat saamelaisperäiset lainasanat. Niitä löytyy runsaasti mm. maasto- ja eläinsanastosta, esim.:

maastoappellatiiveja:

- ven. *arešnik* 'paljas kivi' ← saam. **ārē* 'kivikko' > saamK *ā'rešm*;
- karj. *čiekerö*, *kiekerö*, ven. *kegora*, *tegora* 'porojen laiturina tallautunut lumikenttä' ← **čieker* 'porojen talvilaidun' > saamP *čiegar*;
- karj. *čokka* 'mäki' ← **čokke* '(mäen) huippu, laki, kukkula' > saamP *čohkka*;
- ven. *čolma* 'salmi' ← **čoalmē* 'salmi' > saamP *čoalbme*;
- karj. *čulppo* 'vaara' → saamK *ču'lp̄p̄*, *ču'lp̄* 'kumpare, kumpu; korkea ja jyrkkä vaara';
- karj. *eno* 'syvä paikka, väylä (joessa, virrassa); joen keskipaikka, jossa vesi väkevimmän virtaa; jäätyvätön tyven joki' ← **eanō* 'suuri joki' > saamP *eatnu*;
- karj. *guba*, *kupa*, ven. *guba* 'lahti' ← saamP *gohppi* 'pyöreähkö lahti' (Janne Saarikivi suullisesti),³⁴
- karj. *hieruva* 'pakoveden alta paljastunut rantaliete; pakovesi, pakoveden aika' ← saamP *fiervá* 'pakoveden alta paljastunut rantaliete; pakovesi';
- karj. *jok(k)oh*, *jokkohut* 'poron (peuran, hirvilauman, jäniksen) polku lumessa, maassa; tie, polku; ansapolku'; *jokoš* 'peuran jälki' ← saamK *čuokkac*, *čuə^gkas* 'talvitie, tie';
- karj. *jänkä* 'suuri suo', ven. *janga*, *jangovina* 'upottava kohta suossa, suonsilmä, notkelma, märkä paikka' ← **jeankē* 'suo' > saamP *jeaggi*;
- karj. *kenti*, *kontti*, *kenttä* 'avoim, tasainen, kuiva nurmi t. hiekkamaa, kenttä', veps. *kend*, *kendäk* 'vesistön ranta; suon laita', ven. *kent* 'pieni metsikkö', *кeнда* (*kenda*) 'korkeahko hiekkainen järvenranta; heinää kasvava korkeahko paikka

33. Kirjoittaessani tätä osaa olen käyttänyt seuraavaa saamen kieltä koskevaa kirjallisuutta: Aikio 2009, Fasmer 1986, T. I. Itkonen 1958, E. Itkonen 1986, Kortessalmi 1996, Lehtiranta 1989, Nickul (NA), Sammallahki 1989.

34. Karj. *kuba* ~ *guba* ja ven. *guba* eivät äänteellisesti täysin vastaa saamen sanaa *gohppi* (< **kuppē*). Toisaalta tällä hetkellä pohjoisvenäläisten murteiden saamelaisperäisten elementtien äännesuhteita on tutkittu vain puutteellisesti. Tästä syystä on melko vähän tietoa siitä, millaiset adaptaatiomallit ja -säännöt ovat toimineet omaksuttaessa vierasperäisiä sanoja slaavilaiseen kielisysteemiin. On kuitenkin huomattava, että sekä saamen *gohppi* että venäjän *guba* tarkoittavat samaa käsitettä. Toisekseen ven. *guba* esiintyy pääasiassa vain Luoteis-Venäjän venäläismurteissa, erityisesti Karjalassa ja sen naapurialueilla. Sama koskee nähtävästi myös karj. *näčäkkä*, ven. *näčä* -sanaa. Mainittakoon tässä, että karjalan kielessä *č*-foneemi näyttää useissa sanoissa olevan sekundaarinen, toisin sanoen on runsaasti sanoja, jossa alkuperäisen *s*:n paikalla esiintyy juuri *č*-foneemi: karj. *čičiliusko* ~ suom. *sisilisko*, karj. *nyčä* ~ suom. *nysä*, karj. *tylčeta* ~ suom. *tylsyä*, karj. *čurčettua* ~ karj. *sursettua* 'solista'. Vaikuttaa siltä, että karjalassa *č* ~ *s* -vaihdelu on jossakin vaiheessa ollut muodikas ilmiö.

- suossa; hiekkapohjanen korkeahko kangas' ← **kientē* 'luonnonniitty' > saamI *kieddi*;
- karj. *korgo*, ven. *korga* 'kivinen matalikko, vedenalainen kallio' ← **kuorkō(j)* 'matalikko, luoto, karikko' > saamP *guorgu*;
 - ven. *koška* 'matalikko' ← **koškē* > saamK *kōšĳ^E* 'kuiva', saamI *kōšĳ^E* 'matalikko';
 - karj. *kotkova*, *kuotkuo*, *kuotkut*, *kuotkuva*, ven. *kotkui* '(kapea) kannas' ← **kuotkō(j)* 'kannas' > saamP *guotku*;
 - karj. *kuršo*, *kuržu* 'vetinen, ryteikköinen notkopaikka; risukko, ryteikkö' ← **korse* 'rotko, notko' > saamP *guršu*, saamK *kurhce*;
 - karj. *könkäs*, *köynäs* 'vesiputous' ← **keavḡēs* 'vesiputous' > saamI *kievḡis*;
 - karj. *lašša* 'pakoveden aikana paljastuva riuttamainen kari' ← **lāse* saamP *lássa* 'silokallio, kallioluoto';
 - karj. *n'uoru*, ven. *njura* 'vedenalainen matalikko vesistöissä' ← **nuore* 'matalikko' > saamK *n'uorr^a*, *ñurr*;
 - karj. *näčäkk/ä*, -*ö* 'maasta: kostea; vetinen', ven. *njaša*, *njača* 'liejuinen, lietteinen ranta tai vesistön pohja' ← saamK *ñ'ešĳe* 'lieju; roska';
 - karj. *oaje*, *uaje* 'hete, suonsilmäke, vetelä kohta suossa, umpeen mennyt lähde' ← **ājek* 'lähde' > saamP *ája* : *ádjaga*;
 - karj. *pahta*, *puahto*, ven. *pahta* 'jyrkkä kallioseinä, jyrkänne, kallio, kallioinen mäki' ← **pāktē* 'kallio' > saamK *pāx̄t^E*;
 - karj. *poža*, *poša* 'lahti' ← **poaššō* 'kodan takaosa tai takanurkka' → 'lahti' (> saamP *boaššu*; tätä puolestaan pidetty ims. lainana, vrt. SSA II);
 - karj. *ruopas*, ven. *ropaka*, *ropaki* 'kivikasa, -röykkiö; jääkasa, -röykkiö' ← **roapē* 'kivikasa, kallioinen kukkula' > saamK *ru^bpēx̄* 'ahtojää; ruopas';
 - karj. *tunturi*, *tundurvuara*, ven. *tundra* '(jäkälä)tunturi; vaaran huippu' ← **tuontēr* 'ylänkö' > saamK *tūndar*;
 - karj. *vuara*, *vuaru*, ven. *varaka* 'metsää kasvava kukkula, mäki' ← **vārē* 'vaara' > saamP *várri*;

eläinten nimityksiä:

- karj. *alli*, *al'l'eikka* ven. *allejka* 'alli' ← saamK *allō⁵k^e* 'alli';
- ven. *čabar(a)*, *čabra*, *čebar* 'nuori lokki, lokinpoikanen' ← saamK *čēabar* 'harmaa merilokki';
- karj. *čiekšo*, *sieksu*, *kiekki* 'kalasääski' ← **čiekčē* 'kalasääski' > saamP *čiekčá*;
- ven. *čuhar'* 'metso' ← **čukčē* 'metso' > saamP *čukcá*, saamK *čuxčē*;
- karj. ? *kapšakka* 'killki' ← siiroihin kuuluva äyriäinen, ven. *kapšak*, *kapšačok* 'killki', ven. (Arkangel) *kapčak* 'loisina elävä merimato' ← saamK *kāptsa* 'kaloja kalvava vesimato';
- karj. *koittassu*, *kosotus* '5. vuodella oleva urosporo' ← **koasVtēs* > saamP *goaistas*, saamK *koisttas* 'kosatus, viisivuotias poro';
- karj. *kojama* 'koiraslohi, iso lohi' ← saamI *koáijim*, saamK *kōčĳjām* 'iso koiraslohi';

- karj. *kondie*, *kon'd'ii*, veps. *kon'd'i* 'karhu' ← **kuomčę* 'karhu' > saamP *guovža*, saamI *kuobžâ*;
- karj. *kučeru*, ven. *kučer* 'keskikokoinen siika; suuri muikku' ← saamP. *guovžur* 'taimen', saamK *kòud'žvr* 'tammukka';
- karj. *kumpši*, *kumša*, ven. *kumža* 'järvilohi, pieni taimen' ← **kuvčā/-ē* 'taimen' > saamP *guvžá*;
- karj. *kuntous*, *kuntassu*, *kuntushärkä* '4. vuodella oleva urosporo', ven. *kundus* 'kolmevuotias urosporo' ← saamP *gottodas*, *goddâs* 'nelivuotias urosporo';
- karj. *kuuja* 'järvilohi, taimen' ← **kuvčā/-ē* 'taimen';
- karj. *kuukšo(i)*, *kuukša*, ven. *kukša* 'kuukkeli' ← **kuokseŋke* 'kuukkeli' > saamK *kūzvŋʂk*;
- karj. *kärččä*, ven. *kerča*, *kerca*, *kirčak* 'kivenuoliainen, tokko' ← saamK *k'ertts^s*, *kerts* 'simppu';
- karj. *muržu*, ven. *morž* 'mursu' ← **moršę* 'mursu' > saamP *morša*, saamK *mořš^A*;
- karj. *n'abuaga*, *n'avuaka*, ven. *navaga* 'navaga, turskien heimoon kuuluva kala' ← saamK *nāva^s* 'turskan sukuinen merikala';
- karj. *n'orppa*, ven. *nerpa* 'norppa' ← **noarvē* 'hylje' > saamP *noarvi*, saamK *nuǰǰj^e*;
- karj. *paltassu*, ven. *paltas*, *paltus* 'ruijanpallas' ← **pāltēs* 'pallas' > saamP *báld-dis*, saamK. *pāldęš*;
- ven. *pertuj* 'pienikokoinen Vienanmeren turska' ← saamK *per^dtaj* 'pikku turska';
- ven. *pinagar*, *pinagor* 'rasvakala' ← saamK *pinn^agarr^(a)* 'vilukala';
- ven. *sajda* 'saita, lyyraturska' ← **sājδē* 'saita, lyyraturska' > saamP *sáidi*, saamK *sqīD^E*;
- karj. *tiiksei*, *tiikšei*, ven. *tikšui*, *pikšui* 'kolja' ← saamK *tijksa* 'kolja';
- karj. *tinta*, *tiinda*, ven. *tinda* 'pieni lohi; lohenpoikanen'; karj. *tintti* 'ahvenenpoikanen' ← saamK *tj n^{d(A)}* 'pieni lohi';
- karj. *urakka*, ven. *urak* '2. vuodella oleva urosporo' ← **orēkkē* '2. vuodella oleva urosporo' > saamP *varit*; saamR *varēk*;
- ven. *val'čak*, *vol'čag* 'lohi; naaraslohi' ← saamK *vāld'žé^s* 'makean veden lohi';
- karj. *vuajin* (gen. *vuatimen*), ven. *važenka* 'naaraspeura, -poro' ← **vāčem* 'naarasporo' > saamP *váža*, saamK *vàj^(a)*, *vā^dž*;
- karj. *vuonnelo*, *vuonnilo*, ven. *vondelica* '2. vuodella oleva naarasporo' ← saamK *vuoñal* '2. vuodella oleva naarasporo';
- karj. *vuoveršo*, *vuorsa*, *vuorso* '3. vuodella oleva etupäässä naarasporo' ← saamP *vuovers*, saamI *vyevers* '3. vuodella oleva etupäässä urosporo';

Suurin osa saamelaisperäisestä sanastosta on termejä, jotka liittyivät aikoinaan sekä uudisasukkaiden uusiin elinkeinomuotoihin (esim. merieläinten pyyntiin, poronhoitoon) että tuttujen elinkeinojen uusiin tyypeihin (mm. merikalastukseen, peuranpyyntiin uudessa ympäristössä). Onkin selvää, ettei usia sanoja ole muodostettu oman sanaston pohjalta, vaan lainattu alueen kantaväestöltä. Huomiota herättää, että

monilla Vienanmeren kalojen nimityksillä on suoria paralleleja Kuolan niemimaan saamelaismurteissa. Edellä on jo mainittu, että osa Karjalan saamelaisväestöstä mitä ilmeisimmin vaihtoi kielensä kaksikielisen vaiheen kautta, mikä loi hyvät edellytykset arkielämään kuuluvan saamelaissanaston säilymiselle. Uutta sanastoa lainattiin varmasti myös seka-avioliittojen ja kauppayhteyksien kautta.

Huomattava osa yllä mainituista sanoista tunnetaan sekä karjalan kielen vienalaismurteissa että Vienanmeren länsirannikon venäläismurteissa eli alueella, jolta on asiakirjamerkintöjä saamelaisista. Toisaalta monien saamelaisperäisten leksikaalisten ainesten levikki yltää eteläisiin karjalan ja vepsän murteisiin sekä venäjän kielen luoteismurteisiin, joita puhutaan kaukana nykyisten saamelaiskielten alueelta. Tällaisia ovat mm. seuraavat sanalainat:³⁵

► ven. *arešnik*, ven. *čolma*, karj. *guba*, ven. *guba*, karj. *jok(k)oh*, *jokkohut*, ven. *janga*, karj. *kenti*, *kenttä*, veps. *kend(äk)*, karj. *korgo*, ven. *korga*, karj. *kotkova*, karj. *kuržu*, karj. *n'uoru*, ven. *n'ura*, karj. *näčäkk/ä*, -ö, karj. *uaje*, karj. *poža*, karj. *ruopas*, ven. *ropaka*, karj. *tundurvuara*, karj. *vuara*, *vuaru*, ven. *varaka*, karj. *alli*, *al'l'eikka*, ven. *alleika*, karj. *čiekšo*, ven. *čuhar'*, karj. *kon'd'ii*, veps. *kon'd'i*, karj. *kuukšo(i)*, ven. *kukša*, sekä myös karj. *čole* 'kalan sisälmykset, suolet tai perkeet', karj. *čumu* 'kukkura, kukkurainen', ven. *čunki* 'poronkelkka; kelkka', karj. *čura* 'puoli, syrjä; suunta', karj. *čurmuine* 'pieni määrä jtk, hitunen, hiukkanen', karj. *kualua* 'kahlata', karj. *nuoska* 'kosteaa, nihkeä, märkä', karj. *ola(s)* 'suksen pohjan ura', karj. *puoska*, *puosku* '(halv.) lapsesta: kakara' jne.

6. Saamelaisperäinen paikannimistö

Kielihistorian ja asutushistorian selvittelyssä tärkeä rooli on myös paikannimistöllä. Tämä johtuu kahdesta seikasta. Ensinnäkin paikannimistöä on säilynyt ajalta, jolta ei ole käytettävissä kirjallista lähdeaineistoa. Toiseksi nimet ovat hyvin vakiintuneita alueella, jolla niitä käytetään. Monet merkittävät ja taloudellisesti tärkeät luonnonkohteet on jo varhain nimetty. Useimmiten nimet ovat myös säilyneet hyvin, jos alueella on ollut väestöllinen jatkuvuus.

Muihin esihistorian tutkimuksen lähteisiin verrattuna paikannimiä on käytettävissä hyvin paljon; samat nimityypit toistuvat eri konteksteissa ja niiden yhteys menneisyyden kielimuotoihin on mahdollista todentaa. Täten paikannimistö on hyvin monipuolinen historiallinen lähdeaineisto, jossa heijastuvat kunkin seudun asutus ja kulttuuri, luonto ja sen maisemalliset erikoispiirteet, elinkeinot ja alueen käyttö. Oman ryhmänsä muodostavat myös uskontoon ja uskomuksiin liittyvät nimet.

35. Sanojen merkityksenselitykset ks. taaksepäin.

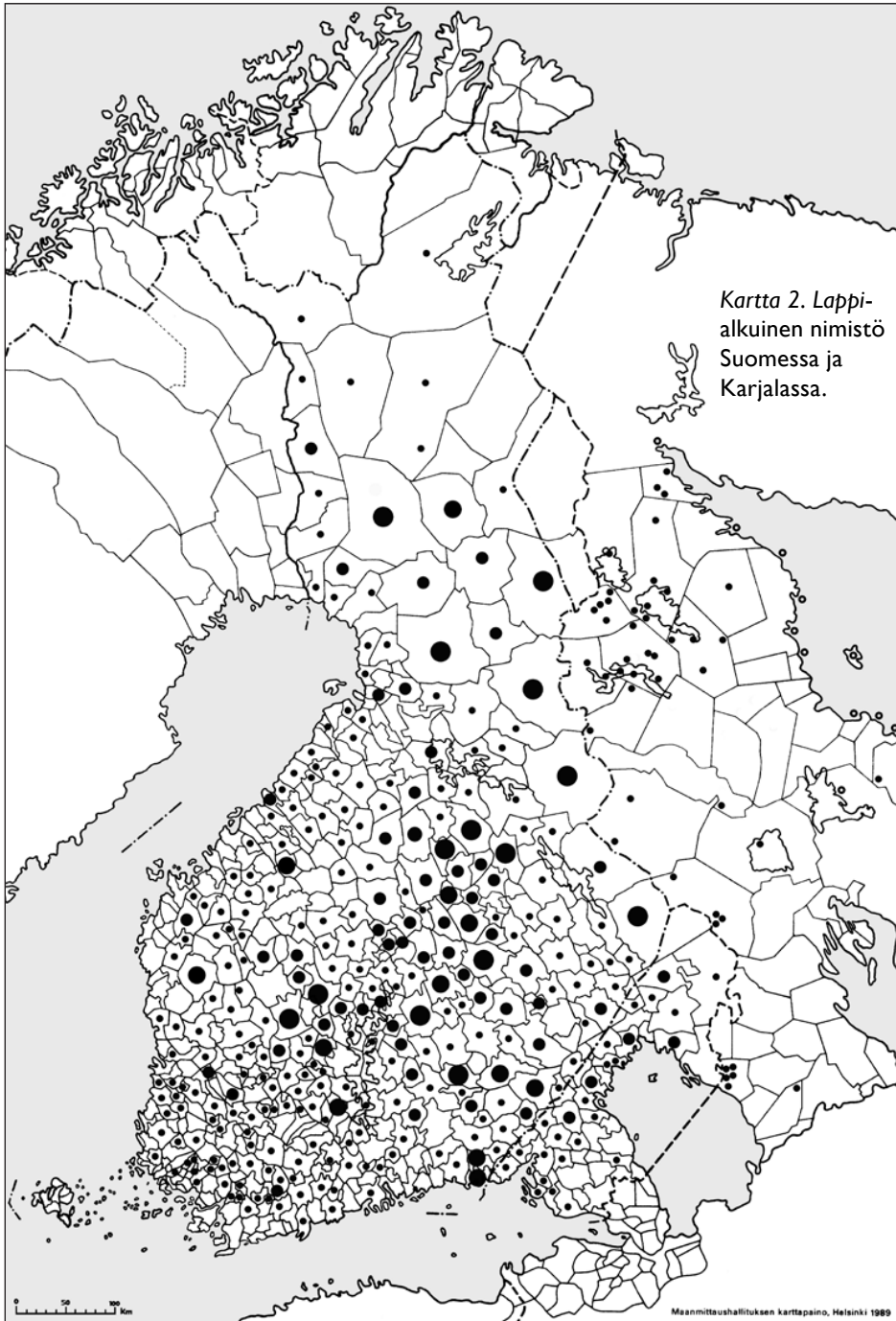
6.1. *Lappi*-alkuinen nimistö

Saamelaiset ovat jättäneet lukuisia jälkiä Karjalan nimistöön. Mielenkiintoisia ovat mm. *Lappi*- ja *Lappalais*-alkuiset paikannimet. Tällaisilla nimillä on merkittävä etnohistoriallinen potentiaali, sillä niitä voi käyttää todisteena lappalaisten muinaisista liikehdinnöistä. *Lapin*-alkuisia nimiä³⁶ ovat antaneet karjalaiset (itämerensuomalaiset) uudisasukkaat saamelaisten asuinpaikoille ja heidän eräsijoilleen. Vienan Karjalan nimistössä on muutama kymmen tällaisia paikannimiä, esim. *Lapinjoki*, *Lapinjärvi*, *Lapinsuuri*, *Lappalaisenkuja* (karjakuja), *Lappalaislaki* (lahti).

Kartalta näemme, että *Lappi*-nimien levikkialue ulottuu Laatokan Karjalasta Vienan Karjalaan, ja näin ollen se voisi kuvastaa karjalaisen muuttoliikkeen mahdollisia reittejä koilliseen (kartta 3). Huomiota herättää se tosiasia, että *Lappi*-alkuisia paikannimiä on vähän Etelä- ja Itä-Vienassa sekä Keski-Karjalassa. Tähän on syynä mielestäni se, että yllä mainituilla alueilla oli 1500- ja 1600-luvun vaihteessa karjalaisasutuksia, joissa asui jo vakituinen maanviljelyä harjoittava väestö. Aktiivisten kosketusten aika saamelaisten kanssa näillä alueilla oli siten jo päättynyt. Nimiä on hyvin vähän myös Aunuksen kannaksella, ja sen eteläpuolelta niitä ei tunneta lainkaan. Voidaan olettaa, että karjalaisten ilmestyttyä Aunuksen kannakselle alue oli jo vepsäläisten eikä saamelaisten asuttama. Niinpä *Lappi*-alkuisten paikannimien vähäisyttä on mahdollista selittää sillä, että alueella on tapahtunut pikemmin vepsäläis-saamelaisia kuin karjalais-saamelaisia kontakteja. Samaan aikaan Länsi- ja Pohjois-Vienassa on ollut pääasiassa karjalaisten eräalueita, joilla asui harva lappalaisväestö samoja maita hyödyntäen. *Lappi*-alkuisen nimistön synty Vienassa on tulosta kosketuksista tähän saamelaisväestöön.

Teoreettisesti eräät *Lappi*-alkuiset paikannimet ovat voineet ilmestyä melko myöhään. Esimerkiksi vuonna 1837 Pohjois-Vienassa käynyt Lönnrot pani merkille, että Pääjärven eteläpään asukkaat kutsuivat pohjoispään asukkaita lappalaisiksi siitä huolimatta, että nämä olivat samoja karjalaisia (Lönnrot 1980 [1902]: 235). Tässä yhteydessä on otettava huomioon Karjalan etnonyminen tilanne, jota tutki 1940-luvulla venäläinen lingvisti Dmitrij Bubrih. Hän selvitti etnonyymien ”karjalainen” ja ”lappalainen” levikin perusteella, että karjalaisten keskuudessa on ollut tapana nimittää pohjoisempaa asuvia naapurikarjalaisia lappalaisiksi, mikä on Bubrihin mukaan tulosta Karjalan vaiheittaisesta asuttamisesta (Bubrih 1947: 39). Mainittakoon, että vastaava etnonyymien siirtyminen toiselta väestöryhmältä toiselle on yleistä muillakin alueilla.

36. Suomen-puoleisen kartan laatimisessa olen käyttänyt Liisa Nuutisen tutkimusta (Nuutinen 1988: 136).

Kartta 2. Lappi-alkuinen nimistö Suomessa ja Karjalassa.

Lappi-/Lapin-
(Karjalassa myös Lappalais-)

- - 1 - 5 nimeä
- - 6 - 10 nimeä
- - 11 - 15 nimeä
- - yli 15 nimeä

(Karjalan venäjänkieliset nimet)
 Лопский
 ● - Лобский
 Лапин

Suomen nimet: Nuutinen 1988: 136 (pro gradutyö)

6.2. Muu saamelaisperäinen nimistö

Karjalassa tavatut paikannimet antavat mahdollisesti tietoa mm. saamelaisten entisajan asutuksesta. Saamelaisten vanha yhteisömuoto oli *siita* eli lapinkylä (saamP *siida* < **sijte* '(talvi)kylä'). Sen muodosti joukko perheitä tai sukuja, joilla oli yhteisiä asuin- ja nautinta-alueita. Yhdeksän kuukautta vuodesta jokainen perhe kiersi omaa aluettaan ja kolme talvikuukautta asui siidassa (Vilkuna 1971). On hyvin todennäköistä, että tästä yhteisömuodosta kertovat sellaiset Karjalan tasavallan paikannimet kuin *Siidniemi* (kylä, Pyhäjärven volosti) ja *Siidarvi* (järvi, Jängärvi, Porajärven volosti).³⁷ *Ši(i)d*-alkuisia paikannimiä tavataan myös vepsäläisessä nimistössä, jossa ne niin ikään liittynevät kyseiseen paikannimiryhmään: vrt. *Šid'järv* (ven. *Sidozero*; Kapšan jokialue, Leningradin alue), *Šid'järv* (ven. *Sidozero*; Lid'in jokialue, Leningradin alue). Historioitsijoiden mukaan siita- tai talvikyläjärjestys, johon liittyi myöhemmin mm. poronhoito, on saattanut syntyä myöhäisrautakaudella (Halinen 2011: 158; Carpelan 2003: 70–71).

Saamelaisesta aikakaudesta Karjalan historiassa kertovat monet muutkin saamelaisperäiset paikannimet, joista enin osa on suurehkojen jokien, järvien, lahtien, niemien ja vuorien nimiä. On kuitenkin todettava, että melkoinen osa Karjalan suurimpien vesistöjen nimistä jää tällä hetkellä hämäräksi saamen kielenkin kannalta. Tämä seikka voi viitata siihen, että ennen saamelaisia Karjalassa asui nykyään tuntemattomien kielten puhujia, joista on säilynyt jälkiä arkeologisessa aineistossa ja nimistössäkin.

Esimerkiksi nykyisissä saamelaiskielissä on melkoinen määrä sanoja, joille ei löydy paralleleja muista suomalais-ugrilaisista kielistä, vrt. *geadgi* 'kivi', *njarga* 'niemi', *ája* 'lähde', *bákti* 'kallio', *roavvi* 'palomaa', *vuotna* 'vuono, pitkälahti', *gáisa* 'lumihuippinen tunturi', *lismi* 'koskenpää', *leakšá* 'metsäinen laakso', *lusmi* 'joeniska', *suotnju* 'suurisuo', *njállá* 'naali', *morša* 'mursu' (Saarikivi 2011: 104–105). Täten kyse saattaa olla substraattilainoista, jotka on joskus lainattu saameen seudun alkuperäisväestöltä. Kantasaamelaisten esi-isät olisivat toisin sanoen pohjoiseen siirtyessään sulauttaneet itseensä Pohjois-Fennoskandiassa aikaisemmin asuneen paleoeurooppalaisen väestön, jonka alkuperä ei ole toistaiseksi selvä. Siitä on kuitenkin jälkiä arkeologisissa muistomerkeissä.

Tuntemattoman kielen (kielten) jälkiä näkyy nimistössäkin. Edellä esitettyjen substraattisanojen joukossa on melkoinen määrä maastoappellatiiveja, jotka nykyään ovat laajalti tunnettuja saamelaisalueen nimistössä. Ne esiintyvät myös alun perin karjalaisen ja nykyään venäläistyneen alueen paikannimistössä Karjalassa ja sen lähialueilla, erityisesti Karjalan tasavallan keski- ja pohjoisosissa. Siten kyseisiä termejä sisältävien nimimallien levikki saattaa määrittää tämän muinaisen saamelaisväestön asuma-alueen, joka jostakin syystä ei jatkunut itään ja kaakkoon, eli nykyisen Arkangelin ja Vologdan alueelle.

37. Mahdollisesti tähän ryhmään kuuluvat myös *Siidoikoski* < **Siidakoski* (Kuittinen, Nekkula), *Sidosuo* < **Siidasuo* (Luzma, Repolan volosti), sekä *Sitozero* ← **Siidajärvi* (Vozmogora, Uikujärvi) ja *Sit'ručej* ← **Siidaoja* (Puutoinen). Kahden viimeksi mainitun nimen pohjana voi kuitenkin olla myös karjalan sana *sitta* 'lika'.

Karjalan paikannimistöissä on paljon esimerkkejä nimistä, joille ei ole vakuuttavaa saamelaista eikä itämerensuomalaista etymologiaa. Näihin alkuperältään hämärtyneisiin nimityypppeihin kuuluvat esimerkiksi *Laatokka*, *Päijärvi* (suom. *Pääjärvi*, saam. *Bejauri*), *Tuoppajärvi*, *Kuittijärvi*, *N'uokkajärvi* jne. Mainittakoon tässä, että Karjalan tasavallan kolmenkymmenen suurimman järven joukossa on vain kaksi nimeä, jotka ovat itämerensuomalaista perua, nimittäin *Himol'anjärvi* (Porajärvi) ja *Roukkulanjärvi* (Repola). Muidenkin järvennimien alkuperä jää usein epäselväksi, ja sama koskee myös jokien nimityksiä.

Toisaalta suurimpien järvien joukossa on sellaisia nimiä, jotka voi selittää myös saamen kielten tai kantasaamen pohjalta. Esimerkiksi vaikeuksitta voidaan saamen kieleen palauttaa Euroopan toiseksi suurimman järven, *Äänisen* nimi (veps. *Änine*, karj. *Iänizjärvi*): ← **ēnē* 'paljon, iso' (Mullonen 2002: 281), sekä *Uikujärvi* (variant. *Vuikkajärvi*) < **Vuikakoski* ← **vēke* 'voima; voimakas, väkevä' tai **veke* 'vuolas, virtainen' (Mullonen 2007: 202) ja *Säämäjärvi* (karj. *Siämäjärvi*) ← kantasaamen **sāmē* < esisaamen **šämä* 'saamelainen' (→ suomen *häme*-) (Mullonen & Mamontova 2008: 26).

Enemmän saamelaisperäistä nimistöä tavataan nykyisen Karjalan keski- ja pohjoisosissa, jossa saamelaisten tiedetään asuneen vielä 1500–1800-luvuilla. Toisaalta myös eteläisessä Karjalassa on melko paljon paikannimiä, jotka edustavat paikannimistön saamelaista perintöä. Esimerkiksi monet eteläisen Karjalan pitäjien nimistä ovat esi-itämerensuomalaiselta kaudelta, vrt. *Videle*, *Vieljärvi* (← **vitel*-, tuntematonta alkupe-
rää oleva nimiaines), *Kotkadjärvi* (← ksaam. **kuotkō(j)* 'kannas'), *Kuujärvi* (← ksaam. **kukkē* 'pitkä'), *Vuohtajärvi* (← **uktj* 'kulkuväylä; tie'), *Munjärvi*, *Kontupohja* (← ksaam. **kontē* 'villipeura'), *Suoju*, *Siämäjärvi* (← ksaam. **sāmē* 'saamelainen'). Suomeen kuuluneen ns. Raja-Karjalan pitäjännimet näyttävät vuorostaan ainakin kieliasultaan itämerensuomalaisilta, lukuun ottamatta *Ilomantsia* (karj. *Il'manči*), jonka nimi on epäilemättä saamelaisperäinen (ks. eteenpäin), vrt. *Salmi*, *Imbilahti* (suom. *Impilahti*), *Suistamo*, *Korbisellä* (suom. *Korpiselkä*), *Suojärvi*, *Sovanlahti* (suom. *Soanlahti*). Tämä osoittaa mielestäni, että itämerensuomalaisella (karjalaisella) asutuksella on tällä alueella suhteellisen pitkä historia. Toisaalta myös täältä löytyy melko paljon paikannimiä, jotka juontavat juurensa saamelaiselta kaudelta.

Olen seuraavassa yrittänyt kartoittaa muutamia saamelaista alkuperää olevia paikannimivartaloita, jotka ovat melko laajalle levinneitä Karjalan ja lähialueiden paikannimistöissä.³⁸ Monet alla olevista nimivartaloista esiintyvät melko laajalla alueella Kuolan niemimaalta ainakin Valkeajärvelle saakka etelässä ja Vienajoelle idässä (esim. *čolm*-, *el*-, *jang*-, *jaur*-, *kuk*-/*kukas*-). Olennaista on myös se, että mainitut nimivartalot palautuvat itämerensuomalaisille ja saamelaisille kielille yhteiseen varhaiskantasuomen sanastoon. Täten nimikantojen laaja levikki Luoteis-Venäjällä voisi viitata muinaiseen kantakieltä puhuneen väestön asuma-alueeseen.³⁹

38. Aineiston pohjana ovat Karjalasta kerätyt paikannimimateriaalit, joita säilytetään Venäjän Tiedekatemian Karjalan tiedekeskuksen kielen, kirjallisuuden ja historian instituutin (ИЯЛИ КарНЦ РАН) nimiarkistossa (KNA).

39. Saamen ja itämerensuomen arvellaan alkaneen kehittyä erilleen noin pronssi- ja rautakauden taitteessa, eli n. 500–600 eaa.

Čolma- ~ *Jolma-*alkuista nimistöä esiintyy sekä Karjalan pohjois- että eteläosissa (kartta 4). Paikannimien pohjana on saamen sana **čöalmē* 'salmi' (Lehtiranta 1989: 26). Karjalankielisessä nimistössä vartalo esiintyy asuissa *Čolma-*, *Čolmo-*, *Čuolma-* tai *Jolma-*.

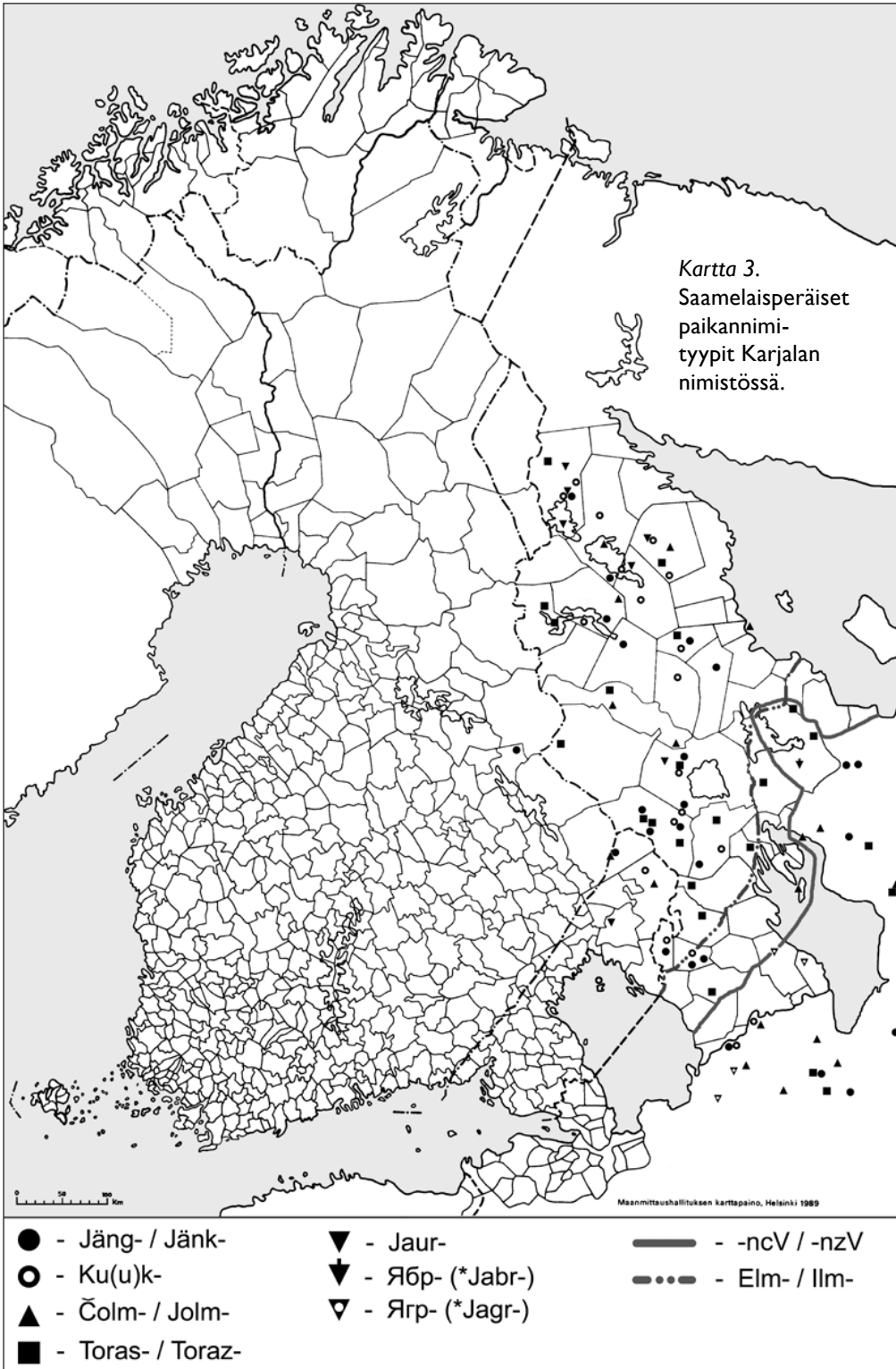
► *Čuolmaniemi* (Lohilakši Kiestinki), *Čolmanki* (järvi; Haikola Uhtua), *Jolmosensuari* (Jolmoni Vitsataipale), ven. *Jolmaniha* (mäki; Suiku Vienanmeren rannikko), *Čolmonsuari* (Čolmojärvi Rukajärvi), *Jolmatjärv* ~ *D'olmarvi* (Kuuziniemi Rukajärvi), *Čolmazenlambi* (Vegarus Suojärvi), *Čolmala* (tila; Melaselkä Ilomantsi), *Čolmankoski* (Sagila Leningradin alue), *Čolmanjogi* (Koskenala Leningradin alue), ven. *Čolmozero* (järvi; Kodozero Danilovo), ven. *Čolmožskoje* (järvi; Ranina Gora Puutoinen), *Čolmužguba* (lahti; Garnitsi Äänisniemi), ven. *Čolmuži* (kylä; Poventsä).

Nimivartalo esiintyy salmien, järvien, lampien, saarien, jokien sekä ylänköjen nimissä. *Čolma-*vartalaisia paikannimiä tavataan myös Kuolan niemimaalla, nykyisen Leningradin alueen pohjoisosassa, Vologdan alueen länsiosassa eli nykyisellä vepsänkielisellä alueella ja sen itänaapuruudessa (Mullonen 2002: 230) sekä Arkangelin alueen länsi- ja keskiosassa. Viimeksi mainitulla alueella tavataan myös appellatiivi *čolma* merkityksessä 'salmi' (Matvejev 2004: 316, 327). *Čolma-*appellatiivi samassa merkityksessä on tallennettu myös entisen Aunuksen kuvernementin kaakkosiosassa, mm. Kenjärven venäläismurteessa. *Čolma-*nimisten maasto-kohtien topografinen sijainti todistaa, että useimmiten nimettynä on paikka, jossa on salmi.

Neljässä tapauksessa voidaan nähdä, että nimivartalo esiintyy Karjalan nimistössä muodossa *Jolma-*, mikä saattaa kuvastaa Karjalaan lännestä tuotua ääntämystä: *Jolmosenšuari* (Jolmonen, Vitsataipale), *Jolmosenkoški* (Jyvyälahti Uhtua), vaara **Jolmaniha* (Suiku Vienanmeri), *Jolmatjärvi* (Kuusiniemi Rukajärvi).⁴⁰ Tämä *č > j*-lainasubstituutiohan on ominainen Suomen Peräpohjolan murteille, joissa saamen *č*:stä saadaan *j* takavokaalien edessä ja *k* etuvokaalien edessä (vrt. *čöalgi* > *julku*, *čöalbmi* > *jolma* ja *čearru* > *kero*). Mielenkiintoisena esimerkkinä tässä ryhmässä on eräällä Vienanmeren saarella oleva *Елманиха*-niminen vaara (← **Jolmaniha* ← **Jolma-* ← **čöalmē*), joka sijaitsee *Salma-*nimisen salmen rannalla, mikä vuorostaan viittaa väestön mahdolliseen kaksikielisyyteen.

Käsiteltävä nimivartalo muodossa *Jolma-* esiintyy myös Suomen pohjoisosan nimistössä. Eräästä Peräpohjolan alamurteesta tunnetaankin appellatiivi *jolma*

40. Toisaalta Raja-Karjalan varsinaiskarjalaisissa murteissa sekä Vitelen livviläismurteessa tunnetaan sana *jok(k)oh, jökkohut* 'poron (peuran, hirvilauman, jäniksen) polku lumessa, maassa; tie, polku; ansapolku'. Niiden lainaoriginaalina on mahdollisesti saamK *čuoǵkas* 'talvitie'. Tässäkin tapauksessa on havaittavissa substituutio *č > j*, mutta samalla näyttää epätodennäköiseltä, että sen taustana olisi Perä-Pohjolaan levinnyt vaikutus. Vrt. myös karj. *juovuo* 'seurata vars. porosta', *juovottua* 'kuljettaa perässä, johdattaa' ← saamP *čuoŋvot* 'seurata'. On mahdollista, että nämä sanat on lainattu itämerensuomeen aikakautena, jolloin kielimuodossa ei vielä esiintynyt *č*-affrikaattaa. Mainittakoon, että Raja-Karjalan livviläismurteessa sekä Aunuksen alangon nimistössä *čiekšo*-sanana vastineena on *sieksu* 'kalasääski' (← saam. **čiekčē*). Täten kysymys vaatii vielä jatkotutkimusta.

merkityksessä 'salmi' (SSA). Nimivartalo on kuitenkin harvinainen muualla Suomessa sekä myös Laatokan tienoilla. Syynä saattanee olla saamelaisen nimivartalon kääntäminen karjalaksi tai suomeksi niillä seuduilla, jotka olivat jo varhain itämerensuomalaisen väestön asuttamat. Karjalan tasavallan sydänseuduilla, jotka asutettiin myöhemmänä aikana, on saamelainen nimivartalo säilynyt paremmin. Vepsäläisten asuttamilla alueillakin nimimallia tavataan vain harvoin, mikä viittaa mahdollisesti siihen, että vepsäläisten itäinen asuma-alue on asutettu verraten myöhään.

Hyvin laaja on myös *Jäng-/Jänk*-vartaloisten paikannimien levikki. Se kattaa koko Karjalan, ja lisäksi nimityyppi tunnetaan Arkangelin ja Vologdan alueella, Leningradin alueen pohjoisosissa sekä Suomen keski- ja pohjoisosassa. Nimivartalo kuuluu yleisimpiin nimistöelementteihin myös Kuolan niemimaalla (Kert 2002: 147).

► *Jängijärvi* (Riihijoki Voijjärvi), *Jängärvi* (Jyskyjärvi), *Jänkävuaara* (Luusalmi Uhtua), *Jänkäsuari* (Ilomantsi), *Jängärvi* (Himol'a Porajärvi), *Jängässuo* (Jängärvi Porajärvi), *Jänkänkangaz* (Kuudamolakši Porajärvi), *Jängäsuari* (Kl'uššinvuara Porajärvi), *Jängärvi* (Sellinkylä Paatene), *Jängänsuo* (Šalgovuara Paatene), *Jängähänjogi* (Lintujärvi), *Jängihuuhtu* (Vieljärvi), *Jängärenjärvi*, *Jängärvi* (Stekki Vieljärvi), *Jängähänjogi* (Kolatselkä), *Jangozero* (järvi; Jangozero Puutoinen).

Käsiteltävän nimivartalon sisältävät nimet ovat saamelaista alkuperää; niiden pohjana on suota tarkoittava sana **jeaŋkē*. Saamelainen maastotermi muodossa *jänkä* tai *jänkkä* on lainattu varsinaiskarjalan ja suomen pohjoismurteisiin, joissa merkitys on 'suuri suo; aukea tai paikoin matalia puita kasvava suo, neva; suoniitty' (KKS; SMA). Sana tunnetaan saamelaisena lainana myös pohjoisvenäläisissä entisen Aunuksen kuvernementin sekä Arkangelin alueen murteissa: vrt. *janga*, *jangovina* 'suuri jäkälää ja matalia mäntyjä kasvava suo; upottava kohta suossa, suonsilmä, notkelma, märkä paikka'. Suomen pohjoisosissa *-jänkä* ja *-jänkkä* on hyvin yleinen suonimien jälkiosa, joka esiintyy nimistössä yli 3000 kertaa. *Jänk-* ja *Jäng-* alkuisia paikan-nimiä esiintyy myös Keski- ja Etelä-Suomessa, jossa ne ovat nähtävästi suoria lainoja saamesta (SPNK 2007: 117).

Karjalan eri osista on tallennettu noin kaksikymmentä *Ku(u)k*-alkuista paikan-nimeä. Nimivartalo esiintyy pääasiassa vesistönimissä, joista suurin osa on järvien nimiä. Muut ovat saarien, salmien tai lahtien nimiä. Voidaan olettaa, että nimien pohjana on saamen kielen appellatiivi **kukkē* 'pitkä' (Lehtiranta 1989: 58). Tätä tukee kyseessä olevien maantieteellisten kohteiden pitkänomainen muoto.

► *Kuukasniemi* (Niska Oulanka), *Kuukasjoki* (Kuukasjärvi Kiestinki), *Kuukanlampi* (Jelettijärvi Kiestinki), *Kuukatsuaret* (Kiisjoki Kiestinki), *Kuukinsalmi* (Prokkol'a Vitsataipale), ? *Kukonjärvi* (Vitsataipale), *Kukut(termä)* (Jyvyälakši Uhtua), *Kuukuajärvi* (Kurki Paanajärvi), *Kukkamajärvi* (Uskila Voijjärvi), *Kuukkasuari* (Tunkua), *Kuukkarvi* (Prokkol'a Paatene), *Kuukonjärvi* (Sellinkylä Paatene), *Kuukkauzjärvi* (Jängärvi Paadene), *Kuukkauzjärvi* (Vaaksaus Suojärvi), *Kukkajärvi* (Kukkajärvi Vieljärvi), *Kuukonjogi* (Suona Tulemejärvi),

Kuukasd'ärvi (Konnunkylä Leningr. alue), *Kukkahanoja*, *Ku(u)kas* (niitty; Mägriä Nekkula), *Kuujärvi* (ven. asiakirj. *Kukozero*) (Kuujärvi), ? *Kukkolovo* (pitkä järvi; Virma Vienanmeri), *Kukkozero* (järvi; Ščepina Gora Petrovskij Jam), *Kukumasozero* (järvi; Jangozero Puutoinen).

Karjalan alueella nimivartalo esiintyy foneettisissa asuissa *Kuk-*, *Kukas-*, *Kukat-*, *Kukon-*, *Kukua-*, *Kuukas-*, *Kuukkas-*, *Kuukan-*, *Kukkaus-*, *Kukkoma-* ja *Kukkamo-*. Tämän moninaisuuden takana saattaa olla useampia syitä, mm. nimivartalon etymologian hämäryys, mahdollinen kansanetymologia (sanaan *kukka* yhdistäminen?) sekä nimen siirtyminen kielestä toiseen. Voidaan myös olettaa, että useammassa nimessä on havaittavissa jokin historiallinen johdinaines.

Kartalta voidaan nähdä, että mallia tavataan sekä Karjalan pohjois- että eteläosista. Se esiintyy myös Murmanskin alueella, Leningradin alueen pohjois- ja itäosassa sekä Vologdan ja Arkangelin alueen länsiosassa (Matvejev 2004: 169). Nimityypin levikkialue ulottuu melko kauas etelään, ainakin Valkeajärvelle saakka. Nimivartalo tavataan myös Suomen nimistöissä, mm. Suomen etelä- ja kaakkoisosassa (Saarikivi 2006: 202).

Saamelaista alkuperää saattavat olla myös *Toras-*, *Toraz-* (myös *Taras-*)-alkuiset vesistönnimet. Nimivartalo on melko yleinen Karjalan keski- ja eteläosissa, mutta se esiintyy jossain määrin Karjalan muillakin alueilla. Nimityyppiä tavataan myös Suomesta, Murmanskin ja Arkangelin alueelta sekä Vologdan alueen länsiosan vepsäläisalueelta.

► *Torasjärvi* (Prokkol'a Vitsataipale; Korpjärvi Vuokkiniemi), *Torassuari* (Mölkö Vuokkiniemi; Nogeus Rukajärvi), *Torazjärvi* (Roukkul'a Repola; Himol'a Porajärvi; Särgijärvi Paatene; Torazjärvi Mäntyselkä), *Torazmoine* (järvi; Soudujärvi Porajärvi), *Torazjärvet* (Kaitajärvi Suojärvi), *Torazjärvi* (Vennyru Vuohjärvi; Torasjärvi Kotkatjärvi), *Tora(s)suari* (Ruvankylä Siämärvi).

Nimivartalo esiintyy usein sellaisten järvien nimissä, jotka sijaitsevat joen uomaan nähden poikittain. Vartalo tavataan myös saarten nimissä, joissa se viittaa saaren poikittaiseen sijaintiin muihin saariin verrattuna. Tämän perusteella voidaan olettaa, että nimityypin pohjana on saamelainen sana **toarēs* merkityksessä 'poikki, poikittainen, poikkipuolinen' (saamP *doares*, saamI *toaris*, saamK *toaras*; Lehtiranta 1989: 138). Karjalassa tavataan myös *Taraz-*alkuisia paikannimiä, joista osa on *Toraz-*alkuisten paikannimien variantteja, esim. järvi *Torazmone* ~ *Tarazmone* (Soudarvi Porajärvi). On mahdollista, että saamelaisissa nimissä esiintynyttä *oa-*diftongia substituotoitiin itämerensuomalaisissa kielissä sekä *o:*ksi että *a:*ksi (Mullonen 2002: 270).

Varsinaiskarjalan puhuma-alueen nimistöstä on tallennettu kuusi *Jaur-*vartaloista paikannimeä, joista suurin osa sijoittuu Vienan Karjalaan. Karjalassa nimivartalo esiintyy järvien, lahtien, ojen ja soiden nimissä. Karjalan keskiosassa venäjänkielisessä nimistöissä on tallennettu mm. *Jabroboloto*-niminen suo (*Jabr-* ← saam.**jävrē*), joka sijaitsee *Derevenskoje-* eli *Kylänjärven* rannalla. Samanvartaloisia nimiä esiintyy myös Murmanskin alueella ja Suomessa. Suomessa nimivartalon

levikki ei ole kovin laaja, se keskittyy pääasiassa vain maan pohjoisosiin. Näiden nimien pohjana on saamen sana **jāvrē* ’järvi’ (Lehtiranta 1989: 34).

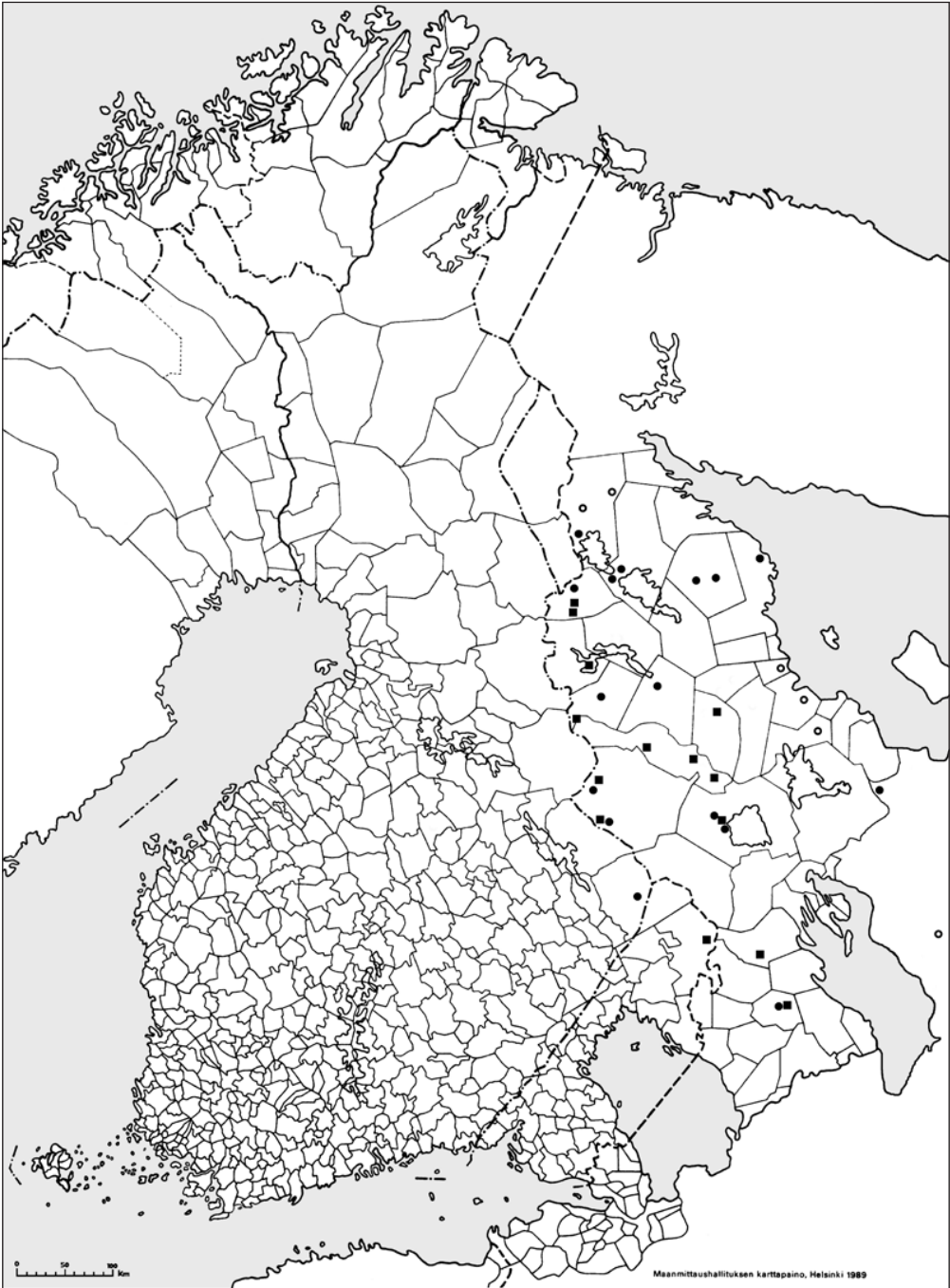
► *Jaurikankaš* (Niska Oulanka), ? *Jaurlanijoki* (Tumča Oulanka), *Jauruškangaš* (Vitsataipale), *Jaurušlakši* (Kuorilakši Paanajärvi), *Jaurumalambi*, *Jaurunvuara* (Pölkkylä, Paadane), *Jaurunselgä* (Jalovaara, Suistamo), *D'agroja* (Jašeozero Šokša), *Jabrboloto* (suo; Koikinitsi Uikujärvi).

Karjalan eteläosan vepsäläisalueella sekä Arkangelin, Vologdan ja Leningradin alueilla vastaavat nimet esiintyvät pääasiassa *Jagr*-asussa. Nimivartalon äänneasun perusteella on mahdollista olettaa, että Karjalan etelä- ja itärajan ulkopuolella puhuttu ”saamelaismurre” oli toisenlainen kuin Karjalan tasavallan alueella. Mahdollisesti kyseessä olisi ollut kielimuoto, joka sijoittui aikoinaan saamen ja volgalaisien kielten väliin. Juuri Valkeajärven tienoot ovat olleet se alue, jossa ”saamelainen” nimivartalo vaihtui ”volgalaiseksi”. Se näkyy mm. nimivartalon äänneasussa: Valkeajärvellä *Jagr*- (? ← saam. **jāvrē*), mutta kaakkoisemmalla Ylä-Volgan alueella *Jahr*-. Viimeiseksi mainitun muodon eräät tutkijat johtavat oletetusta merjalaisesta asusta (Matvejev 2001: 344).

Nimivartalon asun perusteella voidaan olettaa, että suuressa osassa Karjalaa saamelaismurteissa järveä tarkoittava sana esiintyi mahdollisesti *jaur*-muodossa, johon viittaavat sekä *Jaur*-alkuiset paikannimet että Sjögrenin 1800-luvun alussa talentama saamelaiskielinen järven nimi *Bejauri*, joka tarkoittaa Vienassa Oulangan kunnassa sijaitsevaa Pääjärveä. Voidaan samalla olettaa, että nimivartalon vähäisyys Karjalassa on selitettävissä sillä, että useissa tapauksissa paikannimen mukautuessa karjalaiseen nimistösysteemiin saamelainen perusosa on korvattu itämerensuomalaisella: *jaur*- > *järv*-. Mainittakoon, että sekä saamelainen että itämerensuomalainen maastotermi palautuvat molemmat samaan suomalais-ugrilaiseen kantamuotoon (SSA).

Karjalan saamelaisperäiseen nimistöön kuuluu mahdollisesti myös *Ketk*-/*Kätk*-nimivartalo, joka esiintyy pääasiassa vesistönnimissä, mm. järvien ja jokien nimissä (kartta 5). Sitä tavataan myös mäkien ja nienten nimissä. Nimien pohjana saattaa olla saamen sana **kēḍkē* ’kivi’. Sanalle ei löydy vastineita suomalais-ugrilaisista kielistä, mikä viittaa siihen, että tämä maastoappellatiivi olisi lainattu saameen mahdollisesti kadonneesta paleoeurooppalaisesta substraattikielestä. Arvellaan, että kanta-saamelaisien esi-isät pohjoiseen siirtyessään olisivat sulauttaneet itseensä Pohjois-Euroopassa asuneen alkuperäisen väestön, jonka kielestä myös **kēḍkē*-sana saattaisi olla peräisin.

► *Kätkäniemi* (Sohjanansuu Oulanka), *Kätkävuara* (Kiimaisjärvi Pistojärvi), *Kätkälambi* (Pilsjärvi Vitsataipale), *Kätkäjogi* (Vitsataipalen volosti), *Kätkäreka* (Kriitinä Vienanmeri), *Kätkälampi* (Kostamus Kontokki), *Kätkäjärvi* (Jyskyjärvi), *Kätkälakši* (Suarenpiä Repola), *Kätkärvi* (Prokkol'a Paatene), *Kätkäyzlammit* (Paatene), *Kätkäjärvi* (Ilomantsi), *Ket'kozero* (Vorenža Petrovskij Jam; Šuikujoki Vienanmeri; Šižnä Vienanmeri).

- - Kätk-
- - Ketk- / Кетк-
- - Lusm- / Luzm-

Kartta 4. Saamelaisperäiset paikannimityypit Karjalan nimistössä.

Nimivartalo esiintyy pääasiassa vain Karjalan pohjois- ja keskiosissa; Etelä-Karjalassa se on harvinainen. *Ketk-/Kätk-*alkuisia paikannimiä tavataan myös Murmanskin alueella ja Suomessa. Tyypin levikki on merkillinen siinä mielessä, että *Ketk- ja Kätk-* nimivartalo puuttuu Arkangelin, Vologdan ja Leningradin alueen nimistöstä. Selityksenä voisi olla, että areaali ehkä heijastaa sellaisen saameen sulautuneen muinaisen substraattikielen puhuma-alueita, josta käsiteltävä maastotermi on lainattu saameen. Myöskään ei voi sulkea pois mahdollisuutta, että osa nimistä perustuu saamen sanaan **kētkē* (saamP *geatki*) 'ahma'.

Vastaavanlainen levikki on myös paikannimityypillä, jonka nimivartalona on *Lusm-/Luzm-* (kartta 5). Nimet perustuvat saamen sanaan **lusmē* (saamK *lu'smm*, saamI *lusme*, saamP *luspī, lusmi*) 'joen alkulähde (erityisesti pitkä lahti järvessä tai lahdessa; vuono, josta joki lähtee)' (Lehtiranta 1989: 70; SSA). *Lusm-/Luzm-* nimisten jokien tarkastelu osoittaa, että niitä yhdistää yksi havainnollinen ominaisuus: niiden lähtökohdassa on lahti, pieni järvi tai laajentuma.

► *Lusmankoski* (Pistojärvi), *Lusmanvuara* (Hämehe Pistojärvi), *Tarvilusma* (nurmi; Pirttilakši Vuokkiniemi), *Lusmalakši* (Miinoa Rukajärvi), *Luzmajogi* (Tunkua), *Lužmanniemi* (Omeliie Repola; Ännähäine Rukajärvi), *Luzmazenlakši* (Rukajärvi), *Lužmanšuari* (Korbilakši Rukajärvi), *Lužmanjogi* (Lužma Repola), *Lužmanjogi* (Paatene), *Luzmanlahti* (Suojärvi), *Luzmand'ogi* (Nimijärvi Munjärvi), *Luzmanoja* (Peldoine Pyhäjärvi).

*Lusm-/Luzm-*vartalaisia paikannimiä tavataan Karjalan sekä pohjois-, keski- että eteläosassa. Niitä tunnetaan myös Murmanskin alueelta sekä Suomesta, pääasiassa pohjoisosasta. Sana on lainattu myös suomen kielen pohjoismurteisiin muodoissa *lusma*, *luspa* ja *luusua* (SSA).

*Lusm-/Luzm-*alkuisia paikannimiä ei löydy Karjalan itä- ja etelärajojen ulkopuolelta. Samoin kuin edellisessä tapauksessa, *lusma*-sanalla ei ole olemassa mitään selvää suomalais-ugrilaista etymologiaa. Täten kyseessä saattaa taas olla muinainen maastoappellatiivi, joka on joskus lainattu saameen seudun paleoeurooppalaiselta alkuperäisväestöltä. Voidaankin olettaa, että nimimallin levikki ehkä viittaa edellä mainitun muinaisen väestön asuma-alueeseen, jonka etelä- ja itäraja kulki joskus Karjalan tasavallan rajoilla.

On ilmeistä, että Karjalassa aikoinaan puhuttu saamen kieli ei ole ollut samantyyppistä kuin nykyiset saamelaiskielet, vaan erosi näistä monien piirteiden osalta. Tallennetun nimistön pohjalta on mahdollista todeta sekin, ettei Karjalassakaan puhuttu ”saamen kieli” ollut yhtenäinen kielimuoto. Nimistössä tavattavien sanojen paralleeleja voi löytää eri saamelaiskielten murteista. Tässä yhteydessä on hyvä muistaa, että osa nykyisessä saamelaisnimistössä laajalevikkisistä leksikaalisista aineksista esiintyy vain Karjalan keski- ja pohjoisosissa. Muilla alueilla nimistö viittaa nykyisistä saamelaiskielistä kenties huomattavastikin poikkeuksiin saamelaisiin substraattikieliin.

Kuvaava esimerkki tällaisesta tapauksesta on nimistössä esiintyvä kantasaa-
melainen *-*ńće*-deminutiivijohdinaines. Karjalassa on tallennettu kaksi geneettisesti
läheistä johdinvarianttia: *-nčV* (*-*ńče*) ja *-nža/-nza* (*-*ńdže*), joista toinen esiintyy sekä
karjalaisessa että Karjalan venäjänkielisessä nimistössä, toinen taas vain venäjän-
kielisissä vesistönimissä Äänisen seudun eteläosassa sekä Karjalan kaakkoisosassa
(mukaan lukien Arkangelin alueen itäosat nykyisen Karjalan rajalla). Vrt.

► *Ilmančisuari* (Jänkäjärvi, Porajärvi), *Korkančivuara* (Kostovaara, Oulanka),
Livončinoja (Nuozjärvi, Vieljärvi), *Lotenčansuari* (Vičcataipale), **Ōlōnčē*
(ven. *Olonec*) (joki; Aunus), *Pelončozero* (järvi; Kočkamozero, Vuigajärvi),
Pizančajärvi (Puadene), *Povenča* (asutus; Povenec), *Rievenči* (lahti; Lohilahti,
Kiestinki), *Uomančijärvi* (Rukajärvi);

► *Verenža* (saari; Vodlajärvi), *Vorenža* (joen osa; Vorenža, Sumozero), *Ilemenza*
(joki; Pulozero, Sumozero), *Kolonžozero* (järvi; Kalakunda, Puutoinen),
Naglinža (koski; Vodlajärvi), *Parmanža* (joki, Njuhčozero Arkangelin alue),
Romen'ža (joki; Vorenža), *Uhtinža* (puro, lahti; Vodlajärvi), *Šigerenža* (puro;
Vožmogora, Vuigajärvi).

Voidaan olettaa, että *-nčV/-nžV*-areaalilla on murteellinen etnis-kielellisesti tul-
kittavissa oleva tausta. Tässä tapauksessa ainakin Äänisen tienoon itä- ja kaak-
koisosassa, mahdollisesti myös lounaisosassa, esiintynyt substraattikielen muoto
eroaa johdinaineksen levikin perusteella Karjalan länsiosissa puhutusta substraat-
timurteesta. Murteiden rajana on mahdollisesti ollut joskus linja Aunuksen kannas–
Ääninen–Uikujärvi–Vienenmeri (kartta 4). Tältä rajalta pohjoiseen ja länteen käy-
tettiin vesistönimissä *-nčV*-ainesta, idässä ja kaakossa *-nžV*-ainesta, vrt. naapuri-
alueilla järvi *Pelončozero* (Kočkamozero, Vuigajärvi) – joen osa *Vorenža* (Vorenža,
Sumajärvi), myös samavartaloisia *Ilmančisuari* (Jänkäjärvi, Porajärvi) – *Ilemenza*
(joki, Pulozero, Sumajärvi).

Sama suffiksityyppi on atestoitavissa myös Suomen saamelaisperäisessä
nimistössä: vrt. *Il'mančinjärvi* (Ilomantsi), *Kuvansi(njoki)*, *Kuvansinkoski* (Joroinen),
Kuvansi (järvi, Suonenjoki/Leppävirta), *Syvänsi* (järvi, Joroinen/Jäppilä) (NA), mikä
voi osoittaa, että sekä Karjalan länsiosissa että Itä-Suomessa puhuttiin aikoinaan
yhtenäistä saamelaiskieltä tai keskenään läheisiä murteita.

Edelleen Karjalan nimistössä on edustuneena kaksi saamen kielihistorian näkö-
kulmasta mielenkiintoista paikannimipeseyttä: *Ilm-* ja *Elm-*. Kyse on mahdollisesti
saman paikannimityypin kahdesta äännevariantista, jotka palautuvat kantasaaamen
sanaan **elmē*- 'taivas' (hypoteettisesti > *ülä*).⁴¹ Nimikantojen kieliasu antanee mah-
dollisuuden tulkita niiden levikkiä saamen kielen kehityksen eri vaiheiden valossa.

41. Semanttinen kehitys 'taivas' → 'ylä(osa)' on universaali, mitä osoittavat mm. mäkien ja kalli-
oiden *Taivas-* ja *Ilma-*alkuiset paikannimet. Ne ovat hyvin usein tietyn alueen korkeimpia ylänköjä
(Mullonen 2002: 237).

Tyyppien rajana on Karjalan alueella linja Rajakontu–Vieljärvi–Säämäjärvi–Äänisen luoteisosa–Uikujärvi–Vienanmeri (kartta 4). Linjan pohjoispuolella esiintyy *Elm*-nimikannasta muodostettuja ja linjan eteläpuolella *Ilm*-alkuisia paikannimiä. *Ilm*-tyyppiin kuuluvia nimiä tavataan myös nykyisellä Leningradin alueella ja Arkangelin alueen itäosissa, eli Karjalan tasavallan ulkopuolella, sekä yksi esiintymä Karjalassa Porajärven Jänkäjärvellä, linjasta pohjoiseen ulottuvalla alueella. Vrt.

► **Elm-**: *El'midd'ärvi*, *El'mičoja* (Elmitjärvi, Vuohjärvi), *Elmyzjärvi* (Juustjärvi, Porajärvi), *Elmyzjärvi* (Suarenpiä, Repola), *Elmizjärvi* (Pääkönniemi, Jyskyjärvi), *Elmanka* (joki; Šaidoma, Kontupohja), *Ielimäzenoja* (Ahi, Tulemajärvi) jne;

► **Ilm-**: *Ilmahansuo* (Sammatus, Nekkula), *Ilmasuo* (Lumatjärvi, Kotkatjärvi), *Ilmeänluodo* (Rajakontu, Videle), *Ilmananselgy* (Iudankylä, Vieljärvi), *Ilomančinjärvi*, *Ilmolampi* (Ilomantsi), *Ilmačinvuara* (Jängjärvi, Porajärvi), *Ilmetjoki* (Ilmee, Hiitola), *Ilöntjärvi* (Sarka, Suistamo), *Ilezero* (Čebolakša, Kontupohja), *Ilemenza* (puro; Pulozero, Petrovskij Jam).

Näin ollen tyyppien alkuvokaalin laadun perusteella voidaan puhua saamen kielen kahdesta murteesta, joista toinen (*Elm*-) oli lähellä myöhäiskantasaamen muotoa ja toinen (*Ilm*-) varhaiskantasaamea (Mullonen 2002: 241).⁴² Toisaalta kysymys vaatii kuitenkin jatkotutkimusta, koska *El*-alkuisia paikannimiä on tallennettu myös melko kaukana Karjalasta eli Arkangelin ja Vologdan alueella (Saarikivi 2006: 196–197).

7. Johtopäätökset

Arkeologisen aineiston valossa on mahdollista seurata Karjalan historiaa noin 8000–9000 vuoden taakse. Samalla on kuitenkin melkein mahdotonta sanoa, mitä väestöryhmiä alueen varhaisemmat arkeologiset kulttuurit (ennen ensimmäistä vuosituhatta eaa.) edustivat ja mitä kieltä niiden väestö puhui. Varhaisinta kielellistä kerrostumaa edustavista tuntemattomista paleoeurooppalaisista kielistä on substraattilainoja nykyisissä saamelaismurteissa ja mm. Karjalan nimistössä, jossa esiintyvillä vesistönimillä ei useinkaan löydy vakuuttavaa saamelaista tai itämerensuomalaista etymologiaa. Voidaankin näin ollen olettaa, että aiempien arkeologisten kulttuurien piirissä asuneet tuntemattomien muinaiskielten puhujat assimiloituivat saamelaisten esi-isiin joskus ajanlaskun ensimmäisen vuosituhannen aikana.

Rautakaudella ja varhaiskeskiajalla Karjalassa kehittyi metsäsaamelainen kulttuuri. Kielitieteellisen aineiston valossa saamelaiset näyttävät asuttaneen vielä viikinkiajalla suurinta osaa nykyisen Karjalan tasavallan alueesta sekä ilmeisesti myös naapurialueista. Karjalan saamelaisen vaiheen jäljet ovat parhaiten säilyneet

42. Ante Aikio olettaa vuorostaan, että *Ilm*-alkuiset latvavesien nimet palautuvat saamen superlatiivijohdokseen **elēmus* 'ylimmäinen' ja yhtymä *-lm-* on kehittynyt sisäheiton kautta (Aikio 2004: 170).

karjalan, vepsän ja venäjän murteiden lainasanastossa ja erityisesti paikannimistössä. Saamelaisperäisiä paikannimiä on runsaasti sekä Karjalan keski- ja pohjois- että eteläosissa. Suurin osa niistä on suurehkojen vesistöjen ja maastokohteiden nimiä. Paikannimien pohjalta voidaan myös päätellä, ettei saamelaisväestö ollut Karjalassa yhtenäinen, toisin sanoen Karjalassa puhuttiin aikanaan nykyisistä saamen kielistä poikenneita saamelaisia kielimuotoja. Tästä todistavat sanastossa ja nimistössä esiintyvät kielelliset ainekset, joille löytyy sanastollisia vastineita sekä nykyisten saamelaiskielten eri murteista että Karjalan rajojen ulkopuolelta (mm. Arkangelin, Vologdan ja Leningradin alueilta). On tunnettua esimerkiksi, että Pohjois-Suomessa on ollut olemassa 1800-luvulla kirjallisesti atestoitu Kemin saamelaismurre tai keminsaamen kieli (Itkonen & Äimä 1918).⁴³ Näyttää hyvin mahdolliselta, että Karjalassakin olisi voitu puhua omanlaisiaan saamen kielen muotoja. Saamelaisten lainasanojen sekä lukuisten saamelaisperäisten paikannimien olemassaolo antaa mahdollisuuden olettaa, että melkoinen osa saamelaisväestöä on vaihtanut kieltensä karjalaksi tai venäjäksi luonnollisesti kaksikielisyyden kautta, mikä loi hyvät edellytykset sekä vanhan saamelaisnimistön että yksittäisten kielenainesten säilymiselle. Karjalan nimistössä ei ole havaittavissa kuitenkaan huomattavia eroja tämän alueen substraattinimistön oletetun saamelaiskerrostuman sanaston ja nykysaamelaisten maastoappellatiivien välillä, mikä myös mielestäni viittaa saamelaisväestön assimiloitumiseen lähimenneisyydessä. Tiedetään, että saamelaisia on asunut Vienan Karjalan pohjoisosissa vain muutamia sukupolvia sitten. Vienan karjalaiskylien tie-noilla tavataan runsaasti lappalaisiin yhdistettyjä muinaisjäännöksiä (esim. lapinkiukaat, lapinhaudat, lapinpatsaat jne.), ja kansan keskuudessa on säilynyt suullisia perimätietoja, jotka kertovat lappalaisasutuksista. Hyvin usein lappalaisiin liittyvissä perimätiedoissa ja asiakirjoissa mainitaan vieläpä samoja paikkoja. Täten kaikki yllä mainittu osoittaa, että noin 1300–1500-luvuilla itämerensuomalaiset ja venäläiset uudisasukkaat joutuivat Karjalassa vilkkaisiin kosketuksiin saamelaisen alkuperäisväestön kanssa. Saamelaisten vähittäisestä sulautumisesta kertoo sekin, että Vienaa koskevissa 1500- ja 1600-luvun asiakirjoissa mainittujen saamelaisasutuksien paikalle 1700-luvulla ilmestyy samannimisiä karjalaiskyliä.

Lyhenteet

hn.	henkilönnimi	saamI	inarinsaame
ims.	itämerensuomalaiset kielet	saamK	Kuolan niemimaan saamen kielet
karj.	karjalan kieli	saamP	pohjoissaame
ksaam.	kantasaame	saamR	Ruotsin saamen kielet
pn.	paikannimi	ven.	venäjän kieli, venäjän
saam.	(jokin) saamen kieli; kantasaame		Karjalan alueen murteet

43. Kun puhutaan Kemin saamesta, sillä tarkoitetaan Kemijoen vesistön vaikutuspiirissä, esimerkiksi Sodankylässä, puhuttua saamea (ei siis Kemin seutua).

Kirjallisuus

- Agapitov & Loginov 1993 = В. А. Агапитов & К. К. Логинов: Из исторического прошлого Заонежья. – *Кижский вестник* 2: 110–123. Петрозаводск.
- Aikio, Ante 2004: The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland. – *Onomastica Uralica* 4: 159–197.
- Aikio, Ante 2009: *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. <<http://cc.oulu.fi/~anaikio/slw.pdf>> (viitattu 17.1.2012).
- Alenius et al. 2011 = Teija Alenius & Matti Saarnisto & Jussi-Pekka Taavitsainen & Juha-Pekka Lunkka: Records of Land Use and Medieval Settlement History in Vuonninen, Dvina Karelia, Northwest Russia. – *Geoarchaeology* 26: 1: 142–163.
- ASM = *Акты социально-экономической истории севера России конца XV–XVI в. Акты Соловецкого монастыря 1479–1571 гг.* Ленинград: Наука, 1988.
- ASM I = *Акты социально-экономической истории севера России конца XV–XVI в. Акты Соловецкого монастыря 1572–1584 гг.* Ленинград: Наука, 1990.
- Barsov 1868 = Е. В. Барсов: *Палеостров, его судьба и значение в Обонежском крае. С грамотами и другими письменными памятниками*. Москва: Университет. тип.
- Berner, A. 1904: A. Bernerin kirjoittama kuvaus edellisessä matkakertomuksessa esitetyltä runonkeruumatkalta Venäjän-Karjalassa v. 1872. – *Runonkerääjimmme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle*. Julkaissut A. R. Niemi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 109. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 492–497.
- Bogoslavskij 1909 = М. М. Богославский: *Земское самоуправление на Русском Севере в XVII веке I*. Приложение I. Москва: Издание Императорского Общества истории и древностей российских при Московском университете.
- Borenius = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto. Boreniuksen kokoelma II 46.
- Bubrih 1947 = Д. В. Бубрих: *Происхождение карельского народа*. Петрозаводск.
- Burov 2007 = В. А. Буров: «Памяти Филиппу игумену»: к истории первых каменных храмов Соловецкого монастыря. – *Соловецкое море* 6: 61–78. <http://solovki.info/pics/burov_20071.pdf> (viitattu 15.1.2013).
- Carpelan, Christian 2003: Inarilaisten arkeologiset vaiheet. – *Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*. Oulu: Inarin kunta. 28–95.
- Castrén 1904 = М. А. Castrénin kertomus runonkeruumatkastansa Venäjän-Karjalassa v. 1839 (suomennos). – *Runonkerääjimmme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle*. Julkaissut A. R. Niemi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 109. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 3–16.
- Černjakova 1998 = И. А. Чернякова: *О чем не рассказал Элиас Леннрот... К истории края, где оказались сохранены и записаны эпические песни древнего народа*. Петрозаводск: Издательство Петрозаводского государственного университета.
- Černjakova 2003 = И. А. Чернякова: Панозеро и его обитатели: пять веков карельской истории. – *Панозеро: сердце Беломорской карелии*. Петрозаводск: Издательство Петрозаводского университета. 19–41.
- Daas, Ludwig Kristensen 1870: *Skisser fra Lapland, Karelstranden og Finland*. Kristiania.
- Elo, Tiina & Sirkka-Liisa Seppälä 2011: *Vesistöjä ja vaaramaisemia. Kemijärven kulttuuriympäristöohjelma*. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. Suomen ympäristö 22. Helsinki: Ympäristöministeriö.

- Engelberg, Rafael 1912: *Kansantietoja Pohjois- ja Itä-Suomesta ja Venäjän-Karjalasta*. Koonnut ja julkaissut Rafael Engelberg. Helsinki.
- Ervasti, Seppo 1978: *Kuusamon historia I*. Kuusamo: Kuusamon kunta.
- ESRS = *Этимологический словарь русского языка*. Том I, выпуск 5. Под редакцией Н. М. Шанского. Москва: Издательство Московского университета, 1973.
- Fasmer 1986 = М. Фасмер: *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Прогресс.
- Fellman, Jakob 1906: *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken III*. Helsingfors.
- Gebel 1905 = Г. Ф. Гебель: *Наша Северо-Западная окраина – Лапландия. – Русское судоходство* 1: 99–119; 10: 103–134.
- Halinen, Petri 2011: Arkeologia ja saamentutkimus. – *Saamentutkimus tänään*. Toim. Irja Seurujärvi-Kari & Petri Halinen & Risto Pulkkinen. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 130–176.
- Hansen, Lars Ivar 2011: Näkökulmia saamelaisten historiankirjoitukseen. – *Saamentutkimus tänään*. Toim. Irja Seurujärvi-Kari & Petri Halinen & Risto Pulkkinen. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 177–207.
- Hartanovič 2005 = В. И. Хартанович: Антропологический состав карельского народа (общность и специфика территориальных групп как результат межэтнического взаимодействия). – *Межкультурные взаимодействия в полиэтничном пространстве пограничного региона*. Петрозаводск: Карельский научный центр. 13–22.
- Haruzin 1890 = Н. Харузин: *Русские лопари. Очерки прошлого и современного*. Москва: Высочайше утвержденное товарищество скоропечатни А. А. Левенсонъ.
- IK I = *История Карелии XVI – XVII веков в документах I / Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta. I*. Петрозаводск–Йоэнсуу / Joensuu–Petroskoi, 1987.
- Istorija Karelii = *История Карелии с древнейших времен до наших дней*. Петрозаводск, 2001.
- Itkonen, Erkki 1986: *Inarilappisches Wörterbuch I–III*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XX. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1986–89.
- Itkonen, T. I. 1958: *Koltan- ja Kuolanlapin sanakirja I–II*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Itkonen, Toivo & Frans Äimä 1918: Jacob Fellmanin muistiinpanot Sompion ja Kuolajärven lapin-murteista. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XXX*, 30.
- Ivanov 2007 = В. И. Иванов: *Монастыри и монастырские крестьяне Поморья в XVI – XVII веках: механизм становления крепостного права*. Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко.
- Janin 1986 = В. Л. Янин: Поправки и замечания к чтению берестяных грамот. – В. Л. Янин & А. А. Зализняк: *Новгородские грамоты на бересте из раскопок 1977–1983 годов*. Комментарий и словоуказатель к берестяным грамотам (из раскопок 1951–1983 годов). Москва. 220–251.
- Juvelius, J. W. 1888: *Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio, O. A. 1911: *Savolaisia sukuja ja sukunimiä*. Kansanvalistusseuran kotiseutukuvauksia 14. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Karel'skij fol'klor 1949 = *Карельский фольклор*. Петрозаводск.
- KBC 1950 = Книга большому чертежу. Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР.

- Kert 2002 = Г. М. Керт: *Применение компьютерных технологий в исследовании топонимии*. Петрозаводск.
- Kianto, Ilmari 1923: *Vienan virroilta, Karjalan kankahilta. Matkakuvauksia*. Toinen painos. Helsinki.
- Kianto, Ilmari 1989: *Ilmari Kiannon Vienan Karjala. Erään Suur-Suomi-unelman vaiheita*. Toim. Raija-Liisa Kaksi. Keuruu.
- Kirkinen, Heikki 1988: *Pohjois-Karjalan kalevalaisen perinteen juuret*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kirkinen et al. 1994 = Heikki Kirkinen & Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo: *Karjalan kansan historia*. Porvoo: WSOY.
- Kirpičnikov 1984 = А. Н. Кирпичников: Приладожская лопь. – *Новое в археологии СССР и Финляндии*. Ленинград. 137–144.
- Kitti, Jouni [ei julkaisuvuotta]: *Saamelaiset eilen ja tänään*. <<http://www.elisanet.fi/kitit/jkitti/suomi/misc/set.html>> (viitattu 7.1.2012).
- Kiviniemi, Eero 1980: Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona. – *Virittäjä* 84: 319–338.
- KKR 1992 = *Karjalan rahvahan runot*. Petrozavodsk.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja*. 1–6. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1968–2005.
- KNA = Научный топонимический архив ИЯЛИ КарНЦ РАН.
- Kokkonen, Jukka 2002: *Rajaseutu liikkeessä. Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Venäjän Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan (1650–1712)*. Bibliotheca Historica 79. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korhonen, Mikko 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kortesalmi, J. Juhani 1975: *Kuusamon talonpoikaiselämä 1670–1970. Kuusamon historia II*. Helsinki.
- Kortesalmi, J. Juhani 1996: *Pohjois-Vienan poronhoito*. Kansatieteellinen arkisto 41. Helsinki.
- Korteniemi, Markku 2009: Tornionlaakson muinaistutkimuksen ja varhaishistorian kysymyksiä. – Janne Ikäheimo & Sanna Lipponen (toim.): *Ei kiveäkään kääntämättä. Juhlakirja Pentti Koivuselle*. Tornio: Tornion kirjapaino. 227–240.
- Košečkin 2003 = Б. И. Кошечкин: Древние религиозные представления и обряды кольских саамов. – *Прибалтийско-финские народы России*. Отв. ред. Е. И. Клементьев, Н. В. Шлыгина. – Москва: Наука. 118–124.
- Kriničnaja & Pul'kin 1971 = Н. Криничная & В. Пулькин: Фонограммархив ИЯЛИ КарНЦ РАН 135, № 27; Фонотека, 1628/3.
- Kriničnaja 1978 = Н. А. Криничная: *Северные предания: Беломорско-Обонежский регион*. Институт языка, литературы и истории. Академия наук СССР, Карельский филиал. Ленинград: Наука.
- Krohn, Julius 1894: *Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 83. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kučinskij 2008 = Кучинский, М. Г.: *Саами Кольского уезда в XVI–XVIII вв. Модель социальной структуры*. Diedut 2008: 2. Hamar: Sámi allaskuvla. <http://brage.bibsys.no/samall/handle/URN:NBN:no-bibsys_brage_30867>.

- Kuusamon käräjät 1710 = <<http://oirula.kuvat.fi/TutkittuVaiHutkittu/KitkaJaKuusamoKarajiaAlkaen1705.pdf>> (viitattu 12.11.2012).
- Kuz'min 2003 = Д. В. Кузьмин: Истоки форманта -šina в карельской топонимии. – *Прибалтийско-финское языкознание: Сб. статей, посвящ. 80-летию Г. М. Керта*. Петрозаводск. 63–68.
- Lappalainen et al. 2008 = T. Lappalainen & V. Laitinen & E. Salmela & P. Andersen & K. Huoponen & M.-L. Savontaus & P. Lahermo: Migration waves to the Baltic Sea region. – *Annals of Human Genetics* 72: 337–348.
- Lavonen, N. A. 1989: *Kiestingin kansanlauluja – Песенный фольклор кестеньгских карел*. Издательство Карелия. Петрозаводск.
- Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Leontjev 1990 = П. Р. Леонтьев: *Костомуша*. Петрозаводск: Издательство Карелия.
- Leppäaho, Jorma 1935: Ns. ”lappinpattahat” (Sk. ”lappstolpar”). – *Kotiseutu* 1: 38–49.
- Lobanova, N. & I. Manyukhin 2002: Archaeological monuments of the Kuzova archipelago. – *Natural and Cultural Heritage of the White Sea Islands*. Petrozavodsk. 19–31.
- Lukkarinen, J. 1918: *Vienan Karjalassa*. Hämeenlinna.
- Lönnrot, Elias 1980 [1902]: *Matkat 1828–1844*. Toim. Väinö Kaukonen. Uusi laitos. Espoo: Weilin+Göös.
- Maksimov 1984 = С. В. Максимов: *Год на севере*. Архангельск.
- Matvejev 2001 = А. К. Матвеев: *Субстратная топонимия Русского Севера*. Часть I. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- Matvejev 2004 = А. К. Матвеев: *Субстратная топонимия Русского Севера*. Часть II. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- Mihejeva, M. 1987: *Kultasirkka*. Petroskoi.
- Minkin 1987 = А. А. Минкин: О саамских этнопонимах. – *Этническая топонимика*. Москва: МФГО СССР. 92–103.
- МРІК = *Материалы по истории Карелии XII–XVI вв.* Петрозаводск: Государственное издательство Карело-Финской ССР, 1941.
- Mullonen 2002 = И. И. Муллонен: *Топонимия Присвирья*. Проблемы этноязыкового контактирования. Петрозаводск: Петрозаводский государственный университет.
- Mullonen 2007 = И. И. Муллонен: Загадка Выга. – *Комплексные гуманитарные исследования в бассейне Белого моря*. Петрозаводск: Издательство «Острова». 200–203.
- Mullonen 2008 = И. И. Муллонен: *Топонимия Заонежья: словарь с историко-культурными комментариями*. Петрозаводск.
- Mullonen & Mamontova 2008 = И. И. Муллонен & Н. Н. Мамонтова: Топонимия как отражение этнического прошлого Сямозерья. – *История и культура Сямозерья*. Петрозаводск: Издательство Петрозаводского университета. 25–38.
- Muller 1947 = Р. Б. Мюллер: *Очерки истории Карелии XVI – XVII вв.* Петрозаводск: Государственное издательство Карело-финской ССР.
- NA = Nimiarkisto. Kotimaisten kielten keskus.
- Nevolin 1853 = К. А. Неволин: *О пятинах и погостах Новгородских в XVI веке, с приложением карты*. Записки Императорского Русского Географического Общества. Кн. 8. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.
- NIA 1679 = Научно-исторический архив Санкт-Петербургского института истории РАН. Русская секция. Кольская воеводская канцелярия. Ф. 10, Оп. 3, Ед. хр. 529.

- NIA 1710 = Научно-исторический архив Санкт-Петербургского института истории РАН. Русская секция. Кольская воеводская канцелярия. Ф. 10, Оп. 3, Ед. хр. 20.
- Nickul, K.: Petsamon saamelaisten paikannimisanastoa. Nimistöarkisto. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Nissilä, Viljo 1955: Itä-Karjalan matkanimistöä. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 35: 247–261.
- NPL 1950 = Новгородская Первая летопись. Москва–Ленинград.
- Nuutinen, Liisa 1988: *Lounaisen Ala-Satakunnan pitäjännimien etymologiat*. Suomen kielen pro-gradu tutkielma. Nimiarkisto, Kotimaisten kielten keskus. Helsinki.
- Ogorodnikov 1869 = Е. К. Огородников: *Мурманский и Терский берега по книге большого чертежа*. Записки Императорского Русского Географического общества по отделению этнографии, том второй издан под редакцией действ. Члена Л. Н. Майкова, 1869 г. Санкт-Петербург: Типография Майкова.
- OIK 1957 = *Очерки истории Карелии I*. Институт языка, литературы и истории. Академия наук СССР, Карельский филиал. Гос. Издательство Карельской АССР.
- Olsen, Bjørnar 2002: Labyrinths of the North. – *Natural and Cultural Heritage of the White Sea Islands*. Petrozavodsk. 40–50.
- Ozeretskovskij 1804 = Н. Я. Озерецковский: Описание города Колы, что в Российской Лапландии. – Н. Я. Озерецковский: *Описание Колы и Астрахани*. Санкт-Петербург. 1–82.
- Paškov 2003 = А. М. Пашков: ”Житие Лазаря Муромского” в истории культуры Карелии XVIII–XX вв. – *Кижский вестник* (сборник статей) 8: 3–13.
- Pelkonen, Antero 1902: Entis-ajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta. – *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 22.
- PIOK = С. И. Кочкуркина & А. М. Спиридонов & Т. Н. Джаксон: *Письменные известия о карелах*. Петрозаводск: Издательство Карелия, 1990.
- Pirinen, Kauko 1988: *Savon keskiaika*. Savon historia I. Toinen, kokonaan uudistettu laitos. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- Pitkä:Suku = [Pitkä-suvun alkuperä] <<https://sites.google.com/site/pitkasuku/suku/alkuperä>>.
- PKOP = *Писцовые книги Обонежской пятины 1496 и 1563 г.г.* Выпуск 1. Материалы по истории Карельской АССР. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1930.
- PKVP = *Писцовая книга Вотской пятины*. Временнике Моск. об-ва истории и древностей российских 11. Москва, 1851.
- PRK 1983 = *Приходно-расходные книги московских приказов 1619–1621 г.г.* Москва: Наука.
- PRP 1953 = *Памятники русского права, выпуск 2: Памятники права Великого Новгорода (XII–XV вв.)*.
- Pulkkinen, Risto 2011: Saamelaisten etninen uskonto. – *Saamentutkimus tänään*. Toim. Irja Seurujärvi-Kari & Petri Halinen & Risto Pulkkinen. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 208–270.
- Pääkkönen, L. W. 1898: Kesämatkoja Venäjän Karjalassa sekä hajanaisia kuvauksia Karjalan kansan nykyisyydestä ja entisyydestä. – *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 18.
- Pöllä, Matti 1995: *Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 635. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Pöllä, Matti 1996: Vienan Kemin suurpitäjän rajat 1590-luvulla. *Faravid* 18–19: 133–156.
- Pöllä, Matti 1997: Kiestingin seudun hallinnollinen rakenne ja asutus vv. 1590–1920. – *Karjalan heimo* 9–10: 120–123.
- Pöllä, Matti 2001: *Vienankarjalainen perhelaitos 1600–1900-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rebolskij kraj = Ю. А. Жуков & Н. А. Кораблев & В. Г. Макуров & М. В. Пулькин: *Ребольский край: Исторический очерк*. Науч. ред. Ю. А. Савватеев. Институт яз., лит. и истории. Петрозаводск: Кар. науч. центр. Рос. акад. наук, 2003.
- RGADA 1624 = Российский государственный архив древних актов. Ф. 96. Оп. 1. Д. 1. Л. 208–208 об.
- RGADA 1678 = Российский государственный архив древних актов. Ф. 1209. Оп. 1. Д. 8753. Л. 60 об.–71 об.
- RGADA 1680 = Российский государственный архив древних актов. Ф. 137 Тотьма, Д. 60, Л. 581–582.
- RGADA 1700 = Российский государственный архив древних актов. Боярские и городовые книги. Тотьма. Ф. 137. Д. 60. Л. 578–581 об.
- Rosén, R. 1938: Itä-Karjalan asutushistoria. – *Karjalan historia*. Historian aitta 8. Jyväskylä: Historian ystävien liitto. 46–47.
- Räsänen, Alpo 2003: *Nimet mieltä kiehtovat. Etymologista nimistöntutkimusta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saamelaiset nimet = [Virittäjässä esiintyneiden saamelaisten nimien luettelo] <http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/sanat/saa_ni.pdf> (viitattu 23.12.2012).
- Saarikivi 2002 = Саарикиви, Янне: Саамская субстратная топонимия Русского Севера с точки зрения сравнительной финно-угристики. – *Финно-угорское наследие в русском языке. Сборник научных трудов*. Выпуск 2. 94–213.
- Saarikivi, Janne 2006: *Substrata Uralica: Studies on Finno-Ugrian Substrate in Northern Russian Dialects*. Tartu: Tartu University Press.
- Saarikivi, Janne 2011: Saamelaiskielet – nykypäivää ja historiaa. – *Saamentutkimus tänään*. Toim. Irja Seurujärvi-Kari & Petri Halinen & Risto Pulkkinen. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 77–119.
- Sammallahti, Pekka 1989: *Saamelais-suomalainen sanakirja*. Ohcejohka: Jorgaleaddji Oy.
- Šaskolskij 2009 = И. П. Шаскольский & В. Е. Возгрин & Т. А. Шрадер: Грамоты великого князя Василия III сборщикам дани в лопской земле. – *Проблемы истории России и стран северной Европы от средних веков до наших дней*. Сост. В. Е. Возгрин. Санкт-Петербург: Издательство «АИК». 45–56.
- Schanche, Kjersti 2002: A brief survey of the Sami prehistory in northern Norway, focusing on changes in house morphology. – *Natural and Cultural Heritage of the White Sea Islands*. Petrozavodsk. 64–69.
- Severnyj arhiv 1825 = Список с царской грамоты, слово в слово. – *Северный архив* 17: XVIII. Санкт-Петербург, 1825.
- SGGD = *Собрание государственныхъ грамотъ и договоровъ, Часть I*. Москва, 1813.
- SGKE = *Сборник грамот коллегии экономии*. Т. 2. Ленинград, 1929.
- Sjögren, J. A. 1861: *Aufzeichnungen über die Gemeinden in Kemi-Lappmarken*. Gesammelte Schriften, Band I. Sankt-Peterburg. 85–232.
- SMA = Suomen murteiden sana-arkisto. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

- SMIK = *Сборник материалов по истории Кольского полуострова в XVI–XVII вв.* Материалы комиссии экспедиционных исследований 28. Ленинград, 1930.
- Sparre, Louis 1930: *Kalevalan kansaa katsomassa. Muistiinpanoja Kauko-Karjalan retkellä v. 1892.* Porvoo: Werner Söderström osakeyhtiö.
- SPNK = Sirkka Paikkala (toim.): *Suomalainen paikannimikirja.* Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Karttateskus, 2007.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja.* 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.
- Suorsa, Olavi 1988: Kainuulaisten vaellukset Viaan ja kalevalaisen kulttuurin säilyminen. – *Faravid* 12: 89–114.
- Tallgren, A. M. 1938: Kauko-Karjalan muinaismuistot ja esihistoriallinen asutus. – *Karjalan historia.* Historian aitta 8. Jyväskylä: Historian ystävien liitto. 9–20.
- Tegengren, Helmer 1952: *En utdöd lappkultur i Kemi lappmark. Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria.* Acta academiae aboensis humaniora XIX. Åbo: Åbo akademi.
- Timonen, Vilho 1938: Kiertokäynnillä Uhtuan kylissä. – *Viena-Aunus* 12: 471–475.
- Valtionarkisto = Pohjanmaan läänin maaherrojen kirjeitä kuninkaalle. FR 64 (1736).
- Venho, Tellervo 1968: Vuonninen. – *Karjalan laulajat.* Toim. Pertti Virtaranta & Väinö Kaukonen & Matti Kuusi & Leea Virtanen. Tampere: Kirjayhtymä. 47–66.
- Vilkuna, Kustaa 1971: Mikä oli lapinkylä ja sen funktio. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 51: 201–236.
- Virtaranta, Pertti 1958: *Vienan kansa muistelee.* Porvoo: WSOY.
- Virtaranta, Pertti 1978: *Vienan kyliä kiertämässä.* Helsinki: Kirjayhtymä.
- Virtaranta, Pertti 1981: *Karjalaisia kulttuurikuvia. Ihmisiä ja elämänkohtaloita rajantakaisessa Karjalassa.* Espoo: Weilin+Göös.
- Vitov 1962 = Витов, М. В.: *Историко-географические очерки Заонежья XVI–XVII веков.* Издательство Московского университета.
- Vitov & Vlasova 1974 = Витов, М. В. & Власова, И. В.: *География сельского расселения Западного Поморья в XVI–XVIII веках.* Москва.
- Zachrisson, Inger 2002: *Sami seite in Scandinavia – The ethnological and archaeological evidence – Natural and Cultural Heritage of the White Sea Islands.* Petrozavodsk. 51–55.
- Zaharova & Kogovina 2003 = Л. В. Захарова & И. А. Коровина: *Рунопевческие деревни Калевальского района Карелии.* Природное и историко-культурное наследие северной Фенноскандии. Петрозаводск.
- Zolotarjov 1930 = Д. А. Золотарев: *Карелья СССР.* Ленинград: Издательство Академии наук.
- Žukov 2003 = А. Ю. Жуков: *Управление и самоуправление в Карелии XVII в.* Великий Новгород.

Д. В. Кузьмин (Карелия)

Достаточно ли емских теорий?

Данные топонимики широко используются при решении вопросов, связанных с формированием того или иного этноса: они маркируют границы былого расселения древних племен, а также с их помощью можно установить пути и время их миграции на те или иные территории. Наиболее достоверными в этом отношении являются географические названия, имеющие в своей основе этнонимы, которые позволяют с достаточной долей уверенности говорить о пребывании того или иного этноса на исследуемой территории.

В свете новых топонимических данных, собранных в Карелии в последние годы, снова возникает вопрос, связанный с колонизацией емью территорий русского севера, который в первой половине XX века решался Д. В. БУБРИХОМ и И. П. ШАСКОЛЬСКИМ. История изучения этого вопроса уходит корнями к началу XIX века, когда российскому ученому, одному из первых исследователей истории Финляндии А. Х. ЛЕРБЕРГУ, удалось найти ответ на вопрос, связанный с идентификацией племени емь, которое часто упоминалось в русских летописях IX–XIII веков. В своей работе «О местообитаниях еми» он установил, что «емь» русских летописей — это главное финское племя «*Näme*», издавна жившее в южной Финляндии. На основе сведений летописей ЛЕРБЕРГ установил, что емь задолго до начала шведского завоевания Финляндии, с XI и до середины XIII века была подвластна древнерусскому государству и испытывала политическое и культурное влияние древней Руси (ШАСКОЛЬСКИЙ 1950: 93–94). Об этом свидетельствует, например, булла 1237 года папы Григория IX, указывающая на отпадение ями от католицизма и призывавшая к крестовому походу против нее (МПИК, 68).

Вслед за ЛЕРБЕРГОМ российский академик И. А. ШЕГРЕН опубликовал работу «О древнейших местообитаниях еми». По его мнению, до середины XII века еми в Финляндии еще не было. Он предполагал, что она первоначально обитала в юго-восточном Приладожье и в юго-западной части ЗАВОЛОЧЬЯ и лишь в середине XII столетия под натиском русских представители этого этноса переселились в Финляндию. Согласно ШЕГРЕНУ, часть еми была при этом оттеснена на восток, в район Вычегды и Яренска, где впоследствии слилась частично с пришлым русским населением, а частично с местным пермским населением. Небольшая

часть еми все же осталась в Приладожье, и образовала впоследствии вепсский народ (ШАСКОЛЬСКИЙ 1950: 95).

Отправной точкой для построения ШЕГРЕНА послужило ошибочное указание ТАТИЩЕВА на наличие еми в Заволочье и на Свири в XI веке (ШАСКОЛЬСКИЙ 1950: 95). Его убеждению содействовала и господствовавшая тогда урало-алтайская теория, согласно которой финны, вепсы, карелы и вообще все население севера и востока Восточной Европы явилось из глубин Азии (БУБРИХ 1950: 81).

В поисках доказательств ШЕГРЕН использовал и произвольно им толкуемые письменные источники, и топонимику, и фольклор. Большое внимание он уделяет названию селения Гам на Вычегде и собранные им легенды о племени Гам. В качестве примера он приводит названия рек Еменга (в бассейне реки Онега) и Емцы, северного левого притока Северной Двины. Позже в 1924 году «последователь» теории ШЕГРЕНА В. ЛЫТКИН в своей работе о языковом составе нижней Вычегды в XIV веке приводит еще два названия, которые, по его мнению, оставила после себя емь — Емва и Емваль (БУБРИХ 1950: 91). В пользу своей теории ШЕГРЕН также хочет обратить и само название емь, которое он связывает с эстонским диалектным словом *hämm*, *hämme*, обозначающим сырость, помещая при этом свою емь в места, которые не отличаются сухостью (БУБРИХ 1950: 82).

По новому стали трактовать древнюю историю племени емь в начале XX века в Финляндии. Согласно новой точке зрения финских историков, с очень ранних пор, с первых веков нашей эры, в западной Финляндии стало формироваться два племени, чьи предки переселились с южного берега Финского залива — сумь и емь. Этой же точки зрения придерживается и сам Д. В. БУБРИХ (1947: 15). Приблизительно с VI века охотники из еми, двигаясь на восток, стали достигать западного побережья Ладожского озера. Постепенно на Карельском перешейке около Ладожского озера, а отчасти у его северного побережья стало собираться емское население, к которому в незначительной мере примешивались выходцы из более южных районов. К XII веку это население, хотя и емское по происхождению, обособилось как отдельное племя — корела. Еще до своего обособления в отдельное племя, а также после обособления это население продвигалось все дальше в восточном направлении. Оно рано появилось у Белого моря и в низовьях Северной Двины. К этому времени относится освоение емским населением и современной Карелии, а также территорий за Онежским озером (БУБРИХ 1950: 83).

В соответствии с современными представлениями, формирование еми происходило на северном побережье Финского залива, откуда затем

емь начала освоение территорий, расположенных севернее, во внутренней Финляндии. В языковом плане häme восходит к северному прибалтийско-финскому прадиалекту (ITKONEN 1983: 17).

Вышеперечисленные факты говорят о разном отношении финских и российских ученых к проблеме взаимоотношения еми и Новгорода в XI–XIII веках. Одним из важных принципиальных различий является вопрос о зависимости/независимости емских территории от Новгорода. В то время как русские исследователи приводят факты, подтверждающие, что емь в то время платила налоги Российскому государству, финские ученые подчеркивают независимость еми, а также указывают на привносимое ею западное влияние на восток (KIRKINEN 1963: 26).

Непростым остается вопрос о проживании еми на территории бассейна реки Северная Двина. Финский исследователь Й. МИККОЛА, анализируя военные походы Новгорода в XI веке, приходит к выводу, что они были направлены на территорию бассейна этой реки, где, согласно Шегрену, и проживала одна из групп еми. Исходя из этого, он делает вывод, что емь в то время проживала как на территории современной Финляндии, так и к востоку от Онежского озера (KIRKINEN 1963: 26). Сам ХЕЙККИ КИРКИНЕН приводит еще ряд свидетельств, которые подтверждают эту точку зрения. Среди них и устав князя Святослава Ольговича 1137 года о взимании церковной десятины в Обонежье, где фиксируется емь, и упоминание в летописи 1342 года о новгородском боярине Луке, который основал крепость Орлец и захватил обширные территории с помощью еми, проживавшей на реке Емцы, а также предания о сопротивлении принятию христианской веры чудской емью, которые были записаны в XIX веке на территории бассейна реки Северная Двина (KIRKINEN 1963: 27). Все вышеперечисленное, как утверждает КИРКИНЕН, подтверждает существование двух групп еми. Однако он не готов ответить на вопрос, есть ли у финской еми и двинской еми что-либо общее, кроме того, что они относятся к финноговорящему населению. Тем не менее, он предполагает, что их общей прародинной могла бы быть территория Прибалтики в праязыковое время (KIRKINEN 1984: 269). Финский исследователь Й. ВАХТОЛА, говоря о былой мощной колонизации емью обширных территорий, включая побережье Белого моря, предполагает, что двинская емь могла быть как раз частью единого емского народа, которая переселилась сюда с территории Хяме (VANToLA 1980: 290–291).

Учитывая все вышеизложенное, становится понятно, что невозможно оставить без внимания вопрос, связанный с колонизацией емью территории современной Карелии, а также о ее роли в формировании карельского этноса.

О приходе в Карелию населения с территории Финляндии возможно свидетельствуют географические объекты с основой *Hämeh(en)-*, т.е. ‘емь, емский’. В топонимии Карелии зафиксировано несколько десятков названий этого типа: ср. болото *Hämehsuo* (Тетриनावолок); возвышенности *Hämehenselgy* (Кибринаволок, Пряжа); горки *Hämehkod* (Каскесручей); деревни *Hämeh*, *Hämehenvuara* (Тихтозерская волость) и *Емечевская* (вар. *Гемечевская*, *Ямечевская*) (Заонежье); заливы *Hämehlaksi* (Кундозеро, Тетриनावолок, Шолопово) и *Hämehenvongu* (Кибринаволок); мысы *Hämehenniemet* (Пиртигуба, Кибринаволок); овраг *Hämehrova* (Другая река); озера *Hämehenjärvi* (Хяме, Виччино), *Хямеге* (< **Hämehenjärvi*) (Заонежье), *Емозеро* (Колежма); часть озера *Hämehenselgä* (Чирка-Кемь); острова *Hämeh(en)suari* (Тетриनावолок, Пиртигуба, Корелакша, Мальвиайни, Пузамолакша), а также *Гямостров* (< *?*Hämeh(h)suari*; совр. *Ямостров*) (Шуерецкое) и *Еместров* (Колежма); покосы *Hämegist* и *Hämegeine* (Другая река); пороги *Hämehkoski* (Чирка-Кемь, Шолопово, Пибозеро, Оланга); пролив *Hämehsalmi* (Виччино); река *Hämehjoki* (Чирка-Кемь); ручьи *Hämeh(en)oja* (Кибринаволок, Пряжа) и *Еменка* (Заонежье); яма *Hämehhauda* (Гимола).

Названия с основой *Häme-* принято обычно считать свидетельствами бывшего емского влияния, которое распространилось когда-то на обширные территории проживания различных этнических групп. При этом топонимы этого типа, а также другие модели предположительно емского происхождения, зафиксированные на территории Карелии, являются чуть ли не единственным источником, который мог бы подтвердить факт пребывания здесь западно-финского населения в разные периоды истории карельского этноса.

Названия с топоосновой *Hämeh-* фиксируются на территории проживания людиков и северных вепсов, в топонимии ливвиковского и собственно-карельского ареалов, главным образом в Беломорской Карелии, а также у русского населения Заонежья и Беломорья (рис. 1). Наибольшая концентрация топонимов этого типа все же находится в Приладожье, на родовой территории карельского народа, и свидетельствует, по всей видимости, об активных контактах древней карелы и еми в пределах этой территории на ранних этапах истории (NISSILÄ 1939: 387; 1975: 156). Одной из возможных причин появления здесь названий с основой *Hämeh-* могло быть очень раннее промысловое освоение восточных территорий охотниками и рыбаками из Хяме. Д. В. БУБРИХ в своей работе «Происхождение карельского народа» пишет, например, что приблизительно с VI века представители племени ямь (емь) в своих поездках в восточном направлении стали достигать Ладожского озера, а позднее приняли непосредственное участие в формировании карель-

ского этноса. Он также отмечает, что археологические находки VI–VIII веков на западном побережье Ладожского озера указывают, что в это время данная территория имела преимущественно связь именно с емью (БУБРИХ 1947: 15).

Подобные названия могли появиться и в результате переселения населения с восточных территорий Хяме на рубеже XIII–XIV веков, и особенно после заключения Ореховецкого мирного договора 1323 года. Причиной этому могло послужить вовлечение населения вышеупомянутых территории во второй половине XIII века в сферу влияния Швеции, которая, как известно, была враждебна настроена к Новгороду (БУБРИХ 1947: 34). В работе уже упоминалось, что до середины XIII века емь и особенно ее восточные территории больше тяготела к Руси, чем к Швеции (БУБРИХ 1950: 87). Данный факт подтверждает сведение из «Хроники Юстена» о помощи карелами восставшей против шведов еми в начале 40-х годов XIII века (ИК 2001: 91–92). Поэтому, как нам кажется, нельзя считать случайным, что с переходом под власть Швеции, часть емского населения могла переселиться на территории принадлежащие Новгороду, не желая оставаться под властью враждебного государства. Результатом этого и явились, возможно, названия с основой *Hämeen-* в местах, где емское население попало в среду проживания карел. Об этом свидетельствуют и многочисленные названия с основой *Karjala-* на родовой территории карельского народа, которые, по мнению Й. ВАХТОЛА, могли появиться именно в среде емского населения (J. VAN TOLA 1980: 316). Отэтнонимические названия, как известно, возникают в результате контактов между представителями различных этносов, маркируя при этом территории и границы их расселения.

Названия на Карельском перешейке, в которых закрепился этнонимом *Hämeen-*, могли возникнуть и после 1323 года. Одной из возможных причин могло быть переселение сюда населения из западной Финляндии на протяжении периода поздних средних веков (1324–1520), которое попало в среду постепенно финнизирующегося карельского населения, оставшегося здесь после заключения мирного договора 1323 года. Известно, к примеру, что за карелами в отторгнутой шведами западной части Корельской земли оставались в собственности «воды, земли и логовища» (рыболовные, пушные промыслы и пашни) (ИК 2001: 72). Бубрих также пишет, что еще в XVI веке шведским властям приходилось бороться с «русской закваской» в среде Привыборгской и Присайменской Корелы, у которой массово сохранялись русские фамилии и обычаи (БУБРИХ 1947: 36). Вероятно, некоторые из названий могли появиться в результате военных действий, которые велись на протяжении XII–XIII веков между Новгородом и Швецией на этих тер-

риториях, поскольку втянутые в государственную политику обеих держав, корела и емь стали враждовать, и подобные названия могли стать результатами этих военных стычек, сражений и набегов.

На карте распространения названий с топоосновой *Häme*- мы видим, что они достаточно широко представлены на всей территории Финляндии. Большую их часть составляют названия удаленных промысловых владений, другую, менее многочисленную, родовые прозвища/фамилии жителей и места их проживания (VALONEN 1984: 87). Таким образом, распространение названий данного типа свидетельствует, что вся Финляндия когда-то была подвержена влиянию представителей древней еми. Если мы посмотрим на карту, то увидим, что значительную часть топонимов с основой *Häme(en)*- на территории современной Финляндии образуют названия, которые тянутся широкой полосой из Приладожья к северной части Ботнического залива. По мнению Й. ВАХТОЛА, они свидетельствуют о мощной экспансии карел, которые устремились осваивать обширные территории к северу и северо-западу от своей прародины. Топонимами с основой *Häme(en)*- они помечали места, где они соприкасались с емью. Такую активность карельского населения он связывает с периодом подъема и расцвета древнекарельской культуры, который начался в конце времени викингов — начале нового времени (VANOLA 1980: 97).

Наибольший интерес для нас представляет группа этнотопонимов с основой *Hämeh*- на территории Карелии в границах начала 40-х годов XX века. Появление данной топоосновы может быть связано, на наш взгляд, с карельской миграцией конца XVI — середины XVII века на территорию России. Одной из ее причин было глобальное потепление климата в северном полушарии в первой половине XVI века, которое вызвало рост и, соответственно, отток населения на новые места проживания. Выявленное передвижение населения усилилось со второй половины 1560-х годов в результате Ливонской войны и опричнины, а позже и шведской оккупации Корельского уезда в 1580–1597 годах, результатом чего стало переселение многих карел в Россию (ИК 2001: 113, 136). Это переселение приняло массовый характер при передаче Корельского уезда под власть шведской короны в феврале 1609 года (ИК 2001: 113, 136), а также после Столбовского мирного договора 1617 года. Возможно, что вместе с карельским в Россию переселялось и некарельское население, результатом чего стало появление интересующих нас этнотопонимических названий. Подтверждением правоты такого предположения может служить указ царя Бориса Годунова об освобождении от выплаты налогов жителей Корельского уезда, в том числе финнов и шведов («латышей Финские и Свейские

земли»), переселившихся на территорию Карельского уезда во время его оккупации и не пожелавших возвращаться назад в королевство (ИК 2001: 137). Из истории Карелии известно, например, что в 1626 году данщик Кимасозерской волости выдал беглецу из Кексгольмского лена (Корельского уезда) «латышу» Гейкию своеобразный «вид на жительство»: жить ему в волости «где похочет» в бобылях, и выдвинул требование принять православие. А около 1626 года из того же Кексгольмского лена пришли на Топозеро (Северная Беломорская Карелия) четыре крестьянина «немчина», которых в 1828 году власти велели переправить к Белому морю в Кереть (Жуков 2003: 100–101). Тридцатью годами позднее в апреле 1656 года в Олонец прибыло 122 карела и вместе с ними 20 финнов-лютеран с территории Корельского уезда (JESKANEN 1998: 255).

Два указанных выше этноязыковых потока освоения территории Карелии выявляется и на основании данных топонимии. Их существование подтверждается рядом характерных карельских и емских дифференцирующих моделей, которые находятся на всем протяжении тех водных путей, по которым когда-то продвигалось карельское население из Корельского уезда через территорию финляндской Северной Карелии в карельское Беломорье, и особенно его западные части. Это, в свою очередь, свидетельствует о том, что или два колонизационных потока продвигались одновременно, или один следовал по маршруту другого.

О пребывании западно-финского населения на территории современной Карелии свидетельствуют немногочисленные исторические документы, народные предания, а также возможно неофициальные фамилии, зафиксированные, преимущественно, в Беломорской Карелии.

Так, в документе 1556 года, название которого звучит как «Отводная сотная выпись ... на государевы земли и угодья в Сумской волости», упоминается варница Фетковская Ямленина (МПИК 1941: 184), наименование владельца которой может свидетельствовать о его емских корнях. А в Дозорной книге Лопских погостов 1597 года зафиксировано название *Гямостров* (< *?Häme(h)suari) (совр. Ямостров) в окрестностях села Шуерецкого на Белом море, в котором, вероятно, также можно увидеть интересующий нас этноним (ИК 1987: 218).

Отметим, что это одни из наиболее ранних и, в тоже время редких, документов, которые есть указания на представителей западно-финского населения на территории Карелии. Хотя М. Витов в своей работе «Историко-географические очерки Заонежья XVI–XVII веков» указывает, что в летописных описаниях этнических взаимоотношений на этой территории иногда упоминается емь, и обращает внимание читателей на то, что к моменту прихода русских в Заонежье здесь были расселе-

ны следующие этнические группы финской языковой семьи: лопь, чудь заволоцкая, весь и приладожская емь, а с XII века в Заонежье упоминается и корела (ВИТОВ 1962: 42, 61–62). Однако у него нет указаний на источники, которые он использовал в своем исследовании.

Из документа 1773 года мы узнаем о работнике одного из жителей северо-карельской деревни Тирозеро по имени Сава *Хямхеляйнен* (< *?*Häme(h)läinen*), обвиняемого за воровство оленей на территории Финляндии (KORTESALMI 1996: 214). Его родовое прозвище/неофициальная фамилия, таким образом, может свидетельствовать в пользу емских корней этого рода. Также заметим, что по соседству с вышеупомянутой деревней находилась трехдворная деревушка *Хямехенвуара*, из которой мог быть родом этот самый Сава.

В 30-х годах XIX века исследователь финно-угорских языков М. А. КАСТРЕН побывал в Беломорской Карелии и записал родовые предания жителей нескольких беломорских деревень. На основании этих преданий он делает вывод, что в Беломорскую Карелию достаточно рано могло прийти население из Хяме (CASTREN 1852: 86). Наиболее достоверным в этом отношении является лишь одно предание, связанное с заселением деревни *Хяме* (*Hämeh*), которое было записано академиком ШЕГРЕНОМ в 1825 году. Согласно этому преданию, пять поколений назад, т.е. где-то на рубеже XVII–XVIII вв., сюда пришло население с территории Хяме, представители которого называли себя в 1825 *Hämäläiset*, то есть «ямляне» (PÖLLÄ 1995: 146). Первое упоминание о деревне *Хяме* в форме *Гаме* мы находим в описании Российского приграничья генерал-майором Михаилом Матюшкиным в 1718 году. Согласно его сведениям, деревня находилась на берегу озера *Гаме* (совр. *Hämehenjärvi*) и состояла из одного двора, в этом же документе фиксируется также река *Гаме* (кар. *Hämehjoki*) в районе деревни Чирка-Кемь на юге Беломорской Карелии (ЧЕРНЯКОВА 1998: 61, 63). Родовое прозвище/неофициальная фамилия *Hämäläini* зафиксировано также в трех деревнях Западной Беломорской Карелии: в Чене (ERVASTI 1918: 199), Каменном озере и в Аконлакше. Представители этого рода из деревни Каменное озеро, чья официальная фамилия в конце XIX века была Богдановы, рассказали, что род их пришел из Финляндии. М. ПЕЛЛЯ предполагает, что жители с прозвищем/фамилией Хямляйни из деревень Хяме и Каменное озеро являются двумя ветвями одного и того же рода, который в конце XVII начале XVIII веков переселился в Беломорскую Карелию (PÖLLÄ 1995: 146). В XVI веке родовое прозвище/фамилия *Хямляйнен* была широко распространена в Саво, Выборгской Карелии и на территории Карельского уезда, а также с начала XVII ве-

ка фиксируется в Кайнуу¹ (PÖLLÄ 1995: 136). Возможно, что события 1617 года и стали причиной переселения представителей некоторых из этих родов на территорию карельского Беломорья, а также появления здесь названий с топоосновой *Hämeh-*.

Некоторые исследователи предполагают, что род известного рунопевца Архипа Перттунена из деревни Ладвозеро также пришел с территории Хяме, поскольку из предания, записанного в 1839 году КАСТРЕНОМ, известно, что род переселился в Карелию из Орихвеси (Orivesi), которое находится на территории проживания еми (NIEMI 1904: 9). Другого мнения придерживается Х. КИРКИНЕН, который полагает, что данное название следует связывать с другим озером Орихвеси, которое находится между озерами Паасивеси и Пюхяселькя в бывшем Карельском уезде, и входило в хорошо известный и используемый карелам водный путь из Приладожья к берегам реки Оулуйоки и далее к Ботническому заливу (KIRKINEN 1988: 103). Данное предположение поддерживает и рассказ сына Архипа Мийхкали Перттунена о том, что первый представитель их рода бежал с территории Финляндии (окрестностей Оулуйярви) в Россию, поскольку был карелом (КФ 1992: 233). Это подтверждают и исторические документы XVIII века, в которых представители этого рода именуются «прописными». Это означает, что они в глазах властей были людьми местными, поскольку так именовали только «старинных» крестьян российских территорий (ЧЕРНЯКОВА 1998: 46). Других сведений, которые могли бы прямо указывать на приход населения с территории Хяме, в преданиях мы не находим.

С другой стороны, топооснова *Hämeh-*, а также модели емского происхождения в топонимии Беломорской Карелии могут указывать и на достаточно раннее, возможно, докарельское освоение этих территорий емью. Так, по мнению финляндского исследователя М. ПЕЛЛЯ, появление емской топонимии на территории Беломорской Карелии датируются концом железного века, когда через эту территорию проходили торговые пути, связывающие Северную Норвегию и Юго-Западную Финляндию с финно-угорским населением на Северо-востоке Европы (PÖLLÄ 1990: 29). Можно предположить, что к одному из таких мест относится залив Hämehenlaksi в окрестностях приграничной деревни Тетринаволок в Беломорской Карелии, с берега которого, согласно сведениям информаторов, начиналась дорога в Финляндию. Однако,

¹ В современной Финляндии фамилия *Hämäläinen* считается саволакской. Основным ареалом ее распространения является территория Саво (Sukunimet 2000: 143).

сомнительно, что указанный путь может быть связан с таким отдаленным историческим периодом, о котором пишет М. Пелля.

Возможно, речь может идти о промысловом освоении жителями Западной Финляндии этих отдаленных восточных территорий, что косвенно подтверждает одно из сведений, записанных ЮВЕЛИУСОВ в 1887 году в деревне Панозеро, расположенной в центральной Беломорской Карелии: «До грабительских войн (начало XVIII века) приходило в Карелию финское население (кар. *tuocit*) в мирных целях для добывания жемчуга в порогах» (JUVELIUS 1888: 63). К таким местам, например, могут относиться пороги с названием *Hämehkoski* в окрестностях деревень Шолопово, Оланга, Чирка-Кемь и Пибозеро. Подтверждение вышеприведенному факту мы находим в монографии Т. А. БЕРНШТАМ «Поморы», где автор указывает, что в XIX веке кустарная добыча жемчуга в Онежском и Кемском уездах находилась в руках карел и пришедших финнов (БЕРНШТАМ 1978: 119). Из документа 1628 года также известно, что житель Кимасозерской волости, располагавшейся в южной части Беломорской Карелии, сдал в аренду свой рыбный промысел «за рубеж немцом-наймитам», т.е. шведским подданным, нанятым на работы старостой волости (ЖУКОВ 2003: 99). Кроме этого, финляндский исследователь Р. РОСЕН в статье, посвященной российской Карелии, пишет, что на основании давней традиции у некоторых жителей Финляндии некогда существовали права на пользование землей на территории Карелии. В качестве примера он приводит сведения, датированные концом 17 века, согласно которым два жителя Финляндии Туомас Хайкарайнен из Виекки и Антти Антинпойка из Палоярви регулярно в течение нескольких лет варили соль на побережье Белого моря в районе села Сорока (совр. Беломорск) (ROSEN 1938: 57). Дополняют эту информацию данные, записанные РАФАЭЛЕМ ЕНГЕЛБЕРГОМ в 1909 году на территории финляндских провинций Кайнуу и Северная Карелия. Согласно им, жители населенных пунктов Вартиус, Лиекса, Виекки и Пиелисьярви разрабатывали земельные угодия на территории российской Карелии (ENGELBERG 1912: 111–112).

Все вышеперечисленное может свидетельствовать, что в истории Карелии были времена, когда подданные Шведского королевства могли использовать эти отдаленные промысловые территории в своих целях. Возможно, этим и объясняются большинство топонимов с основой *Hämeh-* в Карелии, которые фиксировали право емского населения на использование тех или иных природных объектов. Таким образом, топонимами с основой *Hämeh-* карельское население могло помечать места, где оно соприкасалось с представителями еми.

Однако стоит заметить, что не все названия с основой *Hämeh-* могут иметь этнонимические истоки. Так, часть названия этого типа может быть связана с восприятием имядателем освещенности объекта. В связи с этим основанием номинации некоторых объектов на *Hämeh(en)-* возможно стала плохая освещенность тех или иных мест, и они связаны с прибалтийско-финской основой *hämä-*: ср. *hämä-rä* ‘темный’, *hätu* ‘сумрак’ (KOIVULENTO 1997: 161–162), *hämä-ri* ‘потемки’ (СКЯ 1990). В пользу этого предположения свидетельствуют данные с вепсской территории, где информаторы сами обращают внимание на затемненность некоторых мест с этой основой.

В то же время в людиковском наречии карельского языка известен апеллатив *hämüghein* со значением ‘осока’ [NA]. В связи с этим возникает вопрос, не связано ли появление, по крайней мере, части названий с топоосновой *Hämeh-* в Карелии с более широким бытованием вышеуказанного апеллатива на определенном этапе истории?

За некоторыми русскоязычными названиями интересующего нас типа могут скрываться карельские формы русских православных имен. Так, можно предположить, что в названии деревни *Емечевская* (вар. *Гемечевская*, *Ямечевская*) в Заонежье производящей основой выступает, скорее, карельский вариант русского мужского имени *Емельян* (кар. *Jemssi*), нежели русскоязычный вариант этнонима *Häme(h)-* ‘Емь-’. Стоит упомянуть, что на территории Заонежья карельские православные и неправославные имена неоднократно фиксируются в составе ойконимов: ср. деревни *Микково* < *Mikko* ‘Михаил’, *Артово* < *Arto* ‘Артемий’, *Таровская* < *Taro(i)* ‘Дорофей’, *Кургеницы* < от кар. *kurgi* ‘журавль’, *Куковская* < от кар. *kukko* ‘петух’ и др.

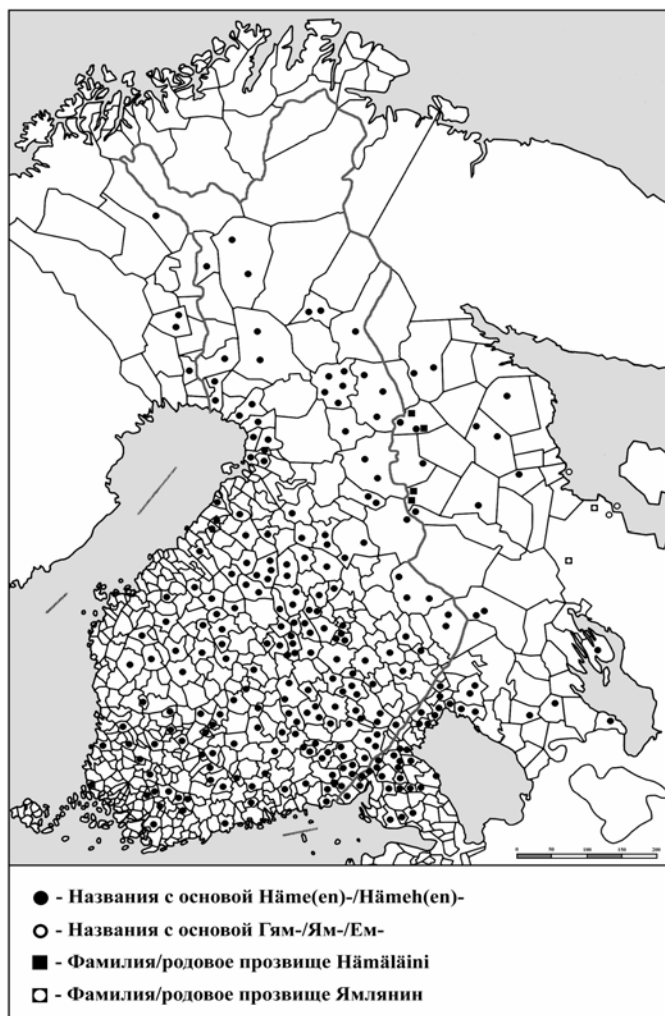
Подводя итог, отметим, что на данный момент можно делать только приблизительные предположения о причинах появления топонимов на *Hämeh-* в Карелии. Большую их часть, на наш взгляд, составляют названия промысловых владений, другую — родовые прозвища/неофициальные фамилии жителей и места их проживания. Таким образом, распространение на территории Карелии названий с основой *Hämeh-*, а также ряда характерных емских дифференцирующих топооснов, таких как *Läpikäytävä*, *Kemi-*, *Oulu-*, *Räväs-/Reväs-*, *Vekara-* и др., может быть свидетельством вливания западно-финских переселенцев в среду карельского населения рассматриваемого региона.

Использованная литература и источники

- БЕРНШТАМ, Т. А. (1978) *Поморы. Формирование группы и система хозяйства*. Ленинград.
- БУБРИХ, Д. В. (1947) *Происхождение карельского народа*. Петрозаводск.
- БУБРИХ, Д. В. (1950) *Не достаточно ли емских теорий?* // *Известия Карело-финского филиала Академии Наук СССР* № 1. 35–54.
- ВИТОВ, М. В. (1962) *Историко-географические очерки Заонежья XVI–XVII веков*. Москва.
- ЖУКОВ, А. Ю. (2003) *Управление и самоуправление в Карелии в XVII в.* Великий Новгород.
- ИК 1987 = *История Карелии XVI–XVII в. в документах*. Петрозаводск–Йоенсуу.
- ИК 2001 = *История Карелии с древнейших времен до наших дней*. Петрозаводск.
- КФ 1992 = *Карельский фольклор*. Петрозаводск.
- МПИК 1941 = *Материалы по истории Карелии XII–XVI в.в.* Петрозаводск.
- СКЯ 1990 = *Словарь карельского языка (ливвиковский диалект)*. Петрозаводск.
- ШАСКОЛЬСКИЙ, И. П. (1950) *О емской теории Шегрена и ее последователей*. О статье Д. В. Бубриха Не достаточно ли емских теорий? // *Известия Карело-финского филиала Академии Наук СССР* № 1. 93–102.
- ЧЕРНЯКОВА, И. (1998) *О чем не рассказал Элиас Леннрот...* К истории края, где оказались сохранены и записаны эпические песни древнего народа. Петрозаводск.
- CASTREN, M. A. (1852) *Nordiska resor ock forskningar I*. Helsingfors.
- ENGELBERG, RAFAEL (1912) *Kansantietoja Pohjois- ja Itä-Suomesta ja Venäjän-Karjalasta*. Helsingissä.
- ERVASTI, A. W. (1918) *Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa kesällä 1879*. Helsinki.
- ITKONEN, T. (1983) *Välikatsaus suomen kielen juuriin*. // *Virittäjä* 87: 190–229, 349–386.
- JESKANEN, M. (1998) *Karielat hormilla kessessa*. Sisä-Venäjän, erityisesti Tverin alueen karjalaiset. // *Karjala, kansa, kulttuuri*. SKST 705. Helsinki.
- JUVELIUS, J. W. (1888) *Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta*. SKS. Helsinki.
- KIRKINEN, H. (1963) *Karjala idän kulttuuripiirissä*. Bysantin ja Venäjän yhteyksistä keskiajan Karjalaan. Helsinki.

- KIRKINEN, H. (1984) *Suomi ja sen asukkaat venäläisissä lähteissä vuoteen 1323*. Suomen väestön esihistorialliset juuret. Suomen Tiedeseura. Helsinki.
- KIRKINEN, H. (1988) *Pohjois-Karjalan kalevalaisen perinteen juuret*. SKS. Helsinki.
- KOIVULEHTO, J. (1997) *Were the Baltic Finns "clubmen"?* // *You name it. Perspectives on onomastic research*. Studia Fennica Linguistica 7. Helsinki. 151–169.
- KORTESALMI, J. J. (1996) *Pohjois-Vienan poronhoito*. Talonpoikien poronhoidonalue, ominaislaatu, ikä, alkuperä ja kehityslinjat vuoteen 1922. Kansantieteellinen arkisto 41. Helsinki.
- NA = Suomen nimiarkisto. KOTUS. Helsinki.
- NIEMI, A. R. (1904) *Castrenin kertomus runonkeruumatkastansa Venäjän Karjalassa v. 1839*. // *Runonkerääjimme matkakeromuksia 1830-luvulta 1880-luvulle*. SKST 109. Helsinki. 3–15.
- NISSILÄ, V. (1939) *Vuoksen paikannimistö*. SKS. Helsinki.
- NISSILÄ, V. (1975) *Suomen Karjalan nimistö*. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö. Joensuu.
- PÖLLÄ, M. (1990) *On western finnish toponymy in Archangel Karelia*. // *Linguistica Uralica* 26: 24–29.
- PÖLLÄ, M. (1995) *Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800-luvulla*. SKST 635. Helsinki.
- ROSEN R. (1938) *"Rusopartainen Ontrus" ja hänen esi-isänsä*. // *Karjalan historia (Historian aitta)*. Historian ystävien liitto VIII. Jyväskylä. 51–60.
- Sukunimet 2000 = MIKKONEN, PIRJO—PAIKKALA, SIRKKA, *Sukunimet*. Helsinki.
- VAHTOLA J. (1980) *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty*. Nimitystieteilinen ja historiallinen tutkimus. Studia Historica Septentrionalia 3. Rovaniemi.
- VALONEN, N. (1984) *Vanhoja lappalais-suomalaisia kosketuksia*. // *Suomen väestön esihistorialliset juuret*. Suomen Tiedeseura. Helsinki. 73–96.

Denis Kuzmin

Savolaisten osuus Venäjän Karjalan asuttamisessa paikannimistön valossa

Artikkelissa sovelletaan nimistöntutkimusta asutushistorian tutkimukseen ja pyritään näin saamaan uutta ja tarkempaa tietoa Karjalan väestön alkuperästä. Paikannimiaineiston valossa voidaan melkoisella varmuudella sanoa, että eräät Venäjän Karjalan nimistössä esiintyvät vesistönimet ovat verrattain nuoria ja peräisin vasta 1600-luvun alusta. Ne voidaan yhdistää savolaisasutuksen leviämiseen.

Savon maakunnan ja heimon juuria on haettu Karjalasta.¹ Muinaiskarjalaa puhuvaa väestöä alkoi siirtyä sekä Karjalan kannakselta että Laatokan tienoilta Saimaan vesistöalueelle noin vuodesta 1000 lähtien.² Pääsyyinä karjalaisten siirtymiseen tulevan Suur-Savon alueelle oli turkiseläinten pyyntitoiminta, joka oli aktivoitunut vuosituhansien vaihteessa turkiksien kysynnän vilkastumisen takia.³ Alueelle oli myös helppo muuttaa tuttuja ja hyviä vesireittejä pitkin.⁴ Karjalaisasutus ei silti saapunut tyhjiöön, vaan alueella asui ainakin saamelaisväestöä, josta kerroo mm. 1500-luvun asiakirja-aines.⁵ Savossa asui myös muitakin etnisiä ryhmiä, kuten hämäläisperäistä väestöä.

Perinteisen näkökulman mukaan savolaiset ovat kielellisesti yksi alkukarjalaisten haara, josta he alkoivat eriytyä kulttuurisesti sen jälkeen, kun kolme karjalaispogostaa piti luovuttaa Ruotsille vuonna 1323 solmitun Pähkinäsaaren rauhahan mukaisesti. Savilahden pogosta eli tuleva Sydän-Savon alue joutui osaksi ruotsalaisten hallintoa. Voidaan olettaa, että alueen muinaiskarjalaa puhuvat väestöryhmät joutuivat samal-

la länsieurooppalaisten kulttuurivaikutteiden piiriin.

Keskiajan lopulla eli 1500-luvun alussa savolaisten asutuksen pohjoisreuna oli noussut Kuopion korkeudelle (suunnilleen Pieksämäki–Varkaus–Heinävesi-linjalle).⁶ Mutta jo 1500-luvun puolivälistä alkaen useat seikat – ennen muuta jatkuva verotuksen kiristyminen, ilmaston kylmeneminen, kaskitalous sekä mahdollinen väestönlisäys – olivat aiheuttaneet savolaisten asutuksen leviämisen pohjoiseen, länteen ja itään, mistä todistavat savolaismurteiden esiintymisalueet Suomessa, Raja-Karjalassa ja Ruotsissa.⁷

1. Kielimaantieteellisesti Karjala on laaja ja epäyhtenäinenkin käsite. Karjala on osa Suomea ja osa Venäjää. Suomen Karjalaan on luettu Karjalankannas, Laatokan Karjala (jonka itäisin osa on Raja-Karjala), sekä Etelä- ja Pohjois-Karjalan maakunnat. Venäjän Karjala muodostuu nykyään Karjalan tasavallasta, johon kuuluvat Vienan Karjala ja Aunuksen Karjala. Venäjällä on toinenkin Karjala eli Tytär-Karjala (Novgorodin Karjala ja Tverin Karjala). Venäjän Karjalasta on käytetty myös nimityksiä Itä-Karjala ja rajantakainen Karjala. Suomen Karjalassa puhuttiin suomen karjalan murteita eli suomen kielen kaakkois- ja savolaismurteita. Venäjällä puhutaan karjalan kieltä eli varsinaiskarjalaa, liiviä ja lyydiä. Suomen puolella karjalan kieltä on vanhastaan puhuttu Pohjois-Karjalan itäisimmissä pitäjissä, Itä-Kainuussa, sekä entisessä Raja-Karjalassa. Marja Torikka (2004) *Karjala – kieli, murre ja paikka*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 129. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk129/karjala_sisalto.shtml (03.05.2012).

2. Heikki Leskinen (1999) 'Suomen murteiden synty', teoksessa Paul Fogelberg (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisien juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: 363.

3. Kauko Pirinen (1988) 'Savon keskiaika'. *Savonhistoria I. Toinen, kokonaan uudistettu laitos*, Kuopio: Kustannuskiila Oy, 356.

4. Hannele Wirilander (1982) *Mikkelin pitäjän historia vuoteen 1865*, Mikkelin maalaiskunta, Mikkelin maaseurakunta, 23–39.

5. Toivo Immanuel Itkonen (1948) *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*, Porvoo: WSOY, 92–03, 97–98.

6. Heikki Leskinen (1998) 'Karjala ja karjalaiset kielen tutkimuksen näkökulmasta', teoksessa P. Nevalainen – H. Sihvo (toim.) *Karjala – Historia, kansa, kulttuuri*, Helsinki: SKST 705, 357.

7. Eino Jutikkala (1958) *Suomen talonpojan historia. II painos*, Turku: SKS, 98–99, 102.

Nykyiset pohjoissavolaiset alueet, Kainuu ja Kuusamo, saivat savolaisasutuksen vasta 1600-luvulla.⁸

Paikannimistö lähteenä

Paikannimistö⁹ on ainutlaatuinen kielitieteen ja asutushistorian lähdeaines, koska se yleensä säilyy hyvin sukupolvesta toiseen, jos vain on väestönjatkuvuutta. Nimillä on ollut myös taipumusta siirtyä entiseltä asutusryhmältä seuraavalle, kun nämä ovat olleet keskenään tekemisissä. Sitä paitsi monet vanhat paikannimet palautuvat aikaan, jolta ylipäänsä ei välttämättä ole säilynyt lainkaan kirjallista lähdeaineistoa.

Paikannimien käyttö historian lähteenä on jo kauan ollut tavallinen metodi Suomen varhais historian tutkimuksessa.¹⁰ Paikannimitutkimuksen aineistoa käytetään usein asutuksen alkupe- rää ja etnisten väestöryhmien muodostumista koskevien kysymysten valaisemisessa. Tiedot saattavat viitata tiettyjen kieliyhteisöjen muinaisiin asuttamisrajoihin, ja niiden avulla on mahdollista määrittää väestön muuttoliikkeen ajan- kohta samoin kuin muuttajien käyttämät reitit. Tämä perustuu siihen, että ihminen omaksuessaan äidinkielen omaksuu myös itseään ympäröivän paikannimisysteemin. Kun hän joutuu antamaan nimiä maantieteellisille kohteille uudella asuma-alueella, hän käyttää hyväksi samoja rakenteellisia, sanastollisia ja semanttisia nimeämismalleja, jotka ovat entuudestaan tuttuja jo asutuksen lähtöalueella.¹¹ Paikannimet saattavat levitä asutuksen mukaan myös siirrynnäisi- nä, ja tällaisia nimiä kutsutaan siirrynnäisnimiksi.¹²

Juuri näihin paikkojen nimeämisen rakenteisiin pohjautuu artikkelissa käytetty levikkimeto- di, joka on arvokas etnohistoriallisten tutkimus- ten kannalta. Menetelmä tavoittelee tietyille kieliyhteisölle ominaisten nimeämismallien löy- tämistä. Levikkimethodi on hyödyllinen varsinkin nuorehkojen nimistö- ja nimeämissysteemien tarkastelussa, ja Venäjän Karjala on tässä mieles- sä varsin sopiva mallimetodiikan käyttöön, kos-

ka se asutettiin suhteellisen myöhään. Alueen nykyisen asutuksen muodostumisprosessi alkoi pääasiassa 1500-luvulla, vaikka itämerensuoma- lainen eräkulttuuri oli kehittynyt siellä jo aikai- semmin. Tarkastelua tukee Karjalan alueelta ke- rätty rikas paikannimiaineisto.

Levikkimetodin tulokset riippuvat merkittä- vässä määrin kartoitettavien nimimallien oi- keasta valinnasta. Ei ole mahdollista käyttää kaikkia malleja, koska monet niistä ovat niin yleisiä (esimerkiksi lahdennimeä muodostava Savilahti-malli tai järvennimeä muodostava Leppälampi-malli), että tuloksena olisi koko kie- lialueen suhteellisen tasaisesti kattava levikki- tyyppi. Todellisten tulosten saamista varten tu- lee käyttää sellaisia nimeämismalleja, joilla on rajallinen leviämisa-alue ja jotka ovat olleet pro- duktiivisia vain vähän aikaa tai jotka ovat kuulu- neet vain tietyn väestöryhmän paikannimistöön. Näiden levikki on selvärajainen, ja sillä on selvä asutushistoriallinen tausta.¹³ Juuri tällaisten ni- meämismallien levikkien selvittämisen pohjalla on mahdollista tehdä asutushistoriallisia johto-

8. Jorma Keränen (1986) 'Uudisraivauksen ja rajasotien kausi', *Kainuun historia*, Kajaani: Kainuun maakuntaliit- to, 345, 391; Jukka Kokkonen (2002) *Rajaseutu liikkeessä. Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Venäjän Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan (1650–1712)*, *Biblio- theca historica* 79. Helsinki: Hakapaino Oy, 25, 38, 132.

9. Tutkimuksen pohjana ovat Karjalasta kerätyt paikan- nimimateriaalit, joita säilytetään Venäjän Tiedeakate- mian Karjalan tiedekeskuksen kielen, kirjallisuuden ja historian instituutin (ИЯЛИ КарНЦ РАН) tieteellisessä nimiarkistossa, ja Kotuksen Nimiarkiston paikannimi- kokoelma.

10. Eero Kiviniemi (1971) *Suomen partisiippinimistöä*. Helsinki: SKS, Eero Kiviniemi (1977) *Väärät vedet. Tutki- mus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa*, Helsinki: SKST 337, Jouko Vahtola (1980) *Tornionjoki- ja Kemijoki- laakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historial- linen tutkimus*. *Studia Historica Septentrionalia* 3. Rova- niemi.

11. Eero Kiviniemi (1977) 6–7.

12. Eero Kiviniemi (1975) *Paikannimien rakennetyypeistä*, Helsinki: SKS, 45.

13. Eero Kiviniemi (1980) 'Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona', *Virtittäjä* 4, 329.

päätöksiä jonkin alueen asuttamisen kronologiasta, asutuksen leviämissuunnista ja -reiteistä sekä siitä kuinka erilaiset etniset ryhmät ovat osallistuneet sen asuttamiseen.

Kielen ja asutuksen suhde ei silti ole yksinkertainen. Uusien ilmiöiden juurtuminen kieleen tai nimistöön ei välttämättä edellytä laajaa väestönsiirtoa: pienetkin ihmisryhmät voivat tuoda mukanaan paikannimityyppensä entiseltä asuma-alueeltaan. Terho Itkonen mainitsee esimerkiksi Päijänteen ympäristön hämäläismurteet, jotka ovat savolaistuneet suhteellisen myöhään ja ilman huomattavia väestönsiirtoja.¹⁴ Osa innovaatioista voi olla myös vain kulttuurilainaa maantieteellisiltä naapuriväestöiltä, ja tässä tapauksessa kielelliset uutuudet voivat siirtyä alueesta toiseen, vaikkei kukaan muuttaisi minnekään. Itse nimeämismuotikin saattaa muuttua, esimerkiksi luonnonmaiseman muuttuessa.

Seuraavassa pyritään todistamaan, että eräät Venäjän Karjalan nimistössä esiintyvät paikannimet voidaan yhdistää savolaisasutuksen leviämiseen. Apuna käytetään nykyisen Karjalan tasavallan nimistössä esiintyviä vesistönimimalleja.

Pahakala(inen)

Pahakala(lampi)-nimimalli esiintyy Venäjän Karjalan nimistössä viiden järven nimessä varsinaiskarjalaisten puhuma-alueella. Niistä yksi on tallennettu Länsi-Vienan lounaisosassa, Kontonin Tetriniemen kylän tienoilla, kaksi Repolan pitäjässä – lähellä Koroppia ja itse Repolaa – yksi Paatenen länsiosassa Čiässalmen kylän nimistössä ja viimeinen Mäntyselän pitäjän Keldavuarassa.

Pahakala-nimimallin päälevikki sijoittuu supealle alueelle Suomen Pohjois-Karjalassa, mikä todistaa, että malli on syntynyt nimittäin täällä ja kulkeutunut itään eli Venäjän Karjalaan nimenomaan Pohjois-Karjalasta (kartta 1).

Pahakala-nimimalli liittyy pikkulampiin, joita on Suomessa kolmattakymmentä asuissa *Pahakala(lampi)* tai *Pahakalainen*. Nimeämispe-

rusteena on voinut olla vedenkokouman vähäantisuus.¹⁵ Toisaalta jotkut lammista on mainittu kalaisiksi, joten nimien asiatausta voi olla muukin kuin kalattomuus. Esimerkiksi karjalan kielessä sana *paha* tunnetaan merkityksessä ”mitätön tai pieni”.¹⁶ On hyvin mahdollista, että Pahakala-nimien taustana on juuri kalojen pieni koko. Tähän viittaa myös Raja-Karjalasta tallennettu tieto, jonka mukaan Pahakalainen-järvesä on vain pieniä ahvenia.¹⁷

Pahakala-nimien levikki Suomen alueella viittaa siihen, että suurin osa Venäjän Karjalassa tallennetuista paikannimistä sijaitsee aivan nimen päälevikkialueen läheisyydessä, Suomen ja Venäjän valtiorajan tuntumassa. Nimityyppi on siten epäilyksettä kulkeutunut nykyiseen Venäjän Karjalan nimistöön Suomen puolelta. Tästä todistaneet myös Länsi-Vienassa Kontonin pitäjässä sijainneesta Tetriniemen kylästä tallennettu perimätieto, jonka mukaan Bogdanov-suvun esi-isät ovat tulleet Vienaan Nurmeksesta 1700–1800-lukujen vaihteessa.¹⁸ Kotimaisten kielten keskuksen paikannimikoelma todistaa samoin, että tyyppi on tuttu myös Nurmeksen pitäjän nimistössä.

Avoimeksi jää kuitenkin kysymys tuon väestön alkuperästä, joka on tuonut tyyppin Venäjän Karjalaan. Ennen Stolbovan rauhaa Pohjois-Karjalan alue kuului Käkisalmen lääniin ja oli pääasiassa karjalaisten asuttama. Mutta 1600-luvun puolivälissä, ruhtuurisodan jälkeisinä vuosina, suurin osa kantaväestöä muutti Venäjälle. Jos

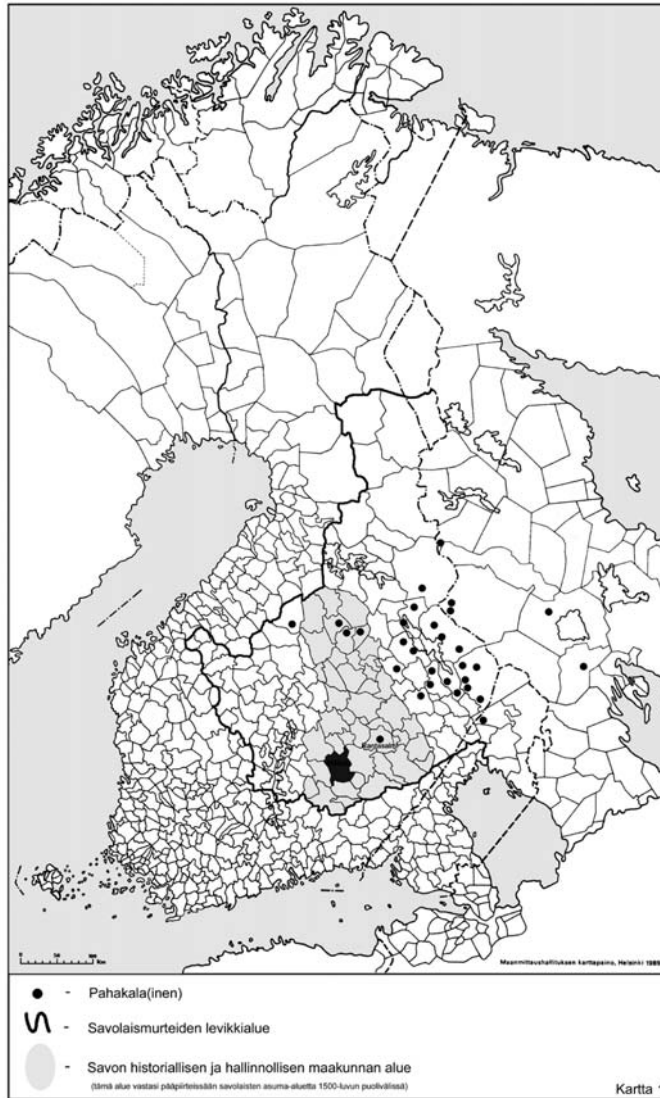
14. Terho Itkonen (1980) *Suomen kielen kantasuomalaiset juuret*. Alustus ”Suomen väestön esihistorialliset juuret”-symposiumiin (Tvärminne 1980). Käsikirjoitus, 14.

15. Eero Kiviniemi (1990) *Perustietoa paikannimistä*, Helsinki: SKS, 215.

16. *Karjalan kielen sanakirja* (1993). IV osa. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, 4, Helsinki.

17. Kotimaisten kielten keskuksen nimiarkisto.

18. Rafael Engelberg (1912) *Kansantietoja Pohjois- ja Itä-Suomesta ja Venäjän-Karjalasta*. Helsingissä, 102; Toivo I. Itkonen (1928) 'Karjalaiset', *Suomen suku. II osa*, Helsinki, 1.

Pahakala-malli olisi ollut produktiivinen karjalaisten poismuuton aikana, olisi Karjalassa kukaties löydettävissä mallin lukuisampia esiintymiä. Nimityyppi on kuitenkin Karjalassa harvinaisen. Näin ollen onkin mahdollista ajatella, että Pahakala-nimisiä lampia tuli Käkisalmen pohjoisosan nimistöön vasta karjalaisten muuton jälkeen. Nimityyppi onkin Suomen Pohjois-Karjalassa savolaista alkuperää. Suomessa malli ei nähtävästi ollut produktiivinen kovinkaan pitkään, koska nimiä on levikkialueen ulkopuolella

vain vähän. Toisaalta on myös mahdollista, että osa nimistä kulkeutui Karjalan nimistöön mallin omaksuneiden yksittäishenkilöiden tai jonkun karjalaisväestön pienemmän ryhmän mahdollisen muuton seurauksena 1600–1700-lukujen vaihteessa eli aikakautena, jolloin muutto ei enää ollut laajaa luonteeltaan.

Voidaan olettaa, että karjalaisten väestön poismuuton jälkeisinä vuosina Savosta tulleella väestöllä oli tarve nimetä juuri pieniä vesistöjä. Väestön vaihtumisen aikana nimistöä nimit-

täin tavallisesti katoaa juuri pienten luontokoh- teiden nimityksiä. Nähtävästi savolaiset vastasi- vat uusien piennimien muodostamisen tarpee- seen luomalla Pahakala-mallin. On myös mainit- tava, että malliin perustuva nimi mainitaan Rantasalmen Tuusniemellä jo 1560-luvun asia- kirjassa (muodossa *Pahankalan randa*).¹⁹ Sillä tavalla on mahdollista olettaa, että tyyppi on voi- nut syntyä juuri Pien-Savossa ja levitä sieltä asu- tuksen mukaan Suomen Pohjois-Karjalaan 1600-luvulla.

-vesi

Kartalla *-vesi*-perusosan sisältävät paikannimet keskittyvät lähinnä Sisä-Suomen järviolueelle, pääasiassa nykyisten savolaismurteiden puhu- ma-alueelle. Suomen peruskartoissa on lähes 400 *-vesi*-loppuista paikannimeä, joista suurin osa on vesistönimiä – joko järvien tai niiden osien nimiä. Loput *-vesi*-loppuiset nimet ovat kylien, kulmakuntien, talojen tai luonnon- ja kulttuuripaikkojen nimiä.²⁰ Monet Suomen ve- det ovat merkittäviä reittivesiä, ns. vanhojen ve- sikulkureittien osia.²¹ Suomessa *-vesi*-loppuiset nimet esiintyvät usein lähellä toisiaan, mikä viit- taa vahvasti siihen, että nimet eivät ole synty- neet toisistaan riippumatta. Näin ollen on mah- dollista puhua nimien synnystä analogisesti, toisin sanoen jonkin toisen lähellä olevan *-vesi*-loppuisen paikan mukaan.

Tämän nimeämismallin juuret ulottuvat aina- kin keskiaikaan. Ilmeisesti varhaisimmat mai- ninnat *-vesi*-loppuisista nimistä ovat Pähkinä- saaren rauhansopimuksessa.²² Kannaksella mai- nitaan nimittäin Suomenvesi ja Ylävesi (venäjäk- si Соумовиси ja Уловежи).²³ Alkuperäinen rauhansopimusasiakirja ei silti ole säilynyt nyky- aikoihin, ja sen venäjänkielinen kopio on nuorin, 1600-luvulta. Toisaalta nämä *-vesi*-loppuiset pai- kannimet mainitaan myös latinankielisessä ko- piossa, joka on 1400-luvun lopulta (*Somauæsi* ja *Yliuesi*). Alkuperäisin asiakirja lienee ollut suu- rella todennäköisyydellä slaavinkielinen, koska kaikkien käsitteiden pohja on ajateltu juuri sla-

viksi.²⁴ Täten on mahdollista olettaa, että nimi- tyyppi on ollut käytössä karjalaisilla alueilla lä- hellä Viipuria ainakin 1400-luvulla, mutta mitä todennäköisimmin jo 1300-luvulla. Kun rajalin- jan eteläisin osa, joka ulottui Viipurin itä- ja poh- joispuolelta Saimaan etelärannalle on kiistaton, niin on varsin todennäköistä, että nimitystyyppi on 1400-lukua vanhempi. Ruotsille luovutetulla alueella karjalaisten haltuun jäivät maat ja apa- japaikat. Suomennettuna tämä sopimuksen kohta kuuluu seuraavasti: ”Meidän novgorodilai- silla kihlakunnillamme on maalla ja merellä ja apajapaikoissa Ylivesi puoliksi kaikissa suhteis- sa... Suomenvesi puoliksi...”²⁵ Maininta voidaan selittää niin, että karjalaisilla oli ollut noilla

19. Timo Alanen (2006) *Pien-Savon maantarkastusluet- telo vuosilta 1562–64*, Helsinki: Kotimaisten kielten tutki- muskeskus, 115.

20. Suomalainen paikannimikirja (2007). Jyväskylä, 500.

21. Aimo Hakanen (1989) 'Liekovesi ja Hauhajärvi', *Sa- nanjalka* 31, 55.

22. Pähkinäsaaren rauhan rajaviivaa pidetään perinteis- testi ensimmäisenä idän ja lännen välisenä rajana Suo- messa. Viime aikana käsitys vuoden 1323 rauhasta ja sen rajasta on muuttunut. Jukka Korpela olettaa esimerkiksi, että Pähkinäsaaren rauhan taustana on vain kaupparau- ha ja sopimuksen tavoitteena oli taata kansainvälisen kaupan rauhallinen sujuminen Nevaa pitkin. Hänen mu- kaan tarkkaa rajalinjaa Suomen metsien läpi ei ollut, kos- ka Venäjän ja Ruotsin territoriaaliset valtiot olivat silloin vasta kehitymässä ja kenenkään mieleen ei olisi tullut mennä metsään merkitsemään rajamerkein valtakun- tia erottavaa yhtenäistä linjaa ennen keskiajan viimeisiä vuosikymmeniä. Täten rauhan aikana rajaviivalla ei ollut mitään merkitystä ennen kuin Ruotsin ja Venäjän valta- kunnat alkoivat järjestäytyä suvereneiksi territoriaalival- tioiksi 1400-luvulla. Sitä paitsi hänen mukaansa metsien asukkaat eivät tunteneet pysyvää maanomistusta eivätkä rajan käsitettä keskiajalla. Korpela ei silti sulje pois mah- dollisuutta, että raja jakoi kuitenkin jotakin Kannaksella ja Pohjanlahdella ja täten karjalais-novgorodilainen alue oli merkitty. Korpela (2006) 'Keskiaikainen itäraja läpi itäisen Fennoskandian metsävyöhykkeen – mikä se on!', *Historiallinen Aikakauskirja* 104, 456–457, 463.

23. Грот Я.К. (1877) 'Ореховецкий договор', *Записки Императорской Российской Академии Наук. Том 31, № 3, Спб.* 3–4.

24. Jukka Korpela (2006) 456.

25. Грот Я.К. (1877) 3–4.

alueilla ikivanhoja nautinta-alueita. Mainitut paikannimet ovat tuttuja nyky-Viipurinkin tie-noilla.

Nimeämismalli syntyi luultavasti karjalaisten keskuudessa. Epäsuorasti tästä kertoo Suomenvesi-paikannimikin. Etnisten ryhmien nimistä eli etnonymieistä muodostetut paikannimet syntyvät tavallisesti eri etnisten väestöryhmien vuorovaikutuksesta, ja niitä onkin usein käytetty todisteena väestöliikkeistä. Näin ollen myös nimi Suomenvesi on voitu antaa (varsinais)suomalaisten käyntipaikan tai eräomistuksen perusteella. Ruotsin vallan kiinnostuksen lisääntyminen kyseiseen alueeseen on alkanut 1200-luvulla, ja aktiiviset toimenpiteet tällä suunnalla ajoitetaan 1260-luvulle.²⁶ On mahdollista, että Suomenvesi-nimi on sidoksissa tähän periodiin ja silloin tapahtuneeseen asuttamis- tai erätoimintaan. Kannaksella ja Kaakkois-Suomessa tavataan muitakin Suomi-alkuisia paikannimiä.²⁷ Sitä paitsi Viipurinlahden alueelta tunnetaan jonkin verran myös muuta mahdollisesti varsinaissuomalaisperäistä nimestöä, joka on peräisin ennen muuta Mynämäen ja Aurajoen länsipuolelta. Kyseessä olevan nimestökerrostuman on ajateltu liittyvän varsinaissuomalaiseen eränautintaan.²⁸ Todisteita yhteyksistä Varsinais-Suomen ja Karjalan Kannaksen välillä esitetään mm. Niilo Valosen Suomen perinnerajoille omistetussa artikkelissa.²⁹ Myös Kauko Pirinen on tulkinnut, että Länsi-Karjalan rannikko ja sen pohjoispuolinen sisämaa Saimaan rannoille saakka on saanut uudisasukkaita mm. lännestä, lähinnä Varsinais-Suomesta.³⁰

Kuitenkin -vesi-loppuinen nimimalli esiintyy vain vähäisessä määrin karjalaisalueilla, esimerkiksi Laatokan Karjalan nimestössä. Onkin mahdollista, että Pähkinäsaaren rauhan solmimisen aikaan malli ei ollut vielä saanut laajaa levikkiä, ja kolmen karjalaispogostan luovuttamisen jälkeen tyypin kehittyminen tapahtui jo alueella, josta sittemmin muodostui sydän-Savo. Samalla pitää kuitenkin ottaa huomioon, että Novgorodista löydettyssä 1300–1400-lukujen vaihteen

tuohikirjeessä mainitaan järvi nimeltä **Коневые воды** (Konevyje vody)³¹, joka on epäilemättä käännöslaina karjalaisesta muodosta *Orihvesi (nykyisin Orivesi). Järvi sijaitsee nykyään Joensuu ja Savonlinnan välissä, mutta ennen Stolbovan rauhaa alue kuului Käkisalmen läänin Ilomantsin pogostaan. Ilomantsin pogostassa ja Käkisalmen karjalaisten eräalueilla on myös muita -vesi-loppuisia paikannimiä.

Itse Savossa malli esiintyy monta kertaa jo 1500-luvun puolivälin asiakirjoissa: esimerkiksi nimissä Iisvesi (1552), Maavesi, Onkivesi, Paasvesi, Porovesi (1561), Lietvesi (1562), Suvasvesi, Enonvesi (1563), Heinävesi (1571) ja Harvionvesi (1559–1565).³²

Avoimeksi jää toistaiseksi kysymys -vesi-paikannimimallin synnystä Hämeessä. Malli esiintyy myös itähämäläisellä alueella asiakirjoissa melko varhain, esimerkiksi Kuorivesi (1449, nykyisin Kuorevesi), Mallasvesi (1462), Orihvesi (1466, nykyisin Orivesi).³³ Ei ole aivan selvää, onko malli syntynyt Hämeessä itsenäisesti vai onko kyseessä karjalais-savolainen nimitystyyppi, joka on ulottunut Hämeeseen saakka. Nimitystyyppi esiintyy Hämeessä samoin kuin Savossa ja Karjalassa järvien ja niiden osien nimissä. Myöhäisempänä aikana edellä mainitulla alueella ja hämäläisten eräalueilla asiakirjoissa esiintyvät

26. Kyösti Julku (1987) *Suomen itärajan synty*. Studia historica septentrionalia 10. Rovaniemi, 87, 89

27. Julku (1987) 74.

28. Jukka Korpelan oletuksen mukaan Varsinais-Suomesta muutti itään pakanallista väestöä ruotsalaiskolonisatation ja -vallan tieltä 1100-luvulta. Ks. Jukka Korpela (2004) *Viipurin läänin historia II: Viipurin linnaläänin synty*, Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 55, 71.

29. Niilo Valonen (1974) 'Suomen itäraja perinnerajana', *Kalevalaseuran vuosikirja 54*, Helsinki, 458.

30. Pirinen (1988) 393.

31. А.А. Зализняк (2004) *Древненовгородский диалект*. Москва: Языки славянской культуры, 623.

32. *Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565*. Suomen vanhimmat tuomiokirjat, (1954), Helsinki, 255.

33. Suomalainen paikannimikirja (2007) 196, 258, 306.

moneen kertaan tähän nimityyppiin kuuluvat paikannimet, kuten Ruovesi, Toisvesi, Vaskivesi (1552), Pihlajavesi (1552), Hankavesi (1570) ja Armisvesi (1571). Samaan aikaan hämäläisalueen pohjoisosassa vuonna 1560 perustetun Rautalammin pitäjän nimistössä on 13 -vesi-loppuista nimeä. Näitä ovat muun muassa Hankavesi, Konnevesi, Kuuhanavesi, Kuusivesi, Kynsivesi, Lannevesi, Leinonvesi, Leppävesi, Niinivesi, Petäjavesi ja Pielavesi.³⁴ Rautalammi olikin tuona aikana Savon naapuripitäjä, ja alueen sukunimistöstä päätellen lähes 80 prosenttia sen väestöstä oli alkuperältään savolaista.³⁵ Ei siis ole aivan selvää, onko -vesi-loppuisten paikannimien runsaus tällä alueella savolaisasutuksen leviämisen seuraus vai onko niiden synty pikemminkin sidoksissa hämäläisten erätoimintaan Rautalammin pitäjän alueella. Kysymys karjalais-savolaisen ja hämäläisen mallin mahdollisesta yhteisestä alkuperästä jää siis toistaiseksi avoimeksi.

Suomen ruotsinkieliset *-vatten*-perusosaiset järvennimet ovat keskittyneet ruotsalaisen Pohjanmaan koillisosaan. Niiden on otaksuttu olevan yhteydessä Norrlannin vastaavaan perusosatyyppiin. On mahdollista, että *-vatten*-nimien läheisten seutujen *-vesi*-nimet perustuvat läntisiin ruotsalaisiin vaikutteisiin.³⁶ Arkeologisen aineiston valossa Etelä-Pohjanmaan ja Keski-Skandinavian välillä on ollut tiiviitä yhteyksiä ainakin 300-luvulta alkaen.³⁷

Nykyinen mallin leviämisaalue on käytännöllisesti katsoen täysin savolaismurteiden alueella (kartta 2). Nimimallia on otaksuttavasti käytetty uusien paikkojen nimeämisessä lähinnä 1400- ja 1500-luvuilla. 1600-luvulta alkaen tyyppi ei ilmeisesti enää ole ollut kovin suosittu uusien paikkojen nimeämisessä. Tätä todistaa sekä Käkisalmen läänin että Pien-Savosta pohjoiseen ulottuvien alueiden nimistö, jossa mallia tavataan vain harvoin.

Näin ollen voidaan *-vesi*-loppuisen nimimallin levikin nykyisessä rajantakaisessa Karjalassa tulkita savolaisten asutusleviämisen tulokseksi. Venäjän Karjalan nimistössä onkin yhdeksän

-vesi/-vezi-perusosaa sisältävää paikannimeä.³⁸ Vienassa malli esiintyy suurempien vesistöjen osien nimenä oleellisesti samaan tapaan kuin Suomen alueella, esimerkiksi Nuokkijärven ja Tuoppajärven järven osina. Mainittakoon, että myös Raja-Karjalassa entisen Salmin pitäjän nimistössä on tallennettu Laččuvezi-nimi, joka esiintyy Laatokan osan nimenä.

Karjalassa tyyppi on suhteellisen myöhäinen, koska tiedetään, että savolaiset ovat alkaneet ottaa uusia maita käyttöön 1600-luvulta alkaen. Näin ollen *-vesi/-vezi*-loppuisten vesistönimien leviäminen kohti itää on mahdollista yhdistää tähän aikakauteen. Vienan Karjalassa nykyisen asutuksen synty alkoi suurin piirtein 1600- ja 1700-luvun vaihteessa. Perimätiedot ja harvat asiakirjat näistä asutuksista, joiden nimistössä on *-vesi/-vezi*-loppuisia paikannimiä, kertovat Ruotsista (eli Suomesta) tulleista ihmisistä. Esi-

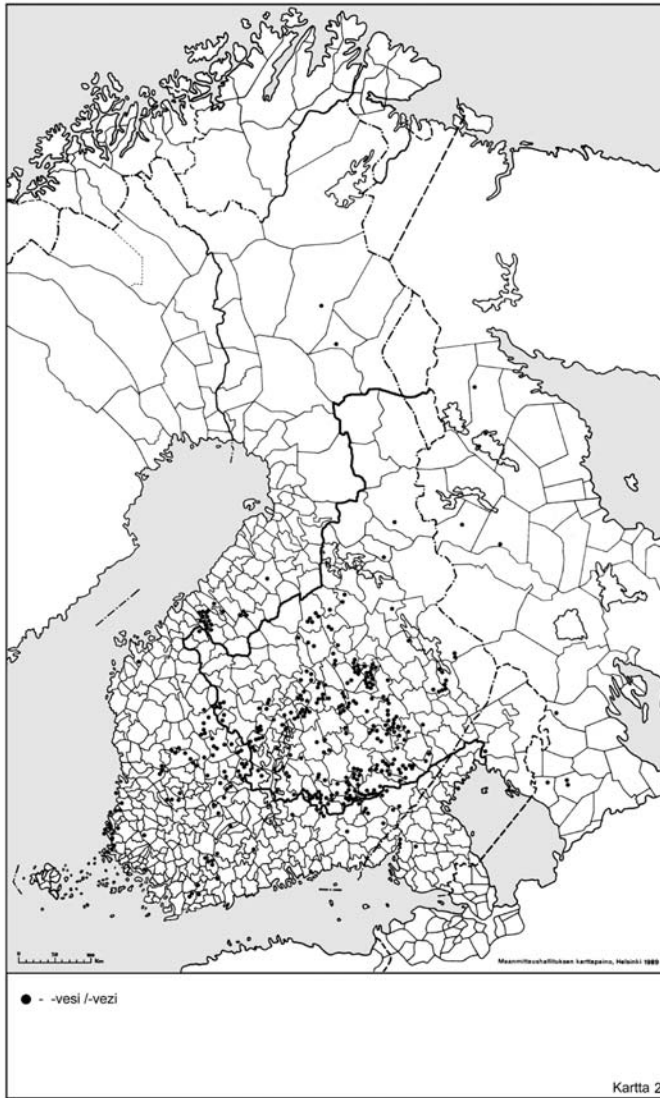
34. *Nimiarkisto*, Kotus, Helsinki.

35. Kauko Pirinen (1982) *Savonhistoria II:1 Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617*, Pieksämäki: Kustannuskiila Oy, 270.

36. Peter Slotte (1972) 'Erään kielirajan järvennimiä', *Kalevalaseuran vuosikirja* 52, Helsinki, 330–332.

37. Vilkkuna Kustaa (1970) 'Kainuu – Kvænland, norjalais-ruotsalais-suomalainen probleemii', *Kalevalaseuran vuosikirja* 50, 273; Matti Huurre (2004) *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*, Helsinki: Otava, 167.

38. Vienan Karjala: *Liinavezi* (Pizmalaksi Jyskyjärvi), *Suovesi* (Kostamus Kontokki), *Halkivesi* (Kiestinki), *Niskovesi* (Kuukasjärvi Kiestinki), *Valaisvesi* (Valasjoki Kiestinki); Aunus: *Buolvezi* (Toraizjärvi Kotkatjärvi), *Soudovezi* (Keskojärvi Kotkatjärvi), *Ristuvezi* (Kukoinvuara Vitele) ja *Kalavezi* (Säpsärvi Vuohjärvi). Sitä paitsi Raja-Karjalan Suistamon Alatun kylän nimistössä on lampi nimeltään Lähdevesi. Mainittakoon, että Karjalan venäjänkielisessä nimistössä Uikujärven ympäristössä on myös kaksi lampea, jotka voisivat kuulua tähän ryhmään: *Беловодная* (sm. *Valkeavetinen) (Koikoinitsi) ja *Черные воды* (sm. *Mustatvedet) (Uikuusaari). Venäjänkielisessä nimistössä *воды/водный* -tyyppi on harvinainen. Edellä mainittujen esimerkkien lisäksi sitä esiintyy tietojeni mukaan vain Arkangelin alueella, Karjalan tasavallan rajalla entisen Čelozero-kylän nimistössä: *Черноводное озеро* (sm. *Mustavesijärvi). Epäilyttävää on kuitenkin se, että ao. venäläisnimet liittyvät pikkulampiin.

merkiksi vuonna 1763 Jyskyjärven Pizmalahdes-
sa asui Pjotr Fofanov, joka oli tullut Ruotsista ja
kastettu ortodoksiseen uskoon.³⁹ Kontokin vo-
lostin Kostamuksessa tallennettujen perimätie-
tojen mukaan kolmen kantasuvun edustajat
ovat muuttaneet Vienan Karjalaan Suomen puo-
lelta: Vataset Leppävirroilta⁴⁰ tai Iisalmesta⁴¹,
Pöksyset Kiuruvedeltä⁴² ja Ruhoset Iisalmesta.⁴³

On toki mahdollista, että keskiaikaiset karja-
laiset lainasivat -vesi-loppuisen nimeämistyy-
pin venäläisiltä. Karjalaa koskevissa venäjänkielis-

sä 1400- ja 1500-luvun asiakirjoissa käytetään
melko usein termiä ВОДЫ (suomeksi 'vesi') mer-
kitsemässä tai osoittamassa juuri erämaavesis-

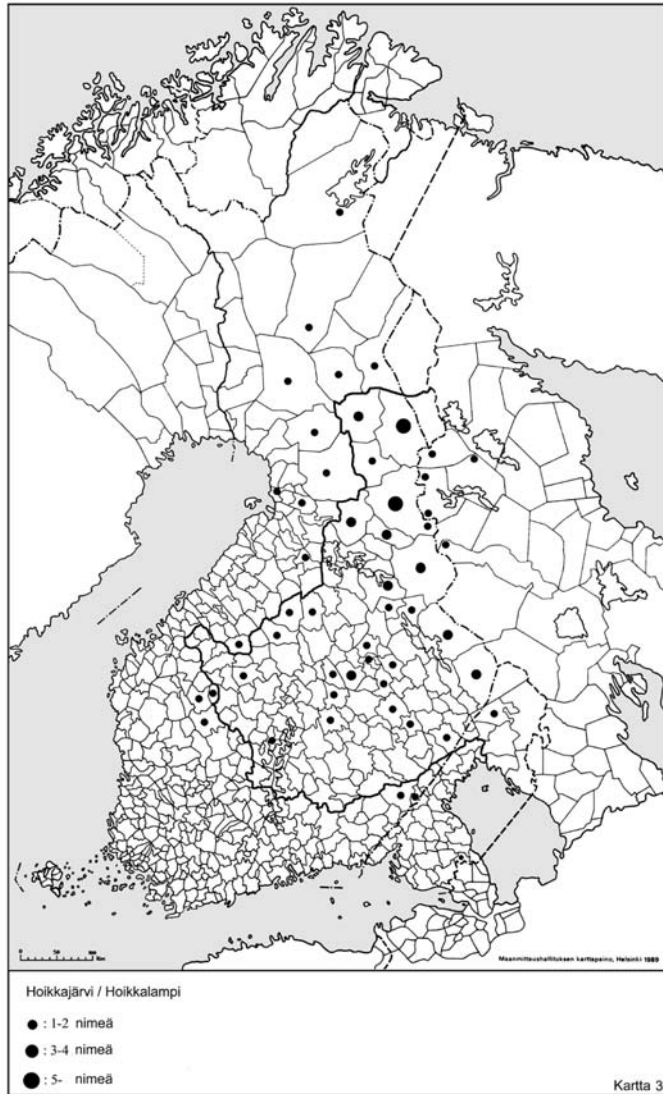
39. Matti Pöllä (1995) *Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800-luvulla*, Helsinki: SKST 635, 172.

40. Itkonen (1928) 1.

41. J. W. Juvelius (1888) *Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta*, Helsingissä: SKS, 65.

42. Juvelius (1888) 65.

43. Juvelius (1888) 65. Muistutan, että näiden kylien nimeämisessä on -vesi/-vezi-perusosan sisältäviä paikannimiä.

töjä, jossa oli kala-apajia. Voidaankin ajatella, että tässä merkityksessä termiä käytettiin alun perin myös keskiaikaisessa Karjalassa. Mainitaanhan Pähkinäsaaren rauhansopimusasiakirjassakin karjalaisten nautinta-alueilla olevia -vesi-loppuisia kalastusalueita.⁴⁴

Hoikka-

Kartasta 3 näemme, että Hoikka-malli esiintyy laajasti savolaismurteiden alueella. Malli on erittäin produktiivinen mm. Itä-Kainuussa, ja onkin

mahdollista olettaa, että se on kulkeutunut itään Vienan Karjalaan nimenomaan Kainuusta. Viennassa on viisi esimerkkiä sen käytöstä: Pistojärven Kantoniemessä, Uhtuan Röhössä, Vuokkiniemen Latvajärvellä ja Vuonnisissa sekä Suomussalmen Hietajärvellä. Ne kaikki ryhmittyvät pääasiassa vain Vienan länsiosaan eikä tämän

44. Vrt. myös karjalan sana vedovezi 'nuotanvetokohta'. *Karjalan kielen sanakirja*. Kuudes osa.

alueen ulkopuolella ole muita esimerkkejä. Vienan Karjalan muilla alueilla ja karjalaisten asutuksella alueilla Vienasta etelään Laatokan alueella saakka käytetään Kaita-nimimallia. Näin ollen Hoikka- malli Länsi-Vienassa voi olla savolaista alkuperää.

Claes Claessonin kartassa vuodelta 1650 Vienassa Latvajärven tienoilla on mainittu Hoikka-niminen järvi muodossa *Hoika Jerfui*.⁴⁵ Tämä antaa mahdollisuuden arvioida mallin kronologia leviämisrajoja Savosta tulleen väestön keskuudessa. Kuten tiedetään, Kainuun asuttaminen Savosta alkoi 1500-luvun puolivälissä, mutta nykyinen asutus on peräisin vain 1600-luvulta.⁴⁶ Onkin melko todennäköistä, että käsiteltävän nimityyppin leviäminen Vienan Karjalaan voidaan ajoittaa juuri 1600-luvulle.

Kolmisoppi

Itä-Suomen nimistöissä tunnetaan myös Kolmisoppi-vesistömalli, jonka levikki sijoittuu selvästi savolaismurteiden rajoihin. Tämä seikka viittaa vahvasti siihen, että malli on Suomessa savolaista alkuperää.

Kolmisoppi-paikannimi palautuu yhdyssanaan, jonka merkitys on 'kolmikulmainen'. Alun perin sisänurkkaa tarkoittanut soppisana tunnetaan laajalla itäsuomalaisella alueella, joka ulottuu Laatokalta Päijänteen pohjoispuolitse Maanselälle asti. Länsi-Suomessa, Kainuussa ja Pohjois-Suomessa samassa merkityksessä käytetään loukko-sanaa.

Kolmisoppi-malli esiintyy pääasiassa vesistönimissä, mutta sitä tavataan muidenkin luontokohteiden nimissä.⁴⁷ Kartalta nähdään, että mallin levikki on melko yhtenäinen ja kaikissa tapauksissa kyse on maastokohdista, jotka ovat kolmiomaisia muodoltaan. Tätä todistavat sekä oppaiden selitykset että maastokohtien karttakuvat.

Eero Kiviniemen oletuksen mukaan tyyppi on voinut syntyä Suur-Savossa jo keskiajalla,⁴⁸ koska Savon maakirjassa vuodelta 1561 mainitaan Kolmisoppi-nimiä Oulujärven rantamilta asti

Kolmensoppissen eteläpä (Juva 1562), *Kolmisoppi Järfioi* (Pellosniemi 1561)⁴⁹ (NA), *Kolmi sopen ierffuen mäki* (Tavialmi 1562–1564)).⁵⁰

Nimityyppin savolaisuudesta puhuu myös sen puuttuminen Laatokan Karjalasta sekä Länsi- ja Etelä-Suomesta. Mallin levinneisyys Päijät-Hämeessä ja Kainuussa on näin ollen epäilemättä sidoksissa juuri savolaisasutuksen leviämiseen. Päijät-Hämeessä tyyppi esiintyy lähinnä kooltaan pienten vesistöjen nimissä, mikä osoittaa, että tyyppi täällä alueella on suhteellisesti nuori. Pohjois-Suomessa vuorostaan on vain muutamia mallin pohjalta muodostettuja hajanimiä, mutta nekin ovat melko varmasti savolaisasutuksen leviämisen tulos. Nimien puute Pohjanmaalla selittyy järvien vähäisyydellä.⁵¹

Vienan Karjalasta on tallennettu vain yksi tätä tyyppiä edustava nimiesiintymä: Kolmisoppi (järvi) Kontokki-kylän tienoilla. Mallin olemassaolo Vienan länsiosassa sopii hyvin yhteen Suomessa sijaitsevan yhtenäisen levikkialueen kanssa (kartta 4). Kontokin Kolmisoppi-nimi on-

45. *Kajaanin pitäjän maantieteellinen kartta*. Kainuun Liiton teettämä näköispainos. MH 107/2 D 3/1. Kansallisarkisto.

46. Alpo Räisänen (1990) 'Zur Entstehung des Namengutes in der Einöde Kainuus', *Namenkunde in Finnland, Studia Fennica* 34. Pieksämäki, 107.

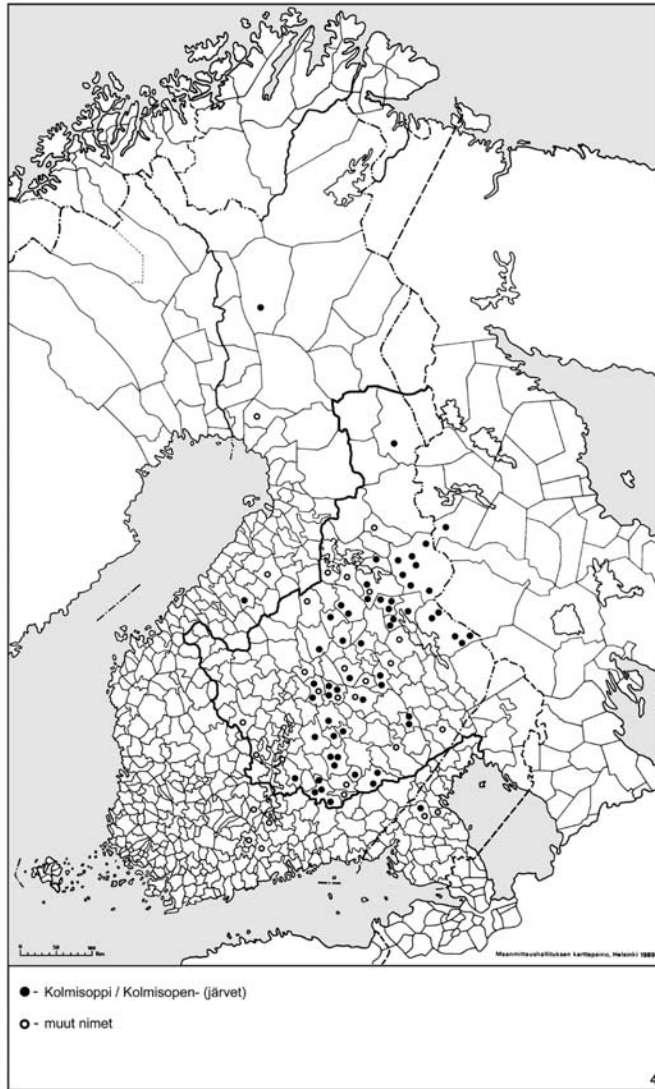
47. Muut Kolmisoppi-nimet ovat mäkien, talojen ja kulttuuripaikkojen nimiä ja ne edustavat samaa mallia kuin vedenkokoumien nimet. Muunlaisia paikkoja tarkoittavien nimien nimeämisperusteet ovat suurin piirtein samoja, kuin vedenkokoumien nimissä. Kyseessä on paikkoja (esim. peltoja, nurmia), jotka ovat kolmionmuotoisia (kolmikulmaisia) tai kolmikielekkeisiä. Esimerkiksi Kolmisopenmäki (Vuolijoki) on kohouma, jossa on kolme suohon pistävää kielekettä; vrt. myös Kolmisopenpelto (Vehmersalmi), joka sijaitsee kolmen tien risteyksessä (Nimiarkisto). Ne edustavat samaa mallia kuin vedenkokoumien nimet.

48. Eero Kiviniemi (1977) *Väärät vedet. Tutkimus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa*. Helsinki: SKS, 67.

49. *Nimiarkisto*, Kotus, Helsinki.

50. Timo Alanen (2009) *Säämingin Rantasalmen maantarkastusluettelo vuosilta 1562–63*, Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 122.

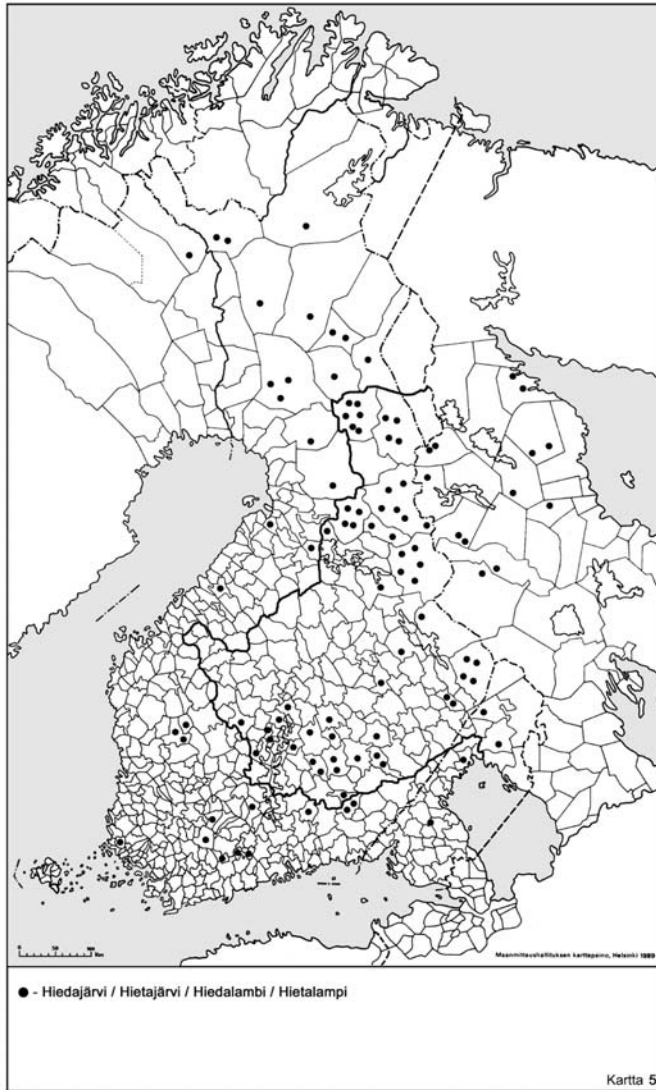
51. Kiviniemi (1977) 68.

kin mitä ilmeisimmin samaa alkuperää kuin vastaavat nimet Suomen Pohjois-Karjalassa ja Kainuussa, mikä puolestaan todistaa sitä, että malli on tullut Vienaankin Suomen puolelta mahdollisen väestöliikkeiden myötä. On todennäköistä, että tähän aikakauteen on mahdollista ajoittaa myös nimen synty Vianan Kontokkiin. Perimätiedon mukaan paikallinen Petrovien suku on tullut Kontokkiin Suomesta. Kontokissa Petrovit asuivat perinnäisesti (vanhastaan) Mäkkälä-nimisessä kylänosassa. Kotuksen nimistökoel-

man mukaan ainoa Mäkkä-vartaloa sisältävä paikannimi tunnetaan Savossa Rantasalmen Asikkalassa (vrt. Mäkkälänniemi).⁵² Täten voidaan olettaa, että suvun edustajat ovat voineet tuoda mukanaan Viaan entiseltä asumapaikalta myös käsiteltävän mallin. Toisaalta Rantasalmen pitäjässä ei ole tallennettu Kolmesoppi/Kolmesopen-alkuista nimestöä. Siitä syystä kysymys jää kuitenkin avoimeksi.

52. Nimiarkisto, Kotus, Helsinki.

Hietajärvi/Hietalampi

Hieman vastaavan esimerkin tarjoaa itäsuomalainen *Hietajärvi/Hietalampi*-vesistönimimalli, joka esiintyy Venäjän Karjalassa 12 tallennetussa paikannimessä. Suomen murrearkiston kokoelman mukaan hieta-appellatiivi merkityksessä 'hiekkä' tai 'hieno hiekkä' on levikiltään länsisuomalainen. Samaan aikaan se esiintyy vähäisessä määrin myös savolaismurteissa.⁵³ Sana on tunnettu myös karjalan kielessä sekä inkeröismurteissa⁵⁴, joissa samoin kuin suomen itämurteissa

on laajalle levinnyt myös hiekkä-sana samassa merkityksessä. Veikko Ruoppilan mukaan karjalassa ja inkeröisessä sanat 'hietä' ja 'hiekkä' ovat olleet olemassa samanaikaisesti jo vanhastaan. Hän huomauttaa edelleen, että Suomessa samoilla seuduilla molempia sanoja käytetään rin-

53. *Suomen murteiden kokoelma*. Kotus. Helsinki; Suomen murteiden sanakirja. Kolmas osa. Päätoimittaja: Tuomo Tuomi, Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992.

nakkaisesti, vaikkakin toinen tavataan usein pikemminkin nimistössä, toinen taas kansankielessä.⁵⁵

Mallin kartoittaminen osoittaa (kartta 5), että Suomessa suurin osa Hietajärvi/Hietalampi-nimisiä järviä sijaitsee savolaismurteiden alueella, hieta-appellatiivin päälevikkialueen ulkopuolella. Nimimalli lienee melko vanha, sillä se tavataan Venäjän (Novgorodin) ja Ruotsin rajalinjan kuvauksessa Karjalan kannaksella sijaitsevan paikan nimenä jo vuonna 1400 (*Hetajärfwij*).⁵⁶ Toinen varhainen maininta Hieta-alkuisesta järvestä on vuodelta 1475 Lounais-Suomesta Vehmaalta (*Hetaierff*).⁵⁷ Tämä järvi on olemassa nykyäänkin. Kirjallisten lähteiden mukaan käsiteltävä tyyppi tunnettiin 1500-luvun keskipaikkeilla myös Hämeessä (*Hetaierffui* niin Lammissa⁵⁸ kuin Jämsässä⁵⁹). Varhaiset maininnat asiakirjoissa eivät kuitenkaan osoita, että mallin olisi täytynyt syntyä Länsi-Suomessa.

Hämeeseen Hietajärvi/Hietalampi-malli on nähtävästi kulkeutunut Savon eteläosista joskus 1500-luvun alku- tai keskivaiheessa. Asiakirjatiedot osoittavat nimittäin, että hieta-sana esiintyi eteläsavolaisissa murteissa 1500-luvun alkupuolella: *Hetapeldo* (Tavinsalmi), *Hetasalmen peldo* (Rantasalmi), *Hetalaxi* (Pellosniemi).⁶⁰ Täällä on tallennettu myös käsiteltävä malli: vrt. *Heetajerfwenkangas* (Visulahti), *Hietaierffuibij* (Juva), *Hetenlammin kangas* (Sääminki).⁶¹

Nimen esiintymistä voidaan selittää seuraavalla tavalla: hämäläisväestön mukana uusille asuma- tai eräalueille levinnyt hieta-sana esiintyi joskus keskiajan puolivälissä myös Etelä-Savossa, jossa myöhemmin syntyi käsiteltävä nimi-malli. Keskiajan malli kulkeutui myöhäisemmän savolaisasutuksen mukana sittemmin takaisin Hämeeseen. Etelä-Savosta malli levisi asutuksen mukana myös Pohjois-Karjalaan ja sieltä edelleen Suomen pohjoisosiin. Erityisen mielenkiintoisia ovat Vienan Karjalan naapurustossa Kainuussa tavattavat paikannimet, koska levikkialueen perusteella Hietajärvi-malli on kulkeutunut nähtävästi Venäjän Karjalaan juuri Kainuus-

ta. Kuhmossa Hieta-alkuisia järvennimiä tavataan jo edellä mainitussa Claes Claessonin kartassa vuodelta 1650 (*Hetaj.* ja *Hetajerfui*).⁶² Kainuunhan asutettiin pääasiassa Etelä-Savosta ja Pohjanmaalta suuntautuneiden uudisasutusvirtojen myötä.⁶³

Kartalta nähdään, että Pohjanmaan nimistölle tämä tyyppi on käytännössä tuntematon, mutta sen sijaan hieta-alkuiset nimet ovat tällä alueella yleisiä. On mahdollista olettaa, että Pohjanmaalta muuttanut väestö on omaksunut Etelä-Savosta kulkeutuneen mallin, ja juuri siitä syystä tyyppi on saanut Kainuussa ”toisen elämän” ja laajahkon levikin. On myös esitetty, että hieta-nimi on päässyt Kainuun murteeseen juuri Pohjanmaalta levinneen asutuksen myötä.⁶⁴

Hietajärvi/Hietalampi-tyyppi ei nähtävästi ollut produktiivinen kovin pitkään Etelä-Savossa, koska nimeämismallia tavataan Savon keskiosista vain harvoin. Sitä ei myöskään ole tavattu 1500–1600-luvulla Savon keskiosista Ruotsin Vermlantiin muuttaneen savolaisväestön kielestä eikä nimistöstä.⁶⁵

54. *Suomen sanojen alkuperä*. Etymologinen sanakirja. I. Helsinki 2001.

55. Veikko Ruoppila (1967) *Kalevala ja kansankieli*. Helsinki, 70.

56. *Finlands medeltidsurkunder -1400* (1910), Helsingfors, 485.

57. *Finlands medeltidsurkunder 1451-1480* (1924), Helsingfors, 415.

58. Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelistaa vataan v. 1555-1556. *Todistuskappaleita Suomen historiaan* (1894), Helsingissä, 209.

59. *Nimiarkisto*, Kotus, Helsinki.

60. *Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561-1565*. Suomen vanhimmat tuomiokirjat. (1954), Helsinki, 146, 152, 177.

61. *Nimiarkisto*, Kotus, Helsinki.

62. *Kajaanin pitäjän maantieteellinen kartta*. Kainuun Liiton teettämä näköispainos. MH 107/2 D 3/1. Kansallisarkisto.

63. Lauri Kettunen (1947) ”Savolaismurteiden synty ja levinneisyys”, *Savon historia*. I osa. *Esihistoria ja keskiaika*, Kuopio, 81.

64. Ruoppila (1967) 70.

65. *Suomen murteiden kokoelma*. Kotus: Helsinki.

Osa Hieda-/Hieta-alkuisista paikannimistä on voinut syntyä myös Karjalassa itsessään. Voidaan esimerkiksi epäillä Vienan Karjalan keskijä itäosien Hiedalambi/Hiedajärvi-paikannimien savolaista alkuperää, koska savolaisjälkiä nimistössä ilmenee tavallisimmin ainoastaan Vienan länsiosissa ja Aunuksen läänin luoteisosissa. Voidaan kysyä, eikö tyyppi saattaisi olla karjalaista juurta Venäjän Karjalassa.

Hieda-määriteosa onkin melko varhain tallennettu myös Karjalassa. Tästä todistaa esimerkiksi Äänisjärven oleva Хедостров eli *Hiedasuari, josta on asiakirjassa maininta vuodelta 1375. Tosin asiakirjaa on pidetty väärennöksenäkin, joka olisi laadittu 1500- tai ehkä vasta 1600-luvulla.⁶⁶ Sitä huolimatta tieto Hieda-alkuisesta nimestä on arvokas, koska sen valossa voidaan arvella sanan olleen olemassa silloisen Karjalan itämerensuomalaisen (ehkä karjalaisen) kielessä ainakin 1500- tai 1600-luvulla. Hieda-määrite esiintyy myös kolmen Vienanmeren saaren nimessä. Näiden saarien nimet on ajoitettu viimeistään 1500-luvulle, koska sen jälkeen Vienanmeren rannikko alkoi venäläistyä eikä huomattaville maastokohteille voinut enää syntyä uusia itämerensuomalaisia nimiä.

Savolaiset Karjalan asuttajina

Nimiaineiston valossa voidaan siis tulkita, että eräiden Venäjän Karjalan nimistössä esiintyvien vesistönimien olemassaolo on savolaisasukseen leviämisen tulos. Vaikka edellä käsitellyt nimeämismallit ovat Savossa hyvin eri-ikäisiä alkuperältään, ovat ne rajantakaisessa Karjalassa mitä ilmeisimmin suhteellisesti nuoria ja peräisin parhaimmassakin tapauksessa vain noin 1600-luvun alusta. Vertailualueeksi sopii tässä tapauksessa Kainuun nykyinen asutus. Käsiteltyjen paikannimien suhteellista nuoruutta todistaa myös niiden koko. Suurin osa nimistä esiintyy pienten paikkojen nimityksissä, joita käytetään ainoastaan yksittäisten kylien mikronimistössä. On mahdollista myös tulkita asiaa niin, että väestöä on tullut savon murrealueen eri osil-

ta, mm. Suur-Savosta, Pien-Savosta, Pohjois-Karjalasta ja Kainuusta. Täten nimistö tukee osaltaan historiallisten lähteiden perusteella tehtyjä päätelmiä siitä, että Karjalaan etenkin Vianaan länsiosiin muutti väkeä Suomen puolelta jo 1600-luvulla.⁶⁷

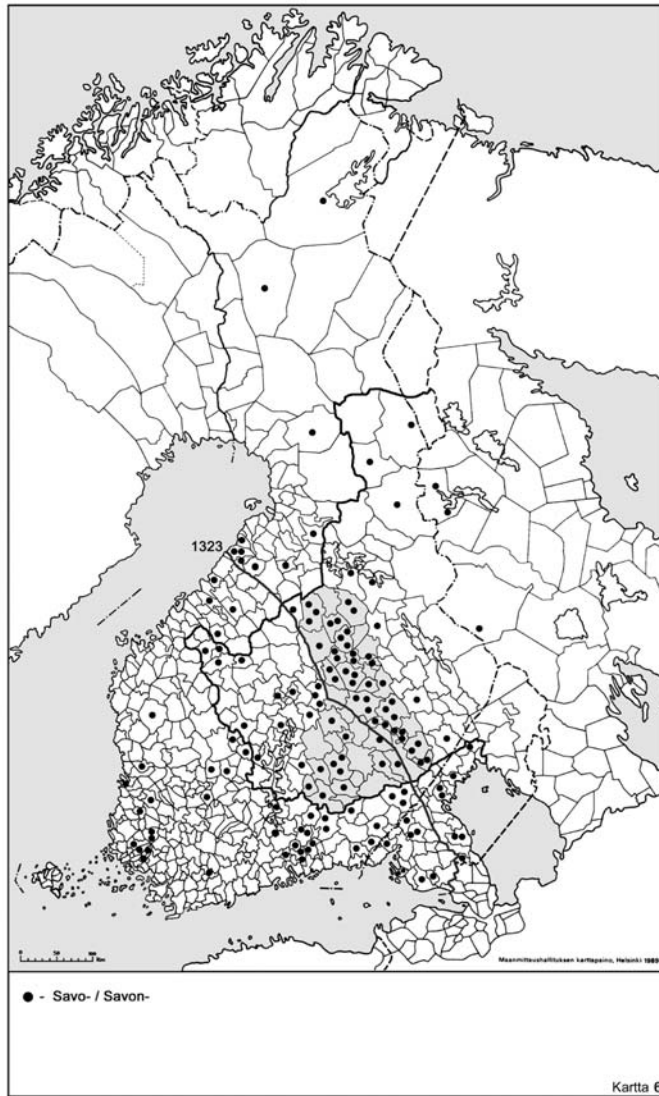
Tämä tutkimus on näin entisestään vahvistanut käsitystä Pohjois-Karjalan ja erityisesti Kainuun tärkeästä roolista tässä prosessissa ja näiden alueiden vahvasta asemasta Karjala-kontaktien suomalaisena rajapintana. Samasta todistavat myös Savo-alkuiset paikannimet, jotka voivat olla Savosta Karjalaan suuntautuneen muuttoliikkeen myötä syntyneitä. Venäjän Karjalan länsiosissa on tallennettu kolme Savo-alkuista nimitystä: vrt. Savonurmi Kibossa Repolan pitäjässä, sekä Savo(n)kallivo ja Savoniemi⁶⁸ Vienassa Vuokkiniemen pitäjässä, Tollojoella ja Vuonnisessa. Savo(n)-alkuisten paikannimien levikki Suomessa kuvaa etnistä tilannetta 1500–1600-luvun vaihteessa (kartta 6).⁶⁹ Savolaisasutus ei siis vielä siihen aikaan ulottunut Savonlinnan läänin pohjoisrajan yli eli nykyisen Pohjois-Savon pohjoisen rajan (Kiuruvesi-Vieremä-Sonkajärvi-linjan) yli. Nykyinen Kainuu onkin tuona aikana ollut nähtävästi ainoastaan karjalaisten ja osittain Pohjois-Pohjanmaan asukkaiden eräalueena.

66. *Материалы по истории Карелии XII–XVI вв.*, (1941), Петрозаводск, 386.

67. Pöllä (1995) 100–105; 154–157.

68. Savoniemi on Vuonnisessa oleva niemi ja tämän paikannimen kantana saattaa olla henkilönnimi, kun tiedetään, että kylässä mainitaan vuonna 1678/79 sukunimi Savujev, Pöllä (1995) 84, (vrt. karj. Savo(i) – ven. Savva, kreik. Sabbas).

69. Pähkinäsaaren rajan kulku maastossa Sisä-Suomessa on kyseenalaistettu viime aikana. Olen merkinnyt sen levikkikartalle siitä syystä, että se seuraa pääpiirteissään melko tarkasti Suur-Savon ja Pien-Savon välistä rajaa, sekä pohjoisempaa Pien-Savon ja Hämeen rajaa. Täten sillä oli mielestäni jonkinlainen asutushistoriallinen tausta ainakin 1540-luvulla ja varmasti aikaisemminkin. Kysymys vaatii kuitenkin jatkotutkimusta. – *Nyt julkaistu Denis Kuzminin artikkeli on läpikäynyt tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Savo-nimien levikkikartta kertoo myös siitä, että Pien-Savo on ollut joskus alue, jossa tapahtui aktiivisia karjalais-savolaisia kosketuksia. Vienassa

tallennettu muistitieto kertoo, että osa ”Ruotsista” eli Suomesta muuttuneista suvuista on kotoisin juuri Pien-Savosta.

Д. В. Кузьмин

**К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ
ЗАПАДНОГО ПОБЕРЕЖЬЯ БЕЛОГО МОРЯ
(ПО ДАННЫМ ТОПОНИМИИ)**

История и культура Беломорья вот уже два столетия привлекает к себе внимание исследователей многих стран и представителей различных научных направлений. Это связано с тем, что здесь, на побережье Белого моря, в результате активного многовекового контактирования саамского, карельского и русского этносов, образовалась особая группа севернорусского населения, именуемая в историко-этнографической литературе поморами.

В ходе многолетних полевых исследований был собран значительный материал по фольклору, духовной культуре, архитектуре, археологии, языку и топонимии. В то же время, до сих пор практически нет ни одного исследования, которое рассматривало бы историю заселения и историю этнических взаимоотношений народов, которые приняли участие в формировании населения интересующего нас региона.

В предлагаемой статье через анализ топонимии карельского побережья Белого моря мы попытаемся восполнить образовавшийся пробел, что даст возможность более детально взглянуть на проблему этнической истории поморского населения, которое традиционно считается русским. Это позволит также наметить ряд моментов, связанных с основными путями и хронологией освоения различными этническими группами исследуемого региона.

Обратим сразу внимание читателя на то, что население поморских деревень Республики Карелия, называясь поморами и потомками выходцев с “Новгородчины”, не считает все же себя русскими. Кроме этого, сегодняшние информаторы не воспринимают и территорию окрестностей современных беломорских сел исконной поморской территорией, о чем свидетельствует, по их мнению, большое количество непонятных им названий географических объектов.

Это подтверждает и собранный топонимический материал: примерно третья часть всех собранных названий имеет или нерусское происхождение, или содержит какой-либо географический термин, заимствованный в результате контактирования с дорусскими насельниками исследуемой территории. При этом наибольший процент по-

добных названий фиксируется по данным Научной картотеки топонимов ИЯЛИ (прибл. 4700 топонимов по территории Поморья) в деревне Унежма (50%) и окрестностях современного города Кемь (38%), а наименьший в деревнях Черная Река (13%) и Шижня (8%). В то же время нужно учитывать и тот факт, что степень сбора географических названий в разных населенных пунктах исследуемой территории значительно разнится. Например, в селе Нюхча и его окрестностях записано около 800 топонимом, в то время как в Княжгубе – 38, а в деревне Юково всего 31 название.

Как известно, из этнически определяемых наиболее древними жителями исследуемой территории являлись саамы или лопари. Подтверждением этому являются многочисленные топонимы саамского происхождения, данные археологии и диалектологии, а также документальные источники.

Одним из первых письменных источников, который косвенно свидетельствует о возможном проживании саамского населения на побережье Белого моря, является житие Лазаря Муромского, основателя Муромского монастыря (юго-восточная часть Заонежья). В нем рассказывается, что “лопяне”, т.е., по всей видимости, саамы, ушли на север к Белому морю¹ [Витов 1962: 71].

На севере современной Карелии древнюю территорию саамов русские источники называли “Лопью дикою и лешею” (т.е. землями кочевавших и осевших по лесам саамов). Данная традиция устояла и к XVII веку: в “Книге Большому чертежу” (официальном дорожнике 1627 г. и его последующих редакциях) кольское и западно-беломорское побережье слыло “Лопским берегом”, а находившиеся здесь погосты-места (Кемь, Кереть и др.) – “лопскими” [Жуков 2003: 36]. Это и не удивительно, поскольку до 1589 года “на Кемской ж земли” (на сопредельных с беломорским побережьем внутренних территориях) существовало десять поселений крещеных и некрещеных лопарей, которые находились по берегам

¹ Водно-волоковых путей, которые связывали Онежское озеро с Белым морем, было несколько, и все они шли через обширное озеро Выгозеро, с которого путь к Беломорскому побережью мог быть продолжен по разным маршрутам. Интересно при этом, что один из путей, ведших от озера Выгозера к Белому морю, и известный как Осударева или Царская дорога, имел в карелоязычной среде название Lapintaival (букв. Лопарская дорога, путь) [Nissilä 1955: 248].

“леших озер” [МПИК: 325]. Вполне возможно, что на морском побережье могли находиться в то время летние промысловые деревни и угодья, принадлежавшие саамскому населению указанных выше поселений. Кроме этого, в своем исследовании о саамах Т. Итконен пишет, что норвежские источники сообщают о проживании лопарей в 1415 году в Кандалакше [Itkonen 1928: 259].

По мнению Р.Б. Мюллер, саамы были оттеснены карелами с побережья Белого моря вглубь территории в XV веке, продолжая жить по верховьям рек Керети, Кеми, Выга и Сумы. Исследовательница также предполагает, что в это время лопари, как и позднее, вели транзитную торговлю, поддерживая связь между Поморьем и Швецией [Мюллер 1947: 28-29]. Однако, о проживании “дикой лопи на Студеном море” (т.е. в западном Беломорье) свидетельствуют исторические акты XVI века. Кроме этого, “лопь крещеная и некрещеная” упоминается в это же время на реке Шуе [Манюхин, Лобанова 2002: 31], в устье реки Сумы [Sjögren 1861: 343] и на Нижнем Выге [Витов 1974: 145].

Проживали саамы, по всей видимости, на территории исследуемого региона, а также на сопредельных с Беломорьем территориях и в более позднее время, о чем свидетельствует, например, переписная книга 1676-1677 годов. В ней описываются волости и устья Соловецкого монастыря в Выгозерском погосте (Вирма, Сухой Наволок, Шижда < ? Шижня) и за его пределами (Шуерецкая, Пибозерская, Лютнорецкая < ? Летняя Река). В ней дается описание крестьянских и бобыльских дворов Соловецкого монастыря, а также есть указания о местожительстве лопарей в пределах этой территории [Витов 1974: 16]. Приблизительно в то же время, в 1680 году, имеются сведения о сборе податей с погоста-селения “Лешей Лопи” с крещеных и некрещеных лопарей” на реке Кеми [Жуков 2003: 36]. Частично продолжают в актах XVII века упоминаются лопари и на Нижнем Выге [Витов 1974: 145].

В зону расселения лопарей, по мнению ряда ученых, некогда входили архипелаг Кузова и Соловецкие острова, хотя прямых свидетельств о проживании саамов на них нет. В то же время, на Соловках известны озера Большое Лобское и Малое Лобское, а на островах Лодейном и Олешине в Белом море археологами открыты поселения, относящиеся к эпохе средневековья (X-XV вв.), которые напоминают жилища древнесаамского населения северных районов Швеции и Норвегии [Манюхин, Лобанова 2002: 26]. Норвежский исследователь

Бьорнар Ольсен предполагает, например, что строительство монастыря было связано именно с тем, что Соловецкий архипелаг был местом расположения важнейших святилищ местного саамского населения и много веков оставался центром их священного ландшафта [Ольсен 2002: 48]. К проявлениям культовой деятельности саамов на архипелагах Кузова и Соловецкий Бьорнар Ольсен относит лабиринты и значительную часть (нехристианских) священных ландшафтов (жертвенники круглой формы, сейды и других культовые сооружения), которые могут датироваться, по его мнению, поздним железным веком или средневековьем, хотя, как отмечает исследователь, предполагаются и более ранние датировки этих памятников, приходящиеся на поздний каменный век или ранний металл [Ольсен 2002: 43-45].

В силу своей устойчивости топонимия лучше других источников сохраняет память об относительно недавнем саамском прошлом исследуемой территории. Здесь представлено большинство топонимных моделей, которые рассматриваются исследователями в качестве саамских маркеров.

Саамские по происхождению географические объекты фиксируются неоднократно как на самом беломорском побережье, так и во внутренних частях рассматриваемой территории. При этом отметим, что подобные наименования присущи, главным образом, наиболее крупным и важным с точки зрения хозяйственного использования географическим объектам. Саамские истоки имеют и большинство ойконимов исследуемого региона, кроме этого, они фиксируются и в ряде наименований частей беломорских сел и деревень.

Далее в алфавитном порядке представлена серия названий, которые, на наш взгляд, имеют достаточно убедительные саамские этимологии².

Вольостров (Княжгуба), тоня Волеостровская (Умба) < саамС. vuolle, саамК. vue'll 'нижний';

Вирморучей (Нюхча), Вермова гора или Вермово (Колежма), река Вирма, Вирмозеро (Вирма), Вирмогуба (Кандалакша), Вермозеро (Лапино) < саамС. fierbmi, саамК. vieram, virme 'сеть';

² При написании этого раздела были использованы следующие исследования и словари саамского языка: Itkonen T.I. 1958, Lehtiranta J. 1989, Nielsen K. 1932-1938, Salo 2000, Sammallahti P. 1993, Кеprt Г.М. 2002.

Елманиха³, возвышенность (Шуя) < саамС. čoal'bme, саамК. čuèlm 'пролив';

Елестров (Сумпосад) < *elē 'верхний';

Енекорга или Енякорга (Поньгома) < än < *ēnē 'большой';

Каинцы или Каенцы, острова (Унежма) < саамС. gæi'dno, саамК. keajn 'дорога';

Калгарека, Калгозеро (Калгалакша), остров Калганцы (Сумпосад) < саамС. keälka(n) 'бор'. В верховьях Калгареки находится озеро Кялгозеро (кар. Kälkärvä), с которым она связана системой небольших рек и озер.

Кереть, кар. Kieretti, река и остров (Кереть) < саамС. giera 'вершина', оформленное суффиксом [Itkonen 1926: 34]. Озеро является верхним в данной водной системе.

Кетькозеро < саамС. geadge, саамК. kiēđg(e) 'камень, каменный' (Шижня),

Колежма, река (в источниках XIX в. Кулежма) < саамК. kuoll(e) 'рыба, рыбный';

Ковдарека (Ковда) < саамС. guovda 'средний', саамК. küoū(d)ta 'в середине';

Ковжа, Ковжино, порог, Ковжин остров (Сорока) < kuovsi 'одно- довалый бобер';

Кондостров (Колежма) < саамК. konde 'дикий олень';

Коткана⁴, остров (Нючча), мыс Кузокотка (упом. уже в 1544 году) [АСМ 1479-1571: 66] (Кереть), остров Котков (Чупа), перешейки Медвежий Коткуй, Калнаволоцкий Коткуй (Поньгома) и Коткуй (Калгалакша) < саамС. guotko 'узкий перешеек';

Кочкамостров, Кочкамнаволок (Гридино) < саамК. kuo'čč(a), kuočkad 'кислый, гнилой' или саамС. goaskin (-sk- < *-ck-), са-

³ Топоним Елманиха перешел в русское словоупотребление из карельского, иначе невозможно объяснить переход саамского начального с в j, а затем в русское е. Ср. кар. озеро. Jolmajärgvi, деревня Jolmani < от саам. čuèlm 'пролив'.

⁴ Данные топонимы, как и в предыдущем случае, могли перейти в русское словоупотребление из карельского. В карельском языке известны, например, апеллятивы kuotkuo, kuotkut 'место между двумя островами или островом и материком, которое в большую воду под водой, а в малую становится перешейком, который соединяет острова или остров с материком' (Вокнаволок, Северная Карелия); kotkova 'перешеек между болотами' (Семчезеро, Средняя Карелия).

- амК. kuä'ckket 'орел'; В пользу первой версии свидетельствует географическая характеристика объекта.
- Кувжденьга, река (Ковда) < саамС. guvžá 'морской лосось' или kuovsi 'одногодовой бобер'
- Кувшиноостров (Колежма) < ? саамС. guvžá 'морской лосось'
- Куккорга, мыс (Колежма) < саамС. guk'ke, саамК. ku'kk 'длинный';
- Кяткярека, Кяткоручей, Кяткозеро (Гридино) < geatki 'росомаха' или geadge 'камень, каменный';
- Нива, река (Кандалакша) < саамС. njâvve, саамК. njââ'vv 'стремнина, течение, небольшой порог';
- Нюхча, река, остров Нюхослуда (Нюхча), Нуксари (Соловки) [АСМ 1479-1571: 16] < саамС. njuk'čâ, саамК. njuhčč 'лебедь';
- Нявдозеро (Колежма) < саамС. njæw'de 'разновидность хорошей травы';
- Пасмозеро (Кандалакша) < саамК. ра̄m 'конусообразная скала или каменная глыба';
- Пахтовина⁵, залив, скалы Абрамова пахта, Корабельная пахта, (Сумпосад), Новзеева пахта (Кольская губа) [АСМ 1572-1584: 162], тоня Пахтонцы (Варзуга) [АСМ 1572-1584: 67] < саамС. bákte 'скала', саамК. раht(e) 'гора, обрыв';
- Пежостров (Кереть) < саамК. piess(e) 'гнездо';
- Печак, мыс и остров (Соловки, Шуерецкое) < саамК. piе'сс(е) 'со-сна' + суффикс;
- Поньга(м)наволо⁶, Поньгаостров, река Поньгома (упом. уже в документе 1447-1454 годов [МПИК: 101] (Поньгома), озеро Pongamojârvi (Чупа) < саамШ. ruogge 'строение для хранения запасов в виде чума без дымохода; строение для хранения запа-

⁵ Указанные выше названия могли появиться, скорее всего, уже в среде русскоязычного населения, поскольку в поморских говорах Беломорья известен апеллатив пахта 'прибрежная скала', однако, без сомнения, сам апеллатив восходит к саамскому слову раht, bákte со значением 'гора, обрыв, скала'.

⁶ Подобные названия зафиксированы также в топонимии других частей Карелии: деревня Ponkalaksi и гряда Ponkaharju (Суднозеро) на западе Беломорской Карелии, группа названий на Ponka- в окрестностях деревни Кукаозеро на севере Беломорской Карелии (Ponkalampi, Ponkaniemi, Ponkalaksi), озеро Pon'gama (из него берет начало река Поньгома) в центральной Беломорской Карелии, а также, возможно, гора Поньгора <*Поньг(а)гора, залив Пуньгуба <* Поньг(а)губа в Заонежье.

сов на двух столбах, с крышей и полом, но без стен' [Kiviniemi 1978: 34];

Пяльская Луда (Калгалакша), Пяллуды (Кемь), а также реки Пялица (Варзуга) [АСМ 1572-1584: 69] и Пяла (Лапино) < саамК. piē'll, piēlje 'ухо' > 'край, бок, сторона';

Пячестров, вар. Печестров (Летняя Река, Сумпосад) < саамК. piē'cc(e) 'сосна';

Соловки (острова) < саамК. suel, suolo, саамС. suolu 'остров';

Сонрека (Соностров), Сонручей (Гридино), < саамС. suodnjo 'поросшее травой болото' или suoidne 'трава', саамК. šuoññ(a) 'влажное травянистое место на болоте';

Сорока, рукав Выга (упом. уже в документе 1419-20 годов) и протока реки Нюхча Срака от саамС. suor'ge 'одна из двух небольших рек, которые вместе образуют крупную реку; один из рукавов, образуемых рекой, разделяющейся на две или более частей' [Муллонен, Лялля 2006];

Ухтозеро, ручей Ухтица (Колежма), река Ухта (Нюхча), Ухтнаволок (Карельский берег) < *ukti 'дорога, волок';

Ушкостров (Кемь) < саамС. vuosk(o), саамК. vuesk 'окунь'

Чекша, ручей (Вирма) < саамС. čiek'ša 'скопа' (птица);

Чупа, залив, в исторических документах Чюпская губа [АСМ 1572-1584: 39], урочище Чупалда с вариантом. Чупанда (Кереть), часть моря Кильяцкая Чупа (Кемь) < саамК. čuo'rröš 'конец залива';

Шубозера, Шубручей (Унежма), Шубозерко (Выгозерская волость) [АСМ 1479-1571: 143] < саамС. suhpi, suor(pe), саамК. suu'pp 'осина' или саамС. suohpa 'брод'.

На проживание на побережье Белого моря саамов указывает, возможно, и целая серия названий с основой Лоп-, Лоб-, Лап-, которые фиксируются в топонимии большинства населенных пунктов исследуемой территории: ср. Лопский порог, от лопский, лобский 'саамский' (Кандалакша), тони Лопский Крест (1565) [АСМ 1479-1571: 183] и Лопская губа (1572) [АСМ 1572-84: 8] (Кереть), мыс Лобский наволок (Гридино), тоня и покос Лопское (Калгалакша), Лобский берег, Лобские островки (Поньгома), залив Лапина губа (из кар. lapri 'саам, лопарь' или от родового прозвища Лапин), болото Лапинские мхи, Лобский остров (Летняя Река), озеро Лобское Большое и Малое

(Соловки), Лопский конец (1563) (Выг) [ПКОП: 155], Лопский остров (Сумпосад), мыс Лопский ил Лобской наволок, Лопский островок, Лобская скала и Лопский лес (Колежма), мыс Лапина корга, острова на болоте Лопские или Лобские острова (Нюхча). Подтверждением этому могут являться также упоминающаяся в документе 1583 года деревня Лапинской след, находившаяся на берегу реки Нюхчи “повыше погоста” [Витов 1974: 132], деревня на Суме ж реке Лапина [ИК-1: 201], а также ряд родовых прозвищ, фиксирующихся в поморских селах исследуемого региона, которые могли указывать на определенном этапе истории на саамов: ср. Лапин (1574) [АСМ 1572-84: 58], Лопинов (1579) [АСМ 1572-84: 137] и Лопинцов (1723) [Pöllä 1995: 68] (Кемь), Лапин (Сума) (1563) [ПКОП: 161], Лопин (Сорока) (1582/83) [АСМ 1572-84: 201], Лопин (Выг) (1563) [ПКОП: 156], а также современная фамилия Лопинов (Калгалакша).

Кроме этого стоит упомянуть и о том, что село Колежма имеет другое, неофициальное название Лопари, которое, на наш взгляд, также может свидетельствовать о проживании там на определенном этапе истории саамского населения⁷.

Все вышеперечисленное указывает на активные контакты в пределах рассматриваемой территории пришлого прибалтийско-финского и русского населения с местными саамами, результатом чего и явилась достаточно хорошая сохранность как саамского пласта топонимии, так и таких названий, которые косвенным образом могут указывать на саамов. Можно также предполагать, что в результате этих контактов часть саамского населения вошла через процесс билингвизма в состав прибалтийских финнов и русских карельского Беломорья в связи со сменой этнического самосознания и языка.

В связи с вышесказанным приведем один пример, который может свидетельствовать, на наш взгляд, о билингвизме населения, проживавшего на беломорском побережье на определенном этапе истории. Заманчиво предположить, что остров Саломское (ср. кар. *salmi* ”пролив”), расположенный в окрестностях села Шуерецкое, может быть связан с карельской адаптацией, а позже и переводом, саамской по происхождению основы *šoaľ’bme*, *šieľm* со значением ‘пролив’, о чем

⁷ С другой стороны, данное название может быть связано с коллективным прозвищем лопари, применяемым к жителям Колежмы.

свидетельствует, на наш взгляд, расположенная рядом с островом возвышенность Елманиха (саам. *čöal'bme- > кар. *jölma- (> Елманиха) > кар. *salmi- > Саломское).

Также хочется обратить внимание на сложность в разграничении саамских и прибалтийско-финских названий, вызванную значительным общим словарным фондом этих языков [Муллонен 1988: 75]. Не исключена возможность того, что часть топонимов, причисляемых нами к прибалтийско-финскому пласту, может восходить еще к периоду проживания на побережье Белого моря саамов. Сравните, например, пр-фин. основа *kuuzi* - саам. *kuoss(a)* 'ель': Кузостров (Вирма, Шижня), Кузнаволок (Нюхча); пр-фин. основа *kezä* - саам. *k'ieess(e)* 'лето': Летняя река⁸; пр-фин. основа *leppä* - саам. *leaibi* 'ольха': Лепручей (Шуерецкое), пр-фин. основа *luhta* 'заливной луг' - саам. *luht, luohta* 'залив': Лухтопорог (Калгалакша), остров Лухта (Шуерецкое); пр-фин. основа *majava, majua* - саам. *maij* 'бобер': Майручей (Нюхча); пр-фин. основа *kallivo* 'скала' - саам. *kalli* 'скала': Калнаволок, Калостров (Поньгома).

⁸ Поскольку практически все крупные реки, впадающие в Белое море в пределах Карелии, имеют доприбалтийско-финское происхождение, можно предположить, что и в основе названия Летняя река может лежать саамский апеллятив *k'ieess(e)* со значением 'лето'. В результате контактов название сначала было адаптировано карельским языком (ср. кар. *Kezäjogi*), а позже было переведено на русский. Косвенно о проживании саамов недалеко от устья реки Летней свидетельствует, на наш взгляд, топоним Кезякульский остров (вар. Кезекульский), в котором восстанавливается карельский оригинал **Kezäkylä* > Летняя деревня. Возможно, что на этом острове существовало некогда саамское поселение, которое использовалось непродолжительное время летом во время рыбного промысла. О таком виде саамских поселений на севере Норвегии пишет, например, норвежский археолог Кьерсти Сканке, отмечая, что расположение севернорвежских стоянок схоже с поселениями восточносаамских сообществ в историческое время, когда летом большинство мужчин перебиралось на небольшие островки для рыбной ловли и охоты [Сканке 2002: 65-66]. Стоит отметить и то, что на острове находится Кезекульская часовня, которой, по рассказам жителей деревни Летняя Река, около 300 лет. Можно предположить, что строительство часовни было мотивировано на определенном этапе истории тем, что вышеупомянутый остров мог являться священным местом для местного саамского населения и использовался ими для различных видов религиозной деятельности. Возможно, что появление в топонимии Беломорья названий островов с основой Лопский/Лобский может быть также связано с одним из указанных выше видов деятельности саамов-лопарей.

В то же время, в ряде случаев практически невозможно точно указать, к какому языку восходит то или иное русскоязычное название, поскольку в их основе можно видеть как прибалтийско-финский, так и саамский оригинал: ср. пр-фин. основа *leirä* ‘хлеб’ - саам. *leaibi* ‘ольха’: Лейпручей (Шуерецкое); пр-фин. основа *kukko* ‘петух’ - саам. *guhkes kugkes* ‘длинный’: Куккорга (Колежма); пр-фин. основа *kudu* ‘нерест’ - саам. *kuud* ‘змея’: Кудручей (Шуерецкое); Кудозеро (Лапино); пр-фин. основа *kondu* ‘двор, дворовая деревяня’ - саам. *konte* ‘дикий олень’: Кондостров (Колежма); пр-фин. основа *kala* ‘рыба’ - саам. *kalli* ‘скала’: Калнаволоок, Калостров (Поньгома).

Считается, что на смену саамам в Поморье приходит карельское население. Недаром территорию вдоль побережья Белого моря от Кемми на юге до границы Карелии и Мурманской области традиционно называют сейчас Карельским берегом. Фактором, привлекавшим новых жителей на побережье Белого моря и прилегающие к нему территории, был, очевидно, морской рыболовный промысел, охота на морского зверя, а позднее и солеварение. Первое знакомство карел с Беломорьем относится, по мнению Д. Бубриха, к XIII веку. При этом он не исключает возможности, что отдельные проникновения представителей корелы по пути, шедшему к Белому морю, могли иметь место очень рано [Бубрих 1947: 32]. Однако самые ранние документы, донесшие до нас сведения о пребывании карел на побережье Белого моря, относятся только к XV веку.

При этом возникает естественный вопрос о путях проникновения карел со своей прародины на север и северо-восток к побережью Белого моря. Ясно, что в то время тележных дорог не было и единственными путями передвижения являлись реки и озера. На север к Белому морю вело три основных пути. Один шел из Приладожья по рекам Шуе или Суне к Онежскому озеру, дальше волоком через Маткозеро к Выгозеру, откуда путь к Беломорскому побережью мог быть продолжен по нескольким маршрутам. Другой путь шел через город Корелу по берегу Ладожского озера, затем по внутреннему водному “карельскому пути” к Сегозеру и Выгозеру в Средней Карелии и далее к западному берегу Белого моря [Бубрих 1947: 39; Витов 1962: 44]. Кроме двух вышеупомянутых в средние века существовал хорошо известный карелам путь из Приладожья в Приботнию, который проходил через озеро Пиэлинен, находящееся в финляндской Северной

Карелии [Jaakkola 1956: 263-264], откуда можно было попасть на озеро Лексозеро в Ребольской волости и далее по рекам и озерам на реку Кемь, а по ней к Белому морю.

Из купчих грамот первой половины XV века известно, что территория Карельского и Поморского берегов Белого находились во владении “пяти родов карельских детей” (рокульцев, вальдольцев, каргольцев, тиврульцев, и вымольцев), которые продавали участки не только друг другу, но и новгородским светским и духовным феодалам [ПИОК: 15]. Сведения об этих родах мы находим на территории Приладожской Карелии [Kirkinen 1988: 94]. Их представители пользовались привилегиями на торговлю с лопью, взимая бразгу с угодий и земель в местах своего проживания. Это позволяет предполагать, что лопь достаточно рано попала в зависимые отношения от отдельных “карельских детей”, которые некогда захватили земли лопи и обложили их данью. Интересен и тот факт, что в качестве продающих выступают в большинстве случаев отдельные лица, продающие свои индивидуальные владения, что указывает на древнее происхождение карельского землевладения [МПИК: 24].

Начиная с XIV века на юго-западном побережье Белого моря появляется русское крестьянское население, при этом приоритет здесь, по мнению Т.А. Бернштам, принадлежал выходцам из Новгородской земли, которые были вкраплены в довольно густое карельское население [Бернштам 1978: 43-44]. Таким образом, можно предположить, что на протяжении нескольких веков в поселениях Поморского и Карельского берегов проживало как русское, так и прибалтийско-финское население.

Будучи сегодня русской по употреблению, топонимия обследуемой территории содержит значительный пласт названий карельского происхождения. Здесь в большом количестве представлены карельские топоосновы, бытующие как в макротопонимии, так и на микротопонимическом уровне. Наличие карельского субстратного компонента подтверждается и значительным количеством зафиксированных здесь топонимов-полукалек. Все это, на наш взгляд, позволяет констатировать относительно недавнее обрусение карельских поселений этой территории.

Топонимия беломорских сел позволяет с уверенностью говорить о том, что русские переселенцы именно подсеялись в среду

прибалтийско-финского населения, которым уже достаточно рано были освоены прилегающие к поселениям окрестности. Об этом свидетельствует, например, закрепившийся в топонимах ряд слов, связанных с сельским хозяйством и животноводством, ср. Вирандозеро (Нюхча): *viranda ‘распаханное поле, где был лес’, Гухтенный остров (Калгалакша): huuhta ‘подсека’, Касельга (Нюхча): kaski ‘подсека’, Ламбастров (Сухой Наволок), Ламбаслуда (Нюхча), урочище Ламбажгородка (Поньгома): lammas ‘овца’, Озранаволок или Возорनावолок (Нюхча): ozga ‘ячмень’, Палостров (Гридино), Пал(о)наволок (Поньгома, Шуерецкое, Вирма), Палашелья (Нюхча): palo ‘подсека, выгоревшее место в лесу’, Пелдотайбольский порог (Поньгома): peldo, pelto ‘поле’, Пур(н)наволок (Гридино): pu(u)gni ‘небольшой амбар’, Раснаволок (Колежма), Разнаволок (Унежма), Разостров (Вирма): gasi, gazi ‘подсека, оставшаяся неспаленной’, Ригпорог (Нюхча): rihi ‘рига’, Сордовский ручей (Сухой Наволок): sordo ‘изгородь из валежника, огороженное пастбище, выгон’, Шалгоболото (Летняя Река): šalgo ‘шест, жердь в стогу сена’. В целом из списка, включающего несколько сотен субстратных топооснов, часть представлена именно в микротопонимах, т.е. в наименованиях мелких, не имеющих широкой известности географических объектов. Данный факт может, на наш взгляд, свидетельствовать о достаточно поздних контактах прибалтийско-финского и русского населения в пределах обследуемой территории. Для примера приведем несколько названий полей, зафиксированных в селе Нюхча: Каски (кар. kaski ‘подсека, пожар’), Редерга (кар. *Reduorgo, redu ‘грязь’, orgo ‘низина, ложбина’), Сорда (кар. sordo ‘изгородь из валежника, огороженное пастбище, выгон’), Пивка (вепс. pihk, ливв. pihku ‘молодой хвойный лес; мелкий молодой лес, выросший на подсеке’, помор. пивка ‘густой мелкий лес’) [Мызников 2003: 109], Волхово (фин. olhova или alho ‘ложбина, низинное место’) [Nissilä 1975: 29], Каранки (кар. karanko, karango ‘сухое дерево’), Варзанга (кар. varza ‘жеребенок’).

В большом количестве представлены в Беломорье относительно прозрачные карельские (прибалтийско-финские) топоосновы, бытующие на макротопонимическом уровне, т.е. выступающие в названиях крупных географических объектов: ср. возвышенности Видгора (Унежма): кар. viida ‘густой ельник’, Кимгора (Нюхча):

кар. *kiima* ‘токовище, ток’, Кузгоры (Колежма): кар. *kuuzi* ‘ель’, мысы Лат(ь)наволок (Вирма): кар. *lato* ‘сарай’, Калнаволок (Поньгома): кар. *kala* ‘рыба’, Коппалнаволок (Шуерецкое): кар. *korralo* ‘глухарка’, корги Ужкорга (Сумпосад): кар. *uuzi* ‘новый’, Гейнакорга (Поньгома): кар. *heinä* ‘трава’, заливы Лахта (Нюхча): кар. *lahti* ‘залив’, Кивгуба (Кемь): кар. *kivi* ‘камень, каменный’, Умпопога (Кемь): кар. *uppi + rohja* ‘закрытый + основание залива’), ручьи Силдоручей (Гридино, Шуерецкое): кар. *silda* ‘мост’, Кярмеручей (Кемь): кар. *kiägte* ‘змея’, Шонгоручей (Поньгома): кар. *šonka* ‘самка лосося’, Габручей (Нюхча): кар. *huaba* ‘осина’, острова Хедостров (Нюхча): кар. *hieda* ‘песок’, Мягостров (Кемь, Сумпосад): кар. *mägi* ‘гора, горка’, Пертестров (Шуерецкое): кар. *perti* ‘дом, изба’, луды Гаммашлуда (Кемь): кар. *hammas* ‘зуб’, Варбалуда (Шуерецкое): кар. *varba* ‘ветка, хворост’, Петролуда (Юково): кар. *petra* ‘олень’, пролив Каясалма (Кереть): кар. *kaita: kaijan* ‘узкий’ + *salmi* ‘пролив’, озера Калмозеро (Нюхча): кар. *kalma* ‘могила’, Коверозеро (Княжгуба): кар. *kovera* ‘изогнутый’) Мяндозеро (Калгалакша): кар. *mändy* ‘сосна’, Укозеро (Колежма): кар. *ukko* ‘старик’, пороги Тухкопадун (Ковда): кар. *tuhka* ‘пепел’, Роккопорог (Калгалакша): кар. *gokka* ‘похлебка’ или *Rokko* ‘Прокофий’, Кордехпорог (Шуерецкое): кар. *korteh* ‘хвощ’, Видпорог (Сумпосад): кар. *viida* ‘густой ельник’, а также многие другие, свидетельствующие о былом прибалтийско-финском прошлом этой территории.

Среди зафиксированных на исследуемой территории географических названий есть и такие топонимические модели, на основании распространения которых можно установить, например, пути и время карельской миграции в Поморье.

Так, показательным топонимическим типом, зафиксированным в ходе экспедиции, является группа названий с основой *Nilas-/Nilos-* > Нилакса, распространение которых связано с продвижением карел из Приладожья. Карельским говорам северного Приладожья известен географический термин *nilas* или *nilos* (основа *nilakse-/nilokse-*) со значением ‘подводная или омываемая водой скала’. Ареальная характеристика топонимов с основой *Nilas-/Nilos-* свидетельствует, что они проникают в Поморье по водно-волоковым путям, которые использовались карелами в средневековье (рис. 1). В Поморье известны порог Нилакса на реке Нюхча, скала Нилакса в Шуерецком, остров Куричья

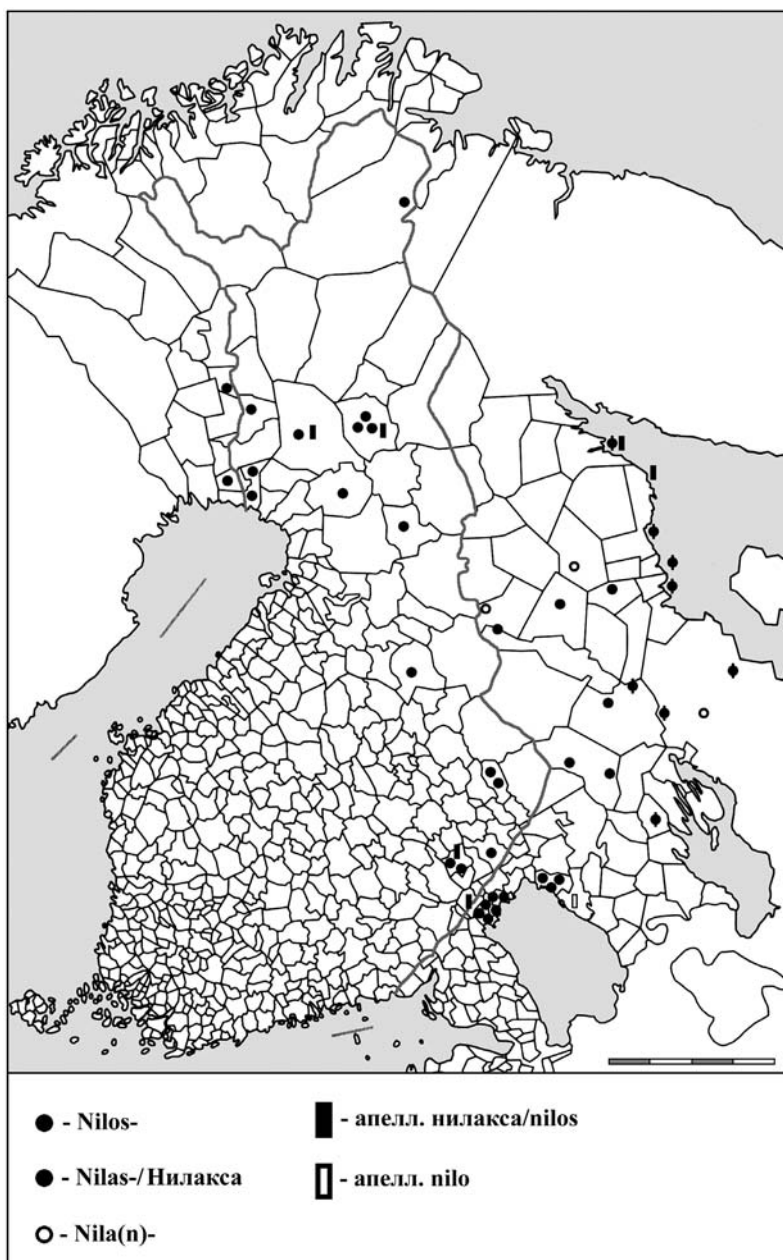
Нилакса в окрестностях города Кемь, мель Енекорская Нилакса в Поньгоме, скалистые отмели Киберинские Нилаксы в районе Керети. Здесь же, в Керети, зафиксирован и географический термин нилакса ‘подводная гладкая скала’.

Говоря о времени появления модели в топонимии как Беломорья, так и Карелии в целом, стоит обратить внимание на зафиксированное в окрестностях деревни Коросозеро озеро Нилозеро, которое, по всей видимости, упоминается в 1563 году в Выгозерском погосте в форме Нилачьозеро. (< *Nilas-) [ПКОП: 155]. Следовательно, к середине XVI века модель уже была известна на территории, прилегающей к Поморью, что не исключает возможности бытования ее и в топонимии жителей поморских деревень того времени⁹.

Среди показательных примеров и тип названий на Haiseva-/Haizeva-/Haisuja-/Haižuja¹⁰ ‘плохо пахнувший’, который отразился, на наш взгляд, в названии болота Гайжевский (вар. Гайжегский) мох, находящегося у деревни Сухой Наволок. Названия этого типа в Беломорье являются достаточно древними, если примем во внимание упоминание в документе 1591 года, касающегося владения землей в Кеми, поселения с названием Гайжева Сторона [МПИК: 323] (*Haiževapuoli), совр. Гайжево. Модель также известна и топонимии сопредельных с Беломорьем русскоязычных территорий, например возвышенность Гайжужка (<*Gaižuga + -ка < *Haižuja-) на юго-западе от села Нюхча в окрестностях деревни Оштамозеро. Вполне возможно, что к этой группе относятся и географические объекты Вонючая губа (Вирма, Поньгома), Вонячие Острова (Летняя Река) и Вонючее озеро (Кереть), которые могут являться переводными кальками топонимов рассматриваемого типа. На эту мысль наводит тот факт, что в поморской топонимии для названия объектов, имеющих неприятный запах, более широко используется основа Кислый.

⁹ В то же время не исключается возможность того, что некоторые из указанных выше топонимов могли появиться в среде русскоязычного населения. Для образования названий был использован заимствованный в русские говоры термин нилакса. Однако сам апеллатив, без сомнения, восходит к карельскому географическому термину nilos/nilas со значением ‘подводная или омываемая водой скала’.

¹⁰ Топонимические материалы по территории Финляндии, представленные на данной и других картах (Haiseva, Häme-, Kemi, Oulu-), взяты из исследований финских авторов [Vahtola 1975, 1980 и Kiviniemi 1971].

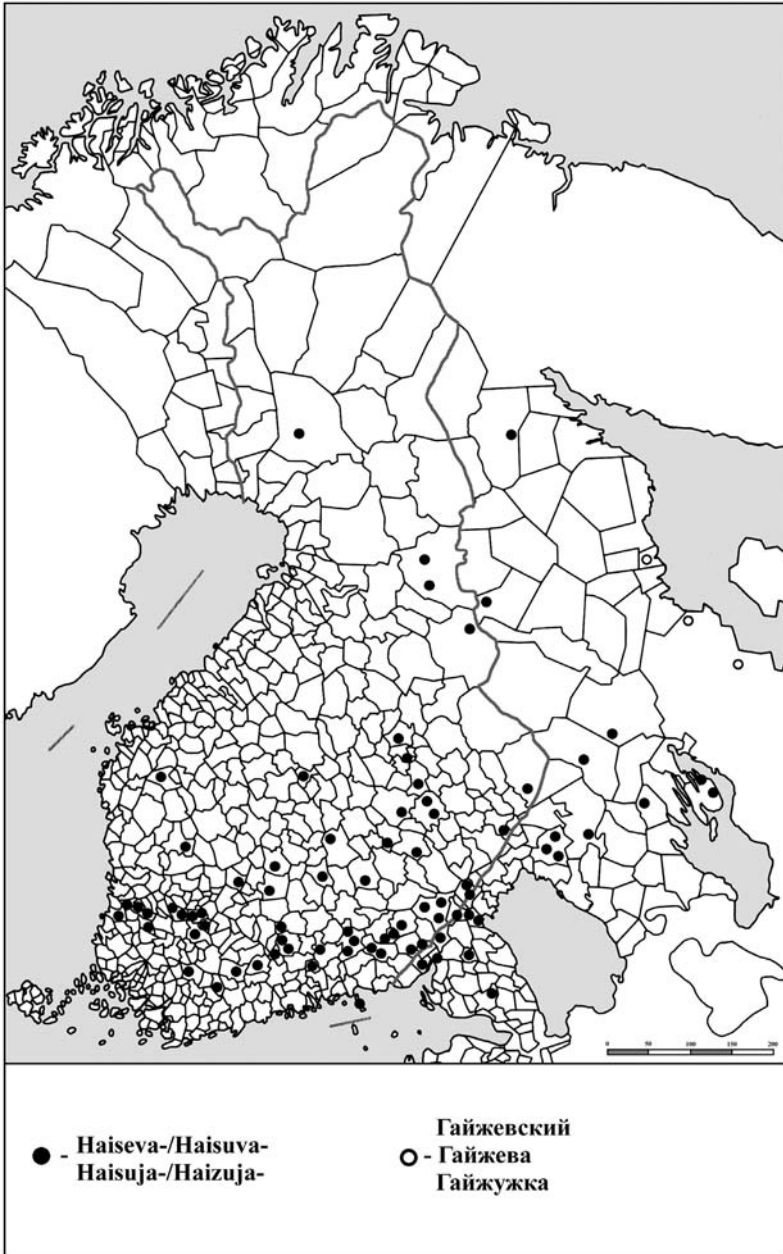

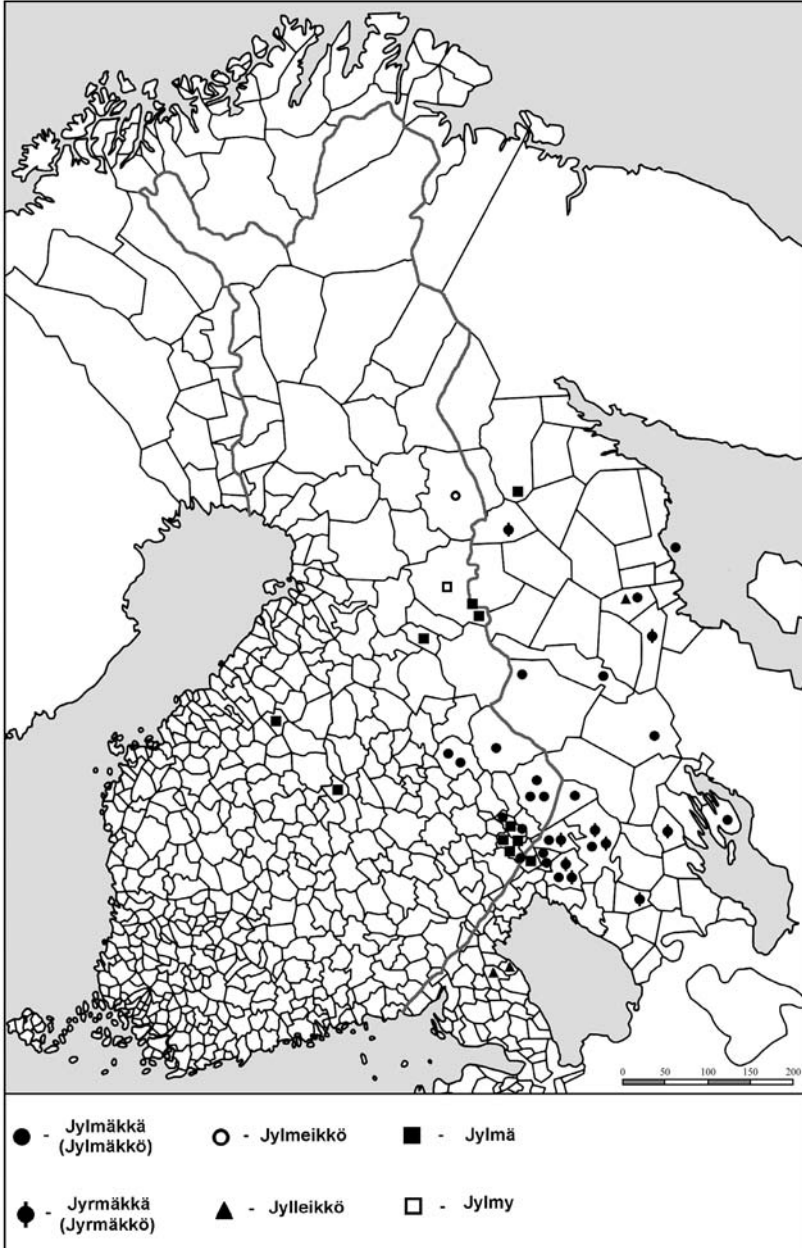
Картографирование модели показывает (рис. 2), что ее распространение может быть связано с продвижением карельского населения в XV-XVI веках из Приладожья на северные промысловые территории, что и повлекло за собой появление названий во внутренних частях Карелии, Заонежье и на побережье Белого моря.

К этой же группе можно отнести и названия с топоосновой Рокса (<*Röksä-). Аппелятив göksä со значениями ‘бурелом; буреломное возвышенное труднопроходимое место’ зафиксирован в северо-западном Приладожье [SMSA]. На этой же территории присутствуют и названия интересующего нас типа. Не противоречит вышеупомянутой ландшафтной характеристике зафиксированная в окрестностях села Нюхча возвышенность Рокшесельга. По словам информаторов, это “страшно заваленное, буреломное место”. Из Приладожья данная модель именования распространяется первоначально на восток на территорию Заонежья¹¹, где фиксируется уже в 1599 году в Кижском погосте, ср. дер. Рокса [МПИК 1941: 368]. Позже модель проникает, видимо, и на беломорское побережье. С другой стороны, часть названий этого типа в Карелии может быть связана с известным в саамском языке аппелятивом guokse/ruoksa со значением ‘мох’ [Itkonen 1948: 132].

Показательным примером освоения беломорского побережья карельским населением является и топонимная модель Юлмаки, закрепившаяся в качестве названия острова в окрестностях деревни Летняя Река. Если обратимся к карте (рис. 3), то увидим, что названия этого типа присутствуют на сопредельных с Беломорьем карельских территориях, выступая здесь в названиях возвышенных участков рельефа. Таким образом, данный факт позволяет связывать истоки топоосновы с карельским ландшафтным термином jylmäkkä ‘круглая гора, крутой склон’, зафиксированном в говорах Суоярви [KKS] в северном Приладожье. Картографирование модели Юлмаки показывает, что беломорская фиксация – это северо-восточная граница довольно обширного ареала, тянущегося из северного Приладожья через центральную Карелию (Сегозерье, Ругозерскую, Шуезерскую и Маслозерскую волости) к Белому морю вдоль путей карельской экспансии. Летнерецкое название острова Юлмаки хорошо вписывается в этот карельский ряд, представленный в топонимии современной Карелии серией фонетических вариантов Jylmäkkä, Jylmäkkö, Jymäkkä, Jymäkkö, Jyrmeikkö.

¹¹ О заонежских Роксах см. подробнее Муллонен, Ляля 2006.

Рассматривавшая распространение данной модели в Заонежье И. Муллонен приходит к выводу, что присутствие названий на Юлмаки во внутреннем Заонежье говорит в пользу их относительно позднего появления, поскольку есть определенные исторические свидетельства, указывающие на освоение центральных районов Заонежского полуострова в период после XVI века [Муллонен 2003: 323]. Возможно, что к этому времени можно отнести и появление острова с названием Юлмаки в топонимии беломорского побережья.

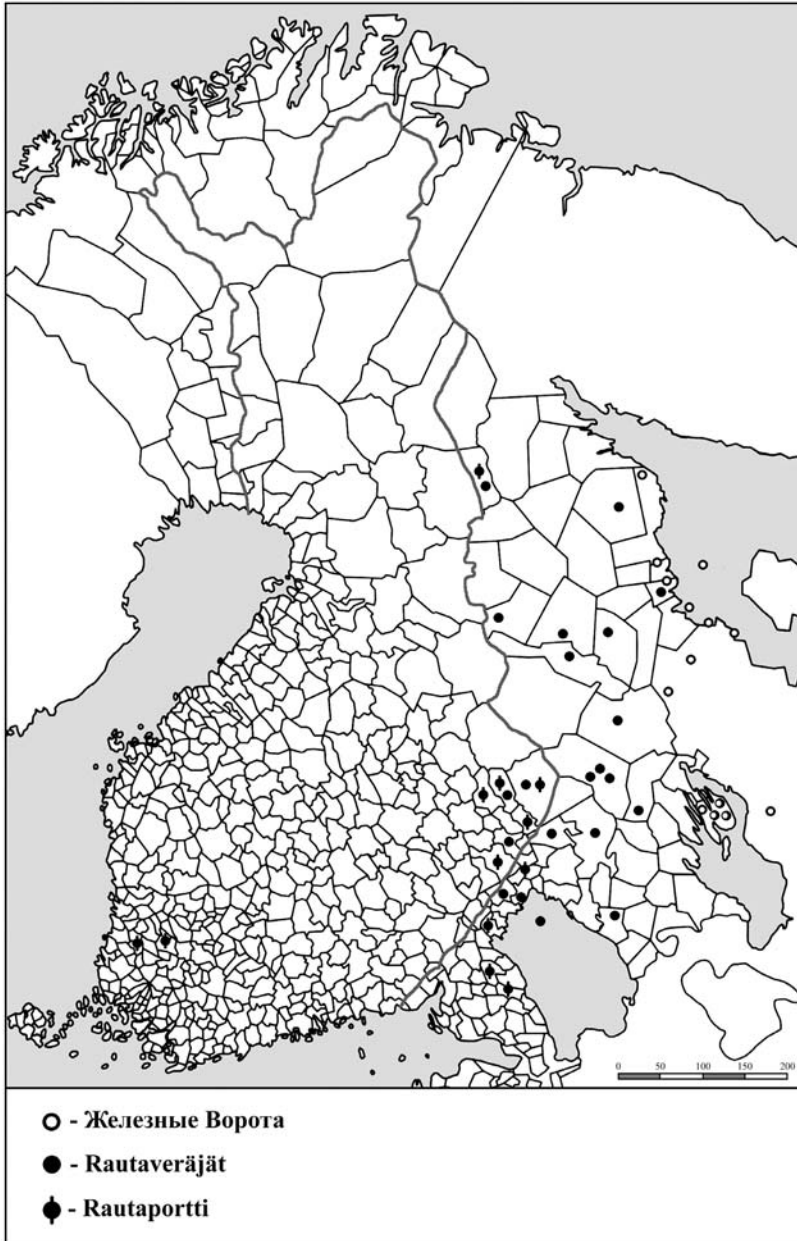
Еще одним дифференцирующим карельским типом, выступающим, как и в предыдущем случае, в названиях возвышенных участков местности, является группа топонимов с основой Малья/Маль(е), в которых восстанавливается карельская основа Mal'ŋ'a- (кар. *mal'ŋ'a* 'миска, чаша'). Данная метафорическая модель использовалась карельским населением для называния возвышенностей, которые по форме напоминают перевернутую вверх дном миску. В Беломорье рассматриваемая модель фиксируется в названии острова Маль(е)стров в окрестностях Сумпосада, а также в наименовании трех возвышенностей в районе села Колежма, ср. Мальягора Горная и Морская, а также Малья Угловая.

В современной карелоязычной топонимии сопредельных территорий модель не имеет широкого распространения, что, возможно, свидетельствует об ее относительной древности. Она известна в соседней с Шуерецким деревне Маслозеро (ср. возвышенность Mal'ŋ'akka), в деревне Кестеньга (ср. возвышенность Mal'ŋ'avuara) на севере Карелии, а также, по всей видимости, в русскоязычном названии озера Мальеозеро (*Mal'ŋ'ajärvi), зафиксированном в районе карельской деревни Пильдозеро на северо-востоке Беломорской Карелии. Кроме этого, она фиксируется в топонимии карел-ливвиков и в Заонежье.

Следующий пример представлен также метафорической моделью Железные ворота < *Rautaveräjät/Rautaportti. Центр карельских названий данной модели находится на территории Северного Приладожья, там, где сформировался карельский этнос. Данная модель практически отсутствует на соседних прибалтийско-финских территориях, но широко распространена на сопредельных с Карелией русскоязычных территориях. Возникает вопрос: могла

ли модель Rautaveräjät/Rautaportti появилась в карельской среде самостоятельно или же она была усвоена в результате контактов с русским населением? Вопрос этот достаточно сложный и на данный момент трудноразрешимый, поскольку отсутствие сведений с территорий, сопредельных с карельским Приладожьем, не позволяет выявить возможные пути проникновения интересующей нас модели на территорию Приладожья.

Модель Rautaveräjät/Rautaportti используется в карельской топонимии для называния узких скалистых ущелий, через которые проходили дороги, тропинки или зимники, а также порогов. На исследуемой территории Беломорья зафиксировано несколько названия этого типа: ср. отвесные скалы Железные Ворота в озере Кивиканда на севере Карелии у деревни Соностров, урочище Железные Ворота, через которое проходила тропа, в окрестностях деревни Летняя Река, две скалы Железные Ворота между которыми проходил зимник, в районе Кеми, порог Ворота (ср. кар. Raudaveräjät 'Железные ворота') на территории современного города Кемь, проливы Железные Ворота Северные и Южные на Соловках, мель Железные Ворота в Сумпосаде, проливы и каменная гряда Железные Ворота Большие и Малые в районе села Колежма, каменная гряда в море Железные Ворота в Сухом Наволоке. Кроме этого, на более южных русскоязычных территориях известно урочище Железные Ворота через которое проходил зимник в деревне Ендогуба, а также, возможно, идентичное по географической характеристике скалистое место Царские Ворота на реке Сегежа в районе деревни Ловище в Выгозерье. Картографирование модели показывает (рис. 4), что все названия, зафиксированные в топонимии русского Беломорья, являются продолжением единого ареала, который тянется вдоль путей карельской экспансии от берегов Ладожского озера через центральную Карелию (Сегозерье и Выгозерье) к Белому морю. Таким образом, русскоязычная модель Железные ворота является логичным продолжением карелоязычных названий на Rautaveräjät/Rautaportti, и может рассматриваться, на наш взгляд, как переводная калька карельской модели. Отметим также, что поморские топонимы этого типа идентичны по семантике с карельскими названиями.

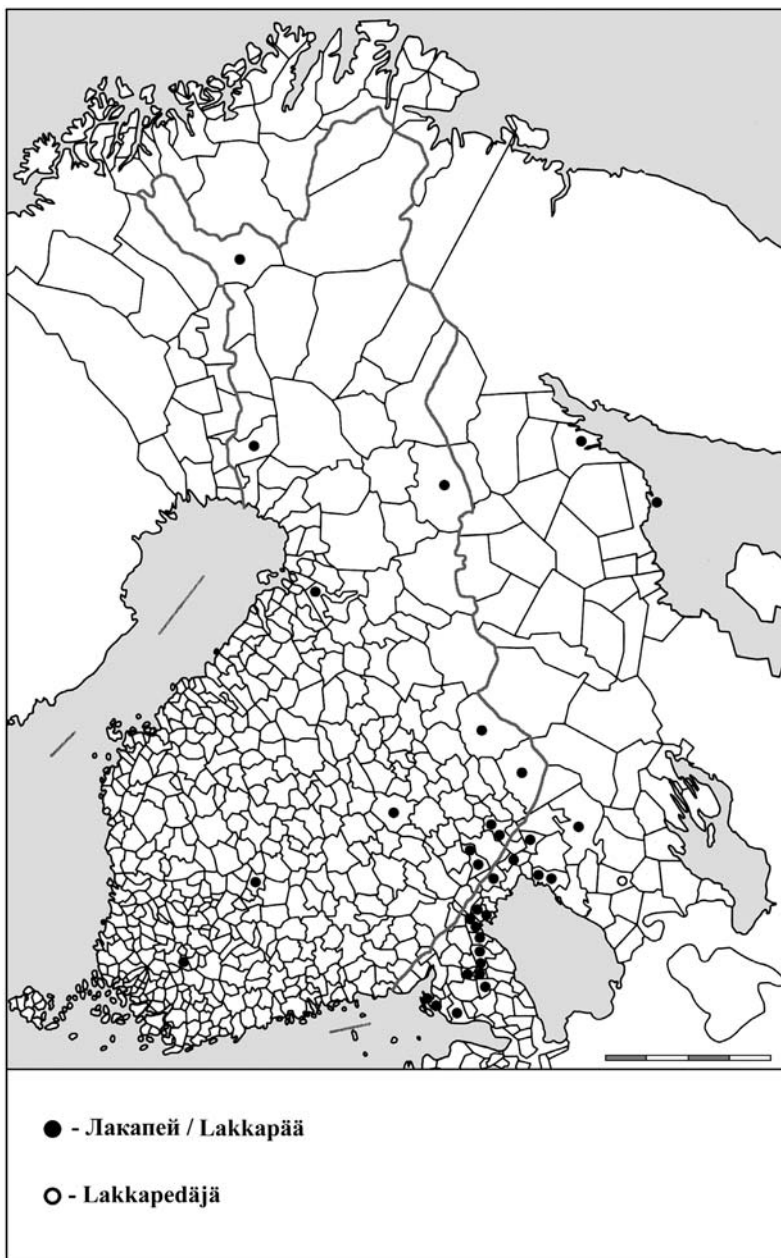

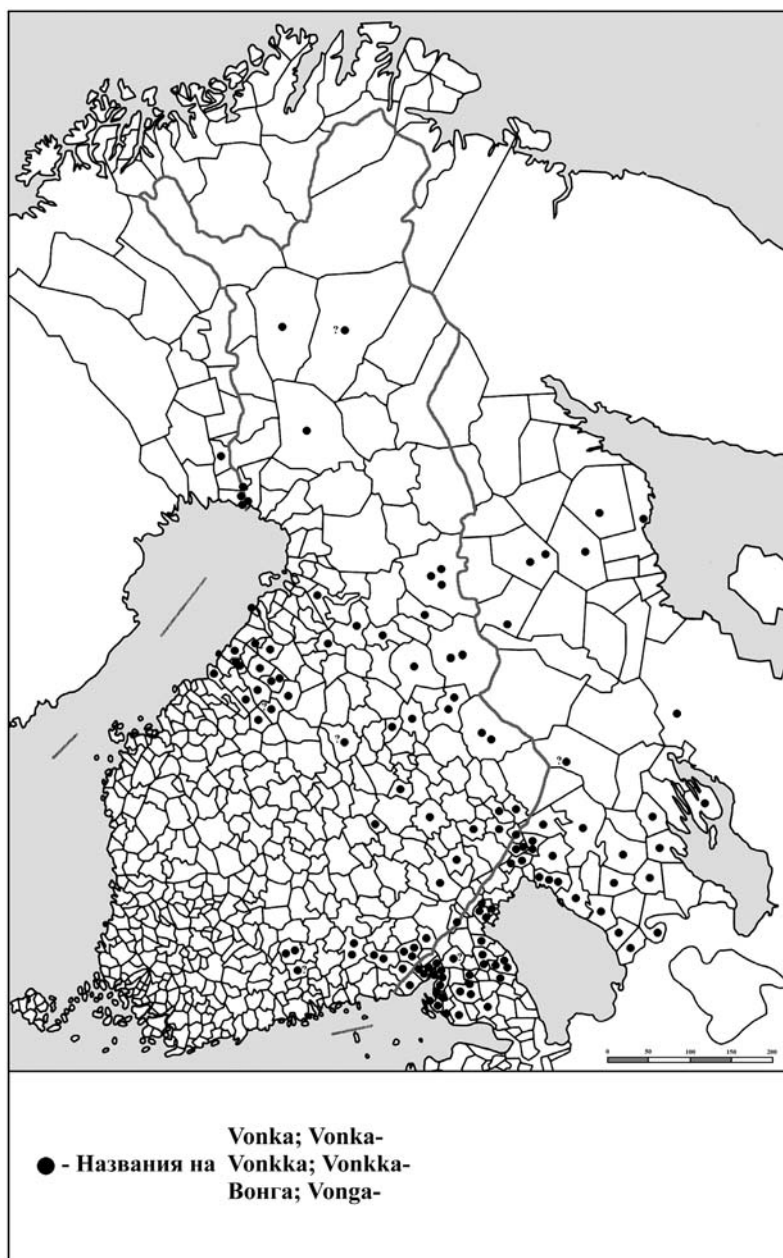
В то же время нельзя исключать возможности того, что названия рассматриваемого типа в Поморье могут быть и русскими по происхождению, а их появление связано с продвижением на север через Обонежье по Свири населения из сопредельных с Карелией более южных новгородских земель.

Еще одним показательным примером может быть зафиксированная в топонимии Поморья модель *Lakkarää*, которая отразилась, по всей видимости, в названии острова Лакапей в окрестностях деревни Калгалакша. В основе названий этого типа лежит апеллатив *lakkarää* со значением “сосна с ветвистой и ровной верхушкой”. Подобные деревья являются достаточно приметными на местности, поэтому выступают иногда в топонимии Финляндии в наименовании пограничных объектов [NA].

Достаточно сложно говорить в данный момент о времени появления модели на территории Карелии, поскольку топонимов этого типа зафиксировано мало (рис. 5). Помимо вышеупомянутого острова, интересующая модель фиксируется на севере Карелии в непосредственной близости от побережья Белого моря в топонимии карельской деревни Верхняя Пулонга, где известна топя *Lakkarienaraja*. Поскольку названия рассматриваемого типа являются прибалтийско-финскими по происхождению и пока не обнаружены на внутренних карелоязычных территориях, то можно предположить, что они могут быть достаточно старыми, а их появление можно отнести, на наш взгляд, к периоду не позднее XV-XVII веков.

На территории исследуемого региона в окрестностях деревни Поньгома зафиксировано название реки Воньгарека (кар. *Vongajoki*), которая впадает в залив Белого моря с названием Воньгагуба. В современной топонимии Финляндии тип на *Vonk(k)a*- считается карельским по происхождению [Vahtola 1980: 339]. Его картографирование указывает (рис. 6), что основной ареал названий находится на Карельском перешейке и в Северо-Западном Приладожье. Данный факт, по всей видимости, может свидетельствовать о том, что рассматриваемая модель появилась именно здесь. В пользу этого говорит и тот факт, что в Северо-Западном Приладожье фиксируется и соответствующий апеллатив *vonk(k)a* со значениями ‘конец залива, изгиб берега, излузина реки, углубление в водоеме’ [SMSA].

Как на финском фоне выглядит рассматриваемая топонимическая модель на Vonk(k)a- в Карелии?

Апеллятив *vonga/vongu/vong(e)* со значениями 'излучина реки, залив, омут, плес, водоворот' известен ливвиковскому и людиковскому наречиям карельского языка, а также ряду южных переходных говоров собственно-карельского наречия в Финляндии. В топонимии основная масса названий с использованием этого апеллятива также встречается преимущественно на территории проживания карел-ливвиков и карел-людиков. Фиксируются они и на вепсских территориях, где известен апеллятив *bong* со значениями 'омут, глубокая и широкая часть реки' [ПФГЛ: 101].

В то же время обращает на себя внимание отсутствие апеллятива *vonk(k)a* на собственно-карельских территориях, а также единичные фиксации названий рассматриваемого типа в собственно-карельском ареале расселения. Если этот факт не является издержкой сбора топонимического материала с вышеупомянутых территорий, то можно говорить о том, что при переселении, по крайней мере, второй и третьей волн карелы на новые территории (XVI-XVII века) модель наименования с основой *Vonk(k)a*- уже не использовалась. А это, в свою очередь, дает основание предполагать, что данный тип топонимообразования может быть связан с более ранними периодами освоения карельским населением внутренней территории Карелии и беломорского побережья.

Если обратимся еще раз к карте распространения модели, то увидим, что северно-карельские названия с основой *Vonk(k)a*- хорошо привязываются к одному из ответвлений известного средневекового карельского пути из Приладожья в Приботнию, используя который, можно было попасть на побережье Белого моря. Активное использование приладожскими карелами данной водно-волоковой магистрали связывается с периодом после захвата Приладожской Карелии Швецией в 1278 году. Именно с конца XIII века карельские выходцы устремились осваивать отдаленные северные промысловые территории, которые находились на северо-восточном побережье Ботнического залива и в районе вокруг озера Оулуярви [Kiviniemi 1971: 84]. Возможно, что именно с распространением этого населения могли появиться названия на *Vonk(k)a*- как

на побережье Ботнического залива, так и в Беломорской Карелии. Подтверждением правомерности такого предположения является, на наш взгляд, достаточно раннее упоминание интересующей нас реки Вонга в письменном источнике XV века [МПИК: 309].

Таким образом, зафиксированные в Поньгоме топонимы этого типа хорошо вписываются в данный карельский ряд, являясь логичным завершением довольно обширного ареала, который тянется с Карельского перешейка и Северного Приладожья, с одной стороны, на северо-запад к берегам Ботнического залива, с другой, на северо-восток к побережью Белого моря.

Есть основание предполагать, что и за некоторыми другими топонимами Беломорья скрываются карельские оригиналы, являясь, таким образом, переводными кальками традиционных карельских топонимных типов. Среди них, например, поворот реки Нюхчи – Журавка, название которого может быть калькой метафорической модели Kurenpolvi ‘колено журавля’, которая используется карелами для именования крутых поворотов на реках, напоминающих по форме ‘ногу’ журавля. Другой пример – порог Семь Плесов на реке Кереть, который упоминается уже в документе 1544 году [АСМ 1479–1571: 67]. В карельской топонимии известен тип топообразования Seičenoikie ‘Семь Плесов’, который используется при наименовании длинных по протяженности порогов. Следующий пример – Бобровый ручей в окрестностях Нюхчи, название которого, по всей видимости, связано с текущим в полутора километрах от него ручьем Майручей. В основе последнего восстанавливается карельский оригинал Maјуа-со значением ‘бобр’. Переводной калькой может быть и название крупного камня Конишек в селе Нюхча, о чем, возможно, свидетельствует название расположенного рядом с ним поля Варзанга (ср. кар. *varza* ‘жеребенок’), а также зафиксированное в деревне Черная Река сельскохозяйственное угодие Щетински. Вариантом последнего является название Тукач, в котором восстанавливается карельская форма *Тукащси, (из *tukka* ‘волос, волосок’ + суффикс *šši*).

Таким образом, становится очевидным, что прибалтийские финны Беломорья жили до их ассимиляции достаточно продолжительное время вместе с русскими. Подтверждают данный факт и данные диалектологии. Исследовавшая в 60-х гг. XX века поморскую лексику И. В. Сало отмечает, что в русских говорах Поморья

сохранилось значительное количество прибалтийско-финских и даже саамских заимствований. Особенно много их в области рыболовства и лесного хозяйства, а также среди географической терминологии. [Сало 1966: 19]. В качестве примера приведем ряд слов, используемый местным русским населением поморских сел исследуемого региона: канабра ‘багульник’ (кар. kanabra ‘вереск’), кореха (кар. kuogeh ‘корюшка’), в топонимии Корехостров; луда ‘остров; отмель с выступающими над поверхностью воды камнями’ (кар. luodo ‘риф, песчаная отмель’), в топонимии Нюхослуды, Крестовая луда; корга ‘каменистая подводная отмель’ (кар. korgo ‘каменистая подводная отмель’), в топонимии остров Корги, порог Косая Корга; щелья ‘каменистое возвышенное место’, в топонимии Белая щелья; лахта ‘заводь, залив на реке’ (кар. lahti ‘залив’), в топонимии Ржаная лахта, коппала (кар. koppala ‘глухарка’), ламба (кар. lambi ‘небольшое озеро’), торбалка (кар. tarboin ‘ботало’), урак (кар. urakka ‘двухгодовалый домашний олень-самец’), вонделица (кар. vuonnelo ‘двухгодовалая самка домашнего оленя’), улайдать (кар. ulissa ‘выть, голосить’) и многие другие, отражающие различные стороны традиционной поморской культуры.

При этом отметим, что в некоторых названиях на исследуемой территории до сих пор сохраняются карельские особенности в произношении, что может быть свидетельством относительно поздней ассимиляции карельского населения: ср. Кордехпорог (Шуерецкое), Лепозеро (Поньгома), Палонаволок (Поньгома), Ковераозеро (Княжгуба), Пиртозеро (Калгалакша), Кивигуба (Чупа), Шитгаламбина (Кереть) и др. Данная особенность свойственна, главным образом, топонимии Карельского берега Белого моря, где вплоть до начала XX века связь со смежными карельскими территориями была более тесной, чем на юге исследуемого региона.

Об ассимиляции прибалтийско-финского населения свидетельствуют также современные фамилии жителей поморских деревень, восходящие к карельским антропонимам: Карельские, Шамалуев, Кукарин (Нюхча), Пакулин (Колежма), Койбин, Шуттиев (Сумский Посад), Каншиев (Шижня), Тиммиев (Черная Река), Карвариндин, Миккуев (Ковда), Коргуев, Таскаев, Тимиев (Кереть), Маюрев (Княжгуба), Адеев, Югаров (Летняя Река), Кутчев, Миков (Поньгома) и др.

Отметим, однако, что на сегодняшний день в обследованных населенных пунктах процент фамилий прибалтийско-финского происхождения все же достаточно мал в сравнении с фамилиями, которые имеют русские истоки, не говоря уже о документах XVI века, в которых в населенных пунктах Поморского берега и южной части Карельского берега (Кемь, Шуерецкое) фиксируется более сотни родовых прозвищ прибалтийско-финского происхождения.

В то же время процент населения, имеющего прибалтийско-финские корни, может быть выше как среди современных жителей поморских сел, так и среди тех, кто фиксируется в документах с русскими именами и родовыми прозвищами. Связано это с тем, что имена и фамилии, зафиксированные в документах, очень часто ничего не дают для определения этнического состава населения, проживающего в том или ином населенном пункте. Официально прибалтийско-финское население было православным, поэтому их имена и родовые прозвища очень часто не отличались от русских даже в тех местах, где проживание прибалтийских финнов не вызывает сомнения.

Сложно, например, что-либо говорить об этнической принадлежности упомянутых в конце XVI века кемских жителей по фамилии Внуков или Пеляка [АСМ 1572-84: 87, 163], если не знать, что их потомки через сто лет упоминаются среди торговцев-карел, прибывших в 70 годах XVII века для участия в Каянской ярмарке: ср. Внукуа Карппа, Пёлляккяйнен Хома. Кроме них в списке участников более 20 человек карел из беломорской Кеми: Харакайнен Ипатти, Данссайнен Лаасари, Педри Кананпойка, Сяляхкяйнен Якоб, Куйсма Тимонпойка, Тийтта Тобиланпойка, Логина Степанович, Киурунен Даниел, Прёссойнен Куйсма, Метцойнен Иван и др. [Kokkonen 2002: 365-372].

Как русского, так и прибалтийско-финского происхождения мог быть и упомянутый в Нюхче в документе 1583 года Павел Омельянов. В данном случае на помощь исследователю могут прийти данные топонимии. В 1563 году на берегах реки Нюхча существовала небольшая деревня Омельянова гора [ПКОП: 158-159], а сегодня известно название горки Мелёщинка, оформленное двумя следующими друг за другом суффиксами -щина и -ка. Производящей основой последнего названия выступает карельский вари-

ант русского православного мужского имени Емельян – Mel’o, что, возможно, свидетельствует о принадлежности Павла Омельянова к карельскому населению села Нюхча.

Можно предположить карельские истоки и у современного рода Козловых, также проживающего в селе Нюхча. На эту мысль наводит вариант название мыса Пакульского – Пуккила, на котором находились покосы жителей села. В его основе восстанавливается карельское прозвище Пукки (кар. *rukki* ‘козел’), оформленное прибалтийско-финским суффиксом *-la* с локативной семантикой.

В связи с упомянутым выше названием мыса Пуккила, кратко остановимся на карельской ойконимной модели I-ового типа, поскольку на основании ее распространения можно делать некоторые выводы о времени колонизации карельским населением побережья Белого моря.

В окрестностях села Нюхча зафиксировано и другое название I-го типа – возвышенность Ченжала, рядом с которой проходил тракт Малошуйка – Сорока. Заманчиво видеть связь названного топонима с карельской лексемой *šon’žoi* со значением ‘блоха’. Возможность существования подобного антропонима поддерживается, например, названием карельской деревни *Šondžoilu* (рус. Ченжойла), находящейся в Олонецком районе, а также данными родственного финского именованного слова, ср. современная фамилия *Kirppi* < апел. *kirppi* ‘блоха’ [Карлова, рукопись: 52]. Кроме Нюхчи I-овый тип встречается еще в ряде топонимов исследуемого региона: ср. остров Реболы в окрестностях села Сумпосад, в основе которого мы можем видеть древний прибалтийско-финский антропоним **Rebo*, восходящий к апеллятиву *rebo* ‘лиса’, а также, возможно, урочища Архапля в Колежме и Найгалевская в Керети, в которых восстанавливаются прибалтийско-финские оригиналы **Arhippal’a* (< кар. *Arhippa* ‘Архип’ + *-l’a*) и **Naik(k)ala*. Такая реконструкция последнего топонима поддерживается, например, названием возвышенности *Naikkalanvuara*, зафиксированной в окрестностях деревни Ухта (совр. пос. Калевала) на севере Карелии.

В среде карельского населения I-вый тип становится продуктивным при наименовании поселений в XV веке. При этом известно, что модель названий на *-la/-lä* присваивалась на первом этапе заселения первому дому, родовому гнезду, с которого род начи-

нался, где к имени основателя присоединялся суффикс *-la/-lä* [Кузьмин 2003: 67].

В связи с анализом данной модели наименования обратимся к документам середины XVI – первой трети XVII веков по Выгозерскому погосту, куда относилась часть сел Поморского берега Белого моря. В них фиксируется ряд поселений, оформленных формантом *-ичи/-ици* (Койкиничи, Кяменицы, Пеженицы, Пижиницы, Та(й)гиницы, Тиканицы [Витов 1974: 120-142]), который использовался в русской топонимии для адаптации прибалтийско-финских ойконимов, образованных от нехристианских имен и прозвищ, оформленных суффиксом *-la* [Муллонен 2002: 85-86]. Подтверждением этому является, например, карелоязычный вариант названия деревни Кяменицы *Kämmälä*, которое, как мы видим, содержит интересующий нас формант. Таким образом, названия, зафиксированные в Поморье (главным образом, на юго-западном побережье) являются продолжением ареала названий поселений *-l*-ового типа, тянущегося из Средней Карелии (Сегозерья) через Выгозеро к Белому морю. Тем самым, они могут рассматриваться, на наш взгляд, в контексте средневековой карельской миграции, которая к середине XVI века достигает побережья Белого моря. Сохранение карельской *-l*-овой модели в топонимии сел Беломорья связано, на наш взгляд, с тем, что на момент переписи однодворные (малодворные) деревни Пуккила, Ченжала, *Ребола, *Архипаля и *Найк(к)ала могли уже прекратить свое существование в связи с переселением их жителей, например, в более крупные поселения, но их названия остались функционировать в качестве одноименных урочищ, для обозначения которых тип на *-ичи /-ици* уже не использовался.

Возвратимся еще раз к упомянутым выше фамилиям/родовым прозвищам прибалтийско-финского происхождения, которые фиксируются в документах XV-XVI веков. Большая их часть сейчас не известна русской антропонимии Беломорья, что, как казалось бы, может свидетельствовать о полной ассимиляции дорусского населения, проживавшего когда-то на побережье Белого моря. Однако на основании распространения карельских неофициальных фамилий и карелоязычной топонимии на сопредельных с Поморьем территориях можно говорить о том, что на определенном этапе

истории карельское население или переселилось, или было отгеснено русскими с побережья на внутренние территории. Ниже представлен для сопоставления ряд фамилий, упомянутых в документах по территории побережья, и их эквиваленты, фиксируемые в настоящее время среди карел, проживающих, главным образом, на территории бывших Тунгудской, Шуезерской, Маслозерской и Подужемской волостей: ср.

- Бузуй (Шуерецкое), 1598 [ИК I: 235] – фамилия Puzu (Шуезеро)
Гагарин, 1700-е годы (Кемь) [Röllä 1995: 67] – деревня Kaгara и фамилия Гагарин (Гагарино)
Геймоев (Сума) [ПКОП 1563: 162] – остров Neimonsuari (Лежево) и фамилия Rodn'a(zet) < *Neimo (Ушково): heimo 'род, родня, семья'
Гимоев (Сума) [ПКОП 1563: 160] – остров Nимonsuari (Нотоварака): пр.фин антропоним Nimo
Каргуев (Кемская волость), 1459 г. [МПИК: 24] – фамилия Медведев (Пильдозеро, Елманга): karhu 'медведь'
Кардеев или Кардиев (Кемь) [АСМ 1572-84: 23, 205] – фамилия Karttozet (Кевятозеро)
Конжуев (Кемь) [АСМ 1572-84: 214] – фамилия Konžuzet (Подужемье)
Костиев (Кемь), 1479-1488 гг. [МПИК: 117] – фамилия Kostizet (Лежево)
Лежеев (Кемь), 1630-е г. [Röllä 1995: 55] – деревня Ležol'a (Лежево)
Лисица (Шуерецкое), 1597 г. [ИК I: 217] – фамилия Rebo (Пебозеро): rebo 'лиса'
Лузикин (Шуерецкое), 1598 г. [ИК I: 240] – фамилия Loškaset (Кизрека): luzikka 'ложка'
Метцойнен (Кемь), 1670-е годы [Kokkonen 2002: 365] – фамилия Mecoizet (Березово, Риговарака, Маслозеро)
Микуев (Кемь) [АСМ 1479-1571: 61] – фамилия Mikkoset (Шуезеро)
Муха (Шуерецкое) [АСМ 1479-1571: 137] – фамилия Kärpäzet (Пебозеро): kärpäne 'муха'
Ораванов (Кемская волость), XV в. [МПИК: 121] – берег Oravaizranda (Шомбозеро)
Пеляка (Кемь) [АСМ 1572-84: 163] – фамилия Rölläkkä (Курьяварака)

- Пипитяев (Кемь) [АСМ 1572-84: 164] – фамилия Pipittäjä (Кургиево)
 Пичюев (Кемь) [АСМ 1572-84: 87] – озеро Piicchönlambi (Маслозеро)
 Репьев (Сума) [АСМ 1572-84: 144] – фамилия Rörpö, Реппиев (Афонино)
 Рухтин (Сума) [ПКОП 1563: 160] – дом Ruhtol'a (Кевязозеро)
 Силуев (Кемь) [АСМ 1572-84: 133] – деревня Siilanniemi (Летнее Озеро)
 Туруй (Кемь) [АСМ 1572-84: 118] – фамилия Turuzet (Березово, Подужемье)
 Ушкалов (Кемь) [АСМ 1479-1571: 242] – деревня Uskela (Ушково)
 Чевакин (Сум.волость) [АСМ 1572-84: 202] – часть деревни Čivakkala (Тунгуда)
 Югаров (Летняя Река) – фамилия Jukaraiset (Кизрека)

О приходе населения с территории Финляндии возможно свидетельствуют топонимы на Ям-/Ем-, в которых восстанавливается прибалтийско-финская основа Häme(h)- со значением ‘емь’¹². На побережье Белого моря в пределах Карелии известно четыре топонима этого типа: ср. острова Еместров¹³ в Колежме и Ямостров (< *?Häme(h)suaŋi) в районе села Шуерецкого, последний фиксируется в документе 1597 году как Гямостров [ИК: 218], ручей Ямручей, впадающий в Белое море рядом с Ямостровом, а также озеро Емозеро (вар. Ямезеро) (< *Häme(h)järvi, находящееся также в окрестностях села Колежма.

Названия с основой Häme(h)- принято обычно считать свидетельствами былого емского влияния, которое распространилось когда-то на обширные территории. При этом географи-

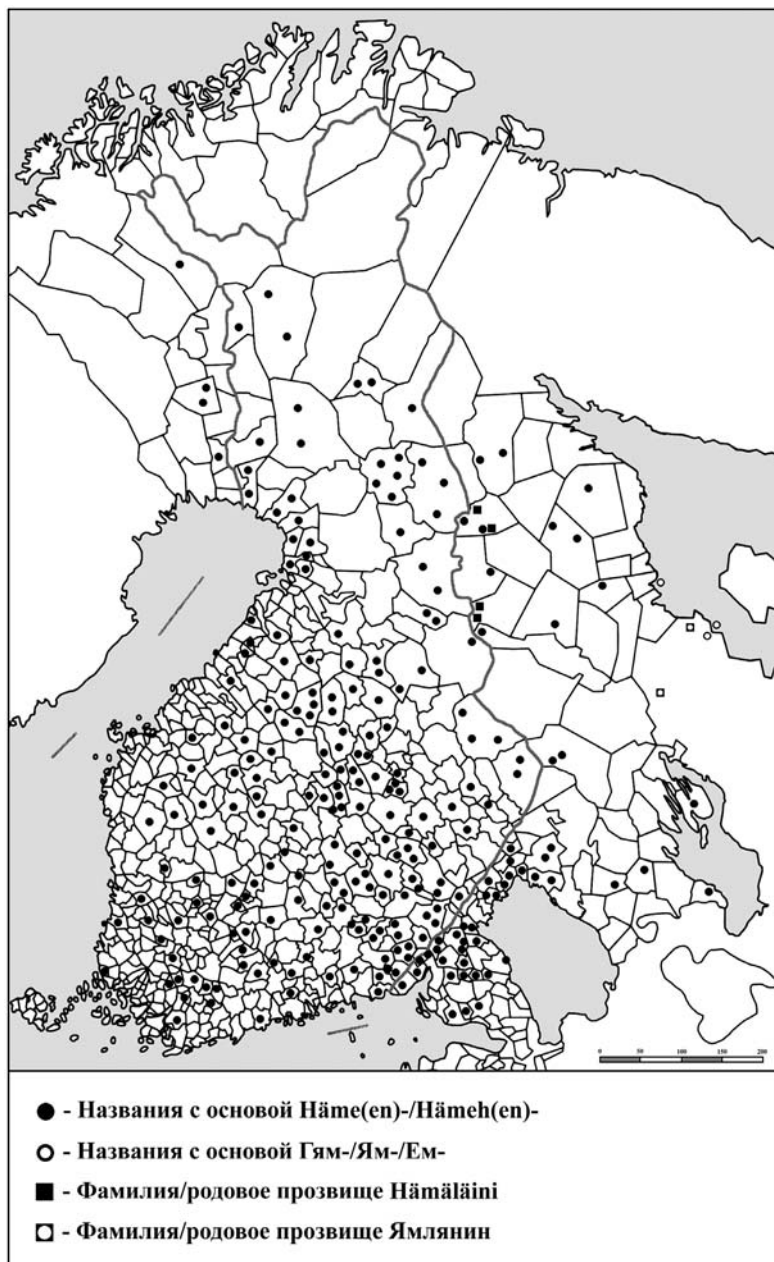
¹² В начале XIX века российскому ученому, одному из первых исследователей истории Финляндии А. Х. Лербергу, удалось найти ответ на вопрос, связанный с идентификацией племени емь, которое часто упоминалось в русских летописях IX-XIII веков. В своей работе “О местообитаниях еми” он установил, что “емь” русских летописей - это главное финское племя “häme”, издавна жившее в южной Финляндии [Шаскольский 1950: 93].

¹³ На мысль о том, что топоним Еместров может иметь этнонимические истоки, наводит, на наш взгляд, присутствие недалеко от него острова Лопский. Этнонимические названия, как известно, возникают в результате контактов между представителями различных этносов, маркируя при этом территории и границы их расселения.

ческие названия этого типа, также как и другие модели предположительно емского происхождения, являются чуть ли не единственным источником, который мог бы подтвердить факт участия еми в колонизации территории современной Карелии.

Картографирование модели показывает, что названия с топоосновой *Nämeh-* фиксируется на территории проживания людиков и северных вепсов, в топонимии ливвиковского и собственно-карельского ареалов, главным образом в Беломорской Карелии, а также у русского населения Заонежья и Беломорья. (рис. 7). Наибольшая концентрация топонимов этого типа все же находится в Приладожье, на родовой территории карельского народа, и свидетельствует, по всей видимости, об активных контактах древней корелы и еми в пределах этой территории на ранних этапах истории.

Наибольший интерес для нас представляет группа этнопонимов с основой *Nämeh-* на территории современной Карелии. Появление данной топоосновы может быть связано с карельской миграцией конца XVI – первой трети XVII века на территорию России. Это переселение приняло массовый характер при передаче Корельского уезда под власть шведской короны в феврале 1609 года [История Карелии: 113, 136], а также после Столбовского мирного договора 1617 года. Возможно, что вместе с карельским в Россию переселялось и некарельское население, результатом чего стало появление интересующих нас этнопонимических названий. Подтверждением правомерности такого предположения может служить, например, указ царя Бориса Годунова об освобождении от выплаты налогов жителей Корельского уезда, в том числе финнов и шведов (“латышей Финские и Свейские земли”), переселившихся на территорию Корельского уезда во время его оккупации и не пожелавших возвращаться назад в королевство [История Карелии: 137]. Об этом свидетельствуют, на наш взгляд, названия объектов емского и карельского происхождения, которые находятся на всем протяжении тех водных путей, по которым когда-то продвигалось карельское население из Приладожья с территории бывшего Карельского уезда в современную Карелию.

С другой стороны, эти же модели емского происхождения в топонимии Карелии могут указывать и на достаточно раннее, докарельское освоение этих территорий емью. Так, исследователь финно-угорских языков М.А. Кастрен на основании родовых преданий, записанных им в 30-х годах XIX века у беломорских карел, делает вывод, что туда достаточно рано могло прийти население из Хяме [Castren 1852: 86]. По мнению М. Пелля, появление емской топонимии на территории Беломорской Карелии датируются концом железного века, когда через эту территорию проходили торговые пути, связывавшие Северную Норвегию и Юго-Западную Финляндию с финно-угорским населением на Северо-востоке Европы [Pöllä 1990: 29].

Возможно, речь может идти о промысловом освоении жителями Западной Финляндии этих отдаленных восточных территорий, что косвенно подтверждает одно из сведений, записанных Ювелиусов в 1887 году в карельской деревне Панозеро, находящейся в центральной части Беломорской Карелии: “До грабительских войн [начало XVIII века – Д.К.] приходило в Карелию финское население (кар. *ruoçit*) в мирных целях для добывания жемчуга в порогах” [Juvelius 1888: 63]. Таким образом, данный факт может быть, например, отголоском тех давних времен и событий, когда древние охотники и рыболовы из Хяме могли использовать эти отдаленные территории в промысловых целях. Возможно, этим и объясняются большинство топонимов с основой *Nämeĥ-* в Карелии, которые фиксировали право емского населения на использование тех или иных территорий или природных объектов. Таким образом, топонимами с основой *Nämeĥ*¹⁴

¹⁴ Однако стоит заметить, что не все названия с основой *Nämeĥ-* могут иметь этнонимические истоки. Так, часть названия этого типа может быть связана с восприятием имядателем освещенности объекта. С связи с этим основанием номинации некоторых объектов на *Nämeĥ-*возможно стала плохая освещенность тех или иных мест, и они связаны с прибалтийско-финской основой *hämä-*: ср. *hämä-rä* ‘темный’, *hämü* ‘сумрак’ [Koivulehto 1997: 161-162]. В то же время в людиковском наречии карельского языка известен аппеллятив *hämeghein* со значением “осока” [NA]. В связи с этим возникает вопрос, не связано ли появление, по крайней мере, части названий с топоосновой *Nämeĥ-* в Карелии с более широким бытованием вышеуказанного аппеллятива на определенном этапе истории.

карельское население могло помечать места, где оно соприкасалось с представителями еми.

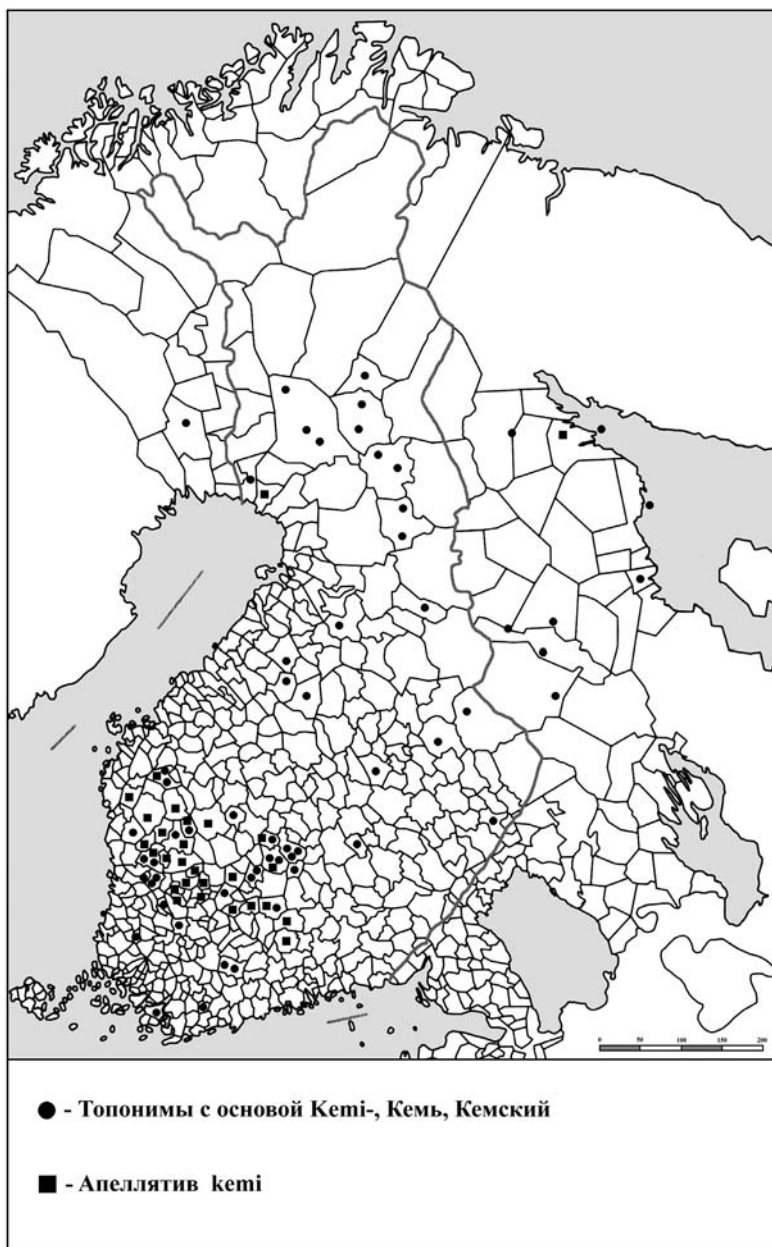
В топонимии побережья Белого моря представлено два названия с основой Немецкий¹⁵, которые, на наш взгляд, также могут рассматриваться в контексте освоения жителями Финляндии рассматриваемой территории: остров Немецкий Кузов в окрестностях Кеми и скала Немецкая щелья в районе Вирмы. Кроме этого в селе Шуерецкое в конце XVI века проживало два жителя с фамилией/родовым прозвищем немчин [ИК: 217], что также может указывать на их возможное финское происхождение.

Емского происхождения могут быть и названия объектов с основой Кемь-/Kemi-, которые зафиксированы на территории Карелии. Самым известным названием среди них является название реки Кеми (кар. Kemi), впадающей в Белое море, одно из первых упоминаний о которой мы находим в документе середины XV века (1447-1454 гг.) [МПИК: 101]. На севере Беломорья, в окрестностях села Керети известна также группа островов, которая имеет общее название Кемьлуды (кар. Kemiluvvot). Кроме этого, в описании Кемской межи 1591 года среди упоминающихся в нем названий различных природных объектов мы находим остров Кемской¹⁶ в Белом море, который, судя по описанию, располагается приблизительно в районе деревни Калгалакша [МПИК: 326], ср. совр. тоня Кемьская Корга в окрестностях вышеупомянутой деревни.

Основным ареалом распространения названий типа на Kemi- является Южная Финляндия, а именно территория Хяме и Сатакунта. На этих же территориях известен и апеллятив kemi со значением ‘сухое, неплодородное поле с твердой почвой; поляна или луг’. Таким образом, распространение типа Kemi- на юге поддерживается распространением соответствующего апеллятива (рис. 8). По мнению Р. Нирви, слово kemi первоначально было особым термином, связанным с промысловой культурой и обозначающим ‘место проживания или пребывания во время сезонного рыболовства на отдаленных промысловых территориях’. При этом исследователь связывал названия данного типа

¹⁵ Немцами в Карелии называли жителей Шведского королевства, в том числе и финнов.

¹⁶ Данное название, возможно, могло указывать на границу промысловых и сельскохозяйственных угодий жителей Кеми того времени.

с бытующим в Хяме и Сатакунта апеллятивом *kemi* [Nirvi 1948: 243-250]. Й. Вахтола предполагает, что первоначально слово *kemi* было географическим термином, который обозначал место с твердым грунтом. По его мнению, распространение топонимов с основой *Kemi-* также является свидетельством промыслового освоения территории Финляндии выходцами из Хяме. Соответственно, емским, по мнению Й. Вахтола, является и название реки Кемь в Беломорской Карелии [Vahtola 1980: 230].

Однако, апеллятив *kemi* со значением ‘сухое неплодородное поле; луг; поляна’ вряд ли подходит для объяснения всех названий этого типа. Существуют и другие этимологии названий с основой *Kemi-/Кемь-*. Первым попытался расшифровать названия вышеупомянутого типа А. Кастрен. Побывав на Алтае и в Сибири, он приходит к выводу, что слово *kemi/кемь* значит ‘большая река’. Академик А. Соболевский название Кемь сравнивал с древнеиндийским *кам-* ‘вода’. Этому же мнения придерживается и А. К. Матвеев. Апеллятив *кам* со значением ‘река, поток’ зафиксирован, например, в некоторых диалектах удмуртского языка [ЗКТ: 48]. Известно также алтайское слово *кем*, которое означает ‘река, речка’ [Мурзаев 1974: 184]. В Финляндии название реки *Kemi* соотносят иногда с названием реки *Kumi*, ср. апеллятив *kumi* со значением ‘река, поток’ в финском языке. Из всего вышеперечисленного, составители книги “Загадки карельской топонимики” Г. М. Керт и Н.Н. Мамонтова делают вывод, что названия данного типа могли возникнуть в разное время у разных народов, но в основе своей они имеют общее значение ‘вода, река’ [ЗКТ: 48].

На основании ареала распространения названий с основой *Kemi-* (рис. 8) можно все же предположить, что модель проникает в современную Карелию из Хяме. В то же время названия данного типа могли появиться и в среде карельского населения. На это может указывать фиксация на сопредельных с русским Беломорьем севернокарельских территориях апеллятива *kemi(paikka)*¹⁷ ‘сухое, возвышенное место с песчаной почвой, часто поросшее кустарни-

¹⁷ Данный апеллятив зафиксирован автором в деревне Нильмозеро Лоухского района.

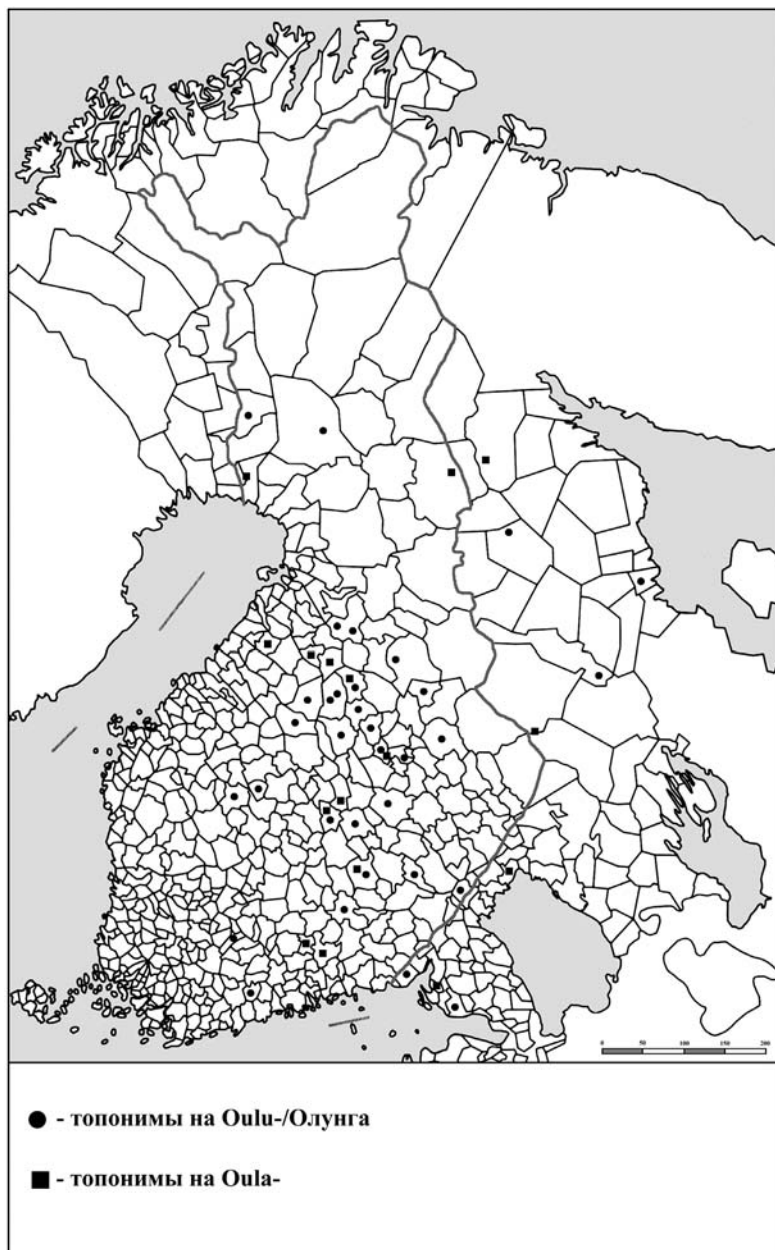
ком?. При этом возникает вопрос, был ли апеллятив *keti* усвоен карельским населением здесь, на территории современной Карелии, или же его существование в карельском языке восходит к периоду проживания карельского этноса на территории Приладожья, где контакты с представителями еми имели более интенсивный характер?

Таким образом, вопрос об истоках этой модели и времени ее появления в Карелии остается пока открытым и требует дальнейшей разработки.

В топонимии села Шуерецкого присутствует модель названия с основой Oulu-, которая, по мнению некоторых исследователей, также могла появиться в среде западно-финского населения, ср. река Олон(ь)га (кар. Oulunga), которая упоминается в документе 1591 года в форме Олунга [МПИК: 327].

Модель названия с атрибутом Oulu- достаточно широко представлена на территории Финляндии (рис. 9), где зафиксировано более двух десятков названий этого типа. Их связывают с бытующими в некоторых говорах юго-восточного диалекта финского языка и диалекта саво словом *oulu* со значением 'половодье, полая вода', которое, в свою очередь, считается саамским заимствованием (ср. саамШ. *oului*, *oauloj*, *åulo* 'шуга; растаявший снег; вода, выступившая весной на поверхности льда' [SKES]). Таким образом, мотивом номинации объектов с основой Oulu- могло стать их отличие на фоне окружающих подобных объектов в том, что они были заметным образом залиты водой, особенно в весенний период.

Согласно наблюдениям Ээро Кивиниеми, ареал бытования рассматриваемых названий напоминает распространение некоторых достаточно древних емских типов. Исследователь также предполагает, что данная модель топонимообразования могла появиться в восточном Хяме по крайней мере в конце первого тысячелетия н.э. [Kiviniemi 1984: 341]. На относительную древность названий на Oulu- в Финляндии указывает и тот факт, что некоторые из них закрепились в названиях достаточно крупных водоемов. Наиболее известными и древними среди них являются озеро Оулуярви и река Оулуйоки в Приботнии, которые фиксируются впервые в письменном источнике 1327 года в форме *vlu*, а в 1328 - *wlu*.

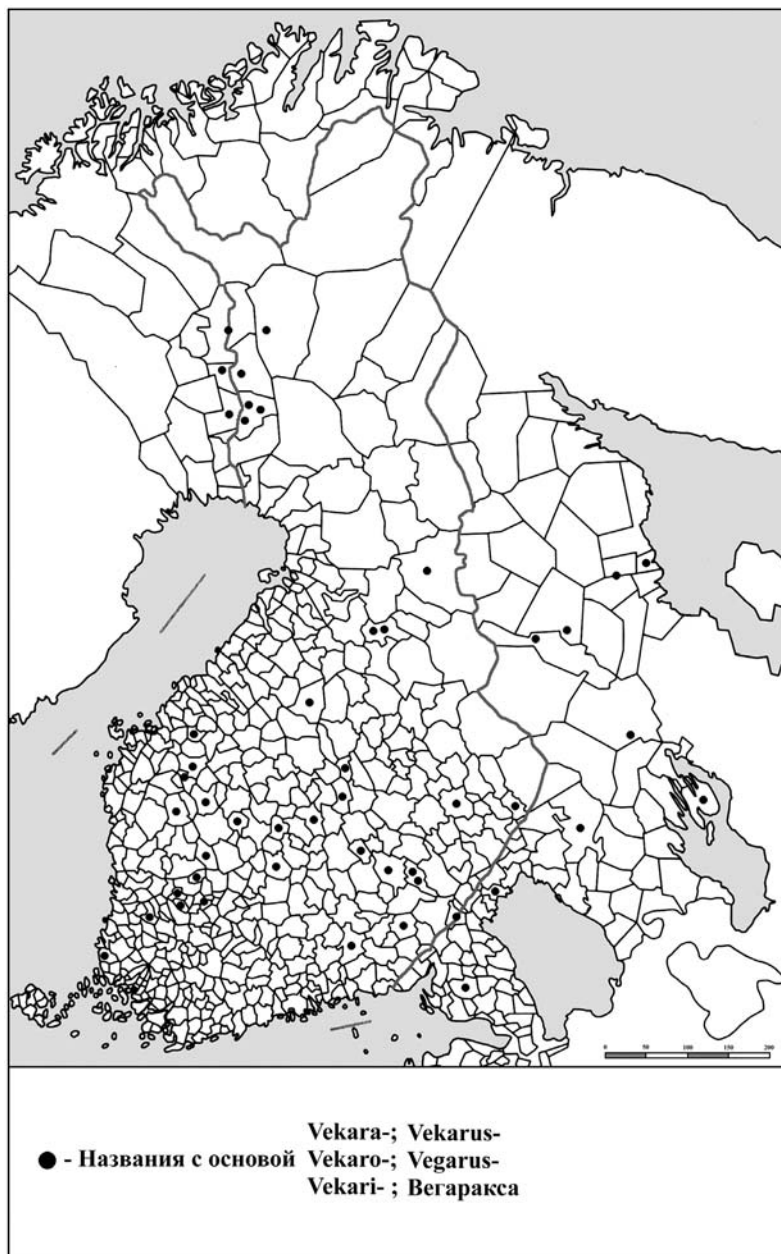

Тип названий с основой Oulu-, как уже упоминалось выше, присутствует и на территории исследуемого региона. Географическое положение реки Олон(ь)ги в Шуерецкой волости оправдывает версию о том, что основанием номинации могла быть затопляемость территории (разливаемость водоема), поскольку река течет по низинным болотам, а ее берега являются плодородными заливными лугами, что подтверждается сведениями информаторов села Шуерецкого и карельской деревни Подужемье, чьи покосы находились по берегам этого водоема.

На основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что модель Oulu- может указывать на достаточно раннюю, по всей видимости, промысловую деятельность восточной еми в Карелии. Мотивом номинации объектов стал разлив водоема, при этом использовался апеллатив oulu со значением 'полая вода, половодье', входивший, по всей видимости, в тот период в лексикон еми. При этом хронологические рамки бытования модели ограничиваются ранней средневековой (1200-1323 гг.) деятельностью этого народа.

Еще одним емским типом, фиксируемым в топонимии Беломорья, может являться топонимная модель с основой Vekara-/Vegara-, которая, возможно, отразилась в названии залива Вегеракша в окрестностях современного города Кемь. О правомерности такой реконструкции, свидетельствует, на наш взгляд, название порога Vekaraine на реке Охта в районе деревни Пибозеро в сопредельной с Кемью Маслозерской волости. На карте распространения модели видно (рис. 10), что большая часть названий этого типа в Финляндии расположена на древней емской территории и на прилегающих к ней промысловых территориях этого народа. Отдельные названия зафиксированы в Центральной Финляндии и окрестностях озер Саймаа и Оулуярви.

По мнению Й. Вахтола, рассматривавшего модель Vekara- в Финляндии, на данный момент достаточно сложно найти однозначное объяснение мотивированности названий этого типа, поскольку речь в данном случае идет о относительно древнем типе топонимообразования. В финских диалектах слово vekara встречается со значениями 'крючкообразное приспособление для ловли тюленей; кривое дерево или ветка дерева; часть лука; рог'. Учитывая это, исследователь предполагает, что основанием номинации объектов с названиями Vekara-/Vegara- могла быть их изогнутая (кривая) форма, подтверждением чему является карта, на которой, по мнению исследователя, хорошо видна кривизна многих из них.

Основываясь на распространении названий с основой Vekara-, исследователь приходит к выводу, что тип имеет емское происхождение и мог использоваться емью в ранние периоды ее промысловой деятельности на севере и востоке Финляндии [Vahtola 1980: 116-119].

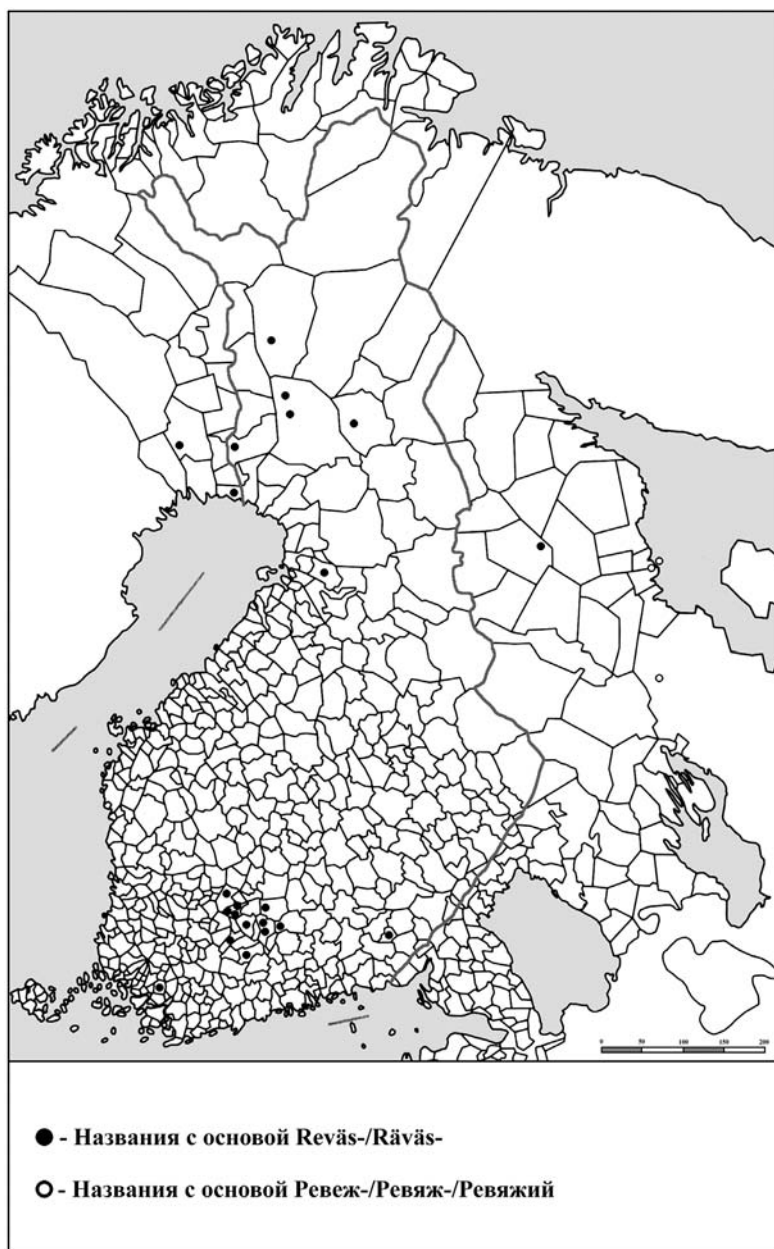
Таким образом, распространение названий из Финляндии в Карелию также может свидетельствовать о раннем емском влиянии, которое могло распространиться и на эти достаточно удаленные территории с населением, у которого в момент популярности модели в лексиконе был апеллятив vekara со значением ‘кривой, изогнутый’. Тем не менее, вопрос остается пока открытым и требует дальнейшей разработки.

Емским по происхождению считается и тип Räväs-/Reväs-, который, видимо, отразился в названии возвышенности Ревяжгора (вар. Ревяшьгора) < *Reväž-/Räväsvuara, а также находящихся недалеко от нее острова Белого моря Большой Ревяжий и Малый Ревяжий < *Reväž-/Rävässuari в окрестностях города Кеми.

На территории Финляндии зафиксировано два ограниченных ареала бытования названий этого типа (рис. 11): в Южном и Юго-Восточном Хяме, а также на севере страны в Перяпохья. Тип в Финляндии считается достаточно древним, на это указывает значительность природных объектов, которые имеют названия на Reväs-/Räväs-, а также неясность их содержания. Однако почти во всех случаях речь идет о высоких скалистых (каменистых) объектах, часто с разломами на вершине, или крупных островах. Тип встречается также в названиях заливов, проливов и озер.

На основании характеристики объектов, которые, как уже упоминалось выше, имеют в той или иной степени разбитую поверхность, Й. Вахтаола предполагает, что в основе топонимов восстанавливается апеллятив reväs/räväs, который мог быть образованным от глагола revätä со значением ‘разрывать, рвать’. Таким образом, тип мог возникнуть для характеристики объектов, имеющих разломанную форму поверхности [Vahtola 1980: 131-137].

Как на этом фоне выглядят названия на Reväs-/Räväs- в Карелии? На данный момент из-за немногочисленности названий этого типа в Карелии сложно подтвердить или опровергнуть факт их появления в результате раннего освоения Карелии выходцами с территории Хяме.

В то же время в пользу их емского происхождения могут свидетельствовать, например, уже рассмотренные выше модели, а также идентичная емским названиям географическая характеристика возвышенности с названием Ревяжгора. По сведениям информаторов это лесистая возвышенность со значительным нагромождением камней на вершине. Данный факт, на наш взгляд, может указывать в пользу того, что в момент появления топонима, в языке его создателей мог существовать апеллятив *reväs/räväs*, обозначающий место с неровной поверхностью.

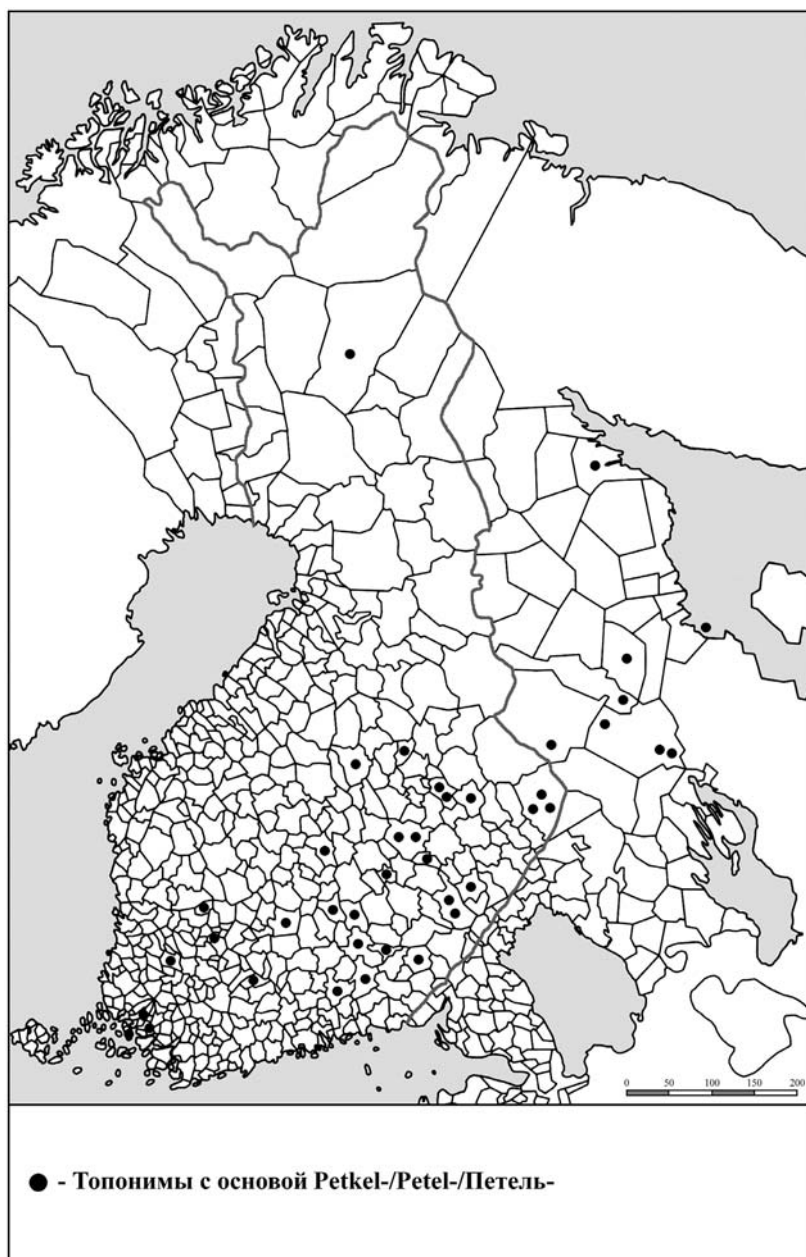
Кроме Беломорья тип известен и в Выгозерье, где еще в первой трети XX века существовала деревня Ревашнаволок (< **Reväs-/Räväsniemi*), которая упоминается в Писцовой книге Обонежской пятины в 1563 году в форме Ревежнаволок [ПКОП: 153]. При этом примечательно то, что в Сумской волости Выгозерского погоста в этом же 1563 году упоминается Федько Ямленин (< **Nämäläinen*) [ПКОП: 160], чье родовое прозвище/фамилия может свидетельствовать в пользу его емского происхождения.

Таким образом, можно констатировать, что модель в Карелии является относительно ранней, а мотивом номинации названий этого типа могла стать разбитость/неровность их поверхности, о чем свидетельствует, возможно, зафиксированный в карельском языке апеллятив *räväs* со значением ‘развалина’.

Также как и в предыдущем случае, вопрос о происхождении названий в Карелии все же остается пока открытым.

Еще одним типом, который проникает на территорию исследования, по всей видимости, из Финляндии (рис. 12), является топонимная модель с основой *Petkel-/Petel-* (ср. мыс Петельостров в окрестностях деревни Сухой Наволок). Основной ареал ее распространения находится в восточной Финляндии в Саво. В основе модели лежит апеллятив *petkel/petel* со значением ‘пест’. Все объекты с названиями на *Petkel-/Petel-* имеют вытянутую, узкую форму, и часто, по словам информаторов, напоминают по форме пестик.

Появление модели в Карелии и на побережье Белого моря можно отнести ко времени не ранее второй половины XVI века. Связано это с тем, что активное освоение саволаксами территорий, расположенных к северу, западу и востоку от своей прародины, начинается только с середины XVI века [Jutikkala 1958: 98-99].

В то же время, для определения более точных хронологических рамок проникновения данной модели на территорию современной Карелии важно сведение о существовании в Сегозерье волостки Петкелнаволок (совр. Петельнаволок), зафиксированной в дозорной книге Лопских погостов 1597 года [ИК: 202]. Данный факт позволяет сделать вывод, что в конце XVI века модель на Petkel-/Petel- уже распространяется в Карелию с одной из переселенческих волн из восточной Финляндии.

Подводя некий итог, следует отметить, что названия рассмотренных выше емских моделей в Карелии, несмотря на всю спорность изложенной выше интерпретации, выступают все же в целом ряде случаев в наименованиях подобных по географической характеристике объектов, как и на юго-западе Финляндии. Из этого можно сделать вывод, что в Поморье эти модели топонимообразования могли принести те, кому они были известны на юго-западе Финляндии, то есть емь, и речь в данном случае может идти о наименовании по аналогии. Таким образом, все вышеперечисленное свидетельствует, на наш взгляд, о достаточно ранних контактах и связях между территорией Хяме и Беломорьем.

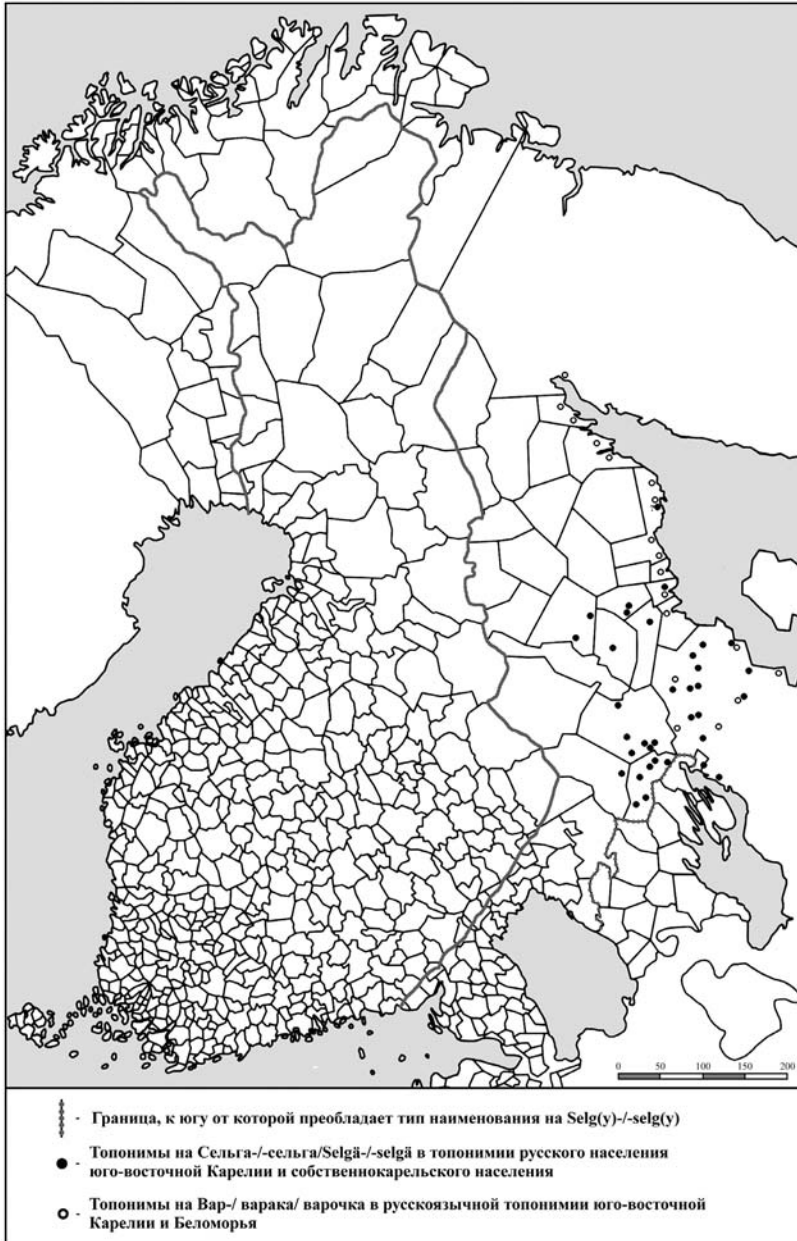
Карельскому пласту названий в южной части Поморского берега, возможно, предшествовал пласт более древних вепсских названий. М.В. Витов отмечает, например, что к моменту прихода русских в Заонежские погосты на их территории были расселены разные этнические группы финской языковой семьи: лопь, чудь заволочская, весь, приладожская емь и карелы [Витов 1962: 61-62]. Если факт пребывания вепсов на юге Заонежских погостов не вызывает сомнения, поскольку они проживают там и сегодня, то об их присутствии на севере региона – в Выгозерском погосте – сейчас можно делать только самые приблизительные предположения. Это связано с тем, что в письменных источниках XV-XVI веков, относящихся к исследуемой нами территории, прямых указаний о проживании вепсов нет. Однако они все же могли входить в число прибалтийско-финских насельников края, поскольку существуют некоторые косвенные признаки возможного вепсского присутствия в Беломорье. В частности, есть основания полагать, что созданная в конце XV века, в связи с присоединением новгородских земель к Москве, административная единица – Заонежские погос-

ты Обонежской пятины, в состав которых входил и Выгозерский погост – объединяла, прежде всего, земли с вепским населением [Муллонен 2006: 131].

В сложившейся ситуации ценным источником для определения вепского, или близкого им в этническом плане компонента на территории юго-западного Беломорья снова становится топонимия.

В силу близкого родства карельской и вепской топонимических систем не просто выявить дифференцирующие вепские признаки в топонимии исследуемого региона. Однако есть ряд топонимических фактов, которые позволяют предполагать, что в формирование топонимии юго-западного побережья Белого моря вепсы могли принять самое непосредственное участие. Среди них, например, зафиксированное в топонимии деревни Вирма сенокосное урочище Вепсино, а также, возможно, распространение в Поморье топонимической модели “Чудские печища” [Витов 1962: 67, 71], которая использовалась для обозначения некогда существовавшего места жительства.

На мысль о докарельском населении юго-западного побережья Поморья наталкивает, например, практически полное отсутствие в топонимии этой части исследуемого региона названий с элементом вара(ка) (ср. собств. кар. *viaga* ‘лесистая возвышенность’). Непонятно слово “варака” и современным информаторам, хотя оно, судя по диалектологическим данным, известно говорам Поморского берега [Мызников 2003: 220]. На территории от Унежмы на юге и до Шижни на севере топонимы с элементом варака/варочка присутствуют только в топонимии двух деревень исследуемого региона (рис. 13): в Унежме Великая варака, Малая варака, в Колежме Варничная варака, Куньи вараки, Трохина варочка. К северу же от Поморского берега тип на варака встречается в русскоязычной поморской топонимии достаточно регулярно, ср. Карповарака (Сорока), Малинаварака (Шуерецкое), Сосновая варака (Кемь), Токовые вараки (Летняя Река), Синяя варака (Поньгома) и др. Для обозначения возвышенностей в топонимии ряда сел Поморского берега используется синонимичная по значению лексема сельга. Причем, наибольшая концентрация данной модели зафиксирована в непосредственной близости от села Нюхча, где известно 7 названий возвышенностей, вторым составным компонентом которых она является: Гандосельга, Касельга, Рокшесельга, Умбосельга и др.).

Данный тип наименования распространен, главным образом, в среде южно-карельского населения – у людиков и ливвиков (ср. ливв. люд *selgy*, *selg* ‘возвышенность, поросшая лесом’). Названия на -сельга широко представлены и к югу от Карелии на большей части Присвирья, которое, как известно, является территорией, входившей в сферу интересов древних вепсов. Таким образом, проникновение данной топонимической модели в юго-западное Беломорье может свидетельствовать об этнокультурном воздействии с Южной Карелии, с территории близкой в этническом отношении вепсам, от которых, по всей видимости, географический термин “сельга” был усвоен в южной Карелии (ср. вепс. *sel’g* ‘кряж, возвышенность, гора’). В собственно-карельском ареале расселения для обозначения возвышенностей используется, как правило, лексема *vuaga* с тем же значением.

Картографирование распространения названий с элементом Сельга-/сельга/*selgy/selgä/selg* показывает (рис. 13), что этот тип веерообразно расходится с юга Карелии на север, на собственно-карельские территории, и на северо-восток через Выгозеро по направлению к Белому морю, отражая тем самым возможные пути продвижения на север населения, которое имеет прочную генетическую связь с вепсами. На Беломорском побережье тип на сельга, кроме окрестностей села Нюхчи, не имеет широкого распространения, и встречается только в топонимии сел Колежма и Шуерецкое (Сельгагора, Сельга; Шуесельга). В то же время он достаточно широко распространен на сопредельных с Беломорьем более южных территориях – в Выгозерье и на Сумозере.

Подобный ареал распространения и у лексемы лахта ‘небольшой речной залив’, зафиксированной в говоре сел Колежма, Шижня и Нюхча (ср. ливв. *lahti*, люд., вепс. *laht* ‘залив’). Жителям Нюхчи известно несколько названий, в которых выступает эта лексема: Моршихина лахта, Ржаная лахта, Великая лахта и др., в то время как в Колежме и Шижне всего по одному – Соленая лахта, Купольная лахта). В других населенных пунктах исследуемого региона названий этого типа не обнаружено. Собственно-карельским населением для обозначения залива используется слово *laksi/lakši*. Топонимы последнего типа фиксируются, например, как в документах середины XVI века в Выгозерском погосте (ср. дер. Самолакша

на Выгу, Юголакша [Витов 1974: 137, 140], так и в современной топонимии (ср. населенные пункты Калгалакша, Кандалакша, а также заливы Корбалакса и Лакша на сопредельной с Беломорьем территории Сумозера). Возникает вопрос, не является ли распространение элемента "лахта" в топонимии сел Колежма и Нюхча свидетельством освоения этой части Поморья населением из людиковского ареала, близкого во многих отношениях вепсам?

В то же время апеллятив "лахта" известен и русским говорам Пудожья, что не исключает возможности проникновения этого географического термина с оттоком на север населения из вышеупомянутого ареала.

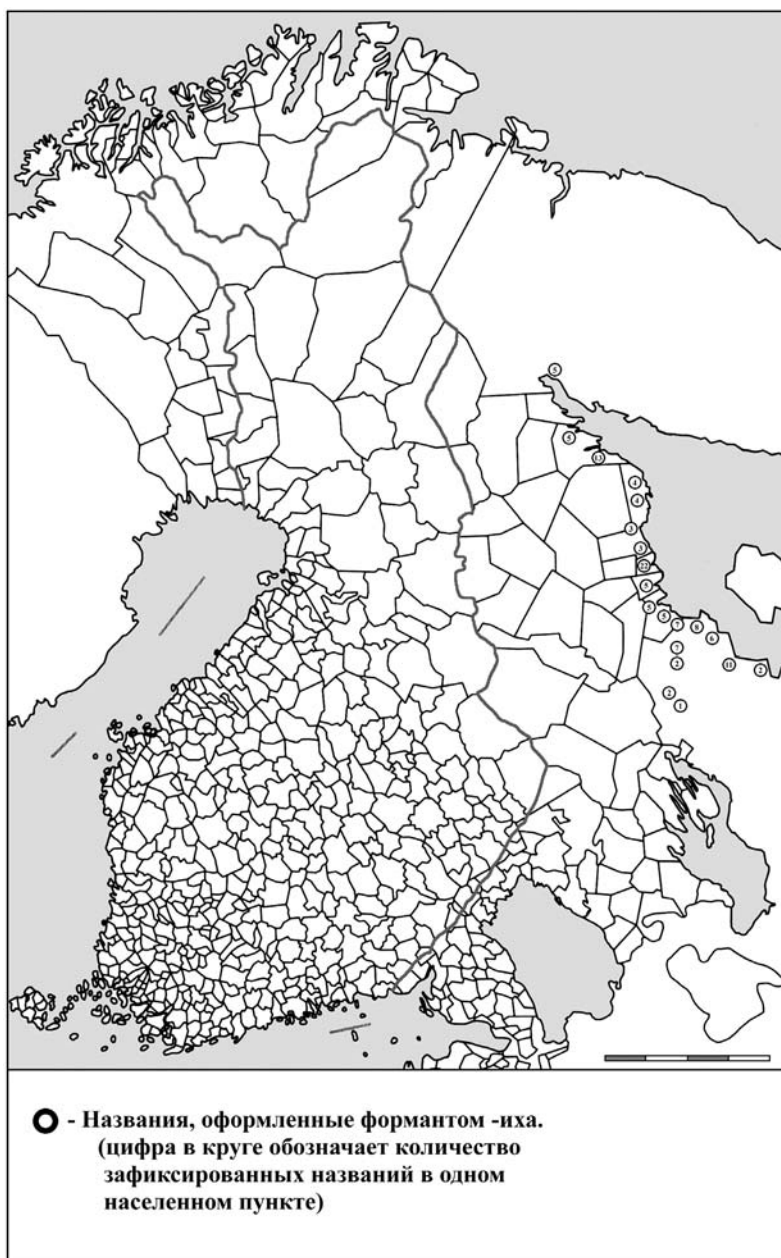
К рассматриваемой группе названий можно отнести и зафиксированные в топонимии окрестностей Нюхчи названия озёр Малое и Большое Вирандозеро. Слово виранда по данным словаря Подвысоцкого в значении 'распаханное поле, где был лес' было известно в бывшем Кемском уезде, а в значении 'куча хвороста на подсеке, нарубленный сухой хворост' в Каргопольском и Онежском уездах. В форме веранда 'куча сучьев на подсеке (предназначенная для сжигания)' его знали в Медвежьегорском (Заонежье), Пудожском, Кондопожском, Прионежском и Подпорожском районах Ленинградской области. В карельском языке оно зафиксировано только на территории проживания карел-людииков (ср. *verand* 'куча хвороста в поле (предназначенного для сжигания)' [LMS]). Известно оно и вепсам: *verand* 'костер при сжигании подсеки' [СВЯ]. С.А. Мызников считает, что источником вепсского *verand* может быть вепс. глагол *viritada* 'зажигать, разжигать' [Мызников 2003: 355-356].

Еще одним примечательным примером может быть зафиксированное в окрестностях Вирмы название Тобручей. Прибалтийско-финская лексема *tobju* со значением 'большой, крупный' известна как вепсскому языку, так и ливвиковскому и людиковскому наречиям карельского языка (ср. вепс. *tobj*, ливв. *tobju*, люд. *tobd'*), однако только на территории проживания карел-людииков она используется в топонимии для обозначения крупных по размеру объектов. Таким образом, есть основание предполагать, что название Тобручей в Вирме может является неким людиковским наследием, сохранившимся в топонимии этого поморского села.

На основании имеющегося в нашем распоряжении топонимического материала можно проследить и разные этапы освоения беломорского побережья русским населением. В русском освоении Карелии намечается несколько этапов. Истоки новгородского промыслово-торгового освоения принято возводить к XI–XII векам, массовое крестьянское освоение – к XIV–XVI векам. Низовская колонизация в основном обошла Карелию стороной, затронув лишь самый восток Заонежских погостов и Беломорье [Витов 1962: 53].

Поморье известно как территория, рано попавшая в зону русского (псковско-новгородского) освоения. С новгородской промыслово-торговой колонизацией можно связывать, например, названия, оформленные формантом *-иха*. Это подтверждают материалы новгородских писцовых книг XV–XVI веков, из которых явствует значительная активность суффикса в этом регионе [Полковникова 1970: 469-504].

В топонимии беломорского побережья зафиксировано более сотни названий этого типа (рис. 14): тони Лебедиха, Онисимиха, Ульяшиха, покос Киппоиха (Кандалакша), тони Ермачиха, Котиха, остров Величаиха, Коккоиха, тоня Лобаниха (Черная Река), покос Андрониха, Демидиха, Максимиха, тоня Чересиха, Клюшиха, Козлиха, Круглиха, Обориха, Трясиха, Фарифонтиха, остров Шарапиha, Каржничиха (Кереть), губа Денисиха (Чупа), берег Оденчиха, остров Столбиха (Гридино), губа и порог Емельяниха, луда Зуиха, покос Матвеиха (Калгалакша), пожня Горбуниха, залив Никаниха, остров Столбиха (Поньгома), остров Горелиха, бор Забориха, тоня Рублиха (Летняя Река), острова Белогузиха, Водохлебиха, Гуппоиха, Калиниха, Кашиха, Кисличиха, Костылиха, Мартыниха, Махониха, Наумиха, Опалиха, Преснодонниха, Ракитиха, Соломаниха, Терроиха, Тупичиха, луда Ворочиха, боры Горелиха, Щербиниха, мыс Михеиха, урочище Пригониха, порог Соломаниха (Кемь), возвышенность Елмониха, острова Белогузиха, Комариха, Шушутиха (Шершутиха), луда Шалиха (Шуерецкое), тоня Кискиха (Кишкиха), покосы Лариониха, Липпеиха, Пастушиха, остров Пучиха (Сорока), плесо Вертячихи, порог Гневашиха, покос Липиха, скала Максимиха, поле Ромутихи (Сухой Наволок), тони Борисиха, Ползуниха, болото Евдошиха, остров Максимиха, покосы Матвеиха, Хабариха, луда Шулеихи (Сумпосад), покосы Бажиха, Демениха,

Рябиха Себоиха, Хухорихи, болота Рылиха, Орлиха, возвышенность Хотейха (Вирма), мыс и остров Абакумиха, покос Огофониха, Хабариха, остров Наумиха, возвышенность Соколиха (Колежма), Бревенниха, Ерошиха, Жихариха, Игнашиха, Королиха, Ляскутиха, Соколиха, Степаниха, Падуниха, Палащиха (Нюхча), остров Михайлиха, гора и губа Смолениха (Унежма).

Особенно интересны среди них те примеры, в которых топоформант -иха закрепился в названиях прибалтийско-финского происхождения: ср. Киппоиха < Kippo 'Киприан' (Кандалакша), Коккоиха < kokko; Кокко 'орел' (Черная Река), Кискиха < kiiski, Kiiski 'ерш' (Сорока), Липпеиха ? < Lippi, Lippo 'Филипп' (Сорока), Гуппоиха < Нуорро 'Фофан' (Кемь), Палащиха или Палащелья < *Paloselgä, palo 'выгоревшее место в лесу; пожар' (Нюхча).

Анализ распространения данной модели может указывать (рис. 14), по всей видимости, на степень освоенности побережья русским населением. В старых центрах, таких как Кемь, Кереть, Нюхча и Сумский Посад, модель значительно продуктивнее, чем в тех, где существенен прибалтийско-финский пласт в языке и культуре (к примеру, в Поньгоме и Унежме). Данная топонимная модель является достаточно ранней на побережье Белого моря, ср., например, на Кольском полуострове варница в Порья-губе в Шушпанихе, упоминающейся в 1551 году [АСМ 1479-1571: 105], тони Воротиha, Столбиха и остров Колониха в Варзуге в 1575 году, а также тоня Шыбутиха в Умбе, зафиксированная в 1580 году [АСМ 1572-1584: 67,145]. В то же время, обращает на себя внимание отсутствие названий этого типа в документах XV–XVI веков на территории современной Карелии. Не является ли это свидетельством того, что модель на -иха появляется здесь только в XVII веке?

С новгородским освоением Поморья можно связывать распространение и ряду других топонимических моделей. Среди них, например, топооснова Великий, свойственная новгородской традиции наименования; лексема великий выступает в значении 'большой по размеру': Великий остров (Кандалакша, Ковда, Черная Река, Летняя Река, Шуерецкое), тони Великий Конец, Великий мыс (Черная Река), Великие пожни (Кереть), тоня Великая Изба, Великий берег, Великий ручей (Гридино), остров Великая Корга (Кемь), Великий бор, Великие пожни (Шуерецкое), порог Великий

Стреж (Сорока), Великий мох (Сумпосад, Нюхча, Унежма), залив Великая лахта (Нюхча), Великое плёсо (Сорока, Нюхча).

Рассматривавшая распространение названий этого типа в Заонежье И. Муллонен отмечает, что основная масса “великих” топонимов здесь тяготеет к восточному побережью Заонежского полуострова и маркирует тот поток русского освоения, который продвигался вдоль Заонежского залива, омывающего полуостров с востока [Муллонен 2003].

Рассматриваемая модель является на побережье Белого моря относительно ранней. Об этом свидетельствует присутствие модели в актах Соловецкого монастыря XV–XVI веков: ср. Великий камень [АСМ 1479-1571: 217] и Великие ворота [АСМ 1479-1571: 217] в окрестностях Сороки, а также Великий остров [АСМ 1572-1584: 173] в деревне Черная Река.

Показательным примером являются и названия, содержащее русское диалектное слово острец или остреч ‘окунь’, которое было продуктивным на определенном этапе истории для образования гидронимов в русской топонимии Новгородских земель. Данная гидронимной модель проникает в Беломорье из Присвирья вдоль водного пути из Онежского озера в Белое море [Муллонен 2002: 143].

В Беломорье данный тип топонимообразования не получил широкого распространения и представлен здесь всего пятью фиксациями: ср. Остречье озеро (Кандалакша, Соловки, Нюхча), остров Остречья луда и тоня Остречье (Сорока), однако он, как и названия с топоосновой Великий, достаточно рано появился в топонимии исследуемого региона: ср. Острячье озеро в Выгозерской волости [АСМ 1479-1571: 144].

К рассматриваемой группе можно отнести и серию названий с основным компонентом мох ‘моховое болото’: Левин мох (Кереть), Большой мох, Лебяжий мох, Малый мох (Калгалакша), Арсентьев мох, Ближний мох, Большой мох, Высокий мох, Зыбучий мох, Каменный мох, Кандозерский мох, Келарев мох, Каликин мох, Кочергин мох, Круглый мох, Лагнозерский мох, Миронов мох, Полозовый мох, Сенной мох, Сохинский мох, (Поньгома), Горбов мох, Грязной мох, Длинный мох, Киселев мох, Круглый мох, Романовский мох, Сенной мох, Черный мох (Летняя Река), Беланин мох,

Большой мох, Второй мох, Глубокий мох, Егорьев мох, Келейный мох, Кеттов мох, Килбомах, Круглый мох, Малый мох, Первый мох, Сумашевский мох, Тандарский мох, Третий мох, Фомин мох (Кемь), Зыбкий мох, Саломский мох, Таргубский мох, Топкий мох, Шуесельский мох, (Шуерецкое), Большой мох, Карповаракский мох, Круглый мох, Лепруцкий мох, Летневарницкой мох, Угольный мох (Сорока), Куномох (Шижня), Великий мох, Елестровский мох, Ламбиноватый мох, Мальестровский мох, Медвежий мох, Никольский мох, Сумский мох, Щукозерский мох (*Сумпосад*), Вехручский мох, Голубовский мох, Дедов мох, Елистровский мох, Залуговский мох, Капустин мох, Круглый мох, Кукушкин мох, Куномхи, Малый мох, Медвежий мох, Низовский мох, Подрябов мох, Половинный мох, Романов мох, Ружевский мох, Руровский мох, Рябов мох, Сельгозерский мох, Углеморский мох, Чижерецкий мох (Колежма), Большой мох, Гайженский мох (Сухой Наволок), Большой мох, Волчий мох, Клиновый мох, Кокорный мох, Колодный мох, Летнинский мох, Лисий мох, Орличный мох, Половинный мох, Романов мох, Черный мох (Вирма), Большой мох, Вардегорский мох, Ивнягов мох, Капустин мох, Мяндогорский мох, Остречий мох, Посадский мох, Падунский мох, Педомох, Чугомох (Нюхча), Великий мох, Кегломох, Лемецкий мох (Унежма).

Распространение данного термина в русских говорах свидетельствуют о северо-западном ареале его бытования. При этом в Карелии ареал данного слова носит островной характер, объединяя ее с западными районами Архангельской области [Чайкина 1975: 12]. Отметим также, что в русскоязычной топонимии Карелии названия этого типа распространены, главным образом, в восточных частях ареала. Активность использования географического термина мох в наименовании болот в Беломорье падает по мере продвижения на север рассматриваемого региона. Наибольшая его популярность наблюдается в топонимии Колежмы, Кеми, Поньгомы, Вирмы и Нюхчи.

Среди рассмотренной выше группы названий обнаруживается еще один показательный признак, свидетельствующий, возможно, об освоении Беломорья населением, которое продвигалось, используя водный путь, огибавший Заонежский полуостров с востока. Это топонимы полукальки с элементом -мох. В топонимии рассматри-

ваемого региона данный тип топонимообразования не получил широкого распространения. Он присутствует, главным образом, на Поморском берегу Белого моря, а самая северная его фиксация известна в Кемь: ср. Килбомах (Кемь), Куномах (Шижня), Куномхи (Колежма), Педомах, Чугомах (Нюхча), Кегломах (Унежма). В то же время эта модель более широко представлена в топонимии территорий, расположенных к югу от исследуемого региона.

И. Муллонен отмечает, что на юге Карелии в Заонежье топонимы полукальки с элементом -мох представлены только вдоль побережья Заонежского залива. Кроме этого, данная модель хорошо известна помимо восточного Заонежья на Пудожском берегу Онежского озера [Муллонен 2005: 117]. Таким образом, есть основания полагать, что наличие модели объединяет юго-западное Беломорье с восточным берегом Заонежского полуострова, восточным (пудожским) и юго-восточным (вытегорским) Обонежьем.

Подобный ареал и у модели с формантом -ица, который выступает на исследуемой территории в названиях рек нерусского происхождения. Картографирование модели показывает, что она проникает в Карелию в обход Присвирья с юго-востока, вдоль восточного берега Онежского озера, фиксируется на Онежско-Беломорский водоразделе и выходит на юго-западное побережье Белого моря, где известно два названия интересующего нас типа: реки Ухтица и Челица, в топонимии сел Колежма и Унежма. Тем самым модель на -ица объединяет юго-восточное Беломорье с восточным Обонежьем и маркирует один из путей продвижения на север к Белому морю восточнославянского населения.

Среди топонимов, зафиксированных на побережье Белого моря, отметим и название озерка Черная ляга в Нюхче, распространение основного компонента которого может также указывать об освоении территории Беломорья выходцами из Новгородских земель. В Нюхче географический термин ляга употребляется в двух значениях 'небольшое озеро (часто без рыбы); лужа'. С последним значением слово известно в говорах, расположенных на территории Северо-Запада и Северо-Востока Европейской части России. Оно бытует в ряде говоров Ленинград-

ской, Новгородской, Архангельской и Вытегорской областей и входит в число лексем, характерных для древненовгородской зоны [Чайкина 1975: 25, 149].

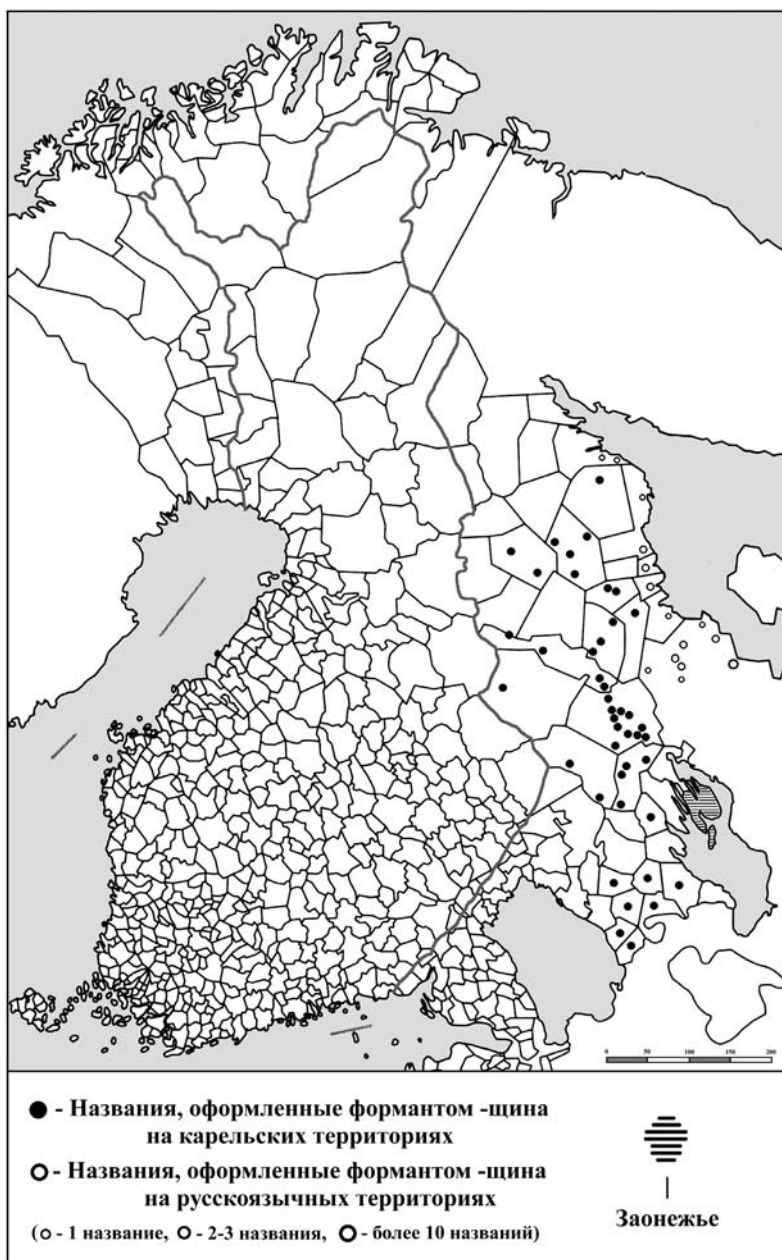
Выше уже было отмечено, что следы низовской колонизации, также фиксируются учеными на побережья Белого моря [Витов 1962: 53], и это подтверждают данные топонимии. О московско-суздальской средневековой колонизации могут свидетельствовать, возможно, зафиксированные в топонимии Беломорья названия с формантом *-щина*.

В древней новгородской географической номенклатуре структурный тип на *-щина* был малоактивен на фоне других топонимических суффиксов. По подсчетам С. А. Полковниковой в материалах писцовых книг по всем 5 пятинам всего 27 топонимов на *-овщина*, в то время как образований с другими суффиксами на порядок больше (например, на *-иха* 260, на *-ица* 160, на *-ичи* 80, на *-ище* 60 и т.д.) [Полковникова 1970: 469-504]. Не есть ли это следствие того, что суффикс на новгородских землях является относительно молодым и начал распространяться после завоевания Новгорода Москвой в XV веке и притока переселенцев из московских земель? [Кузьмин 2003: 64].

С другой стороны, вполне вероятно, что модель могла распространиться в Карелию с новгородцами, которые в момент популярности новой модели на родине переселялись на север к Белому морю.

Центром распространения названий этого типа в Карелии является северное Заонежье (рис. 15), а затем отсюда, с вероятным оттоком русского населения на север вдоль транзитных путей в Поморье, модель проникает на побережье Белого моря.

В сравнении с названиями на *-иха*, рассматриваемая группа топонимов относительно невелика: берег Фоминщина, пожни Павловщина, Полузёрщина, поля Измайловщина, Ивановщина, Куккаращина, Монастырщина, урочища Кирилловщина, Тарабурщина, угор Тинковщина, а также, возможно, горка Мелёщинка (Нюхча), сельскохозяйственные угодья Дьяковщина, Поповщина (Колежма), поле Монастырщина (Сумпосад), покос Билетовщина (Сухой Наволок), покос Белогузовщина, часть деревни Бурковщина (Шуерецкое), поле Кореховщина (Кемь), мыс Марковщина, (Летняя Река), залив Перговщина (Калгалакша), урочище Егоровщина (Кереть).

Картографирование модели на -щина в Беломорье свидетельствует о том, что ее ареал тяготеет здесь к Поморскому берегу Белого моря. При этом наибольшее количество топонимов этого типа фиксируется в окрестностях села Нюхча – это приблизительно половина всех названий, оформленных формантом -щина. По мере удаления на север активность форманта падает, и он практически отсутствует в северной части исследуемого региона.

Данная модель наименования является на побережье достаточно ранней, поскольку фиксируется уже в документах XVI века: ср., поле Мишуковщина в Кемии в 1543 году [АСМ 1479-1571: 61], а также деревня Рубьевщина у погоста в Колежме в 1583 году [АСМ 1572-1584: 200]. В то же время хочется отметить, что в отличие от многих других топонимов, известных по письменным источникам XV–XVI веков и существующих в топонимии беломорских поселений и сегодня, упомянутые выше названия на -щина уже не известны современным информаторам.

Можно также предположить, что названия урочищ, оформленные формантом -щина, были на определенном этапе истории местами однодворных или малодворных деревень, которые упоминаются в документах по истории сел побережья Белого моря середины XVI века. Приведем несколько примеров сопоставления документальных свидетельств и топонимов, зафиксированных в селе Нюхча: ср. Тимошка Павлов (1563) > Павловщина, Васюк Иванов (1563) > Ивановщина, мельница Нестерки да Мамонки детей Пулозерцов (1563) > Полузёрщина (ср. совр. фамилия Полузёров), деревня Омельянова гора (1563), Павел Омельянов (1583) > Мелёщинка, [ПКОП: 158-159].

С распространением из Подвинья, возможно, связано появление в топонимии сел Нюхча и Колежма сенокосных участков с названием Кулига. В XV веке лексема кулига фиксируется именно в грамотах Подвинья, а также переяславских, ростовских ярославских, владимирских и московских актах. В новгородской письменности древнерусского периода это слово не отмечено. В диалектах северо-западной зоны оно фиксируется эпизодически. В значении 'участок покоса' оно известно в Карелии Медвежегорскому, Пудожскому и Беломорскому диалектам, Онежскому и Каргополовскому диалектам Архангельской, а также на Терском берегу Мурман-

ской области, т.е. в тех северо-западных говорах, которые граничат с северо-восточными диалектами. [Чайкина 1975: 81-82]. Слово кулига в значении 'небольшой сенокосный участок в кустах (перелеске) на краю основной пожни' известно и жителям села Нюхча. По мнению С.А. Мызникова, распространение данной лексемы шло из вологодских говоров через каргопольско-лачские в говоры Обонежья и Кольского Поморья [Мызников 2003: 242].

Об освоении юго-западного побережья Белого моря населением из западных районов Архангельской области свидетельствует, на наш взгляд, географический термин индола, используемый в Поморье в наименовании болот. В Архангельской области апеллятив индола известен в нескольких значениях: 'топкое место; сухая возвышенность на болоте; низкорослый лес на болоте' [ТК УрГУ]. При этом отметим, что происхождение термина не известно.

В топонимии и апеллятивной лексике Карелии данный термин не получил широкого распространения. Как апеллятив со значением 'топкое болото' он сейчас известен только жителям села Нюхча и деревни Хижезеро, располагавшейся между юго-западным берегом Белого моря и Выгозером. В топонимии он имеет более широкий ареал распространения. Он присутствует в топонимии южного Выгозерья (Индолов наволок, Индолова ламба, Индолов ручей), в Оштамозере (Узкая индола) и Нюхче, где представлен 8 фиксациями (Винная индола, Дьячкова индола, Камруцкая индола, Пунруцкая индола, Рожкова индола, Сивозерская индола, Черная индола и Черничная индола).

Таким образом, современное распространение топонимов и термина индола свидетельствует о некоем колонизационном потоке, который шел с востока, с территории Архангельской области, на юго-западное побережье Белого моря, а затем отсюда проникал по водно-волоковым путям (по Осударевой дороге) на Выгозеро. Вполне возможно, что ранее тип в Поморье мог иметь более широкое распространение. Об этом может свидетельствовать, на наш взгляд, название покоса Индерки, зафиксированное в микротопонимии села Шижня¹⁸.

¹⁸ Переход согласного l в г встречается в ряде топонимов на исследуемой территории: ср. Видьморучей - Вирморучей, Кидьбостров - Кирбостров и тут же индола - индерка.

Проникает в топонимию Поморского берега с востока, возможно, с Летнего берега Белого моря и топонимная модель Посад. В Нюхча, например, известно четыре части села, получившие свои названия с использованием данного топонимического типа: ср., Малый Посад, Большой Посад, а также части последнего – Средний и Нижний Посад. Кроме Нюхчи Посады, как части поселения, фиксируются в Сумпосаде, а также на Карельском берегу в Керети, Гридино (Кривой Посад) и Поньгоме (Лягушачий Посад). В западном Беломорье модель является достаточно старой, поскольку фиксируется как часть села Сума (совр. Сумпосад), в которой находился острог, уже в 1647 году [Витов 1974: 123]. Т.А. Бернштам отмечает, что появление “посадской стороны” и крупных посадов Летнего берега – Неноксы, Уны и Луды относится к концу XIV – первой половине XV века. Их формирование происходило на

базе “усолий” – небольших поселений, жители которых занимались вываркой соли. При этом, термин “усолье” сосуществовал с названием “посад” еще в XVII веке. Исследовательница предполагает, что возникновение “посада” в Поморье (и на Русском Севере) было связано именно с соляным промыслом. Это предположение основано, на ее взгляд, на том, что название “посад” применительно к населенному пункту на Севере встречается в документах, как правило, в тех случаях, когда речь идет о соляном промысле. Автор также отмечает, что “посад” в качестве названия одного из частей селения существовал почти во всех населенных пунктах Поморского берега от Онеги до Нюхчи (Нимнега, Малошуйка, Кушрека), а также в Пурнеме на Онежском берегу, т.е. в тех местностях, где в течение XV-XVII вв. возникали многочисленные варницы Соловецкого монастыря. При этом “посадам” обозначается именно та часть селения, на территории которой до сих пор видны следы варничных ям [Бернштам 1978: 43, 81, 83, 120]. Поскольку центром солеварения в Поморье была именно посадская часть Летнего берега, можно предположить, что и модель Посад проникает на Поморский и Карельский берега Белого моря именно оттуда. В то же время нельзя исключать, что модель, содержащая элемент посад, появляется на Летнем берегу Белого моря с волной переселенцев с более южных территорий. Так, в документах середины XVI века упоминаются Посады в Турчасово на реке Онега и в Кар-

гополе (1559 год), а также в 1561 году в Вологде [АСМ 1479-1571: 151, 156, 165].

Представление об истории освоения беломорского побережья останется неполным, если не остановиться еще на одном моменте в истории исследуемого региона. Начиная со второй половины XIX века, на Карельском берегу и на прилегающих к нему внутренних материковых территориях¹⁹ появляются вновь поселения с традиционным карельским населением. При этом некоторые из них являются настолько поздними, что местные жители и сегодня еще помнят имена их основателей и годы их появления.

Так, карельская деревня Нильмозеро появилась, по рассказам информаторов, в 50-х годах XIX века. Ее первопоселенцами были Лангуев Артемий Васильевич из деревни Большое Озеро, располагавшейся в окрестностях старинного карельского села Кестеньга, и Липаев Клементий Павлович из олонгской деревни Лайдасалма. О недавнем основании деревни свидетельствует карельский вариант названия *Uusikylä* (букв. ‘Новая деревня’), а также коллективное прозвище жителей деревни “новоселы”.

Основателями и первыми жителями деревни Воронской были Кемовы из Кестеньги, которые поселились здесь в 60-х годах XIX века. Деревня Нильмогуба, расположенная на берегу Белого моря в 8 км севернее Нильмозера, была основана в 1912 году карелом Филиппом Ивановым, который переселился первоначально из кестеньгской деревни Елетозеро в Нильмозеро, а затем переехал с семьей в Нильмогубу. Основателем деревни Верхняя Пулонга был карел по фамилии Лангуев, прибывший из села Кереть на рубеже XIX–XX веков. Из этой же деревни родом был Агапит Лангуев, основавший деревню Нижнее Котозеро.

Первыми жителями деревни Соностров, располагавшейся на побережье Белого моря, были Кемов Андрей Тимофеевич из Кестеньги и Сергеев Иван Григорьевич из Елетозеро. Возникновение деревни относится к 1912 году. Деревня же Чупа (сейчас поселок и станция Мурманской железной дороги) возникла по данным ин-

¹⁹ На Поморском берегу известно о двух деревнях, которые были основаны карелами: Сальнаволок в окрестностях современного города Беломорска и Юково в районе Сумпосада.

форматоров в 1917 году. Первым поселенцем был белорусский переселенец по имени Филипп, женившийся на карелке из Ухты. Семья переселилась из села Кереть, расположенной здесь же, на Карельском берегу, непосредственно на морском побережье.

Образование этих деревень происходило на фоне столыпинской реформы. Социально-экономическими предпосылками было отсутствие свободных земель в материнских деревнях, вызванное ростом семей на рубеже XIX–XX веков. Жители новых поселений были выходцами из трех карельских волостей: Кестеньгской и Олангской, располагавшихся на самом севере современной Карелии в глубине материковой территории, и Вычатайбольской, которая находилась между морским побережьем и Кестеньгской волостью, а также прибрежной Керетской волости, где проживали как русские, так и карельское население. Фактором, привлекавшим новых жителей на Карельское побережье Белого моря и прилегающие к нему территории, было, очевидно, строительство Мурманской железной дороги. Надо, однако, принимать во внимание, что по крайней мере часть отмеченных новых карельских поселений возникла на местах, которые, судя по данным исторических источников, были освоены в предшествующие века. К примеру, в Писцовой книге 1574 года в Керетской волости существовал погостишко Чюпа в Чюпской губе над ручьем, состоящий из 7 дворов, в которых проживало 10 человек [Мальшев 1981:13], а деревня Воронская упоминается в письменных источниках 1552/53 [АСМ 1479-1571: 114] и 1591 года [МПИК: 325], причем как саамское поселение Воронье Озеро.

В контексте русского освоения Беломорья показателен тот факт, что в карельской топонимии региона активно используются воспринятые от смежно проживающего русского населения характерные русские топонимные модели и элементы. В частности, активно используется русская географическая терминология, ср. порог *Kuivaporoška* в Нильмогубе (рус. порожек); заливы *Kivikura*, *Pimiekura*, *Suvikura*, *Savikura* в Сонострове, в которых в качестве основного элемента выступает усвоенный из русских говоров термин губа; берег под названием *Pl'ossa* и *Pienipl'ossa* (рус. плес) в Сонострове и Верхней Пулонге. Топонимия окрестностей всех прибрежных карельских деревень позволяет с уверенностью гово-

речь о том, что карельское поселение возникло на территории, которая входила в сферу русского поморского влияния, поскольку топонимия карельского происхождения концентрируется в непосредственном окружении деревни, в то время как наименования многих лесных урочищ и водных объектов вдоль побережья имеют русские истоки: ср. озера Letn'ojjärvi, рус. Летнее (Соностров), Ivanovskojjärvi, рус. Ивановское (Чупа), Koppal'nojjärvi, рус. Коппальное (Верхняя Пулонга), луды Popovoiluoto, рус. Попова (Соностров), Jaroslavanluoto, рус. остров Ярослав (Нижняя Пулонга), острова Olenčikansuari, рус. Оленьчик (Нижняя Пулонга), Stepanovoisuari, рус. Степанов (Верхняя Пулонга), болото Morozovoinšuo, рус. Морозово (Соностров), берег Varniskoiranta, рус. Варничный (Соностров), возвышенности Kormanovoivuaга, рус. Корманова и Vuatvarakka, рус. Ватварака (Верхняя Пулонга), ручей Plavežnoioja, рус. Плавежный (Чупа), река Važenskoijoki, рус. Важенская (Верх. Пулонга), Šemčuznojoki, рус. Жемчужная (Соностров) и др.

Топонимия, таким образом, свидетельствует в пользу того, что интересы традиционного русского населения – поморов – распространялись прежде всего непосредственно на морское побережье, в то время как карельское освоение активно представлено в топонимии внутренних территорий, удаленных от побережья моря. Это касается, прежде всего, позднего карельского освоения, рубежа XIX–XX веков, когда сюда распространяется население из карельских Кестеньгской, Олангской и Вычетайбольской волостей. Характерно и то, что сегодняшние информаторы-карелы не считают территорию побережья Белого моря исконной карельской в этническом плане территорией.

Последний вывод корректен для позднего времени. Что же касается средневековья, то наши материалы указывают на то, что морское побережье привлекало внимание как прибалтийско-финского, так и русского населения, свидетельством этого являются достаточно древние карельские, емские и русские топонимные модели на побережье.

Подводя итог, отметим, что побережье Белого моря на протяжении многих веков являлось регионом давних межэтнических связей, которые отчетливо проявляются в языке и топонимии со-

временного русского (поморского) населения. Прибалтийско-финская по происхождению топонимия соседствует здесь с русской, которая складывалась в результате новгородского, а затем и московского освоения Поморья. Сюда, в юго-западное Беломорье, выходили важнейшие транзитные водные и водно-волоковые пути с юга и юго-запада, рано освоенные, с одной стороны, прибалтийскими финнами, с другой, русскими переселенцами, тесно соприкасавшимися здесь с местным саамским населением. При этом топонимия свидетельствует, что славянское население селилось на территории, уже достаточно рано освоенной представителями финской языковой семьи. На это указывает, например, значительное количество микротопонимов нерусского происхождения, а также топонимов-полукалек в топонимии региона.

ЛИТЕРАТУРА

АСМ 1479-1571 – Акты социально-экономической истории севера России конца XV–XVI в. Акты Соловецкого монастыря 1479–1571 гг. Л., 1988.

АСМ 1572-1584 – Акты социально-экономической истории севера России конца XV–XVI в. Акты Соловецкого монастыря 1572–1584 гг. Л., 1990.

Бернштам 1978 – Бернштам Т.А. Поморы. Формирование группы и системы хозяйства. Л., 1978.

Бубрих 1947 – Бубрих Д.В. Происхождение карельского народа. Петрозаводск, 1947.

Витов 1962 – Витов М.В. Историкро-географические очерки Заонежья XVI–XVII веков. М., 1962.

Витов 1974 – Витов М.В., Власова И.В. География сельского расселения Западного Поморья в XVI–XVIII веках. М., 1974.

Жуков 2003 – Жуков А.Ю. Управление и самоуправление в Карелии XVII в. Великий Новгород, 2003.

ЗКТ – Загадки карельской топонимики. Рассказ о географических названиях Карелии. Составители Г. М. Керт, Н. Н. Мамонтова. Петрозаводск, 1982.

ИК – История Карелии XVI–XVII вв в документах I. Петрозаводск-Йоенсуу, 1987.

ИК-1 – История Карелии XVI–XVII вв в документах III. Петрозаводск-Йоенсуу, 1993.

История Карелии – История Карелии с древнейших времен до наших дней. Петрозаводск, 2001.

Карлова 2004 – Карлова О.Л. -L-овая модель в топонимии Карелии. (рукопись).

Керт 2002 – Керт Г.М. Применение компьютерных технологий в исследовании топонимии. Петрозаводск, 2002.

Кузьмин 2003 – Кузьмин Д.В. Истоки форманта -šina в карельской топонимии // Прибалтийско-финское языкознание: Сб. статей, посвящ. 80-летию Г. М. Керта. П., 2003

Лобанова, Манюхин 2002 – Лобанова Н.В., Манюхин И.В. Археологические памятники архипелага Кузова // Культурное и природное наследие островов Белого моря. Петрозаводск, 2002.

Малышев 1981 – Малышев И. Лоухи. Петрозаводск, 1981.

МПИК – Материалы по истории Карелии XII–XVI в.в. Петрозаводск, 1941.

Муллонен 1988 – Муллонен И.И. Гидронимия бассейна реки Ояти. Петрозаводск, 1988.

Муллонен 2002 – Муллонен И.И. Топонимия Присвирья: проблемы этноязыкового контактирования. Петрозаводск, 2002.

Муллонен 2003 – Муллонен И.И. История формирования топонимных ареалов Заонежья // Локальные традиции в народной культуре Русского Севера: Материалы IV Международной научно-практической конференции "Рябининский чтения 2003" (в соавторстве с Е.В. Лялля) // Петро-заводск: Изд-во КарНЦ РАН, 2003. С. 322-237.

Муллонен 2005 – Муллонен И.И. Топонимы как маркеры культурного ландшафта Заонежья // Прибалтийско-финское языкознание: лингвогеографические исследования. Сб. статей. Петрозаводск: КарНЦ РАН, 2005. С. 111-125.

Муллонен 2006 – Муллонен И.И. Формирование этнолингвистической карты Карелии // Северная Европа в XXI веке: природа, культура, экономика. Том 2. Материалы Международной конференции, посвященной 60-летию КарНЦ РАН (24-27 октября 2006 г.). Секция "Общественные и гуманитарные науки". Петрозаводск: КарНЦ РАН, 2006. С. 130-132.

Муллонен, Лялля – Муллонен И.И., Лялля Е.В. ГИС-технологии в исследовании топонимии Карелии // Вестник Российского гуманитарного фонда. 2006, № 1. С. 159-168.

Мурзаев 1974 – Мурзаев Э. М. Очерки топонимики. Москва, 1974.

Мызников 2003 – Мызников С.А. Русские говоры Обонежья: ареально-этимологическое исследование лексики прибалтийско-финского происхождения. Санкт-Петербург, 2003.

Мюллер 1947 – Мюллер Р.Б. Очерки по истории Карелии XVI–XVII вв. Петрозаводск, 1947.

Ольсен 2002 – Ольсен Бьорнар Северные лабиринты // Культурное и природное наследие островов Белого моря. Сб. статей. Петрозаводск, 2002.

ПИОК – Письменные известия о карелах. Составители С.И. Кочуркина, А. М. Спиридонов, Т. Н. Джаксон. Петрозаводск, 1990.

ПКОП – Писцовые книги Обонежской пятины 1496 и 1563 г.г. Ленинград, 1930.

Полковникова 1970 – Полковникова С. А. Географические названия новгородских писцовых книг XV–XVI веков: однокоренные названия с разными суффиксами // Учен. зап. Моск. гос. пед. ин-та. № 353. 1970.

ПФГЛК – Мамонтова Н. Н., Муллонен И. И. Прибалтийско-финская географическая лексика Карелии. Петрозаводск, 1991.

Сало 1966 – Сало И.В. Влияние прибалтийско-финских языков на севернорусские говоры поморов Карелии. Авторефератдиссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 1966.

СВЯ – Зайцева М.И., Муллонен М.И. Словарь вепсского языка. Ленинград, 1972.

Сканке 2002 – Сканке К. Краткий обзор доисторического периода у саамов на севере Норвегии, на примере изменений в морфологии жилищ // Культурное и природное наследие островов Белого моря. Сб. статей Петрозаводск, 2002.

ТК-УрГУ – Топонимическая картотека УрГУ. Екатеринбург.

Чайкина 1975 – Чайкина Ю.И. Вопросы истории лексики Белозерья // Очерки по лексике севернорусских говоров. Вологда, 1975.

Шаскольский 1950 – Шаскольский И. П. О емской теории Шегрена и ее последователях. (О статье Д. В. Бубриха Не достаточно ли емских теорий?) // Известия Карело-финского филиала Академии Наук СССР № 1. 1950.

Castren 1852 – Castren M. A. Nordiska resor ock forskningar I. Helsingfors, 1852.

Itkonen 1926 – Itkonen T.I. Lisiä Keski- ja Etelä-Suomen lappalaisperäiseen paikannimistöön // Virittäjä 1926. S. 33-35.

Itkonen 1928 – Itkonen T.I. Lappalaiset // Suomen suku. Helsinki. 1928.

Itkonen 1958 – Itkonen T.I. Kuotan- ja Kuolanlappin sanakirja I-II. Helsinki. 1958.

Jaakkola 1956 – Jaakkola J. Suomen varhaishistoria II. Porvoo, 1956.

Jutikkala 1958 – Jutikkala E. Suomen talonpojan historia. II painos. Helsinki. 1958.

Juvelius 1888 – Juvelius J. W. Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta. SKS. Helsinki, 1888.

Kirkinen 1988 – Kirkinen H. Pohjois-Karjalan kalevalaisen perinteen juuret. SKS. Helsinki, 1988.

Kiviniemi 1971 – Kiviniemi E. Suomen partisiippinimistöä. SKS. Helsinki, 1971.

Kiviniemi 1978 – Kiviniemi E. Pönk(k)ä-nimet // Kalevalaseuran vuosikirja 58. Helsinki, 1978. S. 27-37.

Kiviniemi 1984 – Kiviniemi E. Nimistö suomen esihistorian tutkimuksen aineistona. Suomen väestön esihistorialliset juuret. Suomen Tiedeseura. Helsinki, 1984.

KKS – Karjalan kielen sanakirja. 1-6. LSFU XVI. Helsinki, 1968-2005.

Koivulehto 1997 – Koivulehto J. Were the Baltic Finns “clubmen”? // You name it. Perspectives on onomastic research. *Studia Fennica Linguistica* 7. Helsinki, 1997. S. 151-169.

Kokkonen 2002 – Kokkonen J. Rajaseutu liikkeessä. Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Venäjän Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan (1650-1712). *Bibliotheca Historica*. Helsinki, 2002.

Lehtiranta 1989 – Lehtiranta J. Yhteissaamelainen sanasto. SUST 200. Helsinki, 1989.

Nielsen K. Lappisk Ordbok 1-3. Oslo, 1932-1938.

LMS – Kujola J. Lyydilaismurteiden sanakirja. LSFU 9. Helsinki, 1944.

NA – Suomen nimiarkisto. KOTUS. Helsinki.

Nissilä 1955 – Nissilä V. Itä-Karjalan matkanimistöä // Kalevalaseuran vuosikirja 35. Helsinki, 1955. S. 247-261.

Nissilä 1975 – Nissilä V. Suomen Karjalan nimistö. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö. Joensuu, 1975.

Nirvi 1948 – Nirvi R. E. Sanahistoriallisia huomioita 4. Kemi // Virittäjä. 1948. S. 243-250.

Pöllä 1990 – Pöllä M. On western finnish toponymy in Archangel Karelia // *Linguistica Uralica* XXVI. Tallinn, 1990. S. 24-29.

Pöllä 1995 – Pöllä M. Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600-1800-luvulla. SKST 635. Helsinki, 1995.

Salo 2000 – Salo U. Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. Hämeen käräjät I. Toimittanut Jukka Peltovirta. Hämeenlinna, 2000.

Sammallahti P. 1993 – Saamelais-suomalais-saamelainen sanakirja. Ohcejohka. 1993.

Sjögren 1861 – Sjögren J. A. Joh. Andreas Sjögren's gesammelte Schriften. Band I, St. Peterburg, 1861.

SKES – Suomen kielen etymologinen sanakirja. I-VI. Helsinki, 1974-1987.

SMSA – Suomen murteiden sanakirjan arkisto. KOTUS. Helsinki

Vahtola 1975 – Vahtola J. Paikannimistö Torniolaakson asutushistorian lähteenä. Pro-gradu tutkimus. Nimiarkisto. Helsinki, 1975.

Vahtola 1980 – Vahtola J. Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus. *Studia Historica Septentrionalia* 3. Rovaniemi, 1980.

VIENAN KARJALAN ASUTUS PERIMÄTIETOJEN JA SUKUNIMIAINEISTON VALOSSA. SUOMALAISLÄHTÖISEN VÄESTÖN TULKINTAONGELMIA

1800- ja 1900-luvulla Vienassa tallennetut muistitiedot tarjoavat perimätietoon pohjautuvan näkökulman Vienan Karjalan menneisyyteen. Aikana, jolloin kansa oli luku- ja kirjoitustaidotonta muisti oli yksi tärkeimmistä henkisistä kyvyistä (Suorsa 1988: 94). Tämä seikka selittäneekin vienankarjalaisten paikallisten tarinoiden hyvä säilyminen 1800-luvulla sekä vielä 1900-luvun alussa.

Muistot suvun tai asutuksen historiasta elävät kansan keskuudessa kaikenlaisissa tarinoissa, jotka ovat ensisijaisesti osa folkloristiikkaa pikemminkin kuin historiantutkimuksen alaa. Samalla perimätiedot kuitenkin muodostavat olennaisen osan karjalaisten historiatietoisuudesta. Tämä koskee myös kansanomaista käsitystä tutkittavan alueen asuttamisesta. Herääkin kysymys, onko näillä paikallistarinoilla mitään merkitystä historiantutkimukselle ja voidaanko niiden tulkita kuvaavan myös tositapahtumia?

Vastaisin tähän kysymykseen varovaisen myönteisesti. Mielestäni perimätiedoilla on suuri merkitys historiantutkimukselle. Ne ovat kuitenkin vain apuaineistoa, jota pitää käyttää varovaisesti ja mahdollisuuksien mukaan etsiä todisteita myös muista lähteistä. Muistitiedoista vain osa kuvaa todellisia tapahtumia ja henkilöitä ja osa on sekoittunutta tietoa. Kansanrunoudelle on tyypillistä kronologinen siirtymä eli anakronismi, jolloin paikallistarinoissa esiintyvät tapahtumat ja muinaisjäännökset yhdistetään sellaisiin tapahtumiin, jotka todellisuudessa kuuluvat usein huomattavasti myöhäisempään aikakauteen. Esimerkiksi muistitietoa historiallisena lähteenä tutkinut Alessandro Portelli on oikeassa siinä mielessä, että väärä ajankohta, historiallinen konteksti ja väärin muistaminen eivät kyseenalaista tapahtumien tosiasiallista kulkua, vaan pakottavat meidät tarkistamaan tulkintaamme kyseisestä historian aihepiiristä (Portelli 2006: 56).

Perimätiedon oikea muistaminen muutaman sukupolven takaa on harvinaista. Muistitietoa lähteenä käytettäessä onkin otettava huomioon, että mitä kauemmaksi historiassa mennään, sitä helpommin muistitiedot fragmentoituvat. Tästä syystä eräitä suvun tai alueen historiaa koskevia asioita ihminen voi muistaa muistokatkelmina. Tällaisissa tapauksissa tutkijan

kannattaa mahdollisuuksien mukaan huomioida niin saman suvun toisten haarojen kuin saman kylän muiden sukujen suulliset perimätiedot samoin kuin myös muut mahdolliset lähteet ja aineistot. Niiden vertailu saattaa mahdollistaa oleellisten tiedonjyvien löytymisen ja siten jonkinasteisen totuuden selvittämisen.

Paikallishistorian eri kysymyksiä käsittelevät perimä- ja muistitiedot ovat kansanomaisesti käsitettyä menneisyyttä tietyistä paikallisista tai alueellisista näkökulmista. Niitä voidaan siten pitää kansan luomana historiaa valaisevana tietokokonaisuutena. Muistitietojen käyttö historian ja muiden tieteenalojen lähteenä onkin syntynyt juuri tarpeesta laajentaa ja tarkentaa käsitystä erilaisista menneisyyden tapahtumista ja henkilöistä, joista on jäänyt vain vähän tai ei lainkaan asiakirjatietoa. Täten paikallisten tarinoiden luotettava tulkinta voi mielestäni toimia tietynlaisena siltana kansanomaisen historian ja akateemisen historiankirjoituksen välissä.

HAIKOLAN PAIKALLISTARINAT

Historiantutkimuksen kannalta muistitietoaineisto on usein epäluotettavaa, koska se ei perustu kirjallisiin lähteisiin. Paikallishistorian tutkimus on tästä syystä eräs niistä aloista, jotka ovat kärsineet arvostuksen puutteesta. Monet historiantutkijat eivät ole pitäneet sitä riittävän tieteellisenä (vrt. Tommila 1996: 15–24).

On olemassa käsitys, että suulliset lähteet ovat etäännyneet tapahtumista, koska muisti vääristää niitä. Tämä ongelma koskee kuitenkin myös monia kirjoitettuja dokumentteja. Ne on usein kirjoitettu huomattavasti kuvatus tapahtuman jälkeen eivätkä niiden kirjoittajat ole itse olleet tapahtumassa osallisina. Suulliset lähteet saattavat kompensoida ajallista etäisyyttä omaksumalla henkilökohtaisia näkemyksiä tapahtumiin, mutta myös monet kirjalliset aineistot perustuvat viime kädessä suullisiin lähteisiin (Portelli 2006: 57).

Historiantutkimuksen kannalta perimätietoaineisto voi toimia mielenkiintoisena ja luotettavana asiakirjoja täydentävänä lähteenä, koska tietyn alueen suulliset tarinat kertovat usein juuri lähiympäristön historiaan liittyvistä paikallisista tapahtumista. Juuri tällaiset pienet muistitiedon palat voivat mielestäni olla hyödyllisiä mm. Vienan Karjalan (asutus) historian kokonaiskuvan ymmärtämiseksi. Täten ei nähdäkseni ole kritiikittömästi syytä hyväksyä vallitsevaa käsitystä, jonka mukaan voimme saada tietoa tositapahtumista ainoastaan kirjallisista dokumenteista, joihin monet historioitsijat luottavat epäröimättä (Portelli 2006: 57).

Vienan keskiosassa sijaitsevan Haikolan kylän 1600–1700-luvun paikallishistoriaa on tutkittu melko paljon (Kuzmin 2013). Tässä tutkimuksessa muistitiedolla oli tärkeä rooli edellisten vuosisatojen historiallisten prosessien ymmärtämisen ja asutuksen syntyprosessin valaisemisen kannalta. Tutkimuksessa saadut tulokset ovat esimerkkejä perimä- ja muistitietojen arvosta, koska myös useat 1600- ja 1700-lukujen kirjalliset lähteet tukevat niiden todistusvoimaa.

Esimerkkeinä tästä voidaan mainita mm. seuraavat seikat.

Kansatieteilijä Juveliuksen vuonna 1886 haikolalaisilta keräämien tietojen mukaan kylän seudun kanta-asukkaat olivat lappalaisia. Heidän asuoksensa jäkälän peittämät jäännökset ovat säilyneet Haikolan lähimetsässä (Juvelius 1888: 50). Lappalaisten asumisesta alueella todistavat mm. seudun nimistössä esiintyvät saamelaisperäiset ja saamelaisiin viittaavat paikannimet, esim. *Lapinjärvet*, *Čolmankijärvi* < ksa. **čöalmē* ‘salmi’ (> saamN *čöalbmī*); *Kiekerölakši* < ksa. **čieker* ‘porojen talvilaidun’ (> saamN *čiehkar*); *Kentojärvi* < ksa. **kientē* ‘luonnonniitty’ (> saamN *gieddi*) jne. On myös mainittava perimätieto Uhtuan Alajärveltä, joka kertoo kylän lähialueiden viimeisestä Lauri-nimisestä lappalaisesta. Tälläkin perimätiedolla on nähtävästi historiallinen tausta. Asiakirjassa vuodelta 1678 Paanajärven pogostan Alajärven kylästä mainitaan ”kunnioitettavan ikään ehtinyt” vanhus Minka Lavrentjev (PKLP 1678: 70), jonka isä oli epäilemättä 1600-luvun vaihteessa asunut Lauri-niminen henkilö. Toisin sanoen on hyvin mahdollista, että edellä mainittu Lauri olisi voinut olla juuri kylän viimeinen saamen kielen puhuja (ks. artikkeli №2).

Muistitiedon mukaan Haikolan perustajan esi-isät olivat kotoisin Seesjärven tienoilta. Tämä perimätieto ei toistaiseksi ole saanut vahvistusta historiallisista asiakirjoista, mutta voidaan kuitenkin mainita, että Uhtuan muiden kylien murteista poiketen Haikola kuuluu sekamurrevyöhykkeeseen, joka sijoittuu varsinaiskarjalan pohjois- ja etelämurteistojen välille. Seesjärven tienoiden murre kuuluu puolestaan eteläkarjalaan (Virtaranta 1972: 9–11).

Kylän asukkailta tallennetun tarinan mukaan Haikolan eli Jouhkolan ensimmäinen asukas ei ollut Jouhko (ven. *Jefim*), jonka nimestä kylä on saanut myöhäisemmässä vaiheessa toisen nimen, vaan hänen vaarinsa, joka oli muuttanut saarelle poikansa kanssa. Henkikirjasta vuodelta 1763 käy ilmi, että kylän vanhin asukas vuonna 1763 oli 87-vuotias Foma Petrov (1676–1766), joka oli juuri Jouhkon isoisä. Näyttää siltä, että Foma asettui asumaan nykyiseen kylään noin 1720-luvun alussa. Näin vuonna 1948 haikolalaisilta tallennettu sukutieto, jossa on nimeltä lueteltu suvun kuusi sukupolvea taaksepäin Jouhkoon (sn. 1753) asti, osoittautui täysin oikeaksi.

Perimätieto kertoo niin ikään, että kylän kantasuku muutti nykyisen kylän paikalle *Tuhkasenvuara*-nimisestä kylästä, joka sijaitsi aikoinaan Haikolan tienoilla. Paanajärven pogostan valvontakirjassa vuodelta 1678 mainitaan *Na gore* -niminen kylä (suoraan käännettynä *Vaaran päällä), jonka asukkaiden joukossa mainitaan elävän mm. tulevan Haikolan asukkaiden esi-isät.

Haikolalaisten keskuudessa säilynyt tarina kertoo, että asukkaiden muutettua Tuhkasenvaarasta Pistojärven Tuhkalaan¹ Tuhkasenvuaraan jäi vain kaksi taloa: toisessa eli tulevan Haikolan (Jouhkolan) perustaja poikineen, toisessa eli vain tyttöjä. Tällaisesta tilanteesta todistaa myös henkikirja vuodelta 1782: Haikolassa asui silloin myös Stepan Petrov, joka oli nähtävästi kylän vanhimman asukkaan Foma Petrovin veli. Asiakirjan mukaan hänellä oli neljä tytärtä eikä yhtään poikaa.

¹ Tässä on epätasällisyys – ensin muutettiin vaaralla olleesta kylästä nykyiseen Haikolaan ja vasta sitten Tuhkalaan.

Vuonna 1886 Juveliuksen muistiinpanema tarina kertoo, että Haikolan asukkaat muuttivat paikalle kolme – kuusi sukupolvea sitten eli vuosien 1736–1811 välisenä aikana naapurikylästä nimeltä Sompajärvi. Vuosien 1763–1782 henkikirjoista ilmenee, että edellä mainitun Foma Petrovin poika Aleksei ja hänen poikansa Jefim (Jouhko, sn. 1751) on merkitty naapurikylän eli Sompajärven asukkaiksi. Haikolan asukkaiden suussa elää toinenkin muistitieto, jonka mukaan osa asukkaista oli merkitty sompajärveläisiksi, jotta he saisivat lisää maata, koska maanjako saarella oli käynyt mahdottomaksi.

Perimätieto kertoo edelleen siitä, että osa Haikolan asukkaista muutti luoteeseen Pistojärven kunnan alueelle, missä he muodostivat Tuhkalan kylän. Vuonna 1762 Haikolassa oli kolme autiotaloa. Saman vuoden henkikirjassa äskettäin perustetussa Tuhkalan kylästä mainitaan Aleksei Leontjev² (1685–1770), jolla on kolme poikaa. On vielä mainittava, että Pistojärven Tuhkalassa on tallennettu perimätieto, jonka mukaan kylän perustajina oli kolme Arkangelin puolelta (nähtävästi Arkangelin kuvernementista) tullutta veljestä.

Vahvistusta kirjallisista lähteistä saavat myös muut Haikolassa tallennetut perimätiedot. Voidaan siis nähdä, että 1800-luvun lopussa muistiin kirjoitetut ja jopa yli kolmensadan vuoden takaisista tapahtumista kertovat tarinat osoittautuivat varsin luotettaviksi. Samalla yhdistettyinä historialliseen todistusaineistoon ja paikannimistöön muistitiedot mahdollistavat kolmen-neljän vuosisadan takaisen Haikolan kylän ja sen asukkaiden historian melko yksityiskohtaisen rekonstruoinnin (Kuzmin 2013: 179–199). Tämä viittaa myös siihen, että Vienan Karjalan muissakin osissa tallennetuilla muistitiedoilla on todennäköisesti reaalin historiallinen pohja, mikä vuorostaan mahdollistaa suullisten tarinoiden käytön mm. asutushistorian lähteenä.

VIENAN KARJALAN ASUTUSHISTORIASTA KERTOAVAT MUISTITIEDOT

1800- ja 1900-luvulla Vienassa tallennetut muistitiedot edustavat kansanomaista käsitystä Vienan Karjalan menneisyydestä. Sukupolvelta toiselle välittyneet suulliset tarinat antoivat karjalaisväestölle tärkeää tietoa oman seudun ja kansan kirjoittamattomasta historiasta, jonka tapahtumista ja henkilöistä ei välttämättä löydy mainintoja alueen historiaa valaisevista kirjallisista lähteistä.

Koska Vienan Karjalan asutushistoriasta on olemassa melko vähän varsinaista kirjallista lähdeaineistoa, ovat karjalaisten keskuudessa tallennetut suulliset muistitiedot nimistön rinnalla lähes ainoita ja hyvin keskeisiä lähteitä asutushistoriallisten kysymysten valaisemiseksi. On myös mahdollista, että venäjänkieliset asiakirjatiedot pohjautuvat nekin ainakin osin paikallisen väestön suullisiin tietoihin.

² Aleksei Leontinpoika oli vuonna 1678 Paanajärven pogostan Na gore-nimisessä kylässä (suoraan käännettynä *Vaaran päällä; karj. Tuhkasenvuara) mainitun Ofon'ka Ivananpojan pojanpoika. Asiakirjasta tiedetään, että Ofon'ka asui siinä Ljovka (= Leonti) ja Mikiforko nimisten poikiensa kanssa (PKLP 1678: 71).

Vienan Karjalassa on tallennettu noin 300 perimätietoa, jotka kertovat Vienan sukujen lähtöpaikoista ja samalla alueen asutushistoriasta. On kuitenkin mainittava, että perimätietoaineisto ei ole yhtä monipuolista tutkittavan alueen eri osissa. Suuri osa sukutarinoista on tallennettu Länsi-Vienassa (Kontokki, Uhtua, Vuokkiniemi), mikä johtuu siitä, että juuri tämä alue on tullut kuuluisaksi erityisesti rikkaasta runonlauluperinteestään ja runonlaulajistaan. Tästä syystä 1820-luvulta alkaen sekä suomalaiset että karjalaiset runonkerääjät ja -tutkijat yrittivät saada tietoja niin alueen asutushistoriasta kuin runonlaulajien sukuhistoriastakin. Samaan aikaan ne alueet, jossa runonkerääjien mielestä ”varsinainen runolaulu on jo vieras tai runo ei enää Länsi-Vienan arvoinen” (Borenus 1904: 479, 488), jäivät pääasiassa vastaavien keruutöiden ulkopuolelle. Näiden alueiden joukossa (muutamaa sukua lukuunottamatta) ovat mm. Jyskyjärvi, Kiestinki, Oulanka, Paanajärvi, Pistojärvi, Suikujärvi, Tunkua, Usmana, Vitsataipale ja Voijjärvi.

Tallennetut muistitiedot todistavat, että Vianaan tuli väestöä eri tahoilta. Perimätiedoissa on havaittavissa sekä sisäistä että ulkoista migraatiota. Silmiinpistävä seikka on kuitenkin se, että asutusvirtauksien suunta on yleensä lännestä ja lounaasta koilliseen ja pohjoiseen. Perimätiedot tietävät kertoa mm. siitä, että osa Vienan suvuista on vanhaa lappalaisperua (ks. taulukot). Samalla saadaan myös tietää, että muutama suku on tullut Vianaan Karjalan keskiosista ja nykyisen Arkangelin alueelta (mm. Vienanmeren takaa). On olemassa myös tietoa, että osa Paanajärven Kurenkylän asukkaista tuli Tverin läänistä. Vastaavia perimätietoja on tallennettu myös Karjalan tasavallan varsinaiskarjalan puhuma-alueen eteläosassa. Ne viittaavat mahdollisesti siihen, että 1600-luvulla Käkisalmen läänistä Tverin alueelle suuntautuneen muuttoliikkeen jälkeisenä kautena osa karjalaisuvuista muutti sieltä takaisin nykyisen Karjalan tasavallan alueelle.

Alla olevat taulukot myös osoittavat, että läntisen Vienan ja itäisen Vienan asutustarinat ovat hyvin erilaisia asutushistorian kannalta. Olemassa olevat muistitiedot todistavat, että Itä-, Etelä- ja Keski-Vienassa ei käytännöllisesti katsoen ole sellaisia tapauksia, joissa jokin suku olisi tullut alueelle Suomen puolelta muutamaa 1900-luvun vaihteesta tunnettua esimerkkiä lukuunottamatta. Tulee muistaa, että Vienan keski- ja itäosan kylät ovat melko vanhoja verrattuna Länsi- ja Pohjois-Vienan karjalaiskyläin. Esimerkiksi Jyskyjärvi on mainittu asiakirjoissa ensimmäisen kerran jo vuonna 1556, Kesäjärvi 1588, Kevättämajärvi 1588, Kiimasjärvi 1556, Koivuniemi 1588, Kuorilakši 1566, Kurenkylä 1597, ? Nokeus³ 1556, ?

3 Vuonna 1556 Nousia Venäläisen luettelemien kylien joukossa on mainittu *Leassjärvi* -niminen asutus, joka selonteon mukaan sijaitsi Kiimasjärven ja Piismalahden välissä (Teitti 1894: 160). Koska muut selostuksessa luetteloidut kylät Ruotsin rajalta Vienamerelle asti sijaitsivat todella oikeassa järjestyksessä, voidaan olettaa, että *Leassjärven* nimen takana on mahdollisesti juuri Nokeus. Kylän melko varhaisesta olemassaolosta voisi kieliä välillisesti tieto siitä, että vuonna 1590 Ison vihan aikana *Ahma*-niminen karjalaisvanki tappoi suomalaisen sissipäällikön Pekka Vesaisen (Väisänen 1998: 30). Tallennettujen perimätietojen mukaan karjalaisten kuuluisimmat ”päälliköt” olivat *Rogačču*, *V(u)orna* ja Nokeuksen kylästä kotoisin ollut *Ahma*. (Stepanova 2000: 250). Tästä karjalaisesta sissipäälliköstä ei ole toistaiseksi löytynyt kirjallisia lähteitä, mutta voidaan kuitenkin olettaa, että Ahma oli historiallinen henkilö. Tästä taas kieliä välillisesti tieto sekä Pekka Antinpoika Vesaisesta Utajärveltä että toisesta karjalaisten sissipäälliköstä nimeltään Iivana Rogačču, joka asui aikoinaan Rukajärven kunnan Tiiksissä. Vuoden 1597 Lapin pogostojen valvontakirjassa Tiiksissä mainitaan *Ivan Rogač* (*Iivana Rogačču) (Valvontakirja 1597: 209). Tiiksin kalmistossa on hänen hautansakin. Ahma (ven. Rosomahin) -suku asui perinteisesti juuri entisen Rukajärven kunnan Nokeuksen kylässä, *Ahmonpuoli*-nimisessä kylän osassa.

Ohvon'anniemi⁴ 1591, Paanajärvi 1534, Piepojärvi 1552/53, Piismalaksi 1556, Suopassalmi 1556, Tunkua 1588, ? Uskela⁵ 1590-luvulla, Usmana 1507–14 ja Voijärvi 1552/53. Edellä mainitussa yhteydessä voidaankin otaksua, että ajallisen etäisyyden johdosta tämän alueen väestön historiallinen muisti on kuihtunut ja monet perimätiedot Vienan keski-, etelä- ja itäosan kylissä asuneiden sukujen historiasta ovat kadonneet iäksi menneisyyteen. Samalla joudun olettamaan, että ajoittaisista nälkävuosista ja monista hyökkäyksistä sekä kylien tuhoista huolimatta ei alueella ole tapahtunut suuria väestöllisiä muutoksia. Esimerkiksi vuoden 1678 Länsi- ja osittain Keski-Vienan sukunimiaineston perusteella on mahdollista todeta, että suurin osa alueen sukunimistä tavataan tällä alueella ja muuallakin Vienassa myös 1700–1900-luvulla. Tämä viittaa epäilemättä siihen, että huomattavaa väestökatoa ei ole tapahtunut.

Olemassa olevien asiakirjojen mukaan ainoa merkittävä väestömäärän pudotus esimerkiksi Repolan pogostassa näyttää tapahtuneen juuri 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa. Vastaava näyttää olleen tilanne myös Vienan muissa osissa. Vuosien 1690 ja 1707 välisenä ajanjaksona kaikkien Lapin pogostojen väkiluku väheni huomattavasti, pääasiassa 1690-luvun puolivälistä alkaen. Väestökirjanpidon mukaan vuosien 1680 ja 1707 välillä asuttujen talojen määrä supistui 1163 talosta 732 taloon eli laskua oli 38% (Černjakova 1998: 39–40; 43). Ei ole syytä epäillä, että väestökehitys olisi tuohon aikaan ollut oleellisesti erilainen eri Lapin pogostoissa ja Repolan pogostassa. Väestömäärän putoamisen pääsyyinä oli ilmaston viileneminen ja ankarat katovuodet, asiakirjojen mukaan ”leivän niukkuus”, jonka takia yli puolet talouksista oli autioitunut ja isäntäväki lapsineen tietymättömissä. Talonpojat valittivat monilukuisissa anomuksissaan, että ”ei ole millä veroja maksaa”. Toinen syy oli kirkollinen skisma. Sitä seurasi se, että yli kymmenesosa autioituneiden talojen asukkaista ”lähti perheineen ja tavaroineen hajaannukseen.” Lähteet todistavat, että vielä kymmenesosa taloista autioitui suuren Pohjan sodan aikana ruotsalaisten hyökkäyksien takia. Lukuisia taloja poltettiin ja hävitettyjen kylien asukkaiden oli pakko lähteä kerjuulle (Černjakova 1998: 39–43). Pääasiassa samoista asioista kertoo Vienan Karjalan perimätietoaineskin. Voidaan tässä yhteydessä mainita, että vuonna 1886 kostamuslaiset kertoivat Juveliukselle, miten ”ennen suuria sotia oli ollut 40 viljavaa vuotta, mutta sota hävitti kaiken varallisuuden. Sitten tuli kolme hallavuotta⁶, jyvätöntä. Suurten sotien aikana elettiin hiiren ikää, kun hengen ottajat oli päällä. Ihmiset söivät hutuksi keitettyä nurmiheinää sekä suksen varpahallisia ja kengän rajoja” (Juvelius 1888: 61). Minusta tämäkin sukupolvelta toiselle siirtynyt muistitieto

4 Asiakirjassa vuodelta 1591 mainitaan *Afonja Mujezerets* (MPIK: 325) eli Muujärven rannalla asuva Afanasij (karj. Ohvon'a). Ohvon'anniemen kylä sijaitsee Muujärven rannalla.

5 Voidaan olettaa, että Uskela saattoi esiintyä 1590-luvun alussa nimellä Mujezero. Uskela (ven. Uškovo) sijaitsee entisessä Voijärven kunnassa Muujärven rannalla. Asiakirjassa vuodelta 1591 mainitaan, että Voijärven volostin mailla Mujejärven rannoilla asuu 6 populia (MPIK: 325). Samassa asiakirjassa on mainittu, että Kemissä on *Mikiforko Uškanovin* (myös *Uškalovin*) autio (myös autiotalon paikka *Uškovskoje*) (MPIK: 321–322). Sitä paitsi 1570-luvun alussa Kemissä on mainittu *Marina Kuz'mantytär Uškalova* (*Uskela -niminen suku) (ASM I: 242). On vielä mainittava, että Muujärven saarella oli aikoinaan pieni luostari (1573–1764), jonka kirkko oli rakennettu noin vuonna 1573 (KIOP: 153–154).

6 Vrt. 1696–98 katovuodet. Onkin mainittava, että ensimmäinen merkintä Kostamuksesta on vuodelta 1654 (OIS: 775). Tämäkin mielestäni viittaa siihen, että perimätiedoilla on todistusvoima.

osoittaa, että kaikesta huolimatta alueella oli kuitenkin väestöllistä jatkuvuutta, muuten ei olisi mahdollista, että tieto noiden kaukaisen historian tapahtumista olisi säilynyt.

Vaikka monet Vienan Karjalan kylät ja niiden asukkaat epäilemättä kärsivät kovasti, olen sitä mieltä, että moni muisti- ja asiakirjatieto dramatisoi kuitenkin liikaa tapahtumia kertoessaan esimerkiksi vihollisen surmanneen monen kylän kaikki asukkaat (vrt. Juvelius 1888: 58–62).

Esimerkiksi Vienan Kemin volostin mailla vähän ennen vuonna 1552 tapahtunutta ruotsalaisten hävitysretkeä mainitaan kaksikymmentä saamelaisasutusta, jotka asiakirjan mukaan oli tuhottu ruotsalaisten hävitysretken seurauksena (ASM I 114). Tunnetaan kuitenkin saamelaisten asuma-alueen samankaltainen kuvaus vuodelta 1591. Siitä puuttuu viisi aikaisemmin mainittua asutusta, mutta samalla kuvaukseen on ilmestynyt kaksi uutta asutusta. Samoin kuin 40 vuotta varhaisempi asiakirja, valvontakirja vuodelta 1591 kertoo, että ruotsalaisten kanssa käydyn sodan takia kaikki asiakirjassa mainitut lapinkylät jälleen autioituivat (MPIK: 325). On kuitenkin mainittava, että myös vuoden 1591 lappalaisasutusten tuhosta huolimatta Kemin volostin alueella osa saamelaisasutuksia oli olemassa vielä vuosina 1619/20 (PRK 1983: 15) (ks. artikkeli numero 1).

Voidaan mainita, että Vienassa kerättyjen muistitietojen mukaan monen kylän lähimetsissä ja metsäjärvien rannoilla oli asutusta sinä aikana, kun ruotsalaiset kävivät sotimassa Vienassa (keruumatkat, Juvelius 1888: 62–63). Täten on otaksuttavissa, että sotatoimien alettua Vienan kylien asukkaat pakenivat metsiin väliaikaisasutuksiin, joissa he elivät 1700–1725 vuosien välisenä aikana. Asiasta ei tietenkään ole täydellistä varmuutta, mutta vaikuttaa todennäköiseltä, että monet vuosina 1678 mainitut suvut eivät kadonneet jäljettömiin, vaan suurin osa niihin kuuluneista henkilöistä jäi eloon ja asettui myöhemmin asumaan sekä samoihin että tutkitun alueen muihin kyliin, mahdollisesti myös Vienan naapurialueille. Tähän viittaavat myös vienalaisten sukupuut, joista voidaan nähdä, että nykyisen Vienan asukkaiden varhaisimmat esi-isät mainitaan juuri vuoden 1678 Repolan ja Paanajärven pogostaa koskeissa valvontakirjoissa.

Tästä todisteena on mm. A.W. Ervastian mainitsema selostus eräästä ruotsalaisten hyökkäyksestä vuodelta 1610, jolloin ruotsalaisten piti palata takaisin saavuttamatta Suopassalmea, koska paikallinen kansa pakeni asuinpaikoiltaan ja ruokavaroista syntyi kova puute (Ervasti 1879: 228). Tämä viittaa siihen, että alueen väestö piileskeli sotavuosina mitä todennäköisemmin piilopirteissä. On myös tieto vuodelta 1742, että tuolloin sadan aseistetun suomalaismiehen joukko tuli Karjalaan ja poltti kymmenen kylää. Asiakirjasta saadaan kuitenkin tietää, että suuri osa paikallisista asukkaista pakeni kauhuissaan perheineen tietymättömiin. Hyökkäyksen aikana tapettiinkin vain kolme henkilöä (Černjakova 1998: 35). Myös Juvelius tallensi tiedon, jonka mukaan ”viholliset tappoivat vain ne, jotka eivät vaan pakoon päässeet” (Juvelius 1888: 61).

Mainittakoon, että Kuusamon Paanajärvellä joskus asuneilta Sirkeisiltä on tallennettu perimätieto, jonka mukaan suku on tullut Kuusamon alueelle (? Kontokin) Kostamuksesta rappasotien takia. Ei ole aivan selvää, onko puhe todellisista rappasodista eli 1500-luvun

lopussa karjalaisten ja Pohjois-Suomen asukkaiden välillä käydyistä rajakahakoista, mutta siitä huolimatta perimätieto todistaa, että alueen asukkaat saattoivat lähteä sodan tieltä melko kauas asumaan (Kuzmin 2012: 7, NPP: 9).

Suuren Pohjan sodan eli “varastussodan” aikana majuri Salomon Enbergin joukot tekivät keväällä 1718 22 päivän mittaisen hävitysretken Viaan, jonka seurauksena moni kylä autioitui kokonaan. On kuitenkin kiinnostavaa mainita, että Vuokkiniemi, jonka hävityksestä Enberg teki henkilökohtaisesti selkoa, jatkoi olemassaoloaan koko tämän ajan (Kujala 1953: 232; Černjakova 1998: 35).

Asutusjatkuvuudesta todistaa myös edellä jo mainittu sukunimiaines. Todellisuudessa suurin osa sukunimistä, jotka mainittiin ennen nälkävuosia ja hyökkäyksiä on säilynyt Vienassa nykypäiviin saakka, mm. Pekšojev (1678) - Pekšujev - Pöksy(ni), Vadajev (1678) - Vatani (Kostamus); Gorkoi (1620), Gorkojev (1678) - Korkoni, Malejev (1678) - Malikin - Malini (Vuonniinen), Gyrejev (1678) - Hy(y)ry - Klementjev, Pelejev (1678) - Pällijev - Pällinen (Uhtua) jne. Sama koskee nähtävästi myös aikaisempaa aikakautta, vrt. Usmanan sukunimet Bresčejev (main. 1630) - Breščane, Paholkov (1630) - Os’s’ane - Paholkov, Peljakin (1591, 1630) - Pölläkäine, Ragoteppojev (1630) - (?) Rahone - Leontjev, Turui, Turujev (1571, 1578) - Turune - Pavlov jne.

Vuoden 1726 väestönlaskennassa on huomioitu väestöliikkuvuus vuosien 1720–1725 välisenä aikana. Esimerkiksi Paanajärven pogostan alueelle karkuteiltä palasi monta asukasta. Pistojärveen palasi koko kylä eli 16 miespuolista asukasta (nähtävästi perheineen), myös Kuorilahteen palasi kokonainen kylä eli 17 miestä, Jyskyjärveen kahdeksan henkeä, Salpogaan (= Haikolaan) viisi, Paanajärveen kolme sekä Jurjeva-nimiseen kylään (= Luovuška) yksi henkilö (PK 1726: 527–538 ob). Vastaava tilanne oli myös Repolan pogostassa (vrt. Černjakova 1998: 44–45). Esimerkiksi 1720-luvun alkupuolella Kontokin Kostamukseen asetui kymmenen “karkuteiltä tullutta” miespuolista henkilöä, joista kaikki olivat alkuperäisiä kylän asukkaita (PK 1726: 559–559ob). Nämä olivat todennäköisesti sota-aikana piilopirteisissä tai kerjuulla olleita, mutta rauhallisemman ajan alettua kylään muuttaneita kostamuslaisia.

Pitää myös mainita, että ensimmäisen väestönlaskennan aikana (1720–26) viranomaisille varsin pian selvisi, että kaikkialla annettiin epätäydellisiä tietoja kylien asukkaista. Kaikki Lapin pogostojen kylänvanhimmat jättivät mainitsematta esimerkiksi populeita (maattomia talonpoikia) ja myös kokonaisia talonpoikien perhekuntia tai jopa kokonaisia kyliä⁷. Näin kävi esimerkiksi Repolan pogostan Suuluasuaren ja Tuulijärven kylien kohdalla. Uusien viranomaisten vaatimusten ansiosta (1721, 1723, 1725) ilmeni, että pelkästään Repolan pogostassa ensimmäisen tarkastelun aikana 432 henkilöstä jäi mainitsematta 278 eli 64% kaikista miespuolisista henkilöistä. Myös 1754–1761 välisenä kautena Repolan

⁷ Sama koskee myös Vuokkiniemen Venejärveä. Kylän olemassaolosta mainitaan venäjänkielisissä asiakirjoissa ensimmäisen kerran vuonna 1754, mutta Utajärvellä 1700-luvun alkupuoliskolla asunut Ohvo Iivananpoika Lesonen (s.n. 1699) oli syntyisin Repolan pitäjän ”Wenejärveltä” (Muhos rk 1733–1740: 118). Tämä kylä jäi siis muutamaksi vuosikymmeiksi merkittämättä asukasluetteloihin. Oliko se autiona?

pogostassa onnistuttiin löytämään vielä 156 henkilöä niitä, joita syystä tai toisesta ei ollut väestöluetteloissa 1720- ja 1740-luvulla. Suurin osa tapauksista eli 120 henkilöä on vuodelta 1754. Niiden joukossa oli mm. ihmisiä, jotka edellisissä väestönlaskennoissa oli mainittu kuolleiksi (Černjakova 1998: 43–45).

Kyläpäälliköiden selostuksia väestökadosta on ehkä liioiteltu, sillä tilanteen rauhoituttua ja asukkaiden palattua ”sotaa ja kurjuutta paosta” (Juvelius 1888: 62–63), asukasmäärä kasvoi melko pian takaisin entiselleen. 1700-luvun toiselta neljännekseltä lähtien Vienan väestönkoostumus säilyi ennallaan parinsadan vuoden ajan (Pöllä 1999: 73), vaikka tutkitun alueen eri osissa ja kylissä voidaan tosin edelleen havaita tiettyjä eroja (vrt. Černjakova 1998: 43).

VIENAN KARJALAN ”SUOMALAISLÄHTÖINEN VÄESTÖ”: TULKINNAN ONGELMIA

Käsittelen seuraavassa niitä perimätietoja, jotka kertovat asutuksen tulleen Ruotsin eli nykyisen Suomen puolelta. Noin kolmannes Vienassa tallennetuista perimätiedoista kertoo suvun tulleen Suomen puolelta. Tässä yhdeydessä Vienan Karjalan asutushistoriaa koskevissa tutkimuksissa puhutaan usein alueelle Suomesta (mm. Savosta) muuttaneesta väestöstä ja sitä kautta vienankarjalaisten suomalaisista juurista. Esimerkiksi Matti Pöllä (1995: 110) mainitsee Kujalaan ja Suorsaan viitaten, että vuosilta 1717 ja 1720 säilyneiden Paltamon ja Sotkamon käräjäkirjojen mukaan nälänhätä ajoi Kainuusta rajan yli Venäjälle satoja ihmisiä. Vastaava tilanne oli myös Kuusamossa (Kortesalmi 1996: 286–288, Pöllä 1995: 162). Samalla ymmärtääkseni huomattava osa muuttaneita palasi kuitenkin myöhemmin olojen parannuttua takaisin⁸. Tästä kielii mm. se, ettei Vienassa ole montakaan sukunimeä, jotka tunnetaan Kainuussa ja Kuusamossa. Myöskään Vienaa koskevissa venäläisissä asiakirjoissa ei mainita alueelle muuttaneen satoja⁹ Ruotsin alamaisia. Ainoa aikakausi, jolloin väestönlaskentatiedoissa on ”melkoinen” määrä Suomesta muuttaneita ihmisiä (26) on 1755–1763-välinen aika ja tämäkin koskee lähinnä Repolan pogostaa. Todettakoon tässä yhteydessä, että suomalaislähteissä mainitaan myös kokonaisten perheiden muutosta, venäjänpuoleiset asiakirjat vuorostaan kertovat vain harvoin, että molemmat puoliset ovat ”Ruotsin alamaisia”.

Vuoden 1678 valvontakirjassa Repolan pogostan alueella on mainittu viisi tapausta, joissa henkilö on tullut alueelle läheisen rajan takaa. Sama määrä tulijoita on myös täydennysluetteloissa vuosien 1720–1761 väliseltä ajalta. Kolmannen tarkastuksen

8 Mahdollisesti juuri tästä kertoo muistitieto, jonka M. Pöllä esittää viitaten Sjögreniin: asutustarinan mukaan Hämeenkylässä oli ennen asunut myös savolasia, jotka olisivat sitemmin hävinneet, ts. todennäköisesti muuttaneet pois kylästä (Pöllä 1995: 146). Myös Kontokin Kenttjärven kylässä on tallennettu tieto siitä, että kylässä asui jonkin aikaa Savander ja Koistinen -nimisiä suomalaisia, jotka sitten lähtivät kylästä pois (Salminen; Keruumatkat).

9 Erässä artikkelissa Matti Pöllä mainitsee myös, että kolmensadan vuoden aikana Suomen puolelta saapui Viennaan arviolta vajaat tuhat siirtolaista (Pöllä 1999: 78).

asukasluettelossa (1762) ja sen täydennyslistassa (1763) mainitaan 26 rajan takaa tullutta henkilöä, joista 17 muutti Vuokkiniemen volostin alueelle (mm. Vuonniseen, Hämeenkylään, Uhtuaan ja Latvajärveen jne.). Osa heistä asui volostin alueella jo vuonna 1753. Historioitsija Irina Černjakova mainitsee, että tuon ajan lähteissä kiinnitetään erityistä huomiota niin sanottuihin ”uudestikastettuihin” ja tästä syystä voidaan pitää melkein todennäköisenä, että (melkein) kaikki rajan takaa tulleet esiintyvät edellä mainitun kauden luetteloissa (Černjakova 1998: 45). Ruotsin puolelta tulleista henkilöistä on tietoja myös Paanajärven pogostan alueelta (vrt. PK 1978: 70ob).

Vuonna 1825 Vuokkiniemessä käynyt A.J. Sjögren pani merkille, että Vuokkiniemen asukkaat, kahta perhettä lukuunottamatta, ovat peräisin Suomen Karjalasta. Tuona aikana Vuokkiniemessä oli noin 60 taloa (Sjögren 1825: 326–327). Castrénin vuonna 1839 tallentaman tiedon mukaan monen perheen Vuokkiniemessä sanotaan olevan lappalaista alkuperää sekä muutaman sanotaan polveutuvan venäläisistä. Samalla hän mainitsee, että Vuokkiniemen pitäjän muiden kylien useat perheet muuttivat paikalle Suomesta (Castrén 1839: 9). Hän mainitsee kuitenkin edelleen, ettei alueen kantaväestö polveutune suomalaisista vaikka alueella asuikin sukuja, joiden juuret juontuvat eri osista Suomea (Castrén 1953: 66). Castrén mainitsee myös, että Kuusamossa olivat lappalaiset ja Venäjän karjalaiset maan asukkaita ennen ”Suurta Venäjän sotaa”. Molemmista on lukematon joukko kansantarinoita (Castrén 1839: 14).

KARJALAISET RUOTSIN PUOLELLA 1500–1700-LUVULLA

Perimätiedoista tiedetään monen vienankarjalaisen suvun juurien olleen Suomen puolella. Tämä ei mielestäni kuitenkaan tarkoita, että kaikki niistä olisivat ”suomalaisia” tai savolaisia. Kysymystä on toistaiseksi tutkittu vain vähän. On olemassa asiakirjoja ja muistitietoja, jotka todistavat, että Savossa, Pohjanmaalla, Kainuussa ja Kuusamossa asui karjalaisväestöä. Tästä voidaan mainita joukko esimerkkejä:

Vuonna 1511–12 asettui asumaan «mustaan metsään» (asumattomille alueille) Repolaan kokonainen perevaara eli 24 karjalaismiestä perheineen, jotka eivät olleet kuuluneet aikaisemmin Venäjän suuriruhtinaalle eivätkä maksaneet hänelle koskaan veroja. Toisin sanoen tulevan Repolan pogostan alueelle muutti karjalaisia, jotka olivat tulleet Ruotsin puolelta eivätkä Käkisalmen läänistä (Rebolskij kraj: 4).

Pohjanmaan Itä-Karjalasta erottavan Maanselän länsipuolelle tiedetään asettuneen vähän ennen vuotta 1545 14 venäläistalonpoikaa (Luukko 1954: 716–717).

Vuoden 1555 veroluettelo on vanhin Kainuun aluetta koskeva ja se sisältää noin 170 paikannimeä. Niiden joukossa on neljä pellonimeä, mm. *Moisseenpelto* (Sotkamo) ja *Horkkainpelto* (Paltamon Melalahti). Nämä selviä karjalaisperäisiä henkilönimiä sisältävät viljelysnimet viittaavat siihen, että Kainuussakin karjalaiset olisivat viljelleet maata eivätkä ainoastaan liikkuneet erämiehinä. Samalla ao. paikannimet kielivät siitakin, etteivät Kainuun

läntiset uudisasukkaat saapuneet täysin nimettömälle alueelle (Räisänen 2007: 119–120). Kainuussa on ylipäätään melkoinen määrä karjalaisperäistä paikannimistöä.

Vuosina 1554–56 Kuopion Hirvilahden tienoilla asui Kosma Huttoinen (Nissilä 1975: 132). Kosma lienee ortodoksinen etunimi (vrt. ven. *Koz'ma*, *Kuz'ma*).

Vuonna 1559 Säamingin käräjillä lehmän ja lampaan varkaudesta Venäjällä on tuomittu hirtettäväksi Koszma Ukkonen (Savon tuomiokirjat: 10). Karjalaiseen viittanee Koszma etunimi.

Viimeistään 1550 Laitasaaren kylään Pohjois-Pohjanmaalle muutti Paavali Ollinpoika Holappa (sn. 1528–30). (Pohjanmaan nokkaveroluettelo 1550: 4540). Ao. suku on Kauko Pirisen mukaan alkuaan Käkisalmen Pogostasta, josta se muutti Jääsken kihlakuntaan. Holop Adrejev (myöh. Olof Andrejev) mainitaan 50:n ortodoksiturvapaikanhakijan joukossa, jotka siirtyivät Käkisalmen pogostasta¹⁰ vuonna 1494 Ruotsin puolelle, Jääsken kihlakuntaan (Kauko Pirisen tutkimukset vuosina 1985–88).

Kiimingissä 1550-luvulla mainitaan Nils Niphatt, joka tunnettiin myös nimillä Nils Rydz tai Niiles Venäläinen (Vahtola 1986: 33).

Kreikanuskoisuuteen ja samalla myös karjalaisiin viittaava lisänimi Ryss/Rydz esiintyy muutaman kerran 1500-luvun verolähteissä myös pohjoisempina, vrt. Nils Ryss (1543), Nils Rydz (1553) Ilmolassa, Eloue Ryss (1546) Koroisniemellä, Hochon rydz (1598) Lautiossaessa (Vahtola 1980: 366).

Siikajokilatvoille saapui 1580-luvulla kaksi Kurosen veljeä, Lasse ja Matti Heikinpoika, jotka perustivat Siikajoen etelärannalle kaksi tilaa. Matti Leiviskän mukaan veljeksistä jälkimmäinen samaistetaan vuoden 1586 itsellisveroluettelossa mainittuun Matz Rydziin. Matti Heikinpoika Kuronen oli Revonlahden Kurolan isäntänä vuosina 1600–1623. Mainittakoon, että Siikajoen Revonlahdella sijaitsi myös Virsuntalo, jonka jaettiin kolmeen osaan 1600-luvun taitteessa Pekka Kärkisen poikien kesken. Yhden osan isännäksi merkittiin vuonna 1599 Castenn Rys (vrt. Kasten Rydz (1586), Castel Ryss (1601). Samalla myös itse nimi Virsu on ortodoksisen ristimänimen Firs karjalankielinen muunnos (Leiviskä 2011: 70–72, 256). Matti Leiviskä panee edelleen merkille, että Käkisalmeista suuntautunut muuttoliike näkyi tuolloin voimakkaasti etenkin Kestilässä, mutta myös

10 Onkin mainittava tässä, että 1526–1571-välisenä aikana jo pelkästään Kurkijoen pogostasta pakeni tietymättömiin yli 700 henkilöä, samalla suurin osa niistä lähti kotiseudulta 1566–71 välisenä aikana, jolloin poismuuttojen perussyinä olivat ”tsaariverot” (ven. tsarskije podati) ja opričnina (yhteensä 409 tapausta) (Žukov 2013: 417–419). Voidaan olettaa, että vastaava tilanne oli myös Käkisalmen Karjalan muissa pogostoissa. Tuntuu hyvin todennäköiseltä, että moni karjalainen on voinut asettua asumaan mm. Käkisalmen läänin eräalueille, jotka sijaitsivat tulevan Pien-Savon pohjoisosissa ja Kainuussa.

Vuonna 1565 perustettiin *opričnina*, suoraan tsaarin alaisuudessa oleva valtakunnan alue, jota hallitsivat suoraan tsaarin alaisuudessa olleet virkamiehet, *opričnikit*. Hallintojärjestelmä luotiin vastineeksi ylimystölle, joka vastusti tsaarin itsevaltaista hallintotapaa. *Opričnikit* olivat eräänlainen yhdistelmä tuon ajan salaista poliisia ja kuolemanpartioita ja he pitivät ylimystön ja talonpojat kurissa väkivalloin. Järjestelmä poistettiin viimein 1572 (Opričnina).

Revonlahdella ja osin muissakin kylissä, joihin tuli selvästi uutta karjalaista nimistöainesta¹¹ (Leiviskä 2011: 215).

Ruotsin puolellakin asui karjalaisväestöä 1600–1700-luvulla. Siitäkin on asiakirjatietoja, jotka eivät ole yksittäistapauksia. Kukaan ei toistaiseksi ole tutkinnut tätä asiaa yksityiskohtaisesti. Muutamia esimerkkejä:

Vuonna 1692 Norrbottenin läänin Jokimukassa (ruot. Jokkmokk) (saamelais)markkinoiden yhteydessä mainitaan laukkukauppias Mickel Simonsson Ryss (ss. n. 1640, k. 1706), joka sai viranomaisilta oikeuden asettua asumaan Nattavaaraan. Suullinen perimätieto tiesi kertoa, että Karjalasta tullut Mickel oli tämän asutuksen ensimmäinen uudisasukas. Muistitieto kertoo myös siitä, että alueen ensimmäiset asukkaat olivat Karjalassa sotavankeina (Nattavaara: wikipedia). Nattavaaran läheisyydessä on tallennettu myös karjalaisasutukseen viittavia paikannimia, mm. *Karjalanpelto* ja *Karjalanlato*. Sitä paitsi kielitieteilijät mainitsevat löytäneensä monia karjalan kielen jälkiä Jällivaaran suomesta, varsinkin Nattavaaran ja Kilvon alamurteista. Mickel Simonssonilla oli ainakin kahdeksan lasta (Mickel, Grels, Israel, Anna, Brita, Jöns, Stefan ja Valborg), joilla myöhemminkin oli kutsumanimi Ryss. On samoin oletettu, että ainakin Grels ja Mickel, mahdollisesti myös Israel (s.n. 1680) syntyivät Mickelin perheeseen ennen muuttoa Ruotsin Lappiin (Rapp 2013). Mickelin isä saattoi olla laukkukauppias Igor Ivanoff, jonka juuret ovat Onegasta eli Äänisjärven tienoilta (“från Onega i Fjärrkarelen”, Rapp 2013, Andytarforum: Katrin Öhgren). Taalainmaan Falunissa asui myös kaivostyöläinen Anders Johansson Ryss, joka kuoli ennen vuotta 1787. Ei tiedetä, missä ja milloin hän syntyi. Siitä on kuitenkin tieto, että hänen vaimonsa syntyi vuonna 1732 (Rapp 2013).

Talvella 1611 Kainuuseen saapui Käkisalmen läänistä joukko venäläisiä talonpoikia, joiden sijoittumista sen enempää kuin heidän sukunimiäänkään ei ole pystytty jäljittämään (Keränen 1986: 399, 658). Tiedetään kuitenkin, että juuri vuonna 1611 Käkisalmen läänin talonpojat anoivat Ruotsin kuninkaalta lupaa muuttaa Kajaanin lääniin (Keränen 1984, 168). Vielä pohjoisemmaksiin, mm. Suomussalmen Vuokkiin, asettui 1600-luvun alussa joitakin karjalaisperheitä pysyvästi. Tämän lisäksi seudulla asui myös tilapäisesti liikkuneita karjalaisia, jotka kulkivat pitäjän läpi kauppamatkoillaan tai viipyivät seudulla vain kalan tai riistan pyyntiaikana (Keränen 1988: 95). Tässä yhteydessä on edelleen mainittava, että Nuasjärven asukkaita naapurit kutsuivat ryssiksi tai venäläisiksi (Alpo Räisänen suullisesti).

Nykyisen Hyrynsalmen alueella mainitaan vuonna 1605 Filippus Hilparinen, jonka oletetaan olleen karjalainen (Keränen 1988: 105–106). Myöhemmin ainakin vuoteen 1697 *Hilppola*-nimisessä talossa asui nähtävästi hänen poikansa Jaakko Hilppa (var. Hilppoi) (Keränen 1988: 690). 1730-luvun alussa talon nimi esiintyy asiakirjassa muodossa *Hilippala*,

¹¹ Nimistöä merkkejä karjalaisesta asutuksesta on löytynyt useimpien Pohjois-Pohjanmaan suurten jokien suupuolesta sekä Siikajokea vastapäätä Hailuodosta. Merkkejä siitä jäi jossakin määrin myös kieleen. Siikajokisuulta voidaan löytää selvää karjalaista henkilönnimistöä 1500-luvulta. Ylivoimaisesti voimakkain karjalaisasutus näyttäisi olleen Kestilän ja Tavastkengän seudulla, tämän synty voidaan pääosin liittää niihin itäisiin uudisasukkaisiin, joita alueelle saapui 1500- ja 1600-luvun aikana (Leiviskä 2011: 212–215).

mikä selvästi viittaa ortodoksiväestöön. Myöhemmin talo tunnettiin myös nimellä Haapola (Turpeinen 1988: 277, 281) (vrt. ? < karj. *Huapo* / ven. *Agapit*). Vanha paikallinen perimätieto muistaa Hyrynsalmen Kemppaistenkin tulleen Venäjän Karjalasta. Kemppaset mainitaan täällä vuodelta 1626 (vrt. Lauri Kemppainen) (Keränen 1988: 107, 111). Karjalaistaustaisia voisivat olla myös Hyrynsalmen Tihiset (vrt. karj. *Tihi* / ven. *Tihon*).

1800-luvulla Hyrynsalmen alueella tallennettu muistitieto tiesi kertoa, että seudun ensimmäisiä ”suomalaisia” olivat Mooses ja Mikko nimiset venäjänkarjalaiset veljekset. Mooses asui Moisiovaaralla. Mikko oli seppä ja antoi nimen Seppälän talolle. Tilien mukaan Seppälä eli Mikittä oli alueen ensimmäinen talo. Vuodelta 1608 Uuran kylän talon verot maksoi Mikko Heikkinen. Vuonna 1650 Seppälässä isäntänä oli Juho Heikkinen (Keränen 1988: 94, 108), joka oli ehkä Mikko-nimisen karjalaisen jälkeläinen.

Nykyisen Kuhmon Huotarin suku samosi seudulle Venäjän Karjalasta. Ensimmäinen Huotari mainitaan alueella vuoden 1605 jälkeen. Sukuun kuuluneelta oppaalta on tallennettu tieto siitä, että suku on asunut samalla paikalla noin 25 sukupolvea. Kuhmon historian laatijan mukaan karjalaisperäistä asutusta edustanee myös Tapolan (asiak. Tapolanin, myöh. Tapion) suku, jonka varhaisin edustaja on vuonna 1605 elänyt Heikki Tapolan. Perimätiedon mukaan myös itse Kuhmoniemen (= Kuhmon) ensimmäinen asukas oli lähtöisin Karjalasta (Wilmi 2003: 54, 56, 58). Historioitsija Kaarle Alfred Castrénin tallentaman muistitiedon mukaan Kuhmoniemen kunnan alueella Lentiiran- ja Iivantiiranjärvellä asui Oulujärven ympäristön suomalaista uudisasutusta monesti hävittäneitä karjalaisia (Castrén 1867: 12).

Perimätiedon mukaan Kuhmon Jonkeri oli aikaisemmin Venäjän aluetta ja alueen asutus oli vanhastaan venäläinen (Engelberg 1912: 82).

Vuonna 1683 Suomussalmen Karhulanvaaralla Pekka Karhun talossa asui myös hänen vävynsä Prokko, joka häviää perheineen vuonna 1711 Venäjälle. Hänen vaimonsa oli Carin-niminen (Räisänen 2007a: 126).

Vuonna 1701 Kiannalla Klaus Liikaisen talossa renkinä oli Tarassia eli Taraska Tauriainen (Lund Matti / Heimonen Sari sähköpostitse). Tauriaisen suvun mainitaan asuneen Suomussalmen alueella ainakin 1625–50 välisenä aikana (Turpeinen 1992: 92).

1600-luvulla Paltamon silloisessa pitäjässä Kiannan kylässä asui Ohvo (myöh. Oktavius) Melentia, joka tunnettiin nimellä Vepsäläinen. Melentia Vepsäläinen mainitaan mm. vuonna 1680 Kajaanin markkinoihin osallistuneiden karjalaiskauppiaiden joukossa (Kokkonen 2002: 371). Vuoden 1724 Paltamon talvikäräjien yhteydessä (Talvikäräjät 424) on maininta, että Antti Laurinpoika Laurosen Kerälän kylästä isän isä oli Ofinati (Afanasi eli Ohvo) Lauronen. Nimi Lauronen saattaa olla peräisin venäläisestä nimestä *Lavrentij*. Kerälässä asui ennen Isoa vihaa Lars Melentia, jonka isä oli todennäköisesti Ohvoi Melentianpoika Vepsäläinen, joka asui vuorostaan Kerälässä jo 1600-luvulla. Tämä Lars oli todennäköisesti Kainuun Laurosten kantaisä. (Kimmo Kemppainen, sukuforum). Melentjev-niminen suku asui Akonlahdella ainakin vuodesta 1678 alkaen – 1960-luvun puoliväliin saakka. Mahdollisesti tähän yhteyteen liittyy Akonlahdella tallennettu perimätieto, jonka mukaan yksi suvuista tuli kylään Vepsästä (Engelberg 1912: 101).

Kajaanissa vuonna 1780 on mainittu Levoska ja Lesonen-nimisiä karjalaisukujia. Tähän joukkoon kuuluu mahdollisesti myös Hortana (Gebhard 1885: 92), (vrt. karj. Hortana / ven. *Hariton*). Kajaanissa on myös kaupunginosa nimeltään Teppana(nmäki). Vuoden 1790 tienoilla tänne rakensi mökkinsä Venäjän Karjalasta tullut Teppana-niminen mies (Räisänen 2007b: 137).

Kainuun Lesosilla on säilynyt perimätieto, jonka mukaan Suomeen on tullut piekloina (= pakolaisina, karkureina) Venehjärveltä kolme Lesosten veljeä. Tarinan mukaan veljeksistä yksi jäi Suomussalmelle (esi-isä Matvej Lesonen asettui asumaan Lesovaaralle), yksi muutti jonnekin muualle ja yksi Kajaaniin, missä muutti nimensä Pajariseksi (Sari Heimonen sähköpostitse).

Jouko Vahtola mainitsee, että Iijokisuun vanhimmassa talonnimistössä on selväpiirteinen ryhmä vanhoja karjalaisiin henkilönnimiin perustuvia talonnimiä. Esimerkiksi Iijoen Karjalankylän karjalaisena sukuna on mm. Hökkä (Tapio hecke 1580, Madz Höckälä 1653), joka on karjalainen muunnos ortodoksisesta henkilönnimestä *Fokas* (Vahtola 1988: 59). Sukutarinoiden mukaan nykyisen Yli-Iin Karjalankylän Hökätalo on saanut 1600-luvulla asukkaansa Vienan Karjalasta. Iissä Karjalankylän Hökkälän talon isäntä oli vuodesta 1639 lähtien Matti Heikinpoika, joka myöhemmin mainittiin useampia kertoja sotilaaksi (knecht). Esko Jaatisen kirjassa seppä Högmanista kerrotaan muistitieto, jonka mukaan Hökän asukkaat olisivat lähtöisin Vuokkiniemen Venehjärveltä (Sari Heimonen sähköpostitse; Jaatinen 2013). Pohjois-Iissä on myös maa-alue nimeltään Riikonaro. Jouko Vahtolan mielestä henkilönnimi Riiko lienee luettava tässä tapauksessa karjalaisuudeksi. Vuonna 1567 Riiko mainitaan asiakirjoissa kaksi kertaa, jolloin hänen lisänimensä oli ”Venäläinen” (vrt. Rikå ryttz, Rijkoiij Ryttz) (Vahtola 1988: 59).

Lönnrot mainitsi matkamuistelmissa (1836–37) eräästä Kontokin Sallista, joka karkasi sotapalveluksesta Persian rajalta ja kääntyi Suomessa luterilaiseksi, mutta myöhemmin palattuun Vianaan hänestä tuli taas ortodoksi. Samalla Lönnrot mainitsee, että Sallisen veli asuu Torniossa (Lönnrot 1985: 219).

Karjalaisia kastettiin Ruotsin puolella luterilaisiksi mm. silloin, jos he halusivat avioitua luterilaiseen uskontoon kuuluneiden naisten kanssa. Esimerkkinä tästä on Matias eli Matvei Lesonen (s. 1766), joka kastettiin 1790-luvulla Suomussalmella (Hiski, tapahtuma n:o 7626654, Sari Heimonen sähköpostitse). Myös Matvein isän mainitaan olleen Venäjän alamainen (Lesonen 1984: 132). Luterilaiseksi kääntyi myös Suikujärveltä Suomussalmen alueelle noin 1780-luvulla muuttanut La(u)ri Siikov (Lesonen 1975: 38). Jos ihminen oli palaamassa takaisin Venäjälle, viranomaisten silmissä hän oli epäilemättä vieraan uskonnon edustaja.

Iivana Pahominpoika Kurkinen mainitaan Muhoksen Tihisessä, hänen sanotaan tulleen Venäjältä Vuokkiniemestä (Rippikirja 1723–34/1).

Repolan Kiimasvaaralta kotoisin oleva venäläinen Hovatta ja hänen vaimonsa Tatjana mainitaan Muhoksen Kukkosessa. Asiakirjan mukaan pari lähti vuonna 1726 takaisin Karjalaan. Asiakirjassa mainitaan myös, että Muhokselle he tulivat ilmeisesti Sotkamon kautta (Rippikirja 1723–32/2).

Suomen puolella Utajärvellä 1700-luvun alkupuoliskolla asui venäläinen renki Ohvo eli Olof Iivananpoika Lesonen (s.n. 1699), joka syntyi arkistolähteiden perusteella Repolan pitäjässä ”Wenejärvellä” eli Venejärvellä. Vuonna 1736 kinkeripaikassa Abraham Lievosella Ohvo pyysi tulla hyväksytyksi luterilaiseen uskoon. Samalla hän kertoi, että hänen isänsä äiti oli kotoisin Paltamon pitäjistä Näljängän kylästä ja oli tullut vihityksi venäläisen kanssa. Ohvo mainitsi myös, että hän oli oleskellut Muhoksella jo vuodesta 1732. Vuonna 1736 Juhannuksena hänet hyväksyttiin seurakunnan yhteyteen. Ohvo kertoi myös myyneensä talonsa Huotari-nimiselle sukulaiselleen. Ohvolla oli vaimo Valpuri Tuomaantytär Lieppa ja he asuivat myös Muhoksen Perukan Nykyrin talossa, jonka asukas niin ikään oli karjalaista perua. Myöhemmin eli vuonna 1790 Ohvon jälkeläinen Heikki Heikinpoika Lesonen perusti Utajärven Lesolan talon (Lesosen 1994; Rippikirja 1733–1740: 118, OLH 1793: 112).

Vuoden 1733 rippikirjassa mainitaan Sotkan Vimparin talossa kaksi renkiä: Vasilius Mikonpoika Sallinen ja Ivan Simonpoika Lipponen. Vuoden 1740 tienoilla Vasilius muutti vaimonsa Margareetan kanssa torppariksi Niskankylän Hyry- eli Pyykkö-nimiseen taloon. Vasiliuksen renkitoveri Iivana Lipponen vihittiin vuonna 1739, mutta jostakin syystä jo Juho Sallisena Ahmaksen Korholan Anna Pekantytär Korhosen kanssa. Asuttuaan muutaman vuoden vävynä Korholassa Juho muutti isännäksi Niskanjoen Hyryn eli Pyykön taloon, jossa torpparina oli nyt Vasilius Sallinen. 1750-luvulla Vasilius muutti vuorostaan perheineen Otermalammin rannalle. Hänen sukunimensä oli alkuun Pyykkö, joka muuttui talon nimen mukaan Lamminpartaaksi (Oilinki 1998a).

Vuonna 1745 Muhoksen pappi vihki avioliittoon Venäjällä syntyneen renki Vasilius Juhanpoika Lessovin (? Lesonen) ja muhoslaisen Margareeta Erkintytär Väärän. Myöhemmin Vasilius vaimonsa kanssa muutti ilmeisesti muualle, koska myöhemmän ajan rippikirjat, henkikirjat tai Muhoksen haudattujen kirjat eivät kerro parista mitään (Oilinki 1998a).

Vuonna 1738–39 Utajärven Hiltulan talon emäntä oli karjalainen Irena Timoteintytär, joka oli torppari Erkki Hiltusen vaimo (Oilinki 1998b).

Vuonna 1733 Sangin (Sangijärven) Holappaan tuli rengiksi Sava Joh:s Canniainen, joka vihittyjen kirjan mukaan (v. 1738) oli kotoisin Venäjältä (Ryssland) Yli-Kiandonimisestä paikasta. Savan vaimo oli Laatokan Karjalan Käkisalimesta alkuaan olevaa Holapan sukua (MVL 1738–1752, MRK 1733–1740: 11). Tässä yhteydessä on syytä huomata, että Ylä-Kianto on Suomussalmen aluetta. On olemassa esimerkiksi Juveliuksen tallentama perimätieto, jonka mukaan vanhin kylä koko Karjalassa (= Vienan Karjalan länsiosassa) oli Lapukka¹² ja toiseksi vanhin asutus siihen aikaan (? Kuusamon) Paanajärvi. Muistitiedossa mainitaan myös, että läheisin naapuri nykyisen Suomen puolella oli Kiannossa (Juvelius 1888: 66).

12 On myös tietoa siitä, että Lapukassa ennen karjalaisia asui lappalaisia (Keruumatkat).

Yli-Kiimingissä tallennetun perimätiedon mukaan Isonvihan jälkeen kylän ensimmäisenä asukkaana oli Venäjältä tullut Saava-niminen mies, jonka vaimo oli Sangin Lahdelta. Myös Kemijärven ensimmäinen asukas oli eräs Halonen, joka tuli Venäjän ”pohjoisilta aloilta”¹³ (Engelberg 1912: 30, 33).

«Vanhan venäläisen alkama» on myös Taivalkosken Partasentalo, jonka isäntä tuli ensin paikalle työmiehenä. Voidaan ajatella, että karjalainen sattoi olla myös Kittilän Alakylän ensimmäinen asukas nimeltä Mokko (vrt. karj. Mokko / ven. *Mokei*) (Engelberg 1912: 31, 36).

Perimätiedon mukaan Haukiputaan ensimmäinen asukas oli venäläinen, joka kalasti simppuja nykyisen Simppulan paikalla (Asunmaa 1997). Mainittakoon, että Haukiputaan Kellossa karjalaista perua on mm. talo nimeltä Teppo (vrt. karj. Teppo, ven. *Stepan*) (Vahtola 1983).

Karjalaistaustaisina saattavat olla myös Hailuodon Prokot. Perunkirjassa vuodelta 1737 kirkonkylässä mainitaan Jaakko ja Paavo Prokko (kruununtila n:o 14), vuonna 1778 on mainittu myös Pentti Juhonpoika Prokko (Perunkirjat 1737–1823) (vrt. karj. Prokko / ven. *Prokofij*).

On vielä mainittava, että Veijo Saloheimon laatimassa luettelossa *Lisänimilliset ortodoksit Taka-Karjalassa 1618–1696* (KOTUS) on mainittu muutama henkilö, joka muutti Käkisalmen läänin eteenkin Pohjanmaalta. Näitä tietoja on mahdollista tulkita tietenkin monin tavoin, mutta koska Pohjanmaalla joka tapauksessa asui ortodoksiväestöä, niin olettaisin, että nämä tapaukset kuvastanevat karjalaisperäisen väestön muuttoa ruotsalaisvallan tieltä. On täten hyvin mahdollista, että osa ”karjalaisista” tai niiden jälkeläisistä, jotka eivät ottaneet vastaan eri syistä ”uutta todellisuutta” (mm. ruotsalaisvallan kiristämistä), lähtivät Pohjois-Pohjanmaalta pois esi-isiensä kotimaahan. Luettelossa on mm.

- Karjalainen Simana 1618 // Kiiminki 1576 ?
- Kesoinen Gavril Juuka Larinsaari 1639 // Pyhäjärvi OL.
- Lapveteläinen Ivan Tolstoi // Ii Porna 1597
- Mellonen Semen Kononov Sortavala Kymölä 1618–40 // Pekka Lumijoki 1597
- Ivan Trofimov Kitee Haapalahti 1618 // Puolanka ?
- Poskov Semen Mihailov Sortavala Nukuttalahti 1618-1651 // Poskinen Liminka
- Puskariov Possdej Sortavala Lavijärvi 1618–31 // Puskanen Muhos Laitasaari.
- Pavel Petrov Ilomantsi Maukkula 1638–42 // Pyhäjärvi OL 1579
- Tapanen Mihail Danilov Eno Nesterinsaari 1618 // Utajärvi ?
- Grigori Feodorov Korpiselkä Čiipakka 1637–45 // Heikki Puolanka Suolijärvi 1614
- Kalin Ontsiforov Ruskeala Kontioleppälahti 1631–37 // Olli Suomussalmi Vuokkijärvi 1614
- Gavril Juuka 1637 // Rovaniemi ?

¹³ Tässä on mainittava, että kyseessä voi olla myös ”suomalainen”. Perimätiedosta tiedetään, että esimerkiksi Kuusamon Karjalaiset ovat tulleet Kuusamon puolelle Paltamosta, mutta ei suoraan, vaan Vienan kautta (Suorsa 1988: 90).

- Kobajev Petr Ivanov Liperi Käsämä 1631 // isä Muhos Laitasaari 1597 ja vuonna 1632 hänestä on maininta Repolassa. Hänen sukunimensä on sanottu olleen alkuaan Keränen. Keräsiä vuonna 1595 on Laitasaarella: Matti, Heikki ja Yrjänä Keränen. Vuonna 1599 löytyy myös Jussi Keränen, joka voisi olla Pietari (Petr) Keräsen isä. Tämä Jussi löytyy Muhokselta vielä v. 1605 mutta ei enää 1608 (Pohjanmaan ja Oulun erämaan kl 1595: 84, Pohjanmaan ja Oulun erämaan kl 1599: 16).
- Nykyri Timofei Salmi Oritselkä 1631 // Muhos Laitasaari. Muhoskylän Perukassa asui Nykyreitä jo varhaisista ajoista. Olli Pekanpoika Nykyri esiintyy Muhoksella sen ensimmäisessä verolähteessä vuodelta 1548 (Pohjanmaan nokkaveroluettelo 1548: 11). Hän asui tilallaan aina vuoteen 1590 kunnes se poltettiin. Sen jälkeen vuodesta 1591 lähtien talossa asui Pekka Nykyri eli Musta-Nykyri. Muhoksen Perukkaa voisi kuvailla Muhoksella karjalaisen asutuksen keskuspaikaksi. Muhosperän Karjalaisenvaarassa, joka on saanut nimensä todennäköisesti karjalaisista asukkaistaan, oli aikoinaan vanha kapulatie, joka toimi ylityspaikkana Sotkajärveltä tultaessa Muhosjokeen ja sitä kautta Oulujokeen. Tuo reitti asettuu sopivasti Muhoskylän Perukan paikkeille, jossa karjalaista asutusta oli varhaisista ajoista lähtien, ainakin jo 1500-luvulta. Seudun karjalaisia olivat mm. Moilaset, Holapat ja Karjalaiset (Sari Heimonen sähköpostitse).

Tietoja karjalaisista on myös pohjoisempana sijaitsevilta Suomen alueilta. Esimerkiksi vuonna 1680 Kemissä on mainittu Karpa Randha, jonka etunimi viittanee karjalaiseen. Kemijokilaaksossa Ilmolassa vuonna 1671 mainitaan Matz Mickali (Michkalij 1686) (Vahtola 1980: 362–363), joka myös saattoi olla karjalainen. Ilmolassa on tallennettu perimätieto, jonka mukaan Mihkalin talon asukkaat ovat tulleet Venäjältä (Castrén 1894: 271–272). Jouko Vahtola toteaa, että Kemijokilaaksossa karjalaisperäistä nimistöä on hämmästyttävän runsaasti. Karjalaisvaikutukseen viittaavaa nimistöä on tallennettu myös Tornionjokilaaksossa. Tämän valossa on mahdollista olettaa, että keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa molempien jokien laaksot kuuluivat karjalaisväestön intressipiiriin (Vahtola 1980: 355, 369) (lähemmin Vahtola 1980: 315–391).

Kemijärvellä vuonna 1764 oli kauppiana Simuna Ahvo Uhtuasta (nähtävästi Afanasjev) (Rytönen 1989: 185). On tiedossa, että hänen suvussaan elää perimätieto, joka kertoo suvun tulosta Suomen puolelta. Tämä perimätieto voisikin olla noiden tapahtumien jälkikaiku ajalta, jolloin suvun yksi haaroista asui pidempään Suomen puolella. Koska Afanasjevin suku on laaja, suvun yhden haaran edustajilta on tallennettu perimätieto muutosta Suomesta, kun taas toisen haaran muistitieto kertoo suvun tulleen Uhtuaan Suikujärveltä.

Kuusamon historiassa mainitaan, että “nämä kaikki (= venäläiset) ovat myös aikoinaan maksaneet Ruotsille veroa ja heidät on laskettu Ruotsin kansalaisiksi”. On myös mainittu, että mm. “Mihail Petrikov (? Pestrikov) ja Ivan Suva (? Sava) Törröinen ilmoittivat ennen vuotta 1705 olevansa halukkaita ryhtymään Ruotsin alamaisiksi ja maksamaan Ruotsille veroa” (Fellman 1912: 61–62; Ervasti 1978: 119–123, 856). Mahdollisesti nämä karjalaiset asettuivat myöhemmin asumaan Viaan Ruotsin alamaisina. Mihail Petrikov ja Ivan Törröinen asuivat

Kuusamon Paanajärvellä jo ennen vuotta 1705. 1700-luvun lopulla pääosa Paanajärven karjalaisista muutti turvallisuussyistä «venäjämmäksi» («mera inåt Ryssland») Oulangan Vartiolampiin. Vuonna 1769 Andrei Jyrinpoika Maronoff ja vuonna 1787 Jacob ja Ohvo Mikisoro möivät tilansa kuusamolaisille. On tietoa myös Paanajärven alapäässä asuneesta Isakoff-nimisestä karjalaisesta, jonka poika Ilja möi 1810-luvulla talonsa suomalaisille Sirkelälle¹⁴ (Kortesalmi 1996: 286).

Vuonna 1705 Kuusamossa renkinä mainitaan Jaakko Koljonen (asiak. Kolhonen), joka oli kotoisin Venäjän Tiirjärveltä eli Kol'l'olasta (Fellman 1912: 63; Ervasti 1978: 122).

Laukkukauppias Ivan Feodorov Jukaroinen (*Jugarov*) tuli Suomeen vaimonsa Juliana Ignatintyttären ja poikansa Savan (myöh. Samuel, sn. 1750 Vienassa) kanssa 1750-luvulla ja asettui pysyvästi asumaan Kuusamoon. Samuelin sanotaan olevan avioliitosta vapaa ja karanteen Venäjälle, toisin sanoen hän palasi vaimonsa kuoltua kotiseuduilleen takaisin. (Mika Jokela, Sukuforum, KRK 1798–1803 :2). Jugarovin suku mainitaan vuonna 1723 Vienan Kemin hallintopitäjän Kiisjoen kylässä (mm. Feodor Ivanov Jugarov), jossa suku asui ainakin vuoteen 1941 asti. Vuonna 1750 Kuusamossa kävi kauppamatkalla “venäläinen” Feodor Jukarainen (Ervasti 1978: 278), joka todennäköisimmin oli kotoisin Kiestingin Kiisjoelta ja oli samalla laukkukauppias Ivan Feodorovin isä.

Vuonna 1728 Kuusamon alueelle tuli Venäjältä (? Vienasta) Auli Andreintytär, joka myöhemmin liittyi luterilaiseen kirkkoon (Ervasti 1978: 222).

Vuonna 1747 Juho Ollinpoika Pesonen osti Kuusamon Multijärven lähistössä sijainneen Vuolajärven tilan ”venäläiseltä” Iivana Värttinäiseltä (? Märttänäiseltä). Vuonna 1772 ”venäläinen” Gregorius Saavanpoika Luukkonen¹⁵ omisti Multijärvellä kalastusoikeuksia ja niittä. Venäjän alamainen Makarius Gregorinpoika Luukkonen omisti täällä maita vielä vuonna 1787. Näyttää siltä, että juuri hän oli Pistojärven kunnan Makarielan (variant. Multi-Makarien) perustaja. Multijärvellä asui vuonna 1778 myös karjalainen Suva Miikkulainen, joka muutti myöhemmin Jyskyjärvelle (Ervasti 1978: 172). Vuonna 1787 Multijärvellä viljeli huuhtaa myös ”venäläinen” Grigorius Mälikäinen (? Mielikäinen). Lisäksi samana vuonna Sakari Palosaari osti Venäjän alamaiselta Mikitoph Bohdinilta 13 vuotta aikaisemmin perustetun tilan. Multijärven Tavelan ja Lyhytniemen talot olivat vielä 1800-luvun alussa Arkangelin kuvernementin ”Kemin piirikunnan talonpoikien hallussa” (Kortesalmi 1996: 286). Ehkä juuri näiden karjalaisten jälkeläisiä tapasi Lönnrot vuonna 1834 Pistojärven Makarielassa, jotka olivat hieman aikaisemmin muuttaneet Kuusamosta (nähtävästi Kuusamon kunnasta) (Lönnrot 1985: 171). Voidaan mainita tässä yhteydessä myös, että kenraalimajuri Mihail Matjuškinin Luoteis-Venäjän raja-alueiden kuvauksessa vuodelta 1718 Kuolan kihlakuntaan kuuluneessa Muldozero-nimisessä kylässä oli yksi talo (Černjakova 1998: 63).

14 On otettava huomioon, että Paanajärvellä asuneet Sirkeiset olivat muititiedon mukaan kotoisin Kostamuksesta.

15 Voidaan tässä mainita, että muistitiedon mukaan Suomusalmen Juntusrannalla ennen Juntusia asui myös Luukkosia. Luukkosilla kansan laskelman mukaan alun kolmatta sataa vuotta sitten oli «pororuukkia» eli porotaloutta, kuten aikaisemmin lappalaisilla (Engelberg 1912: 62).

Muistitiedon mukaan Kuusamon Maikussa asui venäläisiä ja Sorsasalmen korvalla oli mm. heidän hautojaan eli ”hautausmaa”. Mainitaan myös, että Joukamon ja Vuolajärven välisen salmen nimeltä Kassanankaivos kaivoi Kassana -niminen venäläinen (Engelberg 1912: 83) (vrt. karj. Kas’s’ana / ven. hn. *Kasjan*).

Lämsänkylässä asui vuoden 1767 veroluettelon mukaan karjalainen Orthe Ondreinpoika Luukkonen (sn. 1709). Hän meni naimisiin kuusamolaisen naisen kanssa ja jäi paikalle asumaan. Luukkosissa vuoden 1733 syntyneiden luettelossa mainitaan ”venäläisen” Kauro Luukkosen tytär Anna. Karjalasta vuonna 1732 muutti Kuusamoon Krister Luukkonen, joka jätti vaimonsa rajan taakse. Vasaraperällä asui Lohirannan Holapan talossa karjalainen Sakari Koljonen. Kuusamon Tuovilan ensimmäisen uudistilallisen Filip Tuovisen tytär Helga oli naimisissa karjalaisen Vasilius Koljosen kanssa (Ervasti 1984: 52–53).

Heikkilän Vatajärvellä asui 1760-luvulla ”venäläinen” sekä Kuntijärvellä ainakin vuonna 1777. Tavajärven Hautaniemen tilaa isännöi 1778–1808 Vasili Langoinen eli Vasilius Lankinen (Kortesalmi 1996: 286). Mainittakoon tässä yhteydessä edelleen, että Lankoiset eli Langujevat asuivat vuoteen 1941 saakka Kiestingin Tiiksijärvellä.

Muistitiedon mukaan Vaassila Karjalaisen¹⁶ suku on muuttanut Vuonniseen Kuusamon Huhmarniemeltä ja sinne puolestaan Vuolijoelta Oulujärven rannalta, jonne he olivat aikaisemmin tulleet Oulujärven pohjoispuolelta Paltamon Melalahdesta. Muistitieto tietää edelleen kertoa, että Melalahteen suku oli tullut Venäjän Karjalasta (Niemi 1921: 1136–1137). Tiedetään esimerkiksi, että vuonna 1715 Kuusamon alueelta lähti Venäjälle Olli Jussinpoika¹⁷ Karjalainen (Ervasti 1978: 121).

PERIMÄTIEDOT MUUTOSTA RUOTSIN PUOLELTA JA NIIDEN MAHDOLLINEN TULKINTA

Melkein jokaisessa Vienan kylässä asui muutama suku, joilla oli omia sukutarinoita. Näyttää melko todennäköiseltä, että ajan myötä muistitiedot sekoittuivat ihmisten mielessä, erityisesti kun suvutkin sekoittuivat. Tuntuu siltä, että juuri edellä mainituista syistä on olemassa tapauksia, joissa yhden suvun piirissä elää erilaisia perimätietoja suvun historiasta. Esimerkiksi Latvajärven Karhusten tulosta on tallennettu neljä eri versiota, mm. että he ovat saapuneet Kiuruvedeltä (Engelberg 1912: 99); Orivedeltä 4–6 sukupolvea sitten (Juvelius 1888: 66); Muhokselta (Borenus 1872: 46) tai ”Suomesta” 8 miespolvea sitten (Vuoristo 1992: 59). Sama koskee myös Latvajärven Perttusia. Mainittakoon

16 Vaassila Karjalaisen jälkeläisestä tehty Y-DNA testi osoittaa, että suku on isälinjaltaan länsi-slaavilaista heimoa, todennäköisesti vendien jälkeläisiä. Tällä hetkellä Vienan Karjalaisten lähimpiä geneettisiä sukulaisia ovat testihenkilöt Posiolta ja Salmin Lunkulansaarelta (Vienan DNA-projekti).

17 Kuusamon Jöns Karjalaisen isä oli Hannilan Hans Karjalainen, joka oli syntynyt noin vuonna 1610 (väenottorullat 1637, 1640). Hansilla patronyymi Jönsinpoika esiintyy kahteen kertaan (väenottorullissa 1629, 1630). Näin ollen voisi pitää Hansin isänä Melalahden Jöns Karjalaista, joka mainitaan ainakin vuosien 1627, 1629 ja 1630 väenottorullissa noin 70-vuotiaana eli olisi syntynyt noin vuonna 1557 (Matero Satu, Sukuforum).

tässä yhteydessä edelleen, että Arhippa Perttusen kotitalossa eli hänen isoäitinsä Irina Ignatjeva (s. 1722) Voikulasta eli Hämeenkylästä. Asiakirjassa on mainittu, että hän on “vanha talonpoikaisnainen” (ven. *starinnaja krestjanka*). Väestönlaskentakirjan täydennyslistassa vuodelta 1763 Voikulassa mainitaan mm. Ignat Simanov (1695–1762), joka on lähtöisin Ruotsin puolelta (VVL 1762: 121). Näyttää siltä, että Ignat oli Arhipan isöäidin isä. Asiakirjassa ei kuitenkaan mainita, että hän olisi Ruotsin kansalainen eikä ole merkintää myöskään hänen kastamisestaan ortodoksiseen uskoon, kuten samaisen asiakirjan eräissä muissa tapauksissa. Täten on mahdollista olettaa, että ainakin yksi perimätiedoista, joka kertoo Perttusten muutosta Ruotsista voi kuulua esimerkiksi tähän yhteyteen. Mainittakoon, että Arhipan pojalta Miihkali Perttuselta¹⁸ on saatu muistitieto, jonka mukaan hänen sukunsa kantaisä karkasi rajan taakse Muhosjoelta, koska hän oli karjalainen (KRR: 233). Tarinaa tulosta Muhosjoelta ei ole pystytty ainakaan toistaiseksi osoittamaan arkistolähteistä.

On mainittava, että Perttusista on teetetty isälinjaisia Y-DNA testejä sekä Oulujoen (Muhoksen ja Perttulankylän) että Latvajärven suvuista ja niiden mukaan Perttusten isälinjat ovat eri haploryhmää (Oulujoen I haploryhmää ja Latvajärven N haploryhmää), täten testien perusteella Vienan ja Pohjanmaan Perttuset eivät kuulu isälinjan mukaan samaan sukuun. Oulujoen Perttuset näyttävät olevan länsisuomalaista perua kun puolestaan Latvajärven Perttusten alkukoti on Laatokan Karjalassa (Heimonen 2013: 80–81).

Tässä yhteydessä voi edelleen todeta, että erään perimätiedon mukaan Latvajärven Karhut ovat saapuneet myöskin Muhokselta (ks. ylempänä) ja Perttuset puolestaan Orivedeltä (Itkonen 1928, 1). Latvajärven Ahoiset taas ovat perimätiedon mukaan Oulujoelta (Niemi 1921: 1141). Siten mielestäni voidaan juuri tässä tapauksessa nähdä eri sukujen muistitietojen mahdollista sekoittumista. Voidaan myös varovaisesti olettaa, että Latvajärvellä asuneet Ahoiset voisivat periaatteessa olla samoja Perttuja tai Karhuja, koska sukunimen pohjana on mahdollisesti ristimänimi *Ahei*, karj. Aho(i). Toisin sanoen sukunimi Ahoni / *Agujev* voisi olla myöhäinen ja vasta 1700-luvulla eläneen miehen ristimänimen pohjalta syntynyt. Tämä on vain oletus, joka kuitenkin vaatii jatkotutkimusta.

Edelleen on mainittava, ettei ketään Arhippa Perttusen suvun edustajista ei ole nimetty asiakirjoissa ”Ruotsin alamaiseksi” eikä ole tietoja heidän kääntymisestäään ortodoksiseen uskoon. Viimeksi mainittu kohta oli tuona aikana pääehtona Venäjän silloisen ”oleskeluluvan” saamiseksi. Toisin sanoen yllä mainittu tarkoittaa, että viranomaisten silmissä kaikki suvun edustajat olivat Venäjän alueen ”vanhoja” talonpoikia eli *propisnoita*¹⁹ (Černjakova 1998: 46).

18 Tässä on vielä mainittava siitakin, että Miihkali Perttusen vaarin korkonimi oli Moltokka (vrt. karj. sukunimi Moltokkane, ven. Moldakov (Suistamon Koitto), Moldakoff (Korpiselän Ruhovaara), Moldakoff (Korpiselän Hoilola), Moldakoff (Impilahden Pitkäranta), myös pn. Moltokkamäki (Soanlahden Prolanvaara)). Kertoneeko tämä tieto siitä, että suku olisi ottanut käyttöön sukunimen Perttunen esimerkiksi asuessaan jonkin aikaa Muhosjoella ja tuonut sen mukanaan Viaan?

19 Propisnoi on talonpoika, joka asui tietyllä seudulla sukupolvien ajan (Černjakova 1998: 46).

Sama koskee myös Malisia²⁰. Tästä huolimatta perimätiedot väittävät, että molemmat suvut ovat tulleet Vianaan Suomen puolelta. Se voikin epäilemättä pitää paikkansa, mutta olivatko niiden edustajat saapuessaan todella suomalaisia tai Ruotsin kansalaisia on jo eri kysymys.

Vuoden 1762 väestölaskentakirjan mukaan Latvajärvellä oli kolme Ruotsin puolelta tullutta miestä (Alekssei Mihailov²¹, Fjodor Tabaljev ja Andrei Petrov). Asiakirjan mukaan he kaikki olivat naimisissa paikallisten naisten kanssa. Kaksi ensimmäistä oli asunut Latvajärvellä jo vuodesta 1753, Andrei Petrov vuorostaan tuli kylään vasta hiljattain (VVL 1762: 116 ob). Tässä on syytä kiinnittää huomiota siihen, että Latvajärvellä vuonna 1678 mainitaan kaksi Tabojev-nimistä veljestä. On siis mahdollista, että Tabojev olisi sama sukunimi kuin myöhempi *Tabaljev* (vrt. ylh. Tapolan suku). Toisaalta, jos suomenpuoleiset suvut muuttivat silloin tällöin ravinnon ja toimeentulon perässä Venäjän puolelle, miksei vastaavia virtauksia olisi ollut karjalaistenkin keskuudessa²²? Tässä yhteydessä onkin mainittava, että Kostamuksessa tallennetun perimätiedon mukaan Akima Ontreinpoika Vadajev tuli kylään Suomesta ”Ruočin ristiretken” jälkeisinä vuosina. Arkistotiedot kertovat, että Akima syntyi vuonna 1757 Kostamuksessa, jossa vuonna 1726 oli syntynyt myös hänen isänsä Ontrei Kontratanpoika (Paajaste 2003: 11–12). Myös itse suku mainitaan Kostamuksessa valvontakirjassa vuodelta 1678 (PKRV 1678: 56–57). Mahdollisesti edellä mainittu muistitieto kertoo juuri siitä, että sarkasodan aikana osa Vadajevista eli Vatasista lienee oleskellut Ruotsin puolella.

Mainittakoon edelleen, että vuoden 1678 väestölaskennan mukaan koko Repolan pogostassa oli Ruotsin puolelta vain viisi henkilöä. Viisi henkilöä tuli rajan takaa myös 1740–54 välisenä aikana. Vuoden 1762 laskennassa heitä on enemmän: koko pogostassa oli 26 henkilöä, joista 17 Vianan puolella (Černjakova 1998: 45). Ruotsin puolelta saapuneita ihmisiä mainitaan myös Paanajärven pogostan väestölaskentakirjassa, mutta heidän määränsä on paljon pienempi.

Kaikki rajan takaa tulleista eivät kuitenkaan olleet Ruotsin alamaisia. Mielestäni tämän todistavat asiakirjamerkinnot. Esimerkiksi Paanajärven pogostan Loštojärven saarella sijaitsevan kylän ainoassa talossa (tulevassa Haikolassa) asui vuonna Venäjän rajan takaa tullut Jakuško Pardujev (*Jaakko Partanen) sekä hänen poikansa Dmitroško ja Ivaško (PKLP 1678: 70 ob). Voidaan olettaa, että Jaakko tuli sinne suhteellisen hiljattain mahdollisesti Käkisalmen läänistä, joka siirtyi lopullisesti Ruotsille vuonna 1658. Oletan samalla, ettei

20 Y-DNA-testi on suoritettu myös eräässä Vuonnisen Malisten haarassa. Vianan Maliset kuuluvat N haploryhmän N1c1-haaraan ja suvun alkukoti on Laatokan Karjalassa. Samalla DNA-testillä ei ole pystytty toistaiseksi selvittämään, mistä Vuonnisen Maliset tulivat Vianaan, koska lähimmät osumat ovat sekä Laatokan Karjalassa että Savossa (Vianan DNA-projekti).

21 Alekseilla (kuol. 1788) ei ollut 1800-luvulla miespuolisia jälkeläisiä. Hänen ainoa poikansa oli Zahar (1764-1794), jonka poika Pavel kuoli vuonna (1782–1799). Vuoden 1795 väestölaskennassa ei Latvajärvellä mainita ketään Andrei Petrovin jälkeläisistä (RS 1795: 322-326 ob).

22 Vrt. vuonna 1654 Kuolan voivodi I. Solovtsov lähetti Länsi-Vianan ja Repolan seudulle seitsemän streltsisotilasta (jousimiestä) kokoamaan sieltä venäläisten ja puolalaisten väliseen sotaan lähetettävää nostoväkeä. Paikalliset asukkaat karkoittivat kuitenkin sotilaita ja varoittivat uuden pakko-oton uhatessa pakenevansa rajan taakse Ruotsin puolelle (”za zarubezh v svijskije nemsti”) (OIS: 775).

Jaakko ole suomalainen, vaikka hänen mainitaan olleen lähtöisin Ruotsista. Tästä kielii välillisesti se tosiasia, että asiakirjassa häntä ei nimitetty ”Ruotsin alamaiseksi”, eikä hänen mainita kääntyneen ortodoksiseen uskoon. Muistutan, että sama koskee myös jo edellä mainittua Ignat Simanovia Hämeenkylästä (= Voikulasta) sekä samassa kylässä asunutta Andrei Kirillovia (VVL 1762: 121). Tämä tarkoittanee, että viranomaisten silmissä he nähtävästi olivat entisen Venäjän alueen ”vanhoja” talonpoikia.

Ei myöskään ole aina selvää, onko nykyään käytössä oleva sukunimi todella alkuperäinen, vai onko se syntynyt liikanimen pohjalta tai jostain toisesta syystä? Esimerkiksi Vuokkiniemen Mäkelä(ini)-suvulla on hyvin epätavallinen sukunimi karjalaisille. Onkin syytä kysyä, onko sukunimi kulkeutunut suvun mukana esimerkiksi Suomen puolelta, vai onko sen synnylle jokin toinen selitys? On säilynyt mm. tieto siitä, että vuokkiniemäläinen Mehvoni Onuhrie on käyttänyt sukunimeä Mäkeläinen Suomessa kauppamatkoilla käydessään (Niemi 1921: 1144). Tämän perusteella on mahdollista ajatella, ettei kyseessä ole suvun alkuperäinen nimi vaan kauppiaan salanimi, josta syntyi ajan myötä virallinen sukunimi. Mikäli tämä pitää paikkansa, Mäkelä-nimeä ei voida käyttää apuna suvun lähtöpaikan selvittämisessä. Mäkeläisiltä on tallennettu kaksi perimätietoa suvun historiasta: toisen mukaan suku on tullut Kajaanin Vuokilta (Borenus II:46: 34), toisen mukaan taas Aunukselta (näht. Aunuksen puolelta) (Virtanen 1968: 5; Karjalan heimo 2013: 49).

Mainitsen vielä, että eräissä tapauksissa ”suomalainen” sukunimi ei sinänsä todista kantajansa suomalaisperäisyydestä. Esimerkiksi Vienan Karjalan länsiosassa asui Hämäläinimisiä sukuja mm. Kontokin Akonlahdella ja Rimpirannalla (suku on Akonlahdelta) sekä Vuokkiniemen Kivijärvellä. Sitä paitsi Pistojärven kunnassa oli myös *Hämeenkylä* (= Voikula) (1. main. 1718) ja *Hämehenvuara*-niminen pikkukylä (1. main. 1793). Lisäksi vuonna 1773 Kuusamon käräjillä syytettynä oli Pistojärven kunnan Tiiron poronomistajan Gerassimo Koljosen työmies Sava Savanpoika Hämheläinen (*Hämehläinen) (Kortessalmi 1996: 214), joka saattoi olla kotoisin Tiiron lähellä olevasta Hämehenvuarasta tai Hämeenkylästä.

Suomessa Hämäläinen-sukunimi luokitellaan savolaiseksi, koska sen päälevikkialue on Savo (Sukunimet 2000: 143). Tässä yhteydessä pitää kuitenkin mainita, että Oulunsuun talossa nimeltä Juurus No 5 asui Polykarpus (*Karppa) Juhonpoika Hämäläinen, sotilasnimeltään Polikarp Juhonpoika Gallberg (sn. 1707–1716). Vuoden 1734 henkikirjassa (Pikkarainen nro 12) Polykarpusta on kutsuttu venäläispojaksi *Ryssgässen Polycarpus* (Pohjanmaan It, tk 1734: 1285, 9311 = Tositekirja 1734: 1285). Edellä olevan tiedon perusteella voidaan todeta, että vaikka sukunimi Hämäläinen viittaa Savoan (tai Suomeen), sukunimen kantajan etunimi osoittaa selvästi, että kyseessä on karjalainen, jonka jälkeläiset saattoivat myöhemmin asettua asumaan Vienaan Karjalaan. Vrt. myös 1630-luvulla Lieksassa asuneet Homa Timoskanpoika Ruotsalainen ja Simana Ruotsinen sekä Viensuussa asunut Teppana Everikinpoika Ruotsalainen²³ (Saloheimo 1954: 85, 89).

²³ Nämä henkilöt voivat olla sekä Ruotsin puolelta saapuneita karjalaisia että myös Käkisalmen läänissä ortodoksiseen kirkkoon liittyneitä entisiä Ruotsin alamaisia.

Vuokkiniemen kunnan Čenan kylän Petri (eli Pietari) Kettunen (kuol. v. 1830/31) asui monta vuotta Ruotsin puolella (Lönnrot 1985: 100). Suorsa olettaakin, että hän olisi voinut olla Ruotsin kansalainen, koska asetuessaan vuoden 1800 paikkeilla Kiiminkiin Pietari haki muuttokirjan Paltamon seurakunnasta (Suorsa 1986: 165). Mainitsen kuitenkin tässä yhteydessä, että perimätiedon mukaan Kettuset muuttivat Čanaan Vuonnisesta (Timonen 1979: 117), jossa suku mainitaan valvontakirjassa jo vuodelta 1678 (PKRV 1678: 148 ob).

Täten voidaan varovaisesti todeta, että Ruotsin puolella asui 1600–1700-luvulla ja ehkä aikaisemminkin melkoinen määrä karjalaisväestöä, josta ainakin osa oli varmasti luterilaisella nimellä kirjattuna asiakirjoihin, jos edes ylipäänsä oli. Ortodokseja löytyy harvemmin kirkollisia asioita koskevista kirjoista, elleivät he olleet kääntyneet luterilaiseen uskoon. Esimerkkinä tästä on 1850-luvulla Nummella asunut ortodoksi Sakarias Brandt, jonka sukunimen perusteella ei saa selvää, että hän on karjalainen. Nummen vihittyjen kirjasta vuodelta 1859 löytyy kuitenkin tieto, että hän oli talollisen poika ja kotoisin Jyskyjärven pitäjämästä Arkangelin kuvernementista (SSHY 1859).

Osa perimätietoja, jotka kertovat muutosta Suomen puolelta, voidaan selittää toisellakin tavalla. 1800-luvun loppupuolella, jolloin melkoinen osa muistitietoja on tallennettu, Käkisalmen läänin ja sen eräalueet olivat kuuluneet jo yli 200 vuotta Ruotsin kuningaskuntaan. Tietoisina sukunsa lähtöpaikasta oppaat olivat voineet mainita kerääjille, että suku on lähtöisin 1800-luvulla Suomelle kuuluneelta alueelta eli yksinkertaisesti Suomesta (= Ruotsista). Mahdollisesti juuri näin selittyvät A.J. Sjögrenin Vuokkiniemellä tallentamat tiedot asukkaiden muutosta Suomen Karjalasta (ks. ylhäällä).

SUOMALAISTAUSTAISIA HENKILÖITÄ

Ei voida kieltää sitä, että Vianaan muutti ajan mittaan myös luterilaisväestöä. Tästä kielivät 1600–1800-luvun asiakirja-aineisto ja paikannimet, sekä tietyllä varauksella myös sukunimiaineisto ja perimätiedot.

Esimerkiksi keväällä vuonna 1620 Kuolan ujezdin Vuokkiniemen volostin alueelle tuli kaksi Ruotsin alamaista, jotka osallistuivat saman vuoden kesällä paikallisasukkaiden kanssa ryöstöön Kajaanin tienoilla. Tämän tapahtuman jälkeen annettiin tsaarin asetus, jonka mukaan Ruotsista lähtöisin olevien henkilöiden vastaanottaminen oli kielletty kuolemanrangaistuksen uhalla (RGADA 1620: 393–402). Asiakirja vuodelta 1628 kertoo, että Käkisalmen läänistä Tuoppajärven rannoille tuli neljä talonpoikaa, jotka olivat Ruotsin alamaisia ja veljeksiä keskenään. Kahden vuoden kuluttua nämä ”ruotsit” saapuivat Kuolan kaupunkiin pyytäen kastamaan itsensä ortodoksiseen uskoon. Viranomaiset käskivät saattaa karkurit Vienanmeren rannalla sijaitsevaan Kierettiin. Samana vuonna tsaari vaati luovuttamaan heidät Ruotsille (Žukov 2003: 100–101). Väestön paosta väenottojen ajaksi Kainuusta Venäjän puolelle on tietoja mm. 1630-luvulla (Turpeinen 1985: 415).

Erästä asiakirjasta tiedetään myös, että joulukussa 1626 Kiimasjärven volostin verokantaja Rudak Andrejev antoi Käkisalmen läänistä saapuneelle Heikki-nimiselle ”ruotsalaiskarkurille” oleskeluluvan vaatimuksella kääntyä ortodoksiseen kristinuskoon (Žukov 2003: 101). Mutta jo vuodelta 1628 on olemassa Novgorodin voivodin asetus, jonka mukaan tutkintatuomari (*podjačij* eli alempi virkamies) Boris Volomskij sai tehtäväkseen jäljittää nykyisen Karjalan raja-alueilla²⁴ oleskelevia Ruotsin alamaisia. Hänen tehtävänään oli myös estää ”oleskelulupien” antaminen heille (Žukov 2003: 99).

Vuosina 1647–52 muutama ”ruotsalainen” muutti Käkisalmen läänistä Vienanmeren rannikolle. Heidän joukossaan olivat mm. Tohmajärven Sarioisesta ja Gabriellanvarasta Kemiin muutaneet Håga Rätzalainen ja Crister Packaturdinen, sekä Kurkijoen Tervuksesta Solovetskin saarelle saapunut Matz Ruotzalainen (Saloheimo 1999: 17, 24). Ei kuitenkaan tiedetä, jäivätkö nämä Ruotsin alamaiset pysyvästi Vienan puolelle. Ainakaan sukunimi Packaturdinen ei enää esiinny karjalaisten sukunimistöissä.

Vuoden 1673 raportissa Kuolan voivodi Stepan Nepeitsin mainitsee, että joukko ”ruotsalaisia” oli asettunut asumaan Kuolan ujestin Repolan volostin alueelle (Uljanov 1930: 26). Tästä kieli mm. vuoden 1678 valvontakirja, jossa sellaisia henkilöitä Repolan tienoilla oli viisi, mutta Vienan Vuokkiniemen aluetta koskevassa valvontakirjan osassa Ruotsin alamaisia ei kuitenkaan mainita (PKRV 1678: 35–56).

Tietoja Ruotsin alamaisista löydetään myös myöhemmän aikakauden asiakirjoista. Esimerkiksi kolmannen revision (1762–63) aineistossa kerrotaan Repolan pogostan alueella olleen 26 rajan takaa saapunutta henkilöä, joista 17 on merkitty Länsi-Vienassa asuviksi (Černjakova 1998: 45). Nykyisen Vienan eteläosassa Piismalahden kylässä asui vuonna 1763 Pjotr Fofanov, joka oli tullut Ruotsista ja kastettu ortodoksiseen uskoon. Hiisijärven kylän ainoan talon emäntä oli kastettu kreikanuskoon, mikä viittaa nähtävästi siihen, että hän oli suomalaissyntyinen (RGADA 1763: 28, 40 ob.). Paanajärven pogostan vuoden 1762 väestönlaskussa Pistojärven seudulle on mainittu ainakin pari miestä, jotka tulivat Ruotsista. Toinen oli Jegor Ivanov Batagov (sn. n. 1697), joka jäi perheineen Suvantoon (Sami Kallio sähköpostitse). Toinen näistä oli Ivan Petrov, joka niin ikään saapui ensin Suvantoon, hankki sieltä vaimon, ja asettui myöhemmin asumaan Tiiron eli Kol’l’olaan (RGADA 1762: 1–50).

Ruotsinpuoleiset asiakirjatkin kertovat Venäjän puolelle muuttaneista²⁵ henkilöistä, mutta ei kuitenkaan sadoista ihmisistä. Esimerkiksi Ison vihan aikana (Kuhmon) Viekin Karvolan ja Lentuan Mikkolan asukkaat muuttivat rajan yli Karjalaan ja Venäjälle. Vuonna 1716 Repolan puolelle muutti mm. piika Kaarina Huuskotar vanhempineen, missä hän kääntyi kreikkalaiskatoliseen uskoon ja sai lapsen (Wilmi 2003: 63; 71).

24 Asetus ilmestyi sen jälkeen, kun kävi ilmi, että Kiimasjärven volostin asukas antoi vuokralle omat kala-apajansa volostin kylänvanhimman palkkaamille Ruotsin alamaisille (Žukov 2003: 99; Jakubov 1897: 286–287).

25 J. Kortessalmi mainitsee, että Kemi- ja Kuolajärven-, Kuusamon ja Paltamon (Suomussalmen) kirkonkirjojen muuttaneiden luetteloissa ei 1700-luvulta ole tietoja Venäjälle siirtymisistä, mutta muutama tapaus on mainittu muissa asiakirjalähteissä (Kortessalmi 1996: 286).

Vuonna 1716 pakeni Venäjälle Hemmenki Keränen Hyrynsalmen Hallavaaralta. Hänen tiedetään kuitenkin palanneen takaisin ja asuneen Hyrynsalmen puolella ainakin vuonna 1723. On myös mielenkiintoista, että vaikka vihollinen (? ”venäläiset”) poltti hänen talonsa, talonväki pakeni Venäjälle (Keränen 1988: 119, 122).

Vuonna 1718 kihlakunnankirjuri Johannes Norinin murhaaja, Viekin sikäläinen talonpoika, pakeni Venäjälle (Keränen 1988: 123). 1630-luvulla Laitasaaresta Venäjälle miestapon seurauksena pakeni perheineen myös Jooseppi Heikinpoika Mikkonen vaimonsa ja lastensa kanssa (Pohjanmaan tuomiokirjat 1636).

Nälkävuonna 1718 vuokkilaisen Antti Tuuliaisen tiedetään paenneen Venäjälle (Keränen 1986: 618).

1700-luvun alussa Kuusamon Kirpistönjärven tilalta Venäjälle veroja pakoon muutti Antti Pekanpoika. 1770-luvulla sinne siirtyivät Vuotungin Käkilehdon isäntä Simo Juhonpoika Määttä, vuonna 1804 Tavajärven tilalta Heikki Tauriainen ja 1800-luvun alussa Vatajärven tilalta Niilo Hannunpoika Säkkinen (Kortessalmi 1996: 286).

Vuonna 1715 Kuusamon alueelta lähti Venäjälle (mahdollisesti Viaan) Olli Jussinpoika Karjalainen Anna-tyttöystävineen, jossa he liittyivät ortodoksisen kirkkoon (Ervasti 1978: 121). Vuonna 1768 Kuusamon puolelta meni Venäjälle myös Pehr Bengtsson (Pietari Pentinpoika) Karjalainen (sn. 1732) (Rippikirjat 1760–1773: 121).

SUOMEN RUHTINASKUNNAN KAUSI

1800-luvun alusta alkaen, kun Suomi oli liitetty osaksi Venäjää, muutot rajan taakse lisääntyivät huomattavasti. Esimerkiksi Seppo Ervasti mainitsee, että nälkävuosien 1811–12 aikana Kuusamosta tiedetään muuttaneen Venäjälle noin 500²⁶ henkeä (Ervasti 1978: 343). Samantapainen siirtyminen tapahtui 1832/33 moruvuosina (ruttovuosina) Kainuusta, jolloin monta perhettä lähinnä Vuokista vaelsi rajan taakse. Osa palasi myöhemmin, osa kuoli ja osa jäi sinne pysyvästi (Turpeinen 1992: 129). Myös 1860-luvun nälkävuosina, kuten myös vuoden 1866 isorokon aikana, monet suomussalmelaiset, varsinkin rajan lähellä asuneet, pakenivat perheineen Venäjän puolelle. Heistä osa palasi takaisin, mutta osa kuoli mieroitiellä (Turpeinen 1992: 132; Turpeinen 1985: 90).

Juuri tähän aikakauteen kuuluu mielestäni suurin osa muutoista Suomesta nykyisen Karjalan tasavallan alueelle. Enemmistö muuttaneista asettui kuitenkin asumaan Aunuksen kuvernementin eteläosaan. 1800-luvulla ”Aunuksen Karjalaan” muutti Itä-Suomesta runsaasti tilatonta väestöä. 1800-luvun lopussa Aunuksen kuvernementissa asui noin 3000

²⁶ Kuusamon rippikirjojen mukaan 1810–1815 Venäjälle muutti noin 130 sekä tilallista että tilatonta ihmistä, joista kymmenkunta kääntyi kreikanuskoon (Kortessalmi 1996: 287). Samalla J. Fellman mainitsee, että tuona kautena monet Kuusamosta ja Kuolajärveltä siirtyivät Jäämeren ja Vienanmeren rannikolle (Fellman 1906: 144).

suomalaisista²⁷, joita varten perustettiin luterilainen seurakuntakin (Ruutu 1936: 8–21). Esimerkiksi vuonna 1882 jo pelkästään Petroskoissa mainitaan asuneen noin 400 Suomen alamaista (Vihavainen 2012: 297).

Suomalaislähtöistä väestöä asui myös Vienan Karjalassa²⁸. On olemassa selviä tapauksia, joissa tiedetään suvun tulleen Suomen puolelta. Niiden joukossa ovat mm. Kovalainen, Lehtolainen, Pa(a)talainen, Väiryne (*Väiryne), Seppänen Uhtualla, Grangrutov (*Granroth)²⁹ Čiksassa, Moilanen Lapukassa, Kemiläinen Jyskyjärvellä; Nevalainen Kellovaarassa, Kurvinen Koutajärvenpäässä, ? Helminen Paanajärvellä jne. Silloin tällöin myös itse oppaat kertoivat kerääjille, että heidän sukunsa on ”suomalaislähtöinen”. Esimerkiksi Matro Matveintytär Kiestingin Vuarakylästä kertoi, että hänen isänsä oli ”ruoččilaini” Kemijärveltä (Niemi 1921: 1139), Uhtuan Vasselei Hännisen vanhemmat olivat Kuhmosta (Niemi 1921: 1099), sekä Vuokkiniemen Mittojevien esi-isän mainittiin olleen Mikko-niminen suomalainen (Niemi 1921: 1174). Kostamuksen Lukerja Matvejevna Vadajevan (sn. 1839) mies oli Ruočči-Matti, joka oli jo pienenä orpona kulkeutunut Suomesta Kostamukseen ja pestautunut siellä paimeneksi (Paajaste 2003, 1–2, 13). Myös Okun Matintyttö Vatasen mies oli Ruočči-Matti, sukunimeltään Pääkkönen. Hän tuli Kuopion läänistä ja otti käyttöön edellisen tavoin nimen Vatanen (Paajaste 2003: 18). Eräs perimätieto kertoo, että myös Kontokin kunnan Koivajärvelle tuli mies ”niinkuin” Ruočista työhön pyrkimään (Engelberg 1912: 117). 1800-luvun alussa Kuhmosta muutti Kontokin Akonlahteen Heikki Hyvönen (sn. n. 1763), ja kääntyi siellä luterilaisuudesta vanhauskoiseen ortodoksisuuteen. Karjalassa hän muutti nimensä Jegor (Jyrki) Dobrininiksi. Enonsuussa asui Kiannalta kotoisin ollut Hiltula-ukko³⁰, joka oli muuttanut lapsena Venäjän puolelle (Niemi 1921: 1086). Nokeuksessa mainitaan asuneen Hyrynsalmelta muuttanut Matti Kemppanen (kuol. 1879) (Niemi 1921: 1111). Uhtuan Nurmilahdelle asettui asumaan Kuhmon kirkonkylästä tullut Matti Kettunen (Niemi 1921:1111). Suomenlähtöinen saattoi olla Vuokkiniemen Paahkomienvaaralla asunut Järveläisukko (vrt. Suomussalmen alueella oli Järvelä-niminen talo). Elias Lönnrotin mukaan vuonna 1837 lähellä Vuokkiniemen Čenaa sijainneessa Karkujärven yksinäistilalla (huuttorissa) asui Muhokselta kotoisin oleva suomalainen (Lönnrot 1985: 114). Myös Pistojärven Kol’l’olassa 1830-luvulla asui perheineen suomalainen, joka oli tullut etsimään parempaa osaa (Lönnrot 1985: 170). On myös tieto Kiestingin Heinäjärvellä asuneesta kuusamolaismiehestä (Lönnrot 1902: 297). Samalla Lönnrot mainitsee matkamuiistelmissa, että suomalaisia, jotka olivat kotoisin pääasiassa Suomen rajakylistä, asui myös Vienanmeren

27 Venäläinen virallinen väestölaskelma vuodelta 1873 mainitsee Aunuksen kuvernementissa olleen yli 3700 suomalaista (Spisoki naseļjonnyh mest 1873).

28 Vuoden 1895 tilaston mukaan Jyskyjärven kunnassa asui 14 luterilaista (Kratkoje istoričeskoje opisanije: 156).

29 Muistitiedon mukaan, ensimmäisenä Vianaan tuli Huoti Grangrutov, jonka tunnettiin Smörö-Huoti-nimellä. Samalla kerrottiin, että Huoti oli karjalainen (Keruumatkat).

30 Vrt. kuitenkin, että vuonna 1678 Repolan pogostan Luvajärvellä on mainittu Griška Filipov Gildujev (*Hiltunen), jolla on neljä poikaa. Lisäksi Tuulivaarassa mainitaan Miška ja Juško Sidorov Gildujev (*Hiltunen) (PKRV 1678: 125 ob, 141)

rannikolla mm. Kemissä, Kieretissä, Mustajoella, Koudassa, Ruhtinaanlahdessa ja Kantalahdessa. Esimerkiksi Koudassa oli kaksi suomalaisperhettä Kemijärveltä, Ruhtinaanlahdessa³¹ mies Kuusamosta ja Kantalahdessa kaksi perhettä Kuolajärveltä (Lönnrot 1985: 84, 199, 201). Fellmanin mukaan Kantalahdessa asui vuonna 1829 myös Kuusamosta siirtynyt ja kreikkalaiskatoliseen uskoon kääntynyt nainen (Fellman 1961: 321). Mainittakoon tässä, että muistitiedon mukaan myös Tunkuan kunnan Puurnuvuaralla asui aikoinaan Ruočči-Vaske-niminen piekloi (= karkuri) (Virtaranta 1958: 108).

Uhtualla vuosina 1896 ja 1898 luterilainen Brita-Kaisa Erik Ander(s)in tytär synnytti avioliiton ulkopuolella Grigorij ja Maria-nimiset lapset. Asiakirjassa mainitaan, että hän on Ruotsalais-norjalaisen kuningaskunnan alamainen Jukaisjärven³² kylästä ja pitäjästä (Vienan Kemin metrikka 1896, KAR22 II:181). On tiedossa, että Suomessa vuoden 1917 jälkeen Brida Kajsan (os. Särviö, sn. 1857 Jukkasjärvi Ruotsi) mieheksi on mainittu Uhtualla syntynyt Timo Tichanoff (sn. 1846), jonka kanssa he eivät olleet nähtävästi vihitty kirkollisesti Karjalassa. Siitä syystä heidän lapsensa mainitaan asiakirjoissa lehtolapsiksi (Heidi Koistinen Sukuforum <http://suku.genealogia.fi/showthread.php?t=30205&highlight=Jukkasj%E4rvi>).

On otettava huomioon, että ainakin Länsi-Vienassa 1800-luvun toisella puoliskolla oli useita Suomesta vaimoksi otettuja naisia. Vuonna 1833 Vienassa käynyt Elias Lönnrot pani merkille, että jo pelkästään Vuokkiniemen kunnasta laukkukauppiana Suomessa oli noin 400 miespuolista asukasta (Lönnrot 1985: 100). Ei siis ole ihme, että Vienassa ja aivan erityisesti sen läntisimmissä kunnissa (mm. Vuokkiniemessä, Uhtualla, Pistojärvellä) Suomen puolelta saapuneiden morsianten määrä oli melkoinen. Vaimoksi otettuja naisia oli sekä raja-alueen kylistä että kaukaa:

Vuonna 1833 Vuokkiniemen Čenassa Petri Kettusen talon emäntä oli Pohjanmaalta Kiimingistä (Lönnrot 1985: 100);

Kivijärvelle Huotari Huttusen vaimo oli tuotu kylään noin vuonna 1845 Ilmajoelta (Niemi 1921: 1123);

Venejärven Vihtoori Lesosen (sn. n. 1852) äiti Irina Karpova (sn. 1830) oli kotoisin Meri-Karvialta (Lesonen 1975: 14);

Ervasti toteaa, että 1870-luvulla ainoastaan Uhtuan Jyvyälahdella oli naisia Suomenpuolelta puolisen tusinaa (Ervasti 1879: 195): mm. Romanovan talon emäntä (ent. Hauru) oli Oulusta, ja oli asunut täällä jo 30 vuotta (Sparre 1930: 122; Ervasti 1879: 55). Todistuksena siitä ovat mm. merkinnät metrikoissa: vuonna 1896 kastettiin 30-vuotias talonpoikaisnainen Malvina Matvieva Kenijeva, joka oli entinen luterilainen. Uudeksi nimeksi valittiin Maria (Maria Jegyptiläisen kunniaksi) (Vienan Kemin metrikka 1896, KAR22 II: 185); Samana vuonna kastettiin 34-vuotias entinen luterilainen

31 Fellmanin mukaan, Ruhtinaanlahdessa oli kaksi Kuusamosta v. 1810 ja 1812 muuttanutta talonpoikaa, jotka olivat naineet venakot (Fellman 1906: 537, 539).

32 Jukkasjärvi on entinen kunta nykyisessä Kiirunan kunnassa, Norrbottenin läänissä Pohjois-Ruotsissa.

talonpoikaisnainen Albertina Ivanova Kenijeva. Uudeksi nimeksi valittiin Aleksandra (tsaaritar Aleksandran kunniaksi) (Vienan Kemin metrikka 1896, KAR 22 II, s. 186);

Luvajärven Tomentti Ohvosentalon emäntä oli Hyrynsalmelta (v. 1879) (Ervasti 1879: 45);

Nokeuksen Makarintalon emäntä oli kotoisin Hyrynsalmelta (v. 1892) (Sparre 1930: 90);

Kontokin Tetriniemen kylän Uljaškantalonn nuori emäntä oli kotoisin Suomussalmelta (v. 1892) (Sparre 1930: 46);

Kontokin Kenttijärvellä oli kaksi suomalaisnaista, joiden miehet olivat karjalaisia (v. 1892) (Sparre 1930: 120). Toinen heistä oli Karoliina Genrijeva Huovinen Säräisniemen Venetheitosta;

Pistojärven Kiimasvaaran Nikolai Bogdanov/Nikitininin (sn. 1822) puoliso oli vuonna 1828 Simossa syntynyt Anna Marketta Heikintytär Rajaniemi. He menivät naimisiin vuonna 1853 (Sami Kallio sähköpostitse).

Pistojärven Tiiron kylän Sofon Semjonovin Gerasimovin vaimo Anna oli vuonna 1848 ? Suomussalmen pitäjässä syntynyt Katarina Antintytär Oikarinen, joka oli kastettu ortodoksiksi vuonna 1870 (Tuoppajärven seurakunnan metrikkakirjat).

Pistojärven Hirvisalmen kylän Potapovin taloon noin vuonna 1885 miniäksi tullut Luvuissa oli kotoisin Raumalta (Sami Kallio sähköpostitse);

Akonlahtelaisen Mihail Gavrilov Melentjevin vaimo oli Suomesta tullut luterilainen. Myös hänen poikansa Afanasij Mihailov Melentjevin vaimo oli luterilainen (Virtaranta 1972: 118–119).

Uhtualaisen Stepan Filipov Sergejevin (sn. 1858) vaimo Amalia on luterilainen (sn. 1862) (Vienan Kemin rk 1900, kansio VI, Uhtua no 56);

Ivan ? Avgentjev Sergejevin (sn. 1862) vaimo on Tilda ? Tavrilova (patronyymi on epäselvä, sn. 1873) (Vienan Kemin rk 1900, kansio VI, Uhtua no 66);

Uhtuan Alajärven talonpojan Grigor Efimov Vasiljevin (sn. 1863) vaimo on Augustina Josefina Kustaantytär (sn. 1865) Turun Monnilasta (Vienan Kemin rk 1900, kansio IV, Uhtua Alajärvi no 257);

Vuonnisen Vasili Malisen vaimo Augusta Matintytär oli luterilainen (sn. 1853) (Vienan Kemin rk 1900, kansio VI, Vuonninen no 5);

Vuonnisen Romanantalonn molemmat emännät olivat Vaasan läänistä (Kianto 1914: 165);

Vuonnisen laukkukauppias Ivan Romananpoika Lettijeff nai Pohjanmaalta Löytymäen Soinista suomalaisen Hanna Matilda (sn. 1865). Hanna meni naimisiin (leskenä) ja muutti Vinaan vuonna 1891 (Löytömäki 1996).

Vuonnisen talonpojan Feodor Kornilov Kelevajevin (sn. 1863) vaimo on luterilainen Hil'ma Ioannova (Vienan Kemin rk 1900, kansio VI, Vuonninen no 33).

Vienan Kemin rippikirjoissa vuodelta 1900 Uhtuan ja Vuokkiniemen kunnan alueella on mainittu yhteensä 45 tapausta, joissa vaimo oli tai oli ollut luterilainen. Suurin osa näistä tapauksista (18) on Uhtualta (Vienan Kemin rk 1900).

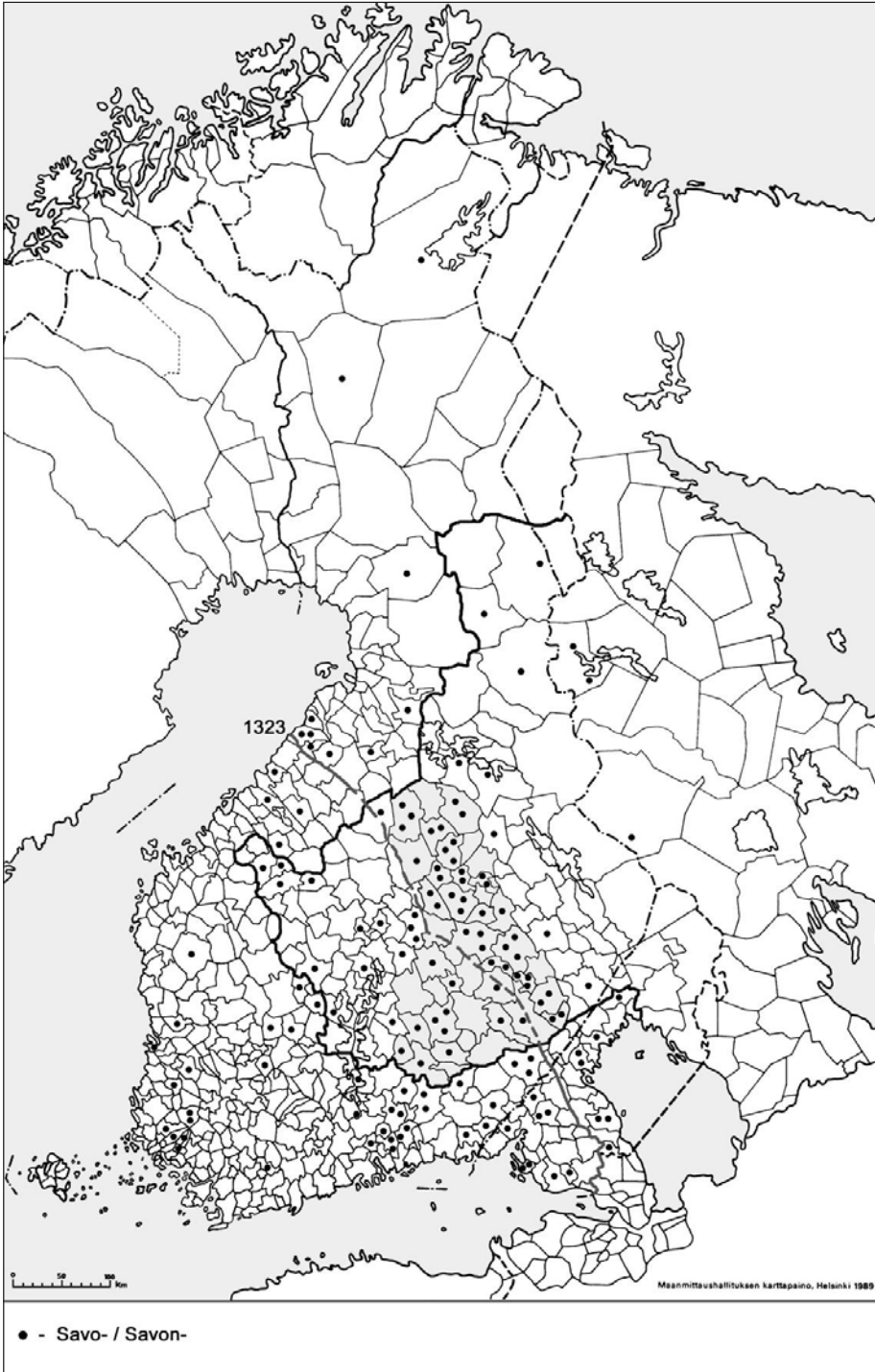
Tapauksia on tiedossa myös 1700-luvulta. Esimerkiksi väestönlaskennassa vuodelta 1795 löytyy tieto, että Latvajärven Ivan Fotijevin vaimo Anna Falilejeva (sn. noin 1753) oli Ruotsin puolelta ja kastettu ortodoksiseen uskoon (RS 1795: 326 ob.). Vuonna 1716 Repolan puolella kääntyi kreikkalaiskatoliseen uskoon Kaarina Huuskotar (Wilmi 2003: 63; 71) sekä Kuusamon alueelta vuonna 1715 Venäjälle (mahdollisesti Vienaan) muuttanut Anna-niminen neitonen (Ervasti 1978: 121). Edellä on jo mainittu, että ortodoksisen kasteen sai myös 1760-luvulla Etelä-Vienassa asunut Hiisijärven kylän ainoan talon emäntä (RGADA 1763: 40 ob.). On myös oletettava, että ortodoksiseen kirkkoon liittyi ajan mittaan myös vuonna 1711 Suomussalmen Karhulanvaaralta Venäjälle muuttanut Prokko Karhun vaimo Carin (Räisänen 2007: 126).

Voidaan täten olettaa, että ainakin osa Vienassa tallennetuista sukutarinoissa mainituista muutoista Ruotsista (= Suomesta) voinee kertoa Vienan Karjalan kyliin tuotujen vaimojen sukutaustoista. On siten odotettavissa, että Vienan DNA-testien naislinjojen tulokset viittaavat mm. juuriin Suomen puolelle.

SAVO(N)- JA RUOČČI-/RUOČIN- ALKUISET PAIKANNIMIMALLIT JA NIIDEN MAHDOLLISIA TULKINTOJA

Perimätietojen perusteella tiedetään, että monien sukujen esi-isät tulivat Vianaan Kainuusta ja osittain myös Pien-Savosta eli alueilta, jotka olivat vielä 1500-luvulla karjalaisten ja savolaisten erämaa-alueena, ja missä vuosisadan puolivälissä tapahtui aktiivisia karjalais-savolaisia kosketuksia. Tästä kielii mm. Savo(n)-alkuisten paikannimien levikki Pien-Savossa (ks. alempana). Muodollisesti Pien-Savo, ainakin sen itä- ja koillisosat, kuuluivat ennen Täyssinän rauhaa (v. 1595) Venäjälle. Täten teorettisesti osa 1600-luvun Vienan uudisasukkaista saattoi olla noiden karjalaisten jälkeläisiä, jotka 1500-luvun puolivälstä lähtien pakenivat Käkisalmen läänistä pohjoiseen verotuksen kiristymisen, sotatoimien ja opričninan takia (ks. ylempänä). Tuntuu hyvin todennäköiseltä, että osa heistä asettui asumaan juuri Käkisalmen läänin eräalueille, jotka sijaitsivat mm. tulevan Pien-Savon pohjoisosissa ja Kainuussa. Myöhemmin alueen joutuessa lopullisesti Ruotsin valtakuntaan ja asutuksen alkaessa levitä Suur-Savosta Ruotsin tukemana Pien-Savoon, osa karjalaisväestöstä alkoi siirtyä asumaan Moskovalle kuuluville alueille mm. Vienan Karjalaan.

Paikannimiaineisto todistaa yhtäältä, että eräiden Venäjän Karjalan nimistössä esiintyvien paikannimien olemassaolo on savolaisasutuksen leviämisen tulosta. Toisaalt savolaisperäisiä paikannimimalleja on Karjalassa suhteellisen vähän, vaikka on mainintoja siitä, että 1700-luvun ensimmäisellä neljänneksellä Venäjän puolelle pakeni ainakin Kajaanin läänistä joukoittain ja jopa sadoittain ihmisiä pahan nälänhädän vaivatessa lähtöaluetta. Näyttääkin siltä, että tämä väestö oleskeli alueella kuitenkin tilapäisesti. Mikäli savolaisväestö olisi jäänyt Vianaan pysyvästi, olisi alueella todennäköisemmin löydettävissä enemmän savolaisperäisiä paikannimiä. Savoon viittaavia nimityyppisiä Karjalan nimistössä on kuitenkin nykytiedon

valossa melko vähän. Täten syntyykin kysymys, että mikäli Kainuusta ja Pien-Savosta lähteneet jäivät Vianaan asumaan, olivatko he sittenkään savolaisia?

Savolaisen asutuksen vähäisyydestä todistavat mielestäni myös Savo(n)-alkuiset paikannimet, jotka voivat olla Savosta Karjalaan suuntautuneen asutusvirtauksen myötä syntyneitä. Tiedetään, että etnonymieistä muodostetut paikannimet syntyvät eri etnisten väestöryhmien kosketusten tuloksena. Venäjän Karjalan länsiosissa on tallennettu vain kolme Savo(n)-alkuista nimeä: vrt. *Savonurmi* Kibossa Repolan pitäjässä, *Savo(n)kallivo*³³ Vienan Tollonjoella sekä *Savoniemi*³⁴ Vienan Vuonnisessa.

Savo(n)-alkuisten paikannimien levikki Suomessa voisi kuvastaa etnistä tilannetta 1500–1600-luvun vaihteessa. Se osoittaa mm. että savolaisasutus ei vielä siihen aikaan ulottunut nykyisen Pohjois-Savon pohjoisen rajan (Kiuruvesi-Vieremä-Sonkajärvi-linjan) yli. Nykyinen Kainuu oli tuona aikana pääasiassa karjalaisten ja pohjoispohjalaisten eräalueena. Savo(n)-nimien levikkikartta viittaa myös siihen, että Pien-Savo on ollut joskus aluetta, jossa tapahtui aktiivisia karjalais-savolaisia kosketuksia. On muistettava tässä yhteydessä, että Vienassa tallennettujen perimätietojen mukaan melkoinen osa Ruotsin puolelta muuttaneista suvuista oli kotoisin juuri Pien-Savosta ja Kainuusta. Emme kuitenkaan tiedä mitään muuttaneiden identiteetistä, emmekä siitäkään, pitivätkö he itseään savolaisina vai karjalaisina. Ainakin Savo(n)-alkuisten nimien levikkikartta osoittaa, että karjalaisille etnonymiksi savo / savolaini oli tuttu, mutta sitä jostakin syystä käytetty vain vähän, ainakin nykyisen Karjalan alueella. Tutkittaessani Karjalan historiaa olen vain kerran törmännyt perimätietoon, jossa kerrotaan savolaisista. Sen esittää Matti Pöllä omassa tutkimuksessaan viitaten Sjögreeniin. Asutustarinan mukaan Hämeenkylässä oli ennen asunut myös savolaisia, jotka olivat sittemmin hävinneet, ts. todennäköisesti muuttaneet pois kylästä (Pöllä 1995:146). Olisi mielenkiintoista tietää, millä sanoilla tämä muistitieto kertoi savolaisista.

Tässä yhteydessä on mainittava vielä eräästä nimityyppistä, joka koskenee osittain Suomen puolelta tullutta asutusvirtausta. Karjalan nimistössä on tallennettu noin 80 *Ruočči-/Ruočin*-alkuista paikannimeä (karj. *ruočči*³⁵ ”suomalainen, luterilainen; vierasuskoinen, alunperin entisen Ruotsin kuningaskunnan alamainen”). Tähän ryhmään kuulunevat myös *Ruočakko-/Ruočikko*-nimet (vrt. ”suomalainen, luterilainen”). Kuten edellä on jo mainittu, etnonymiset nimet tai tietyn väestöryhmän nimityksen sisältävät paikannimet syntyvät usein eri ryhmien kontaktien seurauksena. Täten on mahdollista olettaa, että käsiteltävien nimien

33 Tämä nimi saattaa olla myös saamelaisperäinen (vrt. saamI. savo, saamK. sâäv: sâvvan ”suvanto”). Savo(n)kallivo on Livojoen rannalla ennen Siikakoskea sijaitseva kalliopaikka.

34 Savoniemi on Vuonnisessa oleva niemi, jonka kantana saattaa olla henkilönnimi, koska kylässä mainitaan vuonna 1678 sukunimi Šavujev (PKRV: 148 ob) (vrt. karj. Savo(i) – ven. Savva, kreik. Sabbas). Vienassa ei myöskään tunneta Sovolaini-suku- tai liikanimeä.

35 Vienanmeren rannikon venäjänkielisessä nimistössä on mm. *Nemeckij*-alkuisia paikannimiä, jotka ovat nähtävästi jossain määrin identtisiä *Ruočči*-alkuisten nimien kanssa, esim. mäki *Nemetskaja varaka* (Vienan Kemi), kallio *Nemetskaja ščelja* (Virma) (vrt. nemetskij ”ulkomaalainen, vierasuskoinen, ruotsalainen”).

mahdollisena syntyedellytyksenä Karjalassa oli väestön tulo Ruotsin puolelta. On kuitenkin otettava huomioon, etteivät kaikki tähän ryhmään kuuluvista nimistä ole samaa alkuperää. Osa nimistä on ilmeisesti muistoja ajoista, jolloin suomalaisväestö kävi täällä sota- ja ryöstöretkillä. Eräät nimet kertovat siis taistelupaikoista, kun taas toiset liittyvät ruotsalaisten mahdollisiin hautapaikkoihin (esim. *Ruočinniemet* (Uhtuan Nurmilaksi)) (keruumatkat). Nimien joukossa on myös sellaisia, jotka viittaavat mm. kulkureitteihin kuten esimerkiksi *Ruočintaipalet* (Oulangan Hirviniemi) tai *Ruočintie* (Tunkua). Suuri osa nimistä kielii kuitenkin Suomen puolelta tulleen väestön asumaan asettumisesta alueelle, sekä myös mahdollisesta erä- tai pyyntitoiminnasta. Tämän todistaa välillisesti mm. vuonna 1887 J.W. Juveliuksen Paanajärven kylässä tallentama perimätieto, jonka mukaan suomalaisväestöä (ruočit) tuli Karjalaan ennen sarkasotia (eli ennen 1700-lukua) mm. pyytämään simpukoita koskista (Juvelius 1888: 63) (ks. lähemmin artikkeli 3).

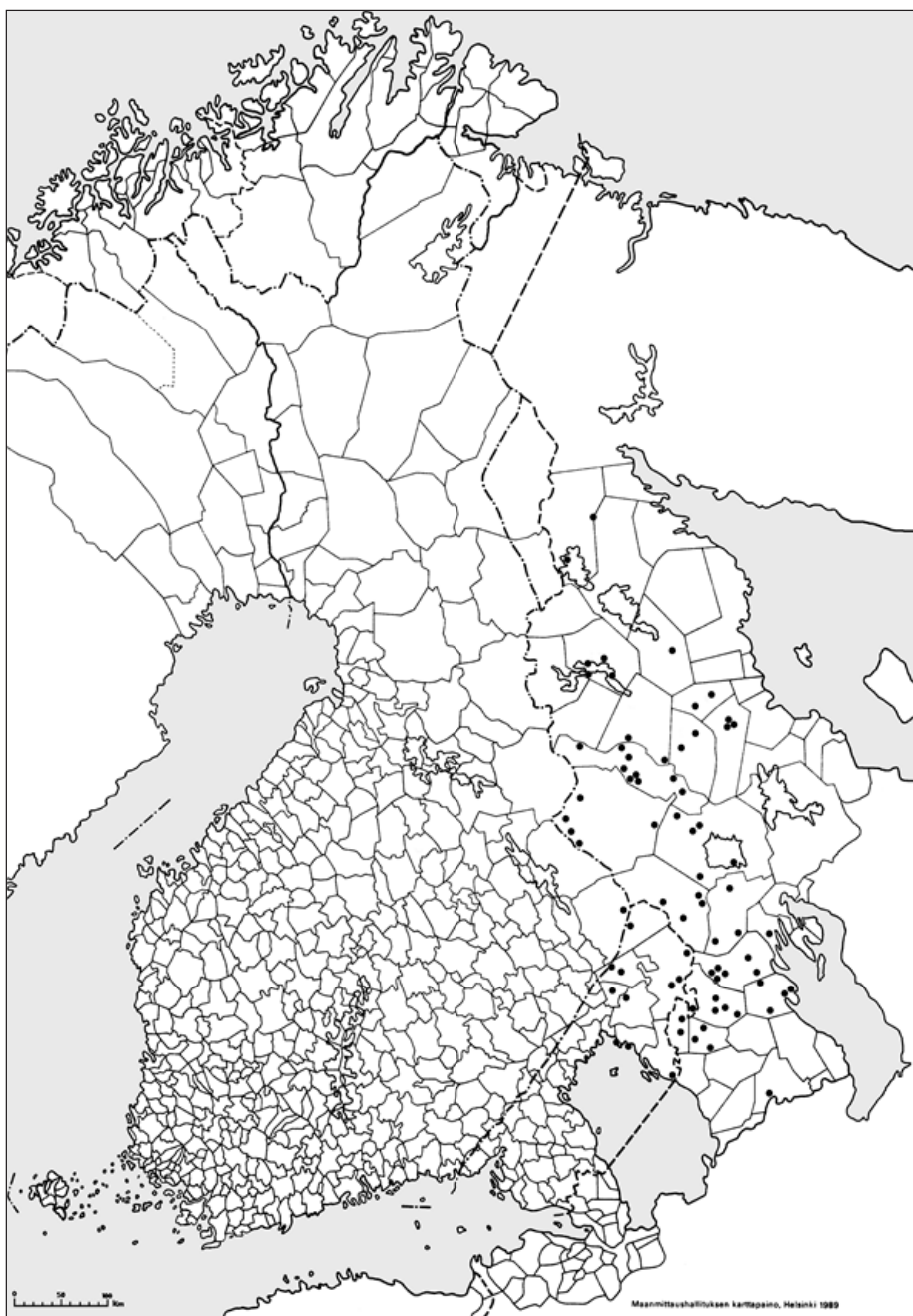
Ruočči-alkuiset nimet esiintyvät nimistössä pääasiassa Karjalan tasavallan keskiosassa sekä livviläis- ja lyydiläisalueen pohjoisosissa (ks. kartta). Yksi nimi on tallennettu myös Tverin Karjalassa³⁶, vrt. *Ruočinkaški* (pelto) (Ramenje). Vienassa *Ruočči*-/*Ruoč*-alkuelementin sisältäviä paikanimiä on suhteellisen vähän ja suurin osa niistä on tallennettu tutkitun alueen etelä- ja kaakkoisosissa eli entisen Aunuksen kuvernementin pohjoisrajan läheisyydessä sijaitsevien kuntien alueella. Vrt.:

Ruočinniemi (Oulanka), *Ruočintaipalet* (Oulangan Hirviniemi), *Ruočinniemi* (Uhtua), ? *Ruoččini* (suo) (Uhtuan Čiksa), *Ruoč*-*Pekanniemi* (yksinäistila) (Uhtuan Jyvyälakši), *Ruočinniemet* (Uhtuan Nurmilakši), *Ruočinkivi* (Uhtuan Luusalmi), *Ruočinkoški* (Paanajärven Kurenkylä), *Ruoč*-*inšuari* (Jyskyjärven Piismalakši), *Ruoč*-*inšuari* (Jyskyjärven Hiisijärvi), *Ruoč*-*inlambi*, *Ruoč*-*inoja*, *Ruoč*-*inšuo*, *Ruoč*-*intie* (Tunkua), *Ruoč*-*akkolaksi* (Tunkuan kunta), *Ruoč*-*inšuo* (Tunkuan Markkezenvuara), *Ruoč*-*ikko* (paikka), *Ruoč*-*inšilda*, *Ruoč*-*inšuo* (Suikujärvi), *Ruoč*-*inlakši*, *Ruoč*-*inniemi* (Suikujärven kunta), *Ruoč*-*inkohta* (paikka), *Ruoč*-*inpaja*, *Ruoč*-*inpiä* (yksinäistila) (Suikujärven Lehto), *Ruoč*-*inšuo* (Suikujärven Säkajärvi), *Ruoč*-*činiemi* (Voijärvi), *Ruoč*-*inšuari*, *Ruoč*-*inniemi* (Voijärven Uskela).

Tällä hetkellä ei ole selvää, voisiko mallin vähälukuisuus suuressa osassa Vienaa olla sidoksissa siihen, että karjalais-suomalaisia kontakteja täällä oli vähän, ja täten alueen väestön juuret olivat pääasiassa Suomen puolelta? Ainakaan muusta lähdeaineistosta ei saada vahvistusta tällaiselle olettamalle. Samalla osa tallennetuista nimistä viittaa epäilemättä suoraan suomalaisten asumiseen paikalla, vrt. *Ruoč*-*Pekanniemi* (yksinäistila) (Uhtuan Jyvyälakši), *Ruoč*-*ikko* (? entinen yksinäistila) (Suikujärvi), *Ruoč*-*inpiä* (yksinäistila), *Ruoč*-*inkohta* (paikka) (Suikujärven Lehto).

Ylempänä esitetyt esimerkit todistavat, että *Ruoč*-alkuiset paikannimet ovat tavallisia vain pienpaikkojen nimissä, mm. maatalousmaiden nimissä. On mahdollista, että karjalaiskylään asumaan asettuneet suomalaiset saivat kyläyhteisöön liittyttyään maita

³⁶ Tverin murteissa on olemassa myös sana *ruočči* merkityksessä ”karhiainen (*Carduus* sp.)” (KKS).

Ruočin-/Ruočči-

maatalousmaiden muokkaamiseksi juuri kylän tienoilla olevilta pienillä saarilta tai niemiltä, jotka odottivat vielä käyttöönottoa.

Ei saa myöskään sulkea pois mahdollisuutta, että osa nimistä on voinut syntyä myös viitteenä karjalaisväestöön ja mm. kölleihin. Esimerkiksi Uhtuan Lamminpohjan asukkaita (mutta ei muita uhtualaisia) kutsuttiin nimellä *muštaruočči*. Onkin mainittava, että Voijärven kunnan asukkaat luonnehtivat uhtuankuntalaisia ”*šuumelajeksi*” (Keruumatkat). Myös Pistojärven Kiimaisvuaran asukkaiden ”koirivuntanimi” oli *ruočit* (Virtaranta 1958: 548). Tiedetään, että naapurit katsoivat myös vuokkiniemeläisten olevan ”*ruotseja*” (Borenius II:46: 35, Pöllä 1995: 208). Kahden viimeksi mainitun tapauksen selityksenä saattaa olla se, että sekä Vuokkiniemen kunta että Kiimaisvuaran kylä sijaitsivat Suomen rajan läheisyydessä, ja siten alueen kielessä ja kulttuurissa on havaittavissa useita ilmiöitä, joiden juuret olivat Suomen puolella. Sitä paitsi alueen asukkailla oli ylipäätään tiiviit yhteydet Suomen rajakyliin. Vastaava tilanne oli myös Raja-Karjalassa, esimerkiksi Impilahden asukkaille Sortavalan kunta oli jo Ruočča, kun taas Salmin asukkaille se oli Impilahtea (Relander 1903: 97).

Köllien synty on mahdollista selittää myös sillä, että Kemin kihlakunnan vanhauskoiset karjalaiset nimittivät *ruočekiksi* alueen muita karjalaisia, jotka kuuluivat Venäjän viralliseen ortodoksikirkkoon (Razumova & Dubrovskaja 1997: 204). On mainittava, että *ruoččimiehiksi* kutsuttiin myös karjalaisia, jotka kävivät kauppamatkoilla Suomen ja Ruotsin puolella (Virtaranta 1958: 500). Nimeä voitiin käyttää nähtävästi myös karjalaisista, jotka asuivat Ruotsin puolella, vrt. Suomussalmen Kiannalla asui Anni Kemppainen eli *Ruočči-Okahvie* (Niemi 1921: 1098).

Edellä mainitun perusteella voidaan tehdä johtopäätös, että kysymyksiä, jotka käsittelevät asiakirjoissa mainittujen väestöjen etnisyyttä, pitää käsitellä sangen varovaisesti.

Voidaan todeta, että asiakirja-aineistot eivät toistaiseksi todista Vienan alueelle saapuneen satoja henkiä Suomesta ainakaan asuttamisen päävaiheessa. Koko Repolan pogostasta vuosien 1678–1763 välisenä aikana on tietoa vain 36 suomesta saapuneesta henkilöstä (vrt. Černjakova 1998: 45). Kaikissa tapauksissa ei aina mainita saapuneiden kastamisesta ortodoksiseen uskoon, eikä tiedetä sitäkään jäivätkö he pysyvästi asumaan Vianaan vai muuttivatko he edelleen muualle jonkin ajan kuuluttua. Kuitenkin juuri Länsi-Vienassa olisi perimätieto huomioon ottaen loogista odottaa löytyvän suurimman osan tapauksista, joissa jokin henkilö tai suku on saapunut Ruotsin puolelta. Muutama tapaus muutosta Ruotsin puolelta tiedetään myös Paanajärven pogostasta (mm. Haikolasta ja Suvannosta) ja myöhemmin Jyskyjärven kuntaan kuuluneista Piismalahdelta ja Hiisijärveltä (Pöllä 1995: 172). Muistitiedoille, jotka kertovat monien sukujen esi-isien tulleen Suomesta, ei siis löydy vahvistusta vuosien 1670–1700-luvun valvontakirjoista eikä väestöluetteleista. Myöskään Vienan nimistö ei todista laajasta asutusvirrasta Suomen puolelta. Voidaanko siis olettaa, että kyseessä olivat 1600–1650 välisen aikakauden mahdolliset muutot? Se jää toistaiseksi kuitenkin hypoteesiksi, koska väestöstä kattavasti kertovia asiakirjoja tuolta kaudelta ei toistaiseksi ole tiedossa. Toivotaan, että Vienassa asuvien ja asuneiden sukujen alkuperästä saamme vastauksia tai ainakin vihjeitä tulevaisuudessa dna-tutkimuksen avulla.

TAULUKOT: VIENAN ASUTUSHISTORIA PERIMÄTIETOJEN VALOSSA:

Kunta / kylä	Suku	Lähtöpaikka	Lähde
Pistojärvi			
Pistojärvi	Petrov	karkurit etelästä, Petrovskoin tehtailta Suomussalmelta sotaa pakoon	Keruumatkat Oilinki 2001: 27
-/-	Jakovlev	sotakarkuri Suomesta	Keruumatkat
-/-	1 asukas Heikkinen / ? Fjodorov Ansaniemelle	Suomesta Suomussalmelta	perimätieto Oilinki 2001: 27
Šuvanto	Kirillov	esi-isä Ruotsista	Keruumatkat
-/-	osa asukkaista	Pistojärveltä	Juvelius 1888: 57
-/-	Trohkimaini	lappalaisperua	Keruumatkat
Kiimaisvuara	Kol'loni	Ruotsin puolelta	KH 1995, № 7-8, 106
-/-	Moisejev	Kiestingin Suurijärveltä	KH 2010,11-12, 18
-/-	Nikitin	Kiestingin Lohivuarasta	KH 2010,11-12, 18
Tiuro	Kol'loni	Suomen puolelta	Kianto 1923: 122
-/-	Karjalaini/Bogdanov	Vuokkiniemen Lonkasta	Niemi 1921: 1137
-/-	asukas	Suomesta	Lönnrot 1985: 170
Tuhkala	asukkaat	Arkangelista	Lavonen 1998: 9-10
-/-	Tuhkani/Tuhkin/ Kirillov	Uhtuan Haikolasta Holmogorista	Juvelius 1888: 68 Niemi 1921: 1090
Makariela	Luukkoni	Kuusamon Multijärveltä	Kortesalmi 1996: 286
-/-	suomalainen	Suomesta	Lönnrot 1985: 171
Hämehenkylä	1. asukkaat	Venehjärveltä	Juvelius 1888: 68
-/-	asukkaat	Hämeestä	Sjögren/Pöllä 1995: 146
-/-	Djukuni	Ruotsista, Taalainmaalta	Vuoristo 2001: 38
Korpijärvi		Arkangelista	Lavonen 1998: 9
Ohta	osa asukkaista	lappalaisperua	Leontjev 1990: 8
Kantoniemi	osa asukkaista/? Prokopjev	Lapista	Keruumatkat
Akkala	osa asukkaista	Pistojärveltä	Juvelius 1888: 57
Vuokkiniemi			
Puahkomienvuara	Järvelläini	Suomen puolelta	Virtaranta 1958: 548
Vuokkiniemi	Harmaini/Garmujev	Pohjois-Savosta Iisalmen Harmaalanrannalta	Vuoristo 1996: 40 Pöllä 1995: 82

Kunta / kylä	Suku	Lähtöpaikka	Lähde
	1. asukas	Lentiiran Koskelta	Juvelius 1888: 66
	2. asukas Kairikainen	Suomen puolelta	Juvelius 1888: 66
-/-	osa asukkaista	Savo	Itkonen 1928: 1
-/-	osa asukkaista	Pohjanmaalta	Itkonen 1928: 1
-/-	Vasara/Kyyröni/ Kirillov	Suomen Lapin puolelta Kuhmosta	Keruumatkat Keruumatkat
-/-	Remššu/Tuavitaini	Ruočin puolelta Limingasta	Keruumatkat Juvelius 1888: 66
	Lipponi (? Sipponi))	lialmesta	Juvelius 1888: 66
-/-	Mäkelä/Seppäni/ Lokinaini/Loginov	Aunuksesta	Virtanen 1968: 5 Karjalan heimo 2013: 49
-/-	Mäkelä	Vuokilta Suomesta	Borenius II:46/Pöllä 1995: 124 Virtaranta 1978: 96
-/-	Ryötti/Rettijev	Kuhmosta	Virtanen 1968: 5
-/-	Tiitta/Titov	(? Paltamon) Mieslahden Tiittolasta	Virtanen 1968: 5
-/-	Mittojev	Suomesta	Niemi 1921: 1174
Latvajärvi	asukkaat	Hämeestä	Castrén 1953: 66
-/-	Perttuni/Pertujev	Orivedeltä	Itkonen 1928: 1
-/-	-/-	Vienanmeren takaa, Kemijoensuusta	Jaakkola 1949: 12
-/-	-/-	Oulujärven tienoilta	Engelberg 1912: 99
-/-	-/-	Muhosjoki	KRR: 233
-/-	-/-	Oulujoen Perttulasta	Juvelius 1888: 66
-/-	-/-	Kiimingin pitäjästä	Lesonen 1975: 26
-/-	-/-	Lappajärveltä	FK IJALI
-/-	Karhuni/Kargujev	Kiuruvedeltä	Engelberg 1912: 99
-/-	-/-	Suomen puolelta	Vuoristo 1992: 59
-/-	-/-	Orivedeltä	Juvelius 1888: 66 Niemi 1921: 1156
-/-	-/-	Vienanmeren rannalta	Keruumatkat
-/-	Väisäni	Suomesta	Vuoristo 1992: 59
-/-	Ahoni/Agujev	Oulujoelta	Niemi 1921: 1141
-/-	Lesoni/Ležejev	Venehjärvi	Juvelius 1888: 66
Karkujärvi	talon isäntä (? Mäkeläini)	Muhoksesta	Lönnrot 1985: 218
Čena	Lipponi/Lipkin	Vuokkiniemeltä	Keruumatkat
-/-	Kettuni	Vuonnisesta	Timonen 1979: 117
Vuonnini, Lonkka	Karjalaini/Bogdanov	Oulujoelta Kuusamon Huhmarniemeltä Oulujärven rannalta Vuolijoelta	Itkonen 1928: 1 Borenius II:46/Pöllä 1995: 140 Niemi 1921: 1136

Kunta / kylä	Suku	Lähtöpaikka	Lähde
-/-	Kielöväini/Kelevajev	Iappalaisperua Kuusamosta	Keruumatkat Borenius II:46/Pöllä 1995: 138
-/-	Lettoni/Lettini/ Lettijev	Kuusamosta	Borenius II:46/Pöllä 1995: 137, KH 2010, 1-2, 12
-/-	Malini/Malikin	Hailuodosta	Castrén/Niemi 1921: 1131
-/-	Tervoni/Tarvasov	"vanhoa Veneähtä"	Borenius II:46/Pöllä 1995: 137
-/-	Koššini/Koššijev	"vanhoa Veneähtä" "vanhoa Lappie"	Borenius II:46/Pöllä 1995: 137 Venho 1968: 47
-/-	Korkkoni/Korkojev	"vanhoa Lappie"	Venho 1968: 47 Žukov 2003: 97
Kuamotti	Kielöväini/Kelevajev	Vuonnisesta	Keruumatkat
Lapukka	Moilani/Moilanen	Suomesta	Vuoristo 1992: 58
Kivijärvi	asukkaat	Arkangelin alueen Mesenista	Inha 1999: 356
-/-		Suomen puolelta	Juvelius 1888: 66
-/-	Lesoni/Ležev	Uhtualta Tuli-Lapista Kuusamon takua	Virtaranta 1972: 217
-/-	Perttuni/Pertujev	Latvajärveltä	
-/-	Naumani/Naumov	Latvajärveltä	Virtaranta 1972: 217
	Marttini/Martinov	Laatokalta, Savon Pielaveden Kaura- ahon kautta Vuokkiniemeltä Törsämöön Suomesta	Virtaranta 1972: 245 Niemi 1921: 1132 Niemi 1921: 1135
	Hämäläini/Bogdanov	Suomesta	Pöllä 1995: 136
Pirttilakši	Kal(l)ini/Kal'o/Kallijev	Nivalasta Perä-Pohjolasta Ruotsin puolelta	Virtanen 1968: 5 Ivanov 1999: 5 vuokkiniemi.net/suvut
-/-	Löytöni/Ivanov	Köynäsjärveltä	vuokkiniemi.net/suvut
Ponkalakši	Ollikaini/Činkki/ Antipin	Pirttilahdelta	Paulaharju 1916: 27
-/-	Lipponi/Filippov	Venehjärveltä	Niemi 1921: 1128
Uajualakši	Torvini/Dorofejev	Vuokkiniemeltä	KH 2009, 5-6, 72-73
Tollonjoki	Kuikkani/Gagarin	Akonlahdelta	Keruumatkat
Venehjärvi	Lesoni/Ležev	pohjoisesta, Leviejärveltä Suomussalmen puolelta Kuusamosta Tuli-Lapista eli Kuusamon takua Lapukasta	Keruumatkat Keruumatkat Borenius II:46/Pöllä 1995: 125 Niemi 1921: 1122 Virtaranta 1972: 217 Niemi 1921: 1126
	Lipponi/Lipkin	Vuokkiniemeltä	Borenius II:46

Kunta / kylä	Suku	Lähtöpaikka	Lähde
Mölkkö	Filippov, Lipkin	Oneganjoelta Arkangelin kuvern:sta	Keruumatkat
-/-	Karppani/Nikitin	Oneganjoelta Arkangelin kuvern:sta	Keruumatkat
Uhtua			
Uhtua	?	Suomussalmelta	Itkonen 1928: 1
-/-	1 asukas	Kiannalta	Lönnrot 1985: 130
-/-	Pällini/Pällijev	Oulujoen Pällinkorvesta	KH 1994, 88 Ervasti 1879: 189
-/-	Tiihvana/Tihanov	Suomesta	Juvelius 1888: 67 KH 1993, 5-6, 72 KH 2006, 1-2, 19
-/-	Hy(y)ry/Klementjev	Limingan Hyyrintalosta Suomussalmelta	? Keruumatkat
-/-	Tuhkani/Huotarini/ Fjodorov	Uudestalinnaasta Tuhkalasta	Borenius II:46/Pöllä 1995: 143
-/-	Ohvokaini/Afanasjev	Suikujärveltä	Borenius II:47/Pöllä 1995: 142
-/-	Ohukaini/Afanasjev	Kempeleestä; Kuusamosta; Oulujoen varrelta	KH 2010: 1-2, 6 Pöllä 1995: 142
-/-	Torvini/Dorofejev	Uajualahdelta	KH 2009: 5-6, 72-73
-/-	Mitro/Mitrofanov	Suomen puolelta	Keruumatkat
-/-	Hännini/Bogdanov	Kuhmosta	Niemi 1921: 1099
-/-	Römššyni/Remšujev	Vuokkiniemeltä	Pöllä 1995: 143
-/-	Kovalaini	Suomussalmelta	Pöllä 1995: 143
	Partanen/Pardojev	Suomesta	Pöllä 1995: 143
Čikša	Grangrutov (*Granroth)	Suomen puolelta	Keruumatkat
Röhö	Larini/Larionov	? Puolangalta	Kortesalmi 1996: 292
-/-	Levoni/Leontjev	? Hyrynsalmelta	Kortesalmi 1996: 292
-/-	Lauroni/Lazarov	? Vaalasta	Kortesalmi 1996: 292
-/-	Rodionov	? Taivalkoskelta	Kortesalmi 1996: 292
-/-	Luukkoni/Lukkojev	? Kuusamon Kitkalta	Kortesalmi 1996: 291, 292
Jyvyälakši	osa asukkaista	Pohjanmaalta	Itkonen 1928: 1
-/-	Tiilikaini/Tilikov	? Jokijärveltä Pohjois-Savo	Juvelius 1888: 67 Perimätieto
-/-	Torvini (ent. Tuponi)	? Pudasjärveltä	Juvelius 1888: 67
-/-	Pappini/Popov	Uhtuan Kylänniemeltä	Juvelius 1888: 67
-/-	Ignatjev	Virmasta	Keruumatkat
Nurmilakši	Larini/Larionov	Röhöstä	Keruumatkat
-/-	Kettuni/Bogdanov	Kuhmosta	Niemi 1921: 1111

Kunta / kylä	Suku	Lähtöpaikka	Lähde
-/-	Luasari/Lazarev	Kuusamosta	Niemi 1921: 1129
Luušalmi	Lassini/Lazarev	Nurmilahdelta Kuusamosta	Juvelius 1888: 68 Niemi 1921: 1129
-/-	Luukkoni/Lukkojev	Röhöstä	Keruumatkat
Alajärvi	Tijani/Juakkoni/ Jakovlev	Suomen puolelta	Keruumatkat
-/-	Korkkoni/Korkkojev	Uhtuan Enonsuusta	Keruumatkat
	Kemppaini/? Kemppajev	Suomesta	Keruumatkat
Enonsuu	osa asukkaista	Suomesta	Itkonen 1928: 1
-/-	Tihanov	Uhtuasta	
-/-	Andronov	Uhtuasta	KH 2010, 11-12, 173
-/-	Hiltuni	Suomussalmen Kiannalta Suomesta	Niemi 1921: 1086 Juvelius 1888: 67
Haikol'a	? Tuhkani/Kuzmin	Seesjärven tienoilta	Juvelius 1888: 68
-/-	Stepanov	Kurenkylästä, Mikkolasta	Toivonen 2006: 144-147
Mikkol'a	Bogdanov	Uhtuasta	Keruumatkat
Kiestinki			
Šuvi-Šuurijärvi	Homani	Suomen puolelta	Kortesalmi 1996: 289
-/-	Karvani	Kuusamosta Kemijärveltä Pohjan periltä	Kortesalmi 1996: 289 Juvelius 1888: 69
-/-	Jermolin	Käpälistä	Keruumatka
Kananaini	Kananaini/Kononov	Kuusamosta	Kortesalmi 1996: 288 Juvelius 1888: 69
Suurijärvi	osa asukkaista	Pohjois-Suomesta	Itkonen 1928, 1
Pinka	Timoni/Timofejev	Pistojärven Konnusta	Kortesalmi 1996: 293
Vuarakylä	Jouhkoni/Semjonov	Valamosta	Pöllä 1995: 190
Valaisjoki	Laahojev	Vuarakylästä	Juvelius 1888: 68-69
Šuapkajärvi	asukas	venäläinen	Keruumatkat
Ahvenlakši	osa asukkaista	Arkangelista	Lavonen 1998: 9
Sohjananšuu	Pestrikov (1. Eläjä)		Sparre 1930: 143
Kontokki			
Kontokki	1. talon kotivävy	Kivijärveltä	Engelberg 1912: 100
-/-	Mäkkäni/Petrov	Suomesta	Keruumatkat
-/-	Läykky/Lävkujev 1. asukas	Pismalahdelta Kärsämäeltä P-Savon Nilsistästä	Engelberg 1912: 100 vuokkiniemi.net/suvut vuokkiniemi.net/suvut
-/-	2. asukas	Tetrimiemeltä	Engelberg 1912: 100
-/-	3. asukas	Kivijärvestä	Engelberg 1912: 100
-/-	Karhuni/Kargujev	Vuokinsalmelta	Keruumatkat

Kunta / kylä	Suku	Lähtöpaikka	Lähde
	? Ievani/Melenjev ? Karhuni	Vienanmeren rannikolta	Keruumatkat
Akonlakši	1. asukas	Jyskyjärveltä	Engelberg 1912: 101
-/-	2. asukas	Vepsästä ³⁷	Engelberg 1912: 101
-/-	3. asukas	Vuokkiniemeltä	Engelberg 1912: 101
-/-	Nykytti/Nikutjev	? Suomesta	Keruumatkat
-/-	Huovini	Suomussalmen Kuivajärveltä	
-/-	Hämäläini/Bogdanov	Suomen puolelta	Niemi 1921: 1098
-/-	Hokatar	Suomen puolelta	Juvelius 1888: 65
-/-	Kemppaini/ Kemppujev	Suomussalmen Nuolivuaralta	Rytkölä 2005: 54
Munankilakši	1. asukas	Jyskyjärveltä	Engelberg 1912: 101 Juvelius 1888: 65
-/-	Hyvöni/Dobrynin	Sotkamon Vuokatin alta Pismalahdelta Luvajärveltä	Engelberg 1912: 101 Juvelius 1888: 65 KH, 2005, 5-6, 73
Tetriniemi	Ahtoni/Bogdanov	Nurmeksesta	Engelberg 1912: 102
Vorna	Huotarini/Fjodorov	Akonlahdelta	Keruumatkat
	Ahtoni/Bodanov	Tetriniemeltä	Keruumatkat
Šappovuara	Narkkoni/Rokkani/ Huotarini/Fjodorov	Akonlahdelta	KH 1994, 11-12 Niemi 1921: 1093
-/-	Lesoni/Ležejev	Munankilahdelta	
Kostamuš	Pöksyni/Pekšujev	Kiuruvedeltä	Juvelius 1888: 65
	Vatani/Vadajev	Leppävirroilta lialmesta	Itkonen 1928: 1 Juvelius 1888: 65
	Ruhoni/Rugojev	lialmesta	Juvelius 1888: 65
-/-	Pääkkönen/Vadajev	Kuopion läänistä	Paajaste 2003: 18
-/-	Ruočči-Matti/Vadajev	Suomen puolelta	Paajaste 2003: 18
-/-	Andrejev	Kivijärveltä	Paajaste 2003: 11
-/-	Lesoni	Venejärveltä	KH 2006, 1-2, 9
Vonkajärvi	Sallini/Sallijev	Kontokista	Keruumatkat
-/-	Vatani/Karppani/ Karpov	Leppävirroilta	Engelberg 1912: 99
-/-	Ivanov	Kemistä	Keruumatkat
-/-	Jevsejev	Kemistä	Keruumatkat
Koivajärvi	asukas	Ruotsista	?
-/-	Lesoni	? Venejärveltä ? Kostamuksesta	Keruumatkat
Kenttijärvi	osa asukkaista	lialmesta	Juvelius 1888: 66

³⁷ Kuhmossa on Vepsänjärvi ja Vepsänkylä (1650 – Wepša Jerfui (Räisänen 2007: 129).

Kunta / kylä	Suku	Lähtöpaikka	Lähde
-/-	Karppani/Karpov	Iisalmen Ryhälänmäeltä	Salminen
-/-	Ruhoni/Kirjanaini/ Kirillov	Karjalan Kannakselta	Salminen
-/-	Koisti(ni)	Kuopion seudulta	Salminen
-/-	Samattaini/ Samatajev/Panfilov	Jyskyjärveltä Vienan takaa Kolmikorista Suomen puolelta Nurmiksesta	Juvelius 1888: 66 Juvelius 1888: 66 Salminen
-/-	Savander/Samatajev	Nurmeksen tienoilta	Salminen
-/-	Västi/Filippov	Suomen puolelta	Salminen
Luomajärvi	asukas	Alajärveltä	Niemi 1921: 1132 Rugojev 1990: 159
Šuarijärvi	1. asukas	Luvajärveltä	Engelberg 1912: 100
Miinoa	Hukkani	Vuokkiniemeltä	Engelberg 1912: 102
Niskajärvi	Lesoni	Venejärveltä	Niemi 1921: 1120
-/-	Pappini	Jyväälähdelta	Niemi 1921: 1100
Vuokinšalmi	Samatajev/Harlantjev	Kenttijärvestä	KH, 2005, 5-6, 72
-/-	Karhuni/Kargujev	Kuusamosta Latvajärveltä	Keruumatkat Keruumatkat
Kammarivuara	Karhuni	Hietajärveltä	Keruumatkat
Luvajärvi	Valtoni	Kalgačihasta (Venäjältä)	Borenius II:46/Pöllä 1995: 150
Suomussalmi			
Kuivajärvi	Ahtoni	Tunkuan Koivuniemeltä Suisjärveltä (? Suikujärveltä)	Rytkölä 2005: 17 Rytkölä 2005: 17
-/-	Huovini	Hietajärveltä	Lesonen 1975: 37
-/-	Hyvöni/Suavinaini	Iisalimesta	Virtarannan jäämistö
Hietajärvi	Huovini/Sikov	Suikujärveltä	Niemi 1921: 1097
-/-	Ahtoni	Koivuniemeltä	Niemi 1921: 1097
Kuhmo			
Rimpi	Ahtoni	Kontokin Sappovaaralta	Rytkölä 2005: 141
Oulanka			
Tumča	siirtokunta	Suomesta	Kortesalmi 1996: 293
-/-	Kiršin	Moskovasta	
Kanani	Saikov	Soukelosta	Kortesalmi 1996: 293
-/-	Kurvinen	Suomesta	Kortesalmi 1996: 293
Tuavo	Vanhani/Nikitin	Oulangasta	Pentikäinen 1971
-/-	Isakov	Oulangasta	Pentikäinen 1971

Kunta / kylä	Suku	Lähtöpaikka	Lähde
-/-	Kannojev	Oulangasta	Pentikäinen 1971
Vartielampi	asukkaat	Kuusamon Paanajärveltä	Julku 1987: 385-386
-/-	Isakov	Kuusamon Paanajärveltä	Kortesalmi 1996: 286
-/-	Homani/Arhipov	Kuusamon Paanajärveltä	Keruumatkat
-/-	osa asukkaista	Solovetskin saarilta	Keruumatkat
Koštovuara	osa asukkaista	Arkangelista	Lavonen 1998: 9
Kieretti			
Tyrhy	Tyrhyni/Parfejev	Arkangelista	Keruumatkat
Šuonišuari (Sonostrov)	asukkaat	Pohjanlahden rannoilta	Keruumatkat
-/-	Koikero/Koigerov	Kiestingistä	Keruumatkat
-/-	Kömöni/Kemov	Kiestingistä	Keruumatkat
-/-	Sergejev	Jelettijärveltä	Keruumatkat
Vitsataipale			
Närvjärvi	osa asukkaista	Lampahaisista	Pöllä 2001: 103
Kuarnisjärvi	ensimmäiset asukkaat	Kiestingistä	Borenius II:46: 38
Suikujärvi			
Ahvenvuara	Leskini	Suikujärveltä	Pääkkönen 1898: 286
Šuuri Luulampi	Huodari	Suikujärveltä	Pääkkönen: 286
-/-	Kraponi	Suikujärveltä	Pääkkönen: 286
-/-	Kuttuni	Suikujärveltä	Pääkkönen: 286
-/-	Nesterini	Suikujärveltä	Pääkkönen: 286
Ipatinvuara	Hagani	Suikujärveltä	Pääkkönen: 287
-/-	Huodari	Suikujärveltä	Pääkkönen: 287
-/-	Ipatti	Suikujärveltä	Pääkkönen: 287
-/-	Issakka	Suikujärveltä	Pääkkönen: 287
-/-	Jutoni	Suikujärveltä	Pääkkönen: 287
-/-	Miitrei	Suikujärveltä	Pääkkönen: 287
Juakonvuara	Särkkäni	Suikujärveltä	Pääkkönen: 287
Kangašvuara	Haga	Luuloniemeltä	Pääkkönen: 287
-/-	Kuizma	Luuloniemeltä	Pääkkönen: 287
-/-	Sluapponi	Luuloniemeltä	Pääkkönen: 287
-/-	Teurani	Luuloniemeltä	Pääkkönen: 287
Lehto	perhe	Paatenesta	Pöllä 1995: 62
-/-	perhe	Ontajärveltä	Pöllä 1995: 62
Nuottavuara	Hilatta/Filatov	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241

Kunta / kylä	Suku	Lähtöpaikka	Lähde
-/-	Hökkäni/Gekkin	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241
-/-	Doroni/Andronov	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241
-/-	Kurpponi	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241
-/-	Oudi	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241
-/-	Romoni	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241
-/-	Val'goni/Tyttijev	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241
Niikkanavuara	Baroni/Barujev	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241
-/-	Ingoni	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241
-/-	Kakkini	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241
-/-	Pedroni	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241
-/-	Tepponi	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241
-/-	Vuomani	Suikujärveltä	Pääkkönen: 241
Nälgävuara	Huodari	Suikujärveltä	Pääkkönen: 242
-/-	Kos'ki	Suikujärveltä	Pääkkönen: 242
-/-	Pedri	Suikujärveltä	Pääkkönen: 242
-/-	Zakki	Suikujärveltä	Pääkkönen: 242
Padavuara	Kero	Suikujärveltä	Pääkkönen: 242
-/-	Miitrei	Suikujärveltä	Pääkkönen: 242
Šepänvuara	Juakkoni	Suikujärveltä	Pääkkönen: 244
-/-	Luazari	Suikujärveltä	Pääkkönen: 244
-/-	Ondrei	Suikujärveltä	Pääkkönen: 244
-/-	Pedrini	Suikujärveltä	Pääkkönen: 244
-/-	Ramba	Suikujärveltä	Pääkkönen: 244
-/-	Suahkarini	Suikujärveltä	Pääkkönen: 244
Šiigavuara	Karppa	Suikujärveltä	Pääkkönen: 245
-/-	Lemoni	Suikujärveltä	Pääkkönen: 245
-/-	Ondroppa	Suikujärveltä	Pääkkönen: 245
-/-	Turassi	Suikujärveltä	Pääkkönen: 245
Jyskyjärvi			
Jyškyjärvi	osa asukkaista	Paanajärveltä	Juvelius 1888: 56
-/-	Huitturi/Gundarev/ Gundurov	Suomesta Uhtuan kautta	Niemi 1921: 1089
-/-	Suva Miikkulainen	Kuusamon Multijärveltä	Ervasti 1978: 172
Šuopaisvuara	Muntti/Muntijev	Repolasta	Keruumatkat
Kellovuara	Kliimoni	Repolasta	Pääkkönen: 287
-/-	Molahveini	Repolasta	Keruumatkat

Kunta / kylä	Suku	Lähtöpaikka	Lähde
-/-	Triiffoni	Repolasta	Pääkkönen: 287
-/-	Puavilaini	Repolasta	Pääkkönen: 287
-/-	Kononaini	Rukajärveltä	Pääkkönen: 287
-/-	Rahuni/Ragujev	Rukajärveltä	Pääkkönen: 287
-/-	Valdoni/Valdojev	Rukajärveltä	Pääkkönen: 287
-/-	Kielöväini/ Kon'ovualani/ Konovalov	Vuokkiniemen Ponkalahdelta Suomesta	Niemi 1921: 1140 Niemi 1921: 1140
-/-	Kielöväini/Kelevajev	Vienasta	Keruumatkat
-/-	Möykkyni	Jyskyjärven Čirkkakemista	Keruumatkat
Piizmalakši	osa asukkaista	Jyskyjärveltä	Keruumatkat
	osa asukkaista	Kostamuksesta	Keruumatkat
Šuopaššalmi	osa asukkaista	Paanajärveltä	Juvelius 1888: 56
-/-	Rainikka/Antonov	pohjoisesta	Keruumatkat
Nogeuš	Kemppane	Hyrinsalmelta	Niemi 1921: 1111
Hiijjärvi	Muntijev	Čirkka-Kemi	Pöllä 1995: 181
Paanajärvi			
Puanajärvi	Požarskoi/Požarskij	Novgorodista	Keruumatkat
Kurenkylä	osa asukkaista	Tverin Karjalasta	Keruumatkat
Strahvila (Rudomjotovo)	Rudomjotov	Ural-vuoriston tienoilta, Vienanmeren rannalta	Keruumatkat
-/-	1. asukkaat	Usmanasta	Juvelius 1888: 68
-/-	1. asukkaat	Terskoista (? Kerskoista)	Juvelius 1888: 68
Kokora	Rudomjotov	lappalaissuku	Keruumatkat
Vuoksjärvi	1. asukkaat	Piebärveltä	Juvelius 1888: 68
Tunkua			
Tunguo	asukkaat	Kevättämäjärveltä	Pääkkönen 1898, 245
Kevättämäjärvi	Piäkköni/Juakkoni/ Jakovlev	Repolasta	Pääkkönen: 238
-/-	Ipatti	Repolasta	Pääkkönen: 238
-/-	Ruhtoni/Ruhtujev	Repolasta	Pääkkönen: 238
-/-	Vilakka	Repolasta	Pääkkönen: 238
-/-	Issakka	Jyskyjärveltä	Pääkkönen: 238
-/-	Karttoni	Jyskyjärveltä	Pääkkönen: 238
-/-	Maksini	Jyskyjärveltä	Pääkkönen: 238
-/-	Kriikku(ni)/Kriikkujev	Rukajärven kunnasta	Keruumatkat
-/-	Mallakka/? Mal'l'ukka/ Mal'ukov	Jyskyjärveltä	Pääkkönen: 238

Kunta / kylä	Suku	Lähtöpaikka	Lähde
-/-	Markkini	Jyskjärveltä	Pääkkönen: 238
-/-	Triiffoni	Jyskjärveltä	Pääkkönen: 238
Kompakka	Huodari	Tunkuan Koivuniemeltä	Pääkkönen: 239
-/-	livana/Ivanov	Tunkuan Koivuniemeltä	Pääkkönen: 239
-/-	Kuužini/Gužijev	Tunkuan Koivuniemeltä	Pääkkönen: 239
-/-	Lappini/? Skovorodkin	Tunkuan Koivuniemeltä	Pääkkönen: 239
Koivuniemi	Pullujev	Aunuksesta	Žukov 2003: 180
-/-	asukas	Rukajärveltä	Pöllä 1995: 62
Markkizenvuara	Törhöni/Markkini/ Markov	Rebolasta	Keruumatkat

KIRJALLISUUS JA LÄHTEET

ASM I – ACM 1479–1571 – Акты социально-экономической истории севера России конца XV–XVI в. Акты Соловецкого монастыря 1479–1571 гг. Л., 1988.

Asunmaa 1997 – Martti Asunmaa: Vanhoja asutus- ja sotatarinoita Pohjois-Pohjanmaalta. Kirjasto Virma. <http://www.kirjastovirma.net/asutusjasotatarinoita>.

Borenius 1904 – A.A. Boreniuksen kertomus runonkeräyksistensä Venäjän Karjalassa v. 1871 // Runonkeräijemme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle. Julkaissut A.R. Niemi. SKST 109. Helsinki. S. 447–491.

Borenius II:46 – Boreniania: A.A. Borenius-Lähteenkorvan kenttämuistiinpanot vuodelta 1872. Kirjallisuusarkisto. SKS. Helsinki.

Castrén 1839 – M.A. Castrénin kertomus runonkeruumatkastansa Venäjän-Karjalassa v. 1839. // Runonkeräijemme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle. Julkaissut A.R. Niemi. SKST 109. Helsinki 1904. S. 3–16.

Castrén 1867 – K. A. Castrén: Kertoelmia Kajaanin läänin vaiheista vv. 1650–1750. Suomal. Kirjall. Seuran kirjapainossa. Helsinki.

Castrén 1894 – Zachris Castrén: Vanhan ajan muistoja Kemin, Tervolan ja Simon seurakunnissa. Suomen muisnaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XIV. Helsinki.

Castrén 1953 – Tutkimusmatkoilla Pohjolassa. Matias Aleksanteri Castrénin matkakertomuksista suomentanut ja johdannon kirjoittanut Aulis J. Joki. Tammi. Helsinki.
Černjakova 1998 – И.А. Чернякова: О чем не рассказал Элиас Лённорт... К истории края, где оказались сохранены и записаны эпические песни древнего народа. Издательство Петрозаводского государственного университета. Петрозаводск.

Dopolnitelnyj spisok 1763

Engelberg 1912 – Rafael Engelberg: Kansantietoja Pohjois- ja Itä-Suomesta ja Venäjän Karjalasta. Suomalaisen kansan kirjapaino. Helsingissä.

Ervasti 1879 – A. W. Ervasti: Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa kesällä 1879. Otava. Helsingissä. 1918.

Ervasti 1978 – Seppo Ervasti: Kuusamon historia I. Kuusamo.

Ervasti 1984 – Lappalaisten ja karjalaisten vaikutus kuusamolaisissa suvuissa // Suku ja tieto 2. Sukututkimuspäivien esitelmiä 1981–1982. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja 38. S. 47–54.

FA IJALI – Предание о роде Перттуненых. Звуковая коллекция фонограммархива ИЯЛИ (http://phonogr.krc.karelia.ru/folklor/index.php?id=314&portion=25&search_flang=2&search_fgenre=0&search_fdis=4)

Fellman 1906 – Jacob Fellman: Anteckningar under min vistelse i Lapmarken III. Helsingfors.

Fellman 1912 – Isak Fellman: Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne I–IV. Helsingfors.

Fellman 1961 – Jaakko Fellman: Poimintoja muistinpanoista Lapissa. WSOY. Porvoo. Helsinki.

Gebhard 1885 – Hannes Gebhard: Kuvaelmia Kajaanin kaupungista v. 1651–1700 ja 1723–1809. Simeliuksen perill. Kirjapainossa. Helsinki.

Heimonen 2013 - Sari Heimonen: Vienan Karjalan dna-projekti antoi kiinnostavia tuloksia Perttusen suvusta // Karjalan heimo, № 5/6, 2013, S. 79–81.

Hiski – HisKi (historiakirjojen hakuohjelma), tapahtuma n:o 7626654.

Inha 1999 – I.K. Inha: Elias Lönnrotin poluilla Vienan Karjalassa. Kuvaus Vienan Karjalan maasta, kansasta, siellä tapahtuneesta runonkeruusta ja runoista itsestään. Karttalehti. Tietosanakirja-Osakeyhtiö. 3. painos. Toim. Pekka Laaksonen. Helsinki.

Itkonen 1928 – T.I. Itkonen: Karjalaiset // Suomen suku. II osa. Helsingissä. S. 2–17.

Ivanov 1999 – Kylä Kuitin Kainalossa // Kylä Kuitin Kainalossa. Pirttilahden runoilijat Meeri Tuisku ja Pakka Ivanov. Arhippa Perttusen säätiö. Verso. Petroskoi.

Jaakkola 1949 – Nikolai Jaakkola: Siellä, missä Arhippaine Miihkali aikoinaan kalasteli ja pyöritti jauhinkiveä // Kalevalan laulumailta. Petroskoi. S. 12–17.

Jaatinen 2013 – Esko Jaatinen: Ahjo ja alasin. Seppä Högmanin tarina. Kustantaja: Carelinan retket.

Jakubov 1897 – Константин Якубов: Россия и Швеция в первой половине XVII века. Сборник материалов. Москва.

Julku 1987 – Kyösti Julku: Suomen itärajan synty. *Studia historica septentrionalia* 10. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys. Rovaniemi.

Juvelius 1888 – J.W. Juvelius: Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta. SKS. Helsingissä.

Karjalan heimo 2013 – Päätösiä Heimopäiviltä // Karjalan heimo, № 3–4. S. 49.

Keränen 1984 - Jorma Keränen: Kainuun asuttaminen. *Studia Historica Jyväskyläensis* 28. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Keränen 1986 – Jorma Keränen: Uudisraivauksen ja rajasotien kausi. *Kainuun historia* I:2. Kajaani.

Keränen 1988 – Jorma Keränen: Eräkausi. Asutus // Hyrynsalmen historia. Matti Huurre, Jorma Keränen, Oiva Turpeinen. Kustantajat: Hyrynsalmen kunta ja seurakunta.

Keruumatkat – Denis Kuzminin keruumatkat 1998–2013.

Kianto 1914 – Ilmari Kiannon Vienan Karjala. Erään Suur-Suomi unelman vaiheita. Toim. Raija-Liisa Kans. Keuruu. 1989.

Kianto 1923 – Ilmari Kianto: Valitut teokset IV. Vienankävijän matkakuvia. Helsinki.

KIOP – Краткое историческое описание приходов и церквей Архангельской епархии. Выпуск III. Уезды: Онежский, Кемский и Кольский. Архангельск. 1896.

KKS – Karjalan kielen sanakirja. 1–6. LSFU XVI. Helsinki, 1968–2005.

Kokkonen 2002 – Jukka Kokkonen: Rajaseutu liikkeessä. Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Venäjän Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan (1650–1712). Bibliotheca Historica. Helsinki, 2002.

Kortesalmi 1996 – J. Juhani Kortesalmi: Pohjois-Vienan poronhoito. Kansatieteellinen arkisto 41. Helsinki.

KOTUS – Veijo Saloheimon laatima luettelo “Lisänimilliset ortodoksit Taka-Karjalassa 1618–1696”. Kotimaisten kielten keskus.

Kratkoje istori

eskoje opisanije – Краткое историческое описание приходов и церквей Архангельской епархии. Выпуск III. Уезды: Онежский, Кемский и Кольский. Издание Архангельского Епархиального Церковно-археологического комитета. Архангельск. 1896.

KRK 1798–1803 – Kuusamon rk 1798–1803, IAa:2, Heikkilänkylän kinkeripiiri.

KRR – Karjalan rahvahan runot. Petroskoi. 1992.

Kujala 1953 – Lauri Kujala: Pohjanmaan puolustus suuren pohjan sodan aikana. Forssa.

Kuolan läänin verokirja vuodelta 1679: Nautsnyi Arhiv Sankt-Petrburgskogo Otdelenija Instituta Istorii (Pietari). fond 10, opis 3, delo 592, l. 56–57

Kuzmin 2012 – Denis Kuzmin: Vilkaisu Kostamuksen seudun historiaan (osa 1) // Karjalan heimo, № 1–2, S. 4–9.

Kuzmin 2013 – Д.В.Кузьмин: Загадки истории деревни Хайколя // Державинский сборник. 2013, С. 179–199.

Lavonen 1989 – Lavonen N. A. Kiestingin kansanlauluja (Pesennyj fol’klor kesten’gskih karel). Petrozavodsk.

Leiviskä 2011 – Matti Leiviskä: Siikajokilaakson asutuksen synty. Nimistöhistoriallinen tutkimus Siikajokilaakson asutuksesta keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. Lisensiaatintyö. (http://www.oulu.fi/sites/default/files/content/Siikajokilaakson%20asutuksen%20synty%20_lisensiaatinty%C3%B6.pdf).

Leontjev 1990 – П.П. Леонтьев: Костомукша. Изд-во “Карелия”. Петрозаводск.

Lesonen 1975 – Petri Lesosen käsikirjoitus (1908). Vienan runonlaulajia ja tietäjiä. Julkaissut ja selityksin varustanut Helmi Virtaranta. Castrenianumin toimitteita 12. Helsinki. S. 13–42.

Lesonen 1984 – Raija Lesonen: Lesosten suvun alkupiste. ”Tuli-Lapista, Kuusamon takoa” // Karjalan heimo, 1984, № 9–10. S. 132–133.

Lesonen 1994 – Raija Lesosen: Vienan runosukujen suomalaiset lähtöalueet nimistötietojen valossa. Pro gradu -tutkielma.

Lönnrot 1902 – Elias Lönnrotin matkat vuosina 1828–1839 ja 1841–1844 I–II. SKST 98. Helsinki.

Lönnrot 1985 – Путешествия Элиаса Лённрота. Петрозаводск. 1985.

Löytömäki 1996 – Arvi Löytömäki: Vennään Tilta // Soini-lukemisto II. Toim. Lasse Autio. Soini-seura ry. Ykkös-offset Oy. Vaasa.

Luukko 1954 – Armas Luukko: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II. Oulu.

МРК – Материалы по истории Карелии XII–XVI в.в. Петрозаводск. 1941.

MRK 1733–1740 – Muhos rk 1733–1740.

MVL 1738–1752 – Muhos vl 1738–1752

Nattavaara: wikipedia (<http://incubator.wikimedia.org/wiki/Wp/fit/Nattavaara>).

Niemi 1921 – A.R. Niemi: Vienan läänin runonlaulajat ja tietäjät. SKS. Helsinki.

Nissilä 1975 – Viljo Nissilä: Karjalaista ainesta Kuopion seudun nimistössä // Kuopion pitäjän kirja. Toim. Antti Rytönen. JYY:n Kotiseutusarja № 10. Kustantanut Kuopion kaupunki. Kuopio. S. 127–136.

NPP - Natsional'nyj park Paanajärvi. Petrozavodsk. 2008.

Oilinki 1998a – Pekka Oilinki: Niskanjoen Lamminaho // Oilingin varrelta – kotiseututarinoita Utajärveltä. Kirjasto Virma. http://www.kirjastovirma.net/oilinginvarrelta/niskanjoen_lamminaho

Oilinki 1998b – Pekka Oilinki: Vanha kartta kertoo Utajärvenkylästä // Oilingin varrelta – kotiseututarinoita Utajärveltä. Kirjasto Virma. http://www.kirjastovirma.net/oilinginvarrelta/vanha_kartta_kertoo_utajarvenkylasta

Oilinki 2001 – Pekka Oilinki: Ihmisiä ja elämää Pistojärven Suvannossa viime vuosisadalla // Karjalan heimo, № 1–2. S. 26–35.

OIS – Очерки истории СССР. Период феодализма. XVII век. Под редакцией А.А. Новосельского и Н.В. Устюгова. Издательство Академии наук СССР. Москва 1955.

OLH 1793 – Oulun läänintilit henkikirja 1793, n:o 9537.

Opričnina – http://fi.wikipedia.org/wiki/Iivana_Julma (viitattu 28.03.2014).

Paajaste 2003 – Kai Paajaste: Vatasten laaja suku on osa vanhan Kostamuksen historiaa // Karjalan heimo № 1–2. S. 11–18.

Paulaharju 1916 – Samuli Paulaharju: Vienan viimeisiä tietäjiä // Nuori Suomi XXVI. S. 25–29.

Pentikäinen 1971 – Juha Pentikäinen: Marina Takalon uskonto. Uskontoantropologinen tutkimus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 299. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Perunkirjat 1737–1823

PKLP 1678 – Переписная книга Лопских погостов Олонецкого уезда И.А. Аничкова, И.Н. Аничкова и подъячего И. Венюкова 1678 года, РГАДА, ф. 1209, опись 1, дело 8573, л. 11–110 об.

PKRV 1678 – Переписная книга Кольского уезда корельских Ребольских волостей стрелецкого головы Кольского острога Ивана Власова сына Старцова 1678 г. РГАДА, Ф. 1209. опись 1, дело. 15056. Л. 97–154 об.

PK 1726 – Переписная книга гвардии полковника Михаила Яковлевича Волкова Санкт–Петербургской губернии Олонецкой провинции, Олонецкого уезда приписанных погостов и волостей к Санкт-Петербургскому комендантскому Фаменскому полку. РГАДА, ф. 350, оп. 2, ед. хр. 2370. Л. 527–538 об.

Pohjanmaan ja Oulun erämaan kl 1595/4809.

Pohjanmaan ja Oulun erämaan kl 1599/4815.

Pohjanmaan nokkaveroluettelo 1548/4534e.

Pohjanmaan nokkaveroluettelo 1550, 4540.

Pohjanmaan tuomiokirjat 1636 – Pohjanmaan tuomiokirjat, ptk 1636, Ko:a4, talvikäräjät 6.3.1636.

Pöllä 1995 – Matti Pöllä: Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800-luvulla. SKST 635. Helsinki.

Pöllä 1999 – Matti Pöllä: Kainuulaiset Vienan asuttajina // Kultalähteen kahta puolta. Kainuun ja Karjalan vaiheita. Toim. Heikki Rytkölä. Oulun yliopisto, Lönnrot-instituutti. Kajaani. S. 63–79.

Pöllä 2001: Matti Pöllä: Vienankarjalainen perhelaitos 1600–1900. SKS. Helsinki.

Portelli 2006 – Portelli Alessandro: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? // Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS. Helsinki. S. 49–66.

PRK 1983 – Приходно-расходные книги московских приказов 1619–1621 гг. Наука. Москва.

Razumova & Dubrovskaja 1997: И.А. Разумова, Е.Ю. Дубровская: Межэтнические контакты на Европейском Севере на материале фольклора // Первые Скандинавские чтения. СПб. 1997. С. 201–208.

Rebolskij kraj - А.Ю. Жуков, Н.А. Кораблев, В.Г. Макуров, М.В. Пулькин: Ребольский край. Исторический очерк. Петрозаводск. 1999.

- Relander 1903 – Relander Oskar: Pohjois- ja Itä-Karjala. Kansanvalistus-Seura. Helsinki, 1903.
- RGADA 1762: Revizskaja skazka Panozerskogo pogosta 1762 goda. Российский государственный архив древних актов. ф. 350, оп. 2, кн. 2407, л. 1–50.
- RGADA 1763: Российский государственный архив древних актов. ф. 547, оп. 2, ед. хран. 20.
- Rippikirja 1723–34/1 – Muhoksen seurakunta, Kansallisarkisto, IAa:2, Laitasaari Tihinen no 6 <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=5683353>.
- Rippikirja 1723–34/2 – Muhoksen seurakunta, Kansallisarkisto, IAa:2, Kestilänkylä Kukkonen no 6 (<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=5683331>)
- Rippikirja 1733–1740/1 – Muhoksen seurakunta, Kansallisarkisto.
- Rippikirjat 1760–1773 – Kuusamo, Rippikirjat. 1760–1773. http://www.sukuhistoria.fi/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/kuusamo/rippikirja_1760-1773_ik229/121.htm
- RS 1726 – RGADA, f. 350, op. 2, jed. hr. 2370.
- RS 1795 – Ревизская сказка. Пятая ревизия 1795 года. ГААО, ф. 51, оп. 11, т. 2, д. 2710.
- Ruutu 1936 – Martti Ruutu: Suomesta 1800-luvulla siirtyneet luterilaiset Aunuksessa. Suomen kirkkohistoriallinen seura. Helsinki.
- Rytkölä 2005 – Heikki Rytkölä: Karjala Kainuussa. Rajakylä vaihteita 1700-luvun lopulta 1920-luvulle. Lönnrot-instituutin julkaisuja 9. Oulun Historiaseuran julkaisuja. Scripta Historica 31. Jyväskylä.
- Rytkönen 1989 – Raili Rytkönen: Kemijärven historia I noin vuoteen 1870. Kemijärvi.
- Räisänen 2007 – Alpo Räisänen: Kainuun paikannimiä 1500-luvulta. Kainuun kieltä ja paikannimiä. Studia Carelica Humanistica 21. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta. S. 117–120.
- Räisänen 2007a – Alpo Räisänen: Karhun jälkiä. Kainuun kieltä ja paikannimiä. Studia Carelica Humanistica 21. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta. S. 126–127.
- Räisänen 2007b – Alpo Räisänen: Venäläistie. Kainuun kieltä ja paikannimiä. Studia Carelica Humanistica 21. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta. S. 137.
- Saloheimo 1954 – Kilpeläinen A.S., Hintikka A.L., Saloheimo V.A. Pielisjärven historia I. Pielisjärvi.
- Saloheimo 1999 – Veijo Saloheimo: Inkerinmaalta ja Käkisalmen läänistä paenneita vuosina 1618–1655. Toimittanut Veijo Saloheimo. Historian tutkimuksia 19. Joensuun yliopistopaino. Joensuu.
- Saloheimo 2010 – Veijo Saloheimo: Entisen esivallan alle, uusille elosijoille. Ortodoksikarjalaisten ja inkeröiden poismuutto 1500- ja 1600-luvuilla. Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys. Juvenes Print – Tampereen yliopistopaino Oy.

Savon tuomiokirjat – Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565. Julk. Kauko Pirinen. Valtionarkisto. 1954.

Sjögren 1825 – A.J. Sjögrenin Ephemerider 1806–1855. Kansalliskirjasto.

Sparre 1930 – Louis Sparre: Kalevalan kansaa katsomassa. Muistiinpanoja Kauko-Karjalan retkeltä 1892. Suom. Joel Lehtonen. Porvoo.

Spisoki naseļjonnyh mest 1873 – Списки населенных мест российской империи, XXVII, Олонецкая губерния. Санкт-Петербург. 1879. С. LXXIX–XCV.

SSHY 1859 – Nummi, Vihityt, 1816–1884 - Kuva 58 http://www.sukuhistoria.fi/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/nummi/vihityt_1816-1884_tk704/58.htm

Stepanova 2000 – Santra Stepanova: Tunguon rahvahan suusanallista perinnehtä. Petrozavodsk.

Sukunimet 2000 – Pirjo Mikkonen, Sirkka Paikkala: Sukunimet. Helsinki, 2000.

Suorsa 1986 – Olavi Suorsa: Kalevalan runolaulajien kainuulais-pohjalaiset juuret. Faravid 10. Jyväskylä. S. 151–184.

Suorsa 1988 – Olavi Suorsa: Kainuulaisten vaellukset Viaan ja kalevalaisen kulttuurin säilyminen // Faravid 12. Jyväskylä. S. 89–114.

Teitti 1894 – Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aateliastoa vastaan 1555–1556 // Todistuskappaleita Suomen historiaan 5. Johdannon kirj. ja painoon toim. Kustavi Grotenfelt. Suomen historiallinen seura. SKS:n kirjapaino. Helsinki. 1894.

Timonen 1979 – E.S. Timonen: Ei mahti maahan jouda. Lähikuvia runonlaulajista. Karjala-kustantamo. Petroskoi.

Toivonen 2006 - Toivonen Rudolf Olivatko Ortjo Stepanovin sukujuuret Haikolasta vai Paanajärven Mantereesta. Karjalan heimo. 2006. № 7–8. S. 144–147.

Tommila 1996–Päiviö Tommila: Paikallishistorian tutkimus eilen ja tänään // Paikallishistoria. Jokipii, Mauno (toim.). Gummerus. Jyväskylä. S. 9–25.

Tommy Rapp 2013 – Nybyggarsläkten Ryss från Nattavaara // Människorna i Lappmarken och deras historia. (<http://lappmarken.wordpress.com/2013/04/03/nybyggarslakten-ryss-fran-nattavaara/>)

Tositekirja 1734 – Tositekirja 1734 (9311), Pohjanmaan läänin tilejä. Kansallisarkisto. (<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=10668661>). Pohjanmaan lt, tk 1734: 1285, 9311 (Pohjanmaan lt, tositek. 1734, 9311, s. 1285

Turpeinen 1985 – Oiva Turpeinen: Väestö ja talous 1721–1982. Kainuun historia II. Kajaani.

Turpeinen 1988 – Oiva Turpeinen: Kaskitalouden ja voimistuvan tervapolton aika // Hyrynsalmen historia. Matti Huurre, Jorma Keränen, Oiva Turpeinen. Kustantajat: Hyrynsalmen kunta ja seurakunta.

Turpeinen 1992 - Oiva Turpeinen: Leipä luonnosta. Suomussalmen historian kymmenen vuosituhatta. Keuruu.

- Uljanov 1930 – Н.И. Ульянов: Исторические материалы о кольском полуострове, хранящиеся в Московском древлехранилище. Сборник материалов по истории Кольского полуострова в XVI – XVII веках. Ленинград.
- Vahtola 1980 – Jouko Vahtola: Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus. *Studia Historica Septentrionalia* 3. Rovaniemi.
- Vahtola 1983 – Jouko Vahtola: Haukiputaan-Kellon asutuksen synty ja vakiintuminen. Kirjasto Virma. <http://www.kirjastovirma.net/haukipudas/asutus>.
- Vahtola 1986 – Jouko Vahtola: Vuosien 1570–1595 Venäjän-sodan vaikutus Iin pitäjän asutukseen // *Faravid* 10. S. 25–58.
- Vahtola 1988 – Jouko Vahtola: Iin asutuksen varhaisvaiheet // *Faravid* 12, S. 49–62.
- Valvontakirja 1597 – Дозорная книга Лопских погостов 1597 года // История Карелии XV–XVI веков: Сборник документов. Петрозаводск; Йоэнсуу, 1987.
- Venho 1968 – Tellervo Venho: Vuonninen // *Karjalan laulajat*. Toim. Pertti Virtaranta & Väinö Kaukonen & Matti Kuusi & Leea Virtanen. Kirjayhtymä. Tampere. S. 47–66.
- Vienan Kemin metrikka 1896, KAR22 II:181
- Vienan Kemin rk 1900 – Исполнительные книги Кемского уезда Архангельской губернии за 1900 год
- Vihavainen 2012 – Timo Vihavainen *Petroskoi suomalaisessa lehdistössä 1800-luvun lopulla. Gрани сотрудничества. Россия и Северная Европа*. Издательство ПетрГУ, Петрозаводск 2012. s. 291–301.
- Virtanen 1968 – Leea Virtanen: Muistetaanko vielä runonlaulajia // *Karjalan heimo*, № 1–2. S. 5–6.
- Virtarannan jäämistö – Perti Virtarannan jäämistö. Kotus. Helsinki.
- Virtaranta 1958 – Pertti Virtaranta: Vienan kansa muistelee. Porvoo-Helsinki.
- Virtaranta 1972 – Pertti Virtaranta: Die Dialekte des Karelischen. Gruppierung (mit Kurzcharakteristika) und einige Fragen des Ursprungs. SFU, N:o 1. Tallinn. S. 7–27.
- Virtaranta 1972 – Pertti Virtaranta: Polku sammui. Kirjayhtymä. Helsinki.
- Virtaranta 1978 – Pertti Virtaranta: Vienan kylä kiertämässä. Kirjayhtymä. Helsinki.
- vuokkiniemi.net/suvut – Vienalaisia sukuja (<http://vuokkiniemi.net/vs/viensuk.htm>)
- Vuoristo 1992 – Sakari Vuoristo: Latvajærvi – Kalevalan kehto // *Karjalan heimo*, № 3–4. S. 59.
- Vuoristo 1996 – Sakari Vuoristo: Suvulta suvulle II. Wienan Karjalaisten Liiton / Karjalan Sivistysseuran historiaa vv. 1906–1996. Vammalan Kirjapaino Oy.
- Vuoristo 2001 – Sakari Vuoristo: Pistojärven Hämeenkylä – jäljellä enää pelkkä nimi // *Karjalan heimo*, № 1–2. S. 38–41.

VVL 1762 – Vuokkiniemen kolmanneksen väestölaskentakirja 1762. Joensuun maakunta-arkisto. Repolan pogostan täydennyslista 1762, Joensuun maakunta-arkisto

Väisänen 1998 – Heino Väisänen: Kainuun kansan vaiheita vv. 1500–1900. Jyväskylä.

Wilmi 2003 – Jorma Wilmi: Kuhmon historia. Kirjoittanut ja toimittanut Jorma Wilmi. Kustantaja Kuhmon kaupunki.

Žukov 2003: – А.Ю. Жуков: Управление и самоуправление в Карелии XVII в. Великий Новгород.

Žukov 2013 – А.Ю. Жуков: Самоуправление в политике России: Карелия в XII – начале XVII в. Карельский научный центр РАН, Институт ЯЛИ. Петрозаводск.

Sähköpostitse, suullisesti tai forumeilta saadut tiedot:

Andytarforum, Katrin Öhgren (Ruotsi)

<http://aforum.genealogi.se/discus/messages/44/52929.html?1077706451>

Koistinen Heidi, Sukuforum

<http://suku.genealogia.fi/showthread.php?t=30205&highlight=Jukkasj%E4rvi>.

Kauko Pirisen tutkimukset vuosina 1985–88 (saatu Sari Heimoselta)

Kemppainen Kimmo, sukuforum

Lund Matti, sukuforum

Jokela Mika, sukuforum

Räisänen Alpo suullisesti – professori Alpo Räisänen suullinen tiedonanto

Kallio Sami sähköpostitse

Heimonen Sari sähköpostitse

Matero Satu, Sukuforum

Salminen - M. A. Salmisen muistitiedot Kenttijärven kylästä (käsikirjoitus)

Tuoppajärven seurakunnan metrikkirjat – Sami Kallio sähköpostitse

Vienan DNA-projekti – White Sea Karelian families. Admin: Sari Heimonen.